

ХУДОЙНАЗАР АСОЗОДА

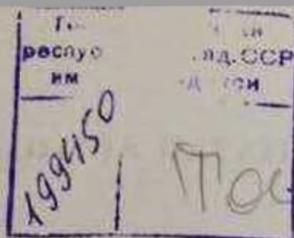
ДОСТОНИ ЗИНДАГИ
(1974-1990)

(Китоби дуюм)

Душанбе - 2006

ББК 84 тоҷик 7-4
А-83

Х. Асозода. Достони зиндагӣ. (китоби 2). Душанбе,
«Деваштич», 2006, 368 саҳ.

Муҳаррир: Довар Самадӣ

Китоби мазкур аз боби фаъолияти илмиву омӯзгории
адабиётшинос профессор X. Асозода солҳои 1974-1990 дар
Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон нақл намуда, доир ба ҳаёти
илмиву фарҳангӣ ва адабии эшон маводи зиёди арзишмандеро
дар бар мегирад.

Китоб барои доираи васеи хонандагон, олимон, омӯзгорон,
толлибизмон ва ихлосмандони илму адаб пешниҳод мегардад.

БАХШИ ЯКУМ

Дафтари соли 1974

ПЕШГУФТОРИ КҮТОХЕ

Тавре дар поёни китоби «Афғонистони шоҳӣ» хондел, нимашаби 22-юми ноябр соли 1973 ба манзили душанбегиам расидам. Ҳафтод рӯз руҳсатӣ доштам. Панҷуми феврали соли 1974 дуюмбора ба курси азвали аспирантура фармони ректори Университет баромад. Мӯҳлати аспирантиам якуми октябриси соли 1976 поён мейфт. Дар ин муддат рисоларо барои дифоъ пешниҳод карданам лозим буд. Ақиун дар муҳити фарҳангӣ карор доштам. Одати рӯзноманависиам идома мейфт. Азбаски аспиранти рӯзона будам, ба факултет гоҳе сар мезадам. Дар маҷлисҳои партиявиву кафедра иштирок мекардам. Ҳарчи ҳарфи тозаву воқеае, ки дар ҳайти факултет гуфга мешуду рух медод, бегоҳӣ ба дафтари хотирот дар шакли ҳеле муҳтасар дарҷ мегардид. Бештар сӯхбатҳое боиси таваҷҷӯҳам мешуданд, ки ҷанбаи фарҳангӣ доштанд. Ҳамзамон баъзе носомониҳое, ки дар мавриди шаҳсияти С. Табарову дигарон сурат мегирифт, ҳатман ба саҳифаи хотироти банди навишта мешуданд. Ҳамчунин маъракаҳои фарҳангие, ки дар Университету Академия ва Иттифоки нависандагон таҷдил мегардид, аз нӯги қалами камини берун намемонданд. Дар маҷмӯъ дафтарҳои хотироти банди ҳайти илмиву педагогии Университет ва факултети филологияро дар бар гирифтаанд.

Дарин китоб андаке тартиби солҳо пайваста бо сарнавиштам риоя намешаванд. Шумо мелонед, ки ҷилди якум бо саҳифаҳои аз рӯзгори банди оғози январи соли 1971 поён ёфт. Солҳои 1971-1973-ро «Афғонистони шоҳӣ» дар бар гирифт. Воқеоти солҳои 1978-1981 мундариҷаи китоби «Афғонистони инқилобӣ»-ро ташкил доданд. Дар байни ин ду китоб панҷсола сарнавишти банди дожили дафтарҳои хотирот монданд. Ба ин хотир, китобе, ки дар даст доред, сарогоз саҳифаҳои рӯзгори муаллифро аз

поёни ноябрь соли 1973 то ноябрь соли 1978 мунъакис сохта, сипас солҳон 1978-1981-ро паси сар меғузорад бе сахифаҳои дафтарҳон хотироте, ки дар тули солҳон 1981-1990-ум навишта шудаанд, рӯ меорад. Ба воситай ин китоб, метавон гуфт, ки ба таърихи факултети филология пайваста ба сарнавишти муаллифи ин сатрҳо ошно мешавед. Дар ин дафтарҳо низ рӯз моҳҳо пайи ҳам наомада, балки он лаҳзахое мавриди қалами муаллиф қарор мегиранд, ки чанбаи донишандӯй доранд. Бо мутолиаи ҷиддии китоби номбурда, ҳар ҳатмкардаи факултети филология то ҷое сарнавишти ҳешро ба мушоҳида гирифта метавонад.

ЧОРУМИН РЕКТОРИ УНИВЕРСИТЕТИ ДАВЛАТИ

Оғози соли 1971, вакте ки ба Афғонистон раҳти сафар бастам, гоҳе мешунидам, ки ректори Университет Раҷабов Солҳо Ашӯровичро аз вазифа мегиранд. Гӯё ба Комитети марказӣ мактубҳои шикояти рафтааст, ки ба имзои шахсиятҳои шинохтаи ин даргоҳи маърифат тааллук доштаанд. Бинобар ин ки бандар дар даврони ректории Раҷабов С.А. дохил шудаму бо имзои ўдиплом гирифтам ва ҳам фармони лаборантамро ҳамин кас имзо намуда буд, ин ҷо ҷанд ҳислати мавсуфро таъқид кардан меҳоҳам. Дар назари ман вай роҳбари дилсӯзе маълум мешуд. Барои боло бардоштани обурӯ ва манзалати илмии ягона университет заҳмат мекашид. Ҳамеша дар мачлисҳои умумиуниверситетӣ, ки дар толори бинои марказӣ сурат мегирифтанд, як таъқиди таърихиашро такрор менамуд, ки ин буд: «Университет это храм науки». Дуруст аст, ки ҳунари нотикий надошт ва ҳам ба забони тоҷикий дагал ҳарф мезад. Русиашон низ ҷандон илмиву таҳлили набуд. Бо вучуди ин дар солҳои ректории эшон Университет мустақим бо Комитети марказӣ гап мезад ва на ҳар мансабдори ҳизби ҷуръат менамуд, ки сари ин боргоҳи маърифат фишор биёрад. Дар Университет таҳсил кардану фаъолият доштан ифтихор буд. Донишҷӯи он аз толибилимни институтҳои Ҷумҳурий фарқ мекард. Муассисаҳои

фархангиву илмий маҳз ҳатмкардаи Университетро ба кор қабул менамуданд. Бинои марказии Университет боҳашамат менамуд. Фурсате, ки қас ба даҳлези он ворид мегардид, тамоми илмҳои ҷаҳонӣ фишораш меовард ва ҳар синфҳонаи дарвозаи раҳбарони он бозхтиёт боз мегардид, то ки ба илмгирандагон ҳаладе нарасонад. Ба ибораи дигар, ин даргоҳ ҳеле ва ҳеле муқаддас шинохта мешуд. Аз назди дарвозаи идораи ташкилоти партияйӣ, ки сардораш Додихудоев Р.Х. буд, нӯг-нӯги пой роҳ мерафтем. Ҳамашаба дар ин идора навбатдорон фаъолият мекарданд. Раҷабов С.А. бо ҳамон қадар вазифаи баланд шаҳси фурӯтане буд. Ба саломи ҳоҳ муаллиму ҳоҳ донишҷӯ бо таваҷҷӯҳи хоса алейк мегирифт. Инсони оддӣ буд. Дафтари кориаш як мизу даҳ-дувоздаҳ сандалий дошт. Лахзахое, ки пагоҳҳо сари вазифа ҳозир мешуд, қас гумон намекард, ки аввалишҳаи Университет аст. Ҳислати аз ҳама ҳубаш он буд, ки ҳеч гоҳ ба имтиҳонҳои доҳилишавӣ даҳолат намекард, балки ба қотиби масъули имтиҳонот боварӣ менамуд. Солҳои 1969-1970, ки банда шаҳси масъули имтиҳонҳои қабули факултет будам ба мушоҳида гирифтам, ки даҳумҳои июл ба истироҳат рафта бистумҳои август бармегашт ва ҳама мандати факултетҳоро ҳудаш мегузаронд. Ҳар довталаби комёбшударо бо мӯҳаббати падарона табрик менамуд. Довталабонеро, ки ба сифати донишҷӯи Университет пазируфта мешуданд, «писарам», «духтарам» ном мегирифт. Тасаввур мешуд, ки ректор даҳ рӯзи охири августро бо табрики донишҷӯёни курсҳои якум мегузаронд. Раҷабов С.А. роҳбари меҳрубону дурандеше ба назар меҳурд. Баъзан ба хотири ин ки як ҷавон ба сабаби бали пасттар аз даргоҳи Университет ноумед наравад, дар ҳар гурӯҳ ду-се қасиро иловатан мегирифт. Чунин рафтори ректор барои базъе падару модарон чӣ қадар орзухоеро пиёда месоҳт. Мешунидам, ки мегуфтанд: «Раҳмат, раҳмат, Солҳои Ашӯрович!». Дар ҳамни замине, ректор илтимоси юлонишинонро ҳам ба ҷо меовард. Чӣ магар фарзандони ҷанғабдорони идораҳои давлатӣ наҳонанд. Мутаассифона, азъе мӯҳолифинаш ба ҷунин амали ректор розӣ набуданд. Аз инҷои, ки изкор мешоштанд: «Раҷабов қалонбӯз аст, аз

болонишинҳо метарсад» ва гайра тӯхматҳоро дар ҳакки ўраво медианд. Шояд ҳамчунин ректор шахсонеро ҳам из чумлаи муаллимону профессорони Университет ранҷонда бошад. Ман, ки охирин солҳои сарварии Раҷабов С.А. лаборанти қалон будам ҷандон ба муносибати ўбо ҳамкоронаш ошинаи надоштам. Аммо аз бисёр бузургони факултет, монанди Д.Тоҷиев, С.Табаров, Ш.Ҳусейнзода, Ҳилол Каримов мешунидам, ки ректорро ноӯҳдабарову тамаллуккор ва маҳалгаро меҳонданд. Банда эшонро ҳамон навъе ки шинохтам ҳамон тавр муаррифи намудам. Шинохти банда дар заминаи он воқеяите пиёда гардидааст, ки панҷ соли донишҷӯву ду соли лаборантӣ ва ду моҳи аспирантӣ ба мушоҳидати гирифтаам. Бисту ҳаштуми апрели соли 1971 дар биёбони Ҳирот ҳабар ёфтам, ки С.А. Раҷабовро аз ректорӣ сабуқдӯш намуданд. Ба ҳар навъ ки буд, понздаҳ сол дар вазифаи ректорӣ карор дошт. Мегуфтанд, ки мавсүф дар Ӯзбекистону Тоҷикистон, такрибан сӣ сол ректорӣ кардааст. Вақте ки 24-уми январи соли 1956 ба ин вазифа таъинаш намуданд, сююмин ректор маҳсуб мешуд. Ректори нахустини Университет амакбачаи Солех Ашурович Раҷабов Зариф Шарифович буд, ки аз 27-уми февраляи 1948 то 20-уми январи соли 1954 ин вазифаро ба ўҳда дошт. Сипас, Нарзикулов Ибодулло Қосимович 12-уми февраляи 1954 ба вазифаи ректор таъин гардид, ки ҳамагӣ ду солу се моҳ идома ёфт. Ҳар қадом дар рушди тақомули Университети давлатии Тоҷикистон саҳми арзанда гузоштаанд, ки хеч кас бояд инкор нақунад. Магар дар тӯли 15 соли ректорӣ Раҷабов С.А. Университетро инкишоф надод. Маҳз дар давраи ректории эшон факултетҳои химия, биология, геология, забон ва адабиёти рус, таърих, шарқшиносӣ таъсис ёфтанд. Ба ҳамин монанд даҳҳо ҷафедраву лабораторияҳои илмӣ арзи вучуд намуданд. Тавре ки мебинем, сююмин ректори Университет вайронкорӣ надошта, балки факат обод кардааст. Соҳтори фаниву таълимии Университетро инкишоф додааст. Бо ин қизматдо метавон заҳматҳои эшонро қодила гирифт? Ҳаргиз. Барои банда ба сифати шогирди ин борткоҳи маърифат, Раҷабов С.А. шахсияти мусбат за масъудиётманд бокӣ ҳоҳад монд.

Баату сөзоми ноябрь соли 1973 Университетро бо сарвари навози дидам. Ие шахс академики ситорашинос Пулод Бобоҷонов буд, ки 12 июлли соли 1971 ҳамчун ректори чорум ба физиконият ширдодат. Чунонки таърихи таълими ин ректор шаҳодат мөслимад. Университет, таҳрибан ду моҳ бе ректор мөндиҳаст. Ин мөндиҳат сарварони ҷумхурӣ номзади сазоворро ҷустуҷӯ ҳарраманд ва инҳоят академик П.Бобоҷоновро аз сарварии Институти астрофизикан Академияи узуми Тоҷикистон озод намуда, ректори Университет таъни намуданд. Ин чунин маъни мөлод, ки Университети овозодори Тоҷикистон ҳоло аз доҳили ҳуд ҷаҳрае надошт, ки салдорати онро ӯзда карда тавонад. Он ҷаҳд тан шикоятина висад, ки ба умедини ректорӣ ба чунин амал даст зада буданд, аз ҷониби роҳбарияти Комитети марказӣ пазируфта нашуданд. Вокеан, дар назари аввал П.Бобоҷонов ҳам чун се ректори собиқ айнанан университетӣ надошт, балки ҳатмкардан факултети физикаю математикаи институти педагогии ба номи С.М.Кирови Ҳучанд буд. П.Бобоҷонов, ҳамчун олимси ситорашинос берун аз марзи ҷумхурӣ ва Давлати советӣ маъруфият дошт. Нахустин боре, ки ўро дидам, дар даҳлези Университет буд, ки вай ба ҷашм айиаки сиёҳ ҷониби дафтараи мерафту гӯё касеро намедид. Зоҳирин, бароям бегона намуд, зоро ҳоло ректори чорумро хуб намешинохтам. Сифати П.Бобоҷоновро ҳамчун роҳбару инсон ва ҷаҳраи илмӣ дар ҳикоятҳои байди ҳоҳед ҳонд...

БОЗ ҲАМ ДАР ШИНОХТИ ФАКУЛТЕТИ ФИЛОЛОГИЯ

Соли хониши 1973 факултети филология ба бинои ҳобгоҳи донишҷӯён, ки дар ҳиёбони Айнӣ воеъ буд, кӯчиҳд. Акнун ҳобгоҳи донишҷӯён дар биноҳои навсоҳти Гипрозем қарор дошт. Ин соле буд, ки дотсент М.Қосимова ба ҷон В.Асрорӣ декани факултет интихоб гардид. М.Қосимова бори дуюм ба ин вазифа пазируфта мешуд. Дар ин бино, ки таҳти рақами шаш маълум буд, факултетҳои филология ва шарқшиноси дарс меҳонданд.

Бинон назди «Садбарг»-ро ба ихтиёри хукукшиносон ва факултети забон ва адабиёти рус гузоштанд. Тавре диде шуд, дар байни даҳ соли наздик (1963-1973) дар заминаи факултети таъриху филология, аввал факултети таърих (1966) ва соли 1970 шарқшиносӣ ташкил ёфт. Ёдам ҳаст, ки аз соли 1969 сар карда, Раҷабалӣ Рафуров барон таъсис додани факултети шарқшиносӣ заҳмат мекашид ва ҳатто аз раиси Шурои олии Ҷумҳурий Мажмадулло Ҳолов имдод хоста, дар натиҷа соли 1970 онро таъсис дод, аммо вазифаи деканий ба ўнасиб нагардид. Ба ин далед, ки унвони илми ҳам дар ҷодаи роҳбари таҷрибаи коғӣ надошт. Табиист, ки дар ҳеч сурат ўро сарвари факултети аҳамияти байналхалкӣ дошта таъин наменамуданд. Аз ин чоست, ки номзади арзанда ба вазифаи деканий нахустин факултети шарқшиносӣ, мудири кафедраи форсӣ, собиқ дипломат ва ҷаҳраи шинохтаи соҳаи маорифи ҷумҳурий, профессор Ҳилол Каримов маъқул дониста шуд. Факултети мазкур шаҳсиятҳои ҳешро дар симои Ҳилол Каримов, Ҷемидҷик В.П., Ҳромов А.Л., Ҳасанали Накқош, Файзали Начмонов, А.Зореъ, Ю.Ҳасанали дошт, ки ҳамагӣ дар соҳаи ҳуд шинохта буданд.

Ногуфта намонад, ки дар соҳтори факултети филология тағиирот рӯҳ дод. Соли 1968 дар заминаи ду кафедраи адабиёт, кафедраи фолклор ва усули таълим таҳти сарварии профессор В.Асрорӣ кушода шуд. Дар маҷмӯъ соли ҳониши 1973 дар факултети филология ҷор қафедраи ғаълияни мекард. Ҷеҳраҳои шинохтааш Ш.Хусейнзода, С.Табаров, Д.Гочиев ва В.Асрорӣ буданд. Аз ҷавонтарҳо Р.Мусулмонкулов, А.Сатторов, Б.Камолиддинов дар ҷодаи маъруф шудан қарор доштанд. Дотсентони дигаре монанди Ардашер Каримов, Р.Додихудоев, Галбак Ҳасқашев, Ҳ.Хусейнов соҳиби обуруву манзалат мегардиданд. Аз ин ҷумла, як-ду нафар метавонистанд дар оянда ба илми забоншиносии тоҷик тақоне бидиҳанд.

Ба ҳамин тарик, байд аз ду моҳи рӯҳсатӣ, 5-уми февралி соли 1974 дубора ба аспирантура барқарор гардида ҷиддан ба навиштани рисолаи номзадӣ пардохтам. Ғоҳе ба «Китобхонаи ба номи Абулқосими Фирдавсӣ» мерафтам ва ба адабиёти назарии тоза ошно мегардидам. Албатта, аспирант будан чунин

жоний шомонит из из чанды ғаңыншыту кафедра дур бөшкөм. Дар мөччиндо шашынк шашула, из суббагы гузоришидан дозумчылар: С.Табарову Ш.Хусейинову, Д.Точесену В.Асрорбайханову мебарыштын. Аммо из рүзге, иш ба из фиксишет сыйындын письмам, шемалынан көрсөм келт. Бе касым сабаккое байни помутлану дигар жаңашынку кормандон жочароқ сар мезад за бөйсек шашто дар мөччиндо нишастын мегирин. Чунон аи дар чылдырвал бы жүшкөнди гирифтед, дар марказын чүнин мочароқо бешпир С.Табаров карор мегирифт. Намедонам чаро, аммо ўро гүст намедештандын за хар хел түхматхоро ба сараш бор кекарланац. Бистуми февраля 1974 ба хонаи Р.Мусулмонкулов ар задам, то ки андаке истирохат намояму сипас ба хона аргашты навиштанро идома дихам. Аммо хабари нохушеро үүнициам, ки зобаста буд ба мактуби шикоятии даҳ-дувоздаҳ афар донишчүёни курси панчум, ки ба С.Табаров тааллук жету ба сурогай Комитети партияи Университет фиристонда уда буд. Аризанависон С.Табаровро маҳалгаро номида, бо индин далел ин дайворо исбот карданы шудаанд. Назар ба гълумоти Раҳимчон муаллифон ҳама донишчүёни «аз таги дор рехтагий» буланд. Маълум буд, ки аз миёни муаллимон роҳбар штанд. Мактубро комиссияи Комитети партияй бояд санчиц. Чанд рўз сипарӣ шуду мактуби дигаре аз донишчүён дифои С.Табаров расид. Ин мактубро ҳам донишчүёни курси нч навишта буданд. Мегуфтанд, ки мактуби дуюм бо тикори Султон Ҳамадов ва Маҳмадшо Мӯсоев сурат тааст, ки яке сардор буду дигаре комсорг. Ду гурӯхи ба ҳам дар курси панҷ пайдо шуд. Табиист, ки дар сари ҳарду даста плимон карор доштанд. Тажмин кардан мумкин буд, ки чунина ухло миёни муаллимону кормандони факултет ҳам пайдо ардиданд.

Комиссияи идораи партияй муаллифони аризай шикоятии ишро даяват намуда ҳостааст, ки ажекити мактубро муйян ояд. Аммо эндишада нафар се нафар ҳозир нашуданд, панҷ та дигараш эрз доштанд, ки «ондо мактуби шикоятиро эндишада имза гузортизанд». Он рўз муаллифони мактуби ишро, эндишада биступанчнафара бўлешуд, даяват камуда.

онхоро рӯ ба рӯ месозанд. Котиби комитети партияи Университет Ф. Тоҳироз аз дэъвогарони зидди С. Табаров саёл мекунанд, ки гунохи асосии устодашонро дар чӣ мебинанд. Яке аз онҳо, ки Раҳмонов Асрор ном дошт, ҷавоб медиҳад: «С. Табаров устод М. Турсунзодаро Мирзо Турсунович ном мегирад». Ф. Тоҳироз бо шунидани ин дэъво асабӣ мешаваду онро аз кабинеташ меронад.

25-уми феврал, соати дуи рӯз бояд С. Табаровро бо донишҷӯён рӯ ба рӯ мекарданд, ваде на ҳамаи аризабозҳо ҳозир шудаанд. Бинобар ин, маҷлис баргузор намегардад. Бегоҳӣ домулло ҳона занг зада, иттилоъ дод, ки ўро бо аризai донишҷӯён ошно соҳтаанд. Фаҳмидам, ки дар ин ҷода корманди Комитети бехатарии давлати (КГБ) Давлат Назиров даҳолат намудааст. Зеро максади чунин мактубҳо ба муқобили С. Табаров маълум буд: Ҳамин одам бояд дар факултет кор накунад.

Нӯҳуми марта соли 1974 профессор Ш.Хусейнзода бо аспирантони факултет воҳӯй гузаронд. Домулло дар сухани муқаддимавиаш таъкид соҳт, ки ташкилоти партияи ба ў супориш додааст, ки аз ҷараёни корҳои илмии аспирантон боҳабар гардад. Аспирантон Шодӣ Асроров, Ҳуснигул Талбакова, Равшан Ёров, Асадулло Сайдуллоев, Накибхон Шарифов, Эргаш Шоев, банда ва унвонҷӯён Шоҳхайдар Ёлгорӣ, Абдурашид Ҳӯҷамқулов дар ин сӯҳбат иштирок доштем.

Домулло Ш.Хусейнзода ҳар қадомро аз чой ҳезонда хисботашро шунид. Сипас, таъкид кард, ки асоси илмии маколаҳоямонро ғани гардонем, андешаҳои ҳешро бо назария оmezish бидиҳем. Боз ҷанд маслиҳати муфиде оид ба навиштани рисолаҳои номзадӣ арз намуд. Пайваста ба ин ҷиҳат, мавсӯф маҷмӯаи илмии аспирантонро мисол оварда, бâъзе маколаҳоро суст ва аз нигоҳи назарияи зâyifro номбар кард. Барои мисол аз маколаи Н.Шарифов ёдовар гардид. Ш.Хусейнзода ба аспиранти номбурда муроҷиат карда, аз ҷумла гуфт: «Агар ҷумлаҳо ва фикрроннатои пар рисолаи номзадӣ ҳамин назъ сурат битираад, назешавад».

Ҷанд мөҳ сипарӣ шуду ҳоло ҳам мөшинарониро аз ҳуд

некарда будам. Дар ин чода бародарам Чумъахон муаллимам буд. Якчоя ба самти Лохур мерафтем ва соате дар майдони асфалтиш мешк менамудем. Даҳшат фароям мегирифт. Бо вучунин ин, майзу ҳоҳини маширионӣ, ки доштам аз нахустин дарсхон «муаллимам» баҳра мебардоштам.

Даҳуми март як боби рисоларо из ласти роҳбарам С.Табаров гирифтам. Баъд аз эродҳон домуллоро дидану ислоҳ даровардан ба Довудова Раҳон додам, то ки дар машинича чоп кунад. Ин бегоҳ низ нияти машқи маширионӣ доштам. Вале писарам Парвиз аз велосипед афтида, сарашро хуншор соҳт. Хунро дидаму асабӣ шудам. Парвиз бошад мегуфт: «Дада саррам дард намекунад». Ин ҳарфро барон он мегуфт, ки сарзанишаш нанамоям. Азбаски вазъи Парвиз хуб буд, бо Чумъахон ҷониби хиёбони Ҳофиз роҳ пеш гирифтем, то ки машқи машириониро идома бидиҳем.

Понздаҳуми март бо Аламхон Кӯчаров аз китобхонаи «Фирдавсӣ» баромада, якчоя нони чошт ҳӯрдем. Монда шудаму ҳона рафтани будам, ки дар хиёбони Ленин (ҳоло хиёбони Рӯдакӣ) Абдукиборро дидам. Сӯхбаткунон то магазини «Тоҷиккитоб» (ҳозира «Хазина») расидем. Бо ҳоҳиши Абдукибор ба он ворид шудем. Маълум шуд, ки як рисолачаи ў бо номи «Ёрин шаҳр ба қишлоқ» аз чоп баромада будааст. Як донаашро ҳариду ба ман тақдим намуд. Табиист, ки вай аз ин нахустрисола ифтиҳор дошт.

Шонздаҳуми март бо ҳамроҳии Аламхон ба ҳонаи С.Табаров ҷаромадем. Бегоҳӣ буд. Телевизор мусобикаи «Бӯстон»-ро байнӣ нөҳияҳои Москва ва Исфара намоиш медод. Домулло никоят аз он дошт, ки нотавонбинони факултет аз болояш мактубҳои шикояти ташкил мекунанд.

Бисту нуҳуми март дар толори китобхонаи ба номи Ҷомӣ ҷаҷлиси пӯшидаи партияи баргузор гардиш. Дар рӯзнома як масъала: баррасии мактуби шикояти ёздаҳ донишҷӯе, ки ба ӯкобили С.Табаров равона гардида буд. Комиссияи комитети артияии Университет аз се нафар коммунистон А.Ҳасанов, аситова ва Ҷалилов А. иборат буд. Онҳо як моҳ сари масъалаи арбута тағтиш бурда, сипас справкае омода соҳта буданд, то

ки ба иттилон коммунистони факултет расонанд. Дар ин маҷлис котиби комитети партіявии Университет Ф. Тоҳиров ҳам иштирок намуд. Справкаро узви комиссия Баситова кироат намуд. Ҳамаи даъвоҳои тухматтарон ботил эълон гардид. Табиист, ки ба ин шакл ҳал шудани масъала аризай 25-нафари накши муҳим бозида буд. Пайваста ба ин ҷиҳат Баситова мактубхоро аз нигоҳи тарзи иншову мазмун ва услуби эҷодашоя мавриди таҳқиқ карор дода, миёни онҳо тафовути ҷиддии услубиро ошкор соҳт. Мавсүф таъқид дошт, ки мактуби ёздахнафара олимона навишта шудаасту мактуби 25-нафара оддиву маъмулий, то ҷое бесаволона. Миълум гардид, ки даъвогарони мактуби дуюм дар иншои мактуби якум ласт доштани ду-се тан муаллимиро таҳмин менамуданд. Баситова суханашро илома дода таҳмини муаллифони аризай дуюмро ба он далел дуруст мешуморид, ки масалан, донишҷӯён аз кучо медонанд, ки даҳ-понздаҳ сол пеш С. Табаров чӣ кор кардааст.

Аз ин ҷиҳат, Баситова ба ин ақида буд, ки мактуби аввали ҳатман бо диктати қадом муаллиме рӯйи ласт омадааст. Маҷлис ба ҷунин қарор омад, ки ташкилқунандагони мактуби ёздахнафараро пайдо намоянд. Бори дигар дар набард бо нотавонбинҳои факултет С. Табаров голиб баромад. Азбаски дар справка номҳои муаллимони ташкилқунандай мактуби аввал оварда мешуд, домулло Ш. Ҳусейнзода, сароғоз дар мавриди С. Табаров суханҳои дилсузона иброз дошта, сипас ҳоҳиш намуд, ки исми шогирдаш А. Сатторовро аз справка бароранд. Банда, ки ҳамчун мушоҳидаҷӣ менишастам ба баромадҳои баязе коммунистон мутаваҷҷҳо шудаму дар симои Султон Воҳидов яке аз ташкилқунандагони мактуби ёздахнафариро шинохтам. Зеро ўвқти суханрониаш худро фош соҳт. Тақрибан ҳама далелҳои дар мактуб омадаро медонист ва оҳангӣ гуфтораш ҳам мукобили С. Табаров равона шуда буд. Ҳамчунин Ш. Ҳусейнзода ҳам худро бой дод. Ў низ ба мазмуни мактуби якум хуб ошной дошт.

Байд аз поён ёфтани маҷлиси таъриҳӣ М. Давлатов, Набиҷон Сатторӣ, М. Музаффаров ва банда бо мошини С. Табаров хобгоҳи донишҷӯён рафтем. Ҳамакаса ба хонаҳои писарону

ухтарон даромада, аз ходу адвал за шаронташон пурен
ардидем. Табын С.Табаров, ки болил буд, бештар вай сұхбатро
о шегирден гарм менамуд.

Рузи шанбе Азизулло Назаров ном шиноси С.Табаров аз
жинаи Колхозебод омаду домуллоро ба меҳмонӣ даъват намуд.
Жемондор касби муаллими доштааст. Намедонам Раҳимҷон
чи буд, ки ману Темур Муҳиддинов домуллоро дар сафари
жмонӣ ҳамроҳӣ кардем. Азизулло, ки бо машини «Волга»
иада буд, шитобкор менамуд. Вай машиниро бо суръати 120
меронд. Банда, ки акнун машиниро меомӯҳтам, ба
кшат афтодаму пешниҳод намудам, ки дар чилави «Волга»
мудло ишишинад. Ин пешниҳод ба С.Табаров хуш омаду сари
тав карор гирифт. Мутаассифона, домулло аз соҳиби машини
и, фишангӣ газро саҳттар зер мекард. Дигар илоҷе надаштам,
гайр аз пушаймонӣ. Ҳайрият, сихату саломат ба ҳавлии
ки Азизулло, ки дар хочагии Карл Маркс карор доштааст,
идем. Шабро паси сар кардему пагоҳии дигар рӯ ҷониби
кизи иодия-овардем, то ки аз меҳмониавозии худи Азизулло
равар шавем. Соатҳои дувоздаҳи он рӯз боз домулло чилавро
отиёр гирифту соатҳои ду ба Душанбе расилем.

Ҷумми атрап факултет омадам. Ҷандиин муаллимионро ҳайдон
им. Раҳмидам, ки Саид Ҳалимов М.Холовро ба рузи якуми
от фиреб дошаний шуда, ўро наэди Д.Тоҷиев фиристодааст.
ун ба хоти ў мекандиданд. Камина аз он ҳудро бароҳат
шам, ки ду моҳи зриғабозии шегирден гумроҳгашта паси
пуду С.Табаров бол дар ҷодай рӯзгори ором жарортирифт.

АТРЕЛ - МОҲИ КОНФРОНСХО

он-дизайниятин атрап дар жаҳонгарҳои Академияи Ҷумҳурии
ИҶШҶИ Ҷаҳонгузор шуд. Ба ни шиносибат олимиони
шониси профессории: Бретинский И.С. (з. Комиссаров
без Маслен), зонтор А.Г.Закария (Тбилиси), Муҳиддинов
(з. Бониашвили) з. дигарон шаванд. И.С.Бретинский дар
бо «Будуспарштати санитари шарқии» көрӣ дар эътиди

С.Айн» маъруза намуд, ки чил дақика идома ёфт, ба ҷои поиздаҳ дақиқан барномавӣ. Мавсүф дар мавриди А.С.Пушкин бештар сӯҳбат орост. Маърузан А.Кӯчаров сари мавзӯн «Муқоисан» ду нашри аввалини «Одина» баҳс менамуд. Гузориши илмии ў беш аз 10-12 дақика тӯл иакашид. Дигар ашхоси номбаршуда маърузаҳошонро хонданд, аммо ҳарфи тозае дар боби айнишиносӣ ба назар нахурд. С.Табаров, ки яке аз айнишиносони қавӣ маҳсуб мегардид ба маҷлиси номбурда ҳозир нашуд. Албатта, сабабаш на беморӣ, балки он буд, ки бо бальзе сабабҳо бо И.С.Брагинский муносибати хуб надошт. Аз рӯйи шунидам яке аз адабиётшиносоне, ки рисолаи доктории С.Табаровро соли 1971, напазирифтааст, И.С.Брагинский будааст. Ранчиши С.Табаров ҳам ҷой дошт, зеро агар ҳамин кас меҳостанд, рисолаи ў ҳатман тасдик мегардид. Ба ин ҷумла Д.С.Комиссаров ва дигар шарқшиносони Москаву Ленинград шомил буданд. Гузашта аз ин, рисолаи доктории С.Табаровро ҳамонкое, ки рӯзи дифӯз ҷониблирӣ кардаид. (Р.Амонов, В.Асрорӣ, академик А.Мирзоев ва дигарон) баъд аз дифӯз нағузоншанд, ки дар ВАҚ пазирифта шавад. Назар ба шаҳодати дӯстам Курбон Бобоев ки он даврон дар аспиратура таҳсил меҳард, комиссияи аттестацисонӣ С.Табаровро барои сӯҳбат ба Москав даъват менамояд. Домулло даҳ-поиздаҳ ҳадад монографияҳои про бо ҳуд мебарад. Комиссия ба асоси таҳрим манфии ҳадом донишманди ӯзбекистонӣ ба тунин ҳуёса омадааст, ки рисола дар шакли омӯзӣ назишта шуда, сарчашмаҳои илмӣ кам мавриди истифодан муаллиф қарор гирифтанд. Аз ин рӯ, сокиби рисоларо зарур аст, ки дар ҳамин сӣ салифе ҳуёсаҳои илмиро сид ба мавзӯи мавриди қарор таҳсил назмояд. Домулло, ки эслан шахси эъкосотӣ буд, ба комиссия нефаконад, ки асарҳои илмиюн ба забони тоҷикизанд, қадоми аз тумсанӣ азъобии комиссия ба ин забон ҳонда истивозанд, ки рисолашро ноком ҳалон мегунаанд. Зинайи суванашро ишондаҳад, бо ситега истубад: «Он адабиётшиносӣ ӯзбек аз ӯзбек тоҷикаро мегонад, ки дар мавриди рисолаи ҳиз ба ҳуёсаи манфӣ омадааст.» Домулло аз ҷалъаш Ҷафаромазда бағаси ҳисоблагашро бозон мизе комиссия мегиҳаду шабобонада се даргорро ҳарӣ мегӯя. С.Табаров тушун ба ҳазру газаб смада

будавст, ки Курбон то хеле рох ўро таъкиб намуда расида наметавонад. Ии хама ҳамон заҳроанд, ки С.Табаров дар асари ҳақгӯй, саҳтгӯй ва росткориҳои илмиаш мудом мечашид. Бо мөчароҳои шайи ҳам, ки эшонро шикаста натавонистанд, дилшураш соҳтанд, ки рисолаи «Симон човидонии доҳӣ...»-ро барои лифоъи докторӣ пешниҳод кунаду сипас ба зарбаи охирин гирифтгораш кунанд. Оре, дар ин ҷода муҳолифинаш ба ғалаба ноил гардида буданд. Бо вучуди ин, он дастаи олимбашараҳо С.Табаровро ҳоло ҳам шикаста натавонистанд. С.Табаров минбаъд ҳам дар набарди илми адабиётшиносӣ қарор гирифт. Ҳарфҳои болоро таҳдил менамудам, ки занги телефон садо зад. Домулло ҷаравӣ конфронтси С.Айниро пурсон шуд ва дигар ҳарфи шикоятие иброз надоншт.

Нимай дуюми апрел ба рӯзҳои ленинӣ рост меомад. Ҳамасола ба ин муносибат маҷлисҳои илмӣ сурат мегирифт, ки дар он чи муаллимону чи донишҷӯён ҳисса мегузонтаанд. С.Табаров, М.Давлатов, Ҳ.Муҳибов, Ҳ.Шарифов, Р.Мусулмонкулов, С.Имронов ва бандо дар мавзӯъҳои гуногуни адабиётшиносӣ гузориши илми додем. Раиси маҷлис профессор Ш.Хусейнзода сари маърӯзахо ҷанд ҳарфе арз намуда, баъд ба аҳли толор муроҷиат қард, ки агар қассе саволе ё гузориши иловагие дорад, метавонад конфронтро истифода намояд. Сафар Абдулло ном донишҷӯи соли аввал ба ҳамаи маърӯзаниён як саволи тақдим дошт. Воеан, ин шогирд дониши ҳубу андешаҳои тозае гуфт. Аз бисёр масъалаҳои адабиёти назарӣ вониф буд.

Муҳокимарониаш ҳам бамантиқ сурат гирифт. Донишҷӯи лигаре бо номи Ҳолов, ки дар курси чор таҳсил медиҳ, ба музокира баромад, аммо тарзे худро рӯи минбар қарор дод, ки тӯё раиси ҳочагие бошад ё академике. Қаворазшро чунон ҷиддӣ намониш медод, ки тӯё бо толибидмини мактабҳои ҳамагонӣ маслиҳат медода боинад. Ш.Хусейнзода ва С.Табаров бештар ба мӯйи сари ўмузӣвачех буданд, ки пушти сар пиртоб булу ҳарду насташ дар бағзаш қарор мегирифт. Боз ҳам баҳсхое миёни С.Табарову В.Асрорӣ сурат баству поёни маҷлис чинбаи дилсардӣ ба ҳуд қасб ҳард. Ии ҳолатҳо тӯё домуллоҳои факултет ба ҳам ногон мешуданду оромона ҳар қадом ҷониби

хонаи хеш роҳ пеш мегирифт. Ману Раҳим хобгоҳи донишҷӯен рафтем, зеро он ҷо шаби шеър бояд баргузор мешуд. Шоир шинохта Бозор Собир, аллакай миёни муҳлисонаш қарор дошт. Ӯ дуди сигор мебароварду киссаҳои ҳандаовареро барои донишҷӯен мегуфт. Шаби шеърро Иzzатулло Идисев ном шогирд, ки раиси маҳфили «Адибони ҷавон» буд, бо ҳарфҳои пазирӣ аз шоир Бозору муаллиминаш оғоз баҳшид. Вале ҳарфҳояш ҷандон филологӣ намебаромад, балки қанда-қандаву парешон буданд. Андешидам, ки чӣ тавр ин бачаи ҷаъиф раиси маҳфили бонуфузе шудааст. Сараввал донишҷӯени истеъодманд шеърҳояшонро кироат карданд. Донишҷӯе аз факултети шарқшиносӣ, ки Ҷавлатов муаррифиаш намуданд, ҷанд шеъри шогирдонаашро ҳеле шевову равшан ҳонд. Шеърро, воеан, оли кироат мекард. Гуфтанд, ки модараш тоҷику надараш аз озарии Ирон аст. Ҷавсуф андаке таклид ба ногиҳи радиои Кобул Зафари дошт. Аз ин чост, ки донишҷӯене пайдо шуданд, ки Ҷавлатоворо ба таклидкорӣ муттаҳам соҳтанд. Ҳамзамон эродашон боз он буд, ки ӯ ба лаҳни тоҷикӣ шеър наҳонд, балки аз тарзи ҳониши иронӣ истифода намуд. Ӯ ҳарфҳои ҳамдарсонашро барои хеш таҳқир дониста, гуфт: «Ман тоҷик ҳастам ва бо ин ифтиҳор мекунам. Агар дӯстони тоҷикам маро аз ин қавм берун баровардани бошанд, мебароим...». Бо поён ёфтани маҷлис бо ӯ ҳамсӯҳбат гардида тарзи шеърҳониашро пазируфтам ва аз эшон ҳоҳиши кардам, ки аз донишҷӯен наранҷад, балки зиёдтар шеър машқ қунаид ва тоҷики асиљ буданашро аз ин роҳ исбот намояд. Ҳамзамон маслихаташ додим, ки ҳар шеъри тозабуниёдашро ба Р.Мусулмонкулов ишон дихад. Ӯ маро гӯш медолу дар гӯшае аз қалбаҳ рухафтодигиву ишоваририо ишбати хеш эҳсос менамуд. Дар ин маҷлис низ Сафар Абдулло дӯсе дафӯя ба сӯҳбати шоирон ҳудро омезиш дод. Донишҷӯен ба вай истилоҳи «мунаққиди ҷавон»-ро дода буданд. Сафар шеърҳои Бозор Собирро ҳуб таъриф кирд ва дар оянда сари ашъори ин шоир таҳқиқот бурданишро таъкид намуд. Аммо Б.Собир дар сӯҳбати ҷамъбастиаши донишҷӯени эҷодкорро «ӯрабоз» ӯзлон дошт, зеро онҳо ба шеърҳояш баҳои дуруст наҳоданд, аз нуҳси шеърҳояш сарфи назар қарданд. Факат як муҳлиси Бозор, ки Мӯсоев ном дошт, ба шеъри шоир, ки

дүлттарро аз шаҳр дуздида ба кӯҳ боло мешавад, эрод гирифт. «Мунаккид» гуфтани буд, ки шоир шаҳрро аз дех дила паст задааст. Бозор ин эродро шуниду баробари дул баровардан мулойим хандид. Шояд дар дил мегуфт: номаъкул кардӣ, ба мақсади шоир сарфахм нарафтай... Аммо ўандешааро ба як сӯ гузашту эроди он донишҷӯро кабул намуд. «Шояд ин бача шеъри маро дурусттар фахмидашт», - гуфт дар сухани интиҳоияш. Мачлиси шеър хеле бо чӯшу хурӯш сурат гирифт. Эҷодкорони ҷаҷон таърифҳои Бозорро дар мавриди шеъри худ чиддӣ кабул намуданду байд аз ин ки моро то рӯи ҳавлӣ гусел карданд, касе сӯн шаҳр шитофту каси лиғар ба хобгоҳи худ пас гашт. Радиҷон, ки манзидаш дар шаҳрии 65-ум буд, ману Бозорро ба троллейбуси раками панҷ шинонду худохофизӣ намуд. Дар тӯли роҳ Бозор сӯҳбати ширине мекарду ман дониш меандӯҳтам. Ваҳте ки дар ҳиссае аз роҳ бо эшон ҳайру хуш кардани шудам, гуфт: «Худойназар, ягон ҷиз навишта биер». Ташаккур, гуфтам. Б.Собир дар рӯзномаи «Маориф ва маданият» кор мекард, ба ин хотир «ҷизе навишта биер», гуфт.

Хушбахтона, бо ибтикору заҳматдои беканори Ш.Хусейнзода кироатхонаи Ҷомӣ дар бинои нави таълимӣ ба фаъолият пардоҳт. Ҳол он ки се соле ки факултет назди «Садбарг» қарор дошт, барои ин маҳзани адаб ҷойи мувофиқ пайдо нашуда буд. Ягона толоре, ки дар факултет озодаву ба назму низом ва таҷдизонидашуда менамуд, кабинети Ҷомӣ дониста мешуд. Бисту сеюми апрели соли 1974 ин толор пур аз муаллимону кормандони факултет шуд. Конфронси аниҷонавии ленини баргузор гардил. Дар минбар домуллоҳо С.Табаров, В.Асрорӣ, Ш.Хусейнзода нишастанд. Садри конфронс В.Асрорӣ шинохта шуд. Бале, ҳонанда хуб дарк намуд, ки ин ҷо факат изабиётишиносон ҷамъ омӯзанд. Забоншиносон таҳти роҳбарии профессор Д.Точиев дар синфҳонас бахши лиғаре аз ин конфронсро ташкил медоданд.

Маъруғаҳои нахуст аз С.Табаров ӯзлон гардид, ки «Идеал, азъана ва нағозарӣ дар лениниомаҳои адабиёти муосири тоҷик» ном дошт. С.Табаров бо ӯслуби ҳоси худ гузориш дод ва ӯндешаҳои тозуу илмие сари мавҷӯи марбута иброз дошт. Нотижони дигари конфронс С.Амиркулов оид ба мавҷӯи «Жанри

масал», Р.Мусулмонкулов дар бораи «Як хизмати Алишер Навоӣ», А.Сатторов «Аҳборот дар бораи як рисолаи адабиётшиносӣ», Шодӣ Асроров дар мавриди «Мифи Сиёзӯш», Н.Шарифов сари «Шохнома»-и Фирдавсӣ ва драмма» гузоришоти илмӣ доданд. Маърӯзахои С.Амирқулов, Р.Мусулмонкулов, А.Сатторов ва Ш.Асроров ҷанбаи илмӣ доштанд ва аз бехтарин заҳматҳои илмӣ доиста шуданд. Раисикуниши пешниҳод намуд, ки ҳама маърӯзахо ба ҷоп тавсия шаванд. Профессор Ш.Хусейнзода ба музокира баромада дар мавриди маърӯзахо фикру индешаи ҷолибе иброз дошта, маърӯзаи С.Табаровро бисёр ба ҳушӣ пазируфт. Махсусан, ҷиҳати мукоиса ба адабиёти гузашта, ки дар гузориши С.Табаров таъкид мебфт, боиси таваҷҷӯҳи Ш.Хусейнзода гардид. Ҳамзамон гузориши Р.Мусулмонкуловро ҳам назируфт ва аз маърӯзачӣ ҳоҳиш ба ҷо овард, ки Атоуллоҳо ҷиддӣ ба таҳқиқ гирад ва ба итмом расонад. Иловитан, домулио оид ба номи маърӯза эрод пеш оварда, пешниҳод намуд, ки бектар мебул агар Навоиро ҳомӣ ва мураббии Атоуллоҳо биномем.

Бисту ҷоруми апрел низ маҷлис доштем, ки дар синхонан раками 23 сурат гирифт. Маҷлиси партияви буд. Мавзӯи баррасиаш фаъолияти занон дар факултет эълон гардид. Раҳбар Эшонҳоҷаева ба сифати раиси занон гузориш дод. Кимиё Шукурова низ маърӯзаэро анҷом дод. Мазмуни ҳарду гузориши ҳам боиси таваҷҷӯҳи ҳозирин гардид. Баъдан саволҳои коммунистон пайдо шуданд. Набиҷон Сатторӣ савол дод, ки ҷаро занҳо дар маъракаи пахтаний иштирок намекунанд.

Раиси занҳо Р.Эшонҳоҷаева ба савол чунин ҷавоб дод:

- Мана кучояма мегиред. Ин посух ахли маҷлисиро ба ҳандаи тӯлонӣ рӯ ба рӯ соҳт ва дар ҳамин рӯҳия корашро ба поён расонд. Ба назарам моҳи апрел ҳуб наси сар шуд, агар серборониашро истисно намоям, ки бальзан ташвишҳоро пеш овард.

САФАРХОЕ БО С.ТАБАРОВ

Дуруст аст, ки банда рўзгори аспирантй доштаму роҳбари илмишм узви вобастаи Академияи илмҳои ҷумхурии С.Табаров маҳсуб мегардид. Ба ибораи дигар, ин ҷеҳраи шинохта ҳукми устодӣ дошту ман шогирдӣ. Аммо баъди сафари ҳориҷа муносибатҳои моаз худуди шогирдиву устодӣ баромад. Одатан, аспирант ба маслиҳатҳои роҳбар гӯш медиҳад ва гуфтахову эродхояшро ҳини навиштани рисола ислоҳ менамояд. Дар фаъолияти аспирантии банда, албатта, ин ҷиҳат назаррас буд. Ҳар бобе аз рисоларо, ки ба С.Табаров барон ҳондан медодам, аз ду рӯз зиёд дар листи эпон маътал намемонд, балки очилан ҳонда мешуду дуюмбора дастнавис бо «накшу нигори устод» болон мизам карор мегирифт. С.Табаров хеле саҳт барои ҷумлаҳои нодурустам дар ҳошияҳои мусаввада сарзанишам менамуд. Баъзан таинбехҳои қаламни домулло нороҳатам месоҳтанд, вале баъд аз ду-се соат боз гӯё боиси илҳоми тоҷам мешуданд, ки аз пайи ислоҳу таҳрири нави дастнавис менудам. Бори дуюм, ки мусаввадаи рисоларо ба иҳтиёрашон мегузоштам, дар ҳошияҳо ҷойи таинбехҳоро оғаринҳо ишғол менамуданд. С.Табаров шифоҳӣ бо ман камтар сари рисола сӯҳбат мекард, балки ҳама ҳостаҳояшро дар ҳошия менавишту баъдан то ҷи андоза иҷро шудани онҳоро тафтин мекард. Ба назарам, домулло ба ҷараёни рисолаи номзадиам қаноат ҳосил карда буд, ки барои ба сафарҳои якҷоя баромадан, маро ҳам даъват менамуд. Албатта, ҷунин даъватҳо на ба хотири мошин доштанам буданд, зеро ҳуди домулло ҳам соҳиби мошин буду шогирди қалонтарашон Раҳимҷон ҳам. Гузашта аз ин, агар С.Табаровро из ноҳияҳо ба мекмонӣ даъват мекарданд, ҳатман мошини сабукрав мефиристонданд. Бештари вактҳо се нафар ҳамсафар мешудем: С.Табаров, Р.Мусулмонкулов ва банда. Дар ҳамин замини, ду-се рӯз қабл аз ҷаҳни якуми майи 1974 аз ноҳияи Колхозобод ҳабар доданд, ки баъд аз намоиш домуллоро

ба Вахшонзамин мөхмөнӣ мебаранд. Аз ин чост, ки бо поён ёфтани намоши май С. Табарову Р. Мусулмонкулов, Х. Мухидову Саидҷаъфар Қодирови физик ва Темур Муҳиддинову камина ба мақсади тамошои «Бешаи палангон» роҳи вилояти Кўргонтеппоро пеш гирифтем. Ҳамон кадрдонхоямон, ки боре ба ҳочагии Карл Маркси Колхозобод дъзватмон карда буданд, ин дафъа низ мөхмөнамон гирифтанд. Шаби якуми майро дар ҳонадони мудири фермас, ки хеле марди дидадаро маълум мешуд, гузарондем. Рӯзи дуюми май ҷониби Ҷиллиқӯл ҳаракат намудем. Алиев ном шахс, ки сардори пункти Ҷаҳтакабулкунӣ буд, аввалан моро мөхмөндорӣ кард, сипас дар ду-се мошин ба «Бешаи палангон» расидем. Ба дастай мо дӯстони солҳои ҷивониам Девлоҳу Тоҷмон, ки дар ҷилди аввали ҷониб ҷашон ошино шудед, ҳамроҳ гардиланд. Акиун мөхмөндори мо Ҷиллиқӯлиҳо бо сардории Алиев буданд. Мавсүф, ки солҳои сол дар вазифаҳои баланди ҳизби қарор доштанду қадри мөхмөнро медонистанд, пеш аз пеш омодагӣ гирифта, ҷанди нафари дигарро ҳамчун ҳизматгор муваззиф сокта буд. Масалан, туркмане шурбояи мөхигиро хеле болаззат пухта, аз гӯшти модӣ қзбоб омода қард. Банда пухтани пазавро ба ўҳда гирифтам. Мөхмөнин дар гӯшае нишаста, аз сӯҳбати домулло баҳравар мегардиданд. Темур Муҳиддин бештар дуди сиғор мебаровард ва тоҳе сухани тоза гуфтани мешуд. Ҷиллиқӯлиҳо тақрибан ором нишаста, ҷашм ба даҳони мөхмөнҳо дошганд. С. Қодири гоҳе ба Темур эрод мегирифт, ки бо «дудаш» дигаронро «мадхуш» мекунад. Алиев ҳам аз таҷрибаи рӯзгораш қиссаҳо менамуд. Сӯҳбати ҷашнӣ то соатҳои панҷи бегоҳ идома ёфт. Бояд сўйи Душанбе ҳаракат искардем. Аммо сари роҳ Алиев ба ҳонааши даъват қард. Ў дуторро хуб машқ менамуд. Соате аз ҳунари мусикии мөхмөндор ҳаловати маънавӣ бурда ва ҳам нони ҷоштро бо кулчаву қаймокҳони мардуми Ваҳиё нӯши ҷон қардем. Соати ҳафти бегоҳ бо иҷозати дӯстони Ҷиллиқӯлий боз ба роҳ баромадем. Дар сафари бозгашт Раҳимҷон, ки мошини ҳудаш буд, ҳамроҳи Саидҷаъфари ҳамсояш ба аёдати хешу ақрабояш ҷониби Кубодиён ҳаракат намуд. Домуллову Муҳидову ва ман соатҳои нӯхи шаб ба ҳонаҳомон пас гаштем.

Истирохати «ашниамон» чандон бад ингузашта бошид хам, домурду Радимчон дар асари «шамол журдан» ду-се рӯз худро нороҳа диданд.

Нуҳуми май – Рузи галаба бар фашнезми Олмон буд. Дар ин рӯз меҳостам ба куче нараваму «Тахти вожгуни»-и Ҷ.Икромиро ба поёй расонам. Лекин созтҳон яки рӯз Абдулмажид Холов омаду маро бо ҳуд Ҳисори шодмон бурд. Абдулмажид хошиҷ кард, ки ба хонаи Заррагул Муродова дароем ва фотеха хонем, зеро чанд рӯз кабл шавҳарашибро аз даст дода буд. Сипас боз хам бо ибтикори Абдулмажид меҳмонни ҳоҳарзодааш шудем, ки сарварин мақтаберо ба ўхда дошт. Маълум гардиш, ки дар хонаи ў муовини вазири маорифи чумхурий Малик Мирзоев меҳмон будааст. Соҳибхона гусфандеро сар зайд. Такрибан меҳмонониз табакан фарлангӣ буданд. Табиист, ки муовини вазир салодигӣ бештар дошту чилдаки сухан хам дар ихтиёри ў қарор гирафт. Ҳама гӯшдоро тоқиби муовин «хурмача» карда буданду ҳарфҳон сардори маорифчиёро бо сар ҷунбонданҳозу тақон дошанду таъсис мескамуданд. Ағфус, ки сӯҳбати эшон ҷиёбигӣ ҷонишҳои ҳадомат, балки ҳама ҳарфҳон кӯчаву бозор ва гайбӣдор буданду бас. Аз ин сӯҳбат монда шудаму из Абдулмажид ҳолиш кардим, ки маро Душанбе бараду ҳуданд боз санди меҳмонро гӯш дилад. Розӣ шуд. Ҳона омадаму боз ба «Тахти вожгуни» худро изоруф соҳтам. Ҷ.Икромӣ дар ин қисми сегона сергентар ба назар меҳурд. Ба хотири ин ки Файзуло Ҳочаевро шахси мусбат гӯяд, ях суханро чанд жаротиба текрор мекард. Нависанда ҳудаш намедонад, ки Ф.Ҳочаев ба Ихтироб хиёнат мекунад, ё сарсупурдан он аст. Ҳарфҳо дуқӯраву дунпӯста...

Ездахуми май бо Раҳимчону Ҳ.Муҳибов боз ба хонаи Заррагулбону рафтем. Ӯ ҳамдарси донишгохии Раҳимчон будааст. Дуо кардем. Аз Ҷураҳон Назаров ба иекӣ ёд намудем. Ездахуми май боз аз он ҷиҳат хотирмон буд, ки аз М.Миршакар ба мақтуби ду ҳафта кабл фиристоңдаам ҷавоб гирифтам. Дар мақтуб аз эшон ҳошиҷ намуда будам, ки чанд ҳарфе дар мавриди повести потамоми Али Ҳуши Найистонӣ –«Ду фронт» изхор намоянд. М.Миршакар чунин посух медод: «Али инвазии

нависнидаи тоҷик буд, ки ба навиштани повест дар бораи соҳтмони Ваҳш ҷуръат кард ва барои ҳамин ҳамасари нотамоми ўзазовори дискат аст».

Поиздаҳуми май бо дандоне, ки сӣ сол боз азобам медод, «хайрухун» кардам. Ин ҳамон дандони курсие буд, ки аз ҷориҷсолагӣ нороҳатам месоҳту илоҳи табобаташро намеёфтам. Модарам мегуфт: «Бачам даруни дандонат кирм дорад. Вакте ки кирмҳо ба ҳаракат медароянд онро дард фаро мегирад». Сипас, сими меҳмонандеро ба равғани доги ҷағер сурҳ мекарду болон сурӯҳии дандон мегузонгт. Дар назарам дандон оташ мегирифту ҷаzzас сало мебаровард. Ин лаҳза модарам «ана дидӣ, бачам, кирмҳо чӣ ҳел дар оташ месӯзанд», мегуфту оромам месоҳт. Вокеан, баъд аз ҷунин сӯзидан дарди дандон рӯ ба оромӣ месовард. Вале ду-се рӯз баъд боз дард фишорам месоварду сими дар равған сурҳшуда болояш ҳарор мегирифт ва салои ҷаzzас ба гӯшам мезад. Дар ин муддат аз дандон нишоне намонда буд. Факат решаашро дард мегирифту нороҳатӣ азобам медод. Духтури ҳамсоя Каюм Қодиров, ки қасби дандонкаширо дар Боку омӯхта буд, се сӯзан заду баъд бо душворие онро бо амбӯри хоса қашида партофт. Ин лаҳзас буд, ки ман беҳӯш шудаму яхтарафа болон саидали саррамро оvezон диданд. Вакте ба ҳуд омадам, болон саррам ҷанд нафар духтуронро дидам, ки яке ба дами биниам ҷизро медошту дұхтарни хильятуш шамолам медод. Каюм гуфт: «тарсондеде, чӣ шуд?» «Ҳеч. Ҷарде, ки сӣ сол бо ман буд, аз бадан ба ҳушӣ баромадан наҳост, балки охирин маротиба зарбаашро сағиҷаин шуд», гуфтам. Ҷумъаҳон, ки рӯйи ҳавдӣ бо машиин интизорам буд то ҳона овард ва ду рӯзи дигар варами як парава даҳонро табобат намудам.

Ҳамасоли оғози моҳи июл муаллимони мактабҳои олий ба рӯҳсатӣ мебаромаданд. С. Табаров ҳоҳиши кард, ки ба ватани бобониш Мӯъминобод сафари чандрӯзас дошта бошем. Ҳарчанд ки акнун рондани мошиниро ёд тирифта будам, маслиҳат шуд, ки сафар бо машиини банди сурат бигираад. Ҳафтуми июл соати панҷи саҳар аз ҳавлии домулло баромадем. Қариб буд, ки мошиниро ба девори дарвозан ҳавдӣ замам, ҳайрнат ки ҷунин

иашуд. Домулло пушти сар менишасту Раҳимҷон дар падлуи ман. Дар Дангара сари роҳ хонаи тағойии Тоҳир Гулом даромадем, то ки нонушта кунем. Соатҳои даҳи пагоҳӣ ба Кӯлоб расилем. Барот Нозимов дар хонааш интизори мо буд. То соати яки рӯз меҳмони эшон шудему ба нияти дар тӯйи аруси Абдураҳмонов Бароталӣ, ки аз катмкунандагони факултет буду барои домулло ҳамشاҳрӣ маҳсуб мегардид, роҳи дехаи Чашмаи Нуқаро пеш гирифтем. Он ҷо Саидҷаъфар Қодириро дидем, ки барои табрики Бароталӣ омада буд. Мо низ шаҳро табрик намуда, соате нишастему сипас роҳамонро ҷониби маркази нохияи Мӯъминобод идома додем. Шаб меҳмонни бародари қалони домулло – Мирзоназар гардиDEM. Рӯни ҳавлӣ котиби дуюми партиявии нохия Чорӣ Мирзоеви шаҳртӯзӣ, раиси комиҷроиي Мӯъминобод – Азизов, композиторони тоҷик – Фаттоҳ Одина ва Ҳайрулло Абдуллоев ва мо чор меҳмон нишастем. Акан Мирzonазар бо нону намак меҳмондориамон кард. Субҳи ҳаштуми июл Барот Нозимовро то Кӯлоб бурдему ману Р.Мусулмонкулов боз ба Мӯъминобод пас гаштем. То бозгашти мо С.Табаров дар хонаи бародараши монд. Максади домулло он буд, ки ба дехаи Fesh рафтга чанд рӯз дар боги Мулло Барот истироҳат намоём. Ба ни хотир, аз хонаи акан Мирzonазар кӯрпазу кӯрпача ва болиншту гилем гирифтему роҳи сангиву шурҳоҳу ҷангро ба самти қарияи Fesh, ки аз маркази нохия ба масофаи 8-10 километр қарор дошт, пеш гирифтем. Боги Мулло Барот исаҳати қалонеро ишғол менамуд. Вакте ки аз дарвозаи бог ба дохили он зорид шудем, аз тарфи ҷаҳи масҷиди бузурге ҳомигӣ рост мекард, ки онро ба анбори гаштадона табдил дода буданд. Табиист, ки ин анбор замоне бо номи масҷид ё мадрасаи Муҳаммад Барот шинохта мешуд. Шоҳидон изисса мекарданд, ки он ҷо даҳдо фарзандони Fesh ва дехадон гирду атроф таҳсил менамуданд. Аммо бо оидани сотти сотсиалистӣ мадраса ва мактаби мазҳифатро ба зими анбори гаштаду ҷаъ зидон доштанд; то из ин ду истилоҳ, аз зидни жардум дур шинохта шивац.

Бозбон ҳозири Ҷӯбо ном дешт, ки бо домулло бинёر ҳизкором шетшиши. Жоъе ё бе С.Табаров зеле вонд ҷонибӣ даштанд.

Фаҳмидам, ки домулло солҳои пеш ба ин деҳа чанд рӯзе меҳмони деҳадорон шудааст. Аз ин ҷост, ки ҳамсолони домулло менишастанду қиссаҳои солҳои ҷавонӣ мекарданд. Бо ибтикори ақиқи Бобо, маҳсусан, дар ин боян барои мо ҳама чизи мавриди заруратро таҳия намуда буданд. Болои сурфаи бузургे ҷой рост карданд. Раҳти хоби мо шабонаҳо ҳам болои сурфа буд. Боду ҳавояш салқин ва тоза ба назар меҳӯрд. Бегоҳиҳо майнашу булбулон бо садоҳояшон моро навозиш медоданд. Бойниву бүм ҳам гоҳе аз ҳуд шаҳодат медоданд. Болотар ба самти теппа, ки ҷангалзореро یемонд, ҳукҳои ёбай қур-қуркунон аз пайи ҳӯрокас пайдо кардан ба фаъолият мепардохтанд. Мо бо табииати қуҳистон сару кор доштем, ки ҳатарҳо пеш оварданаш аз имкон дур набул. Дар бояни Мулло Барот қариб ҳама дараҳтони мезадор месабзиданд. Барои ману Раҳимҷон буттаҳои малмечонаш ҳаловат мебахшид. Соатҳо байнини бояни малмечон қарор мегирифтему донаҳоро яккачин карда ба даҳон мепартофтем ва ҳам ҳакки домуллоро мевардем. Чанд рӯзе, ки бояни Мулло Баротро иқоматгоҳи ҳеш қарор долем, мардуми деҳа моро бо ҷою нони қулҷаҳои ширӣ ва асалу гӯшги қабк меҳмондорӣ намуданд. Дар бояни Мулло Барот истироҳат доштани С. Табаров ба нохия ва деҳоти он паш гардила буд, ки ҳамарӯза ду-се нафарӣ ба аёдати мо месомаданд ва замегузонстанд, ки дар мавриди маводи ҳӯроки камбудие дошта бошем. Котиби аввали нохия Шамсов Саймиддин ҳам чанд бор вазни ҷошт наздомон омад ва сари мавзӯъҳои гуногуни деҳоти Мӯъминобол сӯҳбатҳо анҷом дод. Муалимон, сарварони нохия мудом тишириф меварданд. Масалан, сардори деҳаи Fesh Болонез ҳамеша аз ҳоли меҳмонҳояш болабар буд. Абдураҳмон Зулуроғ, ки ҳамдарси омӯзишгоҳии банди буду дар мактаби деҳаи Fesh мудири қасми илмӣ шуда фаъолият менамуд, рӯзе ях бору ду бор моро ҳабар мегирифт. Шӯрбӯҳон муртизу нони ҷалотӣ бо ҷурғоти қаймояй хотирмон буданд.

Даҳуми июл соатҳои панҷи субҳо бо Раҳимҷон боз ба ҷангзадони малмечон сар заден. Ҳасу ҳор дастгу поҳмонро ҳуҷӯшор солҳои бешад ҳам бо ҷадиди ҳӯшҳои антurmонанди мазлиҷони ҳудро ҳуҷӯшӣ медиҳем. Ваҳте ки ҳар наън мека аз

жарготам бя дастік кас чын замошю ба түб пакеттани шынгі
башынш хәрде иштегенд, ишеги дингерро меникад, ки то дархе
из житің формуми иштегерад. Чанд құшан мәмінендер замен
каршеме ба кироргоҳ омадем, ти домуллую акаи Бобоку Зикирे
сари дастархон субологияни шысталып. Бұльди иштег С. Табаров
құрашқаву болыштеро бардошта ба қадом гүшай болт рафт иш
истиродати таңхонро пазирүфт. Рахимсон бошад худро
німбірахна соғту чойи оғтабордерөз болт интихобиамуд. Манн
аспираант ба мутолиаи китобе дода шудам. Соатхой өздахи
хамин рұз Темур Мухиддинов, шоир Ҳакназар Гойіб бол як
нағар муфаттыши милиса хабаргірі омаданд. Ҳакназар ҹанде
из шеърхон тозавиши кироат намуд. Ҳамзамон ғазалдан
Хилолиро ба оханды дугор замзама кард. Байд аз иони чөпті
домулло ишти дарозқаш дешт, ки шогирдони күлебиаш
Б. Нозимов жа А. Күчаров бо халтахон пур-аз мева ҳозир шуданд.
Сари дастархон серодам гардид. Барот ҳүшгап менамуд.
Латифахон обнарасыдашшро бо маҳорати хоса нақл мекард. То
соати дағти бегоғы хиндан дастчамый боян муллю Баротро паҳш
намуд. Мемонхонда бұльди сұхбати шробдор болт рұхияи болыда
«мемонхона»-и моро тарж карданд. Боз се «ларвеш» болт
Муллю Барот мондем.

Ездалуми июл бо пешниҳоди акаи Зикире ба сағати «Қалъаи
коғиғи» баромадем. Аз кироргоҳи мо то он чо такрибан чор
километр рох буд. Сари рох маркаберо киро намудем, ки
солибаш Сайдалий ном дошт. Рахим савори маркаб гардид.
Домулло ҳәм пироғанашшро қашид. Ҳаво ҹандон гарм набуд.
«Қалъа...» 1300 сол мұқаддам соғта шуда будааст. Аммо аз ин
мәжелі таърихий фикат жөнорхон ҳаробаш бойы монда буду бас.
Аз ин сағат үеч дөниши таърихие набардоштам. Як
ҳаробағирро «Қалъаи коғиғи» гүфтік мө барын соддаланғанда ба
он то мерейтәншү солтко мажисъро тамошо искәрданд. Җашмае
пәндело намуда, об ишүнделему бозба ролі омараламои барғаштем.
Чолектің ба кироргоҳ расидем, ки Мұссо Чөбиров, ки худиғеші буду
дег ғанағати жолағы түмкүртің ғызылият мекард, бол як дүхтур
жөнір шуданд. Мұссо бароджы Зикире буд. Дар Душанбе
жемғанда белгіншін ба әкелеси Мұссо, ки дар иұтқын Қарелеттин иекін

бүд, мөхмөн мөттүү ману Рахимро хам болуп мөттүүф.

Рахимчин дар Душанбе қадам көри заруре дошт, ки дүйнэздахуми ишлөв бароиду сөрүүлүмүнүр дар Генгутунчкетему рахти сафар бастем. С.Табаров түнүкүнүн мөттүүф: «Ин амраадон ман бешафой мекүнанд». Бароидин ки домуудло энэ нашавал, сари рох ба яшиттүг даромада ал-Барот хөжүүш ишмүлдөм, ки чанд рүз бо устонкия баштал. Сафари мо ба Душанбе то шонздахуми ишлөвтүү кашид. Дар ин чанд рүз, табиист, ки С.Табаров танхо иамонда, билки Барот, Мусо, Темур ва дигар шигандорхояш ўро хамрохай кардаанд. Нагохин хабдахуми ишлөв акын дасту рүй шуста, ишти ионушта доштем, ки Чорй Мирзоев бо мудирин чангали нөхий - Махмадалий Замбуров омадаанд. Мирзоев аз мөшни поён шудан замон бо табассуми хамешагай изхор дошт: «Дах дақыка вакт дар ихтиератон, ба тарафи Даҳоб (Дуоб ҳам мегүфтанд) меравем. Ҳакназари шоир ва акаи Мирзоназар ҳам буданд. Ду мөшни омода шуд. Рахим, Ҳакназар, башда ва Мирзоев дар мөшни хилматни мөхмөндөр иишастем. Домуулло, Замбуров ва акаи Мирzonазар дар мөшни дигар чой гирифтанд. Дехан Генпро пушти сар гузоштему ба теппаадон хока рүболо гардицем. Табиати зебое бо мо якчо гүё харакат менамуд. Алаф чунон балаанд буд, ки мөшииро панаң месохт. Дар ҹараенди рохи күхүй бүйи пудинаву шибит ба миңном мезад ва сипас ба магзи сар таъсир карда, касро хүш менамуд. Вакте ки ба баланди баромадем, дашти сералафу гиёхдор бо дүлондоң сарсабзаш пешвоззамон гирифт. Бо амри Чорй Мирзоев аз мөшни поён шудем. Мазори бузурге, ки чангальореро мемоид, дар рү ба рүймөн карор гирифт. Ватандорхо онро бо номи «Мазори Чагоний» муррий кардаанд. Назди мазор чашмаи сарлебо оби шаффофааш сүйи мөхмөнхө гүё чашмак мезад. Обаш дөлө күнүк буд на ҳам ширин. «Оби маъданиаш» гүфганд. Батыт аз тамошои күкүү теппаадо ва табиати зебои миңтака ба рохамон илома дөлем. Сари рох ба дөлө расидем, ки Шаҳрак ном дошт. Домуулло ба ману Рахим рү оварла туфт: «Ин дехан Сабзали Рахмонови судя мебишад». Майлдум гардил, ки дар он деха холо хама хешү табори Сабзали Рахмонов икомат мекардаанд. Ондо мухочир

нашуда буданд. Бо пешниҳоди Замбуров меҳмони духтури Шаҳрак - Зайдулло шудем. Гусфандеро сар заданд. Но ни чашпотӣ аз танӯр берун мегардид. Дег ҳам бақар-бақар ба ҷӯшидан даромад. Асали тозаи майӣ болои дастархонро оро медод. Бо но ни чашпотӣ асалро «гӯши бузак» мекардем. Домулло ҳам бо иштиёқ асали ватанашро бо но ни гарми чашпотӣ меҳурд. Дар ду табаки ҷӯйи гӯшти бирёни гусфанд ҳам оварданд. Домулло ба меҳмондорон шикоят менамуд, ки бо гӯшти гусфанд ўро магар куштанианд. Табиист, ки чунин маломат кардан аз ҷониби С.Табаров барои соҳибхонаҳо саҳт мерасид, vale ошкор намесохтанд ва тӯё домуллоро ҷамешуниданд. Ману Раҳим аз суханони ноҷои устодамон ҷашро нороҳат медиdem, аммо иложе надоштем. Гӯшт чунони нарм یуҳта шуда буд, ки дандоиро озор намедод. С.Табаров ҳанӯз ам бо шикоятҳои ҳамешагиаш саргардон буду аз ҳӯрдану аззат бурдани шогирдонаш, ки бо гӯшту но ни чашпотӣ ҳудро асрӯf медианд, ҳаловат мебурд. Мураббои тутӣ, туғи астчин, олуболуву зардолу кайфияти дигареро ато менамуд. астархон ба сатҳи олий омода шуда буд. Аҷаб бонувони ҳунару бадасту по дошт ин хонадон. Табиист, ки ин деҳа борҳо ҳамонони олимакомро пазирой карда буд, ки то ин ҳад ҷистархонро ба назму низом омода месохтанд. Зодгоҳи Табаров аз деҳаи Шаҳрак ба масофаи се-чор километр дуртар самти Дуоб қарор дошт, ки номаш Чорраҳа буд. Мошин то руни қария рағға наметавонист. Бинобар ин, мошинҳоро сари ландие монда пиёда ба қишлоқ пойин шудем. Деҳа дар мавзеи шманзаре қарор дошт. То муҳочиршавӣ сарсабзу сердолу ҳаҳт будааст. Дараҳти ҷормагз зиёд доштааст, ки баъдҳо ҳоро бурида ҳезум кардаанд. Назар ба накли домулло ҷаҳтони мевадиҳандай тут, зардолу, олуча, олуболу, хуч, ҷом ҳам месабзидааст, ки акнун ҷойи онҳоро буттаҳои ҷдору малмечон печонда ба макони ҳайвонҳои вахшӣ табдил а буданд. Дар ҷойгоҳи ҳавлии С.Табаров, ки ҳаробазореро юндакс бардоштем. Фаъолияти хуби вазорати ҷангал он буд, дар ҷойҳои дараҳтони буридашуда аз нав дараҳтони әдіҳанд мешинонд. Назди ҳавлии домулло ҷормагзе комат

рост мекардааст, ки онро ба истилохи С.Табаров «одамони вакши» из байи бурдаанд. Кадом асалпарваре аз нохияи Москва сандукхой занбүрхой асалашро дар гирду атрофи хавлии харобшудаи домулло қаторак монда буд. С.Табаров дар аввал асалпарварро хуб ҳакорат дод ва байд мальум гардид, ки у аз ҳешвандони худаш будааст. Байд аз ин, ки домулло бо асалпарвар ошно шуданд, як қоса асали тозаро аз хоначаҳои занбүр қапида назди ўгузошт. Домулло аз ҷаҳл асалро бо қошук мисли ҷурғот фуру мебурд. Меандешидам, ки ин як қоса асад, ки аз ду-се кило кам набуд, шояд домуллоро ба ягон дарде гирифтгар кунад. Аммо байдан ки боз ба Шаҳрак баргаштему ҷанд соате ба истироҳат лода шудем, С.Табаров ҳеч нороҳатие эҳсос намекард. Соатҳои панҷи аср роҳ сўйи Кундашаҳр пеш гирифтем. Чорӣ Мирзоев меҳост, ки меҳмонҳо шабро он ҷо гузаронанд, вале соҳибхонаи даркориро пайдо накард. Аз ин рӯ, мақсад гузоштем, ки ба дехаи Чилдуҳтарон равем. Кинорежиссёри шинохта Борис Кимёгаров дар манзараи Чилдуҳтарон фильм «Рустам ва Сурхоб»-ро ба навор гирифта буд. Вакти подаомад ҳудро ба қарияни номбурда расондем, ки номи дигарашро Аардара ҳам мегуфтаанд. Раиси маҳалла меҳмононро ба ҳушӣ пазируфт. Албатта, барои раис ташрифи котиби дуюми хизбии нохия – Чорӣ Мирзоев бештар аҳамият дошт. Ин ҷо низ бо гӯшиги гӯсфанд меҳмононро пазирой карданд, ки ба домулло ҷандон майкул набуд. Ҳоби С.Табаров бароҳат нагузашт, зеро саги чӯпонии соҳибхона то субҳдам ҷакид. Домулло ҷанд дафъа бо саг ҷанҷол бардонит. Пагоҳӣ байди ношто қад-қади соҳили дарёчан Сурхак ҷониби Fersh ҳаракат намудем. Ҳамоно табиати зебои мистакҳа гоҳо пешвозамон мегирифтгӯ гоҳе гуселамон мекард. Наздикии дехаи Fersh Мирзоеву Ҳакназар ва Замбуров ба маркази нохия рафтанду мо боз як шаби дигарро дар боги муялло Барот сипарӣ намуда, нуздаҳум ҷониби Мӯъминобод равон шудем. Роҳи сангфаршро наси сар намуда, ба роҳи мумфарш дохил шуда будем, ки «Волга»-и M-21 аз пешорӯямон баромаду дар ҷояш қарор гирифт. Дар дохилаш Абдулқаюмову Талб Азизов буданд, ки ба аёдати С.Табаров мерафтанд. Байд аз ҳолу аҳволпурсӣ

Абдулқаюмов домуллоро ба лагери пионериаш, ки дар карији «Чашман нукра» буд, даъват кард. Эшон солҳо мудири маорифи ноҳияи Восеъ буд. Яке аз маорифчиёни шивохтаи ҷумҳурий маҳсуб меңгуд. Ўаслан аз деҳан Туту буду дар шаҳри Кӯлоб истиқомат менамуд. Инсони ачиб ва зиёни воқеъ буд. Маданияти баланди инсониро дар худ менарварид. Марди зебочеҳраву ҳушсӯҳбате мазлумам гардид. С.Табаров даъвати Абдулқаюмовро ба ҳуший пазируфт. Талб Азизов ҳам шахси фарҳангии лигаре буд, ки солҳон дар омӯзишгоҳ ҳонданам дарсхон амалии педагогикаро ба ўҳда дошт. Шахси коматбаланду босалобате буд. Аз рӯйи нишони сарисинагиаш мазлум мешуд, ки дипломи университетӣ дошт. Ажун дар яке аз мактабҳон шаҳр директор буд. Эшонро ҳам мӯъминободи мегуфтанд.

Ду-се соат дар ҳонаи акаи Мирзоназар нишастему баъд ману Раҳим ба дафтари Чорӣ Мирзоев сар задем. Ў сари мизи корӣ чизе менавишт. Бо ҷою ширинӣ меҳмондориамон кард. Раҳим аз ватандораш ҳоҳиши намуд, ки каме асали майӣ пайдо қунад. Лаҳзде магозаву кӯчаҳои шаҳраки Мӯъминободро тамошо намуда, бо домулло роҳи лагери истироҳатии Абдулқаюмовро пеш гирифтем. Абдулқаюмов бо Талб Азизов сари таҳтани шоҳмот мениншастанд. Онҳо барои пазирӣ аз меҳмонҳо омодагӣ гирифтга буданд, ки ба зудӣ «оши бурида» болои мизи ион гузонта шуд. Сӯҳбат фарҳангӣ буд. Бештар домуллову Абдулқаюмов ҳарф мезаданд. Баъдан бо пешниҳоди С.Табаров сари ҷашма рафтем. Еизон шом мурғшӯрбо буд. Шаб бароҳат хоб рафтам. Нагоҳи бо Раҳимҷон боз сари ҷашман Нукра ҳозир шудем. Барои хотира аз он манзараи зебо ҷанд китъа акс бардоштем. Вакте ба қароргоҳ ҳозир шудем, домулло бо А.Кӯчарову Достӣ Орзуеви санъаткор, ки эшонро бештар бо номи шавҳари Гулҷеҳра Содикова мешинохтанд, сӯҳбат менамуд. Сабаби омадани А.Кӯчаров телеграммае ба номи С.Табаров буд. Дарҳост мешуд, ки агар ў ба осоишгоҳи Комаровай Ленинград майл дошта бошад, ду роҳҳат мавҷуд аст, ки метавонад истифода намояд.

Аз ин рӯ, С.Табаров бо Кӯчарову Орзуев, ки мошин доштанд

ба Кулоб рафтанд, то ки ба воситаи телефон розӣ буданашро гуяд. Роҳҳат аз дуюми август оғоз меёфт... Аз сӯҳбати Абдулқаюмов бо домулло маълум гардид, ки шоир Фаффор Мирзоро аз сафҳои хизб қапидаанд. Ин хабар таъби С.Табаровро хира соҳт. Мегуфтанд, ки гӯё байни F.Мирзо ва M.Турсунзода мунокиша сар задаасту F.Мирзо аз болои M.Турсунзода дар ҳачми 25 саҳифа ба Маскав шикоятинома фиристода будааст. Комиссияи босалохият мактубро тағтиш намуда, худи муаллифи мактуби шикоятиро гунахгор донистааст. Баъдтар фахмидем, ки вакти баррасии масъалаи M.Турсунзода нағузозтааст, ки F.Мирзоро аз хизб хориҷ созанд, ба ин далел, ки иғвогарон дигарон будаанду F.Мирзо беандешаӣ зоҳир намуда ба тӯҳматгарони M.Турсунзода бовар намуда, ба мактуб имзои худро гузозтааст.

Ману Раҳим аз рӯйи маслиҳати пешакӣ бояд сари роҳ ба деҳаи Афтолук медаромадем. Зоро С.Табаров баъди ба Душанбе занги задан бояд ба ин деҳа хонаи Темур Мухиддин меомад. Ҳамин тавр, шаби дигареро дар меҳмонии T.Мухиддин гузарсандем. Эшон низ худро аз Дуоби Мӯъминобод меномад. Дар ин чанд рӯз, ки бо домулло якҷо истироҳат намудем, дар ҳалқаи хешу акрабо ва ҳамшархиёни С.Табаров қарор гирифтем. Саёҳату сафарбандӣ бо домулло 23-юми июл ба поён расид. Дар бозгашт устод дар мошини банди нишастан хост. Раҳим бо мошини худ пушти сари мо харакат менамуд.

Оғози моҳи август С.Табаровро бо хонумаш ҷониби Ленинград гусел кардам. Хонаҳо дар таъмир буд. Модари бачаҳо бо телеграммае роҳи ватанашро пеш гирифт. Фотима ҳамроҳи муаллимааш Каримова ба саёҳати шаҳри бостонии Самарканд рафт. Парвизро ба хонаи холааш, ки дар «Гулистон»-и Орҷоникидзеобод рӯзгор медиҳ, бурдам. То ба оҳир расидани таъмир хонабон мондам. Пиразани 61-солае таъмирро ба ўҳда гирифту хеле ором кор мекард. Муҳити номусоид асабиам месоҳт. Аз ин чоҳт, ки дар мавриди рисола фикр карда ҳам наметавонистам. Илҳом мурда буд. Ба ин ахвол гирифтгор шуданамро Раҳимҷон фахмиду бо роҳҳати «Ҷамъияти дониш» нияти Кубодиёну Шаҳритуз намудем. Қаюми дуҳтури дандонро

хам бо худ гирифтем, ки ў низ таҳоӣ мекашид, зеро завҷааш Боку рафта буд. Ин сафарамон 9-уми августи 1974 сурат гирифт. Азбаски дар ин минтақа ҳочагии «Ломоносов»-и Шаҳрназар барон мо хеле азиз буд, сараввал ами «Чамъияти дошиш»-ро он ҷо амали соҳтем. Дар ду-се бригада сӯҳбатҳо доштим. Банда бештар сари маъзӯи Афғонистони чумхурияйӣ, ки Довуд 17-уми июли 1973 эълон намуда буд, сӯҳбат менамудам. Махсусан, табаддулоти Довудхон барои мардум лиққатчалбӯнандад буд. Раиси ҳочагӣ Қаҳрамони меҳнат, намояндагӣ Шурои олии Ҷавзати советӣ Талбак Садриддинов моро ҳамроҳӣ мекарда ва дар ҳама ҷо сӯҳбатҳоро ба сатҳи олӣ ташкил менамуд. Котиби ташкилоти партийни ҳочагӣ Мусоев ва сармуҳосибаш Ҳуча мудом бо монду буданд. Бетоғии аввали меҳмонни ранс будем ва дар ин меҳмонӣ ба гайр аз номбурдагон мудири маорифи ноҳия низ иштирок дошт. Роҳҳатҳои «Чамъият...» ба қас имконият медод, ки ҳам ду-се сўм ҳар кунад ва ҳам истироҳат намояд. Рӯзи дигар ба Чилучорчашма рафтим. Ин мавзӯи манзараи аҷибе дошт. Гӯёни ҷо 44 ҳадд ҷаҳонга мавҷуд буд, ки аз зери кӯҳе мебаромаданд. Оғизи, ҷӯйи сероби шифрофоро ташкил медоданд. Бинобар ин, ки ин мавжӯи ҷаҳонга ҳам буд, мардуми авом из ҷумлаи мардуни ин ҷо тӯз тароҳи мешукӯнанду тамоми рӯз минтақаро сероданд ҷонанд, мезонанд. Аз ҳама манзараи хотирмон дар дохили ҷой ба бозору тобе ҳарикат доштани моҳихо буд. Зиёратгарону истироҳаткунандагон моҳихоро бо тағмондаи ҳӯрокҳо ва майдонҳои ҷони тарбият мегузанданд. Аммо ба хотири мазор будан моҳихоро тӯрдиган манъ буд. Моҳихо дар бадан ҳолҳои сиёҳ доштанд. Ҳатто тунин ақида буд, ки агар қас аз гӯшти моҳихи Чилучорчашма истифода намояд, захролул ҳоҳад шуд. Аз ин ҷо, ки ҷӯйи Чилучорчашма хеле сермоҳӣ ба назар мегӯрд. Вале ин ҷой, ки ба рӯди Ваҳш ҳамроҳ мешуд, табиист, ки моҳихои Чилучорчашма ба оби Ваҳш иртибот гирифта, бидуни шубҳа ба шасту сабадҳои моҳигирон дармемонданд ва истъмол мегардианд. Шоҳдад қасе аз ин моҳӣ захролуд шуда буд, ки тунин ривоят ба миён омадааст.

Баъди истироҳати якруза дар Чилучорчашма сари роҳ ба Кубодиён ҳонаи апаи Рахимҷон даромадем. Ним рӯз дар соҳили

Кофарниҳон бадан сӯзондем.

Шонздаҳуми августи соли 1974 директори институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ Носирҷон Маъсумӣ дар синии 59-солагӣ ҷаҳони равшанро падруд гуфт. Мавсүф ҳамчун олимӣ забоншиносу адабиётшинос маъруф буд. Истеъоди шойрӣ ҳам дошт. Ҳарчанд ки августи 1968 бароям «ҷой нест» гуфт, ба эшон эҳтиром зоҳир менамудам. Инсони улфатӣ, сухандон ва маъракаорое буд. Одатан, дар тӯйҳо ё ҷамъомадҳои фарҳангӣ бо табакҷаҳои чинӣ сурудеро зам-зама мекард. Маишатро дуст медошт. Аз навъи шароб конякро мепазируфт. Такдири ниҳонии эшон ҳам монанди академик А.Баҳоваддинов ҳал шуд. Яъне ўн низ дар бӯстонсарои Иттифоқи нависандагон баъд аз нишасти дастҷамъӣ ҷон ба Ҳак таслим дод. Ҳонаи охираташро дар гурӯстони шаҳрӣ интиҳоб намуданд.

Ҳабдаҳуми август завҷаам бо модари пираш баргашт. Онҳоро пешвоз гирифтам. Ҳонаҳо, ки нав аз таъмир баромада буданду буйи ранг медод, модараарӯро ҳонаи духтари қалонаш ба мавзеи Гулистони Орҷоникидзебурдам. Ҳамин тарик, таътили тобистони соли 1974 ба поён расиду сентябр омад.

САФАРИ МАСКАВ

Бинобар ин ки бисёре аз адабиёти назариявӣ оид ба мавзӯи рисолаи номзадӣ дар «Фирдавсӣ» вучуд надошт, бо фармони ректори университет сўйи Москав раҳти сафари илми думаҳа бастам. Мақсад ин буд, ки дар қитобхонаҳои пойтаҳт, ки аз тамоми гӯшаву канори кишвари советӣ ва ҳориҷи он маводи адабиву илмӣ ҷамъ меомад, нишинаму адабиёти мавриди заруратро ёлдошт бигирам ва баъд дар рисола истифода барам.

Бо ҳамин рӯҳия пагоҳии иӯҳуми сентябр 1974 худам сари ҷилави мошин нишастаму Чумъаҳонро дар паҳлӯям карор лода ҷониби майдони ҳавоӣ ҳаракат кардам. Ҳамин пагоҳӣ буд, ки занакро ба шифоҳона ҳобонданд. Аз ин рӯ, нороҳатӣ ҳис намудаму дар як хиссаи роҳ мошинро андаке дар мошини дигаре задам. Болои он нороҳатӣ бозҳодисай ноҳуши дигар зам гардид.

Аз Чукинотин жонглиш измулди, ки жадорж ҳайтакард булунчунеке сабзебозони бардор, то ки жонги Феликсину Гирину бошабор шинни Абдесса, минни чандом зарари чилий индии бопти хам, донки аз монголтраной монди. Дар мөнгө таби баромада якшуми изомонийнда амал ишкунда. Ё би монголе мешний в монголе турб изомин, харлу чотиб гүнхог ор лениста монголад. Тасодуфи бигитро он тагийг домуулж С. Табаров, Курбон Бобоев, Бахтиер Муртазов, Валий Самад, ки барон гусел ба майдон омада буданд, ба мулохиди гирифтанд. Дар ин сафар Раҳимчон хам буд. Агар С. Табаров барон дую мо гусел баромада бишад, Бахтиер Валий Самад ба хотиги Раҳимчон ташриф доштанд. Соңг дах шуду хавопаймо боло шуд. Баъд аз панҷ сояту даҳ дақиқа дар майдони хавони Домодедовои Москав фурул омадем. Чанд рӯз кабл ба Муаззам Диловаров, ки дар аспирантура таҳсил мекард ва ҳамкори афғонистониам Слава Гришин телеграмма фиристонда будам, то ки пешвозам бигиранд. Аммо онҳоро налидам. Табиист, ки Слава дар ким-кадом гӯшан кишвар фазъолияти геологнашро анҷом медод, вале ба пешвоз набаромадани ҳамдарсам иномаълум буд. Бо Раҳимчон таксиеро киро кардем. Сараввал ба Университети Ломоносов рафтем. Раҳимчон, ки ба курси чормоҳан баланд бурданӣ ихтинос омада буд, ба ҷойи хоб таъмин гардид. Ҳарчанд кӯшиш кардам ба ман ҷойи хоб налоданд. Ба ин хотир, Муаззаму Ситам Раҳимро пайдо намуда, ба меҳмонхонаи «Тоҷикистон» рафтем. Ситам же аз қормандони меҳмонхонаро мешиноҳт. Пирезани нуроние буд. Мувакҳатан бароям ҷой дод. Сипас ду аспиранти маскавирио ба ресторани «Боку» бурда, зиёфат кардам. Конеки оҳарӣ ҳисе сархушамон соҳт. Шаби аввалиро дар ҳобгози Ситам, ки дар ҳиёбони Дмитрий Улянов 5, утоки 102 ҷарор дешт, гузарондам. Пагоҳӣ ҳамроҳи Ситаму Иброҳим Ӯсмони рӯзноманитор, ки аспирант буд, боз ба меҳмонхонаи «Тоҷикистон» омадам. Анҷомҳоро ҷо ба ҷо карда бо эшон сайри Москав баромадем. Аз ёздалум сар-карда, ҳамарӯза ба китобхонаи «Ленин» мерафтам. Чордаҳуми сентябр баъди китобхона ба почтаи ҳиёбони М.И. Калинин даромада хона телефон кардам. Ба гӯшам садои модарарӯсам мерасид, аммо

ў миро инвестити. Фотомидам, ки на русиро медонисту из гечикеро дигар сартида бўниши намудим, ки гечикро яхон ишни дигар бироророл, шундуд. Ё гечикро бъ юзаш ишбуруст гўшишга буд, 8 пираччи бечора телефонги подуррут ба гўшиш меуминг. Ба гумонки телефониро чапти медонит. Ё ки ки дар хота на Фотомидам буду на Парвиз. Шояд онҳо рўзи хавли бози мекарданда. Факат факсидан меҳостам, ки занчаам аз шифодона бадар шудаёт ё не. Бобаби хира ба гастрономия хиёбони «Плошадь Революции» даромада харид намудам. Журоки помам ишну ходбаса бо чой шуд. Рўзи дигар барои тоҷе зикиро бароярданд назди Раҳимчон рафтам. Афсус, ки дар хобгоҳаш (кабати 9, хутраи 209) пайдоиш накардам. Ба табакан 13 баромада, хутраи 302-ро так-так кардам, ки Иброҳим Усмон дарвазиро ба рўим кушод. Хеле рўи хавли Раҳимчонро интигорӣ кашидам, зале дарак нашуд. Боз ба «Боку» сар замему соате сўхбат кардем. Азбаски бисёр меҳостам дўстамро аз наздик бубинам бо Иброҳимчон ба хобгоҳ баргаштем. Ҳаниӯз ҳам Раҳим набуд. Думони кабати 8 иойин шуда муаллими университет Зафар Абдуллоевро бо Абдулҳаким дидем. Дигар тоқат намониду бо трамвайн 26 то метрои Октябр омада, сипас ба «Точикистон» худро расондам. Ин чо бо як даста бачаҳои қўлобӣ ошно шудам, ки тоза аз сафари Руминия омада буданд. Якеаш Кавғов Качал ном дошту дигараш Каюм, ки троллейбусчӣ кор мекард.

Чанд рўз дар толори рисоладои илмӣ нишастам. Рисолае аз Хоҷаева ба дастам хўрд, ки ба фаъолияти синфи коргари узбек бахшида шуда буд. Сухани тозае надидам. Шояд ҳарфи илмӣ дошту бо узбекӣ буданаш имкон надод, ки онро дарк намоям. Мувофики маслиҳати қаблий бо Раҳимчон, Ҷурабой Раҳматуллоеви чустӣ 26-уми сентябр ба зиёрати кабристони «Наводевичъ» рафтем. Бори аввал гўристони аврупоиро мелидам. Мазор чунон ба назму низом ва озода буд, ки кас ерзу мекард, ки «агар мурад дар ҳамин наъъ гўристон қабр шивад». Гўристони А.Чехову В.Маяковский, Чайковскию Островский ва дигар бузургони фарҳанги русро тамошо намудем. Гури Абдулкосим Лоҳутиро пайдо накардем, аммо қабри алиби турк – Нозим Ҳикматро ёфтем ва наздиш аккосӣ намудем. Ҳамин

тавр, ҳар бегоҳӣ чойхон дидании Маскавро тамошо мекардем. Бештар ба боғи истироҳатии ордени лениндори М. Горкий мерафтем. Гоҳе вокзалҳои «Қазон», «Ленинград»-ро ҳам медиdem. Максад из чунин тамошоҳо одамони гуногунро аз гӯшаву канори кишвар ба мушоҳида гирифтан буд. Махсусаи, вазъи дӯлиҳо дар вокзалҳои Маскав хеле даҳшатбор ба назар меҳурд. Садҳо тан болои фарши сementӣ меҳобид. Ин тоифа хафтаҳо рӯйи ҳаммомро намедид. Рӯзе дарвозаи раиси намояндагни Тоҷикистон дар Маскав – Мирзоҷоев Султон Шарифовичро задам. Ҳудамро шиносондам. Ҳурсанд шуд, ки ватандорсанро мебинад. Ба назарам нороҳатӣ эҳсос менамуд. Сулфа дошт ва ҳам ҳудро ба сифати шахси ба гарӣба гирифторшуда медиҳ. Сӯҳбати хуше дошт ин чехраи сиёсии тоҷик, ки солҳо дар вазифаҳои баландмакоми ҷумҳурий ифои вазифа мекард.

Дар китобхонаи Ленин нишастан ба дилам зад. Максад гузоштам, ки ду моҳ не, балки як моҳаш ҳам кифоят мекард, то ки маводи мавриди заруратро ба даст оварам. Аз ин рӯ, барои рӯзи 29-уми сентябр бидети ҳавопайморо ҳаридорӣ намудам. Ҳатти ҳаракаташ 629 буд, ки ба воситан Ленинободба Душанбе парвоз менамуд. Ҳатти ҳаракати 631, ки мустаким буд, рӯзи сеюми октябр сурат мегирифт, ки бароям дер менамуд.

Чанд рӯзи охириро ба тамошои шаҳри қадими Маскав баҳшидам. Рӯзе Славаро бо телефон ёфтаму меҳмонаш шудам. Рӯзҳои саҳти Оҳанқашону Кафтаририро пешӣ назар овардему ҳандаҳо кардем. Ҳоло ҳам мори айнакдори сари девори ҳочатхонаи қароргоҳи Оҳанқашон аз хотираш фаромӯш нашуда буд. Завҷаин Любалои ва жона писараш Юра ҳам лаҳзахоеро пешӣ хотир месоварданд. Юра аз Парвизи ҳамсадаш нурсон шуда туфт: «Да у Парвиза крепкая рука». Ҳодиса чунин буд, ки Парвизу Юра ҳизмешӣ рӯйи давӣ бозӣ мекарданду бальзан гапкашон рост ҳамсомадӣ ҷаён менамуданд. Юра, ки маскавӣ буд, ҳудро боло мегирифту Парвизи тоҷиинистониро мезад. Аммо Парвиз ором менистоду тӯс аз Юра ҷашми тарс мадошӣ. Боре им ҳақаро ю белкони онбенни шашӣ ба мушоҳиде гирифтуму ба Парвизу дар намудам: «Парвиз дай санҷу». Парвиз як ба боло

нигаристу маро дид ва мисле ки «хаво гирифту» як мушт ба
банигӯши Юра зад. Юра доду фигон бардошта чониби хонашон
турехт. Дигар хеч вакт Юра ба Парвиш даст боло намекард,
балки хардуяш чурахон чойӣ гардишанд. Бори дигар ин киссаро
шунидему завк бурдем.

Кабл аз сафари Душанбе ба «Олами бачаҳо» даромада барои
Фотимаву Парвиш ва дуҳтарчай Ҷумъаҳон Сайёра сару либос
харидорӣ кардам. «Олами бачаҳо»-и Маскав бозори бузургеро
мемонд. Фақат навбат гирифтан зарур мешуд.

Бисту хафтум тасодуфани алабиётинос Атахон
Сайфуллоевро воҳурдам. Бо эшон як пиёла чой гирифтем. Ў
мавзӯи рисолан номзадиамро чандон напазируфт, ки дуруст буд.
Ба худам ҳам маъкул набуд. Ҳамин бегоҳ ба Ҷумъаҳон
телеграмма додам, то ки пешвозам гирал. Шаби 28-умро дар
хӯҷраи Ҷӯрабой гузарондам. Нишасти ачибу хотирмоне сурат
гирифт... Нагоҳии 29-ум аҷомҳоямро аз меҳмонхонаи
«Тоҷикистон» бардошта бо таксие азровокзали Маскав омадам.
Аз он ҷо мусофириро то Домодедова ба воситаи автобусҳои
ҷиҳозонидашуда интикол медоданд. Аспирантони академияи
илемҳо – Тӯйҷи Бахтибеков ва Амриддин барои гуселам ҳозир
шуданд. Раҳимҷону Ҷӯрабой ҳам расиданд. Амриддин сӯҳбати
ширини ҳандаоваре анҷом медол. Табиист, ки чунин сӯҳбатҳои
мардон бештар ба мавзӯи бонувон баҳшида мешаванд. Маълум
буд, ки он ду аспиранти академия ба китоб камтар таваҷҷӯх
дошта, балки ба шикори бонувон бешгар машгул буданд. Аз ии
ҷост, ки Амриддин лиғоъ накард... Соати яку син рӯзи 29-уми
сентябр ҳавонаймои ИЛ – 18 аз Домодедова боло шуд. Чойи
нишастам 13 а буд. Мусофирион аксарон тоҷик буданд. Ниёз
Сафарови муаллими омузишгоҳиям, ки ақиун дар Вазорати
маориф визифаи баландцеро ишғол менамуд, миёни мусофири
ба назарем ҳӯрд. Ҳатти ҳаракати 629 – Маскав-Ленинобод-
Душанбе поён ёфт.

Чун ҳаменга қасе пешвозам нағирифт. Бо таксӣ хони рафтам.
Ду-се рӯз банд ҳисоботамро дар кафедра ва банд дар Шӯрон
оҷимони факултет шуниданд. Як нусха из ҳисоботро ба Галина
Даёнтревна супоридам. Ҷашни ножброни соли 1974-ро дар

Чиглигүл бо дүстөнни дерин -Бердисеву акаи Тоңмөн из дигаров
гузарондам, Баылы Москав навиштани рисола чилдитар сурат
тирифт... Табиист, ки рисола аз нигохи назарй бакувваттар
мешнуд... Ҳамин әд хикоятқои соли 1974-ро ба поён месрасонам,

ДАФТАРИ СОЛИ 1975

БАРХУРДХОИ ОФОЗИ СОЛИ ҲАФТОДУ ПАНЧ

Соли ҳазин 1975 бо омадани бемории грипп шоз бӯга, шохин ҳизмат саросари тумакуриро ӯро тирифт. Аз ҷумла, устод Табаров замоне дар ҷараёни даро тирифтор шуд. Азбаски замуналло замоне ба ҳисоби сиз дуҷор омада, шундӯхӣ шайиф буданд, дар ясари гриппи имуналло тубиора шушӯро аз бемории сиз тӯвхӣ доданд. Як иншиъонӣ ки дара баланд шудани ҳарорат буд. Беъзан сурӯи тӯшик бинавадан беморро ҷороҳаттар мегардонд. Сина ҳаза инсаи за физиотехники қалбо тоҷори месоҳт. Ҷухтури беморҳои дарузӣ Садилзом Бобоев, ки аз ҳамшахриёни С.Табаров мебишад, ўро мажриди ташхиси қасби қарор дода, рӯзҷо ҷароҳтиба сӯзиҳо задонро таъмин намуд. Ҳарорати аввал табобати домунаю дар ҳолоҷонии инёда шуд, ки завҷаи баинҷа оиро аҷном мешод. Темур – писари устод ҳар рӯз ондаи маро бо монин омада мебурд ва боҷа пас мекард. Ташхиси такрории С.Бобоев иншои дод, ки беморро ҳатман бистарӣ бояд кард. Бинобар ни, 27-уми ғизвар С.Табаровро ба шифоҳонаи қукуматӣ ҳобонданд. Мисле ки гриппи домуналло ба завҷаи ман ҳам гузашт, ки вқнун ӯ ҳуд бистарӣ гарид. Ҳарораташ аз 40 боло мешуд ва бисер арак мекард. Бо ҳамин ҳол то 13-уми феврал дар хона табобат дид...

Ҳайрият, С.Табаровро ҷиддан таҳти назорати духтурон қарор доданд ва саломатнаш рӯз то рӯз рӯ ба беҳбудӣ овард. Никоят, ёшҳуми феврал аз беморхона раҳо ёфт...

Панҷуми феврал Нина Драникова аз Москваг хона занг зал ва ҳодиши намуд, ки ба Никитин Юрий Алексеевич сарвари Зарубежгеология телефон қувам. Ба мавсүф занг задам. Он кас дар асоси мактуби расмии сармухаласиси геологҳои советӣ дар Афғонистон В.М.Чемирӯа масъалаи дубора ба Афғонистон заъват шуданамро ба миён гузоншӣ. Ман, ки тоза омада будам, ҷондон шавӣ надоштам. Дишар ни ки ҳоло рисолаи номзаднам тазомӣ нашуда буд. Бо вутули ни, ба эшон гӯфтам: «Агар

иҷозати рафтани замро аз идораҳои марбутаи ҷумхурий гирифта тавонед, шоҳд не нағӯми». Аммо медонистам, ки на университет қа на идораи дигар иҷозати рафтани ба Афғонистонро намедонанд...

Рӯз, ки домуллоро аз шифоҳона ба манзилишон бурдан, солти дар ҳар факултет маҷлисе сурат гирифт, ки дар он вазири маорифи Ҷумхурий Даҳабоев Абдурауф, сардори шӯъбаи ҳадроти Ҳизбот Нӣёз Сафаров, муовини аввали вазири маориф – Мирзоев Малик за хотиби ташкилоти партияими университет Фозил Тоҳироа интирик кардаид. Вазир меъюстнаст, ки дар мавриди вазни таълиму тарбия дар факултет бо муаллимону қормандони сӯҳбат намояд. Декани факултет М.Қосимова ҷанд ҳарфи мӯқаддимаи оид ба мағзӯи марбута гуфту сипас ҷаравии маҷлисиро як дастай дигари муаллимон ба ихтиёри ҳуд гирифта, бидуни қадом мӯқаддимае ба суроғи С.Табаров суханҳои носаҳоро раво лида, ўро ба маҳалгарой муттаҳам соҳтанд. Даҳели ин дастай извогар, ки сардорашон М.Қосимова мажсуб метаъриди он буд, ки болои сандалие ё мизе сабт кардаанд: «Мурда бод, Ленинобод», «Зинда бод, Кӯлоб». Ҳамин навиштаҷотро С.Воҳидов, Т.Несъматзода, А.Сатторов, Ш.Хусейнзода, С.Имронов дастак намуда, дар ин амали донишҷӯён даст доштани С.Табарояро исбот кардани мешуданд. Вакте ки ба рӯйхати нотикон мутаваҷҷех шудам, равишан шуд, ки онон ҳамагӣ аз кафедрай адабиёти классики буданд. Эшон ҳатто мудиришон Ш.Хусейнзодаро, ки чунин мочаросозидоро бисёр бад медиду ба С.Табаров эҳтиром мегузонт, ба мочарои наъбатиашон қашла намула буданд. Ҳине, ки Ш.Хусейнзода сухан мекард, лида мешуд, ки ў ба душворӣ суханҳои соҳтаи шогирдониширо мукобили С.Табаров ба забон меовард. Табиист, ки ин мочарои наъбатӣ давоми ҳамон мочарое буд, ки як сол қабл дар мавриди С.Табаров ташкил дода буданд. Он дафъа, ки тирашон хок ҳӯрд, акнун масъалаи маҳалгарой за ленинободбадбиниро ба ўнисбат додани шуданд. Медонистанд, ки ин масъала бисёр ҷиддӣ буда, ҷанбаи сиёсӣ мегираду С.Табаровро аз факултет пеш мекунанд. А.Сатторов, ки ҷаҷони донишманд буда, қалами тез дошту ҳам қӯдистонӣ буд, барои

шевхарони зөсий хамчун бозича хизмат менгамуд. Аз ин чост, ки аз дигарон дила, тезу гүнлтар сухан карда аз мактуби С.Табаров ба шоир Бозор Собир ёдомар мещуд, гүб дошишчүсүн соли пакчум уро задани шудаанд. С.Табаров протесехон азабирио миёни шогирден иодуруст шарху эзох медихад. М.Туроукюда, Лонк, Мастон, Кутбай, Гулназар ва дигаронро дар дарсхөвөш ташкад мекунад. Дар боран азабиётшине А.Сайфуллов овчар харфхон иосазо мегүяд ва дигар түүхтээрэй ин чавони зудбовар ба муқобили С.Табаров иброз мөдөшт. Чарыбын машис нийшон медод, ки ин дастай иғвогар иштээж из пеш тайлрэй дила, вазири маорифро, ки худ ленинбоди буд, махсус дэлжиг харди бушил, то ки С.Табаровро батамом аз Университет решекан кунанд. Нотикони ин даста бол мегүфтийд: Сүфиев гүб дошишчүнро гашвиц намудааст, то ки гүянд: Сатторов ба дахчан форсий сүхбат мекунад. Шакли ташкий доштани машис дар он хам зохир мешуд, ки он соат С.Табаров, Сүфиев за М.Давлатов иштирок надоштанд. Янье хама сангинартоидо дар гайби С.Табарову А.Сүфиев сурат метирифт. Вазир хам дар сухани хотимавиаш харфхон иғвогаронро мэйкүл шуморил. Дар поёни машис сарвари факультет бону М.Косимова сухан гирифта, нотиконро дастгирй намуда, аз чумла чунин гуфт: «Мүхтагам коммунистон! Охир, ин чий хол аст, ки мо оромона хоб рафта наметавонем. Магар ин вохеийт неест, ки Абдунашибиро дар даромадгохи бинои истикоматиаш таҳлил кардаанд, задаанд». М.Косимова, ки гирияаш дар сари остинаш буд, харфхо мегуфту оби дила мерехт. Се соат машиси ташкилдодай иғвогарони факультети филология идома ёфга бошад хам, ба хулосае омада натавонист, зоро хама харфхо аз түхмат беш набуданд. Ногуфта намонад, ки ягона шахсе ки ба муқобили дастай иғвогар баромаду С.Табаровро дастгирй намуд. Миср Эшниёзов буд. Дар ин түхматгарой Назира Қаххорова, М.Норматов, А.Мұмминов низ даст доштанд, аммо хомуш монданд. Хонандаи бафаҳми банда, тасаввур кунед, ки хамон солхонерүхөс пайдо шуданд, ки миёни ду вилоят нооромихо овардан мөхостанд. Дар ин чода, иғвогарони Ленинбод донинчүйни бадахшониро ба муқобили

лонишчбени кулоби чанг меандохтанд. Ин мочароҳо ҷаибай сиёсӣ дошта, ба мағнӣати тарафи ҳукумрон хизмат мекарданд. Бисёре аз ҷунин нооромиҳоро идораи бехатарии ҷумҳурии шеҳда месоҳт, то ки гӯянд: «Диңд, ин мардум ҳоло ҳам дар марҳалан ибтидой қарор доранд, чӣ тавр мешавад, ки аз ин ду зилоят аввалиҳаси ҷумҳурии тарбият ёбад.» Мақсад ҳамин буд, ин ҷизи дигаре... Маҷлиси иғволгарон поён бӯту ҳонаи домулло рафтам. Янга оши палав омода карда буд. Аммо ба устод нағуфтам, ки дар факултет ҷунин маҷлисе баргузор шуду он кас қаҳрамони асосӣ ъзлон гардид. Зарур надонистам. Ҳудашон аз дигар манбаъҳо ҳоҳанд фахмид, гуфгам дар ботин.

Тавре ишора рафт. Вазорати геологияи ССР дар заминани дарҳости сармуҳаассиси геологҳон советӣ дар Ҷумҳурии Афғонистон ба номи ректори Университети давлатии Тоҷикистон академик П.Бобоҷонов мактуби расми ирсол дошта, ҳоҳиш карда буд, ки аспирант Асоевро ба муддати ду сол барои тарҷумонӣ ба Афғонистон бифиристад. Табиист, ки мактуб аввалин ба дасти муҳиди Шӯъбай махсус, ки бонуе сарвариашро ба ўҳда дошт, мерасад. Он бону пагоҳие бандаро даъват намуд ва ҳасад аз он бурд, ки идораҳои босалоҳияти давлатӣ мажӯз маро ҳостаанд. Аз ҷараёни сӯҳбаташ фахмидам, ки ҷандон барои мусбат ҳал намудани дарҳости вазорати геологияи ССР майл надошт. Якҷоя назди ректор рафтем, вале ҳузур надошт. Сипас ба шӯъбай аспирантура даромадам. Галина Дмитревна розӣ буд. Вай ифтиҳор аз он дошт, ки ҷунин мактуб мажӯз ба суроғаи аспиранти университет содир шудааст. Баъдан фахмидам, ки муҳиди шӯъбай махсус мактубро ба ректор нишон надода, балки ба шӯъбай марбуғаи вазорати ҳориҷа – Нӯъмонов телефон карда, маслиҳат менурсад. Нӯъмонов, ки шаҳси ҳудҳоҳу мансабдӯсте буд, ба бону мефаҳмонад, ки дар ҳеч сурат ба мактуби мазкур ҷавоби мусбат дода наметавонад, зеро қарори Совети вазирон аст, ки факат бъали танаффуси сесола мешавад, ки қасро бори дуом ба ҳориҷа бифиристанд. Аз ин ҷавоб муҳиди шӯъбай махсус изҳори ҳушиҷ карду маро табриқ гуфт, ки намеривам. Шаби он рӯз ба суроғаи Чемирев нома навишта, мавзӯъро арз намудам, то ки гумон накунад, ки ман ҳуд рад

намудлам. Зоро ба мактуби нахустап чавоби «иен» доди будам. Бе ҳамин, масъялаи дуюмбора ба Вазорати геологии ССР ҳамкорӣ намудани банда ҳал гардид. Аз як ҷиҳат ҳуб шуд, ки Нӯъмонов роҷӣ нашуд, ҷағари рисолаи номзадӣ боз дар нишароҳ мемонид...

ТАМОШОИ ДРАММАИ «ИНТИЗОРӢ»

Шоира Мавҷуда Ҳакимова асаре барои саҳнавӣ театр эҷод карда буд, ки «Интизорӣ» ном дошт. Ии бону, ки яке аз ҳатмкуниандагони факултет буд, устодаш С. Табаровро ба сифати мунаққиди шинохта ба тамошои асари номбурдааш давлат намуд. Домулло як рӯз кабл аз Раҳимҷону банди ҳодиш кард, ки соати ҳафтӣ бегоҳӣ назди театри академии Лоҳутӣ ҳозир шавем, то ки якҷоя драммаи «Интизорӣ»-ро тамошо кунем. Ба ии хотир, панҷуми март бо С. Табарову Раҳимҷон соати даҳ кам ҳафт ба театр омадем. Мавҷудаҳон ҳам пайдо шуда, баъд аз салому пазирӣ моро ба толори ҳурди театр, ки одатан меҳмонони ҳукumatӣ ва баманзалат он ҷо ҷамъ меомаданд, раҳнамай кард. Либосҳои болоро қашида ба либосовезак овехтем. Дар толори бонувони зиёде менишиастанд, ки ба пешвози С. Табаров бо эҳтиром аз ҷойҳо баланд шуданд. Ии бонувон ҳамагӣ аз Институти педагогии ба номи Шевченко буданд ва табиист, ки домуллоро ҳуб мешинохтанд. Ману Раҳим ҳам баробари С. Табаров бо сарҷуи бонӣ саломи эшонро алейк мегирифтем. Мавҷудаҳон узр ҳоста, барои назирони меҳмонони олиқадр берун баромад. Домулло сари мавзӯъдон ғуногуни адабисту драмма бо мо сӯҳбат мекард. Ҳамин лаҳза дарвазаи толори ҳурд, ки ҷо қулӯф буд, так-так шуду онро хизматгорзӣ қушод ва ба доилии толори асосӣ Мирсаид Миршакар бо ҷаҷӯзаш, ки инсабат ба ӯ ҳеле ҷаҷӯз менамуд, даромадаанд. М. Миршакар вазнии вазнии ҳадам монда «Салом» гӯфт, налини қиссаи широ қашида овехт, ше мӯи сарашибро шона ҷада. Ҷе балъеде даст ҳода, сийас ҷониби С. Табаров омад. М. Миршакар «салом Солидҷон» гӯфта даст дароз кард. Бо мо

низ даст дод. Ии лахза ректори Институт Канчил Чұраев хам пахлүп С.Табаров рост менестол. Элпен бо М.Миршакар күнөті доштанд. Духтары К.Чұраев – Зевар ва писари Миршакар – Ағыл шұльбасы форсиро хатын намуды, хамсар шуда будаңд. Ба ии шабнишии Миршакарро К.Чұраев дайырат карда будаңст. Хама дар толори хурд ишастанғон саросемавор дохири тодори қалон гардидинд. С.Табарову М.Миршакар, К.Чұраев шығоб қадоштанд, балки оромона таги дарвоза қарор гирифтанд. М.Миршакар «Сохіб аввал шумо дароед» гүфт ба домузло. Аммо С.Табаров «не, не» гүйи Миршакарро пеш аз худ даровард. Ману Рахим низ пүшти сари се бузург ворид шудем. Мәлдүм гардид, ки институтты педагоги он шаб театрро харыла будаңст. Ба ии баҳона мачының бонувон сурат гирифт, ки дар он дотсент Сайлай Назарова, ки хушандому зебочехра менимүл маңруза кард. Баял фармони ректорро сари қадом мавзүе кироат намуда, бойси қарсақхон пайдархам гардид.

«Интизорий»-н М.Хакимова аз тарафи Марям Исоеева ба сахна ғүләшта шуда буд. Мавзүи Җангы Бузурги Ватаниро дар маркази сужаи худ қарор медод. Қаҳрамони марказы Азиза шахары дар ҹанғ будааш Саидро интизорий мекаңынд. Ногахон аз Саид хаты сиёҳ мегирад. Дар отоз ба ёди шахар меңеңдәл рүзгор бубинал. Аммо баъштар Хол ном аскари маңрұхшударо ба хамсары мепазираңд, ки дар иш амали Азиза модараши хисса мегузорад. Сахнахон фочеавиаш кам ба назар хұрд. Зиддият заңығы буд. Латындан сохтаву подаркор ба мушохида мерасид. Албатта, асар, ки сүст этөд шуда буд, табиист, ки дар сахна низ заңығы ичро гардил. Драмма поён ёфт. Хар се ба мөшінни Рахим ишастанем. Домудло хүші мекард, ки ин драммасын хайрият дар аввали тамошо накардаласт, чунки дар боран он жөн құмла навшты намешивал. Шоғыр сүстин асар буд, ки ба зарді сар гирифтор шузам.

Еллахуми март Рахимчың замғ зад. Ии рұхқо хонагай шуда будам. Боби дукоми риссоларо баъз аз хондами рохбарым исход мекардам. Намекостам, ке ташчишам даханд. Ии ҹындарға Рахимчы мелонист. Биностарни гүфт: ке «агар меңхости бөшкін беттөй болса күрүх деништей» театры Лодутті мерзілем. Домудло

хам ҳастанд. Розигиамро додам. Як соат башд С.Табаров замг
зада айнан маалүү театрравиро пешниход намуд. Соати шашу
дах Раҳимчон бо мөшии омаданд. Аввал ба хонан домулло
даромадем ии сипас рохл театрди Лохутиро пеш гирифтем.
Аллакай сардори түрүү үакыт алаби Иззатмо Афғонови, ки
дар курси дуюм тахсия менамуд, моро ва хам шариктарсанашро
интижори дошт. То огози измоиш дах-понздах дақика вакт дар
ихтиёрамон буд. Ба тамошои акси актёрони театр ва хам таърихи
он маштул шудем. Хини тамошо факат домулло харф мезаду
ман гүш медодам ва ба ии восита дониши театршиносиямро
меафзудам. С.Табаров як чыхон навиҳоро сид ба санъати театрди
меденист, ки барои онҳоро азбар намудан, соатхо дар
китобхонахо нишастан лозим меомад.

Чишмам ба Сотим Улугзода бархурд, ки вориди бинои театр
гардид. Домулло низ ин ҳолатро ба мушохидга гирифта, чониби
С.Улугзода кадам ишод. С.Табаров ба С.Улугзода «Ха,
Сотимхон, шумо хам омадед-мий» гуфта даст дароз кард.
С.Улугзода бо табассуми хоса ба мо хам даст-дод. Аз домулло
холу ахвол пурсид. Саломатиашонро хост фаҳмад. Ҳамин вакт
буд, ки С.Табарову С.Улугзодаро ба толори ҳукуматӣ даъват
карданд. Табиист, ки ману Раҳим низ пушти сари онҳо ба толори
хурд ворид гардидем. С.Улугзода палтояшро озехту ба бонуи
хизматрасон мурочнаткунон гуфт: «Шоҳд ба мо чой медиҳед».
Бону эҳтиромро ба чо оварда: «Албатта, албатта, домулло» –
гуфту шитобон барои таҳияи чой рафт. С.Улугзода сўйи мо
хандида: «Ман ин чо калонтар» гуфтанд. Домулло таъкиди
С.Улугзодаро тасдиқ намуда, хандиданд. Атрофи мизн чойнӯши
нишастем. Сұхбати фарҳангиги оғоз шуд. Чой хам омад. Ман, ки
аз ҳама хурд будам, чойкаширо ба зимма гирифтам. Сұхбат
бештар дар ихтиёри С.Улугзода карор дошт. Ҳар сухану
иуктахон гуфтаи С.Улугзодаро домулло ба варақчае ба ҳати
лотиний ёддошт менамуд, vale күшин мекард, ки ин амал аз
назари моён пинҳон монад. С.Улугзода ёддоштигирии
С.Табаровро лида: «Ха, Соҳибчон, чи ин кадар каламро аз
чайбатон бароварда чизе менависед?» изхор карданд. С.Табаров
хандида: «Фикр мекунам, фикр мекунам» гуфтанд. «Як бегоҳ

фикр иакунед, намешавад?» - посух дод С.Улугзода. Сипас бехотир ў аз домулло дар борай драман «Интизорий»-и М.Хакимова савол кард. С.Табаров чавоб доданд, ки он чо ягон чизи чолиби диккате нест. С.Улугзода изхор доштанд, ки писсаашро хонда онро брак эълон карда будааст. Аммо қалонхон театр боз ҳамин чизи ҳомро ба сахна иҷозат додвид. Баъд ў шўхиомез гуфт: «Охир, худи ҳамин зан зебо аст, бас нест, ки боз драмаашро гузоштианд». Мо ҳар се ба ҳарфи С.Улугзода ҳандилем.

Сұхбати оишбай С.Улугзода барон ман дарсеро мемонд, зеро қабл аз ин суханрониашонро напунида будам. Вокеан, эшон инсони фозиле будаанд. Олимона сұхбат менамуданд. Дар борай «Отелло»-и У.Шекспир чунон хуласаҳо мебаровард, ки гўё эҷоди худашон бошад. Пайваста ба мавзўи фавқ як сұхбати И.Сталинро бо Муҳаммадҷон Қосимов ёловар шуд. Қосимов нақши Отеллоро дар Даҳан адабиёт ва санъати тоҷик бозӣ кардааст. Баъд аз поён ёфтани писса И.Сталин санъаткорони тоҷикро қабул намуда, маҳрамона ба М.Қосимов ин тавр гуфтааст:

- Ты очень хорошо играешь, но если разрешишь, я сделаю вам одно замечание. Ты умер как ревнивый муж, но это не так. Он не ревнивый муж, а он ради достоинства умер...

Аз идоман сұхбати С.Улугзода маълум менуд, ки ўро сахт ранҷондаанд. Ба сабаби фирор карданни фарзандаш Азиз ў хеле паршикаста менамуд. Ўро аз сафҳои хизби коммунист хориҷ карданд, аммо аз баҳри писараши нагузашт. Вай пажмурда шуда буд. Аксари рӯзу моҳҳои худро дар Москав мегузаронд. С.Табаров чӣ саволе дод, ки чунин чавоб шунид: «Ман кабутари дубома ҳастам». Ҳарфҳояш сари он буд, ки писсаҳон хуб бисёр навиштааст, валие онҳоро ба сахна намегузоранд. Шикоят аз он дошт, ки чандин тарчумаву асарҳои барой сахна навишташи дар чомадони театр хобидаанд. Занг шуд. Ба толор даромадем. Ҳар ҷорамон дар катори нӯҳ, ки ҳукуматӣ маҳсуб мегардид, нишастем. Писсан М.Миршакар - «Корвони баҳт» оғоз ёфт. Медидам, ки С.Улугзода аз тамошои он худро торафт нороҳат эҳсос менамуд. Ҳамин буд, ки токат накарду аз нисфаш

баромада рафт. Накши Ленинро Аслй Бурхонов бозид. Ленин шохи одилеро мемонд, ки ба ҳар кас чизи хостаашро ҳадя менамуд. Дохи ба ин ҳад вакти зиёд дорад, ки бо як қумондони сурх такрибан як соат масруф мешавад. Ҳатто симон Ленин чанбаи мазҳака ба ҳуд мегирифт. Ҳамин ҳолатҳо буд, ки дар мавриди Ленин дониши сатҳӣ ба ласт овардем.

БА ИДОМАИ НАВРӯЗ

Моҳи март ба ислоҳи эродҳон роҳбарам машғул шудам. Боби дуюми рисола гӯё ба поён расид, ки демулло гуфтанд: «Метавонед ба ҷониши мошинка дихед». Раъҳон ҳамеша омодан ҷон буд. Аллакай боби аввалро базъд аз ҷон гирифтам. Ҳаждаҳуми март дар мачлиси кафедра масъалан таҷрибаомӯзи баррасӣ шуд. Роҳбарони таҷрибаомӯзи – М.Давлатов, Ҳ.Муҳибов ва С.Аминова аҳборот доданд. Бандаро барон гузаронидани Наврӯз мутасаддӣ карда буданд. Муҳтасар арз намудам, ки дъзватномаҳо омода шудаанд. Бо ёрии Сафар Абдулло ва Аҳмадови профсоюзи донишҷӯён онҳоро ба ҷойҳои даркорӣ таксим ҳоҳам кард. Бо поён ёфтани мачлис, тақрибан ҳама аъзоёни кафедра: С.Табаров, Р.Мусулмонкулов, А.Махмадаминов ва банде тавассути мошини Раҳимҷон ҳавлии Файзалий Наҷмонов рафтем, то ки аз падари шодравонаш ёде карди бошем. Пидараши – Мулло Наҷмон дар синни 85-солагӣ ба дарди фалаҷ гирифтор шуда, вафот карда буд. Рӯйи ҳавлий Ҳакназар Назаров, А.Л.Хромов, Мирзо Тоҳиров, Тагай Ҳомидов менишастанд. Мо низ бо онҳо ҳамроҳ шудем. Шаҳсе ба хотири марҳум дуо ҳонд: Бисту якуми март дар толори марказии Университет ҷаҳони Наврӯз баргузор гардид. Ҷумъаҳон ҳам бо ман буд. Дар катори аввал ҷон гирифтем. Муовини ректор Аҳмадов ҳозиринро ба Наврӯз табриқ гуфт. Сухандон, ки набуд, як маъниро ҷонд маротиба тақрор менамуд. Балҳи расмии мачлис поён ёфту хунармандони Театри ҷавонон намоишномаи «Робиаи Балхӣ»-ро ба таваҷҷӯҳи ахли толор

пешниҳол тардоиданд. Накшон Робиа ва Озар ҷолиби дикат бозид шуданд. Бахши дигари Наврӯз-ро консерт донишҷӯён ташкил дод. Соатҳои даҳи шаб маҳфили Наврӯз ба охир расид. Саримвал С.Аминоваро то манзипаш расондем ва сипас хона рафтем.

Ҳамин рӯзҳо боби дуюми рисоларо ба ихтиёри Раҳон супоридам. Чопаш олий буд. Боби сеом ҳоло таҳлилҳо меҳсост ва ҳам баҳши назариянишро бакувват карданам лозим месомад. Максад он буд, ки симон коргари муосири тоҷикро дар шайвастагӣ бо симон коргари умуминттифок мавриди таҳлили филологӣ карор бидихам. Таҳлил таври типологӣ бояд сурат мегирифт.

Бисту иӯхуми март ҳамроҳи С.Табарову писариш Темур ба боғи Академикии улум ба самти Ромит шудинчаний рафтем.

Сию якуми март баъди мондашавӣ дар китобхонаи «Фирдавсӣ» майли ҷойи қабуд пайдо шуду ба дафтари Давлатхӯча Додов, ки ёрдамчии президенти Академияи илмҳои ҷумҳурӣ – Муҳаммад Осимӣ буд, сар задам. Назди ў А.Кучаров мениншаст. Давлатхӯча аз омаданам шод шуд. Ҷою қаҳва омода соҳт. Сӯҳбати ширине дошт ў. Баъда додам, ки соати шаш ба аёдати С.Табаров меравем. А.Кучаров бо Р.Мусулмонкулову А.Сайфуллоев, Юсуф Акбарову дигарон ба семинари Ҷамъияти «Дониш» ҷониби Масқав сафар дошт. Бегоҳӣ бо Кучаров хонаи домулло даромадем, ки Раҳимҷону Эргаш Сангинов ҳам ҳозир шуданд. Нахостем, ки домуллоро заҳмат лиҳем. Бинобар ин, бо мошини Раҳимҷон ҳонаашон рафтем. Палов дам меҳурд. Ҳамсаъҳон Раҳимҷон – Муҳибову Давлатов ҳам омаданд. Пештар аз мо Абдулҳай, ки зодрӯз доштааст, он ҷо ҷорзору зада буд. Нишасти кафелра гӯё идома месефт. Субҳи дигар боз «Фирдавсӣ»-ро иҷора гирифтам. Якуми апрел ҷараёни кори донишҷӯён онд ба рисолаҳои дипломӣ мавриди баҳси аъзобии кафедра карор дода шуд.

Дувоздаҳуми апрел бо ҳоҳиши А.Суфиев ҷониби ноҳияи Дангаро сафар кардем. Домулло моро ҳамроҳӣ мекард. Мехмонни Сафар Гаюров шудем. Азбаски меҳмондор раиси ҷонгули Дангаро буданд, моро ба самти Лоҳур давъват наиуданд. Он рӯз ҷанд тан аз америкоиҳо бо роҳбандии ректори

Институти хоҷагии қиплӯқ – Саид Носиров дар гӯшае аз Лоҳур ҳаво меҳурданд.

Завҷаи ректор ҳам буд. Нишастамон ду соат идома ёфт. С.Носиров бо забони шевои инглисӣ сӯхбат меорост. Ҳаво ғоҳ мебориду ғоҳе офтобӣ мешуд. Ба ҳар ҳол истироҳатамон дар фасли зебон баҳори Лоҳур мӯътадил гузашт. Бегоҳӣ боз сун Душанбе ҳаракат намудем. Тули ду соати роҳ Сӯфиев бо С.Табаров сӯхбат орост. Ҳарфҳои баландро бештар Сӯфиев мепазирифт. Ман, ки одати эшониро хуб медонистам, ҳудро ором нигоҳ медоштам. Домулло ҳам тоқат мекард, ҳарчанд ки сӯхбати якранга ҳастнан соҳта буд.

Шонздаҳуми апрел дар ҳаёти дӯстам Раҳимҷон ҳодисаи нохуше рух дод, ки банди шоҳид будам. Аз ҳиёбони Ленин дар мөшини ӯ меомадем, ки ногаҳон толибаи 12-солаэро болон мөшина тела доданд. Ҳарчанд ки Раҳимҷон тормоз доду мөшинро дар ҷояи маинъ кард, духтарарак ба тарафи рости мөшин барҳурда, яқпаҳлӯ рӯйи замин афтид ва аз биниаш хун баромад. Ман ба ӯзидӣ аз мөшин берун шуда, ҷабрдишаро ба нишастгоҳи пушти ронандаш шинонда ба дармонгоҳи раками як овардем. Рентген ишонӣ дод, ки поини чапаши шникаста буд. Ним соат нағузашт, ки кормандони ГАИ ҳозир гардидаанд. Тафтшини онҳо равшан соҳт, ки дар ин ҳодиса ҳуди толиба гунахгор мебошад. Ному насаби духтараракро муайян кардем. Иззатшосва Зулайҳо, истиқомат-кунаандаги кӯчани Чкалов, 12. Ҳодисаро Зулайҳо чунин шарҳ дод: ӯ бо як даста ҳамдарсонаш сари кӯча менистодааст. Яхудбачас шӯҳӣ карда ӯро бехотир тела медиҳад. Дугонаҳояш ҳам икрори Зулайҳоро тасдиқ намуданд. Дар ин ҳодиса А.Махмадаминов ҳам шоҳид буд. Мо ҳеле интизор шудем. Пойи Зулайҳоро гаҷкорӣ намуданд. Синас ӯро ба мөшин савор карда ба ҳонашон интиқол додем. Надару модараш, вакте ки духтарашонро ба чунин ҳозат диданд, ҳайрон монданд ва чӣ гуфтанашонро нағедонистанд. Ҳодисаро мо ва ҳуди духтарарак шарҳу эзоҳ додем. Онҳо гуноҳ надоштани Раҳимҷонро фаҳмида, ҷаҷҷози набардиштанд ва ба ҷое ҳам арӯз накарданд. Багъд аз ин ҳодиса Раҳимҷон ҳамеша ба аёдати Зулайҳо мерафт ва аз нигоҳи мояй ба оизаашон ёрӣ мерисонд.

Хамин рӯз, соати хафтги бегоҳӣ, дар ҳобгоҳи фидоаҳо бо навислида Ситтор Турсун, шоирон Аскар Ҳаким ва Санавбар Сохивов аюхӯйӣ ъзлон шуда буд. Инҳо, алибониҷаоне буданд, ки дар Конфаронси шашуми умумииттилоғии алибониҷаон ширкат доштанд. Дар сӯҳбат мунакқид Соқиб Табаров ҳам иштирок кард. С.Турсун таассуроташро аз Конфаронс иброз дошиг. Аскару Санавбар ҷанд намуна аз шеърҳои тӯзиҳ ҳешро қироат намуданд. Мунакқид С.Табаров маҷлиси шеъру адабро олимона ҷамъбаст кард. Алибониҷаони номбурда аз ҳатмкардаҳои факултет буда, инҷар ба бахои С.Табаров дар онида метавонистанд дар ҷодаи измуни настри муосир қарор бигираанд. Чунин воҳӯйин маслҳо аҳамияти тарбияӣ ҳам қасб менамуд.

Бисту дуюми апрел дар толори университет ба муносибати 105-солигини В.И.Ленин ҷамъомади бошукӯҳе баргузор гардид. Махмадиазарбеков, Бобоҷонов ва Шарифов дар васфи Ленин ва заҳматҳои инклибони ўсухонронӣ қарданд. Дар ҳамин замине, толори Чомин факултети филология 23-юми апрел иштирокчии Конфаронси лениниро қабул намуд. Профессор Ш.Хусейнзода дар мавзӯи «Масъалал реализм дар адабисти классикини тоҷик», С.Табаров оид ба «Оғози лирикии гражданиб» маърӯза қарданд. Сипас баҳшҳои Конфаронси илмӣ бо иштироки турӯҳҳои ихтинос ва муаллимони кафедраҳо сурат гирифт. Агар дар собиқ баҳши адабиёт муштарак донир мешул, имсол ба баҳшҳои «Адабиёти советӣ» ва «Адабиёти классики» таксим гардид. Маълум буд, ки муаллимони адабиёти классики, ки бо С.Табаров муноисина доштанд, намехостанд, ки дар яқҷояги бо кафедран эшон бошанд. Маърӯзҳои С.Табаров, Р.Мусулмонкулов ва С.Аминоваро шуниҷем. Дар кафедран адабиёти классики аз ҳама беш С.Табаровро С.Воҳидову Назира Қаҳхорова ҷашми дидан надоштанд. Ин ду аз маслиҳаттарони асосии Ш.Хусейнзода хисоб месефтанд. Бо вуҷуди ин, Ш.Хусейнзода собиқ шогирдаш С.Табаровро мепазирифт. Дар маҷмӯъ дар факултети филология ду гурӯҳи ба ҳам муҳолиф ташид мёфт. Метавон туфт, ки гурӯҳи шимол ва ҷонуб арзи вуҷуд мекард, ки дар чунин турӯҳбозиҳо сарвари

факултет М.Косимова то андохтае даст дошт.

Дастан шимол бо суханинхояш пушти сари С.Табаров мегаштанд, то ки боз тунохоро бар поиш бубанданд. Ин турӯҳ ба далели ин ки дар кафедраи адабиёти советӣ бештар намоянлагони маҳалоти ҷануб кор мекарданд, сарварашро маҳалгаро зълон медоштанд. Барои равшани андохтаи ба мавзӯи фавқ як ба ҷедраҳон ин кафедра ва зодгоҳон онҳо назар карданим: С.Табаров(иоҳияи Мӯъминобод), Р.Мусулмонкулов (Кубодиён), М.Давлатов (Восеъ), Х.Муҳибов (Дангар), С.Аминова (Самарканда), А.Махмадаминов (Москва), А.Суфиев (Каигурт), Нита Қандакорона (яхудӣ)... Дуруст аст, ки аз ҳафт аълои кафедраи адабиёти советӣ панҷтоши аз минтақаи Кӯлоб буданд. Минтақа кучову як ноҳия кучо? Ҳод он ки аз як ноҳияи хурдакаки Ағт: Т.Нематзода, С.Воҳидов, Б.Камолиддинов, Р.Чураев, А.Нематов, М.Норматов дар ду кафедраи дигари факултет ифтиҳаи вазифа доштанд. Агар мавзӯи марбутаро ба ду шилоҳти чумхурӣ – Ленинобод ва Кӯлоб тисбат дихем, мебинем, ки аз вилояти Ленинобод – беш аз бист нафар кор мекарданд. Бадии кор дар он буд, ки панҷ нафар кӯлобӣ дар як кафедра ҷамъ омада буданд. Сарварони турӯҳи аввал фияр намекардани, ки аз Норак он тараф Кӯлоб гуфта шуда, панҷ-шаш ноҳияро дар бар мегирад. Ленинободҳам ҳамин тавр аз ноҳияҳои гуногуни ташкил мебфт. Ҳеч намефаҳмидам, ки барои чӣ базъехо ин ду шилоҳтро ба ҳам мукобили мегузонанд. Ба назарам, онҳо факат С.Табаровро намехостанд, ки дар Университет бошад. Зоро ӯ ҳаклараст, дошишманд буд. Ҳарчи мегуфт дар шоҳидии кас изҳор мелошт, гайбатро намепизирифт. Назди шаҳсе ҳудро муттаҳам намедил. Дошиштарошони бесаводро маломат мекард. Дар ним ба ҳалтура роҳ намедод. Ӯ воксиятро мегуфт, баланд ҳарф мезад, бо далелҳон мӯътамад ҳарифашро маглуб месоҳт, бенизомиро дар факултет бад медиҳ. бо сарварони ноҳудабарон факултету университет баҳса менамуд. Баъзаи суханин дагалро ҳам ба сурогаи шахсоне рявона месоҳт. Одатан ба воситан мақолаву рисолаҳояш душманони мазнавиашро маҳв кардани мешуд. Аз сарварон ҷоними тарс надошт. Бенарда бесаводашон меномид.

Известия факультет хеч дарк наменамуданд, ки шахси дар ятимхона бузургшуда, маҳалгаро шуда наметавонад. Агар дуссе истеъодманли ҷанубро зери қанот гирифта бошад ҳим аз бехтаринҳо буданд... Моҳи майи имсола сёрчашн шуд; иди Якуми Май, Рӯзи матбуот ва радио, 30-солагии Ғазаба бар фаштэм ва гайра. Ини моҳ, ки рӯзҳон баҳориву тобистонӣ дошт боис гардид, ки чанд рӯзе ба воситай ҷамъияти «Дониш» минтақаи Кӯлобро тамошо қунем, ба мардум воҳӯриҳо дошта бошем, аз ҳолу аҳволи табақаҳои гуногуни чомеа боҳабар шавем. Бо Раҳимҷон дар мавзӯъҳон «Нависандагони ҷонғовар», «Шолоҳов нависандай булург» миёни зиёсни дехконон сӯҳбатҳо оростем. Бегонии шашуми май меҳмони Сафархони тоҷир шудем. Тагойин Ҷураҳон ҳам буд. Суҳни бештар сари мочарон ба сари Ҳикмат Шарифови раиси ҳукумати Кӯлоб овардан роҳбарони ҷумҳури мерафт. Ҳ.Шарифов ҳатмкардаи Институти соҳтмони Қаскав буд. Солҳо раёсати идораи соҳтмонии раками 15-и Кӯлобро ба уҳда дошт. Барои фаъолияту кордониаш ӯро ба вазифаи Раиси шаҳри Кӯлоб муносиб диданд. Ҳеде ҷавони серҳарикат ва ташабbusкор ҳам буд. Баъзе хостаҳояшро мустаким бо идораҳои салоҳиятдори пойтаҳт мерасонд. Соҳтмони шаҳри Кӯлоб дар авҷ буд. Шаҳрро хеле обод кард. Ия чиқатҳо ба котиби обкоми Кӯлоб – Ҳисомиддинов ҳуши наомаду «ташиклиш кард». Пули соҳтаву ширешидорро зуран ба дасташ қапонданду ба маҳбас бурданд. Ини ҳодиса саросари Кӯлобро фаро гирифт. Ҳар ҷо ки мениншастем гапи Ҳ.Шарифов буд. Ини амал ҷунниш майни дошт, ки боз як қадри ояндалори минтақаро маҳъ соҳтанд. Бадбаҳтона, ҳамон шабу рӯзҳо ба вазифаи аввали вилоят Раҳбар Қосимов ном шаҳс аз Ҳучанд таъин гардид. Ҷи шуду байд аз як моҳи ҳокими дар меҳмонхонаи ҳукуматӣ мурда пайдояш карданд. Мегуфтанд, ки ӯ аз ҳешони наҷдики Ҷ.Расулов будааст. Флатги Қосимовро ҳар кел шарҳу зюҳ медоданд. Гӯё байди анҷоми вазифаи давлатӣ ба ҳуҷрааш даромадаасту нағоҳӣ сими барқро дар гарданаш ёфтаанд. Овози дигар он буд, ки гӯё ҳуди ҳучандихо ӯро аз байн бурдаанд, зоро вактҳои ҳокими Ҳучанд буданаш ҷанд тоҷирро азият дода будааст. Баъзе овозаҳоро ҳам мешунидем,

Ч.Расулов аз Маска
Р.Хосимов дар засир чай фавтидааст. Харчанд күшишдо пиёд
шуданд, аммо сабаби маргашро таъни карда натавонистанд
Дар ҳамин замони, Ҳ.Шарифовро ҳам бо амри боло «говуду
карданд. Гӯё «қасоси Ҳосимовро гирифтанд». Ба Ҳ.Шарифов
пойтақ сол доданду дар маҳбасхонан Алма-Ато мукимиш
гардонланал. Ҳамон рӯҳсөс, ки мо дар Кўлоб будем, кормандони
ҳифзи ҳуқуқ ҳонаи ҳамон хешу акрабон чабраларо мекофтанд
ва ҳарчи маъкулашон мешуд ба фондан давлат мусолира
менамуданд. Ману Ҳикматулло аз солҳон панҷоҳ ошной
доштим. Медоистам, ки ўзим килон шуда буду бисер инсони
ҳакгўю ҳалолкор буд. Ҳеч гоҳ аз вазифаи расмиаш сўйистемол
намекард. Ҳамчун соҳтмончӣ факат ободӣ меҳост. То омадани
ӯ шаҳри Кўлоб таҳдо як ҳаммом дошт. Бо ташаббуси
Ҳикматулло ҳаммоми замонавӣ дар Кўлоб соҳта шуд. Ҳулса,
«тunoхи аз ҳама азимиаш» ободкорӣ буд. Аммо замона гӯё
ободкориро намеҳост, зоро ба гумони байзехо ин ободкор дар
маркази ҷумҳурий гӯё вазифаи баландеро меҳост. Агар чунин
ҳоҳиш намебуд, ҷаро ин қадар заҳмат мекашад, мегуфташ
масликаттарони идораҳои марказ...

Ҳафтуми май бо Барот Нозимов ба ҷамъияти «Дониш»-и
вилоят даромадем. Сипас баҳри адони хизмат Мӯъминободро
интихоб намудем. Бародарам Соҳибназар бо мопинаш моро то
он ҷо бурд. Ду рӯз дар меҳмонии Чорӣ Мирзоев будем. Рузи
ҳаштумро дар Шуробод гузарондем. Он ҷо депутат интихоб
менамуданд ва барои мо чунин маърака зарурат дошт. Раиси
ҷамъияти бонус бо номи Шарифова буд, ки мардсифату шӯҳ
ва ҳуштабиат менамуд. Дириектори мактаби даҳсолаашро
Навқаров ва котиби ташкилоти партиявиашро Раҷабов
муаррифи намуданд.

Пирамарде, ки меҳмондорӣ мекард, Баркаш ном дошт. Ӯ
инсони сұхбаторое буд. Ҷанд соате, ки дар Шуробод истироҳат
кардем, ҳаловатбазӣ тамом шуд. Дар бозгашт ҷониби
Мӯъминобод сари роҳ ҳоч чиндем. Дар ин сафар моро ба гайр
аз Ч.Мирзоев, Б. Нозимов ва котиби ташкилоти комсомолии

нохия Азимов ҳамроҳӣ мекарданд. Рӯзи нӯҳум ҳам фурсатеро ба сайру гашти теппаҳои Мӯъминобод гузаронда, вакти ҷошт ҳудро ба Кӯлоб расондем. Писари қалонии ҳолаи Рӯзигул - Музаффар тӯйи арӯсӣ дошт. Завҷааш из ҳатмкардаҳои беҳши иктиносидёти университет буда, падару модараш солҳон пеш аз Балҷувон ба Кӯлоб кӯч баста буданд. Модарни арӯс бо ҳолаи Рӯзигул дугонагӣ дошт. Ба хотири дугонагии модарон фарзандҳо акди никоҳ мебастанд. Ҷанде из авлодони модариро он ҷо зиёрат намудам. Соатҳои ҳафти бегоҳ ҷониби Дангара ҳаракат намудем. Боз меҳмони Сафаров Ғаюор шудем, ки дар тобистон ба хотири ҷавонеро ба университет дохил кардан дарвозаҳои моро мекӯфт. Як духтараш ҳам дар факултет таҳсил мекард. Яъне мо меҳмонони бакадри ин ҳонадон хисоб месфтем. Вале шаб Раҳимҷон бемор шуд. Чунин одат дошт, ки боиси нороҳатни ҳам ҳуду ҳам банда ва ҳам соҳибхона мешуд. Албатта, Ғаюор Сафаров, ки яке аз шаҳсиятҳои обрӯманди Дангара хисоб месфт, ба зудӣ духтуронро ба фаъолият андохту бâъди ду-се соат ҳолати бемор мӯътадили гардид. Ҳобя камина ҳам нороҳат буд, зеро қайк «меҳмоннавозиаш»-ро нишон медод. Субҳ бâъди ношто рохи Душанбеи азизро пеш гирифтем. Соатҳои ёздаҳи рӯз ба ҳонаҳомон расидем. Бâъди истироҳати чоррӯза акнун меҳостам дами бегам занаму соате ба хоб бипардозам. Аммо из ҳонаи Абдуҷаббор Абдураҳимов телефон шуд. Муҳаммад Башири Баглонӣ меҳмон шудаасту бандаро дидан меҳостзаст.

Муҳаммад Башири фарзанди як тан марди ховалингис буд, ки солҳои сӣ ба Афғонистон фирор карда буд. Ӯ бо ҳамроҳии модар бори извал ба ватани бобоиҷон мөомад, то ки авлодони падари марҳуму модари муштипарашро аз наздик зиёрат намояд. Умуман, эшон яке из ҷаҳрадон сиёсии Афғонистон буд. Сохти ҷумҳуриявиро, ки Довуд эълон карда буд, намехост. Мълдумоти олии ҳуқук дошт. Дафтари кориаш дар хиссае аз Синҷари Кобул вокеъ будааст. Ҳудро адвокати муҳочирини тоҷик меҳисобид. Маҳорати нотикиро доро буд. Ҷанд соате аз сиёсат сӯхбат кард.

КАРОРИ КОМИТЕТИ МАРКАЗИ АЗ ...

Бисту дуноми май аз солти ду то панчи бетоҳ дар факултет
мечтиси пӯшидӣ партийӣ сурат гирифт. Рӯзнома як масъала
дошт: Баррасии Карори Комитети марказии Партии
коммунистии Тоҷикистон аз 25-уми апрели соли 1975. Дар
мачлис мудири шӯъбии илми КМ ПК Тоҷикистон -
Абдуназаров, мудири шӯъбии ташвиқу тарғиби ноҳияи Роҳи
оддзии шаҳри Душанбе - Қобилов ва котиби ташкилоти
партийии Университет - Ф. Тоҳиров иштирок доштанд.
Намоянди комитети марказӣ Абдуназаров мавзӯро таври зайл
шарқ дод соли ҷорӣ ба КМ КПСС ва ПК Тоҷикистон як сийсаҳа
мактубҳои шикояти беимзо ва боимзо фиристонда шудаанд,
ки онҳо шаклану мазмунан ва услубан як хел будаанд. Дар
шикоятномаҳо фъолияти роҳбарияти Университет тақиҷид
меншавад. Абдуназаров муаллифони мактубҳоро ҳам ном
гирифт, ки инҳо буданд: Рахимкулов, Шаголов ва Мойшо
Назаршоев. Инҳо възёни кафедраи «Таърихи партия» буданд,
ки сарвариашро профессор Мулло Эркаев ба ӯхда дошт.
Вобаста ба нуктаҳои мактубҳои шикояти муддати як мөҳ
комиссии Комитети марказӣ кор бурда, дар интича ба асоси
16 нукта қарор мекунад. Дар заминани қарори номбурда
профессор М. Эркаевро аз валиғаи мудирий озод менамоянид.

Ган дар ин буд, ки муаллиfonи мактубҳои шикоятие, ки аз
фъолияти ректори академик П. Бобоҷонов ва ластиғои ўизҳори
иерозигӣ мекарданд, айнан таъқидҳои мактубҳоеро, ки дар
майриди фъолияти ректори сабиик Раҷабов С. А. зикр ёфта
булаанд, таърор менамуланд. Шоҳидон мегуфтанд, ки ҳам
шикоятномаҳон соли 1971 ва ӯзине имсади (1975) таҳти роҳбарии
профессор М. Эркаев сурат бастанида. Ваҳде ки соли 1971 дар
мачлиси КМ ПК Тоҷикистон фъолияти Раҷабов С. А. баррасӣ
мегардад. М. Эркаев тӯюрии жадидӣ. У ректорро сакт тақиҷид

мекунад, «ноҳӯдабаро аст», мегӯяд. Ҳамон сол гузориши М.Эрқаев дар магнитофон сабт шуда булашт. Ин дафъа низ ба М.Эрқаев сухан медиханд ва мебинанд, ки ўҳмон ҳарфҳоеро мегӯяд, ки дар мавриди ректори собик арз дошта буд. Ҳамин чиҳат бенси ифши шудани таққидхон М.Эрқаев мегардаду бо супориши Ҷ.Расулов ба ў «строгий выговор» зълон гардида ва аз вазифан мудирий озод карда мешивад. Вокеан, бисёр мешунидам, ки М.Эрқаев ректоршав буду шогирдонашро монанди Рахимқулов дар навиштани шикоятиномаҳо ба идораҳон болой раҳнамой менамуд. М.Назаршоев ҳам, ки аз идораи боло ранҷида буд, меҳост қасос бигирад. Профессорони факултети мо низ – Д.Тоҷиев, Ш.Хусейнзода, С.Табаров аз фальолияти чи ректори пештара ва чи ҳозира розӣ набуданд. Ҷо-ҷо аз забони Д.Тоҷиев мешунидам, ки мегуфт: «падараш-ба-лаънат, ин университет хеч соҳибашро наёфт».

Баъд аз ин ки қарори марбута ба иттилои коммунистон расонда шуд, доир ба Қарори КМ ПК Тоҷикистон коммунистон изҳори ақида карданд. Нематзода, ки котиби ташкилоти партияини факултет буд, маро як рӯз пеш оғоҳ соҳт, ки баромад мекунам. Ин супориши барои он буд, ки банда дар ғурӯҳи коммунистони кафедра роҳбар будам. Аммо дар ҷаҳони маҷлис бехотир С.Табаров сухан гирифт. Аз ин рӯ, баромади ман дигар маъни надошт. С.Табаров хеле ҷиддӣ ва диккатчалбӯнандаги сӯхбат намуд. Ҳулоса он шуд, ки ба дастаи шикоятигарон зарбай катъӣ зала шуд. Ахли толор онҳоро маҳкум карданд. Ҳамин таър, дар тамоми ташкилотҳои партияини факултетҳо Қарори мазкур мудоқима гардиши, ҳуносии зарурӣ бароварда шуд. Баъд аз ин, даҳуми июни соли 1975 маҷлиси таъцилии коммунистони Университет, сояти ҷори рӯз, баргузор гардид, ки дар он котиби аъзвали ПК Тоҷикистон Ҷ.Расулов, вазири маориф – Р.Дадобоеа, котиби якуми шаҳри Душанбе – Шарифон, котиби якуми ноҳияи Роҳи оҳан – Головин, мудири шӯбани илми КМ ПК Тоҷикистон – Абдунағзоров, ҷонишини раиси Совети вазирони ҷумҳурий – Юсуфбеков ва дигарон ширкат варзидаанд. Дар рӯзнома «Ҷамъияти Қарори КМ ПК Тоҷикистон аз 25 апрели соли 1975» мавриди мудоқима қарор гирифт. Ҷ.Расулов як сояти доир ба мағтӯи маҷлис нутқ қард. Сипас 10-12 коммунист из ҳар

ташкилет сари ҳамин масъала гузориш дод. Аз ташкилоти партияи факултети филология, коммунист В.Асрорӣ фикру муҳоҳизаҳояшро арз намуд. Албатта, дар назди котиби аввал сухан кардан кори осон набуд, балки шаҳсро талвоса мегирифт, садояш мезарид ва бъзан аз мантиқ дур рафтаниш ҳам мумкин буд. В.Асрорӣ ба ҳамин ҳолат дучор омад ва ҳарфҳояш бемантиқ баромаданд. Ӯ меҳост, ки бо ин гузоришаш Ҷ.Расуловро шод гардонад, vale баръакс шуд. Ҷос ба аввалишҳи чумхӯрӣ муроҷиат карда гуфтаний буд, ки Ҷ.Расулови азиз дар ҳама ҳурсандиву бадбаҳтиҳои мо шарик аст. Яъне ӯ нисбати университет ҳайрҳоҳ мебошад ва ҳамеша дасти ёриашро дароз мекунад. Ин суханон дар русии В.Асрорӣ дагал баромаданду боиси ба қаҳру газаб омадани Ҷ.Расулов шуданд, ки гуфт: «Тут таких неприятностей нет, а есть недостатки, которые надо исправить всем». Ин ҳарфҳоро аз ҷойи нишаст изҳор дошт ва ба дасташ тарафи Асрорӣ «шуд-шуд» гӯён пеши даҳони ўро гирифт. Муҳоҳида намудам, ки бъзъд аз ҳарфҳон В.Асрорӣ Ҷ.Расулов, ки ҳуд аслан сиёҳлуст буд, боз ҳам сиёҳтар гардид. Асрорӣ дигар ҷизе нағуфти, оромона аз минбар фаромаду ба ҷояш нишаст.

Фаъолияти аризанависини Раҳимқуловро, ки прокуратура месаҷид, хост справка дихад. Аммо Ҷ.Расулов ўро барои гап залан иҷозат надода, балки гуфт: «Что скажет прокуратура республики то и будет». Ба ҳамин тарик, чор соат нишастем ва натиҷа он шуд, ки Расулов шикояттаронро таҳдид кард ва фахмонд, ки минбаъд ҳам агар ҷунин аризахои шикоятий ворил шаванд, таҳдири муаллифон монанди сарнавишти М.Эркаев ҳоҳад гардид... Акиун профессор М.Эркаев фаъолияташро на дар Университет, балки дар Институти педагогии Шевченко илома мелод. Ба ҷунин қарор омадани Комитети марказӣ ҷашми бисёре аз аризабозонро тарсонда бошад ҳам, дар гӯшахое аз Университет ашхосе дар шайи аз вазифа сабукдӯш кардани академик П.Бобоҷонов фаъолият менамуданд, ки дар ҳикоятҳои бъзъд ҳоҳед ҳонд.

АЛАФДАРАВИЙ...

Соли 1975 дар минтақаи шимол хушксолӣ омаду алаф наасабзид. Мутахассисҳо ба ҷунин ҳулоса омаданд, ки дар ҷимистони пешомад ҷорвои вилояти Ленинобод бе ҳошок монда нобуд мешавад. Ҳукумат қарор кард, ки ноҳияҳои ҷануби ҷумҳурӣ ҳарни бештар қоҳу ҳошок ҷамъоварӣ намоянд.

Ба ин хотир, донишҷӯёну аспирантон ва қормандони мактабҳои одиро ба ин маърқаи сиёси ҷалб намуданд. Аз ҷумла, Университет 300 қастро аз ҳисоби курсҳои тайёриву лаборантҳо ва аспирантону муаллимони ҷавон ба совхози рақами сен подији Ёвон сафарбар кард. Банда низ ба ин гурӯҳ шомил будам. Моро дар қарияи Иброҳимбеки босмачӣ ҷой қарданд. Қисме дар ҳаймаҳову қисме дар клуби ҳочагӣ ҷойгир шуд. Штаб ташкил гардид, ки иборат аз се қас буд: муовини ректор онд ба илм – М. Назаршоев, муаллими кафедран арабӣ Раҷабали Фағуров ва дотсенти факултети таърих Темур Муҳиддинов. Инҳо бояд корҳои ташкилиро анҷом медоданд.

Ман ҳар пагоҳӣ бо машинам ҳозир мешудаму бегоҳӣ боз ба Душанбе меомадам. Роҳбарон ҳам розӣ буданд, зеро сари вакт назифатро анҷом медодам. Дигар ин ки шароити истироҳат ҳеле бад буд. Маърқа алафдарави ном дошт, аммо мо дар заминҳои пахтаи ҳамкишлокиҳои Иброҳимбек ҷобук мекардем. Алафи бетонаро ҳанда мепартофтем. Ҳаво дар майдони пахта ба 50-60 дараҷа гармӣ мерасид. Гурӯҳи муаллимиро алоҳида ташкил доданд. Бригадириашон Тилло Гудови иктиносӣ буд. Ҳама «алафдаравҳо» нимбараҳна ҷобук мекарданд. Мисле ки бадан месӯzonданд. Воксан, меҳнати даҳшатборе моро фаро гирифтӣ буд. Гармӣ боис мегардид, ки аз оби ҷӯй, ки таҳмондан цӯяҳои пахта буд, менӯшиданд. Як ҳафтга нагузашт, ки аксари муаллимон бӯ бемории меъда гирифтор шуданд. Маълум буд, ки ин маърқа ҳеч манифияте намесоварад, аммо касе изҳори нороҳатӣ намекард. Бисёриҳо аз фаъолияти штаб норозӣ буданд. Махсусан, Раҷабалиро дуст намедоштанд. Бо вучуди ин, ў бештар ҳокимиият нишон долани мешуд. Муаллими асаби шуду

ба ў гуфт: «Ой, Раҷабалӣ намешавад, ки чени аклат газ зани?». Ҳурок ҳам ба сифати бале омода мегардил. Ҳар бегоҳ, ки нијти Душанбе мекардам, муаллиме хошиш менамуд, ки ўро бо ҳуд гираму боз пагоҳӣ баргардем. Бегоҳие Усмонҷон Fafforov, ки аз таъриҷиҳо буду мо пасо пеш дар Университет меҳондем, аз ман хошиш кард, ки ўро ҳамроҳ гирам. Усмонҷон зимнан гуфт, ки дар барномаи радио садои завҷаашро напушнидааст, метарсад, ки ягон ҳодиса рӯҳ лодвааст. Ҳонумаш нотики радио буд. То Душанбе расидему маслиҳат кардем, ки пагоҳӣ соати шаш дар Караболо интизор шавад, боз якҷоя меравем. Пагоҳӣ ба ҷойи таъинишуда расидам. Усмонҷон интизорӣ дошту иммо бо ман нарафт. Гуфт, ки амаки занаш дар Ҳучанд фавтидаасту рафтанишон зарур. Ба ишқарам ин баҳонае беш набуд. Намехост дигар ҳудро азоб дихад.. Ман ҳам то поёни маърака намондам, зеро дар раёсати ташкилоти партияи хисбот доштам. Диғарон то 24-уми июн заҳмат қашиданд. Дар бюрони партияи хисботи котибони гурӯҳҳои партияии кафедраҳоро шуниданд. Назира Каҳхорова ҳам, ки аз турӯҳи партияии адабиёти классикӣ буд, тузориш дод. Бисту панҷум дар маҷлиси кӯшоди партияи хисботи раиси иттифоқи касаба Султон Воҳидовро шунидем. Ҳамзамон раиси назорати ҳалқӣ А.Суфиев дар гузоришаши баъзе иорасонҳои садорати факултетро ошкор соҳт. Ҳамин буд, ки декан бо асабоният ҳудро дифӯъ кард. Раиси назорати ҳалқӣ дуруст эрод мегирифт, зеро М.Косимова, ки дуюмбора ба вазифаи декани омада буд, ҳеч гуна ташаббусе ишон намедод. Ҳамчун сарвари факултет обурӯ надонит. Аз ин чост, ки се-ҷор ӣтъогарро дар атрофаш ҷамъ намуда, муҳити факултетро иоором месоҳт. Рӯзе ў маро ба дафтараи дазъват намуда, пешниҳод кард, ки барои доҳил шудан би мактаби дипломатӣ розигиамро дихам. М.Косимова дар бораи ҷаронти хуби он мактаб маъдумот медод ва бисёр меҳост, ки розӣ шаваму аз баҳри аспирантӣ бароям. Фаҳмиҷам, ки бо ин роҳ «як одами С.Табаров»-ро аз факултет кам кардани аст. Ман мавзӯи оиласири баҳона карда, ташаккур гуфтаму аз наҷдаш баромада рафтам. Дар даҳлез Раҷабалий Faffurovро дидам ва аз мавзӯи боҳабараш соҳтам. Ӯ ташни мактаби дипломатӣ буд. Шигтобон

ба дафтари М.Косимова даромад. Интизораш шудам, то ки аз натичан сұхбаташ бо декан оғош шавам. Мәлүм шуд, ки М.Косимова Раңабалиро напазирифт. Харчанд ки Раңабали мефаҳмонад, ки «Асоев намекоҳал, бигзорад, ки уро тавсия намояд», vale декан мегүяд: «Агар Асоев розӣ мешуд, мефиринстондем, шумо корманди факултети дигар хастед...»

Бисту шашуми июн факултет омадам. Холназар, ки дар институтti Күлоб имтиҳон супорида буд, аз озмун нагузашташт. Мехестам, ки ба воситай С.Табаров ба ректори он Хушваҳов таъсир расонам, зеро у ватда дола буду иҷро накард. Намедонам, пеши роҳи Холиазарро кӣ баста буд, ки соли 1960 ҳам ба омӯзишгоҳ ҳуҷҷат супориду нагузашт. Аз ин чост, ки у бе дипломи мактаби олий монд.

Одатан, муҳити тобистони Душанбе барои кори илми мувоғиқ набуд. Ин фаслест, ки маъракаи доҳилшавӣ дар мактабҳои олий оғоз мегирад. Табиист, ки хешу акрабо, дӯстон умуд карди наzdам меоянӣ, то ки ба фарзандҳошон ёрӣ расонам. Аммо онҳо дарк намекардаанд, ки хоҳиши аспириант на ҳама вақт из ҷониби имтиҳонгирон пазирифта мешивад. Маҳсусан, барои муаллимони факултети филология банда ҳеч будам. Ҷилави имтиҳонҳо бештар дар ихтиёри гурӯҳе карор дошт, ки бандаро барои шогирди С.Табаров буданам ҷашми лидан надопштанд. Бинобар ин, бо Ҳайрулло Сироҷов маслиҳат намуда, азми саҳҳати минтақаи Күлоб намудем. Даҳуми июн ин сафар ҷомаи амал пӯшид. Ин дағъя мошини Ҳайрулло дар хизмат карор гирифт. Сари роҳ идораи Гајор Сафарро дар Дангаро зиёрат кардем. Эшонро аз саҳҳати пуштаву дараҳои Балҷувону Ҳовалингу Сарихосор оғоҳ соҳтем. Мақсад ин буд, ки барои мо мошини ГАЗ-69-ро, ки дар роҳҳои кӯҳӣ мувоғиқ аст, ба ихтиёрамон гузорад. Мошини Ҳайруллоро дар дехаашон Пушинг, он ҷо, ки модару бародаронаш иқомат доштанд, гузонга, худ бо мошини раиси ҷангали Дангаро сафарро идома лодем. Шаби аввалиро дар Гирдбас ном қарияни вайрон дидем. Ин деха сертуг буд. Дар ин ҷоҳо замоне бобоёни мо рӯзгор мелиданду шояд тутхое, ки мо нӯши ҷон мекардем, дастніҳонни эшон буданд. Аз баландин Гирдбас замони

минтака зери по буд. Жама төлпаву богоғ ба назар мекурд. Манзаракоро медидаму ба мухомиргарони иокижкои Балчувону Ховалинг ва Сарихосор ийфрат мекондам. Умумаш, минтака истироҳаттогкоро мемонд. Чорвои қалону курд метавонист, ки як соли тамом ба даҳони худбичарал. Жеч қас ба заҳираи ҳошк зарурат налошт. Баландиро ба самти Балчувон пушти сар намудем. Бо вучуди ин ки авлодони модарину то чое падарӣ аз ин ҷо буданд, ин шаҳри замоне миришиниро бори аввали медиҳам. Восеъ ба хотирам расид, ки чӣ наనъ мири мангитро сариагун соҳту сару садои шӯришаш Ҳисору Каршӣ ва Самарқанду Бухороро пахш кард. Ҷойи шаҳр аз сангзор беш нест. Аз қатъаи мир иишоние намондааст. Тобистонаш хеле тафсон буд. Фақат боди дарёи Сурхоб табииати Балчувонро тағайир дода метавонист. Тахмими дусад метр болотар аз маъзеи Балчувон қарияни Гӯрдара воеъ аст. Ин деха то моҳи майи 1969 яке аз бузургтарин дехаҳо маҳсуб мешуд. Шаби нӯҳуми майи он сол мусибати даҳшатноке ба сари мардуми он омад.

Вакте ки кас аз самти Қангурт ба шаҳраки Балчувон ворид мешавад, аз дасти чап дирае намоён мегардад, ки поёнаш ба қабати кӯҳпораҳон баҳанд мерасад. Дар баландии он дехан Кулӣ Сүфиён қарор дорад. Дара аслан бо номи Дара шинохта мешудааст. Ривоят аст, ки қарис он ҷо дехае вучуд доштаасту дар асари заминдарзӣ ё қандо шудани замин зери хок мемонаду сипас дара Гӯрдара ном мегирад. Солҳо мегӯҳаранду дехконе дар самти офтоббарои он кулба манзилҳои дигарон пайдо мешаваду қарияе ташкия мегардад. Азбаски деха ба маркази Балчувон наздики дошту барои галлакорину мозлорӣ мухити ҷуғроғии мусонд буд, торафт бошандагонаш афзудан мегиранд. Шоҳидон гуфтанд, ки Гӯрдара дар самти офтоббрӯя қарор доштааст. Дар рӯ ба рӯи он из поён ба боло кӯке менамудааст, ки болош ба гафсии 40-50 метр лоҳа будааст. Сари он кӯҳи лоҳа мардум галлакорӣ мекаранд ва рӯзкон Наврӯз маъракаҳо мегӯзаронданд. Мегӯянд, ки қандо сол қаб兹 сари кӯҳи лоҳа дарзे пайдо мешавад. Замишшиносон муайян месозанд, ки дар интиҷази барфу борон шоҳа он рӯз қандо шавад. Амиро мардум, ки он ҷо одат қардӣ

бұданд, ба таҳмии мұтакасиссон болар ишмекуанд үзілес
хам нағандешанд. Натыға он мешавад, ки соғыт үори шаби
нұхуми майи соли 1969 он замини чандың мишишон куб қанда
мешавад үзбекши нобнаш күх буд, ал болой он гүе паркоз
жарда ба қысмети болони қария бархұрда онро батамом поем
мәфарорал үзілес даңтытилине табдил мәдидад. Күхи хокя чуон
сақои даҳшатбор доштааст, ки дар минтака заминлардаро ба
ауцуд месорад үзілес рұз хөкбериш ба амал меояд. Мегүяд,
ки Гүрдара 450 жочагй доштааст. Ағар ҳар хонавода аз панъ¹
нағары иборат босад, 2250 кас зери хок мондааст. Модар гүнас
из Гүрдараи табий қарор гирифтеме ағсұсқо ҳүрлем. Оби
чашмахое, ки чүйхө ташкыл медодад, хоктеппәи Гүрдарааро
рахия карда ба сымти шахраки Балчұвон үори шуда, чөе күли
бұзургеро ба үзүлд өвардаист, ки макони оббозни бачаҳо
мебошад.

Дар шахраки Балчұвон ба Махмудов Одинашоҳ ном
муаддим вохұрдем, ки фарзанди яке аз хонаводаи Гүрдара буд.
Он шаби даҳшатбор Одинашохи донишчұ дар Күлоб қарор
дошт. Рұзи дигер, вакте ки ба ләдати падару модар үзілес
хөхарону бародарон омад, на хонаи падарро диду на қария
зимоне сернуфуттарниро. Дар назараш тамоми чойи лехаро бо
тили сафел андова карда буданд. Ү киссан Гүрдарааро мегуфту
оби лида сар медод. Ба назар чунин мерасид, ки Одинашоҳ рұхан
беморий мекашид. Аз як хонадон, ки худ монда буд, дуктареро
ба зини гирифту хоналомод шуд. Қаъри ҹашмонаш сурхى дошт
үзілес бұданаш тәғири ранг карда буд. Назар ба нақли
Одинашоҳ хамон шаби сиёхи борони дар ҳаляли онхо 28 нағар
ба хоби гафлат мондшанд. Тасавнур мешекшад, ки ҳоло хам онон
нағлұй хам хобанд, мегуфт Одинашоҳ. Гузашта аз ин, дар қария
ба муносибати Рұзи Ғалаба мәхмөни зиёд омада буд, ки қисме
из онои бошандагони иохияхон Вахшу Бохтари Құргонтеппа
бұданд. Риңсағеден нақли кирдаанд, ки тақдирро бинед, ки
Гүрдара боз Гүрдара шуд.

Чошти ёздахуми июл байд үзілес даңтани хотири
ғавтилагони Гүрдара, пули Балчұвонро бо қарияхон Сари
Мазору Калтачанор тарк гүфта, рұз ба күтәли серхок өвардем,

ки из пешорўямон садҳо гектар замниҳон зери алаф пинҳон монда пешвозамон мегирифт. Ҷо-ҷо ба мунҳоҳида мерасид, ки говҳон чўшони швей мечариданд, ки ҳар қадом то сесад юлло вазн доишт. Сари роҳ из самти чап дехан як вақтҳо бароям ошно Чахорчашмаро дидам, ки ба дашти алафзоре табдил ёғта буд. Чордеворҳон хонаи ҳолаи Сафаргулро аз дур тамошо намудам. Мазорашро гиёҳу тутакалук пӯшонда буд. Боготашро «ваҳшиёни дупо», ҳароб соҳта буданд. Аз Чахорчашма ду километр болотар даракат намудему ба ласти чап роҳ пеш гирифтем, ки батъди тай намудани 10-12 километр моро ба дехан Дектур мерасонд. Дар ин қарияни як замон маркази ноҳияи Балҷувон бародарҳонди падарам – Маҳмадулло Нуруллоев, ҳамоне ки дар Тосқальъа исмашро ёловар шуда будам, зиндагӣ мекард. Мавсүф директори мактаби Дектур буд. Ҳуб пазирой шудем. Ҳикоятхое аз ҳамкориаш бо Асо Содик кард. Ин қария ҳам дар минтақа таърихиист. Давроне ба он ҷо обро ба воситан кубурҳон сафолӣ оварда буданд. Ҳама теппаҳои Дектурро макони қалъачаҳои шоҳон мегуфтанд. Аммо касе маънни лугавии Дектурро намедонист. Яке мегуфт, ки туркӣ аст – «Тектур», яъне «ором шин», дигаре ба «дегу таиур» оиро иисбат медод. Дар луготе ҳам ба ин қалима вонахӯрдам. Ҳовалинг рафтем. Аз номи F. Сафар ба Одинас раиси ҷангали он ҷо салом арз намудем. Мошинашро ба ихтиёрамон гузонӣ. Сурҳаковай таърихирио дидем. Он ҷо, ки Воссъ оташ афруҳту аз оғоз ёфтани шўриш мардуми гирду атрофро огоҳ соҳт. Вокеан, мессуруданд, ки «аз Сурҳакова пастиву баландӣ метова» дуруст будааст. Ҷашмий яхине доишт. Табиист, ки деха ҳароб шуда буд. Ғаҳат ҷанд тана тузу чормагз ва ҷаноре аз қарияи Сурҳакова дарак медоданду бас. Ногуфта намонад, ки дар шаҳраки Ҳовалинг Сафар Дашнатов ном муаддимро, ки дар Душанбе иқомат дошт, воҳӯрдему бо ҳуд гирифтем. Бо маслиҳати эшон ба дехан Бузкушак, ки оиро бо номи зодгоҳи Давлат Гадосву Вайсов мешиниҳтам, расидем. Ҷарҳти гелосаш фаровон буд. Қабл аз мо ҷана тан из мансабдорони Ҳовалинг он ҷо истироҳат мекарданд. Якеашро раиси ҷамоат гуфтанд. Ҳаво хеле тағсиз ба назар ҳурд. Даруни дара ҷашмае дошт, ки роҳаш

душворгузар буд. Сафар ба дарахти телосе частиду барои мо
телос чизанӣ шуд. Он ҳокими дар гӯшае ба шароб дода шуда
буланду сӯйи мо нигариста ҳар ҳел ҳарфҳои номуносиб
мезадид. Махсусан, ба ҳоли Сафар меҳандиданд, ки ҳамбудии
ҷисмонӣ дошт. Миёнаш баромадагӣ – буқрӣ буд ва ҳади пасте
маҳал, ки буданд парвое надоштанд, ки меҳмонҳо қиҳоянӣ, аз
кучоянӣ ва ҳатто илтифоте ҳам нишон намедоданд. Сарфи назар
из ҷунин рафторишон яке аз онҳо роиандан Одинаевро ба назди
хост ва амр қард, ки бензини мопшинашро қашиди ба мопшия
онҳо резал. Ҳарчанд ронанда мефаҳмонд, ки меҳмонҳо тарафи
Сарихосор рафтанианд бензинаш кифоят намекунад. Ӯ ҳакорат
дода, дар як сатилидаҳлетра бензини мопшини моро зӯран гирифт.
Хайрудло асадӣ шуду он номардро ҳакорати кабехе дода хост,
ки ҳадабашро дихад, аммо ману Абдулғайз Раҷабов, ки бо мо
буд, нағузозшем. Ҷунин амали соҳибони Ҳовалинг таъзамонро
хира соҳту дигар ба ҷосе сар назади, балки ба Ҳовалинг
баргаштем. Шабро дар ҳонаи Абдулғайз гузаронда, пагоҳаш
маркази Ҳовалинг омада, сари роҳ ҳонаи Сандиҳмад Одинаев
даромадем. Ӯ меҳмон доштааст. Султон Наврузови тағобачаам
бо ягона писараш Аъзам ва Сандиҷафар Қодирӣ менишастанд.
Ҷадам ҳаст, ки оши буридан сернахӯд ҳӯрдем. Ҳамон рӯз
меҳостем ба воситаи ҳавонаймо то Қӯлоб бирасем, вале дер
монда будем. Аз ин рӯ, бо мопшини Одинаев Қӯлоб омадем.
Понздаҳуми июл ба Душанбе расидем. Шонздаҳум Моҳира –
дуҳтари ҳолаи Рӯзигуламро ба осоншгоҳи Явроз бурдам. Сари
роҳ аз ҳоли дӯстам Раҳимҷон, ки дар истироҳатгоҳи Академияи
улум дам мегирифт, ҳабар гирифтам. Бегоҳи ин рӯз ба аёдати
устод С. Табаров, ки лар осоншгоҳи Вазорати савдо дар Пууз
истироҳат мекард, рафтам. Ҷумъаҳон сари ҷилав қарор дошт.
Он ҷо ҳамроҳи домулло дӯстони солҳои мактабиаш,
рӯзноманигорон: Ашур Ҳалимов ва Рустам Содиков дам
мегирифтаанд. Ҳарсаашон дар хӯҷран 15 карор доштаанд.
С. Табаров то расидани ман аз дарди дил шикоят мекард. Моро,
ки дид аз ҷояни баланд шуд ва «Хуб қардӣ, ки омадӣ» гуфт ва
либосҳояшро пӯшиду берун баромадем. Назди ҷойхона омадем,

ки пісъматчон Абдуллоеви хукукшинос бо ду-се рафикаш кабоб меҳурдан. Ҳалимов ҳам бо мо Ҳамроҳ гардид. Як соат дар чойхона шашастем. А Ҳалимов күн сұхбат мекард. Боби сезоми рисоларо аз домудло пас гирифтам. Ҳарчанд ки дар ҳошияҳо зордхомш зиёд буд, «умуман мешавад» гүфт С. Табаров. Ҳона дәртар омадам. Фотимақ Парвіз, ки ба Күлоб рафта буданд, бо Маҳбубау Гулсара ва Гудиора – дүхтарони холан Рузигулам баргаштынд. Пагохин дигар мәдмөнхоро ба боги ҳайвоноти Душанбе сабжат бурдам. Чуюн ки гүфтам, мәтъраки имтиҳонхон кабул оғоз меёфт. Аз Даңгара тағоям Гулом Тохир шисараш Қурбониҳоро ба Университет оварда буд. Натиҷан имтиҳонхояш як сею се чор аст. Дар пеш озмун аст, намедонам метүзарал ә не...

ИМЗО БА ХУЧЧАТЕ...

Понзаҳуми августи соли 1975, соатқои ҳашти пагохӣ занги телефон баланд шуд. Аз Комиссиариати ҳарбии ноҳияи марказӣ ҳоҳиш қарданд, ки таъчили ҳозир шавам. Раками ҳуҷрато гүфтанд. Мошинро аз гараж баровардаму дар байни ним соат ҳудро ба сурогаи маълум расондам. Дарвозаро тақ-тақ задаму сар ба дарун кардам ва салом арз доштам. Ду нафар соҳибмансаби низомӣ - яке полковнику дигаре подполковник бо ҳам сұхбат мекарданд. Подполковикаш ҷониби ҳамсұхбаташ назари маънидоре карду ҳудаш моро танҳо гузонт. Подполковник марди ҷавону хүшсұхбате намуд. Саҳтакак ласти маро фишурду пурсыд «Вы на машине.» Оре, гүфтам. «Поехали» гүфту аз ҳуҷраи расмӣ берун шудем. Ӯ ҳануз ҳам ласти маро сар намедод. Полковник, ки комиссари идораи низомии ноҳия будааст, моро то назди мошин гүсел намуд. Мехмон паҳлұым нишасты «длавайте, трогайте, желательно поезжайте в сторону Саади Шерози». Ҳеч намефаҳмидам, ки ин низомӣ аз ман чи меҳоҳад ва ҷаро ҳудро намешинисонд? Ҳол он ки маро на аз рӯи исми падариам, балки Ҳудоназар ном мегирифт. Дар хиссае аз ҳиёбони Саъдии Шерозӣ бекетир ҳоҳиш намул, ки мошинро

манъ кунам. Харду аз мошин баромадем. Ү ба гирду атрофац назаре дүхтүү дуюмбара даст дода «Я, Абдурахимов из оперативной разведки Среднеазиатского военного округа» түүн худро шиноосонд. Ман хам дист дода бо шубха сүйш нигаристаму «Очень рад, товарищ подполковник, что от меня хотите?» гуфтад салол пеш овардам. Абдурахимов сари мавзүи идораи кашпофя на физиология он ним солт лексия хонд. Байд изхор дошт, ки идораи иомбурда як соли тамом дар таъкиби бацда будааст. Натиҷаи омӯзиш он шудааст, ки маро ба идораи иомбурда ҷалб намоянд. Чунин фармон ҳам содир шудааст, факат ба ҳуччати расмие имзо гузаштанам лозим будааст. Сипас «мехмон» аз папкааш як ҳуччатро бароварду хохил кард, ки онро танҳо ба даруни дил бихонам ва имзо гузорам. Вакте ки ба он ҳуччат опин гардидаам, муйхон ба ғадиба сийх шуданд. Ба гумонам ранги ҷекраам ҳам тағиیر ёфта буд, ки меҳмон пурсид: «Что вы разве против этого решения и контракта?» Ман ба эшон гуфтани будам, ки аз ин ҳуччат чизе нафаҳмидам. Чаро маҳз баандаро интихоб кардиед? Ман сохиби ду фарзанд ҳастам. Акнун аз пайи дар ҷодай илм карор гирифтган дорм. Мисле ки ү ҳама андешаҳои ботини маро дарк кард, ки гуфт: «Ин идора на ба ҳар кас сару кор мегирад. Шумо гражданини СССР ҳастел, чи магар намехоҳед ба Ватан хизмат кунед? Фаромуш накунед, ки коммунист ҳастед. Мавзүи шумо аллакай бо Москав мувофика шудааст. Мехоҳед, намехоҳед, ҳамчун корманди идораи ҷоссусии советӣ тарбия мешавед ва хеле зуд ба яке аз қишиварҳои ҳориҷи фирстоонда ҳоҳед шуд». Дидаам, ки подполковник бо асадоният гап мезад ва сӯхбаташ оҳангӣ таҳдилро мегирифт. Бо вучуди ин, бочуръатона ҷавоб додам: «Наметавонам ба ин ҳуччати давлатӣ имзо гузорам, зоро аз ӯҳдааш намебароям. Дигар ин ки ман ҳоло ҷавон ҳастам, меҳоҳам, ки ба нафъи давлат аз дигар роҳро хизмат намоям». Қотазро, ки дар дастам нигоҳ медоштам ба «мехмон» баргардондани шудам. Ин лаҳза вай ба девонеа табдил ёғиту бо дасташ болон қапоти мошин задан гирифт: «Что вы, позорите Советский союз? Ничего подобного, мы из вас сделаем доктора Зорге, Штирлица и Кузнецова. Вопрос решен на высшем уровне,

так что давайте подпишите и потом скажу что вам делать». Дигар илоче намедилам. Бо дили ноходам имзоямро гузаштам. «Мехмон» шитобзала хуччатро аз дистам гирифту ба папкаш гузашт ва сеюмбора дастамро фишурду «Поздравляю вас. Теперь мы однокашники. С этого дня никто вас не трогает, вы только будете иметь дело с нами...». Баъд таъкид соҳт, ки аз ин вохӯрӣ касе аз наздикунум хамкорон ва ҳонавода бояд нафаҳмад. «Акнун шумо одами оддӣ нестед», гуфт дар поёни сӯҳбат. Меҳмонро то майдони ҳавой гусел измудаму бо андешаҳои даҳшатборо ҳона омадам. Ногуфта намонад, ки ў огоҳам соҳт, ки ман дар ихтиёри шахсони дигаре аз раёсати идораи марбуға карор мегирам. Чанд рӯз баъд онҳо меоянду дар телефон мегӯянд: «Салом аз Абдураҳимов!» Ман бояд ҷаъоб надода гӯш мекардам ва дигар ҳарфе аз онҳо намепурсидам, монанди: чаро, ба кучо, кай, балки бо гуфтани «майлаш» гӯшакро ба ҷояш мегузорам ва салом. Сипас вобаста ба сухаҳои шунида замал менамудам. Агар оила пурсад, ки кӣ буду ба кучо, бояд ба ў мефаҳмондам: як дӯстам аз Москав омадааст, вайро лиланам лозим аст... Ду-се рӯз сари хуччати имзокардаам андешидам. Дошишмаро оид ба фавъоликти кормандони ни соҳа, ки дар филиму китобҳо ба мушоҳида гирифта будам, пеши назар меовардам ва торафт даҳшат фароям мегирифт. Ҳуд ба ҳуд меандешидам, ки охир ин чӣ ҳел мешавал. Бехотир маро гиранду барад ва ба ҳукми тақдир беному нишон гардам. Ҳонавода ва хешу акрабо чиззе намедонад. Чӣ бояд кард? Майнаро соатҳо машқ додам ва ҳарчи бодо бод мақсад гузаштам, ки ба устод Табаров дар бораи хуччати имзошуда ишорас менамоям. Медонам, ки из эшон гапе беруи намебарояд. Акаплан роҳбари илмиам донал гуфта, ҷоште дарвозашонро задам. Домулло чун ҳарвакта чиззе менавишт. Нишастем ва як пислай чой гирифта будем, ки С.Табаров пурсал: «Худойназарҷон, тинҷӣ аст, монширо-ку дар кучое назадӣ, парешонҳол менамой». Ҳамин вакт ба домулло кисса кардам, ки ба чӣ сабаб ҳудро иороҳат мебинам. С.Табаров маро бодиккат шуниду сипас гуфт: «Мавзӯъ ҷиддӣ аст, ба ин идора шӯҳӣ набояд кард. Шумо алликий одами онҳосд, ҳар қадаматон таҳти назорат аст. Афсус ки хеле ҷаъон хастен. Хайр,

такдиратон ҳамин будааст. Давлат давлат аст ва мавҷудияти он ба ғаълияти ҳамин идорааш марбут мебошад». Боз домулло дуру дароз ба андеша рафту «Кай максадашон аст, ки шуморо сафарбар намоянд?» пурсид. Ҳоло чизе нагуфтанд. Рӯзҳои наздик ҳуди «шеф» ба Душанбе омада, сӯхбати хоса анҷом медодааст» гуфтам дар ҷавоб ба саволи домулло. Ба гумонам рангу рӯйи ҳардуямон тағиیر ёфта буд, ки завҷаи домулло ҷойро болои мизгузошту пурсид: «Худойназар, чӣ, ягон ҳодиса шудааст, ки бо домулло ба андеша фурӯ рафтаед?» «Не, не, янга, ҳама тинҷӣ, боби сеюми рисола ба домулло маъқул нашудааст, домуллоро мединед-ку ҷангам карданду акунун пушаймонанд» - ҷавоб додам ба Ванди Витолловнаи меҳрубон. С.Табаров баъд аз ин ки завҷааш аз ҷавоби банди қаноатманд шуду боз ба ошконааш рафт, бо сари ҳам гуфт: «Албаттса, ба он идора шумо барни одамон даркор аст. Ҳоло, ки бо дурӯгатон Вандаро коил намудед, ин ҳунари ҳар кас нест. Шумо ҳеде ба зудӣ легенда бофта тавонистед ва ҳудро аз ҷаънияти ноҳинҷор ҳалос кард, оғарин, оғарин. Ман то ин лаҳза аз ҷунин ҳунари шумо бехабар будам. Акунун мефаҳмам, ки ба асоси қадом меъбрӯҳо шумо ба ҷанголи идораи қашшофи муносиб дониста шудаед». Ман ҳомӯш мондам. Боз соате назди домулло мондаму ҳайру ҳуш намудам. Вакте ки аз зинаҳо мефаромадам, ба гӯшам садон домулло меомад, ки мегуфт: «Зик нашав, ҳамааш ба ҳубӣ ҳал ҳоҳад шуд. Коратро ғезтар дифӯр намо...». Мошинро ба ҳаракат дарваздаму газро зер намуда бори дигар ҳарфи домуллоро шунидани шуда, ҳуд ба ҳуд тамоми роҳ гуфтам: «Дифӯр намо, дифӯр намо, зудтар дифӯр намо...». Замоне ҳудро назли дарвозаи ғарҷ ҳидам. Ҳонавода ҳам чизро пай бурла буданд, аммо ҷуръати савол пеш гузоштан намекарданд. Рӯз то рӯз таҳхой фишорам меовард, акунун меҳостам ҳуд дар ҳуд бошам. Ҳамаро бо назари шубҳа медиҳам ва кӯшиш менамудам, ки қаси шиносро дар сад метр дурттар бубинам, вале вакте ки наздикам меомад гӯё намедиламааш. Мудом даҳшат бо ман паҳлӯи ҳам роҳ мерафт. Сояамро меҷустам, аммо он мегурехт, ба ин сӯву он сӯи роҳ ҳудро пинҷон месоҳт. Борҳо мушоҳида кардам, ки сояам дар масофаи 20-30 метр пушти сарам меомад

ва хар кадаму амаламро ёддошт мегирифт. Харчанд тано будан меҳостам, аммо боз танҳо набудам, балки Парвиз дар ба рӯим нишаста иони хушкардаро бо қаймок қран-қран меҳурда.

Сентябри соли 1975 оғоз ёфт. Рӯзе соатҳои ёздаҳ дар кафедр мениншастам, ки котибаи декан – Неляхон маро назди телеса даъват намуд. Нурсидам, ки кист? «Худашро муаррифи накар садои мард буд», гуфт котиба. Боз муйҳои бадан сих шудан гӯшакро бардоштам. «Салом аз Абдураҳимов» ва ҷой мулоқоту инишонии воҳуриро шунидам: соати 14 дар бою истироҳатии Ленин ду шаҳс маро интизор мешуданд, ки да дасти чапи якеаш папкан сиёҳ нигоҳ дошта мешуд. Ман боз дар дасти рост рӯзномаэро медоништам. Соати маълум аз дарвоза боғ ворид шуда, то назди ҳайкалӣ Ленин расидам, ки аз самоне ҷойхона он ду сӯҳбаткунон меомаданд. Онҳо ким-кай мар шинохта буданд. Барои бандҳо ҳам лушворие пеш наомад, зер онҳо душанбегӣ набуданд, ҳарчанд ки инишонии гуфтаашонро ба мушоҳида тирифтам. Вакъте ки дар масофаи даҳ-поизда қадам ҷашмҳо яқдигарро ёфтанд, ҳаракати онҳо ҷонибам тезга шуд. Салом гӯён зивал марди коматбаландаш исмамро ба забо оварди даст дод ва ҳудро «шеф» муаррифи кард. Синас мард миснакади сергӯшту нахлавончуссаро ошиоям соҳт, ки исмаи Медведев Николай Николаевич буд. «Хушхол ҳастам, ки шуморо мебинам», - гуфтам ба «мехмонҳо». «Шеф» гӯша хилватеро интиҳоб карду он ҷо ҷандӣ лаҳзае нишастем. А сӯҳбати «шеф» маълумам гардид, ки роҳбарни минбаъдан банд Медведев мешудааст. Ҳуди у сардори раёсати идораи марбут будааст. Сари мавзун асоси сӯҳбат шурӯъ шуд. «Шеф» исм ҷандии капиҷофонӣ советиро ба забон меояд ва аз бандҳо саво мекард, ки роҷеъ ба фаболияти онни ҷизе ҳонднам ё не. Ма ҳудро ба иодонӣ зада ба саволҳояш ҷавоби «ҷе»-ро равмилидам. «Шеф» бо ман сӯҳбат мекарду дуюмиаш ба қавора ман зеди мемонд ва ким-ҷиҳоро он ҷо мечусту ҳулосаҳо мебаровард. «Шеф» тезондани лиғон рисоларо матраҳ соҳт Моҳҳон июл-август мо шуморо ба курси семоҳа ҷали менамоем» таъжид кард. Сӯҳбати соат идома тирифт. Инишонии

телефон хам тагийр кард. Акиун «салом аз Николай Николаевич»-ро дар гүшак боял мешунидам. Ваъди доднад, ки моҳе як маротиба ташвишам медиҳанд ва бори дигар эгоҳ соҳтанд, ки аз мавзӯй касе дарак изёбад, ки сирри давлатӣ аст. Хайру хуш карданду ба самти дигаре роҳ пеш гирифтанд. Ба ҳамин тарик, масъулияти дигаре фишорам меовард. Ҳучнатимзо шуда буд, боял аз пайи ғизонидани рисола ва сурат бастани дифон он мешудам. Масъулнамаидӣ мачбурам месоҳт, ки дар пахлӯи идома баҳшидани рисола ба асарҳои қашлофови чи советӣ ва чи ҳориҷи ошино шавам. Аввалан донишҳои назариву амалии ин изми бароям навро худам дарёфтам меҳостам. Оре, он соя бо ман буд...

ЧАШНИ АМИР ХУСРАВИ ДЕҲЛАВӢ

Пониздахуми сентябри ин-сол дар толори Академияи илмҳои ҷумҳурии ҷаҳонни 700-солагии ҷекраи дигаре аз фарҳанги дунёни форсӣ баргузор гардид. Дар ин маърид ду сол ҳабл Қарори ЮНЕСКО баромади буд. Душанбе ба ин муносибат меҳмононро аз қишиғарҳои Ҳиндустон, Сурия, Миср, Ирок, Судон, Покистон, Ирон, Афғонистон ва гайра пазирӣ мекард. Соати нӯҳи он рӯз назди бинои Академия қарор гирифт, омадани меҳмононро дар алоҳидагӣ ба муроҳида гирифтам. Ҳар қадом бо сару либос ва рафттору гуфтор қишиғареро намояндагӣ менамуд. Одатая, Душанбе бисёре аз ҷаҳони байналмиллалиро ғасли тирамоҳ таҷниш медод, то ки меҳмонони олиқадар дар нахлӯи ғазифа расми аз меваҷоти Тоҷикистон баҳравар гарданд, майдонҳои паҳтаро тамоҷо намоянд ва табииати ҳазонрези минтақаро аз наzdik бубинанд. Махсусан, ғаслиҳои баҳору тирамоҳ лейтиҳт бо мудассисаҳои фарҳангии сермеҳмон мешуд. Ман ҳам дар кунҷаке аз толори боҳашамати Академия ҷой гирифтам. Дар толор аз зоёни Академияи улум, намояндаҳо аз мактабҳои оли, донишҷӯён дар рӯ ба рӯи олиммони алабиёнишиноси ҳориҷиву дохили менишиштанд. Ҷонде аз ҷекраҳои шинохта аз Маскаву Ленинград ва Ташканду дигар марказҳои фарҳангии советӣ

шитирок мекардан.

Маччинро президенти Академияи наимхон чумхурӣ, академик Осмий Муҳаммад Сайфиддиновиҷ бо суханини пазирой оғоз баҳшид. Сухани аввалро барои маърӯз директори Институти шарқшиносии Тоҷикистон, академик Абдулганиј Мирзоев ба ўқда гирифт. Мавсуф, тақрибан як соат онд ба «Рӯзгор ва фъолоти Амир Ҳусрави Деклаи» ҳарф зод. Ба назари бандар ҷунийн расид, ки А. Мирзоев сухани тозас дар мавриди соҳибчашт иброз надошт, балки ҳама ҳарфҳос буданд, ки дар ишони ҷадабиётшиносӣ гуфта шуда буданд. Назар ба таъкиди сарчашмаҳон мультамад, медонистам, ки ин мутафаккир 74 сол умр дилдааст, вале дар гузориши академик А. Мирзоев 72 сол шунидам. Шояд далелҳон илми ҳам дошт, аммо онҳоро раишни насоҳтанд. Сипас, садри конфронси илми ба ҳар қадом намояндан кишварҳову марказҳои фарҳангӣ сухан дод. Табинст, ки дар аксари маърӯзахо ҳарфи тоза шуниди душвор буд, зеро ҷашнивороҳо ҷунийн услубро такозо медонишанд, ки қасро аз ҷодаи донишандӯй берун мекашид. Дар танафоус китобфурӯшигу тамошон он авҷ гирифт. Мехмонон яко - як китобҳои чопи Душанберо тамошо мекардан. Мачмӯан ашъоре, ки ба ҳати арабӣ буду ба забони русӣ ҳаридорӣ мегардид. Ман назди дарвоза менетодам, ки ногаҳон Бокӣ Раҳимзода из низдам гузашту даст дода «ҷӣ ҳелӣ» гуфту рафт. Дар ҳуд андешидам, ки шоир панҷ сол ҳабл дар шифоҳонаи ҳукуматӣ моро лида буд ҷӣ наъъ имрӯз шинохт, зеро метуғанд. Ки ҷашмонаш хуб намебинанд. Аҷаб инсоне буд ин шоирни дӯстлоштари ҳалқ. Бо ҳамин қадар манзалату бузургчуссагӣ боз фурӯтану оддӣ менамуп.

Шондадуми сентябр ҷашии ҳукуматии Амир Ҳусрав дар Театри опера ва балети ба номи С. Айнӣ таҷдид гардил. Аъзоёни ҳукумат бодои садҳо ҷой гирифтанд. Ин мачлиси ҷаибани расмӣ дошт, на илми. Табриқот метуғанду карсак мезаланд. Бо поёни сӯғтани мачлиси таҷтанавӣ консерти қалон барпо гардил. Шашмақомхонҳо аз ашъори Амир Ҳусрав меҳонданд. Аҳмад Бобоқулов сурӯзи анъанавии хеш «Республикан ман»-ро хеле бо завж барои ҳозирин пешкаш намуд. Одина Ҳошиму Ҷурабек

Муродов низ ҳувариамой намуланд, Малика Қаландарова рикси тоҷикиро бо ҳинди ӯзбекӣ симонӣ дода иҷро кард ва гайра... С. Табарову нағисандла Мухиддин Ҳочаев ва ёмина пахлӯи ҳам менишастем. Вакти фарорат бо муаллифи «Об-рӯши» сӯҳбат намудам. Ҷанд саволе дар мавриди повестни номбурдиаш кардам ва ҷавобҳои қлоатбаси гирифтам. М. Ҳочаев сӯҳбатро иломи дода талъида намул, ки повестро роман карданӣ аст. Қаҳрамони «Об-рӯши» – Сайдбек, Гулбеким ва Талби Замоновро дар сужан роман ниҳишоҳоҳат дод. Ба ин хотир, нағисандла ништ дошт, ки ба Рогун равад. Қаҳрамонони повестони Давронов, Кумичев ва дигарон, аз ҳакай дар соҳтмони истгоҳи барқи Рогун ба фаъолият шардоҳтаанд. Ин сӯҳбат ҳамон бегоҳ ба боби сеюми рисола доҳил карда шуд.

Як рӯз кабл, дӯстам Курбон Бобосев ҳоҳинӣ кард, ки то Оби Гарм равем. Ҳеле роҳ будааст. Падараш – Усмонов Бобо он ҷо истироҳат мекард. Ӯро бо ҳуд Душанбе овардем. Нуздухуми сентябр пагоҳӣ Нусратулло Файзуллоев хона занӣ зад. Соати 15 рисолаи номзадӣ дифоъ мекардааст. Нусратулло дар Институти тиббӣ ба сифати муалим ифои вазифа менамуд. Үстоди раҳнамояш, профессор Абдуллоҳочаев буд. Аз ҳоҳинӣ Нусратулло дарк намудам, ки бо машинам бояд ҳизмат кунам. Рафтам. Бояд аз дифоъ як писёда чой дод. Саидислом Бобосев, Одил Ҳусайнов ва академик Ҳомид Мансуров (циани ӯзчан С. Айни) ба машинии банди нишастанд. Ҳ. Мансуров дар боран сафараш ба Ҷопон ҳикояти ҷолибе кард. Бори аввал бо ин академики тиб ҳамсӯҳбат мешудаму медидам, ки ҳеле даҳси фарҳангӣ буд. Аз ҳама илмҳо оғоҳӣ дошт. Зиёфати Нусратулло куб гузашт. Боз меҳмонҳояшро хона ба хона расондам. Он солҳо миёни ҷавонони фарҳангии минтақаи Қулоб ду-сс ваифар машинидор буданд, ки якеаш банди шинохта мешудам. Гоҳе телефон мешуду ба тӯй дэъват менамуданд. Шӯҳномез мепурсидам, ки ҳудамро ба тӯй дэъват намудиастан с мопинамро? Соҳиби тӯй ба зудӣ дарк меҳарду «Албатта ҳудатро дэъват менамоям» мегуфт ҳандида.

Боби сеюми рисоларо бояд аз чопи машиника гирифтам. Се боб таъом шуд. Муҳаддимаро як бор ба домулло нишон додам,

қабул нашуд, аммо таҳриру иловажо мекост. Ният доштам, ки то мадди май рисода ба пуррагӣ итмом ёбад. Бисту панҷумин сентябр боз ба Театри опера ва балет рафтам. Ба муносибати 250-солагии Академияи илмҳои СССР, Академияи илмҳон Тоҷикистон низ дар баробари дигар ҷумхуриҳои бародарӣ ба ордени Революцияи Октябр сарфароз гардонда шуд. Ба ин хотир, аъзоёни ҳукумат бо сардории Ҷ. Расулов ҳозир гардиданд, то ки орденро ба роҳбарони Академия супоранд. Котиби якуми КМ ПК Тоҷикистон Ҷ. Расулов ботантана орденро ба М. Осими, академикҳо Нарзинкулов, Рауф Баротов ва дигарон супорид. М. Осими ба сифати президенти Академияи илмҳо дар назди ҳукумат из ҳозирин ним соат гузориши илмӣ дод. Маъруза ҷанбаи хисботи дошт. Бештар сари муваффакиятҳои илмӣ сӯҳбат сурат гирифт. Баъдан таърифот ба сурогаи ҳукумати марказу ҷумхурӣ аз номи аинҳосе пиёда шуд, ки яке раис буду дуюм коргар ва сезум доинишҷу. Чун айнанда доинишҷӯ аз ҷумлаи дуҳтарон интиҳоб мешуд. Машни ду соат ҳодимиа ёфт. Консерт ҳам шуд. Бо С. Табаров толорро тарқ гуфтем. Борон меомад. Пиёда то назди Университет рағта, аз онҷо бо мошини домуллоро хонашон бурдам. Муқаддимз ҳам баъди дуюмбора таҳрири дидани роҳбарем ба Раҳон таслим гардид. Ҳулосаро оғоз кардам.

Сизоми сентябри соли 1975 аъзоёни кафедра хисботи бандаро шуниданд. Расолаи номзадӣ дар шакли мусавиаваи тайёр буд. Кафедра ба ҳулоса омад, ки нусхаҳои онро ба аъзоёни кафедра таҳсил намоям. Мурод он буд, ки сарангвал дар «хонаи ҳуддмон» мухокима намоем, сипас ба дигарон барои хондан лиҳем. Аз ин рӯ, нусхаҳои аввали ба М. Даълатов, дуюм ба С. Аминова ва сезум ба А. Махмадаминов таҳсил гардид. Якуми октябр дар толори бинои асосии Университет, соати панҷ. воҳӯрии адабони ҷумхурӣ бо доинишҷӯену муаллимон сурат гирифт. Адабон М. Турсунзода, Бокӣ Раҳимзода, Ҷалол Икромӣ, Фотех Ниёзӣ, Абдуҷаббор Қаҳҳорӣ ва аз мунаққидон С. Табаров, А. Сайфуллоев ва Раҳим Ҳошим иштирок карданд. Воҳӯри бо ташаббуси «Ҷамъияти дӯстдорони китоб» (раисаш Солҳ Раҷабов, муовинаш шоир А. Қаҳҳорӣ) ташкиз гардид.

бүд. Бын восита 50-солагин нашриёти давлатни Тоҷикистонро таҷлил намуданд. Аз ин чост, ки нахуст директори нашриёт Собирҷон Хоҷаев гузориш дода, роҳи тайкардаи ин идораи маърифатро дар тули 50 сол баррасӣ кард. Садри мачлис С.Раҷабов бисёр кӯшиш менамуд, ки ба тоҷикии шево сӯҳбат кунад, валие наметавонист. Табиист, ки эшон аз солҳои мактабҳои ба забони русӣ сару кор дошт ва барояти душвор буд, ки дар хузури М.Турсунзода барин поян адабиёти мусоиди тоҷик ҳарфи дурусте ба забони модариаш арз бидорад. Сӯҳбати шикастани С.Раҷабов гӯшкоро меҳарошид, аммо чӣ илоҷ? С.Табаров, Т.Нематзода ва як катор пеш Р.Мусулмонкулов менишастанд. Дар оғози мачлис С.Раҷабов дар бораи ҳар қадом аз ҷалебону муниққидон мазъумот дода, аз ҷумла С.Табаровро яке аз муниққидони оташинсухани ҷумҳурӣ ӯзлон дошта, ҳамзамон аз эшон ҳоҳиши ба ҷо овард, то ки ба раёсати мачлис ҳудро бипайвандад. Ин даъвати расмӣ қарсакро ба вучуд оварду ломулло зери салои қарсакҳо дар раёсат ҷой гирифт. Азбаси С.Табаров фурӯтани нишон дода дар қатори охир нишаст, А.Сайфуллоев аз ҷояи баланд шуда ўро пахтӯи худ шинонӣ. Садри мачлис визифаашро анҷом дода, сухани аввалро ба М.Турсунзода дод. Қарсакҳо авҷ гирифтанд. М.Турсунзода сари минбар қарор гирифт. Мавсүф ҷанд ҳарфе аз таърихи нашриёт иброз дошта, сипас ҷанд шеъри тозаашро, ки ҳангоми дар шифохонаи Масқав табобат гирифтаниш эҷод намуда буд. Қироат кард. Табиист, ки ҳамеша байд аз М.Турсунзода Бокӣ Раҳимзода бояд ба минбар мебаромад. Ӯ ҷанд лаҳзас ҳушигӯфтторӣ қарла, ахли толорро ҳанлонд ва сипас шеърои «Бокӣ таги тоқӣ», «Як табассум қун»-ро бо услуби хосаи ҳул ҳонд. Сипас боз ба ширингӯфттори дода шуда гуфт: «Ману Мириҷон ҳеч коре намондааст, ки накирад бошем... Ҳишти аввалини шаҳри Душанберо мо гузоштем. Байз кӯчаҳо росту байзаш қачмокачак аст. Он вакът ҳамин ҳел буд. Ҳоло ки ҳама инженер шуданд, акнун мегӯянд, ки ин ҳона насту ваян баланд, ин кӯча тант зағира...» Бокӣ ҳамзамон аз воҳурӣ нахустинан бо Лоҳутӣ ҳикоя кард. Лоҳутӣ шеъри ўро намеписанд, балки танқидаш мекунад. Байд вай ҷиддӣ ба шеър муносибат

менамонд. Ба замони монатиц, Ч.Икрамий инз хикояи «Шириншо-ро» пешн С.Айни мебарал. Устод ўро маломат мекунад. Назар ба гуфтани Ч.Икрамий «Ширин»-ро хашт маротиба из нав менависиду башы аз тақсияи С.Айни руин чопаш месорал. «Афсус, ки», — метуғи Ч.Икрамий, «доло дар адабиети тоҷик устод Айни намерасад». Сухан ба Ф.Ниёзӣ дода шуду баъди толорро тарк гуфтам... Панҷуми октябр бо С.Табарову Р.Мусулмонкулов массад гузоштем, ки андаке дар қарияи Путуз дам бигирсем. Моро шогирде бо номи Муродулло Зиёдалиев, ки дар бахши шабона таҳсил менамуд, дазвват карда буд. Муродулло дар соҳили дарё бустонсарое дошт, ки чаманзорро мемонд. Амаки ў акан Обидов инсони ҷаҳондидаву меҳмоннавозе буд, ки моро бо сұхбатҳои мағзадераш масруф месоҳт. Эшон солҳо дар вазифаҳои роҳбарликунданда кор мекардаасту акнун ба шаҳсн тақвадоре табдил ёфта буд. Қиссане аз Афандӣ дар мавзӯи рӯздорӣ гуфт: «Афандӣ рӯзро меҳоҳад, ки рӯзаширо ҳурдад, аммо метарсал, ки Ҳудо мебинаду ўро ҷазо медихад. Баъд аз индешаҳои зиёд, барон он ки рӯзаро ҳурдад, шилҳои ҳарашро ба сараш мекашаду зери он рӯзаширо ҳурдан мегирад. Ба ақидаи Афандӣ агар ҳудо бишад ҳам мегӯяд, ки на бандай мӯъминаш, балки ҳар рӯзиҳро ҳурди истодааст...» Акан Обидов ин хикояти мутонбаомесро бе лаҳҷаи бошандагони Айниву Зарабашон ияқл мекард. Масалан, гирамоҳ нағуфта, балки тирмоҳ талаффуз менамуд. Ладча боис шуд, ки домулло аслан аз кучо омадани ўро ба Пугуз пурсон шуд. Таслик гардиш, ки бобоёни ў замоне аз минтақаи Зарабашон ба ин ҷо кӯч баста будаанд. Ману Раҳимҷон домуллоро бо акан Обидов гузошта, ҳуд ба масофаи 100-200 метр лаб-лаби соҳили Варзоб боло рафта, аз таги дароҳтони ҷормазӣ ҳосил ҷамъ намудем, ки понздаҳ аз дар ҷормазӣ қояти буд, ки ба домулло бахшидем. Ҳамин рӯз дар ҷараёни истироҳат С.Табаров ба ман фармуд, ки барон супоридани имтиҳони номзадӣ аз ихтинос бештар С.Айниву Р.Чализро бихонам, зоро аз ин муаллифон шояд саволе дода шавад. Одатан, баъд аз ин ки рисолаи номзадӣ поёни ёфт, аспирант имтиҳони ихтинос месупорид. Ин меъёр ба ҳукми аъзана даромада буд, ки дуруст ҳам ба назар меҳурд. Рисола

набошад, иятичай имтихони иятысос хам зарурат надорад. Нуухми октябр нусхан аввалин бэльд аз мутолиаи М.Давлатов ба номзади илмхон филология, шогирд С.Табаров Салохиiddин Солех супоридам, хамоне, ки июни соли 1958 вакти күхнавардий из энэ он ишора карда будам. Мансуф ханүз хам ба сифати хорманди илмий Институтуу забон за адабиети ба номи Рудакий ифон вазифа менамул. Үро дар дахлези Институт вохурдам. Он кас рисоларо ба хүшнүүдий кабуз карда ба портфелаш андоот Дахуми октябр бошад нусхан дуюмро, ки дар дасти С.Аминова буд, ба Чүрэхон Бакытзода гаслим додам. Ии кас ваъда доданд, ки мутолии намуда, датман дар муҳокима иштирок мекунад. Бэльд аз анчоми ии кори мантифатбахш хонаи домулло рафтам. Үро бо телефон масруф дидам, ки баланд-баланд бо касе сүхбат менамуд. С.Табаров маро лида изхор дошт, ки бо Мухаммадчин Шукуров маслихат кардааст, то ки муқарризин аввалин ба ўкда гирад. Гүй у розигинацпро додазаст. Хамзимон роҳбарам талаб намуд, ки ҳарчи зудтар имтихони таҳассусро супорам. Ман бошам, холо омода набуданамро ба домулло арз медоштам. Бо вучуди ин, С.Табаров такозо доштанд, ки то Чашни ноёнр имтихонро супорам. Пайваста ба омодагиам ба имтихон, он кас рисолан номзадиашонро, ки «Романи «Ғуломон» ҳамчун романи таърихий» унвон дошт, бароям дод. Хамчунин мусаввадан рисолан номзадин Барот Нозимозро хам, ки ба тиисолин С.Айни бахшида шуда буд, ба ихтиёрам гузешт. Домулло бисер мөхост, ки С.Айниро бештар бидонам, зоро дигарон аз у пеш нарафтаанд. Хона омада барои гурезондани хоб қаҳва нүшидам. То соатҳон сен шаб мутолиа кардам. Соати ғаздаи рӯзи дигар хониши рисолани С.Табаровро ба охир расондам.

ТАЙЁРӢ БА ИМТИҲОНИ ИХТИСОС

Як моҳ боз факит сарчашмаҳои назарияӣ вӣ амалро онд ба адабиёти мӯосири тоҷик варактардон мебунам. Соатҳо дар «Фирдавсӣ» нишаста, маколаҳои камёби адабиётшиносону мунакқидонро ба ласт меовардам. Ҳарчанд домулло таъкид намуд, ки бештар С.Айниву Р.Ҷалилро бихонам, аммо муаллифони дигарро ҳам нахондан аз рӯи адолат набуд. Намехостам, ки ба саволи ягон аъзои комиссия дармонам. Мефаҳмидам, ки баҳои мусбат мегузоштанд, зоро рисола аллакай даст ба даст буду рӯҳои наздики мавриди мухокиман адабиётшиносон қарор мегирифт. Вале меанденидам, ки оҳир, минбаъд дар ҳамин факултет муаллим мешавам, боз ба имтиҳонгирҳоям ҷашм ба ҷашм меҳӯрам. Ин ҳел нашавад, ки рӯзе яғонтааш ба рӯйм даваду гӯяд: «Ҳа, ҳамоне набудӣ, ки дар имтиҳони номзадӣ ба саволам ҷавоб дода натавонистӣ?». Ба ии хотир, ҷилдӣ тайёри диданам зарур буд.

Бегоҳии ёздаҳуми оқтабр Давлатхӯҷаро хабаргири рафтам. Ҳамин тобистон дар балкони хона менишастам, ки аз кӯча садон сипали мошине ба гӯшам расил. Назир кардам, ки Давлатхӯҷа бо табассум сӯъи менигаристу ишора менамуд, ки поён фароям. Вале дэзваташ намудам, то ки ба хона дарояд. Омал. Чун ҳамеша дар чекрааш ҳандаро ба мушоҳида гирифта бошам ҳам, уро нороҳат мегидам. Сабабашро пурсон шудам. Гуфт, ки «зикрҳои оҳир мондашавӣ эҳсос мекунам, арақ баданро обпор месозад ва умуман ҳудро бехол мебинам». Давлатхӯҷа киссаи хепиро идома мелоду ман ба ҷекраи ӯ мутивачҷех мешудам. Вожеан, хеле логар шула буд. Ду сари шонааш аз болон пироҳан баромадагӣ мазълум гардид. Пурсидам, ки оё ба духтур муроҷиат кардааст. «Оре», гуфт ӯ, «ду-се бор ба академик Ҳомид Мансуров ҳудро нишон додам, аммо натиҷашро ҳоло ҳам бароъм намегӯяд. Намедонам чӣ дард дорам?» Дар назарам пӯсти рӯзи сафед метофт, мисли ин ки таги пӯсташ хун надошт. Албагта, ба ӯ ҷизе нагуфтам, балки таъкид намудам, ки ҳятман Мансуровро як бори дигар ҳизда, ҳудро бистарӣ созад, то ки ба

беситан ташхиси хун бемориашро мазлум намояд. Харчанд тақозо намудам, ки якъоя ионни шом бинем, ваде «интиҳо нафорам» гуфту рафтани шуд. Аз думболаш баромада то назди мошини гуселаш кардам. Мохи дуюми фасли тирамоҳ омаду Давлатхӯча дар бинои шашуми беморхонаи шаҳрии Кариян Боло бистарӣ шуда таҳти назорати бевоситай профессор Бобохӯчаев карор гирифт. Табиист, ки баъд аз даҳолати М.С. Осими багъи табобати Давлатхӯча чилдӣ машгул гардишанд. Академик Мансуров ба қадом дард гирифтор омадани эшонро ниҳони нигоҳ медошт. Шояд ба М. Осими сирро кушодӣ буд. Миш-миши ба бемории «слейко», «белокровие» дучор омадани Давлатхӯчаро шунидам. Гӯё ҳудаш намедонист. Он рӯз бо Абдулмажид наздан соате нишаста шӯхихо намудем. Табобат, ки медиҳ рангу рӯяш сурхӣ пайдо карда буд. Бо вучуди ин, шикоят аз бемадорӣ мекард. Тасаллояни додем, ки ҳудро зик нағирид, ҳамааш хуб мешавад. Бо Абдулмажид роҳ мерафтаму ҳуд ба ҳуд меандешидам. Ҳудо накунад, ки бемориаш ҳамон бошад, ки таҳмини мекунанд. Находҷавонмарг шавад, метуфтам дар ботии. Баъд аз аёдати Давлатхӯча хонаи Чумъаҳон рафтам. Ҳолаамро ҳам хабар гирифтам. Боз ба мутолиа доза шудам. То наҳис, ки хоб саҳт фишорам намесовард, китобхониро катъ намескардам.

Чордаҳуми октябр баъди ношто кироатхонаи Ҷомӣ даромадам. Се-ҷор қитоберо оид ба С. Айнӣ барои ду-се рӯз амонат гирифтам. Ҳарчи дар маҳрици С. Айнӣ навишта буданд, зарак задам. Аїфус, ки адабиётшиносон ё якшигарро тикрор мекарданд ё аз якдигар мекӯлонданд. Масалан, дар тадқиготи А. Сайфуллоев он чизро мекондам, ки аз ӯ пештар С. Таборов изброз дошта буд. Аз ҷумлаҳои подарҳавои Ю. Бобоев дар бораи «Гуломон» кас дилгир мешуд. Роҷеъ ба Р. Ҷалил камтар мекондам, зоро вақти навиштани рисола бо зинон бисер сару кор гирифта будам. Он чи доир ба се асари С. Айнӣ – «Одина», «Доҳуна» ва «Гуломон» мавҷуд буд, бештар боиси таваҷҷӯҳам мегардид. И. С. Брагинский ин се исарро ба гурӯҳи асарҳон «сегона» шомизӣ месоҳт, ки ба куддӣ галат буд. Мезерҳо ва маҳсусиятҳои ин наъни адабӣ аз назари И. Брагинский дур монда

буданд. Асари сегона он аст, ки персонажу қаҳрамонон аз асари аввал ба дуюм ва баъд ба сеюм мекӯчаанд. Маҳали чуғроғи дар ҳар се асар мінтакаи муайянест. Мавзӯй ҳам инкишоф меёбад. Масалан, «Духтари оташ», «Дувоздаҳ дарвозаи Буҳоро» ва «Таҳти вожгун»-и Ч.Икромӣ сегонаанд. Ҳамин навъ навиштаҳои баҳсталабро доир ба С.Айнӣ ба мушоҳида мегирифтаму сипас чӣ гуфтани хешро меандешидам. Шаби понздаҳуми октябр ҳамдарсони омӯзишгоҳиям – Абдукибор, Азиз ва Тағай Ҳомидов меҳмонам шуданд. Солҳои 1956-1960-ро ба хотир овардем ва лаҳзахои ширини он айёро бори дигар нақл намудему ҳандидем. Азиз дар Ҳовалинг қасби муаллими дошт. Тағай, ки як сол баъд аз мо омӯзишгоҳро тамом карда буд, ҳоло устоди Университет буд. Дар ин ду-се рӯзи назди «Доҳунда»-и «Гуломон»-ро сар то по ҳонданӣ будам. Баъд аз гусел кардани ҳамдарсонам ба қироати «Доҳунда» оғо намудам. Бисту якуми октябр домуллоро барои ҳариди маводӣ гизой ба мағозан ҳукуматӣ бурдам. Ду-се рӯз, ки эшои мағозарав шудааст, иҷозатнома ба номи ҳудаш аст. Аз ниҳҷи чунин иҷозатномаро дошт, ҳурсанд буд. Пайваста ба ин ҷиҳа мегуфт: «Хилол Каримов, Д. Тоҷиев ва Б. Ниёзмуҳаммадоӣ ҳамеша дар ҷайхошон ҳалтai бозоррвӣ мегардонанд». Баъдан ба шӯъбаи аспирантура даромадам. Ба Галин: Дмитревна барои супоридани имтиҳон аз ихтинос ариз супоридам. Дар ин маврид фармони ректор бояд содир мешуд. Рӯзи 29-уми октябр имтиҳонро бояд супорам. Ҳайати комиссияи М. Қосимова(раис), профессор В. Асрорӣ, С. Табаров, М. Даҳлатов ва Р. Мусулмонкулов таъин гардиданд. Як ҳафтагӣ дигар вакт дар ихтиёрам буд. Дар балкои Раҳим Ҷалилӣ мутолиа менамудам, ки ҳамсоям – Қаюм Қодиров сарҳӯи дарвозаро зал. Эшон, чунон ки гуфтам, ҷарроҳи ҷоғу данонӣ инсон маҳсуб мешуд. Аз завҷааш хеле нолид. Занашро бо мардӣ рашик менамуд. Лозим доностам, ки насиҳаташ кунам ва ашубҳа бадараш созам. Ба каси сарҳӯи фахмондан кори мушкинӣ буд. Ба ҳар ҳол, бо суханҳои тасаллобаҳӣ ба ҳонавӣ гуселаш кардам. Нимехостам, ки киссанӣ ўро Фотима, ки на瓦ққақ аз ғамошони фильмӣ ҳиндӣ «Боби» бо Ҳайрибонӣ

омаданд, шунавад.

Бисту чоруми октябр. Шаб. Соат 12. Барномаи радион Ирон дар бораи зодрӯзи Ризошоҳ Пахлавӣ сӯхбат меорояду бандӣ осори Р. Ҷазил меҳонам. Раиси ҳукумати Ҷин Ризошоҳро табрик кардааст. Чунин табрикномаҳо ба сурогаи Ризошоҳ Пахлавӣ из кишварҳои дигар низ расидаанд. Имрӯз Ҳ. Сирочов семоҳа сафари Тошканҷ кард. Маълум, ки ўро низ идораи қашлофӣ ҷаиб намуда буд. Дар майдони ҳавоӣ ҳайру ҳуш кардем. Соати 12-и ин рӯз аз факултет Аблузҳай телефонӣ карда, дар бораи маҷлиси кафедра бароям иттилоъ дод. Соати ду дар кафедра шудам. Ҳамзамони назди домулло В. Асрорӣ даромадам, то ки аз рӯзи 29-ум сурат бастани имтиҳони иктинос боҳабараш созам. Он кас дохили сейфашро мекофт. Ӯ сарашро ба сӯйм тофтса ба саломам алейк гирифт. Мавзӯро барояш арз намудам. Домушҷо изҳор дошт, ки ағсус дар имтиҳон иштирок карда наметавонад. Зеро 27-ум ба Москав сафар дорад. Бинобар ин, маслиҳат доданд, ки вакти имтиҳон тағйир дода шавад. Рӯзҳон дуюм-сюми ноябрро таъни намуданд. Ҷизе нағуфтиму беруни шудам, ки С. Табаров аз кафедра баромада хона рафтанианд. Сӯхбатамро бо В. Асрорӣ арз доштам. Ӯ назди Асрорӣ даромад. Баъди чор-панд дақиқа аз дафтари эрон баромаду гуфт: «Бо домулло маслиҳат кардам». Асрорӣ гуфтааст, ки бе маи имтиҳон гиряд, аз Москав, ки баргаштам имзо мекунам. Пайваста ба имтиҳонсупории бандӣ боз мушкилоти дигаре пеш омад. М. Давлатов ҳам гӯё рӯзи 29-ум намешудааст. Аз ин рӯ, дар ҳайат: М. Қосимова, С. Табаров ва Р. Мусулмонкулов мемонд, ки гап баромаданаш мумкин буд. Домулло Табаров маслиҳат дошид, ки пагоҳ, ки якшанбегӣ аст, бо М. Қосимова сари ин мавзӯъ сӯхбат мекунад. Агар, ӯ ҳамчун раис розӣ шавад, 29-ум имтиҳонро мегузаронем. Ҳамин рӯз буд, ки курсон якумро ба маърқаҳи пахтакинӣ сафарбар намуданд. Ҷанд рӯзи оҳир аз мошинсаворӣ даст қашидам. Ба завҷааму Фотимаву Парвиҷ фахмондам, ки ҳар кисе, ки маро дар телефон нурсал, гӯянд, ки нестам, то ки маводи боқимондаро мутолиа намоям. Ба ҳамин тарик, 29-уми октябри соли 1975 имтиҳони иктинос сурат баст. Ҳайрият, М. Давлатов ҳам омад. Аъзоёни комиссия

Руслан дикан - раис М.Косимова дар кафедр адабиети советий чамъ омаданд. Ман беруни дар карор гирифт то ки комиссия саволхоро маслихат намояд. Байди даҳ лақи маро ба дохил давват карданд. Раис саволномаро назди гузонгт, ки мавзӯъхон зайлро дарбар мегирифт:

1. Ҳусусиятхон гояй-бадсан романи «Дохунда» и С.Айш
2. Дарачан омӯҳта шудани ёҷодиёти Р.Чалил.

3. Воситаҳои оғариниши ҳарактер дар насрин муосири тоҷ Сипас, М.Косимова «Шумо тайёр, ки шулем, маро дарь мекунанд», гуфту ба дафтари кориаш рафт. Саволҳо барои мушкилотро пеш намеоварданд. Бо вучуди ин даҳ-понзида дакика чӣ гуфтанимаро дар магзам чой додани шудам. Аъзос комиссия байни худ сӯҳбат мекарданду мисле ки парвои мӯнадаштанд. Чуръат намуда арз доштам, ки омодаи ҷаҳон ҳастам. Рахимҷон рансро давват кард. Саволи аввалро сеҷа дакика ҷаҳон ҳодам, ки раис «Ба саволи дуюм гузаред» гуфт. Саволи дуюмро аз тарҷуман ҳоли худам бештар медонистаз. Чунон бо майли ҳоҳиш сухан менамудам, ки М.Давлато бетокат шуду гуфт: «Уро манъ кунед, ки як соати лигар да бораи Р.Чалил сухан ҳоҳад кард». Раис «майлаш, қаий савол сеюматонро гӯш кунис-чи» гуфт. Саволи сеюм бевосита яке а бобҳон рисолаам бул. Комиссия ин чихатро дар қамарду лиға нағузоншт, ки ҷаҳонро идома бидиҳам. С.Табаров Р.Мусулмонкулов ҳар қадом як савол доданду қаноатман, шуданд, ки «бас, бас, кифоя» гуфтанд. Раис ҳарчанд қи забоншинос буд, аз ҷаҳонро камини ҳушҳол шуду сӯй: С.Табаров нигариста, «ба назарам кифоя будагист» изкор дошт. Маро боз ҷаҳон ҳодам беруни дар гузонгтанд. Пушти дар ҷаҳон нафар аз муҳлисонам балегӯй доштанд. Онон маро ҳушҳо ҳиданду ба табрик кардан даромаданд. Ба онҳо гуфтам: «Ҳолс сару садое набардоред, натиҷа маълум, ки шуд байд табрик ҳоҳед кард». Ҳамин лаҳза аз дохил садон М.Косимоваро шунидам: «Асоев дароед». Даромада таги дар дастхоро мисли аскар рост карда маътали зълони баҳоям аз ҷониби раис шудам. М.Косимова аз ҷойи нишасташ натиҷаро ҷунин зълон намуд: «Рафиқ Асоев, комиссия шуморо ҳеле бодиккат гӯш карда ба

шумо баҳои «аъло»-ро сазовор доинист. Ман ба сифати раис шуморо аз самими қалб бо иш натиҷаи баланд табрик мекунам». Ман дастхоро пешни бар гирифта эҳтироми комиссияро бо арзи ташаккур ба ҷо овардам. Ҳамон даҳза дар ҳуҷури ринс аъзомии комиссияро ба як пиёла чой давлат намудам. М. Қосимова узр хост, ки наметавонад дар чойнӯйӣ иштирок қунад, зеро кори заруре доштгааст. Дигаронро ба мошинам савор карда ҳона овардам. Табиист, ки ҳонивода омодагӣ гирифта буд. Акнун ҷидави сухан дар иҳтиёри домулло гузашта шуд. Ӯ хеле курсанд менамуд, ки аспиранташ бовариашро ба ҷо овардлааст. Сараввал онни угро оварданд, баъд манту болои миз гузашта шуд. Такрибан ҳамон аъзосни кафедра ба хотири табрики банди ҳона омада буданд. Ҳайрулло Муҳибов, ки баҳои «қаноатбахшам» гузашта буд, ҳудро нороҳат медиҳ. Шояд дар ботии меғуфт: «Шогирд лифъ мекунаду ӯ ҳануз ҳам рисолаи номзади менависад». Домулло вазни Х. Муҳибовро дарк намуду гуфт: «Ҳайруллоҷон, акнун навбати шумо, тезтар рисоларо бисред». Х. Муҳибов ҷанд душвории рӯзгорро далел меоварду бас... Ғизро Фотимаву Ҳайриниссо хеле оли омода карда буданд. Мехмонон лоззат бурданашонро пинҷон карда натавонистанду ба болувони ҳонадон изҳори ташаккур намуданд. Соат сӯйи ҷор ҳаракат дошт, ки меҳмонон руҳсат шуданд. Табиии домулио, ки баланд буд, аз ман ҳоҳиш кард, ки ба магозаи ҳукumatӣ равем, зеро яхҷоли Ванда ҳолӣ мешудааст... 29-уми октябр бароям рӯзи таъриҳӣ маҳсуб мегардид. Бегоҳӣ Ҷумъаҳонро ҳабаргирӣ рафтам. Бемор шуда буд. Аммо ўро дар ҳонааш пайдо накардам. Чоруми ноябр донишҷӯёнро аз наҳтачинӣ пас оварданд. Мудири кафедра С. Табаров дар кафедра зълон кард, ки акнун Асоев метавонад дарс гӯяд, зеро иҳтиносро супорил.

Ҳамин буд, ки рӯзи 31-уми октябр аввалин маротиба ҳамчун устод ба дарси гурӯҳҳои шабона даромадам. Муовини декан М. Эшиёзов бандаро ба донишҷӯёни курси шашум муаррифи намуд. Курси маҳсус меҳондам. Диғон рисолаи номзадӣ интизорам буд. Ташвиҳҳо дар пеш буданд...

БАЪД АЗ ТҮЙИ АРУСИ...

Чанд рўз қабл аз Кўлоб хабар доданд, ки дуҳтари ҳолан Рўзигул - Махбуба ба шавҳар мебарояд. Чизе фишорам меоварду ба тўй рафтани намехостам. Вале Фотимаву Парвиз бисёр мехостанд, ки тўйро аз наздик бубинанд. Чашмам мудом парак-парак мекард. Соатҳои сен рўзи панҷуми ноябр нияти сафар кардам. Дар мошин ба гайр аз ахли хонавода Хайри низ, ки бо мо рафтуомади доимӣ дошт, менишасти. Ҳаво абролуд буд. Вакте ки аз Дангара гузаштем, борон аз омаданаш огоҳӣ дод. То Восеъ расидему борон суръаташро зиёд накарда, балки маҳин борид. Маркази Восеъро пушти сар кардему ба карији Тўғарак наздик шудем. Суръати харакати мошин аз 50-60 беш набуд. Пешопеши ман мошинни пахтаний оромона роҳ мерафт. Тасмим гирифтам, ки онро гузарам, лекин бехотир Фотима худро нороҳат эҳсос намуду ҳоҳиш кард, ки мошинро карор бидихам. Пейро ба тормоз мондам, то ки суръат паст шаваду ба дасти рост мошинро манъ кунам. Азбаски роҳ тар буд, мошинро партофтани шуду кариб ки ба мошинни пахтаний барҳӯрам. Дигар иложе наёфта чилавро ба дасти чап тоб додам ва хостам, ки мошинни пахтаниро гузарам, роҳи тар боз мошинро партофту тарафи пеши он аз роҳ баромад. Ногаҳон аз тарафи мукобил мошинни ЗИЛе, ки бо суръати баланд месомад, баромад. Ронандааш ҳоли моро лиду чилавро ба дасти рост тоб дод, то ки моро назанад. Дар натича ба ҷарӣ парвоз карду як ҷарҳаш ба каноти рости мошинни ман барҳӯрд. Ҳушбахтона, мошинни ЗИЛ чапта нашуд. Ронандааш, ки ҷавоне буд, аз мошин пойин шуда як ба ҷониби ман ингаристу ҳомӯшона мошинашро каме ба кафо ҳаракат дода, баромада рафт. Албатта, ў медонист, ки ман гунахгор будам. Вай метавонист даъво кунад ва ҳатто дастбагиребон шавад. Аммо чунин накард. Гумон бурд, ки ин мошинни «Волга»-и сафед аз шахси оддӣ нест. Вай аз кучо медонист, ки дар чилави он аспиранте карор дорад. Ман ҳам сари мошинро дубора тарафи Кўлоб гардондам. Дар ин ҳодиса Фотима нороҳатиашро гум карда буд. Ҳамаамон яз гап мондем.

Чанд километр бо якдигар гап намезадем. Мусофиранам худро айбор медонистанд, зеро маҳз бо хохини онҳо ба ин сафар розӣ шуда будам. Ботинам пеш аз пеш ба вуқӯъ омадани ин ҳодисаро бароям гуфта буд. Ба тӯйхона расидем. Борон шиддат гирифт. Тӯй чандон ҷелиб нағузашт. Рӯйи ҳавдӣ лой шуд. Барои рапсу бозӣ қариб ки шароит набуд. Рӯзи 6-ум Маҳбубаро ба ҳонаи домол гусел намудем. Ҷойи ҳобамон ҳонаи тагойин Чӯраховам буд. Ҳафтуми ноябр ба Душанбе баргаштам. Ба ҳар ҳол, он ҳодисай ишӯҳи наси сар гардида. Ба тӯйҳо мисле дуғу рафтаст, ки ҳатман кас ба тасодуғе гирифтор мегардад.

Нуҳуми ноябр аввал ба ҳонаи Ҷ.Бакозода ва баъд наzdи С.Салоҳ рафтам. Ҳостам фахмам, ки рисоларо ҳонда тамом кардаанд ё ие. Ҷ.Бакозоди вазъда дод, ки то ёздаҳум ҳатман меҳонад. С.Салоҳ фикрҳояшро пеш аз пеш бароям гуфт. Асосан назари мусбату ҳайрҳоҳона дошт. Муҳокимаи рисола вобаста ба он буд, ки чанд кас бояд онро ҳонанд. Аз ҳонаи С.Салоҳ наzdи домулло С.Табаров рафтам. Рӯҳон боронӣ сармо ҳӯрда каме тобаш ғурехта буд. Ба эшон арз намудам, ки ҳам Ҷ.Бакозода ва ҳам С.Салоҳ то ёздаҳум ҳонда тамом мекардаанд, зеро ҳамин рӯз дар рӯзномаи кафедра муҳокимаи рисоларо дар назар гирифта буданд.

Дар сафҳаи сариавишти банди бозяк рӯзи фаромӯшишудани сабт гардида, ки ёздаҳуми сентябри соли 1975 буд, ки ба сепанбе рост меомад. Мачлиси кафедра таҳти раёсати мудири он С.Табаров оғоз ёфт. Ба ибораи дигар, дар ин рӯз рисолаи банди бо номи «Инкишофи синфи коргар ва масъалаи инъикоси қаҳрамони нав дар насири мусоири тоҷик» мавриди баррасии 10-12 мутахассиси соҳаи адабиётшиносӣ гардида. Такрибан, ҳама ҷиҳатҳои мусбати рисоларо таъқид соҳтанд. Маҳсусан, гузоришҳои Ҷ.Бакозода ва С.Салоҳ одимона буданд. Р.Мусулмонкулов, М.Давлатов, А.Махмадамилов, Ҳ.Муҳибов ва дигар аъзоёни кафедра фикрҳони кӯб баёни доштанд. Ҳуросан мачлиси сесоата он шуд, ки рисоларо дастгамӣ барон лиғӯз пешниҳод кардаанд. Ин рӯз ҳам ҳамкорону меҳмононамро бо як писла ҷой зиёфат намудам. Аз ман лида домулло худро ҳушбахт медида, ки бозяк зепирангаш барои лиғӯз тайёр менуд.

Нон хашуми ножбр дүстөнди - Курбон Бобоев за Гому Мухамединой да таңыт шоландың ресолдай номзәндән хабар биргән түбәркәм көпта омадыл. Ду-се сөзт сүхбаты дүстөн анын дөлем. Ахнүү фиттурлары ресоллары бояд менавиштам хөрчакл ки мусаввадан опро рүзү мухокима пешинход намуд будал.

Бисту панчуми ножбр намояндан «шеф» пайдо шуд. Ба химо пешинходтардидан ресоллары табрик гүфт. То дер берун аз шоод карор гирифтем. Хам истирохат ва хам мулокоти кашшофи анчом дөлем. Ии дафъя ду-се рүз бо май дарсхой психологи тузашт. Бинобар ни, чанд шаб пер хона меомадаги шудам. Завчылар дерени маро дигар хел фахмида ошкор нагүяд хам дар ботин түкі мекаңын. Аммо наметавоштам барояш арз кунам, ки «көмөмөн» омадаисту бо у масруф будам. Намоянда бисер мөхост, ки вакти дифоъро барояш гүям. Вале ҳоло мальумым набуд, ки қадом мох ба рүзи дифоъ мерасам. Худи «шеф» мохи декабр меомадаисту бо банды мулокоти чидді анчом медодаист.

Чанд рүз без табъам хира аст. Беморин Давлатхұча рү ба бекбүді намесоварл, балки торафт хүн аз ҷонаш метаровиду уро сағедтар мегардонда. Бисту хаштуми ноябр Абдулмачид Холов зант зала, фахмойд, ки ахволи Давлатхұча вазнин шудааст. Ману Азимчин Юсупов за Абдулмачид, соатхен лаҳи пагохӣ, ба наздин рафтем. Авалан хостем, ки дүктураш - номзади фан Усмончын Расуловро бубинем. Ү моро аз ҷараєни табобат вөкиф науд. Вокеян, зарлапи даво намедид. Рұзхон башумораш монда буд. Усмончын ҳамзәмой гүфт, ки агар ти бемор сари вакт мурочнат менамуд, имков дошт, ки укран 10-12 сол дароз мещүд. Аммо bemорин Давлатхұча түбө ҳөхнә шудааст. Нишонт айвали он панч-шаш сол пәннәр пайдо шуда будааст, заврхие же дар Чиликбөген Ағасынстан захмат мекинша.

Мо бынд аз шүништин көздөн Усмончын иштәи бемор хөжир шуда. Диң шүрәғиши нишесте. Ү ба қамми шоң көздең көздең көздең көздең. Күннөс шөкөзде, ал сүннәткөз төңдердөрдүндең дүрттөнини, ишле жетекшүр әрәп табиғирын фарз тишиғи ту балкоң қарши, тирик-жарык жардан тириғи. Мо жар тириғи лаңдаңда чи жар шаңайланындро жаңаңызынан. Усмончын тикшөң шуда би ү

сүзин ылданд. Чанд дахь баян сүб ба худ омад. Азимчон худро доонта наимонисту тинҳони оби айла рект. Абдулмажид ҳам, Бадбахтона, Давлатхұча дид, ки дүстонаш мегирианд, руяңшо бо курна пүшіндай шуд. Завчанаш - Вилоят ни холатро діда ба гирия пардохт. Ман ҳамене сари Давлатхұчаро медоштим. Эхсос кардам, ки баланаш хүнүк мегардал. Дастана пойдо на баланаш каб-кабуд шуд. Фахмидем, ки профессор Бобохөчесін дар дафтари кориаш мебосшад. Мо худро иуарғыф намудем. Энен пурсид, ки касалашро медонем біне. Мо сари тасдик чубоншем, ки оре медонем. Лекин дар айни қол вазыаш хуб нест, аз шумо хоҳшил дорем, ки як бор худатон беморро бүйнел. Ү халаташро пүшінде назди Давлатхұча омаду баян моро дуюмбора дар яққояғін болғандағы дафтари кориаш дайынит намуд. Профессор ағсұс хұрду гуфт: «Бемор умри дароз намебинад. Вакти касалай гузаштысты. Чанд рүзи шигар жиңін хоҳад монд». Ил суханхоро гуфта ба Вилоят, ки хеч оби дидашпро тинҳон карда наиметавонист, харғын тасаллюбашше гуфт. Бол калбхон шикаста аз дафтари профессор баромадем. Бори дигар Давлатхұчаро дидем. Ү охистакақ ба ману Абдулмажид зар боран фолбине ишора кард, ки гүё ү чандын касониро раҳонишағает. Мо ба ү ватын додем, ки хатман фолбиниро пайдо мекунем. Сипас завчашро то хайлан, ки дар шаҳртаян Калиниң карор доғит, расондем. Бегеңіл бол Абдулмажид Азимчон рохи Хисорро пеш тирифтем. Фолбин же аз ҳамдеҳагони Абдулмажид буд. Ү аз мо сағол кард, ки бемор кай бистарій шудааст? Мен қавоб додем, ки мохи сентябр. Фолбин ба сағиғахой әнітобаш ишар әндиҳтаға түс спирро құстуқу мекарда бопшад, құпин гуфт: «Мен касал, ки дар тирамох соғыл дидасст, хатман побул мениншад». Ман ба фолбин бовар намудым, зеро ү дар боран бемор мәншүзегінің фарызын әлшет. Аз қарағаштап дағы Давлатхұча төзір бул. Хайрон шуда за Абдулмажид сағол жардам, ки чи етін өз фолбин аз беморин Давлатхұча соғыл пайдо жаралып. Ү тиң хайров мөндела буд.

Айгер заме ба хайро тиңдер алғыздан аз таңрахан ырағи Давлатхұча ишке паннана, хоккен да, ки ү солжын шең Чанынанда көр жаралының ба беморин дөнениң түркіфтер шуда өзіндіктес.

Пайваста ба он домана дүхтүрөн назар доштанд, ки хамон вакт ии дарлана хустин бор нишоннашро ба чони Давлатхұча гузошта будааст. Акиун саволе ба мисн меояд, ки Давлатхұча то рүз бистары шуданаш дардашро медонист ё не. Табиист, ки дар оғоз ў пай намебурд, ки лейкоз шудааст, vale байдтар оғох мегардад. Чы навъ? Шабе, вакте ки навбатдори шуъба хаста мешаваду ба хұрае даромада ба истироҳат мепарлодаз, Давлатхұча аз болон миз дафтари бемориашро күшода меҳонад ва мебинад, ки навиши шудааст: диагноз: лейкоз ва дар рү ба рүяш аломати савол. Ў, ки чавони бофарханг буду мутолиаи зиёд дошт, табиист, ки аз истилохи тиббии лейкоз маънини дуруст мебарорад. Ин «дониш» боис мегардад, ки чисмаш дигар ба дард мубориза бурданро бас мекунад. Рұхафтодагиву дүнбеззорй рүз то рүз пахшаш менамояд. Яъне он рүзе, ки моро диду гира фарояш гирифт, Давлатхұча медонист, ки рүздөянш башумор мондаанд.

Соатхон сеи шаби ҳафтуми декабр Абдулмачид ба воситай телефон аз хоб бедорам сохт. Ахволи Давлатхұча вазнин мешаваду завчааш ба Абдулмачид занг мезаниад. Барғи баланде борида ва хам туман құчаву хиёбонхой шахрро торикистон карда буд. Ба душворй мөшиниро аз гараж баровардам. Абдулмачид сари күча баромаду соатхон чор ба назар бемор ҳозир шудем. Андактар Каримхон Раҳимов ва Азимчон Юсуфов хам омаданд. Давлатхұча аз мо хохш намуд, ки үро барон дүссе рүз ба ҳавпнаш интикол дихем, то ки фарзандонашро аз наздик бубинад. Дасти маро саҳт медошту «Худойназар, бисёр ҳохш мекунам маро ба зуди хона баред, акаллан як-ду рүз бачаҳома бубинам» метуфту оби дидаш шаш катар чори мешуд. Мо ба дахшет баромада маслихат кардем. Яке гуфт, ки ба воситай тиреза барорсму ба мөшини Каримхон бор карда бубарем. Каримхон маслихат дол, ки дар ии шакл, бидуни иштапти профессор за ризоияти М.Осимий беморро «дуздидан» хуб жест. Ба ҳар көл Давлатхұча әрдамчини президенти Академия аст. Боз нағұяд, ки күлобихо беморашонко худсарона ба ҳавзаш интикол доданы. Ў дуруст гуфта буд. Ба ин хотир, ба хонаи М.Осимий занг задам ва вазыннанто ба эпон арз доштам. Соат өтүннүү сүбх шуда буд. М.Осимий, вакте ки садои маро

шүннид, шитобзада гуфт: «Рафик, Асоев, худи хозир мерасам, каме сабр кунед, маслихат мекунем. Ман ба Бобохочаев ханг мезанам, то ки зудтар ба дафтари кориаш хозир шавад. Машварат бояд кард». Ним соат нагузацт, ки М.Осимий аз кучан Пионерский то Қароболо пиёда ба назди мо хозир шуда, аввалиң Дағлатхұчар дид ва фахмид, ки вазынташ хуб нест. Синес ба дахлез баромадем, ки профессор Бобохочаев хам расид. Ҳамакаса ба кабинеташ даромадем. Надари Дағлатхұча хам бо мо рафт Бобохочаев тәърихи қасалии Дағлатхұчар аз оғози бистарі шудинаш то лақзай охир барои М.Осимий шарху ззох дод. Профессор бори дыгар тәъкид кард, ки қасал табобат надорад ва агар худи хозир доругузарониро мань кунем, ү меғавтад. М.Осимий аз профессор савол кард, ки «німкін дорад, ки хуни беморро ба тамом иваз намоем?». Профессор ғазаб дод, ки ин амал гайриимикон аст, зоро ин хунест, ки аз найчай мағнис, ки аз байни сутунмұхра гузашта ба майнаи инсон пайваст мешавад. Он найча хеле мағнину нозук аст ва аз он қо хуни бударо қашидаву ба ивазаш хуни тоза дохил карданыра тақрибан қазорсолан тиб надорад. М.Осимий боз савол дод: «Пас чи бояд кард?» Профессор гуфт: «Агар беморро ба қавишаң бурданай бошед, мо бо сұзан дору мегузаронем, то ки ба хонаш расад. Ман як дұхтурро ба шумо вобаста мекунам, то вакте ки өн дар рамак дәрад, назды бемор мемонал үз давову дармозашро анчом мелихад». Надарашиб ҳохиппашамуд, ки фарзандашро ба воситай шарх бол ба иөхиди Восеъ интиқол диханд. Профессор изхор дошт, ки хеч мүмкін нест, зоро қалбаш намебардораду лар рох зафот мекұнад. Яғона рох ин аст, ки холо ба қавишаң бурда, табобаташро илома дихед. Шоял мұхити хона мувофик меояду бедбүй насибаш мегардад. М.Осимий гуфтаи профессорро тасдиқ карда гуфт: «Оре, профессор дуруст мегүяд. Аз өнни иobarомада умед аст» мегүянд ришиғағеден. Ҳудоса он шуд, ки беморро ба хонаш интиқол дихем. Мо дүстонаш болон сараш карор гирифтем. Дағлатхұча савол кард, ки чи шуд, ичозат доданд, ки маро ба қавишаң баред. Оре, гуфием. Худи хозир яқтая хона меравем. Гүс ин ғазоб хүшхолаш сохт. Ба баланаш сүшілору гузаронданы. Мошини таъчилиро омода

сохтанд. Аробан махсуси тиббири ба хүчраи хобаш даровардем. Мө уро бо эктиёт бардошта ба ароба гузоштем. Давлатхұча шикоят дошт, ки хунук меҳұрад ва табларза ҳам аз баданаң дур намерафт. Вакте ки ба дахлезд аробан чархдорро баровардем. Давлатхұча күрпаро ба сараш қашид, мисле ки аз атрофиәнш шарм медошт. Ачаб дунёе мегуфтам дар ботин хини аробаро бо марди савораш тела додан. Давлатхұча бо пойи худ омаду ба ивази ин ки сихат месефту боз бо пойи худ аз ин дармонгоҳ баромада мерафт, ақнун бо ароба мебарандай. Аробаро то назди дарвозаи қағой монини «Волга»-и таъчилий тела дода, беморро ба воситай занбар ба дохири он гузоштему худамон бо монинхомон аз думболи монини таъчилий харакат кардем. Вилоятре пешгар хона равон намудем, то ки рахти хоби Давлатхұчаро омода созад. М. Осимій, Бобохочаев, У. Расулов за боз як ҳамираи шафкат беморро то ҳавлиап гусел кардан. Давлатхұча чанд моҳ қабл ҳавлі ҳарида, онро хеле хуб таъмир намуд, ағсұс ки он ҳавлі роҳаташ набахшид. Падару модир ва бародарони Давлатхұча рўйи ҳавлі қарор доштаны. Соит яки рўз бул. Беморро чо ба чо кардем. Усмончон Расулов ва ҳамираи шафкат дар хизмати бемор қарор гирифтанд. Чанде наздаш нишастан. Бисёр меҳост фарзандхояшро аз наздик бубиналад. Парвизи паничсолаву Заррина сеюнимсола ва Шамсиддини якунимсоларо наздаш овардан. Ҳар кадомро бо душвори бўсид, сарҳошибонро навозиш намуд. Чониби кўлаконаш чунон менигарист, ки гўё онхоро дигар дила наметавониста бошад. Сипас, Парвизу Заррина болон фарш дар рў ба рўи падари беҳолашон нишастанду бо дастко барни рўянионро дошта ба чекраи падар менигаристанду худ ба худ андешаҳои кӯдакона мекардан. Шояд меҳостанд, ки чекраи падарашибонро барон рўж дар зехнашон накш бандонанд, меандешидам онхоро дила. Давлатхұча, ки орзуи ду-се рўз бо бачаҳояш буданро дошт, ба чекраи Парвизу Заррина менигаристу бо табассуми сохтааш ба онҳо меҳрубоний мекард. Панч-дах дакикаи дигар сари бистари бемор қарор гирифтаму сипас хайрухуш карда, аз пайи анчоми корҳои нотамоми рисолай номзадиам шудам.

Хаштуми декабр, соати дахи сахар, назди Давлатхұча ҳозир

гарлицим. Вазъашро иохуб дидам. Даҳонаш боз шуда, бинкаш борик, гүшхояш пусти пиёзро мемонд. Дар болои шикамаш доначаҳои арзанимонанди сурх сар зада буданд. Ман, ки дар гӯши поёни каташ меинишастам, он доначаҳоро бароям нишон додани шуда гуфт: «Худойназар, ин сурхичаҳоро мебинӣ.» «Бале, мебинам. Таҷвиш нашав, ин доначаҳо дар асари доруҳо пайдо шудаанд. Гум мешаванд». «Не» гуфт Даълатхӯча, «оњдо нишонни марғи мананд». Ин даҳза Вилоят дургтар из мо қарор дошту ҳамоно оби дода мекард. Яз даҳза баъд гӯс Даълатхӯча ба хоб дода шуд. Нафасирили ҳам душвор ба назар расид. Ман из ҷеҳраи сап-сафеди ӯ ҷашм намекандам. Якбора Даълатхӯча бедор шуда, алас-алас сӯни ман нигаристу гуфт: «Ман ба кучо рафтам, ки боз омадам, Худойназар ту тҳосс накардӣ, ки ман ба як ҷо рафтаму боз баргаштам.» Ман тасаллояш дода гуфтам: «Даълатхӯча, ту нороҳат нашав. Ман дидам, ки ту бисёр ширин хоб рафтӣ». Ӯ боз гапашро тақрор кард, ки ба як ҷо рафту боз баргашт. Оре, марғ фишораш меовард. Низараши ташнизи зиндагӣ буланаш шаҳодат медод. Акнун, зул-туд хобаш меомад. Ба Вилоят ишора намудам, ки ягон мӯйсафедро даъват намояд. Ӯ ба зудӣ беруни баромад. Аз фурсат истифода бурда, аз Даълатхӯча пурсиdam, ги чи хизматеро барояш анҷом дихам. Ӯ бомехр сӯям нигарист, ҷанд катра ашҳашро бароварду гуфт: «Худойназар. Ту ҳама хизматро бо Абдулмажид анҷом додӣ? Раҳмат. Ман мемирам. Даъдамро хуб медонистам, вале ба шумо гуфтган намехостам. Факат як ҳоҳиш дорам: агар тавонӣ фарзандони маро биконон. Дигар ҳоҳиш наidorам» гуфт ва рӯяшро аз ман пинҳон дошт. Фаҳмидам, ки соати охири ҳаётро мелид. Пеш аз он, ки аз наздаш бароям, охирин бор дасташро доштamu ҳайрухуш кардани шудам. Ӯ саҳтакак дастамро зер мекарду сар додки намехост. Ман фаҳмондам, ки як ба факултет мераваму зуд барметардам. Ҳайр, майланш гуфту ҷашмоиашро қалон күшода сӯям нигаристу дастамро сар дод. Ин даҳза ба назарам расид, ки боз ба хоб дода шуд. Вилоятро ба беруни даъват намуда гуфтам, ки таги кати бемор ягон тағораро гузорад, зеро мегуфтанд, ки ин қасал бо ҳумпартой қасро ба ҳалокат

мерасонад. Вилоят пурсиid: «Акаи Худойназар, чй Давлатхұча мемирад!» Чи хам қаноб доданам мүмкін буд. Бө вүзуди ин, Вилоятро огоҳ сохтам, ки ба ҳар нағын шуда омода созал ва аз дарвоза берун шудам. Барғи баланд күчаҳоро зер карда бошад ҳам, он рўзи ҳаштуми декабри соли 1975 офтобий шуд Роҳро ях баста буданд. Ба душворй то факултет омада, акинүн ба бино дохил шуда будем, ки домулло С.Табаров аз тарафи хонааш бо ҷашмони туроб шитобзода омаду ҳабар овард, ки Абдулмажид зант зад, ки Давлатхұча даргузашт. Аз таги дарвозаи бинои таълими кафо гашта бо Чумъаҳон роҳи шахрчай Калинииро пеш гирифтем. Давлатхұча бальди беморхонаи Қариян Боло ҳамагӣ як шабонарӯз назди хонаводааш буд. Рўзи ҳаштуми декабр, соати 12-45 дақикаи рӯз, фарзандону оила, падару модар, ҳешу акрабо ва муаллимону дўстонашро таври ҳамеша падруд гуфт. Ҳеле ҷавон рафт. Чоруми январи соли 1976 бисту нӯҳсола мешуд. Яъне 29-ро пурра накарда буд, ки ҷавонмарг шуд...

Дўстонаш таъчили ҷамъ омадем. Президенти Академия бо кормандонаш расиданд. Онҳо тобут ҳам оварда буданд. Масъалан дар кучо дағи шудани мархум ба миён омал. Падари раҳматий тақозо менамуд, ки часади писарашро ба қариян Гулободи ҳочагин «Москва»-и нохияи Восеъ мебарад. Модираш рўйи ҳавлӣ аз ҳуш рафта буду дуҳтурон сўзандору метузаронданд. Албатта, соҳиби мурда падар из ҳешу акрабсанш либооб меффанд. Бахс тўлоний шуд. М.Осимӣ, Ҳилол Каримов, Ҳасан Наюқош, Ҳасаналий, Зореъ, Ф.Начмонов, К.Мусоғиров. Ситам Радимов ва дигар устодону ҳамкоронаш дар гӯшае ҷамъ омада, сарн маърракан дағни Давлатхұча фикр мекарданд. Нижоҳ, М.Осимӣ маро наздаш хонду гуфт: «Рағик Асоев! Ман мединад, ки шумо яке аз дўстони наздиқаш будед. Бисёд маърракаро ба даст гирей...».

Назди падару модари мархум рафта лоҳиш намудам, ки фарзандашонро дар Душанбе ба ҳок супорем. Ин чо оилааш таҳт, фарзандлоҳи именанд. Пагоях қалон, ки шуданд, бояд кабри падаришонро зиёрат намоянд. Ба он роли дур чи зарурат дарад, ки часади дар асари дорухон зиёд азторгаштаро

бубарем... Мүйсафед худро болон замин андохту бо даст ба сари зонувишни залан гирифт. Ү бо садои баданди гирялуд мегуфт: «Не, ие, ҳаргиз розӣ нестам, бачам инҷо монад, ми киёндорум, ҳешу табор дорум, онҳо мара меҳанданд, намешава, биёси рӯзро дер нақунену мурдии бачами бтен, ки ба Гулобод бубарам...»

М. Осими, ки нахлӯи ман қарор дошту ҳарфҳои байдарли шадарро мелунил, дасташро ба юғифи ман гузашту ба гӯшас интора намуда гуфт: «Майлаш, Асоев, шумо сардор мешавад. Ман ба раиси ҳочагӣ Арда Авезов зонӣ мезанам. То расидани шумо ўомодатӣ мегирад, ана автобус дар ихтиёратон. Тобути марҳумро ба автобус мондан мумкин аст...» Соати панҷи бетоҳ бо як автобусу чанд адид машини сабукрав роҳи золгоҳи Давлатхӯҷаро пеш гирифтем. Вилоят дар машини мо менишавад. Абдулмажиду Азимҷон ҳам бо ми буданд. Вакте ки пули Норакро ба самти ҳабзи Шар-шар гузантем. Вилоят нолон изкор дошт: «Намедонам, ҷаро Давлатхӯҷаро ба он қадар роҳи дур мебаранд. Охир, ҳудаш васият карда буд, ки дар Душанбе дағнишни кунем». Ман, ки бо индешҳоям будаму Давлатхӯҷаи ҳандону шаринтуғтор пеши назарам ҳарор дошт, ҳуҷпер гардишаму ранҷишомез ба Вилоят гуфтам: «О, ҳамин ҳел васият, ки карда буд, ҷаро дар Душанбе як даҳон гап назадед, шоҳд мүйсафед ба васияти шисараш эҳтиром ба ҷо меозарду ин қадар саргардонӣ пеш намеомад». Вилоят, дигар ҷӣ гуфтазашро намедонист. Табнист, ки дар ҷунин даҳҳадон ҳаосос қис ҳудро аз даст медикад, фаромӯшҳотир мешавад, ҳудро назорат карда наметивонад...

Шом шуда буд, ки ба сарҳали Гулобод расидем. Ҳамдедагон, муаллимон, соҳибмансабони ҳочагӣ бо роҳбарии Арда Авезов сари роҳ баромада интизорӣ мекашиданд. Пэнҷоҳ-сал метр масофа то ҳавлии падари марҳум монда буд, ки садои гиряву нолан ҳешу табор боло гирифт. Доду фигони ҳамдедагон ба дурроҳо ғаср мекард. Ҳонаро барои гузаштани тобут омода сокта буданд. Раиси ҳочагӣ назди меҳмонон омада, афсусҳо ҳурӯӣ ва ҳамзимони из телефони М. Осими, ки измояндии онҳо дар парлумони умуминтифок буд, иттилоъ дод. А. Авезов моро оғоҳ

соҳт, ки ду-се хонаи муаллимонро барои мо тайёр кардаанд. Назар ба ҳоҳиши раис ба хонае даромада як пиёлари чой гирифтему сипас бо ҳоҳиши ман тасмим гирифтем, ки шабро дар Кулоб гузаронем. Ба ин хотир, Аблулмаҷиду Азимҷон Каримхону Ситамро ҳамроҳ гирифтаму хонаи тагойин Ҷураҳон, ки дар кӯчаи Сугдиёни шаҳри Кӯлоб воқеъ буд, рафтем. Азбаски монда шуда будем ба истироҳат пардоҳтем. Соатдан чори шаб омодагӣ ба қурутоб шурӯъ шуд. Занҳо дар табакҳон ҷӯбин қурут каф мезаданд. Соати шаҳи пагоҳӣ ҳамсояҳо ин гизои миллиро нӯши чон кардани буданд. Навбати тагойин Ҷураҳон ба ҳамин рӯз мувоғик омада буд. Тараддуди қурутоб гоҳе бедорам месоҳту гоҳе боз ба хоб дода мешудам. Карабиҳон рӯз Давлатхӯча ба хобам даромад. Ӯ шикоят дошт, ки чаро ба Гулобод овардемаш. Ин ҷо шароит надорад, ҳор мешавам, мегуфт ба ман. Пагоҳӣ хобамро ба Абдулиҷиду дустон арз намудам. Аз қурутоб баҳравар шудем ва баъд роҳи мурдаҳонаро пеш гирифтем. Хобам дуруст мегуфт. Рӯйи ҳавли ҷанд дарза паяи пахтаро пахн карда ҷасади Давлатхӯчаро болон он гузошта буданд. Атрофи часадро марду зан ихота мекарданду доги Давлатхӯчаро мебароварданд. Завҷаи марҳум моро дидан замон номи ҳар қадоми моро гирифту нолаи талҳ кард. Мо низ сари овози ўро гирифтем. Зеро Давлатхӯча ба оби дода рехтан меарзид. Аҷаб инсоне буд. Ҳамеша дар лабонаш ҳандаро мелидам. Ба назарам ӯ дар зиндагиаш касеро озор надода буд. Кам марди зебочеҳаро мисли марҳум дода будам. Мегиристаму ҳазлу шӯҳихояш аз пеши назарам дур намешуданд. Мотам поени ёфт. Ҷошт наздик шуд. Тобутро бардоштем. Қабристони Гулобод дар теппан зебое карор дошт. Бо сад афсусхӯрданҳо тани бечони Давлатхӯчаро рӯзи нуҳуми декабри 1975 ба хов супоридем. Тамоми ҷараёни роҳ мо дустонаш ҳарфҳову ҳислатҳои наҷиби Давлатхӯчаро ёловӣ мекардем.

Маъракаи ҳафти шодравон ба рӯзи Иди Курбон рост омад. Чордаҳуми декабр дар ҳавлиаш, дар шаҳраки Калинин садҳо ихлосмандонаш ба хотири рӯҳи Давлатхӯча дасти дуо бардоштем. Ёдам ҳаст, ки профессор Ҳилол Каримов аз дарвозаи ҳавли даромаду гирияшро пинҳон карда натавонист.

Мавсүф шогирдашро сидкан дўст медошт. Лутфи эшон буд, ки Давлатхўаро аз курси чорум ба Афғонистон фиристод...

Ду-се рўз кабл из маъракан хафт ба дафтари М.Осимӣ сар задам. Он кас аз чой хеста паҳдӯям нишаст ва чанд даққа хомӯш монд. Аз маъракан дағи пурсон шуд. «Ташаккур» гуфтам ба М.Осимӣ ва илоҳа намудам, ки раиси ҳочагӣ, воқеан, хизмат кард. Мехмонхоро хуб пазирой намуд. Ҳамзамон ба М.Осимӣ рўзи маъракан хафтро гуфтам. Ў дарҳол сармуҳосибу ҳазинадорро давъват намуда мавони Давлатхўаро пурсид. Ҳамни рўз буд, ки М.Осимӣ, С.Табаров ва Р.Мусулмонкулов ба хонаи раҳматӣ ташриф овардана. Ман ба дафтари кории раҳматӣ даромада, анҷомҳои шаҳсизшро бо чанд адад китобҳояш чамъутирип намуда ба завҷааш супоридам. Маълумам гардид, ки ў доир ба арӯзи тоҷикӣ мавод чамъ меоявдааст. Мавзӯи илмишро тасдиқ ҳам кунонда буд. Ният дошт, ки рисолан илми нависад. Афсус ки накшадори зондиаш бо ҳудаш якчоя мурданд. Ҳудо умраш медод, аз ў доинишмайди хубе тарбия шуданаш мумкин буд.

Ҳадбаҳуми декабр ба хонаи раҳматӣ рафтам. Калом ҳуччиге лозим шуд, ки завҷаашро ба беморхонаи Караболо бурдам. Духтури Давлатхўаро пайдо накардим. Аз он чо ба Академия рафтам. Акун ба ҷойи марҳум — Максудҷон ном ҷзвони философ муваккатаи кор мекард. Ў сейфро кушод. Чанд адад китоби дигараширо аз он чо пайдо кардам. Багъд из ҷоши шитобони чанд қалам неш омада аз аҳволи хонадони Давлатхўча пурсид. Аз башда ҳоҳиш кардам, ки аз ҳолу аҳволи фарзандони марҳум боҳабар бошам. Ҳар сари вакт, агар заҳмат нашавад, ба эшон ҳабар расонам. М.Осимӣ пайваста ба хонадони собиқ срдамчиаш чунин издор дошт: «То ваёте ки ман зинда ҳастам, ба фарзандони ў срӣ мерасонам. Ин ҳарзи бандагии мост». Ин ҳарфҳоро гуфту ба мудири маорифи ноҳияи Фрунзе занг зода ҳоҳиш намуд, ки завҷаи раҳматиро, ки дар мактаби 25 ифоя вазифа менамуд, то гузарондани маъракаҳои шаҳсаравӣ аз кор ҷавоб бидихад...

Бисту панҷуми декабр золдӯз доштам. Чун азъана дӯстону қадрлоҳоим Р. Мусулмонқулов, Курбон Бобоев, Темур Мухиддинов, Одил Ҳусейинов ва лигарон барон табрикам ҳозир шуданд. Бенгтар Курбон хушгуфторӣ мекард. Бисту хафтуми декабр бо ҳоҳиши Абдулхай дар шабнишинии солинавии турӯҳаш, ки донишҷӯёни соли сеъд буданд, бо Раҳимҷон иштирок кирадем. Нишасти хубе сурат гирифт. Дар чунин ҷамъомадҳои ҷаллий иштироки муаллимон аҳамияти тарбияӣ дошт.

Холо ҳам рисола такмил меёфт. Сарғӣ назар аз ин, ки соли 1975 бароям нороҳатиҳо овард, ин соле маҳсуб гардид, ки рисолаи номзадиам ба итмом расид.

ДАФТАРИ СОЛИ 1976

СОЛИ САРНАВИШТСОЗ...

Оғози соли 1976 каме ташвишхоро бароям таалид намуд. Ҳол он ки рӯзи 31-уми декабр оиро хеле ботантана ва хотирмон пешвоз гирифтем. Мизи солинавии мо хонаводагӣ сурат гирифт. Шаби соли нау барфи лак-лакӣ омад, ки барои русҳо маъзул буд. Якуми январ ҳам меҳмонниҳо идома ёфт. Ногаҳон дуюми январ тоби модари бачаҳо гурект. Домулло С.Табаров, ки дар моҳи охири соли 1975 ҳудро бад эҳсос мекард, дар шурӯи соли нау бистарӣ шуд. Фотимаро бо модараш дар шифохонаи Қарнӣ Боло ҳобондам. Шералий, чияни наҷарон низ дар бинои даҳум хоб буд. Тавре мебинем, дар ҳар бинои беморхонаи номбурда қасалҳои банда табобат медианд. Домулло дар бинои шашум, ҳуҷрай раками панҷро бо Ҷавҳаршо Раҳматуллоев банд мекард. Ҷавҳаршо Раҳматуллоевро солҳон дар Қӯлоб ҳонданам дила будам. Мансаби баланде дошт. Завҷааш Бердиева Бӯринисо дар комитети партияи шаҳрӣ ифои вазифа мениамуд. Ҳар дағъа, ки ба лёдати С.Табаров мерафтам қиссаҳои ҳандаовари аҳан Ҷавҳаршоҳро мешунидаму ҳаловат мебурдам. Домулло ба нақли эшон гӯш медоду аз сиддики дил меҳандид. Чунов ки борҳо гуфтам, С.Табаров дар ҷавонӣ ба қасалини сил гирифтор шуда буду шушӯояш бо анҷак сармо бонси норотатиаш мешуданд. Табибаш, номзади илми тиб, шотирди Бобоҳочаев – Ӯсмонҷон Расулов буд. Саидислом Бобоев ҳам аз дарди домулло огоҳӣ дошту ҳамеша дар ҳизматаш ҳамчун табиб қарор мегирифт. Бо ҳоҳини ин ду С.Табаровро бо мопиниам ба табобатхонаи қасалиҳои сили Мачитон бурдам. Он ҷо мутахассисони ин соҳа баъд аз ташхиси ренгений ба домулло дорухон нау таъин кардан. Маълум шуд, ки шушӯҳои домулло қаме сармо дилазанд. Сабаби сулған хушк доштани ўпиз аз ҳамин будааст. Модари Фотимаро ба хонаи апааш – Гулистони Орҷоникидзе обод бурдам. Язнааш, ки ҳуд духтур буд, бехтар табобаташ мекард. Фотимаро бо кать намудани гландихояш ҷавоб доданд. Метавон гуфт, ки якуним моҳи соли 1976 аз пайи беморон будам. Ташвиши дигар

он шуд, ки аз якуми январи 1976, акин рисолаю илмий ба забони русий бояд сурат мегирифтанд. Сохиби рисола хак дошт, ки ба тоҷикий лифъ намояд, аммо рисола ва фишурдаи он бояд ба забони русий омода мешуд. Ҷи ҳеле дар урғият мегӯянд: «Модузд шудему маҳтобшаб шуд». Ҷи бояд кард. Бо маслихати Ванда Витолдовна тарҷумони хуберо дар шахси Ершов пайдо намудам. У бо Ванда Витолдовна дар Шӯрои олий ҳамкорӣ мекард. Аслан Ершов лутатшиноси шинохта маҳсуб мегардиш. Забони тоҷикиро олий медонист. Рисоларо ба эшон гаслим додам. Ба ҳар ҷузъи чопиаш 70-80 сүм нарх гузошт. Вале аз ман 50 сүм мегирифтагӣ шуд. Тарҷуман рисола каман ду моҳ вактамро мегирифт. Баъдан онро боз бояд ҷон кард ва муковабандӣ намуд...

Дувоздаҳуми феврал дар бинои марказии Университет ҷаҳони 70-солагии нависандаги Ҳаким Карим баргузор шуд. Дар раёсати маҷлис таърихнигори шинохта Зариф Раҷабов, адабон Ҷ.Икромӣ, Ф.Ниёзӣ, Бокӣ Рахимзода, М.Миршикар, Гулруҳсор, мунаққидон М.Шукуров, А.Сайфуллоев ва фарзанди соҳибчашӣ Ҷанговар карор гирифтанд. Бисерे аз эшон бо шодравон аз наздик ошно буданд ва ҳамкориҳои эҷодӣ доштад. Раиси маҷлис Фотех Ниёзӣ сарогоз суханро ба ихтиёри адабиётшинос А.Сайфуллоев гузошт. Мавсүф оид ба рӯзгор ва фаъолияти эҷодии нависандаги хикоянавис маъруза кард. Баъдан, ҳар қадом аз адабони болон саҳна карордошта дар бораи нависандаги зиндаёд сухан намуданд. З.Раҷабов соҳибчаширо аз ҳурдӣ менинҳоӣ ва ҳамдарс ҳам буданд. Дар ин гуна маъракаҳои фарҳангӣ, вакте ки ба Бокӣ Рахимзодаги навбат медоданд, аҳли толор бо қарсаки пурмавҷ пешвозаш мегирифт. Қабл аз ин ки Бокӣ ба суханаш оғоз баҳшид, ду-се дона айнакро аз чайбаш бароварда болон минбар монда «Чашмҳои ман, ки ҳар ҳел ҳастанд» гуфта якero ба ҷаҳонаваш гузошт. Ин сухан ва амали ў аҳли толорро ба ҳанда водор соҳт. Бокӣ нақл кард, ки солҳои ҷизум ҳамроҳи Ҳаким Карим дар бинои дуқабатай кӯчаи ба номи Орҷоникидзе бо Суҳайнӣ ҳамсоягӣ доштанд. Ҳамин ки зирбаки палови завҷи Суҳайлӣ ба димогашон мерасилдаст, Бокӣ бо баҳонае дарвозаи шонирро

мекүфтааст. Домулло Сухайлӣ Бокиро дидан замон «шароед, дароед, марҳамат» гӯён ба хона даъват мекардааст. Бокӣ «не, домулло вакт надорам, «Ғиёс-ул-лугот» атоно дихед, пагод меорам, мегуфтааст. Сухайлӣ ҷавоб медодааст, даромада нишаста истед, ҳозир мебёбам. То китобро ёфтаним, як пиёла чой нӯшёд, байд меравед. Бокӣ бемалол менишастааст. То ки Сухайлӣ китобро кофта мейғтааст, завҷаш палавро рӯй ҳавли дам мепартофгааст. Ҳаким Карим ҳамин ки аз тиреза ин лаҳзаро мединдааст, ба хонаи Сухайлӣ шитофта дарро так-так зада мепурсилдааст: «Домулло, Бокӣ ҳамин ҷо-ми. Калиди хона дар дастни вай буд», «Ҳа, ҳамин ҷо», ҷавоб медоднаст Сухайлӣ ва Ҳаким Каримро ба ҷонаш намонда, ба хона медаровардааст. Баъди ҳурдани палови бомазза китоби «Ғиёс-ул-лугот»ро фаромӯш мекардаанд. Ин лаҳза низ ахли товор ҳандид. Моҳи феврал ба камардард гирифтор шудам. Понздаҳ рӯз аз хона берун нарафтам. Факат бо намаку хишти сӯзи табобат намудам. Рӯзе дӯstonam Усмонҷон Расулов, Абдуғаффор Воҳидов ва Одил Ҳуссейнов ҳабаргирӣ омаданд. Онҳо дар толори меҳмонӣ не, балки назди кати бемор мизӣ чой гузашта ба шаробнӯши дода шудид. Миро бовар кунонданд, ки агар каме аз май бинӯшам ҳатман камардардам сиҳат мебал. Духтур, ки буданд, бовар намудам. Баъд аз рафтани эшон ботамон аз ҷой ҷунбида натавонистам. Одил ботелефон ба ҷойи гуноҳашро ба зимма гирифтани мекандид ва мегуфт: «Хуб бобат кардем?». Дарсхоямро дигарон мегузаштанд. Ноиҷоҳо ҳатто рӯз аз С. Табаров ҳодиши намудам, ки ба ҷойи банде дарс диханд. Рӯзҳои беморӣ бадбаҳтӣ дар он буд, ки дар хона касе ёфт намешуд, ки ба ҳизматам расад. Барои як пиёла ҷойро омода соҳтан азият мединад. Завҷдам аз пагоҳӣ то соати панҷи бегоҳӣ пушти кораш сарғардон буд. Фогимаву Парвиз ба дарҳошон мерафтанд. Ин ҳолатҳо дар шифоҳона хоб рафтани бехтар ба назар мерасид. Дар бистари беморӣ киссаи «Пораи дили манъи Курбон Алиро ба поёни расондам, ки дар шумораҳои яку дун «Садои Шарқ» ҷоп шуда буд. Дар бораи муаллиф маълумоте дар даст налоштам. Азбаски мавзӯи кисса ҳаёту фазолияти як даста коргарони ҷавон буду ба ин мавзӯи сару кор доштам, онро

хондам. Мехостам, ки доир ба ин асар тақризе нависам. Каҳрамони марказиаш Оиша из бисёр чихатко ба Хиромони Ф.Муҳаммадиев («Палатаи кунчаки») ва Гулбегими М.Хоҷаев («Об -рӯшной») шабоҳат дошт. Албатта, Оиша из нигоҳи ин, ки коргарзани тоҷик маҳсуб мешуд, инъикоси бадеяни аз аҳамият ҳолӣ набуд...

Моҳи март ҳама қўшишҳоям сари он шуд, ки бояд рисоларо байд аз гарчуман русӣ чопи машинка мекардам ва ҳуччатҳон дигарро барон иҷозат гирифтам ба лифъ омода месоҳтам. Тамоми рӯз аз ҷайи ҳамин будам. Фишурдаи рисоларо ҳам русӣ кердам. Матни рисоларо дар се нусха муковаи саҳт намудам. Аз рӯйи маслиҳати қабли бояд шашуми май дар шурӯи илми оид ба лифоҳи рисолаҳои номзадиду докторӣ, ки раисаш профессор Д.Тоҷиев буд, иҷозат ба химоя мегирифтам. Шояд нимаҳон аввали моҳи июн химоям сурат бигирад.

Бисту дуюми апрел Анҷумани хафтуми Иттифоки нависандагони Тоҷикистон дар толори Шурӯи Оли ба кори ҳуд оғоз баҳшид. С.Табаров, Р.Мусулмонкулов ва банда паҳлӯи ҳам мениншастем. Гуруҳи ихтисоси «Накди адабӣ»-ро аз факултет овардем, то ки ҷараёни Анҷумани адабонро аз наздик ба мушоҳида бигиранд. Банда низ ба ин Анҷуман ҳадле доштам, ки он тақризе дар мавриди «Порай дили ман»-и Курбон Алӣ дар саҳифаи бадени «Комсомоли Тоҷикистон» бо номи «Тавлиди образи синфи коргар» чоп шуда буд. Рӯзи аввали Анҷуман дуҳтари Муҳиддин Аминзода –Озод муаллифи «Порай дили ман»-ро ба С.Табаров шиносоид. Банда, ки паҳлӯи домулло қарор доштам, низ бо Курбон Алӣ шинос шудам. Барои тақриз миннатдорӣ изҳор намуд. Сӯҳбатамон тӯлонӣ нашуда бошад ҳам, пай бурдам, ки эшон дар кори зёдӣ таҷрибаи камтар дорад. Базъе ҳарфҳоеро, ки дар тақриз оварданашон хуб набуд, шифоҳӣ барояш арз намудам. Курбон Алӣ эрдҳоро қабул кард ва наъда дод, ки дар ҷопи китобии кисса онҳоро ба назар мегирад.

С.Табаров, ки яъзои Шурӯи лифъ буд, огоҳам соҳт, ки то шашуми май ҳама ҳуччатҳои даркориро ба Галина Дмитревна супорам. Ҳамзамон домулло ба сифати мӯқарризони расми доктори илми филология М.Шукуров ва номзади илми

филология Аскар Хакимовро пешниҳод кардан. Бо эшон пеш аз пеш машварат намудам ва розигиашонро гирифтам. Шашуми май вакти ба ҳимоя ичозат додан исми мұкарризон ҳам барои аъзобин Шуро мұаррифі гардид. Баъд аз ин, метавонистам фишурдана рисоларо бо зикри исми мұкарризону мұассисан пешбар, кафедран адабиети тоҷики Институти педагогии ба номи Т.Г. Шевченко рӯи чоп биёрам. Аз рӯзи таксими фишурда ба иуктаҳон расмӣ як моҳ баъд ичозати лифоъро доштам. Азбаски ҳама ҳиччагъо мавҷуд буданд, дар ҳамон чамъомади шашуми май рӯзи ҳимояро 14 июн муййян кардан. Дар ду-се рӯз фишурдана рисоларо ба чоп расонда, таксим намудам. Нусхан якумро ба М.Шукуров ва дуюмро ба А.Хакимов супоришиам. Ошо бо хушиуди рисоларо барои тақриз навиштан кабул кардан. М.Шукуров дар факултет равси имтиҳоноти давлатӣ буд. Чанд рӯз бо банде сари әрдхой долглааш бахс орост. Әрдхо ҷузъи бошанд ҳам, ҷавоби мұлтамадро тақозо менамуданд. Банде аз ҳуд лифъ мекардым ва дар бисёри мазриҳо фикрҳои М.Шукуровро кабул намедоштам. Баъди маро шунисан он ҳас гүё қаноатманд менгуданд. Якуми июн расид. Чордаҳ рӯз то ҳимоя монда буд. Одатан, даҳ рӯз кабл аз лифъ мұкарризон ба мұаллиф тақризашонро медоданд. Ба ин хотир, назди М.Шукуров рафтам. Эшон мудири Шӯббаи адабиети советӣ буда, дар кабати дуюми бинои Институти забон ва адабиети Рӯдакӣ ҳичраас доштванд. Маро лидан замон гуфтанд, ки барои мұкаррии розӣ нестанд. Дигар чойи бахсу ҷаро гуфтанд, ки барои мұкаррии розӣ нестанд. Дигар чойи бахсу ҷаро гуфтанд, ки барои мұкаррии розӣ нестанд. Дигар чойи бахсу ҷаро гуфтанд, ки барои мұкаррии розӣ нестанд.

Хонаашон дар бинои рӯ ба рӯи ҷойхонан «Роҳат» қарор дошт. Намедонам қадом қабат буд, ки боло шудам. Ин ҳас ҳам ҷиддӣ ҷад кард. Азбаски ману ў тақрибан ҳамдарси университетӣ будем, нурсидам, ки ҷаро намехоҳад. Ў ҷавоб дод, ки рисола бали надорад, аммо ба хотири ин ки роҳбари илмиам С.Табаров мебошад, Маскав тасдик намекунад. Ҳайрон мондам ба ин ду мұкарризам, ки як моҳ пеш бо хушиуди кабул намуданду акнун ки рӯзҳои башумор то лифъ мондааст, маслиҳат қардагӣ барин не мегүянд. Дигар ҷоре налишаму ҳонаи домулло омада, вазъиятро фахмондам. С.Табаров дастхояшро молидан гирифту гуфт: «Ҳозир

ділбосхоямро пушти якчоя назди Мұхаммадчон меравем. Соат, тақрибан дүн рұз буд. М.Шукuros дар хұчрааш ба нағишиңтан машгул буд. С.Табаров бо қаҳру газабе, ки дошт даромаду дарвазаро аз дарун махкам кард. Ман пушти дарвоза мондам. Домулло чуони сари М.Шукuros сало баланд мекард, ки гүё биноро ба ларза меовард. М.Шукuros овозе намебаровард. Чы гүфтінашонро шунидан душвор буд. Факат ба гүшам расид, ки С.Табаров мегүфт: «Мұхаммадчон, шумо ҳам барои Табаров шуда аз мұкарризі даст мекашед? Ин хел бошқад яғон аспиранти шумо дифьор нақолдақ кард». Ба гүмонам бальди ҳарфхой саҳти С.Табаровро шунидан М.Шукuros гүфтааст: «Майлаш, майлаш, Сохибчон, узр, аз мо гузашт. Ман тақриз медиҳам...». Домулло бо ҳамон қаҳре, ки дошт шитобон аз хұчраи М.Шукuros баромаду зинахоро фаромадан гирифт. Ман пушти сари он кас мерафтам. То назди бинои Университет расидан пас, домулло ба кағояш нигох карда маро диду «равед, Мұхаммадчон розій шуд» гүфт. Сипас сұханашро илома дода «бо Рахимчон рафта Аскарро бинед, ү низ бояд розій шавад» гүфту өниби хонаш төз-тез қадам партофта рафт. Чүнин лақжахон қассос бо домулло сұхбатро илома додан ё саволеро пеш овардан маъний налошт. Хуб омұхта будам, домуллоро. Мұвоғиқи амри рохбар Рахимчонро пайдо кардам. Якчоя ба хонаи Аскар сарзидем. Рахим хеле ўро маломат кард, ки چавон асту аз пайи бальзе қасони беандеша меравад. Ман ҳам асаби шудаму гүфтам: «Аскар, гүй, ки рисола мearзад ё не?» Ү посух дол, ки албаттa, аз камбудиҳо холій нест, аммо ба ҳимоя арзанда аст. Агар ҳамин тавр аст, дар тақризат ҳама гапатро түй. Бигузор тасдик нашавад. Ба назарам, аллакай из ходисаи ба сари М.Шукuros омада хабар дошт, ки «майлаш, тақризи мусбат медиҳам» гүфт дар хотимаи сұхбат. Вакте ки «тақризи мусбат медиҳам» гүфт, ба нағси ман расиду гүфтам: «Не, Аскар, шумо маро бо ин амалатон миннатдор нақунед, балки дар тақризатон зикр намоед, ки намеарзад». Вай хандан сохгае карду «не, не, Худойназар корат нағз аст, ман шояд нодуруст фикрамро фахмандам...» гүфт. Қабл аз ин ки хайру күш намоем Аскар гүфт, ки тақриз пагоҳ омада мешавад. Барои коратонро

осон сохтган ба русий менависам. Ташаккур гуфтаму бо Раҳимҷон хонан Аскарро тарк намуда, рост нацини домулло омадем. Ӯ ҳанзуҳ хам ба ҳуд наомада буд. Ним соат ҳомӯш монд. Мо ҳам нишастем. Чашмакбозӣ мекардему бас. Ҳар сари вакт Ванди Витолдовна бо шӯхихои намакдорашон домулоро ба гап даровардани мешуд. Ниҳоят, устод ба гап омаданду сӯхбаташон сари адабиёту илм боз ўзома гирифт.

Чордаҳуми июни соли 1976 ҳимояи рисолаи номзадии бандар дар толори ҳурди илмӣ, дар рӯ ба рӯи дафтари ректори Университет сурат баст. Раиси Шурои лифоъ профессор Д. Тоҷиев, аъзоси он Ш. Ҳуссейнзода, Ҳилол Каримов, В. Асрорӣ, Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Немъматзода, М. Қосимова, С. Ҳалимов ва дигарон буданд. Аз 18 аъзои Шуро 13 қас иштирок кард. Дар рӯзнома ду ҳимоя зикр ёғта буд. Ман, ки аспиранти Университет будам, бояд аввал лифоъ менамудам. Аммо бо ҳоҳиши Галина Дмитревна, шахси дуюмро ба чойи аввал тузоштанд, ки из Институти Кӯзоб омада буд. Ӯ шахси синну солаш ба чое расид, хеле логару бехол менамуд. Галина Дмитревна гуфт, ки агар ўро ба наивбати дуюм монем, як-ду соат вакт мегузарал, ки дар ин фосила шояд бехол шуда ба сари минбар расиди натавонад. Раҳмам омаду майлаш гуфта, дар наивбати дуюм лифоъ кардам. Даҳ-дувоздаҳ дақика мазмунни рисоларо арз намудам. Такризи муассисаи пешбарро ҳам ҳонданд. Мукарризони расмӣ баромад карданд. Комиссияи ҳисоби овозҳо интихоб гардид. Натиҷан овозҳои чунин шуд: из 18 аъзои Шуро 13 қас иштирок дошт. Аз сандуки овозҳои 13 бояллетен бароварданд. Ду овози зид ва ё шаҳ овози тарафдор гирифтам. Раиси Шуро Д. Тоҷиев бандаро из самими қалб табрик намуд. Ба хотира ин ки зиёфат додандро манъ карда буданд, натавонистам, ки ба аъзоёни Шуро, ки ду соат вакташонро барои ман шуда сарф намуданд, як пиёда чой омода созам. Бинобар ин, факат аъзоёни кафедраро ба ҳона дашват кардам. Барои кормандони шӯъбаи аспирантура низ зиёфат ташкили додам. Яъне, аз ҳона барояшон гизон муносибера таҳия намуанд.

Тавре ки дидя шуд, мухолифони С. Табаров ба шогирдонии

ҳам хүчум меоварданд за меостанд, ки химоя накунаанд. Натичаи овозло ҳам бэъзе нодидагиро ишкор сохт. Кихо буданд, он ду альзи Шуро, ки зил овоз доданд. Мальум, аммо гуфтан намехохам. Пинхон намемонд, ки маҳз аз факултет «дүйсүн»-и домулло сари М.Шукуреву А.Хакимов фишор оварданд, то ки аз мүкарризий даст кашанд. Вале тирашон хок хүрд. Сипас, ба максади химояи шогирди С.Табаровро бархам задан, шабу рүз ба хонахон альзёени шуро сар заданд. Хүшбахтона, здолат сүйи банда нигаристу танҳо ду кас тавонист, ки «захраш»-ро чақонад. Мухим он падид буд, ки рисола бомуваффакият химоя шуд. Падидан мусебити дигар барон бана он шуд, ки пеш аз мүхлат рисолаамро дифоъ намудам. Ман то якуми октябрь 1976 мүхлат доштам. Ба иборан дигар, чор мох пеш из вакти аспирантй дифоъ сурат гирифт. Ҳамин буд, ки бароям ду маопши аспирантй ҳадя намуданд.

Маро ба сифати ассистенти кафедраи алабиёти советий пазиригүлтанд. То гасдикни рисола дар ҳамин вазифа бояд кор мекардам. Дар байни як мох ҳама хүччатхоро мувофики талаботи ВАК омода сохта, ба Москвага фиристодам. Акынүн ҳукуки маънавӣ пайдо кардам, ки дар факултети филологияи тоҷики Университети давлатӣ ифои зазифа намоям. Як ҳафта аз рӯзи химоя сипарӣ шуд, ки намоянидан «шеф» омаду мавзӯи ба курси ҳарбӣ дарвазат гардиданамро матраҳ сохт. Нимаи аввали июл бояд омодагӣ бигирам. Даъваташон ба шакли расмӣ сурат ҳоҳад баст...

ТОШКАНД. ҚИСМИ НИЗОМИИ «Н»

Шониздахуми июл ба шаҳри «Н» сафар кардам. Пешвозам гирифтанд. Дар хиёбони Фарҳод духонагиеро дар кабати чорум ба ихтиёрам гузаштанд. Бозори бузурги Фарҳод тамошохӣ хубе бароям буд. Ҳона ҳама шароитхоро дошт: газ, барк, оби гарм, радио, телевизор. Медведев ҷадвали дарсхояшро сохт. Як сандуки қалони оҳанин пур аз маълумотномае онд ба қишивари гайре буд, ки мудом кулф бояд нигоҳ дошта мешуд. Албоми

садварақаеро ба сифати маводи дигаре наздам гузонт. Он чо акси ҳавопаймоҳон низомӣ, танкҳову бстеерҳо, намуду наъъҳои силоҳи оташфишон бо тамоми маълумотҳон лозимӣ ишъикос ёфта буд. Таърихномаҳо, осори ҷуғрофиёву иқтисодиро низ нишонам дол. Максад аз дарсҳо он буд, ки қишивари марбутаро бо ҳама соҳтору ахли ҳукумату вузарояш бояд медонистам. Шаҳрҳои марказӣ, музейҳо, макони ҷойгиришавии ҳавопаймоҳову анборҳои низомиро донистанам шарт буд. Ба гайр аз ин, дарсҳое доштам, ки берун аз шаҳри Тошканд, дар базаи ҳарбие сурат мебастанд. Дониппии назариро бо дониши амалий бояд омезиш медодам. Ҳамзамон ҳуччатеро ҳам соҳтанд, ки исми қашшофиамро ба расмият медаровард. Дар маълумотномаи идораи марбуға, ақиун банде «Сангам» будам. Ҳамарӯза барои понзидаҳ сӯме, ки медоданд, имзои Сангамро мегузонтам. Ҳамчунин фахмонданд, ки рӯзи муайянӣ соати се фаррош ҷиҳати рӯбуҷи хонӣ меояд, ки ман бояд барои як соат аз хона баромада тамомо мерафтам. На ман ва на ӯ бояд якдигарро намешиномехтам. Ҳатто ҳамсаҳо бояд бо ман рӯ ба рӯ намсоманданд. Вакте ки ман аз хона баромадани мешудим, ба назарам ҳамсаҳо садои күшодани дарвазаро шунида згар баромалай ҳам мебуданд, то аз назар гонб шудани банда онҳо доҳиди манзилишон қарор мегирифтанд. Намоянда агар наздам меомад, бо ман якҷо намебаромад, балки баъд аз даҳ-понзидаҳ дакикан рафтани ӯ ба думболаш қарор гирифта, дар гӯшан дигаре аз ҳиёбони Фарҳод вомехӯрдем. Рӯзона ҳонагӣ мешудаму ба мутодиа мепардоҳтам. Нони ҷоштро дар хона ҳудам омода карда, бегоҳӣ ба шаҳр баромада, бештари маврид ҳӯроки шомро дар ресторани «Тошканд» меҳӯрдам. Ҳама саёҳатҳои камнина таҳти назари соҳоям буд, ки рӯзи дигараш дар кӯчоҳо гаштанамро як ба як гуфта медоданд. Аслан дар қафас қарор доштаму ҳуд намефаҳмидам. Барои як ҳафта «база» рафтем. Аз нигоҳи психологӣ омодан паридан бо парашютро дар нақша гирифтанд. Аввал аз баландии ду-се, панҷу даҳ ва баъд аз баландии 20-25 метр бо парашюти сунъӣ ба замин мефаромадам. Ҳар нуктаро муаллимам дакикан ел медод. Нозукиҳон парашют, тарзи күшодани чамъ карданӣ онро

меомӯзонданд. Бо борхалта чӣ наవъ кор гирифтанд ба мавзӯи алоҳидас аз дарси парашот таълим медоданд. Чамъ намудани парашот хеле заҳматталаб буд. Чаандин маротиба муаллим ташибҳам медод. Тарзи күшода шудани парашот ду навъ буд: яке байд аз парвоз худаш таври автоматӣ бозмешуд, дуюм агар дар вакти муайян күшода нағардад, шаҳс ресмонеро мекашид ва парашот худаш күшода мешуд. Назар ба дарси муаллим бисёр мавриҷҳо шудааст, ки шаҳс он ресмонро нақушодаасту нобуд шудааст. Муаллим меғуфт, ки байд аз он ки парашот күшода мегардад, шаҳс як ба боло менигараду «шукри худо» меғӯяд. Ин чунин маъни дошт, ки зинда мемонӣ, таъкид мекард муаллимам, ки 700-800 парвоз дошт. Ҳамроҳи ман курсанте аз омӯзишгоҳи десантни Пенза машқ мекард. Дар назар буд, ки бо у як рӯз аз масофаи 800 метр менарем. Барномаи парашот гӯё поён ёфт. Маро боз ба Тошканд пас оварда ду рӯз озодиам доданд. Бегоҳие оғоҳам соҳтанд, ки шеф сӯҳбат мекардааст. Онҳо маводи гизоиро худашон оварданд. Пухту пазро Медведев анҷом медоду шеф бо ман сӯҳбати қасбӣ мекард. Сӯҳбат ҷидӣ буд. Аввалан аз парашот парвоз карданамро ҳатми зълон намуд. Парвозҳоям рӯзона, шабона ва байнин кӯлу обу дарё ва болон ҷангӣ бояд сурат мебастанд. Маро мустаким тайёр менамуданд. Мавриди зарурат бо парашот наръҳон парвоз ба дард меҳӯрд. Рости гап, аз парвоз бисёр метарсидам. Даҳшат фициорам меовард. Аммо, вакте изҳор доштам, ки ба ҳама шарту шароитатон мувофиқ ҳастам, ба гайр аз парвози парашот, шеф оҳанги сӯҳбаташро тағйир дода, андаке таҳдиднамо ҳарф зад. Аллакай ба ақидаи ӯ ман сирру асрори идораи қашшофиро медонам, он маводи сандуки кулфдорро ба ҳар қас нишон намедодаанд (хол он ки ман онҳоро омӯхтаам) ва гайра далелҳоро пеш меовард. Бо вучуди ин, пофишорӣ намуда, парвозро ба зимма намегирифтам. Шеф батамом аз доирон сӯҳбати маъмулӣ баромада, бо забони илми қашшофи суханашро идома дол. Маъни гапаш он буд, ки барон радкарданҳо дер шуда буд ва тақлифрам дар ласти онҳост. Маро ба бөгчан бачаҳо наовардаанд, балки дар мактаби ҷидии қашшофи дарсам медиҳанд. Бо ин идора шӯҳӣ кардан нашояд.

Таъманд менамуд, ки май олами онҳоям ва эз накшҳои қашидан сабзи саркашӣ назмудан, ҳатари чойӣ ҳоҳал дошт. Медидан, ки ҷоҳон дар қафаси оғанини ҳарор гирафтта будам, лигар барои ҳуд авӣ доинистам, ки мавзӯи парвоз накарданро ба миёни гузорам. Гизо ҳам сомода шуд. Ахнун сӯҳбати сари ластаркорот отоз шуд, ки шароб оиро боз ҳам ҷилдигар метардоид. Шеф ба сӯҳбати рӯйирост гузашт. Гӯё бо ҳамкореаш мешиносонаду дар муҳорибаҳо якҷо змал менамуданд. Исли ҷоқеиро ҳудам ҳам фаромӯш искардам. Ғакат ба гӯшҳо Сангам мерасиду бас. Оидо меҳостанд, ки бо шароб баҷуръатам созанд ва ҳам биомӯанд, ки кӯшоӣ чӣ таъсире ба ман оварла метавонад. Ҳарчанд бо онҳо иӯшидам, аммо ҳарфҳоям бакуввату бамантиҳо ба назарашои ҳӯрд, ки дар поёни сӯҳбат шеф гуфт: «Сангам эз як имтиҳони дигар ҳам гузашт, ки дар фаъолияти қашифии ӯ хеле пурҳамият ҳоҳад буд». Қабл аз ин, ки моро танҳо гузоранд, барномаи пагодро бароям ариз намуданд. Яъне парвози завалин сурат мегирифт. Соати иӯҳи пагоҳӣ дар чойӣ муайян мөшин интизорам мешул. Тамоми шаб қатро ба азоб гузоштам, кати оҳанӣ ба ҷарак-ҷарак даромад. Боз ҳам даҳшат ва ноумедико фароҳам мегирифтанд. Андешаҳоям саволҳон ҳархела метод: парашют күшода мешуда бошид, агар бандҷаи эҳтиётиро фаромӯш кунам-ҷӣ, наҳод бальди парвоз зинда намонам, ортуҳоям чӣ мешаванд. Ба ҳамин монанд пурсишҳову посухҳо фароҳам мегирифтанд. Ҳобам нородат ба субҳ расид. Мисли инсоне, ки барон роҳи оқират сафар мекунад, ҳешро тайёр намудам, либосҳон тагпӯшамро наъ кардам... Аз даҳшат ношто ҳам накардам. Бо як пиёла қаҳва соати муайян ба роҳ баромадам. 23-юми июл буд. Мелведек бо подполковнике интизорам буданд. Дар ҷилави мөшин ҳаскарбачае менишиаст, ки гунгро мемонд. Ҳарфе намегуфт ва ба мусофиранаш назаре ҳам измединт. Берун аз шаҳри Тошканд майдони ҳавоне карор дошт, ки ғакат ҳавопаймоҳои АН-12 дошт. Мөшин назди яке аз АН-ҳо карор кард. Шеф бо ду полковники низомипӯш қаблан рафта буданд. Ману полковник ва он курсанти пеизагиро ба дохили ҳавопаймо давъват намуданд. Борхалтаи парашютро муаллимам, ки дар дарун будааст, ба китфонам анлохта,

занчирашро ба сими жакалы хисми болони ҳавопаймо пайваст намуд. Авал полковник ишишт, баъд он курсант из соки ман. Ҳавопаймо боло шуда ба самите ҳарикат кард. Баъд аз даҳ-понздаҳ дақика аз дохили кабина оғодӣ доданд, то ки ба парашют смода шавем. Муаллими парашютам полковнико, ки беш аз ҳазор парвоз дошт, таги дарвоза бурд ва ба амри пилот интизория ҳашид. Пилот амр дода буд, ки полковник ҳулро партофт. Ман бодикат менигаристам, ки баъди чанд масофа парашют таври автоматӣ кӯшода мешавад. Полковник шахси сергӯште буд. На назарам ҳалтаи нурборе дар даво поёни мешуд. Такрибан масофаи 40-50 метр поёни рафта буд, ки якбора парашют кӯшода шуду полковник дар думи он оvezон ба поёни мефаромад. Ҳавопаймо ҳанӯз ҳам болон полковник дарв меҳӯрд ва муноҳида менамуд, ки ў ба доираи маълум поёни мешавад ё ба ҷойи дигар. Ҳавопаймо давр меҳӯрду мо тамошо мекардем. Дар лаште моншиҳон таъчиливи аскарҳон зиёде дастҳо ба пешонӣ рӯ ба осмон дошта, парвози парашютчиро медиданд. Полковник чӣ шуд, ки ба нуктаи муайян не, балки байни дарёчае афтод. Ҳавопаймо боз як даври дигар ҳӯрду парашютчи дуюмро омодабош зълон кард. Вале он курсант ҳулро болон фарш ҳаво доду наҳост парвозро замлӣ созад. Муаллим ҳарчанд ҳакорату таинбехаш метод, вай доду фигон бардонга «боюс» мегуфт. Пилот бошад, ба таври ҳуд аз дохили кабина дод мезад. Дар поёни бошад, роҳбарон ҳайрон буданд, ки чаро парвози дуюм сурат намегирад. Ниҳоят, муаллим ба ман ишора намуд, ки омода шавам. Аз ҷой баланд шуда, назди дарвозаи ҳавопаймо ҳарор гирифтам. Ҳавопаймо боз як даври дигар ҳӯрду муаллим «посхали» гӯёни маро тела лод. Чанд лаҳза наифахмидам дар кучоям, факат тапшиши суръатнико қалbamro мешунидам бас. Шояд ин чанд лаҳза кас зинда набуданашро эҳсос мекард, ки ман ҳуд ба муноҳида гирифтам. Парашют таври автоматӣ боз шуду як ба боло нигариста «шукри ҳудо» гуфтам. Сипас, оҳиста-оҳиста фаромадан гирифтам. Тасмаҳоро маҳкам медошитаму поёниро назорат менамудам. Дар назарам парашют тез поёни мефаромад. Якбора дар масофаи даҳ-понздаҳ метр поёнтар дидам, ки болон симҳон барҳии дороя волти баланд ҳарор дорам.

Хаъфи бархурдан ба онро эҳсос кардам. Вакти дарсхон таълими чунин тасодуфро ҳам пешбиний намуда булем. Дар чунин ҳолатдо парашютчи ба воситаи тасмаҳос, ки дар даст дорад, бояд онро ба 180 дараҷа тоб лиҳад. Ин ҳолат харакати поёнишви парашют катъ мегарлад. Шахсро лозим бул, ки ба воситаи нерӯи дастҳо парашютро се-чор дақиқа дар ҳаво нигоҳ дорад, то ки бод ҷараёншро тагйир лиҳад. Баъд ў парашютро ба ҳолати звонарду аз ҳавф раҳо меёфт. Ман ба зудӣ гуфтаҳон муаллимро амали соҳта, парашютро чанд дақиқа дар ҳаво нигоҳ доштам. Ин лаҳзахон ҷонбарой ҳам буд. Бо вучули ин поёниро ба мушоҳид мегирифтам ва мефаҳмидам, ки аскарҳозу оғизсерҳо ба ин сӯву он су медавиданд, мошини таъцилиро омода месоҳтаанд ва ба дasti ду аскар занбареро ҳам дода буданд. Табиист, ки роҳбарон аз поёни вазъияти маро хубтар ба мушоҳид мегирифтанд. Яъне ҳолати банди поёни будагиҳоро бетағовут нағузозта, балки онҳо роҳи начотебии маро чустуҷу доштанд, аммо бо ҳадом роҳ намедонистанд ва воеан дигар роҳдеро намедиданд. Ҳис мекардам, ки ҷойҳои сергӯши дастам аз зарби фишори дар ҳолати муаллик қарор доштаним ҷарак-ҷарак садо медоданд. Ҳарчи бодобод гуфта, бозхтиёт парашютро ба ҳолати маъмулӣ даровардам, ки бо суръати баланд поён шуда чанд сантиметр дурттар аз паҳлуи симҳои барқ ҳаракат намуд. Бори дуюм ба боло нигаристаму «шукри ҳудо» гуфтам. Оҳиста-оҳиста мефаромадам, вале торафт аз нуктан асосӣ дур мерафтаму дар поён дашти ҷугоризорро мединад. То замин сий-чили метр монди буд, ки замин аз ман ба турехтан даромад. Фаҳмидам, ки ба пушти сар меафтам. Боз ҳам дарҳо начотам доданд. Дар мавриде, ки замин аз ҳас мегурезад, ин чунин маъний дорад, ки на дар рӯ ба руи парашютчи, балки дар пушти сари он қарор дорад. Аз ин рӯ, мебояд, ки боз парашютро ба 180 дараҷа тоб дод. Ин ҳолат дизам, ки замин бо суръати баланде ҷонибам медаваду ҷугоризор пешвозам мегирифт. Ёдам дода буданд, ки неш аз он ки ба замин фароъи ҳарду пойро якҷо нигоҳ дошта, кӯшиш намоям, ки онҳо аз якдигар ҷудо нашуда ба замин бархуранд. Вале дар вазъияте, ки ман қарор доштам, ин нуктани дарсро риоя қардан душвор буд, зеро заминни ҷугори

чуюкдо дошт ва хоху нохоҳ пойдо яххела болои замин
барнамехӯрданд, чунки чӯяк баландиву пастӣ дошт. Харчанд
пойхоро ба ҳам чӯфт кунондан, ба замин пасо пеш бархӯрду
дарди нохинҷоре ба магзи сарам зад. Дар дил гуфтам: афсӯс ки
пойи рост аз бучилак шикаст. Бадбахтона, парашют болои
ҷугоризор пахн шуда, имкони онро ба зудӣ ҷамъ кардан
надоништам. Боз андешидан, ки парашют вакти муайян ҷамъ¹
намешаваду дарси хондаам барбол меривад, «зеро душмона ба
зудӣ мерасаду манро медорад». Дар ҳамин андеша будам, ки
болои сарам хипъатпӯни он оғизсеру аскарҳо бо замбар қарор
гирифтанд. Рангӯ рӯйи Медведев сап-сафед шуда буд.
Полковники ҳамсафарам ҳам дар ташвиш шуда, факат савол
мекард, ки ягон ҷоям нашиктааст? Як қушиши кестан кардам,
ки пойи ростам гапамро нағирифт. Духтуре ҳам шуду пойи
ростро даст кард ва амр кард, ки наҷунбим, зеро пой баромада
буд. Оғизсерон из парашют ҳалосам карда онро ҷамъ намуданд.
Маро аскарҳо бардошта болои замбар гузонстанду то мошини
таъчили интиқол доданд. Дар рӯ ба рӯям пилотро бо муаллимам
дидам, ки ҳарду ҳудро дар ин парвоз гунахгор месиданд. Шеф
бисёр ҳакоратҳои кабех медод, пилотро. Ба у мефаҳмонд, ки ин
курсант номзади илм аст, ягон ҳодиса мешуд дар боло чӣ
мегуфтанд, ҳамаи моро аз система меронданд. Ин ҳарфҳоро гӯш
медодаму фъолияти дуҳтурро мушохила менамудам. Ҷукаса
пойро қашда бутумдоро ҷо ба ҷо намуда, гачбандӣ карданд.
Маро бозхтиёғ аз мошини таъчили поён фароварда, дар пойҳоям
рост монданд ва ҳоҳиҷ ҷарданд, ки ҷанд қадам мустакилона
гузорам. Дардро ҳис намекардам. Ҳамоно полковнике, ки даруни
дирӯз афтида буд, сари пилот ҷаҷӯл дошт. Воксан, гуноҳ из
пилот ҳам гузашта будааст. Ӯ то ки маро партояд, бояд ду
дафъаи дигар давр зада, ҷараёни бодро мӯонна мекардааст.
Яъне ду партобе, ки пилот анҷом доӣ, ҳардуяш ҳам аз нигоҳи
аҳдофи қасби бенатиҷа шинохта мешуд. Шеф, полковник,
Медведев ва муалими парашют ба мошини ГАЗ-69-и нау
нишастанду маро ҳамроҳашон гирифтанд. Дар хиссае аз роҳ
ресторанеро интиҳоб ҷарданд. Саримиз қарор гирифтем. Шеф
бисёр ҳудро ҳушхол медиҳ. Ҳайрият, мегуфт Сангам ба сими

барк барнахүрд ва ба муаллими парашютам изхори ташакъ
менамуд, ки шогирдаш дарсхоро хуб дарк намудааст, вагар
холо дар болон он симхон волтибалаанддор хүшк шуда мэхоб:
Аз ин ки поямро маъюб соҳтам, гунохе дар ман намедидас
балки дар он хел заминни пасту баланд парашютчи гаҷрибад
ҳам, ҳамин навъ ба замин бармехурл. Баъд ба ҳоли полковн
хандиданд, ки бо ин қадар парвозхо чорае наёфту даруни да
афтид. Боз ҳам пилотро айбдор месоҳтанд. Болон мизро кабо
шароб пур кард. Ҳамагӣ барон тайёр шудани як қадри диг
дар соҳан марбута қадаҳ мебардоштанд. Шеф ҳар сари ва
«кофарин, оғарин Сангам» мегуфту шаробро ба гулӯ мере
Дар мавриди курсанти пензагӣ ба чунин хулоса омаданд,
тавсияномаи манғӣ мединандаш ва масъала мегузоранд, ки ўз
аз гурӯҳи десантӣ бикашанд, зеро чунин бегурлаҳо дар системе
мо буда наметавонанд. Барномаашон, ки ба иекӣ анҷ
пазирифт ҷанд соате истироҳат карданд. Соатҳои панҷи бегс
ба Тошканд омадем. Ман онҳоро бовар кунондам, ки худ
метавонам то ҳонаам бираасам. Пагоҳ духтури онҳо аз ҳол
бояд ҳабар мегирифт. Ин гачкорӣ маънии онро надошт, ки ма
аз идомаи барнома озод мекарданд. Дарсҳо дар шаклҳ
дигархелтар идома мегирифтанд. Ҷанд рӯз сари маво
қитобиву аксҳо кор кардам, сипас боз ба «база» мерафтам,
он ҷо бо силоҳ муносибат карданро меомӯхтанд. Се рӯз ба
Медведев омаду маро ба духтур бурд. Гаҷро қанданд. По
хуб шуда буд. Аидак нороҳатӣ дошту бас. Бо Медведев бар
як ҳафта ба «база» рафтем. Дарси силоҳ, бо туғангча ҷи на
муносибат намудан соатҳо вактамро мегирифт. Медведев
Тошканд баргашту ман дар «база» мондам. Аскаре хизматам
адо менамуд. Физо менуҳт, ҳар сари вакт ҷой таҳия менам
аммо ҳеч гап намезад. Ҳудаш аз қавмҳои туркнажод буд. Бо
савол додам, ки аз кучо аст? Ў ҳамин қадар гуфт, ки ҳуку
сұхбат кардан надорад. Чунон тарбия ёғта буд, ки ҳеч тоҳ
чехраи ман нигоҳ намекард. «База» дар ҷангали бетаге кар
лонд. Ҷоштэ баъд аз истеммоли гизо 50-60 метр ба даруни ҷанг
пеш рафтам, то ки андаке бо табиити он худро мувофиқ соза
Ҷо-ҷо ҳучраҳо ба назар ҳўрданд. Дурттар ҳавопаймоҳ

ракетаандоз зери баргу шохи дарахтон пинхон буданд. Акнун фахмидам, хи чаро ба ман гуфтанд, ки аз худуди ҳурчали худ ва макони тирандозӣ дур наравам... Ҷанд рӯз баъд Медведев омаду вазифаи наш дод. Бо компас шабонаи роҳ рафтани. Ба ин хотир, соатҳои нӯҳи шаб маро бо монши ба масофаи даҳ-понздаҳ километр бурда, ба манзее поён карда ҷароги дастгиру ҳаригаи минтака ва компасро дар ихтиёрам гузонта, гуфт, ки соати ҳафти пагоҳӣ дар фалон ҷо нешвазам мегирад. Гузашта аз ин, 25 кг бор дар пуштам ҳам буд. Ман бояд ба база илмани пас мегаштам. Ҳарита ва компас ёриам мелод. Дар ҷойхӯе аз роҳ ҷароги дастӣ истифода мебурдам. Ҳолон ки ҷароги дастӣ факат ҳангоми ба ҳарита муроҷиат намудан бояд истифода мегардиш. Се-ҷор километр роҳ рафта будам, хи дар дашти қалоне ба назарам «ҳарсангҳо» тофтанд. Андешидам, ки чӣ наъъ ҳарсанг ин ҷо буда метавонад, ки чаманзор асту ҷарогоҳоро мемонанд. Шаб каме маҳтобӣ буд. Борам, ки вазнини буду бушлати низомниро ҳам пӯшида будам, оҳиста-оҳиста қадам мезадам, ки аз байнӣ «ҳарсангҳо» ду-се сағҳон чӯпаний ҳестанду ба сарон ҳучум оварданд. «Ҳарсангҳо» маро дила ба ҳарсӯ ба давидану ших-пих кардан даромаданд. Фаҳмишам, ки ҷароргоҳи рамзи гӯсфандон будааст. Барои он ки сағдо ҳунолудам насозанд, болои замини нишастаму бушлатро ба сарон қашидам. Сағҳо маро ба ин ҳол дила гирдам ҷарҳ мезанданд мечакиданд, вале бушлатро қашак намекарданд. Мефаҳмидам, ки сағдо соҳибони ҳудро дэъват мекарданд, то ки исбот намоянд, ки онҳо «душман»-ро ба муҳосира гирифтгаанд. Як замон садон одамиро шунидам, ки менурсид: «Ким-сан, одам-сан ё ҳирс-сан». Оҳистакак бушлатро аз сарон қашидӣ ҷаноб лодам: «Мен одам». Чупонҳо ба зулӣ сағҳоро пеш карданду ба ман мутаваҷҷҳ шуданд ва диданд, ки дар дастам компас, ҳарига ва ҷароги дастӣ ва ҳам бушлати низомӣ дар бадан, тӯё шинохтанду ҷизе дигар наҷурсиданд. Менурсиданд ҳам, қалимаҳои ӯзбекӣ тамом шуда буданд. «Раҳмат» гуфтам ба онҳо ва боз ба роҳ даромадам. Дар ҳарита мазореро сари роҳам дидам, ки то он расидан як километр роҳ буд. Атрофи қабристон ҳандак дошт. Дарвозни ҷубинашро кушода байни ду тӯр

бушлатро андохта, якпаҳлӯ зада, ба ҳарита назар андӯҳтам, ки то нуктai охир бемалол соати ҳафти муайяншуда мерасам. Ҳоло ду соат вакти зиёдӣ дар ихтиёрам буд. Ҷигар ин ки мазор бароим ҷойи беташвиш менамуд, касе ба ин ҷо шабона намедаромад. Аз ин рӯ, мақсад гузоштам, ки ду соат ба хоб мепардозам. Дар яке аз дарсҳо чӣ гуна дар соати муайян аз хоб бедор шуданро омӯхта будам. Ин ҷо илми психология ёрӣ мерасонда. Аз нигоҳи психологӣ ба ҳуд амр намудам, ки соати ҷори шаб бояд бедор шавам. Гӯристон ҳеле ором буд. Ғоҳе шағолҳо барои тӯре ҷанҷол мекарданду қалламушҳо шибир-шибир менамуданд. Гӯшам ба садоҳои хоссаи гӯристон хобам бурдааст. Чӣ ҳеле ки рӯ ба осмон, сар болои борхалта дароз қашида будам, расо соати ҷори бедор шудам. Сараввал атрофро ба мушоҳидатирифтам, ки қадом роҳгузаре аз қабристон берун шуданамро набинад, зеро қария ба мазор наздиқ буд ва табиист, ки дехотиен бисёр барвакт ба фаъолияти дехқониву ҷорводоришион оғоз қарда буданд. Як дарси ман пинҳон мондан аз ҳар гуна назарҳо буд. Садоҳе ба гӯшам намерасид, факат ғоҳе ак-аки сағҳон дехаро мешунидаму бас. Ба ҳарита нигоҳ кардам, то ки ҷӯи обе пайдо намояму дасту рӯйро бâъди лар гӯристон «истироҳат қардан» шӯям, аммо ҳарита нишон медод, ки ду километр бâъд ҷӯи об пайдо мешавад. Соати панҷи субҳ шуду обро ҳам ёфтам. Ба атроф назар андӯҳтам, то ки таҳминан лар кучо қарор доштани қароргоҳро аз дур ҳам бошад муайян намоям, вале ҷашмҳоям бо як дидан ҷизро ба мушоҳидатирифтанд. Мувоғики нишондоди ҳарита ва қомпас боз ба роҳам идома бахшидам. Соат ҳафт шуду сари нуктai даркӣрӣ ҳозир шудам. Медведев бо саги овчаркаи сиёҳе ба сараш бушлатеро қашида, якпаҳлӯ зада буду ба ҳоли ман меҳандид. Саг маро дидан замон аз ҷояш баланд шуд, аммо таҳдид накард, зеро занчираш дар дасти соҳибаш қарор дошт. Медведев даст доду оғаринам ҳонд, ки то чӣ андоза вакътро дуруст истифода менамоям. Сипас савол қард, ки дар гӯристон истироҳат намудан дар барномаи имишбаат набуд, ҷаро он ҷо хоб рафтӣ? Ҷавоб додам, ки ҷойи Ҷигар зиндаҳо ҳалалам мерасонданд, он ҷо ҳеле бароҳат ду соат вактамро сарф намудам. Медведевро бо ҷуннин посух

жаноатманд сохтам, ки гуфт: «Бо ин амалат як барномад дигарро
пеш аз пеш ичро намудй. Тафовут дар он аст, ки бояд ба гүри
кухна даромада хоб равй. Хайр, дар ин шакл ҳам имтихонро
альо супоридй». Дар ҳамин гуфтутүх будем, ки мөшинаамок
омаду боз ба «база» баргащем. То чопт би хоб лода шудам.
Медведев ҳам чунин кард. Соати яки рүз ҳардуямон бедор
шудем, зеро ҳамин соатро пеш аз пеш дар ҳуд гүнчонидем.
Аскари хидматтор шүрбон лубией ва катлет омода карда буд.
Медведев шишан «водка»-ро баровард, аз имтихони шабона
бахои панҷ гирифтани маро кийд карданй шуд. Каме иўшидему
хушгали пайдо гардил ва Медведев пурсид: «Сантам ҳохиш
дорй, ки дуктари алокачиятро аз наездик бубиний? Чий ҷавоб
доданро надонистам. «Чий ҳел алокачи» пурсидим аз роҳбари
кашшофиям. Гүё ҳушер шуду гуфт: «Шүхӣ кардам, алокачиат
ин ҷоҳо нест. Ӯро факат дар қишивари дигаре ҳоҳӣ дил. Ҳеле
зебо аст, аз бонувони Қафқоз мебошад». Бале, он дуктар дар
гӯшае аз ҳамин чангл қарор дошту вазифааш ҳам ба кули
дигархелтар сурат мегирифт. Ҳарчанд ин сирро қашф намудам.
дигар Медведевро ташвиш надодим, зеро мастьулият меҳост ва
барон ин қасб савол доданҳо ҷандон роич набуд, балки амалу
воксияти бештар қасб менамуд. Ҷанд рўзи дигар дарсхон
амалиям дар шаҳри Тошканд ва бегу ҳиебонҳои он пиёда
шуданд. Меъёри дигари ин қасб «паноҳгоҳ»-станцик»-ро дуруст
интихоб кардан ба шумор мерафт. Як рўзи дароз ба ҷаҳон
богҳон истироҳатни шаҳр сар задам, аммо ҳеч ҷои музофие,
ки аз ҷашмҳо пинҳон мемонда бошад, пайдо накардам. Ниҳоят,
дар майдони Ленин ҷойи муносибера ҳамчун «паноҳгоҳ»-и
кашшофӣ интихоб намудам, ки аз тарафи роҳбаронам маъкул
домиста шуд. Дигар амали қашшофие, ки дар шаҳр анҷом
додам, ин тарзи ошкор соҳтани таъқибгар (хвост) буд, ки ба
воситай ичрои ҷанд меъёри маҳсус пиёда мешуд. Яке аз чунин
меъёри бо оина таъқибгарро фош соҳтан, ба ҷое панаҳ бурдану
аз пушти сари ў қарор гирифтани, чизеро аз ҷеъб афтондину ҳам
шуда онро бардоштан ва ниҳоят дар мавриди ионложӣ онро аз
байн бурдан ва дигар амалҳои қасби, ки навиштани баъзеи
онҳоро коло раво намебинам. Супорииши дигаре, ки ичроқи

нисбатан мүшкүлүк пеш мөсөвад, кашф намудани майдо
хавопаймоходи ҳарбий маҳсүб мегардиц, ки бисерэ аз марду
шахри Тошканд из мавчудияти чунин базан ҳарбий маълум
дар ласти надоштанд. Барои супоридани ин имтиҳон се рӯз
сарф шуд. Пеш аз хама, садон хавопаймоҳо марбута то ҷ
шахси қашшоғро мутаваҷҷехи чунин майдон соҳта мествавоназ
Максад ин буд, ки аввалан майдонро муайян намуда, сипас
даруни он доҳил шудан лозим мөсомад. Ҳарчанд ки садоро пай
намудам, аммо макони онро, мавзеи ҷойгиришавиаши
намеёфтам. Мачбур шудам, ки кӯдакони шаш-хафтсоларо,
дар наздикиҳои он майдон бозӣ менамуданд, пурсида, ро
даромаду баромади онро қашф намоям. Як рӯзи дигар, дурт
назди дарвозан даромади он, ки садҳо коргарон бо иҷозатнома
маҳсус медаромаданд, карор гирифтам. Тарзи даромадан (майдонро то ҷое барои ҳуд аниқ намуда, пагоҳии дигар да
мавчи коргарон ҳудро гирифта, доҳил гардидам. Он ҷо касе б
касе кор налошт. Ҳар касе, ки медид гумон мебурд, ки ман ҳ
ҷумлаи инженерон ҳастам. Ним рӯз ҳама амборчову миқдор
хавопаймоҳоро дар хотирам ҷо ба ҷо намудаму вакти ҷо
майдони номбурдаро тарқ кардам. Чун ҳама фаъолияти банд
таҳти назорат карор дошт, боз ҳам муваффакам донистанд. Акнун мавзӯи парвозда парашют шабона дар ҷангал пеш омад. Факат бори аввали даҳшат доштаасту бас. Ду рӯзи дигар да
база машки ин парвоздро анҷом додам. Албагта, парвозди шабон
за бо парашют паридан дорон маҳсусиятҳои ҳуд буд. Вакъ¹
болов дарахте бархӯрдан ва байд парашютро ҷамъ намудану
шинҳон кардан ва ба гӯшае аз ҷангал баромадан заҳмати зиёди
талаб менамуд. Илова бар ин, байни пойҳо ҷизе тагорамонандар
маҳкам гирифтанд, то ки шохҳон дарахтон ба бадан озоре наорад.
Бароюм касби тозае буд. Чунин амалро ҳам аввали дар «база» аз
баландиҳои гуногун санҷидам. Илова ба ин, ин ҷаҳиш байз
асбобҳои мавриди заруратро такозо менамуд. Муаллими
парашютам ба шеф хисбот дод, ки ман омода шудаам, ки болон
ҷангалие партоғуға шавам. Шабе дар истироҳат будам, ки шеф
бо Медведев пайдо шуданду маро бо ҳуд бурданд. Соат сўйи
яки шаб ҳаракат менамуд. Такрибан як соат ба самти ҳаракат

намудем, ки бароям номалытум менамуд. Вакте ки ба майдони хавой ворид шудем, фахмидам, ки хамон «база» ошост. Ин дафъя низ хамон полковник маро хамсафир гардил АН-12 боло шуд. Чапимаизон осмоиро мешикофт. Аз боло пойиро тамошо кардан халоват мебахшид. Шахру хиёбондо, карижхоро аз рўйи ҷарогистон буданашки мешиноткам. Омолай паридан шудем, зеро пилот хабар медед. Ниҳуст полковник ҷаҳил. Дигар ўро диди натавонистам. Минтакас, ки мо боло он карор гирифтем, торикистон буд. Ҷарогакхон давопаймо ҳам атмилат-милт задан монданд. Ҳарчанд меҳостам пойиро бубинам, аммо натавонистам. Бехотир пилот маро омодабош дод. Масефни баландӣ шояд ҳазор метр буд. Дарвоза куншода шуду ҳавон сарде пешвозам гирифт. Ин дафъя низ ба хамон ҳолате гирифтор шудам, ки дар ҷаҳини аввали дучор омада будам. Факат дигар тарсу даҳшатро бо ҳуд намедидам. Медонистам, ки парашют ҳудаш боз мешаваду ман рӯ ба пойин мефароям. Тагорача дар ҷояш қойим буд. Ҳлафера намедидам. Маро дозим буд, ки ҷарогеро дар маҳалли фурудой ба мушоҳидга бигирам. Пеш аз пеш огоҳам соҳта буданд, ки чойи фаромаданро шахсони марбута ба воситан оташак ё ҷароғхон дастӣ ниппон мелканд. Ҳайрият, ҳаво нарму ором ба назэр мерасид ва боде намевазид. Замоне болон дарахте афтидаму сари шоҳе руст мондам. Дар ҷунни ҳолатҳо бояд ба зудӣ ҳудро аз парашют ҳалос мекардам. Аммо ду-се аскар ба ёриам расиданд. Онҳо саросемавор ба дарахт боло шуда маро аз парашют ҷудо намуданд. Парашютро ҳам онҳо ҷамъ карданд. На ман онҳоро медиҳам ва на онҳо маро. Албатт, ин ҷаҳини дарсӣ буд. Дар мавриди ба ҷангали қишивари дигаре фуруд омадан, шаҳс ҳудаш ҳамаи корҳои заруриро ба ўҳда мегирад. Ҷанд лаҳза гузашту Шеф ва дигарон дар атрофам ҷамъ омада, табрикам намуданд. Табиист, ки ҷанд ҷое аз пойдоямро ва дастонамро шоҳҳо ҳарошишанду андак ҳуншор соҳтанд. Ба сару рӯям чизе нашуд, зеро бо қулоҳи парашютӣ маҳкам буданд, вагарна аз гӯнҳоям маҳрум мешудам. Тасаввур кунед, ки 70-80 кг бор бо суръати баланд ба дарахте бар меҳурал. Ин амал ба гуфтган осон аст. Вакте ки аз ҷангали ба майдончае баромадам, сий-чиш кас аз пайи ҷаҳини

банда будаанд. Монинҳои таъчилий, дуҳтурои, занбар ва дигар лавозимот омода гардида буд. Дастан хидматгузор он ё бо монданду мо ҷониби Тошканд роҳ пеш гирифтем. Соат шашу ним шуда буд. Ба ҳаммом даромада сару рӯямро шуста ба зоб пардохтам. Як рӯзи дигар маро бояд ташвиши намедоданд. Ҷанд руз боз меҳостам Ҳамидҷон Ҳомидови косонсоиро, ки ба воситай Раҳимҷон бо зине уис гирифта будам, пайдо намоюм. Фурсат расиду ба суроги ў баромадам. Манзилаш дар кучан Атой, 4, ҳавлии 1 қарор дошт. Мазълум кардам, ки ба он саму трамвайи 8 мегаҷаштааст. Ҳамидҷон дар ҳонааш будааст. Ҳунхол шуд, ки бандаро боз мебинад. Он сол дар Институти педагогии ба номи Навони шаҳри Тошканд аз довталабон имтиҳон қабул мекард. Аз ин чост, ки корафтодагон ба сурогаш меомаданд ва боиси ташвишаш мегардидаанд. Ҳамидҷон бо онҳо ўзбекӣ сӯҳбат менамуд. Үмуман бисёр кам ҳолат буд, ки ҳарфи тоҷикӣ шунида шавад. Ҳатто агар ду тоҷик ба трамвай меништаст, бо забони ўзбекӣ сӯҳбат менамуданд. Ҳамидҷон мегуфт, ки аз забони модарӣ таҳо дар ҳонавола истифода мебаранд. Чунин ҷиҳат нороҳатам месоҳт. Аммо чӣ илоҷ, ки Ўзбекистон марбути ҳамин миллат маҳсуб мешуд. Ба назарам бачаҳои Ҳамидҷон бисёр шӯҳ будаанд. Ҷанд соате, ки нишаста бошем, сӯҳбати озоду бехалал анҷом дода натавонистем. Тоҷикҳо ба муҳити ўзбекӣ омезиш ёфта, бештар тартиби меҳмондории онҳоро қабул карда буданд. Масалан, қосан шӯрбо, ё үгроро соҳибхона ба дasti меҳмон медод. Ин хел не, ки қосан ҳӯрокро болои дастархон гузорад. Шиноси дигарам дар шаҳри Тошканд Имомалий Усмонов бул, ки солҳои 1971-1973 дар Кобул якҷоя кор мекардем. Имомалий аз ашроғзодаҳои Тошканд маҳсуб мегардиц. Ии оила ҳозиразамон буд. Тарзу услуги аврупоиро мепазирифтанд. Завҷааш бонуи зебову бофаросате менамуд. Тахассусаш забони инглисӣ буд. Дастархон густурданд. Бо Имомалий Кобулро ёд кардем. Гизо бо қонак таҳия шуд. Азбаски Имомалий одати нӯшиданӣ майро надошт, ба хотири ин ки меҳмон озор набинад, аидаке бо ман қонак нӯшид. Мусиқии афғонӣ тӯш кардем. Шаб ба торики рафту маро то истгоҳ гусел намуд.

Мусо, ки ҳамин сол из сафдои Армияи Советӣ баргашта буд, меҳост ба факултети таърихи Университет дохил шавад. Ба мақсади аз натиҷаи имтиҳонҳояш оғоҳӣ ёфтани бегоҳии луоми августи хона занд газад. Чун ҳарзиҳа гушакро Фотима бардоши. Сипас бо Мусо газад газад. Дар мавзӯи озод иншиғашта будаасту коло натиҷаи шро намедонист. Ҳарчанд назда лодам, ки боз телефон мекунам, эммо ба сабаби «база» рафтани дигар натиҷонистам занд занам. Рӯзи шашум аз «сайри саҳро» ба Тошканд омадам рӯзи нуҳум боз дубора сӯйи «база» ҳаракат намудам. Ба имтиҳонҳо омодагӣ мегирифтам. Габиист, ки имтиҳонҳо иисбат ба имтиҳонҳон маъмулӣ ҷиддитару бомасъдияттар буданд. Байд аз аиноми маршрути поиздаҳ километра боз ба Тошканд баргаштам. Ба маркази шаҳр баромидам. Душанбе занд газад. Мусо ду бахои «каноатбахш» гирифтгааст. Агар дар имтиҳони сезом ба бахои «чор» сазовор доноста шавад, аз озмун гузаштанаш мумкин мешудааст. Дувоздаҳуми августи сардори идораи марбута, ки увони ҷенеролӣ доинг, бо ду ҳамкораш, ки дар соҳа собиқадор маҳсуб мешуданд, ба «база» ҳозир гардианд. Гӯё аз банде имтиҳони давлатӣ қабул мекарданд. Саводҳо бештар ҷанбаи назарияи доштанд. Афсус, ки мавзӯъро шарҳу зоҳ дода наметавонам. Муҳимаи он буд, ки аз ҷавобҳон шогирдашон қаноатманд шуданд. Ҳучҷати дигареро имзо намудам, ки дар мавриди увони ҳарбиаму вазифаам соҳта шуда буд. Дар ҳучҷат банде сардори дастан зудамали қашшоғӣ муарриғӣ мегардидам (командир оперативной разведки). Исми қасбиам маълум буд. Ҷенерол таъкид соҳт, ки шояд бандаро ба қишваре мегиристанд. Мавзен гузаргоҳ аз сарҳад, мошин, ҳучҷатҳои мавриди зарурат ва дигару дигар дар фалон минтака омода мешаванд. Байди ба макон расидан, сардории дастаро ба ӯҳди ҳоҳам гирифт. Ҳамзамон хотирнишон соҳт, ки агар дар нақши сарриёсати идора тағйироте рух налиҳад, байд аз як сол омодагӣ мегирам. Шояд бо роҳи заминӣ сарҳадеро пушти сар намоям. Бо ҳамон, имтиҳони бандаро чамъбаст карданд. Баҳои баландро сазоворам доностанд. Байдан зиёфате, ки ороста буданд, иӯши ҷон гардид. Ҳамон рӯз бо «база» ва ҳам бо Тошканд ҳайру хуш намудам.

САФАР БА ОСЕТИЯИ ШИМОЛӢ

Идораи номбурда чанд рӯз қабл бароям билети парвоз Тошканд - Минводыро дастрас намуд. Завчаам бо бачаҳо пештар ба Орҷоникидзе рафта буданд. Дар майдони ҳавои Минводы хонумам ба пешвозам баромад. Бо таксӣ ба шаҳрак Красногор расидам, ки он ҷо падару модари ҳамсарам икома мекарданд. Ин сафари дуюм буд, ки ба ватани модари бачаҳо сурат гирифт. Сафари нахустам тобистони соли 1968 амали шуда буд. Ҳавои минтака ҳамеша абрҳо дошту борони маҳине табъи шаҳсрӯҳи месоҳт. Шаронти зиндагиашон чандон ҳуб набуд. Бошандагонаш хеле камбизоат ба назар меҳӯрданд. Қӯчаҳояш сергия буданд. Мушоҳила кардам, ки ин ҳонавода бо заҳмати дехконии ҳуд рӯзгор мебинад. Меҳмонро ба сатҳи баланд мепазирифтанд. Ҳукуки мардҳо дар баробари бонувон боло меистод. Зан ҳеч гоҳ аз мард пеш намеузашт. Дар автобус онҳо ба мардон ҷой ҳолӣ мекарданд. Мард бояд ҳудро озод ҳис мекард. Ҳатто баъди анҷоми ҳариди бозор борхалтаро зан мебардошт на мард. Ин ҷиҳатҳо хеле маъқулам буданд. Кошии бонувони осетин берун аз ватани ҳуд расму русуми бобоии ҳешро рисоя мекарданд. Албатта, завҷаи ман ба мөърхон бобоии ҳуд қаноат дошт. Зоро банда ҳеч гоҳ бозорӣ намекардам, балки ӯ баъди аз кори расмиаш озод шудан сари роҳ ба бозори «Зеленый» даромада ҳарил мекард ва то маҳаллаи Нагорний пиёда борашро қашола менамуд. Банда панҷ соли доништӯй доир ба мавзӯи таъмини рӯзгори ҳонавода камтар ташвиш медиҳад. Ҳама бори вазнини рӯзгор ба ӯҳдаи модари бачаҳо гузашта шуда буд. Баъдҳо ҳам масъалаи ҳариду таъмини гизони ҳонавода ба ҳамин шакл идома мегирифт. Аз ин ки ман ҳудамро бештар дӯст медоштам, барои касе пинҳон набуд. Шояд як камбудии ҷиддии банда ҳамин ҳудбиинаам маҳсуб мегардид. Мутаассифона, дар дигар шакл рӯзгор дила наметавонистам.

Баъд аз ду-се рӯзи дар Красногор будан, ҳонаи тағойии занак

ба шахраки Дигора рафтем. Шаберо он чо сипарій намудем. Гизон хуби осетиндо шурбон мургій ва пирогхон паширдор буд. Пирогхонро дар танур мендүтанд. Илова ба ин, понхон танурин болазите доштанд ин мардум. Харчанд ин кишвар деч маъкулам набул, аммо ба хотиги бачаҳо, ки назли бибиву бобон мадариншон худро озод эҳсос мекарданд, тоқат менамудам. Умуман, ҳавои тира барон ман набул. Бинобар ин, бештар ба мутолиаи китобе худро машгул месоҳтам. Ҳайрият романи «Печугуби роҳҳо»-и А.Шукӯҳӣ ва Ҳилолиён Аскар ва киссаҳои «Ҷӯғӣ» ва «Буд набуд»-и Сорбонро бо ҳуд доштам. Романи «Печугуби роҳҳо» ба сарнавишти ду қарат Қаҳрамони меҳнат Саидхӯча Урунҳоҷаеви ҳӯҷандӣ бехшида шуда буд. Киссан «Ҷӯғӣ» ҳам мароқангез ба назарам ҳӯрд. Чӣ вазъ шахси ҷӯғӣ аъзон ҳоҷагӣ мешавад, бахшҳои засоси киссаро ташкил мебод.

Нуздаҳуми август ба тамошон пойтаҳти Осетияи шимолӣ, шаҳри Орҷоникидзе рафтем. Шаҳр ҷаидон қалон набул. Озодаву ба назму низом менамуд. Аз байни шаҳр ҳати ҳаракати трамвай баркарор буд. Бонандагонаш пеш аз пеш меҳмонро мешиноҳтанд ва эҳтиромашро ба ҷо меоваранд. Онҳо низ худро аз иажоди ориёй меҳисобиданд. Мардонаш бо изгу номус менамуданд. Бо ҷинси латиф ҳеле боздиҳт ёт ва ҷиддӣ сухан мекарданд. Бонувонаш ҳамеша из мардҳошон ҷаҳми тарс доштанд. Назди мардон садо баланди назекарданд, балки бисёр ором байни ҳуд ҳарф мезаданд. Воксан, марду занҳои осетин ҳушкавора буданд. Мардҳо ришҳон сиёҳу зард доштанду занҳошон мӯйҳои сари дарозро равомедиданд. Нисбат ба мардҳо бонувони осетин фарбех маълум мешуданд. Пиразаҳо пироҳанҳон сиёҳи дароз дар бар доштанд. Пирамардҳо ҳам ғоҳе бо сару либоси миллии осетинӣ-кафғоӣ ба назар меҳурданд. Мардҳои мансабпешаву кормандони идораҳои давлатӣ голифеи сталини мепӯшиданд. Қулоҳ, кители дучейба, шалвору мӯзандон сокబаланди онҳо диккатчалбунаанд буд. Ҳисси миллиашон баланд ба назар мерасид. Русҳоро ҷаидон ҳуш наҷонанд. Мардуми мусулмонро меписандиданд. Дар сӯҳбати осетиннашон баъзе қалимаҳон форсӣ-тоҷикиро ба муноҳида мегирифтам. Он рӯз ҷойи аз ҳама диданини шаҳри Орҷоникидзе

музейи таърихиаш хотирмон буд, маҳсусан баҳоли ҷаигзаи Либоси ду карат Қаҳрамони Иттифоқи Советӣ - генерал Плиевро дилам, ки гӯшии худро дошт. Осетинҳо ҷандон миллати аз нигоҳи нуғуз бузург набошаид ҳам, ҷандии тан ҷенероду подковникҳо дошта, дорон 45 нафар қаҳрамони ҷанг буданд. Маълум, ки ин мардум аз қадимулайём наингу иомуси одамиро дар ҷойи аввал мегузаштаанд.

Бегоҳӣ ба Красногор баргаштем, ки аз Мӯсо барқия расида буд. Ў бо курсандӣ из доишиҷӯйи Университет шуданаш ҳабар дода ҳамзамон такозо мекард, ки зултар ба Душанбе баргардем.

Дар ҳамии сафар шаҳрҳои Налчику Грознийро ҳам тамошо кардам. Боре ба Пятигорск рафтам, он ҷо ки осоншгоҳа байналмилалӣ буду аз тамоми гӯшаву канори мамлакат истироҳат менамуданд. Тақрибан, мардуми Кафқоз расму обиини яхела доштанд, ба ин тағовут, ки бархе исломӣ буданду юсми дигаре дини христианий доштанд. Аммо дар иҷрои расму русуми меҳмоннавозизу ҳонаводагӣ онҳоро фарқ кардан душвор буд. Бошандагони минтака як хислати умда доштанд, ки он ҳам наингу иомуси одами ва ҳудшиносии миллӣ буд. Ҳарчанд ки онҳо як умр бо Россия рӯзгор медианд, боз русҳоро намешазирифтаанд. Сарфи назар аз ҷунин муносибати мардуми таҳҷӯй русҳо кӯшиш менамуданд, ки худро бо муҳити кафқозиҳо омезни диханд ва ба нағси онҳо нарасанд. Ҷанд ҷой, ки нишастам, ин ҷиҳатро ба муроҳида гирифтам. Гузашта аз ин, бо вучуди ин ки мардум таҳти тасарруфи ҷандинасраи Россия ҳарор доштанд, боз ҳам худро соҳиби мулки ҳеш медонистанд ва русҳо ба сифати торочгарон мешинохтанд. Бесабаб набуд, ки бисёре аз русҳои мӯжими Орҷоникидзеву Налчик ва Грозний забони миллати таҳҷӯро то ҷое медонистанд. Дида мешуд, ки русҳо эҳсоси бегонагӣ зохир менамуданд. Ҳол он ки вазифаҳон аввалдараҷаи ҷумҳуриҳои марбуторо русҳо ишғол мекарданд. Ба ҳол, ин мардум нишбат ба миллатҳон Оснён Миён дар муқобили русҳо ҷуръатманди зохир менамуданд. Дуруст аст, ки ҷунин дарьватгарон ба зудӣ сарқӯб метардианданд ва гӯшае аз маҳбасҳоро ишғол мекарданд. Баъзан дар ин шакл муқобили русҳо сухан задани онҳоро медиҳаму ба ҷойи онҳо маро даҳшат

фаро мегирифт. Мутавассифона, халкдон Кафкоз байни худ мунокишишо доптанд, ки ин чо дасти извогаронаи идораҳон марбутаи кудратӣ эҳсос мегардид. Ногуфта намонад, ки карниҳон русинишин алоҳида буданд. Онҳоро аз рӯи бинои қалисоҳоҳон ба хубӣ фарқ кардан мумкин буд.

Вакти он расид, ки ватани бобоии завҷаамро тарқ гӯям. Ба ин муносибат рӯи ҳавлӣ зиёфат оростанд. Мӯйсафедони осетин ҷамъ омаданд. Падари ҳонумам умраш аз 90 боло, ки буд, ҳисдатҳон башгона зоҳир менамуд. Номи маро ҳечёд нағирифт, ки ба ҷойи Худойназар Худойзахар талаффуз мекард. Ин марди қавинирода бо Ленину Сталин Иккилоби Октябрро рӯи ҳор оварда, солҳо зар вазифаҳон баланди вилояту чумхурӣ ҳор карда буд. Склерози магзи сар дошт, на ҳамеша одамочро мешиноҳт. Ҳатто дуктарашро дуруст фарқ карда наметавонист. Вакте ки поди деха меомад, ў бо асси дасташ гоҳдоро мезад. Аммо ҷану марди он шаҳрча иззати эшонро ба ҷо меоварданд. Үро бо исманӣ «Чеко» ном мегирифтанд. Ҳулоса, вай ғоҳе ба ҳуд буду ғоҳе не. Бо вучуди ин, Чекоро дар сари миз пахлӯи «тамада» нишонданд. Шаробашонро «самогонка» мегуфтанд, ки аз ҷуворимакка тайёр мешуд. Дар ҳонаҳон тағизаминиашон даҳҳо навъи шаробро нигоҳ медоштанд. Яъне барои онҳо «водка», «конјю», «вино» ҷаҷон аҳамият надоништ, балки араки ҳудсоҳти ҳеншро менӯшиданд. Мачлисро мӯйсафеди аз ҳама ба синну сол бузурги маҳалла оғоз баҳшид. Ба забони осетинӣ бандаро сифат менамуду қадаҳҳо боло мешуданд. Дастарҳонро ҳама навъи гизои милли оро медод. Боз ҳам пирогҳои осетинӣ хотирмон буд. То дер нишастанду ҳарфҳо гуфтанд ва сипас суруди осетиннерио дастаҷамъӣ ҳонданд. Он шаб ба хотири меҳмонҳои Чеко Созаев марду зани маҳаллан Красногор ҳуб ҳаловати маънавӣ бардоштанд. Бародари қалони ҳонумам Асхар ачаб инсоне буд. Факат табассум мекард, vale ҳарфе намегуфт. Ҳонумаш зани заҳматие буд. Офарин ба ў мегуфтам ҷар ботин. Аз субҳ то шом дар замин ҳор мекард ва ба гумонам «калони» ҳона ҳам ў буд. Медидам, ки бальзан сари шавҳараҷ амрҳоеро разво мединд, албатта на дар шакли ҳуқуқи мардии ўро паст задан, балки ба маънин яқдигарфаҳмӣ ба Асхар ҳарфҳое

мегуфт, ки барои ман нофахмо буданд. Ба ҳамин тарик, охирхояи моҳи августи соли 1976 саёҳати Осетияи Шимолӣ ба поён расиду ба Лушанбе расидем. Дар майдони ҳавой бародаронам Ҷумъаҳон, Мӯсо, дуҳтари тагойии хонумам –Ревакон бо шавҳарааш Аҳад ва Абдулмачид Ҳолов пешвозамон гирифтанд. Моро ба мошини «Волга»-и Абдулмачид шинонданд. Аммо мошини ҳудамро намедидам. Он лаҳза саволе ба миён нагузоштам, vale дарк кардам, ки чӣ ҳодисас рух додаасту ба ман гуфтан намехостанд. Вақте ки дар ҳона ҷо ба ҷо шудем, сирро кушоданд. Ҳанӯз рӯҳои дар Тошканд буданам мошинро Мӯсо ба мошини боркаше зада будааст. Бо такозои модари бачаҳо ба Мӯсо иҷозати рондани мошинро дода будам, то ки ғоҳе дар ҳона ҳизмат намояд. Завҷаам ин ҳодисаро медонистааст, аммо ба ман гуфтан нахостааст. Ҳодиса чунин шудааст, ки Мӯсо аз самти Орҷоникидзеобод ҷониби Душанбе бо суръати 60-70 меомадааст, ки дар ҳиссаи деҳаи Камонгарон мошини боркаше ногоҳ ба дасти чап ҷилавро тоб медиҳаду Мӯсо иложе наёftа ба таги он медарояд. Ҳайрият, ки ба Мӯсо ноҳуши рух надодааст. Аммо қисми пеши «Волга» ҳароб мешавад. Бади кор дар он будааст, ки ронандай мошини боркаш Мусоро айборд медонад ва кормандони назорати роҳҳо ҳам гуфтаи ўро ба инобат гирифта, ҳӯҷати расмии ҳодисаро месозанд. Ҷумъаҳон, ки ҳуд корманди ҳамин соҳа буд, ҳарчанд ба ҳамкорони ноҳияниш мефаҳмонад, ки дар ҳодиса ронандай мошини боркаш айборд аст, онҳо ба ӯ гӯш намедиҳанд. Натиҷа чунин мешавад, ки Мусоро гунахгор эълон мекунанд. Ин чунин маъни дошт, ки мошинро аз ҳисоби ҳуд дуруст менамуд. Мошинро ба Душанбе наоварда, балки дар таъмиргоҳи назди ноҳия мегузоранд ва аз пайи дуруст кардани он мешаванд. Қиссаро шунидам ва гуфтам: «Ҳеч гап не, муҳим ин, ки Мӯсо зарар наидигааст. Агар, воқеън ронандай мошини боркаш айборд бошид, кӯшиш мекунам, ки қонун амал кунад. Ман ба ҷойи ҳаркорӣ шикоятнома менависам ва талаб менамонм, ки ҳодиса аз наъ тафтиш шавад».

ШАХСИ ДУЮМ ДАР ТАШКИЛОТИ ПАРТИЯВИЙ

Нимаҳои дуюми сентябр мачлиси хисоботӣ-интихоботии ташкилоти партиявии факултет баргузар гардид. Профессор В. Асрорӣ вазифаи М. Давлатовро бар дӯш гирифт. Бандаро муовини котиб интихоб кардана. Баъд аз мачлиси ташкилий В. Асрорӣ дар танҳой бароим гуфт: «Рафик Асоев, ба ном ман котиб ҳастам, дигар ҳама фъолияти буори партиявиро ба ихтиёри шумо мегузорам». В. Асрорӣ рӯҳон мачлиси раёсат омада, вобаста ба масъалаҳои рӯзнома мачлистро мегузаронд. Аз ин чост, ки дар маъракаи пахтаний ду даҳрӯза раиси штаб будам. Маъракаи имсолаи пахтаний дар ноҳияи Кўйбашев гузашт. Даҳрӯзан аввал муаллимон Ҳ. Шарифов, С. Имронов, Э. Шоев, А. Нематов, М. Нерматов, М. Ходов ва дигарон ба гурӯҳҳо роҳбарӣ мекарданд. Дар штаб банда ба сифати раис ва Саёҳат Нематова ҳамчун комсорг мемондем. Тамоми рӯз миёни гурӯҳҳо давр мезадам ва ҷараёни пахтаниро дар факултет назорат менамудам. Одатан, гурӯҳҳо моро ба воситган мошин то сари замине интиқол медоданд. Махсусан, баъд аз нони ҷошт донишҷӯён танбалӣ карда, байни ҷӯкҳо ба истироҳат дода менуданд. Банда то ҷоё низму низоми сталиниро ҷорӣ карда будам. Ҳар бегоҳ донишҷӯёни танбалу коргурез ва камчиниро дар «Летучка» танбех медодам. Максал яке буд: дар даҳрӯзан аввал миёни факултетҳо ҷойи намоёниро ишғол кардан. Сардорони гурӯҳҳо бошанд, барои ҷойи якуму дуюмро ишғол намудани гурӯҳҳояшон кӯшиш менамуданд. Ҳамин тавр ҳам шуд. Факултет ҷойи дуюмро сазовор гардид. Декани факултет М. Қосимова хабаргирӣ омада, ҳоҳиш намуданд, ки даҳрӯзан дуюм ҳам роҳбарии штабро бе ӯҳда гирам. Вале баъзе корҳо, ки доштам, изҳори ақида намудам, ки маро ду-се рӯзи наздиқ иваз намоянд. Як рӯз баъд ректор Пўлод Бобоҷонов бо муовини илмиаш М. Назаршоев, ки раиси штаби умумиуниверситетӣ буд, факултети филологияро барои санҷидани кор омаданд. Ҷошт

бүд. Ректор моро табрик намуда, хамзамон гуфтанд: «Рафик Асосев, шумо дахрӯзай дуюм хам сардор мемонед». Ман дигар ҳарферараво нацида розигӣ додам. Миёни ректор за М. Назаршоев муносибати хубе набуд. Бинобар ин, онҳо ҳарчанд ки якҷоя мегаштанд, сӯхбатҳошон рамзу қиноя дошт. Ҳамон рӯз, вакте ки П. Бобоҷонов ҳонаҳои хоби донишҷӯсиро назора менамуд, ману М. Назаршоев пушт-пушти эшон мерафтем. М. Назаршоев хушгали намуда, ба ман оҳистакаҳ гуфт: «Асосев, ту як бало карда, ректорро аз борши студентӣ ҳурон». Баъд аз тағтиш сари мизи ион қарор гирифтани шудем, ки П. Бобоҷонов нею нестон кард, ки «не, ман вактам нест, раҳмат, меравем» гуфт. «Пулод Бобоҷоновиҷ, ҳоҳин мекунам қаримшӯрои пухтаи ошпазҳои моро ҷашеду баҳо дихед, ки оё инҳо гизоро ҳуб мепазанд, ё бемазза...» гуфтам ман. Ректор ноилоч нишастанд ва аз борши студентӣ ҳурдан. Сипас «боршатен боматта будааст» гуфту сӯйи мошинаи равон шуд. М. Назаршоев ба китфи ман тап-тап зада, «молодец, бобаш кардай, ӯ дар ҳеч штаб ҳурок намехурд, ӯ бало, вайро мичбур соҳти, ки боршатонро бичашад» гӯён нахлӯи П. Бобоҷонов нишаст.

Ноилоч дахрӯзай дуюм хам мондам. Муаллимони иав оманд, ки дар миёнашон А. Сатторов, А. Мӯъминов хам буданд. Ба ҷойи А. Незъматов касе фиристода напушуд. Максад ӯ ҷавон буду ҳоло мучаррад ба шаҳр биргашта чӣ мекунад гуфта, деҳан ўро иваз накард. Ҳуди Аҳмадҷон хам меҳост, ки дахрӯзан дуюм монад. Вай бештар ба хотири комсорги факултет Саёҳат мондан меҳост. Ба назарам ошики ин донишҷӯи зебопайкару қашангӯ мӯйшароз гардида буд. Ҳол он ки ошикони ин дуҳтар зиёл буданд. Саёҳат дар курси сезом меҳонд. Дуҳтари ҳозира замону донишманд буд. Вокеан, ба як дидан кас ошики шайдоиш мегардид. Ба хотири Саёҳат ҷанд алад гӯсфандҳои директори сокхоз Бегичон Бӯраковро иӯши ҷон кардем. Ӯ марди ҷавону зебое буд. Ба хотири Саёҳат бештарни вактҳо дар штаби моненишаст. Гоҳе аз ман ҳоҳин мекамуд, ки вакти иони ҷошт дар филии қария, ҳонаи бригадир ҳозир шивам, вазе ҳатман Саёҳатро бо ҳуд биёрам. Саёҳат икемеҳост, аммо сӯхани сарвари

партиявишро рад карда наметавонист. Ноилоч маро хамрохи мекард. Болон дастархон ҳама нозу нэймат чида мешуд ва ҳам дар ду табак гүшти обази барраро нэзди мо мегузонтанд. Раиси чавон дар рӯ ба рӯи мо менишаст, аммо чизе намехурд, балки факат Саёхатро тамошо менамуду гүё аз гизо сер мешуд. Саёхат бисёр духтари масъулиятманд ва ташкилотчий буд. Аз ин чости, ки бо ман сари заминҳо хозир мегардид ва биссёре аз чорабинихои фарҳангиро дар байнӣ турӯҳдо пиёда месоҳт. Ган дар ин буд, ки мо лиёда ҷираёни пахтачиниро назора менамудем. Ии ҳолатҳоро Ахмадҷон мелиду ҳалонат мебурд. Афсус меҳурд, ки ҷаро Саёхат ва дар пахлӯи ў, балки пахлӯи раиси штаб карор дорад. У намефаҳмид, ки мо вазифаи партиявишу комсомолизо анҷом медодем. Масъулнагӣ хис менамудем. Баъд аз ин ки факултет ҷои намоёиро ишғол кард, барои донишҷӯёни фаъол тӯхфаҳои накдӣ таҳия гардид. Ҳамон рӯзҳо, ки Алиакбар тоза аз Университет омада буд, маоши ҷинӣ тан муаллимони кафедраи забонро бо ҳуд овард. Ману Абдунаబӣ ва Алиакбар маслиҳат кардем, ки маошин Ахмадҷонро на ҳамчун маошин мөҳи сентябриаш, балки ҳамчун мукофоти пулӣ аз ҷониби ҳочагӣ месунорем. Дар ҳамин замини, шом ҷаҳони мачлиси факултет ман дар пахлӯи мукофотҳои пулиро ба донишҷӯен тақдим доштан. шаству ҳафт сӯми маошин Ахмадҷонро доҳили покете ба ў тақдим намудам ва таъкид соҳтам, ки ин мукофот ба сардори гуруҳ пешбинӣ шудааст. Дар вазъияти тантанавӣ Ахмадҷон мукофотро ба ҷайб зад ва ба роҳбарияти Университету ҳочагӣ ташккур зълон дошт. Табиист, ки муаллимон аз ин ҳодиса боҳабар будинду даруни дил меҳандиданд. Аз ҳама беш Алиакбар кийф менамуд, ки ҳамкорашро боб кардааст. Миёни муаллимони ҷавони факултет ҳамин навъ шӯхихо гоҳе сурат мегирифт, ки ҳеч ҷойи айб надошт. Мачлис поён ёғту дар хонаи муаллимон - штаб ҷамъ омадем, вале Ахмадҷонро нацилем. Алиакбар гӯфт: «Ҳатман Ахмадҷон мукофотро миёни турӯҳаш тақсим мекунад». Барои санҷидани ин таҳминӣ ману Алиакбар берун баромада, ҷониби бояғча рафтем ва дилем, ки Ахмадҷон турӯҳашро ҷамъ карда ба ҳар қадом як сӯму ду сӯм тақсим дорад. Ҳамзамон аз турӯҳаш ҳоҳиш мекард, ки ин даҳрӯза ҳам бояд ҷойи

аввалро ишгол намоянд. Мо ба холи Ахмадчон хандид ба штаб баргаштем. Ахмадчон ҳам ҳеле хушхол пайдо шуд. Базъдо вакте ки ба Душанбе баргашта маоши сантъбриашро гирифтанӣ мешавад, ба ў мегӯянд, ки чӣ ҳел маоши, маошатонро Мӯъминов гирифта бурда буд. Ахмадчон мефаҳмалу дигар сир бой намедиҳад. Оре, Ахмадчон ҳамин навъ содлагихо дошт. Боре, рӯзборонӣ шуду муаллимон дар штаб иони ҷошт ҳӯрданд. Онни палав буд. Сари миз нишастем. Абдунаби, Алиакбар, Шакар, Саёҳат ва банда ба ҳӯрданӣ ош сар карда будем, ки Ахмадчон ҷун ҳарвақта шинтобзода омаду нишаст, аммо қошуки зиёдатӣ болои миз набуд. Саёҳат ки чанл қошуқ ош ҳӯрди буд, қошукашро лаби табак гузошту барои овардани қошуки дигар рафт. Ахмадчон то қошуқ овардани Саёҳат «Худо дод гӯён», қошуки Саёҳатро бозивқ լесидан гирифт. Ин ҳолатро Саёҳат диду: «Акнун ман ба қошуке, ки доштам ош намехӯрам, муаллим онро լесида макрӯҳ кард, бо ҳамон ҳӯрдан гирад!» - гуфта бо қошуки тоза овардаш гизо ҳӯрд. Мо дастаҷамӣ ба холи Ахмадчон меҳандидем. Ахмадчон ошро бо иштиҳо меҳӯрду ҳар сари вакт қошукро мелесид. Тавре мебинем, ў дар ҳакикат ошики Саёҳат шуда буд, ки ҳудаш медонисту Худо. Ахмадчон то ҷое маро бо Саёҳат рашик мекард, ки мегуфт: «Ҳа, ба номи мову ба коми дигарон». Саёҳат мешунид ва ҳудро андак нороҳат мединд. Ман тасаллоюш медодам, ки ба ҳарфҳои Ахмадчон диккат надихад, кас ошиқ, ки шуд, девона мешавад. Он сол боронгариҳо зиёд гардианду ҷанд рӯз донишҷӯён ба саҳро ба ромада натавонистанд.

Гурӯҳе, ки Шакар Бобомуродов сардор буд, хостанд, ки 2500-солагии рамзии муаллимашонро дар клуби ҳочаги таҷили намоянд. Такрор мекунам, ки ин ҷашингирӣ ҷаибай ҳазлу шӯҳӣ дошт ва факат барои ҷашингузаронӣ донир гардида буд. Саҳнаро ҳуди бачаҳо, масалан Улашибой Гулмуродов, сардори курси ҷори журналистон оро дода буд. Ба ин хотир, меҳмонони зиёде аз «кишварҳои хориҷ» ба табрики «соҳибҷашн» омаданд. Аз Ҳинд, Покистон, Ирон, Масқав, Ленинград, Тошканд ва гайра намояндаҳо бо либосҳои миллӣ менишастанд. Соҳибҷаши болои саҳна бо қарру фар карор дошт. Ҳар қадом аз меҳмонони хориҷӣ

Шакэрро самимони бо забони худ табрих мегуфту тартибони барои соҳибчани ба тоҷикӣ мефаҳмонд. Шакар ба ҳар қадом «гуд», «оkey», «хорошо» ва «яхши» ҷавоб дода, изҳори миннатдорӣ менамул. Ҳамин лаҳза буд, ки декан М.Қосимова аз Душанбе ҳабаргирӣ омад. Толор нур аз донишҷӯен буд. Дар izzat он кас ба ҷунин ҷаши бовар ҳарда аз ман пурсид: «Худойназар, Шакар кай 50-сола шуд, ки мо роҳбарҳо бехабар?». Декан раками 2500-соларо 50 ҳонда буд. Ҳандида гуфтам: «Не, муаллима бачаҳо ин саҳнаро соҳтаанд, то ки рӯзи боронӣ зик намонанд». Муаллима ҳайрон аз он буд, ки чӣ наъъ муаллими ба мазоҳи донишҷӯен розӣ шудааст. Ҷашини 2500-солагӣ дар авҷ буд, ки автобусҳо расиданд. Вакте автобусҳои нур аз донишҷӯ ба ҳаракат ларомадана, дар дунёвони автобусе портрети қалони рамзии Шакар алавонҷ месӯрду ба ҳар сӯ парак-парак мекард. Шакар гӯё ҷаширо ҷиддӣ медид, ки курсандӣ менамуд ва мегуфт: «Воқеан, шогирдон ҳеле ҳуб ташкил карданд...»

Бисту шашуми ноябр конфронси илми Солони Рӯдакӣ дар факултет таҷлил гардиш. Ташиббускори ин маҷлиси илми кафедраи адабиёти классикий бо сардорин профессор Ш.Хуссейнзода маҳсуб мегардиш. Бехтарин гузоришҳо аз С.Табаров, Р.Мусулмонкулов шинохта шуд. Чордаҳуми дебабр дар толори марказии Университет 150-солагии маорифпарвар Аҳмали Донии баргузор гардиш. Садри маҷлис президенти Академияи илмҳои Тоҷикистон М.Осимӣ буд. Дар мавриди шаҳсияти А.Дониш директори Институти таърихи АИ Тоҷикистон, академик Баҳодур Искандаров маврӯзан дуру дарозе анҷом дод. То ин ҷо, ки расидам, ба қиссаҳои хотирмони соли 1977 ҳоҳам пардоҳт.

ДАФТАРИ СОЛИ 1977

МОХИ ЯНВАР

Чунонки арз доштам, ба хотири чонишни котиби ташкылоти партияйвӣ буданам, корхой партияйвӣ вактамро зиёд метирифт. Гузашта аз ин, мудири кафедра С. Табаров дарсхон фанин адабиёти советии тоҷикро ба ўҳдан ман гузоштанд. Доир ба ҳар мавзӯъ адабиёти назариву амалий ҳонданам лозим мешуд. Намехостам, ки боиси ҳандан шогирдон гардам. Ба ҳар дарс бо тайёрни ҷиддӣ ва ҳаматарафа ҷорид мешудам. Даҳуми январ дар курсҳои чорум лексия доштам. Шогирде аз гурӯҳи ҷоруми «б» бо номи Сарвар Шерова андаке беадабӣ зоҳир кард. Яъне бо танбеҳи муаллимро шунидан «ба сари ман чӣ дод мезанед?» гуфт. Ман, ки таҷрибаи муаллимӣ доштам, ба назар чунин расид, ки аз ин дигар беадабӣ шуда наметавонад. Бинобар ин, ўро аз иштирок ба дарс маҳрум соҳтам. Сардори гурӯҳ Ӯлмас Курбоновро ҳам аз синфҳона пеш кардам. Ӯ ҳар сари вакт гап мепартоғту боиси нороҳатиам мегардид. Табъам хира шуда ба декан расман арз намудам. Комсорги факултет Саёҳат Несъматоваро ба дафтари партияйвӣ даъват карда супориш додам, ки комсомолка Сарвар Шероваро мавриди мухокимаи бурии комсомолӣ қарор бидихад. Супориши бурии партияйвӣ дар муҳити факултет сару садоро ба вучуд овард. Декан ҳам кураторонро даъват намуда, масълаи Шероваро ба миён гузошт ва ҳатто амр кард, ки аз сафи донишҷӯй фармони хориҷ карданашро сомода созанд. Ҳамин буд, ки пагоҳиен муаллимон – А. Мӯминов, Э. Шоев ва Ҳ. Талбакова ба бурии партияйвӣ даромада, зораву тавалло намуданд, ки Шероваро бубахшам. Ба эшон фахмондам, ки Сарвар нописандӣ зоҳир карда, ба дафтари бурии партияйвӣ ҳозир нашуд. Бо вучуди ин, дигар аз пайи ин ҳодиса нашудам.

Бегоҳии ин рӯз ба аёдати домулло Табаров рафтам. Чанд рӯз боз бетоб буд. Чанде сари илму адабиёт сӯҳбат намудем. Шоми панҷуми феврал дар ҳонаи сардуҳтури касалиҳои даруни Абдуғаффор Воҳидов нишастем. Ҳонумаш Гулҷаҳон зодрӯз

дошт. Ү дуктари артисткан хизматнишондодаи чумхурий –Хайрӣ Назарова буд. Бо Абдугаффор ҳамсоягӣ доштем. Ҳамсояхон дигар Одил Ҳусейнов бо завҷааш Лола, Юсуфи гижжакиавоз бо ҳонумаш артисткан театри Лоҳутӣ Нисо Муҳаммадҷонова, Шералий бо ҳамсараван Муҳаббатхон, ки ҳарду дуҳтур буданд, сари дастархони ҷашии қарор гирифтем. Банда раисии маърракаро ба ўҳда гирифтам. Нишастанон ҳеле самимӣ буд. Факат меҳандидем. Маҳсусан, сӯҳбатҳои тоҷикии Абдугаффор боиси ҳанда қарор мегирифтанд. Эшон, ки ҳучандӣ буд, баъзе ҳарфҳояш ба тоҷикии шикаста мебаромаданд. Масалан, ў ба ҷойи қалиман «смонанд аст» «мунидок аст» мегуфт. Ахли ҳонаводаро «бачкон» ном мебурд. Ба ҳамин монанд, Одилҷон ҳам бештар русӣ сӯҳбат мекард ва қалимаҳои «давай небудем» ва «прелестъ»-ро бисёр истифода менамуд. Нишастанон то соати сеи шаб идома ёфт. Шашуми феврал из ҳоб дертар ҳестам. Абдугаффор занг зад, ки ҳамсояҳо ҷамъ шудаанду маро интизоранд. Акунун мардҳо менишастанд, бонуҳо аз пайи кори ҳонаводагӣ буданд. Табиист, ки гизоҳон шабмондаро гарм қардишӣ, то ки исроф нашавад. Ба таъбири Одилҷон биступанҷ гиромӣ «спахмел» кардем. Воҳидов аидак шароб нӯшида баҳсеро дар мавзӯҳон таъриҳӣ оғоз намуд. Аз Искандари Макдунӣ баҳсеро шурӯъ намуда буд, ки дарвазаро так-так заданд. Гуля маро ба берун давлат кард. Ҳайрулло писари эълони Абдуқолӣ, наберан ҳолаи Сафаргул, ки дар Институти ҳоҷагии кишлоқ таҳсил мекард, омада будааст. Ӯ ҳабари фавти бабиашро ба ман расонд. Ҳолаи Сафаргул бо моларам ширхора буданд. Дар бораи ў из ҷиљди аввали Ҷӯёнӣ иттилоъ дорел. Ҳолазм аз ҳафтод гузашта буданд. Ёздаҳ соли охир дар бистари беморӣ меҳобиданд. Шашуми феврали соли 1977, соати 10-и рӯз аз дунё даргузаштанд. Ман ласти похӯрда шуда чӣ кор қарданамро намедонистам. Рафтаним ҳатми буд. Факат Ҷумъаҳонро ёфтаним лозим меомад. Аз ни рӯ, ба Ҳайрулло фахмондам, ки дар истоҳи ДОҚ моро интизор шавад. Агар мошин ёбад ҳудаш рафтани гирад. Ҳушбахтона, аз рафтани Ҳайрулло ним соат ҳам нагузашт, ки Ҷумъаҳон ҳуд аз ҳуд ба ҳона омад. Мо шитобон мошиниро аз ғарож бароварда, сари роҳ шавҳари ҳолаи Шарифаам - Муҳаммадамиро гирифта ба роҳ баромадем.

Мутаассифона, Хайрулло дар ДОК нацидем. Яъне у монши
ёфта рафтга буд. Чумъахон харчанд шитобзада монши меронд,
дар рох ба Хайрулло вонахурдем. Соати панҷуниими бегоҳин
шашуми феврал ба қарии Курбоншахид расидем. Эшони
Абдуқодир, ки акнун ба пуррагӣ сагира шуда буд, ҳудро ба
гарданам овехгу гиряни чонкоҳе сар дод. Намедонам чаро оби
диллаам турехта буд ва ҳеч сари овози гирядори Абдуқодирро
гирифта наметавонистам. Аҳди хешу акрабон модарӣ дурттар
чамъ омада буданду маро интизорӣ мекашиданд. Оиҳо ҷанции
сол боло маро надида буданд. Тагойин Файзулло маро ба огуш
гирифту «Худо бигира ман барин тагора» гуфт. У низ ислоли
дилсӯз дошт. Гиряну нола идома меёфтгу мо бо иҷозати имакии
Абдуқодир — элони Азиз роҳи Қўлобро иш гирифтем. Зеро
маъракаи лиғни холаамро ба рӯзи дигар мондаанд. Шабро дар
хонаи Соҳибназар гузирондем. Аноргул дуҳтар таваллуд карда
буду дар шифоҳона қарор дошт. Тагойин Ҷураҳонро ҳам дидем,
ки пагоҳаш якҷоя ба Курбоншахид омадем. Холаи Сафаргул
васият карда будааст, ки ҷанозаашро муллои Лавова бихонад.
Уро аллакай ба воситан моншини сабукраве оварда буданду дар
хӯҷрас менинишаст. Мардум ҳеле зиёд ҷамъ омада буд. Қабристон,
такрибан, дар байнини қишлоқ қарор дошт. Муллои Лавова шир
шуда буд. Уро то ҷойи намозгоҳ болон дастон бардошта
оварданд. Мавсуфро бори аввали ноябрри соли 1955 дода будам.
Ҷуссанӣ ҳурд шуда, коматаш ҳарфи долро мемонд. Холаамро
ба ҳок супориҷем. Бо хешу акрабо ҳайру ҳуш намуда, боз сун
Душанбе ҳаракат қардем. Хайрулло ҳам бо ҳуд гирифтем,
то ки аз дарсу имтиҳонҳояш кафо намонад. Соатҳои иӯҳуниими
шаб ба Душанбе расидем. Сездаҳуми феврал Мусо аз Қулоб
баргашту дар бораи фавти Ҳудойкул Карим - шавҳари амманӣ
Чиёнгулам, ки дар деҳаи Победаи ҳотигини Коммунизми ноҳияи
Фарҳор истикомат менамуд, ҳабар дод. Ҳонаида дар бораи
шодравон қаблаи ҳарфҳое аз банди шунидааст. Раҳматӣ бисёр
инсони шӯҳтабиат буд. То поёни умр андаке май менӯшид, валие
ҳеч тоҳ рӯзуву намозро гарк намекард. Мавсуф мадрасаро ҳатм
карда буд. «Мусулмонӣ дар дил ист», мегуфт борҳо. Муллоҳон
ҳозиразамонро «ҷаласавод» меномад. Яқ рӯз қабл аз ин, яъне
дувоздаҳуми феврал дар «Тоҷикистони советӣ» мақолаам таҳти

унвони «Серталабй мебояд» дар бораи жанри очерк дар саҳифаҳои рӯзномаи «Ҳакикати Ленинобод» ба табъ расид. Банда дар тӯли соли 1976 чанд очерки бадеиро, ки дар нашрияи номбурда чон шуда буданд, таҳти баррасӣ қарор додам. Макола бе таҳрир газҳо бо ҳазфи як ҷумлаи охирин ба табъ расида буд.

Январи соли 1977 сербарф омад. Якуми январ, соати сеи шаб, барғборӣ шурӯъ шуда, тайи як ҳафта идома ёфт. Дар тараҷӯҳи Кӯлоб барф бештар боридааст. Дар ноҳияҳои қӯҳӣ ба баландии се-ҷор метр боридааст.. Соли сербарф гизон миллии қурутобро тақозо менамуд. Аз ин ҷост, ки дар хонаи холаи Шарифамоҳ ду маротиба ин ҳӯрокро ҳӯрдем. Дар ин нишастҳо Темур, Қурбон, Тилло, Муҳибов, Саидҷаъфар, Султон, Тағай ва дигарон иштирок доштанд. Ин навъи гизоро ҳушдомани холаам хеле одӣ тайёр мекард. Ӯ бо тамоми қондаҳояш қурутоби кӯлобӣ таҳия менамуд. Яне аз қурут, фатири ҳушки беравган ва равғани зард истифода мекард. Мардуми монтакаи Ғарм ҳам қурутоб доранд. Аммо онҳо на аз қурут, балки аз ҷакка ва фатири қаймокӣ кор мегирифтанд. Вакте ки фатири равғани шуд, он равғани сӯзони аз болои фатирмайда рехташударо ба ҳуд қабул намекард. Дигар ин, ки фатири равғани чунон нарм мешуд, ки иони майдашудаи доҳили шурӯборо мемонд. Вале фатири ҳушк, ҳангоме ки равғани додгушудаи зардро аз боляш мерезанд, дудаш то шифт мерасад ва фатирмайда ба гӯшти бирён монанд мешавад. Боре Абдуғаффори дуҳтур, Одилҷон, Қурбон, Темур ҷамъ то даҳ-қас сари қурутоби кӯлобӣ нишастему ба завқ навола мегирифтем. Абдуғаффори ҳуҷандӣ, ки бори аввал қурутобро мединд, бо ангуштгонаш аз даруни табақ гӯё чизе ёфтаний мешуду менурсид: «Гӯшташ кани?» Баъд аз ин уро ҳарҷо ки бачаҳо медианд, ҳазломез менурсиданд: «Абдуғаффор, гӯшташ кани?» Вай мегуфт: «Кай донам, гумон қардам, ки қурутобаш бо гӯшт мешавад».

ЧАРО ТАСДИКИ РИСОЛА ДЕР ШУД.

Вокеан чи чора? Одатан, рисолаҳои номзадӣ байд аз се-чор
моҳ тасдиқ мешиванд. Аммо тасдики рисолаи банда моҳи
хафтум буд, ки намесомад. Аз ман дига роҳбари илмиам бештар
нороҳат буд. Гоҳе, ки мавзӯи номбузда ба саром мезад, ҳамон
ҳарфи таърихии Аскар Ҳакимов: «Роҳбарат, ки С.Табаров ҳаст,
рисолаатро тасдиқ намекунанд» аз пешни назарам мегузашту
Аскарро ҳақ мешуморидам. Ҳудам ҳам ин ҷиҳатро медонистам.
Муҳолифони С.Табаров, ки пешни роҳи химояро гирифта
наташонистанд, қабл аз ин ки ҳӯҷатҳои ман ба комиссияи
аттестацсионӣ расиданд, мактуби шикоятии ластан инвогари
факултет боиси таваҷҷӯҳи идораи марбуға гардиша буд. Се моҳ
гузашту саволҳои дӯстону ихлоҳмандон ва ҳатто ракибон пайдо
шуданд: «Чи шуд рисола. Тасдиқ гирифтед-ми? Чи магар аз
 болоят навиштанд?». Ин саволҳо, ки бепосух мемонданд, ҳудро
бесаранҷом мединанд. Домулло ҳам ҳеч гоҳ сари тасдики рисола
ҳарф намекунанд. Аммо медонистанд, ки ҳатман навиштанд,
то ки боз як зарбаи маънавии дигар ба С.Табаров бизанд. Нӯҳуми
март профессор Д.Точиев аз Москав баргаштанд. Он
кас бояд доир ба вазъи рисолаи банди иттилое медоданд.
Табиист, ки бо дӯстони маскавиаш сари ин мавзӯъ сӯхбатҳо
доши, вале ба ман ҷизе нағуфтанд. Баҳона овардинд, ки ҳӯҷати
расмӣ надоштанду ба идораи аттестацсионӣ даромадан
намонданд. Бинобар ин, аз ман узр хоста ҳоҳиши намуданд, ки
як дона фишурдаи рисолаамро ба ў бидиҳам, ба қадом дӯсти
маскавиаш мефиристандааст. Дарҳол аз сумкаам як дона
фишурдаи рисоларо бароварда ба домулло додам. Д.Точиев
рисоларо аз ластан гирифтгу боз пас гардонда, сурогаеро дод,
то ки бо ҳамон фишурдаро ба воситаи роҳи ҳавой Москав
бифиристам. Сурога чунин буд:

Ш.Москав, хиёбони Профсоюз 109, ҳонаи 137.

Ба Исаев Магамет Измайлович.

Ба гуфтан домулло ин одам дар қадом вазъият будани
рисоларо фахмида, сипас ба ў телефон мекардааст. Акнуни ба

хашт рӯз қафо баргашта ходисай дигареро нақът карданим, ки
бекосита ба фаъолияти муаллимони факултети филология
вобастагӣ дорад.

Якуми март маҷотиси пӯшидаи партияйӣ баргузор гаранд.
Ман аз мактуби шикоятии М.Холов, муаллими кафедраи
забони тоҷикӣ ба узвони котиби КМПК Тоҷикистон Ҷ.Расулов
огоҳӣ доштам. Медонистам, ки М.Холов қабл аз ин се
маротибии дигар чунин мактуби шикоятиро ба боло фирстионда
буд, вайлे гурӯҳе ба воситай одамдошон намегузоштанд, ки
шикоятиномаи М.Холов мавриди тафтиш карор бигирад.

Гап дар ин буд, ки моҳи июляи соли 1977 муаллимон
М.Норматов, Т.Ҳасқашев, М.Холов, Д.Хочаев, Ш.Кабиров,
М.Эшниёзов, С.Собирҷонов ва ҷанд муаллими дигар ҳамроҳи
донишҷӯён барои гузаронидани таҷрибаи шевашиноси ба дехан
Мискинободи ноҳияи Файзобод рафтга буданд. М.Холов яке аз
шогирдони профессор Д.Гочиса буд, ки то ба кафедра омадан
дар дехан Ҳазрати Мавлоно касби муаллимӣ дошт. Ҷӣ шуду
домулло ӯро ба кафедра оварда, дар байнин се-ҷор сол номзади
имӯн кард. М.Холов як инсони оддӣ ва тақводоре буд.
Рафтгорҳояш ҳам бештар соддалавҳона сурат мегирифтанд. Ҳис
мешуд, ки ӯро ҷанд тан из аъзои кафедраи забони тоҷикӣ дӯст
намедоштанд. Дар назари онон ӯ ба сифати муаллими
университет арзанда набуд. Гӯё дониши назариаш заиф
менамуд. Одати дигари М.Холов он буд, ки ба сурогон баъзеҳо
ҳарфҳои ҳаҷвомез мегуфт ва ё рафтгорҳои ношоями ононро
рӯйрост дар маҷлисҳои кафедра иброз медоништ. Либоспӯшиаш
ҳам оддӣ буд. Ҷӣ наъъе ки дар дех мегашт, ба ин ҷо низ ҳамон
хел меомад. Албатта, мухити М.Холов бештар кария буд, на
шаҳр. Тасаввур кунед, ки як қишлоқӣ ба шаҳр меояд ва ё як
зинни шаҳрӣ ба дех сар мезанад. Ин тазол маълум аст. Акунун
барнегардем ба карияи Мискинобод, он ҷо ки донишҷӯёни соли
дууми факултетҳои филологияву шарқшиноси ба
таҷрибаомӯзни шевашиноси машгул буданд. Назар ба
маълумоти Д.Хочаев донишҷӯёму муаллимон дар мактаби деха
зинҷӯёй мекарданд. Амино муаллим М.Холов, ки дар маъракаҳо
нирастаниро күш надошт, дар масоғати 100 метр дурттар аз

мактаб, лаби чашмаву назди чойхоне хучрачай алохидзэро интихоб намуд. Хар бегож хуроки шомро меңүрдү ба кароргохи хеш мерафт. Бегожи дотсент М. Норматов бо ях муаллими дигар ба аёдти М. Холов мераванд. Кабл аз ин, ки рухсат шаланд, М. Норматов пештар хайрухуш карда, аз хучрай М. Холов бадар мешавад. Майли шүхи карданаш меңяду пушти буттахон баланди куруш, ки ба бутаи камол монанд буда, тул хам мекунад, пинхон мешавад. М. Холов андаке из кароргохаш дурттар он муаллими гусел намуда, тарафи хучрааш омадай мешавад, ки дар назараши «хуки ёбоие» фохасткуной из пушти он бутта сүйн М. Холов хүчүм оварданай мешавад. М. Холов гүмөн мекунад, ки хуке ба ўхамла оварданай аст, «вөх» мегүяду дар чояш шах шуда, аз забон мемонад. «Хук» мебинад, ки «харифаши» шах ва забонаш лол шудааст, худро ифшо месозад. М. Холов хүшөр шуда дар рү ба рүяш на хук, балки М. Норматовро мебинад. Хамон лахза дар газаб шуда, хакоратдо медихад. Муаллимон ташвиши шуда «чий гап, чий гап» гүен ба назди «хуку» «чабрдида» меңянд. Чанд рүзи дигар М. Холов бо М. Норматов каҳрӣ мемонад. Баъди бозгашт М. Холов хамин ҳодисаро бо илова намудани дигар гуноххой М. Норматов ба идораҳон болон ҳизбий арз дошта, хамзамон таъкид мекунад, ки наход шахси коммунист худро ба ҳайвони вахший табдил дода, сари каси дигаре таҳдид намоянд. Ин чи хел одобу рафтори коммунистӣ будааст. Идораи боло мактуби шикоятии М. Холовро ба комитети партияи Университет мефиристанд. Ин чо комиссияе ташкил гардила нуктаҳон асосии мактуби шикоятиро месанҷад ва ба холосае меояд, ки онро дар байни коммунистони факултет мухокима намояд. Бо ҳамин далел, моҳи сентябр мачлиси партияи бо рӯзномаи «Масъалан шаҳсий» баргузор шуд. Ҳарду тарафро гүш карданд ва ҳодисаро ҳамчун як ҳазле доноста, ба М. Норматов ҳеч ҷазосро раво наиданд. Он рӯз М. Холов гүё ба карори мачлиси партияи роzi буд. Аммо баъд аз ду-се рӯзи мачлис қасоне пайдо шуданд, ки М. Холовро таънаҳо заданд, ки туро М. Норматов таҳкир кардааст, мисли кӯдак таржат доддааст, ин чи гуфтани гап, ту номзади илм ҳастӣ, масъаларо ин тавр нағузор, чиддитар навис,

нанис, ки кихо ўро химоя менамоянд ва гайра. Шојд дар ишон мактуби чорум ҳамон қасон ўро роҳбарӣ намуданд. Мактуби охирин як ҳарфи тоза дошт. Он ҷо М.Холов менавишт, ки: «Баъзе муаллимон - коммунистони факултет ба райком рафта ҳоҳии кардаанд, ки ба М.Норматов ҷазои партияйӣ дода нашавад». Аз ин ҷоист, ки барои тағтиши мактуби навбати М.Холов идораи ҳизбии болой комиссия ташкил дода, натиҷаи онро, ҷунонки гуфтам, рӯзи якуми март, мавриди баҳси коммунистон қарор дедани шуданд. Ҳайати комиссия инҳо буданд: Назаров Талбак (декани факултети иқтисодӣ), М.Шукуров, Нарзуллоев, Шеглова ва Саюров-котиби дуюми комитети партияйии университет. Т.Назаров ба сифати раиси комиссия коммунистони факултетро бо мазмуни мактуби шикояти М.Холов шинос кард. Муҳокима сар шуд. Ш.Хусейнзода, С.Табаров, В.Асрорӣ, Д.Тоҷиев, Ҳ.Маҷидов, М.Косимова ва дигарон дар бораи муносабати М.Норматову М.Холов фикру мулоҳизаҳояшонро гуфтаанд. Банда низ фикру мулоҳизаҳоямро иброз дошта, М.Холовро маломат намудам, ки барои як амали шӯҳномез шуда, панҷ-шаш моҳ идораҳои давлатиро саргардон месозад. Азбаски дар мактуб ҷумлаи «баъзеҳо...» омада буд, ман ба М.Холов ҳини гузоришаш савол додам, ки номи ҳамон «баъзе»-ҳоро, ки гӯё ба райком рафтанд, инди коммунистон иншо намояд. Дигарон ҳам ин дарҳостро ҳарданд. Аммо аз ҳама беш Ш.Хусейнзода талаб намуд, ки М.Холов исми «баъзеҳо»-ро гӯяд, М.Холов гуфт: «Аз рӯи шунидани ҷунин-сухан ба қайҳру газаб аз ҷой баланд шуда: «Ман як маротиба ба райком рафтам. Он ҳам ҳамон вайсе ки билости партияниамро инваз кардам» гуфт. Албатта, таҳмини М.Холов тӯҳмате беш набуд. Баъд аз ин маҷлис ҷарабаишро дигар кард. Дар натиҷа, М.Холовро тӯҳматчӣ ӯздан намуданду ҳам ба М.Норматов ва ҳам ба М.Холов ҷазои «выговор» ӯздан ҳарданд. Ҷо вучуди ин, Ш.Хусейнзода қаноат ҳосил накарда, яъъво бардошт, ки М.Холов ўро таҳқир кардааст, тӯҳмат намудааст, бинобар ин, ё у дар факултет кор мекунад с Ш.Хусейнзода. Ман ин тӯҳматро ин хел намегузорам, то замоне,

ки М.Холовро аз факултет пеш нақунаанд, - мегүфт ў. Ман хатоямро фаҳмида бошам ҳам дер шуда буд. Агар ман он саволро намедодам, ба М.Норматов «ыговор» медоданду М.Холов бечазо мемонд. Ҳеч гумон надоштам, ки ў исми Ш.Хусейнзодаро мегирад. Аз ин чост, ки домулло С.Табаров ҳам то чое маро айбдор медонист. Х.Мачидов низ аз саволи ишои ман розӣ набуд ва инро рӯйрост изкор кард. Гузашта аз ин, М.Холовро танкид карлани ман ба турӯхе аз муаллимон – коммунистон маъкул набуд. Ман аз маҷтудияти ду турӯхи ба ҳам мукобил хуб огоҳӣ доштам. Бесабаб набуд, ки Х.Мачидов маро ба муносибати ҷонишини котиби буро интихоб шуданам табрик карда, гуфт, ки ман акнун дар командаи онҳо бояд бошам. Дар посух гуфтам, ки турӯхбозиро хуш надорам ва бо акси солими ҳеншоҳам амал намуд.

Чунонки дила шуд, як ҳарфи ноандешнида гуфтаи М.Холов сабаб гардиш, ки ҳарду дар ду палан тарозу карор гирифтанд. Гумон доштам, ки бо паси сар шудани ин мочаро мухити факултет ором мешавад, аммо интигибоҳ карда будам. Маълумам шуд, ки Ш.Хусейнзода аз болон М.Холов дар ҳачми 12 саҳифа ба комитети партияи Университет ширкоятнома фиристодааст. Ш.Хусейнзода талаб менамуд, ки М.Холовро барои тӯхмати бечояш аз сафи партия ҳориҷ карда ва ҳам аз университет биронанд. Котиби комитети партияи Университет Ф.Тоҳироз маро ба наҷдаи дазвват намуда, роҳи ҳалли ин муамморо пурсид. Байд аз андешан зиёд ў ба ҷонин ҳулоса омад, ки мактубро ба ихтиёри ман ва буорои партияи факултет замегузорад. Дар поёни сӯхбат Ф.Тоҳироз ширкоятномаи профессор Ш.Хусейнзодаро ба дастам дода гуфт: «Рағик Асоев! Шумо дипломати хубе ҳастед, домулло Ш.Хусейнзода устодатон аст, як бало карда онҳоро ошти бидиҳеду маро аз ин ҷанҷоли наబати ҳалос намоед...». Мактубро оварда ба сейф гузоштам. Бо домулло В.Асрорӣ соате нишаста роҳи ҳалли маъсаларо ҷустани шудем. В.Асрорӣ ҳам тақдирӣ мактубро ба ихтиёри ман гузошта «Рағик Асоев! Ҳудитон ҳал кунед. Ман иамехоҳам дар ин маҷрид бо Ш.Хусейнзода рӯ ба рӯ шашам. Домулло одами мураккаб ҳастанд. Ман бо ў баҳс карда наметавонам» гуфтаанд.

Максад ин буд, ки Ш.Хусейнзодаро бо М.Холов оштй доронем. Аммо чй навъ? Бо кадом рох? Оё, Ш.Хусейнзода гузашт мекунанд? Аз гунохи М.Холов мегузаранд ё не? Ин саволҳо ҷавоб меҳостанд, ки бояд ман пайдо менамудам. Бори дигар аризани шикоятии М.Холовро хондам. Мактуб бозба он ҷиҳаташ нороҳаткунданда буд, ки чордаҳ ҳатоҳон имлоишу услубӣ дошт. Муаллифи мактубро ба бюрои партияйӣ даъват намуда, сӯҳбат кардам. Ба вай фахмондам, ки масъала бисёр ҷиддӣ аст. Ш.Хусейнзода талаб дорад, ки аз факултет ронда шавӣ, зеро ба ў тӯҳмат задай. М.Холов маро гӯш доду «чи кор кунам?» гуфт. Миз ўро розӣ қувондам, ки аз Ш.Хусейнзода узр ҳоҳад ба бо ҷамъин масъала из миён бардошта мешавад. Ў дар ҷавоб гуфт: «Магар домулло узри маро қабул мекарда бошад!» М.Холовро бозар қувондам, ки домуллоро розӣ менамояму узвратро қабул ҳоҳад кард. Барои амали шудани ин амал мебоист, ки Ш.Хусейнзодаро медиадаму вакти муайян ҳардушишро ба кабинет даъват намуда, оштй медодам. М.Холов розигӣ лоду рафт. Як рӯз баъд ба кабинети домулло, ки дар пайдӯи идораи партияйӣ ҳарор дошт даромада, арзи ҳизиромро ба ҷо скарда, сипас ҳоҳиш намудам, ки агар лозим донанд, як сари қадам ба кабинети партияйӣ дароянд, то ки доир ба мактуби шикоятиашон маслиҳате кунем. Домулло ба партия, ки ҳизиром доштанд, ҷизе нагуфта ба кабинет омаданд. Дарвазаро из дохил қулғ ҳардам. Дар мавриди мактуби ба комитети партияи университет навиштаашон ишорае намуда, аз домулло ҳоҳиш ҳардам, ки узри М.Холовро қабул намояд. Ш.Хусейнзода андаке гӯш лоду баъд гуфт: «Асо, охир ҳудат савол додӣ-ку! Дидае он ахмак чи ҷавоб гуфт. Вай маро таҳкир кард. Боз чӣ ҳел мешудааст, ки мебахшидамаш?» Боз оромона ба домулло фахмондам, ки М.Холов ҷазои партияйӣ гирифт. Ҳайр, из бесаклиаш ҳарфи тӯҳматро ба шумо зад. Роҳбарони университет метӯянд, ки ин чӣ навъ факултет аст, ки корашон факит аризабозӣ аст. Домулло, аз Шумо бисёр ҳоҳиш мекунам, ки узри он бесаклиро қабул намоеду дигар ҳудро нороҳат нағиред. Ш.Хусейнзода «майлаш, ту ки ин ҳоҳишро ба миён гузоштӣ, биёред М.Холовро дар шоҳидии шумо узвашро гӯяд, имкон

дорад, ки бубахшамаш». Пас аз ин сүхбат, рўзи дигар Ш.Хусейнзода ва М.Холовро ба кабинетам даъват намудам. Харду рў ба рў шуданд. Ба М.Холов гуфтам: «Ба асоси сўхбати каблий, шумо розӣ шудед, ки аз домулло узр меҳоед. Харчанд барони домулло қабули узри Шумо гирон аст, ҳоло метавонед узратонро дар кабинети партияйи ба домулло гўед». М.Холов дар чояш чунбиду сипас чунин изхор кард: «Ман то ҳамин сол домуллоро ба сифати устод ва коммунисти вожеи мешинохтам, аммо...». Ш.Хусейнзода калимаи «аммо»-ро шунидан замон, аз ҷош баланд шуд ва сўи банда муроҷиаткунон гуфт: «Дилел, Асо! Ин ахмак аст. Боз ҳамон тўхматашро ба сарим заданий аст. Намешавад, бо ин абллаҳ гап задан намехоҳам...». Ииро гуфту баромада рафт. Ман ҳам аз чунин амали М.Холов асабӣ шуда, ба ў гуфтам: «Маҳмадулло Холович! Шумо кўдак-ку нестед. Чаро идораи партиявиро мазоҳ мекунед. Ин чи бемаънигӣ буд, ки ҳозир анҷом додел. Агар шумо бо маслиҳати бюорони партияйи ишо, бо машварати баъзе шахсоне, ки шуморо ба роҳи галат тела доданианд, гўш медиҳед, бюро масъалаатонро дар дигар сатҳ ба муҳокима гузонита, ҳамчун тўхматтар аз сафҳон партия ронда хоҳед шуд». Рангу рӯи М.Холов сап-сафед шуд. «Нафаҳмида, ки чи хел суханам нодуруст баромад. Ман, вожеан, меҳостам узр хоҳам, vale калиман «аммо» бехотир ба забонам омаду домулло давомашро шунидан нахоста, қаҳр ҳарда баромаданд» иброз дошт. Дигар сўхбатро бо М.Холов идома надода ўро бо таҳдид аз кабинет рондам. Аз боло супорин буд, ки дар байни як хафта натиҷаи мактубро дар шакли ҳатти пешниҳод намоем В.Асрорӣ намехост даҳолат кунад. «Худатон ҳад кунед» мегуфт. Ниҳоят, ба хуносан катъӣ омадам. Ш.Хусейнзодаро боз даъват намуда гуфтам: «Домуллои мұхтарам, шумо як чеҳраи шинохта, садҳо шогирдон доред, чи зарурат дорад, ки бо як камаклу бефарҳанг аризабозӣ мекунед. Биёсл бало ба пасаш. Айб аст, ки шумо бо ҳамин наинъ касе, ки назди маизалату мартаба ва обрӯн шумо ҳеч аст баҳс менамоед. Агар маслиҳати бандаро ба сифати як тан шогирдатон қабул фармоед, ҳамин мактуби шикоятиатонро бо ласти ҳуд даронда партоед». Сипас мактубро сўи домулло дароз қардим. Ба

фиркрам, суханони ман ба Ш.Хусейнзода таъсир карданд. Ү мақтубро пора-пора намуда, ба сатили партоб андохту оромона аз дафтари партийий берун шуд. Баъдан ба Ф.Тохиров чунин ҷареи гирифтани мавзӯро врз доштам. Ү низ хушхол гашт, ки як ҷанголи бехуда ҳалос шуд.

Шахсе бароям гуфт, ки дар Москва Газонфар Алиев дар борзи шахсияти бандар пурсон шудааст. Ҳамзамон иброз доштааст, ки рисолай камшишаро барон тақриз ба ӯ додаанд. Ӯ кайд кардааст, ки рисоларо батамом хондааст, маъкулаш шудааст, факат соҳиби рисоларо намешинотааст. Ба ақидан эрон поёни муди март бояд тасдиқ бигирам. Таире ки мебинем, «дўстон»-и домулло хеле қушиши «ҳайрроҳона» карданд. Ҳушибахтона, корти тасдиқро гирифтам ва мувофики иттилон дар он сабтшуда коллегияи ВАК-и СССР, 30-юни марта соли 1977 бо протоколи раҳами 12-41 рисолан маро тасдиқ кардааст. Домулло Д.Тоҷиев ин ҳабарро аз Галина Дмитревна фахмида камшишаро содикона табрик намуд. Корт дар як рӯз ҳам ба суроган ман ва ҳам ба суроган шурон дифъ расида буд. Ҳабари ҳушро ба С.Табаров расондам. Шод шуд. «Гири лазнатиҳо боз ҳам лато рафт», гуфт С.Табаров...

ЁДБУДИ С.АЙНИ

Понздаҳуми аиред дар толори Академиини илмҳо машҳиси бошукухе онд ба 20-солагии ёдбуди устод С.Айни баргузор гардид. Албатта, ҳонаанди шоид саволе пеш орад, ки чӣ наవъ соли 1977 бистолагии ёдбуди С.Айни мешудааст. С.Айни иволи 1954 вафот кард. Магар соли 1977 бистусесолагии ёдбуд намешавад. Ба ин савол ҷунни ҷавоб додан мумкин аст, ки малзум таҷшили ёдбуди С.Айни бальд аз се соли фавти ӯ, яъне соли 1957 ба расмият даромадааст. Дар рассат М.Турсунзода, А.Маниёзов, С.А.Раҷабов, М.Қаюат, Д.С.Комиссаров(аз Москва), Ҷ.Икромӣ ва Қараев(аз Самарқанд) карор гирифтанд. Мехмонони дигар, аз Бухоро, Самарқанд, Англия, Москва дар толор нишастанд, ки дар байнашон Муҳимов ва Қиличевро

дидам. Конфронсро бо сухани мүқаддимавӣ устод М.Турсунзода күшода, дар мавриди забондониву лугатфаҳмии С.Айи изхори ақида намуданд. Аз сайру гашти ҳуд бо устод дар боди ҳукуматӣ ёловар шуда накл карданд, ки дар гӯшае аз бод ҷандӣ нафар дойгарон бо гил қоҳ пошида байд оиро бо пойҳо сум мезаданд. Устод каме ба фъолияти сиҳо мутаваҷҷех шуда, байд аз яке мепурсад, ки «чаро ба гил қоҳ мепошем, напояд». С.Айи дарҳол ин қалимаро меписсаидад ва мегӯяд: «Дидел, қалимаи «напояд» дар байни ҳалқ зинда будааст». Хотироти дигари М.Турсунзода ин буд: Устод дар шифоҳонаи ҳукуматӣ табобат медиҳист. Дар паҳлӯи у Р.Чалил ва С.Липкин бо коре машгул буданд. Лахзае С.Липкин бо Р.Чалил муроҷиаткунон мегӯяд, ман аз «Куллиёт» -и Бедил қалимаи «рамад»-ро хондаму аммо маънояшро нафаҳмидам. Ҳарчанд С.Липкин паст гап мезад, Айни бемор мешунаваду ба забони русӣ «Рафик Липкин, ин ҷо биё, он қалимаро ман медонам, дигарон намедонаанд. «Рамад»-ро «трахома» мегӯянд». Сипас, М.Турсунзода ба мавзӯи услуби адаб даҳолат намуда баён дошт: «Ҳар як нависанда услуби ҳос дорад. Устод Айи услуби маҳсуси ҳудро дошт, ки «айнигӣ» буд». Ҳамчунин Раҳим Ҳошим, яке аз шогирдон ва ҳамкорони С.Айи, маърӯзи ҷолибе кард. Ба сабаби бемории С.Табаров гузоришшанро Р.Мусулмонкулов киравт намуд.

Рӯзҳои Иди май бо аҳли ҳонавода ба аёдати мазори қиблагоҳ Фарҳор рафтем. Панҷарон болои ғурро рангмоян намудем. Гирду атрофи қабро ҷорӯб задем, ба дарахти туташ об реҳтем. Ба хотирни шадар як шабро дар ҳонаи монидарам гузарондем. Ҷорӣ Мирзоев акнун котиби аввали иохия таъии тараидан буд. Ӯро низ дидам. Дар манзилаш зиёфат орост. Файзали Ҳомидов ҳам бо ман буд. Дар ду рӯз бисёре аз ҳенӯи акрабони падариро зиёрат намудам. Маҳсусан, апаи падарам -Гулҷеҳра аз дидорам шод шуда, ҷорӯми ҳинҷониашро болои дастарҳон гузонӣ.

Ҷоруми май дар кабинети Ҷомӣ бо ташаббуси С.Табаров ва кафедра воҳӯрӣ бо нависанди шинохта С.Улугзода баргузор гардид. Садри маҷлис С.Табаров буд. Дар толор аксаран,

устодон мениннастанд. Сұхбати меҳмон ба мавзұйдан таърихий дар адабиёт баҳшида шуд. «Мо -гуфт С.Улугзода, -мисли ятиме будем, ки надару бобояшро дар ёд надорад». Ба қавли у, аксари мардуми точик таърихи халқи худро фаромуш карлаванд. Ҳол он ки ии таърих як ҷузъи таърихи бузурги мамлакатамон мебөшиад.

С.Улугзода хеле содда ва ором ҳарф мезал. Сұханаш қанда-қанда ва боандешона сурат мегирифт. Дар хусуси адабиети гузашта ва муосир иброз доштанд: «Адабиёт ду бол дорад: яке адабиети муосир, дигаре адабиёти инёгон-гузашта. Бо ҳамин ду бол адабиёти бадеии мо парвоз мекунад». С.Улугзода сұханашро илома лода гуфт: «Шавки ман дар мавриди омұхтани таърихи халқи точик, асосан соли 1943 ҳангоми хизмати ҳарбия пайдо шуда буд. Дар соли 1943 ман дар Саруправленини Армия Сурх хизмат мекардам. Як вакт ба ман низ гүфтанд, ки дар байни агитаторон оид ба таърихи халқи худам маърӯза кунам. Вакте ки генерал аз ман пурсид, ки оё ман таърихи халқи худро медонам. Ман ба ин савол не гүфта натавонистам, зеро шарм кардам. Такрибан як моҳ дар китобхонаи ба номи Ленини шаҳри Москав ба омӯзиши таърихи халқи худ машғул шудам. Омұхтани чилдин таърихи халқ ҳамон вакт шурӯй гардида буд». Базы С.Улугзода аз чайбаш қоғази чоркадеро бароварда истода «синни сол рафта истодааст, кувваи ҳофиза ғалбер шуда, бисёр чизҳо дар хотир наменістад» гүфтанд. Сипас, аз қоғаз базызе маълумоту ракамхоро нигоҳ карда ба «Таърихи Бухоро»-и Мухаммад Наршахӣ дахл намуданд. С.Улугзода сари мавзүи шахси нависанда изҳори ақида карда, вазифаи нависандаро равшан соҳтанд: Таърихшинос нақъ мекунад, аммо нависанда оиро инъикос менамояд. Ё ки скулптур, рассом, ҳайкалсоз тачассум мекунад. Нависанда бошад, ба онҳо чон дароварда, онҳоро ба сұхан меоварад. Вакте ки нависанда дар бораи Абӯзӣ ибни Сино асар навиштани мешавад, барои амику равшан намудани чандин дәлелхо ба олимони таърихи тиб муроziat менамоял, ки дар давраи Сино чи ҳел табобат мекарданд. Масалан, дар як ҳона шахси мубталой бемории сил хоб аст из мазлум аст, ки барои у ҳавон тоза лозим аст. Чи ҳел

муайян кардан мумкин аст, ки хавон хона тогъ аст б'е. Дар ин дэвсүйт яи бурида гүштээр дар яи түшм хона вэ бурнаш дигэрро дар гүшнэгээр хона мөсөнчээнд. Кадоме яи бурийн гүшт шийрэн шавад, хамон чо хавн тозц лест, бад аст. Э ки гирифтор шудааст. Дар чунин холат, агар ба пөлбүү шахс магас чамь шавад, он вакт муайян мекунанл, ки ў касалий ханд дорад. Э ки дар борын Рудакий драма менависал, ягна сарчалгын худи эхдийтий шоир будаасту бас. Ба гайр аз ин, С.Улугзода тээврийд кардаанд, ки нависанд бояд урifu одат, хулку атвор вэ дигэр чихатхой одамонро дар ив давра ё он давр дээвад. Хамгийн, нависанд гүфтэнд: «Чунин өхүрихо хам барои хонанд за хам барои нависандла бефоиди нест».

Он чий дар боло аз забони С.Улугзода оварда шуд, из чониби банда хамон лахза ёдлонг гардида буд. Бинобар ин, ин чо күншиш намудам, ки харфхон ўро бегагийр ненкаши хонанд гардонам. Тавре мебинем, сухани шифохий адиг аз харфхон менавиштааш тафовут дорал. Мэльдум хам гардил, ки С.Улугзода хунари нотикий надонстааст. Миёни табааки фархангий хамон навъ сүхбат менамояд, ки вакти өхүрихошибо табааки дэхкону коргэр аячом мэдэл. Аммо суханхон С.Улугзода дар хамин шалж хам чанбаан донишандуй доштанд. Ба акидаи адиг касби нависандагий захмати зиёдеро такозо менамояд. Дар интихо, С.Табаров аз чониби хеш за ахли толор ба С.Улугзода изхори ташаккур кард. Рүйн хавдий бинон шашум чун хотира бо устод Улугзода акс гирондем. Он лахза нависанд шүхикунон лукма партофт, ки «ба тээрийх даромадем». Ман бе мошин рафта будам. С.Улугзодаро бо мошини Шаҳбоз Кабиров то хавлиацон бурданш шудем. Шаҳбоз дар рониндагий нав машк буд. Бинобар ин, мошиниро хеле бад меронд. С.Улугзода низ ин чижэтро хис карда башанд хам, хомуш менишааст. Окибат дар наади бинон ВКД-огози хиёбони Айний, Шаҳбоз бо як мошини «Москвиц» анлаке дакка хурд. Табиист, ки рониндан мо каме заросема шуду кариб буд, ки мошини аз рү ба рү омаларо хам занад. Лекин ман ба зудий гүфтам, ки тормозро зер кунад. Шаҳбоз хам пойро сахт ба педали тормоз монду зер намуд, ки

мошин дар чојш «мех» шуд. С.Улугзода ин лаҳзаҳо ба тамом аз гап монда, гули дар даст доштаашро ба оғүш чафс кирла буду бас. Ҳаракатамон идома гирифт. Тарсону ларзон ба қўчан Маяковский расидем. Ман, ки дар қадом қисмати шаҳр воеъ шудани хонаҳои адабонро намедонистам, боадабона аз С.Улугзода савол кардам, ки «домулло хонаатон ҳавай ёкексия» Он кас каме ба андеша фурӯ рафту чунин ҷавоб дод: «Ҳам сексия ҳам ҳавай. Яъне котеч». Мо аз мошин пиёда шуда, бо С.Улугзода хайрухуш намудем. Акнун маломати ронандаро сар кардам. Ба Шаҳбоз фаҳмондам, ки ақаллан, вакте як бузурги миллатро ба ҷосе бурданӣ мешавад, андак дурусттар мошин ронад. Ини чӣ навъ ронандагӣ аст, ки аз бинои шаш то хонаи С.Улугзода парак-параккунон омадем. Шаҳбоз ин танқидро мешуниду «ҳайр, ҳеч гап не, ягон рӯз ронандагиро ёд мегирифтагистам» мегуфт, валие аслан ҳеч парвое надоншт. Факат ҳандай маънидоре мекарду бас.

Бистуми май, соати 10, Пленуми дуюми Иттифоки нависандагони Тоҷикистон оид ба баррасии маззӯн «Замон ва ҷавонони эҷодкор» баргузор шуд. Раиси Иттифоки нависандагон М.Турсунзода дар оғоз ҷанд ҳарфи мӯқаддимавӣ гуфта, суханро ба маърӯзачии асосӣ Мӯъмин Қаноат дод. Мӯъмин Қаноат дар ин давра Котиби Якуми Иттифоки нависандагон буд. Баъд аз фавти М.Турсунзода курсии раисӣ расман аз байн бурда шуда, вазифаи котибии якум бекӣ монд.

Маърӯза ҷунон сохта шуда буд, ки ба нафси касе нарасид. Ҷаҳзени он монании худи маърӯзачӣ орому маданий ба назар ҳўрд. На ғадиберо таъриф ва на дигареро танқид намуд. Фурӯтанини соҳиби маърӯзачӣ бори дигар исбот шуд. М.Турсунзода баҳши музокираро оғоз кард. Суҳани аввал ба замояндай Шӯрои Иттифоки нависандагон дар Ленинобод Озод Амиқзода лода шуд. Шоирав дар бораи ғаъволияти Шӯъбани Ленинободии Иттифок ҳисботи муҳтасаре лода, зиминан байзэ пешниҳоддояшро ба максали инишифи сифатии қалами эҷодкорони ҷавон арз намуд. Сипас, Лоик Шерали сари минбар қарор гирифт. Ӯ дар мавриди ғаъволияти Гулрукоору Гулназар аз ҳарфҳои зодиран таърифомез кор гирифт, баъзеҳоро ба

шубха водор сохт. Зеро як сол мукаддам дар Анчуманин хафтумин изависандагон Лояк шеърхон Гулрухсорро саҳт танқид карда буд. Миёни шоирон мини-мини шудан гирифт, ки маънияци «чий гапе шудааст» буд.

Ба иломан Лояк, изависанди Фазлидин Мухаммадиев ба музокира баромад. Эшон сари фабъолияти чавонси фикру мулоҳизаҳои хуберо раво дила, ҳамчунин норасоидон изависитаҳои онро ошкор намуданд. Ф. Мухаммадиев ба сухан оғоз бахшид, аз толор мухаррири рӯзномаи «Маориф ва маданият» Бўринисо Бердиева луқма партофт, ки «шунуда намешавад». Ф. Мухаммадиев табассуме карду «холо гап назади истодаам, барои ҳамин шунуда намешавад» гуфти чавоб дод. Ахли толор ҳандид.

М. Турсунзода огоҳ соҳтанд, ки баъди баромади мунаккад С. Табаров барои 15 дақиқа ташаффус ълон мешавад.

С. Табаров бо қавораву роҳгардии хоси худ болои минбар қоғазҳояшро гузашта, аз чайбаш айнакро бароварда, гузоришашро бо як иқтибоси овардан Ф. Мухаммадиев аз як адабиётшиноси рус шурӯъ намуд. Домулло маърӯзаашро бо оҳанги баланду садодор кироат кард. Ҳантоми ҳарфзанин ўзҳли толор ором буданд. Чун ҳамеша С. Табаров ба танқиди адивони тозакор пардоҳт. Дар ҳамин замони, шӯъбай танқиди мачаллии «Садои Шарқ»-ро муттаҳам соҳт. А. Сатторов ва Фотех Абдуллоро, ки яке пештару лигаре баълтар ба ин шӯъба роҳбарӣ намуданд, ҷиддӣ танқид намуд. Чунин ба назар расид, ки С. Табаров ба масъалаи марбута яктарафа баҳо медод ва то ҷос истеъоди мунаккидии А. Сатторову Ф. Абдуллоро нодида мегирифт. Воесан, ин ду мақолаҳои хуби проблемавӣ менавиштанд. Ҷӣ ҳел мешавад, ки ба заҳмати онҳо ҳатти батсан қашид. Ба ҳамин монанд, С. Табаров киссаи «Шинел»-и Сорбонро зери тозиёнаи танқид гирифт. Сорбон, ки як қатор аз ман пеш менишаст, токат накарда «ургадай» гуфта луқма партофт, ки ҳама ҷонибаш назари норозиёна андӯҳтанд. Албатт, Сорбон каме беодобӣ зохир намуд. Танқид чунон зӯраш дода буд, ки ҳар лаҳза араки сару гарданашро пок менамуд. Ман ҳам маърӯзи домуллоро мешунидаму барон «Шинел»

шуда, худро нороҳат медида, зеро С.Табаров сүи ман ҳам санҷ мепартофт, ҳарчанд ки ном намегирифт. Чанде пештар дар рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон» тақризи банда оид ба ин кисса рӯи чоп омада буд ва он ҷо ман гоҳе ба муболига дода будам. Ба назари ман, асари хуб буд. Албаттга, норасонҳо ҳам дошт. Масалан, қаҳрамони марказиаш Шайдо ҷандон фаъол нест. Танкиди «Шинел» баъдазон шурӯй шуд, ки Отакон Латифӣ - мухбири маҳсуси «Правда», онро бо як чумла танкид карда буд. Рӯзнома, ки органи Комитети Марказӣ буд, ишораи О.Латифӣ ба мукобили «Шинел» қалами баъзе мунаккидонро тез кард. Ногуфта намонад, ҳангоме ки С.Табаров сари А.Сатторову Ф.Абдулло эродҳо мегирифт, Саттор Турсуну Ф.Абдулло сүи минбар лукма меандохтанд, ки «Асоев шавад». Яъне банда, ки шогирди домулло будам, ин ду гуфтани буданд, ки «шогирдатонро оварда монед».

Танаффус шул. Дар кӯчаи Орҷоникидзе, паҳлӯи Иттиҳодиян нависандагон ошхонае маҳсус барои адібон палоз омода карда буд. Сари як миз С.Табаров, В.Асрорӣ, Р.Мусулмонкулов, Муҳиддин Ҳочаев, А.Махмадаминов ва банда карор гирифтем. Айнандар Раҷаб Амонов бо мо ҳамроҳ шуд. Мо як налов зиёдатӣ доштем, ки домулло С.Табаров онро «бепул» гӯён назди Р.Амонов гузошт. Р.Амонов, ки марди ҳазлпешае буд, ҳандаҳа гуфт, ки мо шарафмандем, ки дар паҳлӯи профессор В.Асрорӣ менишинам. В.Асрорӣ инҷозиҷавобӣ намуда «мо низ фарҳ мекунам, ки гъзо-корреспондент дар паҳлӯи мо менишинад» туфт. Ҷазъи бимавзӣ В.Асрорӣ ҳамаро ба ҳанда водор соҳт. Матлиси ҳамон дуумии рӯз, осети се, таҳти раисии нависандаги Ф.Ниёӣ дарорд гардид. Шоир Аскар Ҳакимов дар гузоришаш ба С.Табаров зорд гирифт. Ҳамчунин шоирон Бозор Собир, Бонӣ Раджабзода, дромозгӯс Абдулсалим Атобоса ва ду-се адаби ҷазира дар замони мазърузии М.Кансат изкори аҳида намуданд.

Боюд Раджабзода тун камона ба хотираҳояш муроҷиат карда, гуфтанд, ки солҳои сё-ҷил ҷаъонии солибистӣ дарро аз деҳот ва ҷазира гӯштаву канор ба пойтагӣ месоварданд. Шоир гуфтани мешуд, ки азобон кам буданд. Ф.Ниёӣ, ки бо таваҷҷӯҳ Бокиро жешунид, пурсид, ки «Бокирон маро аз кучо оқардед.» Бокир

ҳозирчаноби карда «Хар беша гумон мабар, ки холист» туфт. Ии чавоби Бокӣ боис шуд, ки Гулрӯзкор, ки пушти сари ман менишаст лукма партофт, «ҳангоме ки ҷашмони Бокиро ҷарроҳӣ кардаанд. Шароф Рашидов аз ӯ пурсидааст, ки «ҷашматон чи ҳел.» Бокӣ чавоб додааст: «Зурттар аз бурон»(Силнес бури). Яънс чавоби Бокӣ ба Ф. Ниёзӣ дар сарчашмай ҳамон чавоби қабли, ки ба Ш. Рашидов, нависандан ўзбек, котиби аввали ПК Ўзбекистон дода буд, сурат баст. Ба ҳамин тарик, дар поёни пленуми Иттифоқи нависандагон Лоихаи карорро шоир Убайд Раҷаб кироат намуд.

ИЮЛИ ҲАФТОДУ ҲАФТ...

Ҳафтуми июл монанди солҳои пешин ба рухсатӣ баромадам. Қаблан маслиҳат шуда буд, ки бо Рахимҷон минтақаи Фарғонаву Наианғону Косонсою Ошро тамошо мекунем. Ҳамларси университетии Рахимҷон Ҷӯрабой Раҳматуллоев, ки ҳуд ҷустӣ буд, моро дар ин ҷода ташвик намуд. Ҷӯрабой қаблан ба зодгоҳаш рафта, омадани моро интизорӣ дошт. Ба ин минтақа бори аввал сафар кардем. Дар ҳонаи Ҷӯрабой ҷанд рӯз меҳмон шудем. Табиист, ки бошандагони Ҷуст, ки бештар тоҷикҳо буданд, дар муҳити ўзбекӣ мезистанд. Лаҳҷаашон то ҷое барои мо мушкинфаҳм менамуд. Лаҳҷаи хотирмони ин саёҳат ҷойхонаи марказии Ҷуст буд. Одатан, ҷустидо меҳмовони олиқадрашонро дар ҳамин ҷойхона қабул мекарданд. Оши налавро ба сатҳи ойи омода менамуданд. Ҕойхона дар дохили бояи истироҳатни шаҳр ҷой дошт. Афсус, ки ҳавоҷаш хеле тағсон буд. Баъдан ба Косонсой зодгоҳи Ҳамидҷон Ҳамидов рафтем. Ду нафар аз мансабдорони Косонсой, ки боре дар Душанбе меҳмони Рахимҷон буданд, дар соҳили дарёи пурталотуми Косонсой моро Мехмандорӣ карданд. Он ҷо, ки мо истироҳат намудем, бӯстонсарои Фабрикаи шохифони Косонсой будваст. Зардолу акиун мепухт. Ачаб зардолуе дошт. Вакте ки пухт, дар дарзҳат ду кағон мешуд ва аз поён донаи онро дидан мумкин буд. Зардолу чунон қалон буд, ки бо се-ҷор донашро ҳурдзи кас сер мегардид. Рӯзе бо ёрии ҳамин дӯстон ҷониби Ош сафар

кардем. Аваллан, ба Кӯҳи Сулаймон боло шудем. Дар борзи
ин зиёраттох ривояткову ҳикоятҳон гуногуни вучуд доранд, ки
чанде аз онхоро шунидем. Бальдан дар чойхонаи Ош иони чошт
хурдем. Дар қитҳон алоҳиди мусофириёну бошандагони гирауз
атрофи Ош меншиштаанд ва сўхбаташон тоҷикӣ садо мелод.
Мегуфтанд, ки он ҷо мардуми аз Ғарм омада хеле зиёданд.
Ҳамчунин шаҳрҳон Кӯқнилу Андиҷонро низ тамошо кардем.
Дар бозори Кӯқнил шикамсерӣ анҷири кулчай хурдем. Масоиди
ҷомеи хеле ҷолиб ба назар расид. Шаҳри Андиҷон бо
мадрасаҳояш боиси таваҷҷӯҳ гардид. Ин шаҳр бонувони
зебонайеар доштавест. Умуман, ҳама шаҳрҳо, ки дар ин водӣ
лидем, инсабат ба шаҳрҳон Тоҷикистон ободу зебо ба назар
расиданд. Бозори тӯшиғуруши Ҷуст аз ҳама
баш даъкватчалбузида буд. Бегодзи сезиздаҳуми июл дар
мехмонон ҳарор доштем, ки барномаи «Время»-и Москва дар
акбори рӯзӣ филии академик Бобоҷон Гафуровро тълон кард.
Бо Рахимчен ба ҳудосае омадем, ки пагодии 14-ум ҳудро ба
Душанбе расонем, то ки бо ҷекраи шинохтни фарҳангти қишивар
видигӣ ҳардигӣ башем. Дӯстон ба туйи моинин оварданд ва аз он
ло ба майдони ҳавоӣ рафт, мустақим ба Душанбе парвоз
кардем. Бо ришҷои расиди ба таксие нишастему назди бинои
жоҳии Институти ҳоҷагии қишишӣ, ки часиди марҳумро он ҷо
барои виҷӯ гузашта буданд, ҳудро расондем. Маросими видӯй
ҷарабӣ дошт. Мо низ бо садҳо шогирдону муҳлисони ва
ҳамшиддияни шодравон Б.Гафуров аз назди тобут бо сарҳои
ҳаму дижон пурхун гузаштем. Дар атрофи тобут, бештар ҳену
акрабон ҳуҷандии академикро ба мушоҳида гирифтем, ки
байназони надари Ҳусмонҷон Гаффоров яке аз муаллимони
Б.Гафуров ҳам буд. Соатҳои яки руз тобутро бардошта ба самти
«Боги С.Айвӣ» ҳаракат намудем. Дар сафи неши
гуселкунандагони тобути Б.Гафуров аъзоёни Ҳукумати
Тоҷикистон бо сарварии Ҷ.Расулов ҳарор доштанд.
Видоъкунандагон аз Институти шарқшиносии Москва, ки
шодравон то поёни умр сарвари он буданд, аз Тошканд ва дигар
шаҳрҳон Иттифоқ иштирок доштанд. Тобутро то наздикиҳон
Универмаги Водонасос сари даст бурда, сипас болои моинини
гулпӯш гузаштанд. Маросими дағни академик Б.Гафуров

бошукӯҳ сурат гирифт. Рахимчон пешниҳод ҳард, ки тӯри мархумро аз нацик бубинем. Бисёриҳо кӯшин менамуданд, ки аз катории милисаҳо гузашта назди тӯр раванд, аммо иҷозат намедоданд. Мончуръат ҳарда наздикитар рафтем, ки вазари корҳои дохилӣ генерал Нусратулло Абдулҳаков менистод. Монанд ба он кас муроҷиат илмуDEM, ки тӯри устодро бубинем. Абдулҳаков иҷозат дод. Рафтем сари тӯр. Болои он кампаиэе қашида буданд, ки тӯрро лидан тайри имкон буд. Монанд бодо фахмондем, ки аз шогирдони устод ҳастем ва меҳоҳем мангили охираташонро бубинем. Маълум шуд, ки таги кампали мадди ҳуҷандие садон моро шуниду «майдон», писаронам, бинетон, тӯри устодатонро бинед, ани ҳамин чо, хеле тӯри зебо ва кӯшод ҳамдем» тӯфта ғӯши кампалиро як тараф гирифт. Лиҳам, ки тӯри долондор ҳанда буданд. Максад ҳам ҳамин буд, ки Б.Ғафуровро тарзи тоҷики мегӯронанд ё зарупой. Ахнун маълумамон гардид, ки барои чӣ ҷанд руси масқавиро Абдулҳаков иҷозати лидан надод. Русдо ҳам ҳамин ниҳти моро меъостанд. Албатти, онҳо тӯри зарупонро интизом буданд.

Барои маълумоти бештар додни ба ҳонаандигон меҳоҳам аз таърихими бемории академик Б.Ғафуров мухтасаран сӯхбате азном бидиҳам. Пӯшида нест, ки соли 1956 Б.Ғафуров аз вазифаи аввали ҷумҳурий, ба хотири сталинишараст буданааш, озод ҳарда шуд. Сипас, эъонро директори Институти шарқшиносии СССР таъни ишмуданд. Оғози соли 1977 ба бемории шубҳаоваре лучор шуд. Баъд аз табобати ҷандмоҳа натиҷаи дилҳоҳ ба даст наоманд. Азбаски шаҳсияти бонуфузе буданд, бо қадом роҳе мефарҳанд, ки ба саратории меъла гирифтор шуданд, шинҳонӣ аз завҷааш роҳи Душанберо пеш мегирад. Ҷанд моҳе дар беморхони ҳукуматӣ табобат медид ва табиист, ки ягона ҳоҳарааш ӯро мепарварид ва сари болинаш қарор дошт. Ӯ дардаш ва рӯзҳон башумор монданишро месонист. Ҷунин мешавад, ки дар болон забону таги он донаҷаҳо пайдо мешаванд. Баъд аз муроҷиати бемор ба дуҳтурон ба ӯ мегӯянд: дуҳтуре ҳаст, ки дар Озарбойҷон таҳсил дилдаасту ба ҳамин навъ нишонҳои беморӣ ҷавоб ёфта метавонад. Он дуктур Қаюм Соатович Қодиров ном дошта, мутахассиси ҷоги инсон буд. Ӯро ба назди Б.Ғафуров меҳоҳанд, то ки машварате бидиҳад. Қаюм

байд ба ман накл кард, ин Б.Фафуров бисёр одами донишманд будааст. Чий шуд, пурсидам аз ў. Вай киссан ба саволҳои Б.Фафуров ҷавоб доданашро кард. Бемор аввалан аз ҳолу аҳволи духтур пурсон шуда, дар кучо таҳсил карданашро равшан соҳта, байд забенашро берун ба роварда мегӯяд: «Писарам гӯёд, ки ин донаҷаҳои болон забонро чӣ навъ метавон табобат намуд.» Қаюм бо кошӯк забони беморро тагу рӯ карда, ҷавоб медидад: «Бобоҷон Фафуровин! Ҳеч ташвиш нашавед, ким-чӣ аллергия додааст, ҳоло ман мефармојам, ки бо оби маргинсовка рӯзе се маротиба шӯянд ва бо ҳамин дар ду-се руз сикат меёбед». Б.Фафуров ба ў мегӯяд: «Не, писарам. Абуали Сино фармудааст, ки чунин донаҷаҳоро факат бо асали тоза молин додан лозим аст. Афсус, ки шумо Синоро нахонда будаад, майлаш, раҳмат». Қабл аз ин, ки духтур мураҳҳас шавад, Б.Фафуров мегӯяд: «Дурусттараши ин донаҷаҳо нишонии мирғ ҳам буда метавонанд». Ҳамин буд, ки байд аз ҷанд рӯз Б.Фафуров фавтидианд. Овозаҳо пахн шуд, ки ҷаро марҳумро ба зодгоҳаш набурданд? Гӯё ҳуди шодравон васият карда будааст, ки ўро дар Душанбе дағи намоянд. Марҳум, китобҳои зиёди иодир доштанд? Рӯзҳои дағи, ки завҷаанд дар Душанбе қарор дошт, шоял дар заминиа васияти ҳуди Б.Фафуров бошад, маизили масқавиашро мӯҳру кулф заданд, то ки бе интироқи комиссияи босалоҳият китобхонаи эшон мавриди феҳрастсозӣ қарор ногираад. Яъне дорони Б.Фафуров, ки китобҳояш буд, шояд моли Тоҷикистон гардида бошанд...

ЛАҲЗАҲОЕ АЗ ИМТИҲОНОТИ ҚАБУЛ

Моҳи августи иккӣ аз серташвиштарин моҳҳо дар рӯзгори чи муаллимон ва ҷи довталабону хешу акрабони онон ҳисоб мейфт. Якуми августи имтиҳонҳо оғоз ёфтанд. Дар ҳайати комиссияи забон ва адабиёти тоҷик дувоздаҳ нафар муаллимон из кафедраҳои забон ва адабиёти классиқишу мусоири тоҷик шомил буданд: Долиҳудоев Р.Х., Ҳ.Хусейнов, А. Мӯъминов, Ш.Кабиров, С.Ҳошимов, М.Норматов, М.Курбонов, А.Сӯфиев,

Н. Саттори, Х. Мухибов ва дигарон. Банда низ дар рӯйхат будам. Ранги имтиҳонот профессор Додихудоев Р. буд. Ман ин чо низ мувонин мукаррар гардидам. Рансаномон хеле шахси чиддӣ буд. Ҳеч хел тагобозиро намефаҳмид. Дар маҷлиси омодагӣ таъқид соҳт, ки факат довталаби донишдор бояд қабул шавад.

Одатан, имтиҳони мушкил барои ҳама ихтисосҳо иншо ҳисоб меёфт. Ҳайати мо аз довталабони филология ва шарқшиноси аз забон ва адабиёт имтиҳони ҳаттӣ ва даҳонӣ қабул менамуд. Довталабони факултетҳои дигар баъд аз супоридани имтиҳонҳои таҳассусӣ имтиҳони хотимавӣ месупориланд, ки иншо буд. Ба иборан дигар, иншо ба сифати имтиҳони ҷамъбастиқунанда шинохта мешуд. Табиист, ки қисме аз довталабон ба ёрии иловагӣ зарурат доштанд. Гузашта азин, довталабе, ки бидуни ёрии иловагӣ метавонист иншоро бо баҳои мусбат нависад, нобовариеро дар ҳуд ҳис менамуду ҳатман аз пайи «тагоӣ» мешуд. Дар ин маърқака ду истилоҳ роиҷ буд: таго ва ҷиан. Таго маънни соҳиб доштанро дар ҳуд қасб мекард. Тагоҳо аз саросари қишвар дар Душанбе ҷамъ меомаданд. Мехмонхона-хоро иҷора мегирифтанд. Барои тагоҳои дохилии Душанбе мушкилии пеш намеомад, зоро сурогай ҳамзӣ муаллимонро медонистанд. Кайфияти имтиҳони қабул низ дар фаъолияти тагоҳо ба мушоҳида мерасид. Тағо маънни миснаравро ҳам дошт. Пайвастга ба ҳамин мавзӯй аз ҳама беш муаллимони филология обруи баландро соҳиб буданд. Зоро муаллимони комиссияҳои математика, таърих, ҳимия, физика, биология, геология ва гайра ба ҳайати мо мӯхтоҷ мешуданд. Ҷараёни имтиҳони қабул аз иншо қонунмандиҳои қасбӣ дошт. Иншо дар шӯъбаи маҳсус мӯҳр зада мешуд. Ҳар иншо шифр-раками рамзи дошт. Болои дафтари иншо ному нараб ва дигар маълумот дар бораи довталаб зикр намеёфт. Ному нараб, ихтисос ва сурогай ӯ ҳӯҷҷати дигареро тақозо мекард. Яъне, вакте ки иншо барои тағтиш миёни муаллимон тиксум мегардиш, соҳиби он номаълум буд. Табиист, ки иншоназисӣ заҳмати знедеро талаб менамуд. Ҳатоҳои имлӣ, услубӣ ва грамматики агар ҷамъян ҳафто мешуданд, аз рӯи дастурамали мактаби оли, ба довталаб баҳои «тайриканоатбахш» лозим меомад. Бо вӯҷуди ин, муаллимон то даҳ-дувоздаҳ галат ёбанд ҳам, баҳои бад намегузаштанд, то

ки дар гурӯҳҳо понздаҳ-бист касӣ муваффақ доноста шавад. Бисёр кам довталаб ёфтани мумкин буд, ки на камтар аз панҷ хато содир намояд. Вокеан, иншонависӣ хеле мушкил буд. Ба ин хотир, тагоҳо сари муаллимони иншо ҳуҷум месварданд ва ҳамарӯз ба ҳар аъзои имтиҳони қабул панҷ-шаш довталабӣ бор мегардид. Саволномаҳони иншо се мавзӯро дар бар мегирифт. Саволи аввали дуюм аз адабиёти классикӣ ва мусосир ва секом, одатан, мавзӯи озод буд. Ҳачми иншо аз се сахифа кам намешуд. Агар ин меъер риоя намегардид, мавзӯъ ҳалли ҳудро намеёфт ва натиҷа бад зълон мешуд. Чунонки гуфтам, ҳар иншон довзалағӣ раками рамзӣ ба ҳуд мегирифт. Пас чи навъ имкон дошт, ки муаллим иншои навиштаи чиянро пайдо кунад. Таҷрибаи ҷандисола бисёре аз муаллимонро устод сохта буд. Байзехо даҳ-дувоздаҳ иншоро болон ҳам гузашта, бо як назар анҷӯҳтан аз байнин онҳо иншон даркориашонро аз байн капида мегирифтаанд. Ин ҷиҳат махорати ҳосро тақозо мекард. Дигар ин, ки ҳар муаллим шифри ҳудро дошт. Масалан, ба ҷиян пеш аз имтиҳон мегуфт, ки таърихи рӯз гузорад, ё ки як мисраъ шеърро ҳамчун эпиграф дар оғози иншо истифода намояд. Байзехо агар дар дохили синӣ мебуданд, вакти ҷамъ кардани иншоҳо бо қалами оҷӣ ягон иншоние факат барои ҳуд маълумро болон дафтари иншо мегузаштаанд ва ҳангоме ки раис иншоҳоро байнин муаллимон таксим мекара, ласти ҳар муаллимро дила, иншои нишонимондаашро пайдо менамуд. Ба ҳамин монанд, ҳар муаллим ба асоси шифри ба дозталаб фармудааш иншоашро меёфт. Аз ҳама лаҳзаи ҷолиб ва хотирмон он буд, ки вакте раис ба ҳар муаллим 10-15 дафтари иншо медод ва барои ҳуд ёдлошт мегирифт, ки фалон ракамҳо дар ласти қадом муаллим қарор доранд. Яъне раис аз рӯи ракам дафтарҳои иншоро чудо намуда, ҳар муаллимро наздаш дашват карда ба ласташ як ласта иншоро медод. То поён ёфтани таксими иншоҳо муаллими пештар иншо гирифтагӣ ором менишаст. Ин марҳалла, ки поён ёфт, марҳаллан дуюм оғоз мегирифт. Муаллимон ба кофтукоби иншоҳои якдигар шурӯъ мекарданд. Вакте ки иншоҳошонро пайдо намуданд, байъд гӯё ҳамагӣ як охи сабук мекашанду ба гафтиши иншо шурӯъ мекарданд. Чунин ҳам мешуд, ки назди ҷаъзе муаллимон ягон алад дафтари иншо намемонд. Яъне он

муаллим бечиян буд. Аммо ин чунин маъний намегирифт, ки муаллими бечиян иншо тафтиш намекунад, не, албатта, хар муаллим ду-сё иншой аз «бесохибон» назди ў мегузонтанд. Табиист, ки довталаби «бесохиб» агар саводнок мебуд, бидуни шубха баҳои сазовор мегирифт. Вале агар «бесохиб» бошаду саводнокиаш паст, баҳои бад насибаш мегардид. Дар айни замон, довталаби «сохибдор» агар иншоро ба баҳои бад навишта бошад ҳам, ба хотири «чиян» буданаш муаллим хини тафтиш аз қаламхон ҳарранга ва поку кор гирифт, ҳатохоро ислоҳ мекард ва баҳои мусбат мегузонт. А.Сүфиев, одатан, илтимоси ягон тагоро не нагуфта, ба довталаб мефармуд, ки дар иборат «Университети давлатӣ», ба болон ҳарфи «д» бо қалам нукта гузоранд. Баъдан ў иншохоро як ба як аз назар мегузаронд ва «д»-и нуктадорро ёфта, чудо карда мегирифт. Сирри муаллимо А.Мӯъминов мефаҳмаду ў низ ба ҷиянхояш ҳамон шифрро тавсия мекунад. Ҷанд муаллими дигар ҳам ба ҷиянхояшон ҳаминро фармоиш медиҳанд. Рӯзе вакти таксим кардани иншоҳо Сүфиев аз ҷои нишасташ дигаронро огоҳ месоҳт: «ҷашми давлат» -ро зҳтиёт кунед. Ҷашми «давлат» кур нашавад». Бо ин таъкидаш гуфтани буд, ки ҳар иншое, ки дар он ҳарфи «д» сиёҳ ё нуктадор бошад, ба назди вай гузоранд, зеро ин шифрро фақат ҷиянҳои ў мегузоранд. Ҳамин тавр, иншоҳои «д»-и нуктадор ба си адад расиданд. А.Сүфиев когазчаero аз чайб бароварда дил, ки дар рӯйхаташ даҳ довталаб навишта шудаасту наздаш си дафтар ҷамъ гардидааст, ботааччуб ҳуд ба ҳуд гапзанон мегуфт, ки ин чи ҳел шуд, ки сафи «ҷашми давлат» зиёд шуд. Алиакбар вонамуд мекард, ки гӯё чизеро намедонад. Раисамон роҳҳои иншоёбии муаллимон ва ишораҳои рамзиюро намефаҳмид. Азбайнин комиссия соддаже пайдо мегардаду ба Додихудоев сирри муаллимонро ошкор месозад. Ў, ки ҳеч чунин сурат гирифтани мавзӯро дарк намекард, ба назди ректор рафта арз менамояд, ки комиссияи филологҳо худашон дар иншоҳо шифрҳо мегузонтаанд. Ман пай бурдам, ки ин ҳабарро ба Додихудоев Набиҷон Сатторӣ расонда буд. Рӯзи дигарааш ҳайати комиссияро ба дафтари П.Бобоҷонов даъват карданд. Маҷlis дар толори шурои илми баргузор гардид. Мо ҳамагӣ нишастем. Ректор бо мувинин

тавынышынан Приписнов В.И. омад. Холо маңысро сар накарда ба мувиншы гүфт: «Виктор Иванович! Вы можете идти. У нас разговор пойдет на таджикском языке». Приписнов мочень хорошо, Пулат Бабаджановиң гүфту толорро тарк кард. Ректор худани бидуни кадом мұқалдымаса ба мавзұл дахл намуда издор дошт, ки ба ү иттилоғ додаанд, ки муаллимони забон ва адабиет ба дафтархон иншо шифрхон худро мегузоранд, оған маълумот рост аст. Додихудоев ором менишшаст. Н.Сатторий даст бардошту ба сиёҳ карданни комиссия пардохт. Ү тасдиқ кард, ки ҳар муаллим шифри худро дөрд, иншохоро ислоҳ мекунаанд ва тайра. Сипас, Ҳулойпод Ҳуссейнов аз чой баланд шуда, ҳарфхон Сатториро тасдиқ кард. Дигар аъзоени комиссия ҳомуш менишшастанд. Банда аз рӯи вазифаи партиявиам мачбур шуда, аз ректор ичозати сухан пурсидам. Он кас «марқимат, рафиқ Асосев, шумо чи гүфтаниед?»-гүфтанд. Ба хотири ин ки комиссия шарманда иашавалу ин сару садо ба бозору кўча набарояд ва факултет маломат иашавад, гүфтам: «Пулод Бобоҷоновиҷ! Ин ҳабаре, ки шумо шунидел, ба куллӣ дурӯг аст. Ҳеч кадом аз муаллимон ба довталаб намегӯяд, ки ба ҷое аз иншо ҳарфера кур кунад, ё ягон алломати рамзие гузорад. Оре, дуруст аст, ки дир батъе иншоҳо чунин ишонихои рамзи ба назар мерасанд, ки ин ҷиҳатро шӯбайи маҳсуси комиссияи қабули Университет ҳам ифшо сохтааст, аммо ин амали муаллиме нест, балки амали ҳуди довталаб аст, ки ба гүфтан тагояш анҷом додааст. Масалан, таго ба ҷиҳон иншонивисаш мегӯяд, ки ту болон ҳарфи «д» як нукта гузор. Таго бошад пагоҳӣ сари роҳи муаллимеро мегираду ба ү мефаҳмонаанд, ки ҷиҳон ман ҳарфи «д»-ро кур мекунад ё ягон алломати дигар мегузорад, аз шумо ҳоҳиш, ки ҳамин наън иншоро пайдо кунед ва ягон баҳои мусбат гузоред. Рӯи одам ширин аст, муаллим чи ҳам мегӯяд ба он таго, сар мечунбонаду меравад. Ҳама гап ҳамин аст. Ин овозахо дурӯг буда, комиссияи филологҳо ҳеч тоҳ ба ҷиҳон амалҳон ноңдул даст намеззанд». Ректор ҳарфхон маро то охир шуниду гүфт: «Асосев дуруст мегӯяд. Ба ҳамватон ҷавоб аз пайи коратон шавед». П.Бобоҷонов дигар на ба раис ва на ба дигарон нигоҳе ҳам накарда ба кабинеташ рафта даромад. Мо ҳамагӣ ба рӯи ҳавозин бинои зосой беромадем. Додихудоев мисле ки гаранг

шуда буд, хайрухуп ҳам накарду чониби бинои шашум роҳ пеш гирифт. Ҳ.Хусейнов наэди ман омаду «хайрият, Ҳудойназар мешудем. Ман ҳам андепа накарда ҳарфҳои Сатториро тасдиқ намудам». Муаллимои дигар ҳам маро табрик мекарданд, ки «ҷони комиссияро ҳаридам». Ду сол қабл Н.Сатторир раиси комиссии имтиҳоноти қабул буд. Як дӯсти давраи аскариаш наберашро ҳонаи ӯ мебараду шинос мекунад. Пагоҳ иншо менавиштааст. Азбаски он мард қадрдони хуби Н.Сатторир будааст, илож наёфтаасту ба набераи дӯсташ гуфтааст: «Пагоҳӣ, ҳи ба имтиҳон медарой қӯшиш кун, ки дар катори аввал биншинӣ, то ки вакти иншонависӣ муаллим наэдат рафта тавонад». Рӯзи дигар довталаб, ки майдачусса будааст, вакти ба синф даромади давдавак мешаваду ӯро тела дода ба қафо синфҳона мебаранд. Довталаб ноидоч дар мизҳон қафо менишинаид. Одатан, қабл аз саволномаҳоро овардан раиси комиссия ба синфҳо даромада тарзи нишасти довталабонро наззора менамояд. Он рӯз Н.Сатторир ба синфи маҷриди назар медарояду аз як сар довталабоиро тафтиш карданӣ мешавад, ки ҳамон набераи дӯсташ гумон мекунад, ки муаллим ӯро мечӯяд, шитобзода аз ҷояш баланд шуда ласт бардошта метӯяд: «Акаи малим ма иҷадаюм». Сатторир ӯро мешиносаду «шини аҳмак, ман туро намечӯям» метӯйду шарм дошта баромада дигар аз баҳри тафтиши синфҳо мебарояд. Ҳулоса, дар имтиҳонҳои қабул лаҳзаҳои хотирмон хеле зиёд рух медиҳанд, ки барои як рисолаи алоҳида мавод дода метавонанд.

ТИРАМОҲИ ҲАФТОДУ ҲАФТ

Устод М.Турсунзодаро бори охир дар рӯзҳои мотами академик Б.Ғафуров дидам. Ҳамон рӯз беморгунад буд. Таги пӯсти ҷеҳраш зардӣ дошт ва бечуръатона роҳ мерафт. Ӯмуман, шоҳидон метгуфтанд, ки устод солҳон охир ҳудро бад хис менамуд ва ҳар сарӣ вакт бистарӣ мегардид. Соли 1977 омодагӣ ба ҷаҳни 100-солагии устод Айнӣ идома дошт ва М.Турсунзода бисёр меҳост, ки ҷаҳни ҷеҳраи воқеии миллат бо шукӯҳу

шахомоти хоса тачнил гардад. Сарварин ин рузги таърихиро ҳам
худи устод ба ухла доимтанд. Илова бар ин, охириён сентябрин
ҳамин сол дар Тоҷикистон даҳан адабиёт ва санъати Ҷумҳурии
Федеративии Россия (РСФСР) дар назар буд. Табиист, ки чунин
рузҳои фарҳангиро иштазаи неш М.Турсунзода дар сатҳи боло
ҳаз ҷенамуд ва ба ҳотири ин ки тирамоҳ яке аз фаслоҳи
зеботарини соли Тоҷикистон маҳсуб мешуд, устод вакти ҷаширо
дар ҳамин фасл таъни мекарди, меҳмонони олиқадри ҷумҳурии аз
бехтарин меваҷӯт ҳаловат бубаранд. Ангуру ҳарбузуву тарбуз,
дар моҳи аввали тирамоҳ ҳурдаибоб мегардид. Бесабаб нест,
ки устод аксарапн зодрӯзҳояшро на дуюми моҳи май, билки
миснаҳои сентябр мегузаронданд.

Тавре мебинем, М.Турсунзода дар соли 1977 ҳудро
сергарааддуд дидан меҳостиласту мутаассифона, оғози сентябрин
ин сои ба кулӣ бистарӣ шуд. Мегуфтанд, ки ба дарди турда
тирифтор буд. Бо оғози дарсҳо овозиан беморини устод бештар
боиси ташвиши шогирдону ҳонандагони эшон гардид. Ҳар кучо,
ки ду-се фарҳангӣ менишаст, беморини М.Турсунзодаро ёдрас
шуда афсусҳо меҳурданд. Сӯхбатҳои миш-миштунаро дар
муҳиги Иттифоки нависандагон ҳар лаҳза шунидан мумкин буд,
ки гӯё рӯз то рӯз дарди М.Турсунзода меафзудааст. Ба аёдаташ
турӯҳ-турӯҳ шогирдону адабиётшиносон ва ҷеҳраҳои
фарҳангиву сиёсии кишвар мөоммаданд. Бокӣ Раҳимзода касе
буд, ки Мирзои беморро ба ҳанда овардан мачбур месоҳт. Охири,
онҳо ҳуб ё бад, солиёни дароз қавли дӯстони чойӣ допғанд, бе
ҳамдитар ба ҷое намерафтанд, гули сари сабади ҳар ҳурсандии
шаҳрвандон буданд. Оё имкон дошт, ки Бокӣ рӯз дар миён
дӯсташро дар бистари беморӣ бубинал. Не, албатта, балки рӯзе
як бору ду бор сари болини шаҳси аз ҳама наизику кадрдонаш
ҳозир мегардид ва ҳарду лаҳзандон таҳой солҳои ҷавониву
камолотро ёд карда, афсусҳо меҳурланд, ки он рӯзҳо дигар
барнамегарданд, зеро солҳои ҷавонӣ низ паси сар шудан доранд.
Фарзандонаш Масъуду Фирӯз ва Парвиз аз беморини наҷдари
ғамхору рамзи миллаташон ҳуни шигар меҳурданд, валие илоҷе
намеёфтанд, ки умри киблагоҳашоиро дарозтар қуанд.
Мерафтанд сари болини наҷдари, наҳдӯяш менишастанд, ба
ҷеҳраи табассумдори ўзҳои мемонданд, мӯйҳои ҳамеша

шингизашро навозин мекарданд ва могуфтанд: «Падарчон, индоозлох наэ мешавел, аз дирӯз бектар менамоем». Гӯб бо ин чанд харфе, ки нобоварона аз қалби онин балар мешуда, падари дар бистари марг қарордоштани кешро тасалло мөдоданд. Ҷавчан меҳрубони устод Сабодат Зиёвиддинован ҳунарнеша, ки ҳанӯз соли 1934 ҳангоми тайёр кардан «Маликзи Турандот» ва баъди ишқин Зеварро дар писсан «Хўим» ичро карданаш бо Мирзои наивчавон ошино шуду ҳамон сол акди никоҳ бастаид, дар рӯ ба рӯи устод қарор мегирифту ҳама ширинҳои рӯзгори бо шавҳари ифтиҳори миллаташ гузарондашро соатҳо пешни хотир меонвард. Наберагони дўстрўяки устод инзгоҳе шитобзода ҷехран беморгунни бобон овозидорашонро бо дастаини кӯдаконаашон навозиш мекарданд. Бобо инз бо ҳоидани дусе мисрать шеъраш онҳоро ором месоҳт, ки нороҳат нашванд, зеро чунонки мебианд, бобояшон ҳанӯҳ ҳам шеър меҳонад. Аз шогирданаш бештар М.Қаноат бо М.Турсунзода будааст. Ҳамон шабу рӯзҳо сентябрь 1977 маъсалай ба Мукофти давлатии СССР пеинҳоҳ шудани М.Қаноат барои достонҳон «Сурӯши Сталинград» ва «Гочикистон исми ман» дар Москав бояд ҳал мегардидааст. М.Турсунзоди бисёр орзу доштааст, ки дар зиндагиаш ба ин мукофоти баланд сазовор шудани шогирдашро худ бубинад. Аз ин ҷост, ки ба бемориаш шигод нақарда, ба раиси комиссияи марбути, дусташ Николай Тихонови ленинградӣ занг зада, из ҷиддияти мавзӯъ огоҳаш месоҳтааст. Рӯзи охир, чанд соате пеш аз марғ устод дар шоҳидии М.Қаноат бо фарзандонаш тунин висият мекунад: «Ҳарҷи дорам, ба миллат тааллук дорад, талони нақунед». Фарзандони висияти пиздарро шарофатмандона ичро карданд ҳар чизе ба устод тааллук дошт, гирд оварданд ва дар Ҳона – музейи вай гузоштанд. Гузашта аз ин, устод поёни умрашро пеш аз пеш медиҳ, ки маслихати завҷиашро иодила нағирифту ба ҳукумати шаҳр муроҷиат намуд ва чанд моҳ кабл аз бистарӣ шуданаш дар кӯчаи Свириденко ҳонаэро ба расмийт дароварди.

Ба ҳамин тарик, баъд аз бемории дуру дароз, устод Турсунзода дар синни 66-солагӣ, бетоҳии 24-уми сентябрь соли 1977 дар беморхонаи «Медгородок» вафот кард. Соате нағузашту ҳабари фавти М.Турсунзода саросари қишиварро аз

Душанбе то Москаву Тошканду Ленинграду Дехливу Техрону
Кобулу дигар шаҳрои фарҳангии дунё пахш кард. Радиои
ҷумҳурӣ дар аҳбори расмиаш ҳар сари вакт ҳабари фавти
устодро пахш менамуд ва аз ҷониби комиссияи ҳукуматии
тадорукоти дағни М.Турсунзода бошандагонро огоҳ месоҳт.
Се рӯз часади марҳум дар яҳdonи шифохонаи номбурда нигоҳ
дошта шуд. Дар ин рӯзҳо бо С.Табаров таги дарвозаи ҳавлии
устод дар кӯчан Карл Маркс аз гирифтем. 26-ум қабл аз ин ки
тобути М.Турсунзодаро дар Театри опера ва балети ба номи
С.Айнӣ ҷиҳати видъ гузоранд, соатҳои ҳашти пагоҳӣ боз назди
ҳавлии марҳум омадем, зеро маълумамон буд, ки бо ҳоҳиши
ҳонадон ва хешу акрабояши соате болон дӯкони ҳонааш
тобуташро мегузоштанд. Дарвозаи дутабакаи ҷӯбии ҳавли
калон боз буд. С.Табаров, А.Сайфуллоев, Р.Мусулмонқулов
банда ва фарҳангии дигар қатор меистоданд. Мошини
боркаше пуштнокӣ ҳудро ба доҳили ҳавли тирифт ва тобутро
сари ластон бардошта ба ҳонааш дароварданд. Медидам, ки
мардуми Қаратоғ дар тараҷҷуд буданд. Садои гиряни занон ва
фарҳандонаш ба гӯшҳо мерасид. Фарҳангии зиёде кӯчан Карл
Маркса иҳота карда буданд. Дар рӯ ба рӯи ҳавлии устод, он
тарафи кӯча болон ҳараки дарозе Махмудҷон Воҳидов ба
ҷашмам расид, ки сарҳаму ғамгин менишаст. Соати нӯҳ Ҷӯён
доштанд, ки ҳама ба Театри опера ва балет раванд, видъ бо
устод он ҷо аз соати 10 то 12 идома ҳоҳад ёфт. Вакте ки ба
назди Театри опера ва балет омадем, майдони 800-солагии
Москавро лидан мумкин набуд, он ба тамом пур аз видоъгарон
бул. Мошиҳон боркашу автобусҳо аз поҳияву атрофи шаҳри
Душанбе одамонро мефароварданд. Ҳар қадом роҳ мечуст, ки
доҳили театр гардаду охирии бор бо шодралон ҳайру ҳуш
намоҳд. Вазири корҳои доҳили Н.Абдулҳаков назоратро ба
иҳтиёр дошт. Гирду атрофи гулзору ҷаманзорҳои театр аз
автобусҳон «Икарус» деворҳо соҳтанд, то ки мардум аз рӯи
тартиби муайян барон видъ омодагӣ бигираанд. Аммо одамон
нунон ба ҳам ҷафс шуда буданд, ки «сузан аз байнашон
намегузашт». Домуллоро гум кардам. Намедонам ба кучо рафт.
Ману Асадулло Сӯфиев зери дарахти бузургшоҳи қаштани рост
истода издиҳомро тамошо мекарлем. Ҳамин лаҳза дар пахлӯи

худ Турсун Улчабоевро дидам, ки бо мұзахой латтагиву сару либоси корй рост меистод. Бо эшон жириром ба қо овардем. Он кас гүфтанд: «Ташкил карда нағавонистанд. Соли 1954 ман дар маросими дағни устод Айні аз назди Академия сар карда дұ тарафи хиёбонробанд қашыда будам. Азин рү, мәрдүм ботарғиб ба толор даромада видөй менамуданд». Т.Улчабоев дуруст әрод мегирифт. Вазъияте, ки мәрдүм он рүз рү ба рү омад, хеч соң ед надоранд. Доду фигони занону күдакон қасро норохат месең. Чандын қасон зери по монданд. Баъзеҳо дасту похощонро шикастанд. Соат 12 шуд, аммо ҳамоно дарғы одамон рү қониби театр равон буд. Як вакт ба мұшохида расид, ки одамон дарвозаҳои «Икарус»-ро зұран күшінде, дохили он гардида, сипас тирезаҳоро шикаста болон гүлзору ҳаманхо ҳудро андохта, қониби театр медавиданд. С.Мирзошоев, Н.Абдулхаков ҳарчанд ҳохиш мекардан, ки беназмі сурат нагирад, vale пеші рохи мәрдүми би жағдайындағы гирифтада кори дүшвере буд. Комиссияи дағи ба құлосае омад, ки мұхлілати видөйро боз як соати дигар дароз намояд. Соатқоз яки рүз ылғын шуд, ки часади мархұм дар теппай Лучоб ба хок супорида мешавад, ҳохишмандон метавонанд ба воситан автобусхо, ки омода будынд, пеш аз пеш ба он қо разанд. Баъди чүннін ылғын дар дах-понздах дақика майдони назди театр холі шуд. Ҳама шитобзада рохи теппай Лучобро пеш гирифт. Садхо мөшин пушти сари тобуг жетекшілік шуданд. Мөшіндорхо бо рохқои дигар ҳудро то кабристон расондан. Соатқоз сен рүз теппай Лучоб ба күхи одам табдил ёфт. Он қо маңында маросими дағи сурат гирифт. Бисёрихо ҳарфхо гүфтанд, аммо ағсұс ки наздик рафта измешуд. Ба наззарал комати баланди Бокиау Миршакар мерасиду бас, ки ҳарду мегиристанд. Гүё Боки гүфта бошад, ки «Мирзочон, барохат бихоб, ман ҳам ба қарибі дар нахлұят қарор мегирам...». Акнун теппай Лучоб ба мазори М.Турсунзода табдил ёфт. Рамздар он буд, ки шаһрдорон ва құкумати құмхүрі орзуи шоиирро ба қо оварда «ошёнаш»-ро дар баландис аз теппахон Душанбе гузонтанд:

Ошён гар мегузорй, дар баландиҳо гузор,
Аз раҳи меҳру пағову аҳди бепоён гузор...

ФОЧИЛИ МАХМУДЧОН ВОХИДОВ

М.Вохидов Институти давлатии санъати театрии Москавро соли 1960 хатм намуда, сараввал дар Театри мусикӣ-драммани шахри Ҳужанд як сол фаъолият мекунад. Аз соли 1961 актёри Театри давлатии академии драммаи тоҷики ба номи Лоҳутӣ буд. Махорати ҳунармандии мавсүф, пешазҳама, дар ошкор соҳтани дунёи ботилии қадҳамон ба муноҳида мерасид. Дар баробари он қизактёри вокей буд, ўро метавон асосгузори намоишӣ театрӣ бо иштироки як актёр номил. У мураттиб, режиссёр ва иҷроқунандай якчанд намоишҳо, монанди «Гуфтугӯ бо ҳуд»(аз рӯи рубоиёти Умарӣ Ҳайём, 1967), «Ватан ва фарзандон»(1969), «Ишқи зиндагӣ»(1971) ва гайра буд. Истеъоди режиссёрии М.Вохидов дар намоишномаи «Алломон Адҳам ва дигарон»-и С.Улугзода(1976) равшан зоҳир шуд, ки дар он ҳудаш нақши Пашковро бозидааст. Ҳамзамон дар як чанд фильмҳои истеҳсоли «Тоҷикфильм» нақшҳои асосиро бозида буд.

Бисту ҳаштуми оқтябрини соли 1977 ба муносабати 60-солагии Инқизоби Оқтябр як гурӯҳи ҳунармандони Тоҷикистон ба Ирӯқ сафари ҳунарӣ карданд. Гурӯҳи ҳунариро ҷонишини раиси Шӯрон вазирони РСС Тоҷикистон Рустамбек Юсуфбековро ҳоҳбарӣ менамуд. Ба ҳайати ластан ҳунарӣ -Ҷӯрабек Муродов, Махмудҷон Вохидов, Нукра Раҳматова, Зебо Аминзода ва дигарон изомил буданд. Тарҷумонии гурӯҳро муаллими кафедраи забони арабии Университети давлатӣ Мирзо Тоҳиров ба ўҳда дошт. Ҷой шуд, ки 13-уми ноябр овоза паҳн гардид, ки М.Вохидов аз қабати ҳафтуми яке аз меҳмонҳонаҳои шахри Багдор афтида ба ҳалокат расидааст. Ин таърихе буд, ки часади марҳумро аз Багдор ба Москву интиқол доданд. Понздаҳуми ноябр тобути сарбастаашро дар толори театри Лоҳутӣ барои видъ гузоштанд. Кассе чехраи ўро дида натавонист, ки сабабашро поёнтар хоҳед ҳонд. Он рӯз аз сояҳон ҳашти пагоҳӣ сар карда, атрофи театро донишҷӯну ҳунармандон ва муҳлисони шодравон ихота карда буданд. Катори маҳшари

одамон аз дарвозаи марказӣ медаромаданду аз дарвозаи шимолии театр мебаромаданд. Радиои тоҷик оҳангҳои мусиқӣ классикику «Шашмаком» -ро бо салоҳон Тӯҳфа Фозилова, Ҳанифа Мавлонова, Аҳмад Бобокулов ва дигарон наш менамуд. Ҷошг шуду дарёи одаму мошин хиёбони Лениниро ба ҷониби кабристони шаҳри Сариосиёб саросар пур кард.

Акунун дар заминан шохидии бâъзе ашкосе, ки бо марҳум якҷо буданду ҳодисаи фочиаангезро дар Багдол ба мушоҳидатирифта буданд, лаҳзаҳоеро барои ҳонандай ҳеш пешниҳод менамоям. Рӯзи видоъ бо М. Воҳидов, одамон гурӯҳ-гурӯҳ назди театр қарор доштанд. Ба гӯшам расид, ки мегуфтанд: «Ўро күштанд, сионистҳо күштанд». Онсӯяр рағғаму гӯш ба сӯҳбати гурӯҳи дигари муҳлисони марҳум додам. «Маҳмудҷон хайфшуд. Агар намемурд артисти ҳалқии СССР мегардиш, хуччатҳояш дар арафаи тасдиқшавӣ қарор дошт. Бале, бале, ўро ҳамин даста күшт, то ки ба ҷояш одами ҳудапон узвони баланди артистиро бигираид» мегуфтанд. Нисо Муҳаммадҷонова, ки бо банда ҳамсоягӣ дошту дар ҳамин гурӯҳи хунарий буд, бâъди бозгашт ба саволи ман, ки чӣ тавр Маҳмудҷон фавтид, чунин ҷавоб дод: «Дастаи мо ба хунарнамой пардоҳт. Пагоҳии нуҳуми ноъабр зълон доштанд, ки Маҳмудҷон бетоб шудааст. Мо аз наи ғаъолияти хунарии ҳеш будем ва ҷандон сарн мавзӯи бемории эшон мутаваҷҷех намегардидем. Ҳар ҷопт мешунидем, ки гӯё ҳолаш хуб шудаасту пагоҳ хунарнамой ҳоҳад кард. Дар байн даҳ рӯз паси сар шуда мо ба Москваз баргаҳитем. Қабл аз гарвоз ғаҳмонданд, ки Маҳмудҷон боз ҷанд рӯзи дигар табобат медидааст. Вақте ки ба майдони ҳавоии Шереметево ғаромадем, ба назарамон расид, ки намояндани ҳукумати Тоҷикистон дар Москваз -Мирзошоев С.П. бо ҷанд нафар мансабдорони дигар сӯйи ҳаволаймо меомаданд. Мо гумон доштем, ки онҳо ба пешвози дастаи хунарий баромадаанд. Аммо ҳангоми аз зинаҳо пойин шудан кассе гуфт, ки тобутин Маҳмудҷонро ҳам бо ҳамин ҳаволаймо интиқол додаанд. Ҳамин лаҳза аз нуктаи борғарорӣ тобути бо порҷаи сиёҳ ҷонандаро низ ғароварданд. Маълумамон гардил, ки муддати даҳ рӯзи охир Маҳмудҷон дар ҳаёт набудаасту ба хотири ба ғаъолияти дастаи хунари садама нарасонданд, часадро дар яҳдони

шифохона нигоҳ дошта, гуфтанд, ки ў бетоб асту табобат мебинад. Дигар чизе маълумам нест. Чи беморие каншид, чи наъв фавтид, барои хамаи мо то ҳол яке аз мавзӯъхон сарбастасест». Тааҷҷубовар менамул, ки ҳунармандони дигар ҳам такрибан ҳамон маълумотеро медонистанд, ки аз забони Нисо Мухаммадҷонова овардам. Чи сирре дар фочиаи Маҳмудҷон ниҳон буд, сарбаста менамуд. Барои банда, ки тақдири ниҳоии Маҳмудҷон барин нишонни миллат бетафовут набуд, таҳкики ҳешро илома додаму дӯсти университетиам Мирзо Тоҳировро аз наздик дидан ҳостам. Рӯзе ба дидори эшон мушарраф гардидааму саволи маълумро барояш додам. Мирзо накӣ кард, ки шабе, таҳминан, соатҳои 10-11, посбоиҳои ҳутал ба қабати истикоматии меҳмонони тоҷикистонӣ омада ҳабар доданд, ки «аз ошёнаи шумо як одаматон болои монине афтиду ўро ба шифохона бурданд. Ман ҳарфҳон он ирокиро ба раисамон Р. Юсуфбеков тарҷума намудам. Роҳбарамон дасту поҳӯрда шуда пурсид, ки таҳминан аз қадом ҳучра афтиданашро метавоид гӯял. Аз араб ишро савол кардам. Ў бо мо ҳучраҳоро лида-дида рафт ва ҳучраи Маҳмудҷонро нишон дод. Ҳостем дарвозаашро кушода дарсем, вале аз даруни қулғ буд. Ҳарчанд «Маҳмудҷон, Маҳмудҷон» гуфта садо медодем, овозе намсомад. Ба ҳулосае омадем, ки бо роҳе дарвозаро кушоем. Бо ёрии он праб дарвозаро кушодем ва дидем, ки кӯрпаи раҳти хоби Маҳмудҷон яктараф партофта шуда буду дарвозан самти балкон боз. Таги катани як шиша «Водка»-н кушодагӣ ва болои мисли чой ду стакан чой дошт. Маълум шуд, ки он одами болои монини афтори Маҳмудҷон будааст. Бинобар ин, ба касе аз ласта чизе нағуфта аз қормандони меҳмонхона ба қадом шифохонаи шаҳр интиқол додани Маҳмудҷонро маълум карда, бо роҳбализи шаҳсони мисъул ба шифохона ҳудро расондем. Таги зарроҳи ҷарорӣ тириғта будем, ки дуҳтуре баромаду накӣ кард, ки оре, мардоро оварданду ҷунон ҷароҳат лида буд, ки физит як ҷафъе ҷашмонашро боз карду ҷон дод. Мо савол қарзем, ки метавонем ўро бубинем? Дуҳтур гуфт: Ҷаро не? Марказам, ани оғ ҷо болои занбаре гузашта шудааст. Болояш бо сони сафед ҷӯшондагӣ буд. Сонро бозо карда воеқияти фавти фочиаззати Маҳмудҷонро бо ҷашмони ҳеш дилем, ки ба

таърихи нўхуми ноябр рост меомад. Р.Юсуфбеков ин ҳолатро
дода, дасту поиш меларзид ва чий гуфтанаширо намедонист. Ин
лаҳза намояндагии сафорати СССР дар Багдод ва дигар
шахсони расмӣ бо мо ҳамроҳ гардианд ва ба чунин ҳулоса
омаданд, ки аз ин фочия ҳарфе чое иброз нашавад ва то поёни
барномаҳон консерти ягон аъзои даста бояд чизе налонад. Факат
гуфтан даркор, ки Махмудҷон бемор шудааст ва таҳти назорати
духтурон қарор дорад. Мирзо наклаширо идома дода гуфт. «Баъд
аз шифохона назди меҳмонхона омада он мөшинро дидем, ки
боляш пачак шуда буд. Дурттар аз қароргоҳи мөшинҳо
пулисери пайдо намудем, ки ў ҳамчун назоратчи рафтор
менамуд. Аз эшон савол кардам, ки магар ў чанд соат қабл
дила буд, ки аз қабати ҳафтуми меҳмонхона марде саропо болон
он мөшин барҳурд. Балс, ман ин ҷо будам, ки садои даҳшатборе
хушерам соҳт. Тоҳта назди мөшин ҳозир шудам, ки он мард
болон мөшин барҳурда, сипас рӯи замини асфалтиш афтида
буд. Бубинед, гуфт пулис, он мард чунон ба вазн болон мөшин
афтидааст, ки аз зарби он шишаҳои пешорӯи мөшин батамон
майла шудааст. Вокеан, ҳамин тавр буд, ки пулис юисса намуд»—
суханашро интиҳо баҳшид Мирзо.

Баъд аз чанд рӯзи дағни М.Воҳидов ҳамоно овозазову
таҳминҳо миёни хешу акрабо, ҳонавода ва муҳлисонаш идома
мегирифт. Гуё удар саҳнаҳои толорҳон Ирок чунон бо маҳорати
баланд ҳарф мезадааст, ки тамошобинон дакикаҳо аз ҷойҳо
баланд шуда, кафкӯй мекардаанд. Ин ҳунари воло душманони
ӯро водор соҳтааст, ки ба катлаш расонанду забонаширо аз бех
бибуранд ва ҷашмонашро бикобанд. Таҳмин дигаре ҳам садо
медод, ки ӯро қадом кишвари гайре дуздидаасту часади
сиёҳпӯстери ба доҳили тобути рӯйин гузаштаанд. Ин таҳмин
баъд аз ин ки дар шоҳидии хешу акрабо ва ҳонаводааш тобутро
кушодаанду доҳили он часади батамон сиёҳпӯстро диданд,
палид омада буд. Завҷаи марҳум, ки дуҳтари дромнависи
шинохта Сайдмуродов буд, доду фигон бардоштааст, ки ин
часади шавҳари ў набуда, балки часади қадом сиёҳпӯстест.
Аммо шоҳидони дигаре, ки аз Багдод то Душанбе тобутро
ҳамроҳӣ намуданд, исбот кардани шудаанд. ки ин часади
М.Воҳидов аст, аммо ба асари ин ки дар тобути рӯйин сурохие

пайдо шудаасту бонси даромадани хаво гардидааст, часад сиёх шудааст. Хешовандон ҳам ба часади М.Вохидов будани дохили тобут бовар намскарданд. Пайвасти ба ин мавзӯй нақл карданд, ки бародари мархум ба ихтисос химик будаасту бо лавои обакне чойи доги дасти М.Вохидовро пайдо намудааст ва қаноат хосил кардааст, ки хеч чон шубха нест, ин часади бародараш аст. Бо ҳамин масъалаи ба кий тааллук доштани часади сиёхпӯст ташхис мегардад. Мавзӯй дигари сарбаста онро мемонд, ки чи навъ Махмудҷон аз ҷон хобаш хесту сун балкон рафт ва ҷаппа шуда афтад. Ин ҳам бар асари таҳминҳо таҳқиқ мегардид. Яъне чи ҳел? Гӯё М.Вохидов қайҳо боз ба бемории лунатик (беморие, ки шаҳс дар ҳолати хоб будан роҳ мегардад) гирифтор будааст. Завҷааш ҳам ба ин ҳолат дучор омадани шавҳараширо гӯе борҳо ба мушоҳида гирифтааст. Ба ибораи дигар, баъзан нимашаб Махмудҷон аз хоб бедор шуда, ҳуд аз худ бо ҷашмони пӯшида роҳ мерафтааст. Баъд аз даҳолати касе боз бедор мешудаасту ба ҷон хобаш бармегаштааст. Ин ҳолатҳо агар касе дар ҳона набошад, шаҳс лунатик метавонистааст, таври механикӣ дарвозаи ҳӯҷаро қушода ба кӯча барояд. Агар ҳамин беморӣ дар бадани Махмудҷон ҷой гирифта бошад, ў аз ҷон хобаш баланд шуда, мустаким ба балкон баромада роҳгардиашро идома додани шуда, ба панҷарони балкон бар меҳӯраду бо сар ҷаппа мешавад. Яъне вай дар асари бемории лунатик ба марғи фоҷиаангез дучор меояд. Акнун муаммои дигарро бояд ҳал намуд, ки вобаста аст бо шишони саркушодан «водка» ва ду стакон. Табиист, ки як стакон ба М.Вохидов, ҳамчун соҳиби ҳӯҷра иргибот мегирад. Пас, соҳиби стакони дуюм ки буд? Боз ҳам гуфтанд, ки ҳамон бегоҳ Ҷӯрабек Муродов назди Махмудҷон даромада сӯхбати тӯлонӣ карда будаасту бо расидани вакти хоби Махмудҷон ҳӯҷраи ўро тарқ кардааст. Аз ин рӯ, хеч ҷон бахс надорад, ки стакони дуюмро Ҷӯрабек истифода намудааст. Рости гап, банди тасдик карда наметавонам, ки дар ҳакиқат ҳамон шаби фочиа Ҷӯрабек бо Махмудҷон ҳамсӯҳбат шуда буд ё не? Бо вучуди ин, ҳарчанд ки Ҷӯрабек баъд аз ду соли фочеани Махмудҷон ба унвони Ҳунарманди Ҳалқии СССР (1979) сазовор дониста шуд, мегуфтанд, ки ин унвон бояд ба Махмудҷон дода мешудааст.

Албатта, ин гуфтанхо дар мавриди муносибати Чурабек бо Махмудчон чандон воссият надорад. То он 'то, ки маълумот дорам, сабабҳои сар задани фоциии Махмудчон Воҳидов холо ҳам дар ҳолати сарбаста карор доранд. Шояд умри Махмудчон аз 38 сол беш пешбинӣ нашуда будааст. Палидан манғии соли 1977 он буд, ки се ҷехраи адабиву фарҳангӣ ва илмиин миллатро ба коми марг қашид ва табакди зиёро дар панҷ мөҳи охири ҳуд нороҳат соҳт... Табиист, ки Махмудчон ҷисман ба ҳоки Ватан омезиш ёфт, аммо ҷехраи ҷиддиву табассумдори ў мудом бо муҳлисонаш аст. Моҳе нест, ки мо ба Махмудчон ба воситаи намонии филтромахо дидор набинем. Сад афсус, ки нотакрор будани Махмудчон дар ҷодан ҳунари актёри имкон намедидад, ки мисли ў ҳунарманде дар муҳити фарҳангии тоҷик гавалид шавад. Шояд миллати тоҷик мисли Махмудчон ҷавони дигареро замоне рӯн саҳна меорад. Аммо, банд ба ин ақида ҳастам, ки тақте дар понздаҳ-бист соли охири асри гузашта дар соҳаи адабиёту фарҳангту мусикии дунёи форсизабон тимсоли Аҳмад Зоҳиру Махмудчон Воҳид ва Кароматуллоҳи Курбон падид наомад, дар даҳ-бист соли аввали садаи бисту як гумон аст, ки тавлид ёбал. Зоро дунёи мусикии ҳунарофарии ҳоло дар ҷодан дигархелтаре карор гирифтааст, ки дурномояшро пешгуи намудан ҳеле душвор аст. Бо ин далел, боз солҳо Махмудчонҳо бо миллату муҳлисонаш якҷо умр ҳоҳанд дид. Ин падила ҳеле муҳим аст. Ба ҳамин тарик, М. Воҳидов, ки 10-уми октябрин соли 1939 дар деҳаи Шайлони ноҳияи Ашт ба дунё омада буд, 9-уми ноябрин соли 1977 дар Багдод ба таври ғочиавӣ фавтил ва 15-уми ноябр дар шаҳри Душанбе ба ҳок супорида шуд. Рӯҳаш шод бошаду ҳунараш бо миллатани.

ТАЧЛИЛИ 60-СОЛАГИИ ПРОФЕССОР В.АСРОРИЙ ВА ДИГАРОН

Дар факултети филологияи Университет дар пахлүн Ш.Хусейнзода, С.Табаров ва Д.Тоциев сутуни дигаре Вохид Мираншуроевич Асрорий буд. Ҳарчанд ки зодрӯзи мавсуф 7-уми ноябрι соли 1917 буд, садорати Университет тасмим гирифт, ки чашни 60-солагии ўро 26-уми ноябрι соли 1977 баргузор намояд, зеро маъракан пахтаний имкон намедод. Пайваста ба ин масъала комиссияи тадорукот таъсис гардид. Раиси ин комиссия узви вобастаи Академияи илмҳои ҷумҳурий С.Табаров таъин шуд. Соати 14-и рӯзи мазкур толори бинои марказӣ аз меҳмонону донишҷӯён ва ҳамкорону адабон пур гардид. Дар раёсати машҳис ректор П.Бобоҷонов, муовини ректор онд ба таълим В.И.Приписнов, котиби комитети партияи Ф.Тоҳиров, декани факултети филология М.Давлатов, профессорон Д.Тоциев, Ш.Хусейнзода ва С.Табаров қарор гирифтанд. Соҳибчаширо дар ҷойи намоёне шаҳвор шинонданд. П.Бобоҷонов ҷанд сухани шикастани тоҷикии мӯқаддимавӣ дар мавриди профессор В.Асрорӣ иброз дошта, байд суханро ба раиси комиссияи ташкили С.Табаров доданд. Мавсуф дар бораи ҳаёт ва фаъолияти соҳибчашин маърузаи пурмуҳтавое анҷом дод. Бо вучуди ин ки профессор В.Асрориро аз соли 1963 ба ин тараф мешиноҳтам, аз гузориши С.Табаров фаҳмидам, ки эшон зодан шаҳри бостонии Ҳуҷанд буда, институти дусолаи муаллимиро дар Тошканд ҳатм намуда, то соли 1942 ба қасби муаллими дар мактабҳои ҳамагони машғул шудааст. Солҳои 1942 - 44 дар сафи Армии Сурх хизмат кардааст. Дар ҷаҳони ҷанг ҷаилии ҷарроҳатҳо бардоштааст. Байдан дар содан матбуот фаъолият менамояд. Шеърҳо эҷод мекунад ва ниҳоят ба Университети давлатӣ меояд ва гайра. Бо поён ёфтани суханронии С.Табаров содибчаширо қафедраву факултетҳо пайи ҳам табрик карданд. Ҷаҳзан ҷомақӯшонӣ хотирмон буд. Ҳамзамон ба ў соат ва колине ҳадя доданд. Зиёфат ҳам ташкил шуд. Ҳонандан гиromӣ болотар дар раёсати машҳис бори аввал бо исми М.Давлатов замсӯрил, ки ҳамчун декани факултети

филология муаррифӣ мешавад. Тавре ки аз мазмунни дафтарҳон солҳон 1975-1977 огоҳ шудед, дар факултет нооромиҳо миёни муаллимон идома дошт. Табиист, ки дар чунин мунокишаҳо, пеш аз ҳама, сарварон гунахгор буданд, зоро маҳз онҳо дар турӯҳбозиҳо иштирок мекарданду боиси нороҳатиҳо миёни кормандону ҳайати муаллимону профессорон мегардидаанд. Роҳбари муассиса бояд ҳамаро «ба як ҷашм бубинад». Мутаассифона, ду дафъае, ки М.Косимова ба садорати факултети филология омад, аз ӯҳдан кор набаромад. Сабабаш он буд, ки ҳамчун роҳбар бозичаи дасти турӯҳе шуд. Диғар ин, ки агар ҳамчун ҷинси латиф буданашро сарфи назар намоем, ӯ дар факултет вазн надошт ва бо андак эродеро сараш бор кардан дақикаҳо ба гиря дода мешуд. Гузашта азин, ӯ ҷонибдори турӯҳи «шимолгароён» буд. Метавон гуфт, ки муаллимону шаҳсиятҳои баманзалати ҷанубро хуш надошт ва ба онҳо бо як назари тамасхуromez менигарист. Ин ҷиҳатҳоро донишҷӯёни низ эҳсос менамуданд. Албатта, сарчашимаи ин пайдиди номатлуб дар идораҳои болоии ҷумҳурий мавқеъ дошт. Бесабаб набуд, ки мудом донишҷӯёни кӯҳистонӣ байни ҳуд ба муштзаниҳои дастҷамъӣ дода мешуданд. Бартарин аксари донишҷӯёни минтақаи ҷануб он буд, ки дониши мукаммал доштанд. Дар факултет ягон муаллимеро дидан мумкин набуд, ки таври тасодуф нигоҳ дошта шуда бошад. Масалан, С.Табаров, Р.Мусулмонқулов, М.Давлатов, А.Суфиеv, С.Халимов, Ҳ.Мацидов, А.Махмадаминов, Ҳ.Муҳибов, Т.Хаскашев, Д.Хоҷаев, Ш.Кабиров ва диғарон устодоне маҳсуб мегардидаанд, ки ҳеч гоҳ шогирд аз дарси онҳо норозигӣ изҳор намекард. Аммо дар турӯҳи «шимолгароён» муаллимону аспирантони тасодуфӣ ба мушоҳида мерасиданд. Аз ин ҷост, ки раёсати Университет дар якҷоягӣ бо комитети партияи нияти лекани факултети филологияро иваз намудан кард. Ягона номзод ба ин вазифа М.Давлатовро медонистанд, ки вазифаи Раиси назорати ҳалқии Университетро ба ӯҳда дошт. Аммо М.Давлатовро ба асари ҳалолкориву ҳакбасёниаш турӯҳи мавриди назар намепазишуфт. Мудирон ва сутунҳо кихо буданд? Д.Точиев, Ш.Хусейнзода, В.Асрорӣ, С.Табаров. Ин чор сутуни марказӣ дар атрофи ҳуд сутуниҳо доштанд. Одатан, сутунҷаҳо

шуда мухоммади шуда. Нас, индея мухоммад келди, ли-жо
сса да юнна мозакъ из бозон чонини дигар. Вални се бозон
шуда уз тозий да бозон. Ахвадда, валини се бозон. Ни вакидаюро
шудаи Широреяни хубшаронист. Биновар ни барон намозанди
М.Давлатову номозанди намудан дурзат намекард. Рује ректор
И.Бобоҷонов бандаро ба сифати муовини котони ташкилоти
партийий ба лафттараш давлат намуда, дар ҳамин мавзӯи
мавтарат ҳардай хост. Шояд саволе ба миён ояд, ки чаро
В.Асрорро иеву маро давлат кард. Ректор байд аз ҷанд
мочароҳо ва роҳҳои ҳалли он фахмида буд, ки ман анҷаке вазн
дорам. Ректор боз медонист, ки профессор В.Асрори ба ном
котони ташкилоти партийий аст, балки ҳама садоҳиятҳоро ба
иҳтиёри муовинии гузонши буд. Гузинта аз ин, П.Бобоҷонов
байд аз мочарони Ш.Хусейнзодаву М.Холов ва комиссияи
ииттиҳоноти қабул, ки дар ҳалли ин ду нақши банди ҷашнрас
буд, мъъдумот дар ласт дошт. Шояд ҳамин далелҳо буд, ки
ректор маҳз назари маро дар мавриди овоз гирифтсан ё
нагирифтани М.Давлатов ҳангоми ииттиҳобот донистани шуд.
П.Бобоҷонов бидуни мукаддимас гуфт: «Рафик Асоев! Мо
мехҳем, ки Маҳмуд Давлатовро ба декани пешниҳод намоем,
аммо медонем, ки дар шурои олимон тарафдории дозимаро пайдо
намекунад. Чӣ бояд кард? Шумо ба сифати муовини котони
ташкилоти партийий метавонед мусондат намоед, то ки
М.Давлатов овоз гирад?» «Кӯшиш мекунам Пўлод
Бобоҷонович», - гуфтам. Ман ба чор мудир сӯхбати партийий
анҷом медиҳам ва шуморо бовар мекунонам, ки номзади хостаи
шумо бидуни мамоннат овоз мегирад». «Майлаш», гуфт ректор
ва банди ҳам аз пайи иҷрои супориши ў шудам. Аввалин ба
В.Асрори иияти ректорро фахмондам. Он кас ҳам ба гайр аз
М.Давлатов шахси дигареро дар ин мансаб дида наметавонист.
Аз элон маслиҳат гирифтам, ки агар мувоғика дошта бошанд,
бо Ш.Хусейнзода, Д.Тоҷиев, С.Табаров, Т.Незъматзода,
Х.Хусейнов, И.Сатторӣ ва дигар аъзоёни шурои олимон сӯхбат
намоед. Вале ў «не, не, рафик Асоев! Ман ин корро зинҷом дода
наметавонам, ҳудатон хубтар ин супоришро ҳал мекунед», -
туфт. Ҳамин шуд, ки бо ҳама номбурдагон ҳудам дар лафтари
партийий маслиҳат ороостам. Шояд манзалати дафтари партийий

бүд ишою позадини М.Давлатовро наъкул шумориданд. Базд ал ду се руз ба қабуди Н.Бобоҷонов рафтам ин гуфтам, ки метавонанд, монуъро майриши мухокиман шурон олимон карор дилар. Ректор иккора ҳуний карду башд из як ҳафта М.Давлатов хомчун декани наини факултети филология пазируфта шуд.

Найвиста ба ғазоилини ректорини академик Н.Бобоҷонов боз як падидан мусебатро гуфтани қастам, ки он ба мавзӯи аз намояндагони ташуб ва кӯҳистони Чумхурӣ таъин намудани искандо мебошад. Метавон гуфт, ки то омадаи мавсүф ба вазифаи ректори дар Университет ба вазифаи деканий аз минтақаи шимол. Бухорою Самарқанд пазируфта мешуданд. Н.Бобоҷонов то ёе ин қодабро дар Университет шикаст. Аз ин чост, ки дар солҳои 1971-1977 деканҳои факултетҳои иқтисадӣ-Талбак Назаров, филология - М.Давлатов, шарқшиносӣ - Ф.Начмоноев ва биология - Ҳабиб Сафаров таъин гардидаанд. Он солҳо чунин таъинот ишқилобро мемонд, ки се намояндаи Кӯлоб ва як зоди Вахиё ба сифати аввалишҳои чор факултети Университет шинохта шуданд. Дар бэъзе доираҳо ин мавзӯи мухокима ҳам мешавад. Ин чӣ ган? Кӯҳистонӣ кучову сарварӣ кучо? Аммо Н.Бобоҷонов роҳбари баманзалият ва мустақил буд. Аз ягон идораи болой дасти ёри намечуст ва аксарай илтиносҳояшонро вакти қабул ба инобат намегирифт. Ҳаромхӯрӣ надошт, аз вазифа сўйистеъмол намекард. Чи хеле ки роҳгардиаш бовикорона буд, кораш ҳам ростин ба назар меҳурд. Гумон аст, ки Университет чунин ректорро боз пайдо намояд.

Агар каме ба қафо баргардему боз аз моҳи август сухане бигүем, он аст, ки шашуми ин моҳ рӯзномаи «Маориф ва маланийт» мақолаи бандаро бо номи «Масъалан ҳарактер дар ду повест» чоп кард. Дар дараи Варзоб бо мадмоне истироҳат менамудам, ки Шаҳбоз омаду аз чопи мақола огоҳам соҳт. Ӯ худхонда буд. Макола лар боран повестҳои «Шинде»-и Сорбон ва «Пайванд»-и Саттор Турсун баҳс менамуд. Ҷос оид ба симон падар дар «Пайванд» таъқил намуда будам, ки нависанди падари худро дар назар лорад. Ин падар то ба ҷанг рафтанаиш иносин хубе буд, аммо баъзи баргаштан ба шаҳси ҷоҳилу дагале табдил месбад. Саттор Турсун ба акидан камшина розӣ напушда, назди

мухаррири рӯзнома – Бўринисо Бердиева рафта, даво бардоштааст, ки ў ба фикрҳои соҳиби мақола розӣ нест ва ҷавоб менависад. Муҳаррир, ки чунин «чангдозиҳо»-ро миёни мунаққиду нависанда меписандид, «марҳамат, навис, ман пагоҳ ҷопаш мекунам» мегӯяд. Нависанда бо қадом мулоҳизае хоста буд, ки бо ман шифоҳӣ сӯҳбат намояд. Пагоҳие таги ангурҳои бинои шашуми Университет менишастан, ки Саттор Турсун омад. Ў хеле бадҷаҳи менамуд. Чанчолро бардошт. Ҳуб маро маломат кард. Ҷавоб менависам гуфт. Ту падари маро таҳқир кардай, мегуфт. Саттор, ки ҳамон лаҳза андаке шаробзода буд, барои баҳс намеарзид. Аз ин рӯ, гуфтам, ки ман навиштам ту ҷавоб гардон ва гӯй, ки падарат девона набуд. Дигар баҳсро лозим налида рафт. Аммо ҷавоб нанавишт, мисле ки қаҳраш паст шуд. «Агар нависанда ба ҳар мунаққид ҷавоб навиштган гирад, кай асар менависад», - гуфтам дар ботин. Бо вучуди ин, аз касе шунилам, ки Саттор ҷавоб навишта будааст, аммо Бердиева ҷангаш кардааст, ки ба чунин амал ҳудро одат накунисад, ки ҳамчун адаб инкишоҳ наҳоҳад ёфт. Рӯзе дар хисбони Ленин нависанда М.Хочаевро дилам. Ў изҳори ҳурсанди кард, ки повести «Об -рӯший»-ро ба роман табдил додааст. Ваъда додам, ки ҳатман фурсат ёфта сари нахустромани эшон мақолае менависам. Ин шабу рӯзҳо бо таъкиди домулло С.Табаров рисолан номзадиро барои ҷопи оммавӣ омода месоҳтам. Ният доштам, ки як тақриз аз Салоҳиддин Солех ва тақризи дуюмро аз В.Асрорӣ ҳоҳиш намоям. Моҳи декабри 1977 ҳам расид. Ҷанд рӯз кабл бо ҳоҳипи мудири шӯъбаи адабии рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» Ҳалимшо Салимшо маколае дар бораи романи А.Шукуҳӣ ва Ҳилолиён Аскар «Печутоби роҳҳо» навиштам. Дар роман ҳунар камтар ба назар ҳурд ҳам, ҳаҳрамони марказиаш Қаҳрамони Мехнат Саидхӯҷа Урӯнҳоҷаев буд. Барои рӯзнома ташвиқу ба қадри ҳазмин ҷеҳрани заҳмат расидан муҳим ба назар мерасид, ки фармоиш дод.

Сеюми декабр шанбе буд. Бастанкори шинохта Миратулло Атоев маъракае орост, ки дар он асосан фарҳангииён Ҳ.Абдураззоков, Нурмуҳаммад Табаров, Юсуф Саодатов, Т.Муҳиддинов, Бозор Собир, Вафо Назаров, Одил Ҳусейнов, Абдуғаффор Воҳидов, Ш.Кабиров ва имсоли онон ҷамъ

омаданд. Банда хам даъват шуда будам. Н.Табаров ба сифати мудирин шӯъбай ташвику таргиби комитети шаҳрин партия кор мекард. Он даврон чунин касон шахсони давлатий хисоб меёфтанд ва дар маъракаҳо бештар эҳтиром доштанд. Муҳим ин буд, ки эшон, воқеан, чехраи фарҳангӣ хисоб меёфт ва дустонаш низ актёри маъруф Ҳ.Абдураззоков барин шахсон буданд. Н.Табаров дар назари банда донишманд менамуд ва аз хама илмҳо каму зиёд дониш аз бар карда буд. Дар ин миён Т.Муҳиддинов хам муаррихи баландпоя ва донишманди таърихи навини Ирон худро медид. Сари қадом мавзӯе бе Н.Табаров баҳсанон тӯлонӣ шуд. Б.Собир дар суханронии табрикотиаш соҳиби маъракаро таври шӯҳиомез маломат намуд, ки бонси нороҳатии дустони эшон гардид. Масалаи, Б.Собир меғуфт, ки Миратуллоро, ки ин қадар ба сифати бастакори шинохта таърифаш мекунед, дар дехааш Ёхсүи Дангара касе намешиносад. Воқеан, ин шоири тавоно баъзан ҳарфҳои «одамкуш» дошту чойи истифодаашонро худаш намедонист. Соат дувоздаҳи шаб шуда бошад хам, мо рӯи ҳавлӣ сӯҳбатро идома медодем. А.Воҳидови дуҳтур низ дар баҳс оростан устухон надоништ. Мавсуф сари масъалаҳои таъриҳӣ баҳс карданро дуст медоништ ва ин навъ китобхоро бисёр мутолиа менамуд. Аз ин чоғӣ, ки бештар аз Чингизхону Темур за Искандари Макдунӣ ёловварӣ менамуд.

Панҷуми деҳабр 90-солагии Абдулқосим Лоҳути дар сатки баланд таҷлил гардид. Голори Театри давлатии академии драмавии тоҷикиба номи Лоҳутиро табакаи фарҳангӣ пур соҳт. Болон саҳна Ҷ.Расулов, М.Холов, Полукаров, Г.Бобосодикова, ҳамсари шоир-Бону, писарашиб-Гев, адибои Ҷ.Икромӣ, Бски Рахимзода, М.Қаноат, М.Миршакар ва меҳмонон аз шаҳрҳои Масқав, Ленинград, Тошканд, Ашқобод, Алма-Ато баромада, раёсати маҷлиси бошукуҳро ташкил доданд.

Мачлистро М.Миршакар бо сухани мукаддимавӣ шурӯъ намуд. Котиби якуми Иттифоқи нависандагон М.Қаноат дар бораи ҳаёт ва фаъолияти Лоҳути маърӯзаи бистдакиҳай анҷом дод. Риштан суханро С.Бону гирифт. Дар аввал чанд ҳарфи тоҷикиро ба забон оварду байд ғузоришаш ба забони русӣ идома гирифт. Табиист, ки ҳарфҳои завҷаи шоир ҷойхое аз рузгори

масказии Лохутиро дар поёни умраш равишан месохт. Писараш Гев, ки касби инженерӣ дошт, чанд ҳарфоро ҳамчун хотира пешниҳод намуд. Баъдан сухан ба Бокӣ, ки лода шуд, ҳоло ҳарфашро нашунида ахли толор ба ҳанда омодагӣ гирифт. Ч.Расулов, ки бисёр роҳбари фурӯган ва ҷиадӣ буд, рӯй ҷониби Бокӣ гардонду мутаваҷҷехи ширингӯфтториҳои ўшуд. Бокӣ дусе лаҳзаро аз хотираҳояш дар мавриди Лохутӣ қисса кард. Баъдан шоирав ҳушсаликӣ ҳавзаи Ирон-Жола Бадеъ ба забона форсӣ сӯҳбати донишшандӯзонае сари шаҳсияти Лохутӣ аянҷом дод. Мехмонҳо ҳар қадом шинохташонро аз шоири инкилобӣ иброз доштанд. Бахши дуюми маҷлисро консерти қалон ташкил дод. С.Табаров бар асари бемори дар маҷлис иштирок надошт. Ҳар зимиёнтон домулло ҳудро беморгуна медид. Боз ҳамон сулғаи ҳушку қунд азиятшад мелод. Бинобар ин, баъд аз маъракаи ҷаҳонӣ ба аёдати устод шитофгам ва лаҳзарҳоеро аз ҷараёни маҷлиси Лохутӣ барояшон қисса намудам.

Шашуми декабр рисолаи номзадии А.Кӯчаров дар мавзӯи «Таърихи эҷоди повести «Одина»-и С.Айни» мавриди муҳокимаи аъзоёни кафедраи адабиёти советии тоҷик қарор гирифт. Сарогоз домулло ҳам ба сифати мудири кафедра ва ҳамчун роҳбари илмии соҳиби рисола сухан карданд. А.Кӯчаров панҷ-даҳ дақиқа мазмуни умумии рисоларо баён соҳт. Р.Мусулмонкулов, М.Давлатов, Х.Муҳибов, А.Маҳмадаминов, С.Аминова ва бандагӣ, ки рисоларо хонда будем, заҳмати А.Кӯчаровро қадр намуда, онро бо қаноатмандӣ тамомшуда ҳисобидем ва ҳамзамон ба ҳимоя пешниҳод қардем.

Ҳаштуми декабр, соати 16, дар толори Университет маҷлиси тантанавӣ оид ба 50-солагии маҷаллаи «Садои Шарқ» ва ба мукофоти ҳукуматӣ қадр шудани он таҷлил шуд.

Професор В.Асрорӣ садри маҷлис буданд. Бокӣ Раҳимзода, М.Қаноат, Лонӣ Шералий, Бозор Собир, Ю.Акобиров ва дигарон дар раёсати ҷаҳонвора қарор гирифтанд. Аз таърихи таъсиси «Садои Шарқ» сӯҳбатҳо сурат гирифт. Аз ҳама беш суханронии Бокӣ Раҳимзода хотирмон буд. Нӯхуми декабр ба нашриёти «Ирфон» сар задам. Рисоларо ҷанд рӯз кабл ба ин ҷо оварда

будам. Бо маслихати домулло С.Табаров директори «Ирфон» Собирчон Хошаевро диданам лозим буд. Даҳ-бист дақиқа дар кабулгошон интизорӣ қашидам. Никоят, из кучое омаданду из ҷониби С.Табаров буданамро фахмида кабулам карданд. Он қас оғодам соҳт, ки мусаввадаро ба мудири шӯъбаи адабӣ, нависанда Чумъа Одина доданду ҳатманӣ из ҷараёни маизӯҳ ҳудашон боҳабар мешаванд.

Бо ин ҷонд ҳикоят ба саргузаштҳоям дар соли 1977 хотима мебахшам.

ДАФТАРИ НҮХ МОХИ СОЛИ 1978

СОЛИ АЙНИ

Бо карори маҳсусун ЮНЕСКО апрели соли 1978 салсолагии устод С.Айни дар саросари дунё чашн гирифта мешуд. Омодай ба ин чашн як сол мухаддам оғоз гирифта буд. Ҳама музассисаҳои фарҳангӣ, мақтабҳои ҳамагониву оли ҳар кадом бо накшҳои ҷашини хеш чорабиниҳо меғузарониданд. Назбати ҷашивора ба Университет ҳам расид. Бо ибтикори факултети физиология, бисту ҳаштуми феврал дар бинои асосӣ 100-солагии устод ҷаши гирифта шуд. Дотсенти кафедран адабисти классикий Назира Каххорова раисни мачлиро ба ӯзла дошт. Адибону меҳмонон дар шаҳси Ҳ.Абдураззоқов, Ғани Абдулло, Раҳим Ҳошим, М.Шукурев, Д.Тоҷиев, С.Табаров, В.Асрорӣ, Камол Айнӣ, А.Маниёзов, Р.Ходизода ва Ш.Хусейнзода сари мизи салорат нишастанд. Азроҳбарони Университет, муовини ректор онд ба таълими шабона Абдуллоҷон Орифов ва намояндани комитети партизани Университет Махмадназарбеков иштирок карданд. Толор пур аз фарҳангдӯстон буд. Сабаби серодам шудани толор боз он буд, ки дар ӯзлон исти ҳофизӣ дӯстдонга Чурабек Муродов зикр меёфт. Шоял бо ибтикори Назирабону бошад, ки шакли мачлиси ҷашиниро дигар ҳел соҳтанд. Яъне расеати мачлис не, балки болон садна чанде аз мизҳои ҷойнӯширо ҷо-ҷо гузоштанду ду қас-ду қас нишастанд. Таври озод ҳар қас дар бораи устод С.Айни ҳарфи тоззоро гуфтани мешуд. Ҳ.Абдураззоқов порчан ҳурдакакеро аз «Доҳунда» кироат намуд. Ғани Абдулло ва Р.Ҳошим аз хотираҳоиши истифода карданд. Масалан, Р.Ҳошим нақл намуд, ки С.Айни аз соати 8-и бегоҳӣ то 12-и шаб меҳобидаасту пас ҳеста то субҳдам эҷод мекардааст. Бийд, соате ба шустушӯ ва наҳорӣ машгул гардида, боз сари мизи корӣ нишаста то соати ҷори бегоҳ масруфи тадқику эҷод мешудааст. Сипас ба шаҳр баромада, рӯзномаву мачалиҳои тозаро ҳаридорӣ мекардааст. Фарзанди устод - Камол низ чанде аз хотироти замони зиндагӣ дар Самарқанд иброз дошт.

Дувоздаҳуми март ба воситаи радио дар мавриди 100-солагии устод Айнӣ барномаэро матраҳ соҳтаанд, ки дар он ҳамсари устод Салоҳатбону ва духтараши Холида иштирок карданд. Банди ин барномаро аз оғоз то анҷом ёддошт намудам, ки бальзе аз лиҳазони онро ин ҷо овардан дар айнишиносӣ аз аҳамият холӣ наҳоҳад буд.

С.Айнӣ соли 1920 ба духтари устодаш - Маҳмуд - Салоҳатбону издивоҷ мекунад, ки дар ин кори ҳайр миёнирав Шакурӣ будааст. Салоҳат мегуфт, ки домулло одати ачиб доштанд: барвакт меҳестанду то вакти ноништа хафт-ҳашт саҳифаро сиёҳ мекарданд. Назар ба накли бону ў ба корҳои навис-нависи шавҳараши ёрӣ мерасондааст. Холида низ бальзе хотираҳояшро иброз дошт: С.Айнӣ барои навиштани «Ёддоштҳо» масруф будааст. Аммо мисли пештара 17-18 соат кор карда наметавонист. Кори эҷодии ў то соатҳои панҷи бегоҳӣ идома мебефтааст. Баъд ба рӯзномаҳонӣ машгул мешудааст. Устод аз соли 1947 то 1950 се кисми «Ёддоштҳо»-ро ба поён расонданд. Аммо кисми чорум тӯл қапид. Тез-тез бемор мешуданд. Кисми панҷумро меҳостааст, ки дар Самарқанд оғоз кунад. Гуфта будааст, ки 15-уми июл ба Самарқанд меравем, ангури шибиргонӣ ба ман кувват мебахшад. Баъд ду мисрӣ шеъри Айниро кироат кард.

Ба ин муносабат дар рӯзномаи «Маориф ва маданият» ёддоштҳои ҷиёни ҳамсари С.Айнӣ, доктори илми тиб, академик Абдулхамид Мансуров рӯи чоп омад. Аз мақолаи номбурда ҷунин донишни бардоштам: С.Айнӣ ҳамеша қабл аз нони ҷошт «дору» меҳӯрдааст. Барои ин ки гоҳе дору қабул карданашро фаромӯш накунад, ҳамсараш огоҳаш месохтааст. Аз ин ҷост, ки ҳар ҷошт назди сандуке рафта, сарпӯши онро боло бардошта, ким-чи ҳел доруеро истифода карда, сипас сари ластарҳон қарор мегирифтааст. Пас аз ҷанд сол А.Мансуров фаҳмидааст, ки Айнӣ ҳар ҷошт як қадаҳӣ коняк истифода менамудааст. Устод ба бемории меъда гирифтгор будаасту қадом духтуре конякро ба манфиати ў донистааст. Ин сирро факат завҷааш медонистаасту бас. Лекин солҳои охир дигар аз он «дору» қабул намекардааст. Пас аз фавт, вакте ки часади С.Айниро

кушодаанд. Мансуров шохид будааст, меъдаро бемор дилаанд, ки хӯчайраҳояш аз кор монда будаанд. Академик менавишт, ки С.Айнӣ хеле логару беҳол шуда баъд вафот кард.

Кабл аз таҷлили ҷаҳонӣ С.Айнӣ 15 апрел назди меъмонхонаи «Душанбе» пайкаро биринҷии Айнӣ, ки 6,9 метр баъзи дошта, болои пояс 4,2 метра ҳарор мегирифт, кушода шуд. Дар атрофи муҷассамаи С.Айнӣ боз се композитсия: «Одина», «Озодӣ» ва «Ғалаба» илова шудааст, ки дар маҷмӯъ баёни рӯзгори устод ва қаҳрамонҳои ўянд. Соати 12-и ин рӯз донишҷӯёни факултетро ба он ҷо бурдем. Ҷ.Расулов пардаро аз болои ҳайкал бардошт. Ҳабдаҳум ва ҳаждаҳуми апрел дар ҳонан Иттифоқи нағисандагон, ки акун дар хиёбони Путовский комит рост мекард, конфронтси илмӣ баҳшида ба 100-солагии С.Айнӣ баргузор гардид. Меъмонон аз кишварҳон дуру назлик омаданд. Иржи Бечка (Чехословакия), Файз Аҳмад (Хиндустон), намояндаҳо аз Булғория, Ленинград, Москва, Тошканд, Тбилиси, Боку ва дигар ҷумҳуриҳон баредарӣ интирок карданд. Аз Олмон – Манфред Лорснс ташриф оварда буд. Маҷлисро президенти АИ Ҷумҳурий, академик Осими М.С. бо сухани муқаддимавӣ оғоз кард. Ҳамон рӯз, яне 17-уми апрел, дар назди Ҳонан адибони Тоҷикистон ҳайкални «Айнӣ ва Горкий» кушода шуд, ки пардаро раиси Шӯрои вазирон Раҳмон Набиев бардошт. Ин ҳайкал лаҳзан сӯхбати дуҷони адабиёти советиро нишон медиҳад. Ҳаждаҳуми апрел низ конфронс идома ёфт. Дар поёни конфронс филими мустанади «Айнӣ»-ро намониши доданд. Филимро таҳиягарӣ маъруф Борис Кимегаров ба навор гирифта буд. Бисту чоруми апрел дар шаҳри Тошканд рӯзҳои ҷаҳони С.Айнӣ оғоз мешаванд. Сипас таҷлили 100-солагии устод дар Самарқанд идома меёбад. 17-18-уми май ҷаҳони 100-солагии Айнӣ дар Москвав баргузор ҳоҳад шуд. Дар ин соли ҷаҳонӣ рисолаву китобҳои зиёде ба нашр расиданд, ки ҳамаги айнишиносиро инкишоф дода метавонистанд.

Дар заминан ҷаҳони таърихии С.Айнӣ бори аввал дар ҷумҳури Наврӯз бо шукӯҳу шаҳомат таҷлил гардид. Ба ин муносибат ҷонинини декан Абдусаттор Нуралиев ва бандаро ба комитети партияиини ноҳияи Роҳи Оҳан даъват карданд. Шаҳси дуюми

партийӣ арз дошт, ки имсол бо карори Комитети марказии партия дар саросари чумхурӣ или Наврӯз, ҳамчун или фарҳангии ниёгон ҷаши гирифта мениавад. Бинобар ин, аз мо ҳоҳиш ба ҷо оварданд, ки дар гузарондани ин ҷорабани мусоидат намоем.

Чордаҳуми март шунидам, ки дар назди Университет Шурӯи лиғои рисолаҳои докторӣ ба ғаъзлият мепардоҳтааст. Раисаш профессор Д. Тоҷиев таъин шудааст. Аз ин ҳабар Асадулло Саъдуллоев ҷандон ҳушӣ надошт, зеро ҳуччатҳояшро барои шӯрои Академия омода соҳта буд.

Бисту ҳафтуми апрели соли 1978 ҷониби Кӯлоб ҳаракат мекардам, ки радиои Москва аз Инкилоби Саври Афғонистон иттилоъ дод. Дар аҳбор гуфта шуд, ки ҳизби «Ҳалқ» бо ҷонабарин Нурмуҳаммади Таракӣ ҳокимиётро ба даст гирифтааст. Ҳамзамон Ҷавлати Советӣ Чумхурии Демократии Афғонистонро ба расмият шинохт.

ДИДОР АЗ ШАХРҲОИ ФАРҲАНГИИ НИЁГОН

Понздаҳуми июли ин сол бо пешниҳоди Ш. Қабиров нияти сафари водии Зарафшон намудем. Ба ин сафар дӯстамон Қурбон Бобосро низ дâъват кардем. Сабаби лиғари сафари мо он буд, ки меҳостем аз ҷанголи тагоҳову ловталабони қабули имсола ҳалос шавем. Ба ин маънӣ, ҳар сеъмон дар имтиҳонҳои қабул будем. Яъне ба як тир ду ниппон задани будем, ҳам даҳ-понздаҳ рӯз муҳити Душанберо гагӣир медодем ва ҳам водии Зарафшонро, ки хеч вакт ба фурсат налида будем, тамошо мекардем. Шаҳбоз нишони сеъмро ҳам задани буд. Бо ин баҳона, ҷанд рӯзе бо аҳли оилааш меҳмони падарарӯсу ҳушдоманаш мегардид. Ҳамчунин бочан Шаҳбоз, Каримҷон Эгамбердиев бо ҳамсаравӣ Зебуниносон ҳамдарсамон бо мо ҳамроҳ шуданд. Ногуфта намонад, ки Шаҳбозу Каримҷон бачаҳошонро қаблан ба Панҷакент равон карда буданд. Ба ин хотир, мошини «Волга»-и Шаҳбоз, ки раками давлатии 09-67 СББ дошту рангаш осмонии баланд буд, якҷоя бо ронанда панҷ

мусофири гунчонид. Шахбоз сари чилав, ман дар пахлӯш ва Курбону Каримчону Зебуннисо пушти сар нишастанд. Каримчон, ки худ панчакентӣ буду моро ба сифати меҳмон мешинохт, пеш аз пеш дегро бо палаваш ва дигар маҳсулоти мавриди зарурати рохи 5-6-соатаро бо худ гирифта буд. Ба ибораи дигар, се кӯлобӣ меҳмони панчакентихо маҳсуб мешудем. Гузашта аз ин, Каримчон, ки таҳассусаш геология буд, дар сафар бо худ чихо гирифтаниро хуб медонист. Як рӯз баъд соатҳои хафти ҷагоҳӣ ба шоҳроҳи Душанбе-Аизоб-Айни-Панҷакент худро ворид соҳтем. Сӯҳбатамон дар ҷараёни роҳ ҳеле турсамар ҳа ҳаловатбахш сурат гирифт. Бештар Курбону бандо бо латифаҳои обдору намакини ҳеш рохи душворгузарро ноаён месоҳтем. Ҷоҳе Шахбозу Каримчон ҳам «салаверди» мегуфтанд. Зебуннисо дар мавчи сӯҳбати мардон ғута зада чӣ гуфтанашро нағонад ҳам, ба ширингуфтториҳои мо ҳалад расондани намешуд. Шояд он лаҳзаҳо ҳенпро ҳамчун мардон мединд. Дар ҳамин рӯхия дараи ҳуҷманзараи Варзобро паси сар намуда, кӯтали Аизобро боло шудему ба қуллаи он расидем. Шахбоз лутф карду ҷанд дакикае мөшинро дам додани шуд. Аҷаб табииати дилрабое бо кӯҳҳон мисли тоҷик сарбаландаш ба мо салом мебоданд. Миёни кӯҳҳои сар ба фалак ҷамаизсуру майсазорҳо ба назармон меҳӯрду афсус ки дастнорас буданд, вагарна мисли ин ки болои колини гулгун менишаста бошем, соате болои он қарор мегирифтему аз баландӣ поёниро тамсҳо менамудем, ки нур аз буттаҳои юғану куруш буданд. Дар ин муддат оби мөшин ҳунук шуд ва мо рӯ ба нишеб ҳаракат кардем. Баъд аз се-ҷор қилометр Шодмондара пешвозамон гирифт, ки барфпӯш буду аз зераши дарёе ғазвора мезад. Бо пешниҳоди Курбону Каримчон тасмим гирифтем, ки болои барфи панҷ-шаҳметраи гафс дастарҳон пахн намоему деги палавро, ки ҳоло ҳам бугаш мебаромад, бо як қадаҳӣ қоняки арманий нӯши ҷон намоем. Такрибан, оши палавро рост истода ҳурдем, зоро болои барф нишастан ҳавф дошт. Воксан, ҷуни нишаст ҳаловати ҳоса дошт. Аккоӣ ҳам кардем. Ақиун қоняк корашро карда буд, ки Курбону Каримчон бе ганаффус гап мезаданд. Сӯҳбаташон то ҳадде расид, ки ба баҳси илмӣ табдил

ефт. Курбон күшиш менамуд, ки дониши геологиашро сари геологи таҷрибадор бор кунад. Хайрият, ки дар пахтӯяшон ҷисси датиф менишаст, вагарна монанди сангҳои ноустувори геологӣ ба соиши медаромаданд. Хубии баҳс он буд, ки то Айнӣ ҷай наъ расидем, номаълум монд. Пешниҳод кардам, ки ҳам монин дам гираду ҳам худамон, чунки роҳ ҷаҳон ҳамвор набуду ҳуб тақонамон дода буд. Катеро дар ҷойхонаи маркази Айнӣ банд кардем. Вакти зардолу ҳам буд. Соате истиродат намудему боз роҳамонро ҷониби Панҷакент идома додем. Соатдеҳ се изази ҳавдии падарарӯси Шаҳбоз - амаки Бобобек карор гирифтем. Аҳди ҳонавада бо Мехринисову бачаҳоиаш меҳмононро интиҳорӣ мекашиданд. Ба амаки Бобобек, ки дар либоси сталини буд, оғӯш кушодем. Маро гоибони меҳмонаст. Бӯи изиз гарми гунӯрӣ ба машҳоми Курбон ҳаду шакароб фармудем. Бектарин гизо барон шаҳриён шакираб буд. Бетондех ҳавза меҳмонаи ҳамон ҳонавада шудем. Ҳенду акрабон ҳавзи Шаҳбозӣ дар қадом моро дид ҳетиром ба ҷо меҳоварданд. Мо монанди амирони Балҷувон якнаҳдӯ зада будем; ба ҳетироми кар қадом аз ҷо бозонда шудан лозим исомад, вилем ин ба Курбон ҷаҳони маъкуз набуд. Падари Мехринисо шаҳси фарзандигӣ буда, сонъа ғасифаҳои баланди роҳбариро дар шаҳри Панҷакент ба ӯзда доштааст. Амаки Бобобек ҷунон даҳик, сӯбҳат меҳроҳӣ, ки сӯб ҷониши сокди таъриҳи бошад. Ин ҷилдат ба Курбони бедонандеш ҳезеҳ ҳуҷ омада буд. Дар нақшрам падари Мехринисон шоҳра таърихи зиндани миллатро мемонд. Ҳосапсану ҳосапсану соддом бисту сӣ ва беъд дар сӯҳбати эшон садифонали бузургӣ гӯзарҳои ҳалқи тоҷикро ташкил мелоданд. Шеърҳои ҳасонакатро деле өлӣ - меҳаронд. Суханонаш орому баронашро ба ҷаҳони донишмандӣӣ доштанд. Азнуни маълумам гаршид, ки бурӯянин масуф аз шурӯнинҷаш сарчашма бафароҳӣ будашт. Ҳушҷонини Шаҳбоз ҷун ҳама модарон дар ҳалқи дурустони душанбеҷону изберадони қарор дошт. Он рӯз ҳуҷобаҳтарин ҳаҷдоро мебид.

Шоҳнадони иноз моро ба тамошон Панҷрӯд ва Ҳафткӯл бурланд. Сарнавал маркази падари шеъри тоҷик Рӯдакиро инҷрия камудем. Балъон Ҳафткӯл рафтем. Қўлҳон табии чунон

мафтункунанд ба назар расиданд, ки түс порас аз осмони кабуд хато хўрда, болон замниро пўшонда, дар натиҷа хафт китъян осмониро ташкил медоданд. Дар соҳили кўле сайдон хайма рост карда буданд. Мониз паҳлуи онҳо ба истироҳат пардоҳтем. Поёнтар аз кўле хостем назди дехае, ки дар соҳили дарёи пурталотум карор дошт, ҷараёни обро бо мөхижон назора намоем. Марде аз он дех дастархон густурд. Кисса намуданд, ки он ҷо-карније будааст, ки бошандигонаш аз ҳама навигарихон зиндагӣ дар чомеа бехабар мемондаанд. Аксари мардону занони он тобистон ба пуштаҳо баромада, молбонӣ мекарданд. Ду-се нафар бачаҳо моро ихота намуда, бодиккакт менингариштанду ҳарфе намегуфтанд. Қурбон ширингуфтторӣ карда, онҳоро батал зидоҳт. Ҷанд ҳарфе, ки онон иброз доштанд, иномафҳум маълумамон гирди. Яъне дар лаҳчан онҳо қалимоти шоид сугдӣ то ҳол ўзида буд. Лахчаашон тафовутко дошт. Масалан, «нест»-ро «нист» талаффуз менамуданд. Ин деха Падруд ном дошт. Ҳамин рӯз ба дехаи Парвон, ки Алижабар Мӯзминов аз он ҷо буд, рафтем. Табиити хубе дошт ин карни. Дар бозгашт меҳмони раиси ҳочагаси шудем, ки бародари профессори забоншинос Шарофиддин Рустамов буд. Аз Панҷакент ду бонуни сожибмансиби ҳозиразамон бо номҳои Раъю ва Истад меҳмондорамон шуданд. Истад ҳатмкардан факултети иқтисодии Университет буда, дар Панҷакент сарварии комсомолро ба ӯҳда дошт. Раъюхон бошад, директори яке аз мактабҳои шаҳр буд. Раис дар майзези ҳушманзаре моро бо гушти барра меҳмондорӣ кард. Он лаҳзахо бароямон аз ҳаловатбахштарину хотирмонтарин лаҳзахо дар ин сафар буданд. Гўшти барраи бугдода бо андак шароби ангурий хуб мазза медод. Рӯзи дигараш ҳам ҳудро дар оғӯши табият дидем, ки аниун ба самти Самарқанд карор дошт. Ох, чӣ лаҳзахо дошт он нишаст. Ҳайрият, ки Мекринисову Зебунисо меҳмононро ҳамроҳӣ накарданд. Мардҳо будему бас ва дунёро ба қудай «бе душман» медидем. Албатта, дар Панҷакенти бостонӣ мебоист рӯдакивору лоикона истироҳат менамудем. Максад аз сафар ҳам ҳамин буд. Гоҳе шўҳӣ карда ба Қурбону Шаҳбоз мегуфтам, ки почо «тагоҳоро саргардон соҳтем». Мони ҷозу

окто дар Душанбену дарни Варзоб аз пайи чустучуи моянда.
Шахбоз, ки дар небоине камеша сигор нигоҳ медошт, метуфт:
«Монед, каме саргардон шаванд...» Бегохин он рӯз дар
мемонии Истал булем. Соибхона хеле дуктари шӯҳтабнату
шӯҳирчизоб ба икзар тӯрд, ки ба Курбон чанд «толи бечавоб»
зад. Истал гизое омода сокта буд, ки дохилаш пӯстдумбай
тӯсфанд дошту лаззатбахш ҳам буд. Нафе хиёнат карлу аз он
пӯстдумбахо иўши чон кардам. Пагоҳаш сафари Бухоро карданни
шудем, аммо мезъдан банди ба «инклиб» пардохт. Дар ин сафар
мо се изфар дӯстон будем. Акнун Курбон пахлӯи Шахбоз
менившас. Банда пушти сари онҳо карор гирифта ба хоб
рафтам. Ба Самарқанд аз самти Панҷакент ворид гардида
сипас дар шоҳроҳи Самарқанд – Бухоро ҳаракатро илома додем.
(Рафти ин сафар дар китоби банда «Ёде аз дӯсти ҷавонмардам»,
Д., -2002, с.38-43 то чос инъикос ёфтааст). Бо вучуди ин бальзе
лаҳзакон онро муҳтасар хотиррасон карданиам. Шахбоз бо
викор ҳарғидон Курбонро об дода мошин меронд, ки мошинни
бенизинкаш, ки пеши мо ҳаракат менамуд, бехотир ҷилавро ба
дасти чап тоб доду Шахбоз саросема шуда, қариб буд, ки моро
ба ҷарӣ сарозер қунад. Ҳайрият, ба ҳавфе рӯ ба рӯ наомадему
сари мошинро ба шоҳроҳ рост намуда, сафарамонро идома
бахшидем. Албагта, гуноҳ аз Шахбоз шуд, ки қаблан сигнал
надода, балки дар пахлӯи он карор гирифта байдигар сигнал зад, ки
ронандла шоҳд ҳумори ҳобаш омада буд, ки якбора на ба самти
рост, балки ба тарафи чап тоб дод. Шаҳбозу Курбон хостанд
одоби ронандаро диханд, вале ман нагузоштам. Фоида надоништ,
зеро мо ҳарсе узбекиро намедонистем. Шоҳроҳ хеле тӯлонӣ ва
дилгиркуниана буд. Дашиби шутурхордореро мемонд. Ҳеч гуна
миизаран ҷолиби дижкат ба назар намерасид. Соатҳои се ба
саҳдади Бухоро расидему ҷилави мошинро ба дасти рост
гардондем, он чо ки ишораи Афшана ба ҷашм расид. Дар
кумитай партияини ноҳия барадари Намоз Ҳотамов, ҳамдарси
Курбон, кор мекард. Ӯ моро интизор будааст. Акнун роҳбалад
доштим. Намоз, қаблан бо поезд омада буд ва медонист, ки
мемонаш мешавем. Бухоронҳо ҳавлии даруни ва беруни доранд.
Азбаски дар беруни ҳаво гарм буд, мемононро ба ҳуҷрае аз

халлии дарун чой карданц. Курбон гүё ба Намоз хисобот метода бошад, аз Душанбе то Панҷакенту Самарқанд ва никоят то Бухоро хама лаҳзахои ҷолибо бо мочароҳояш кисса менамуд. Намоз чунон ба завқ меҳандид, ки қариб даҳонаш ба гӯшҳои мерасид. Сидкан меҳандид. Баррачаеро сар зада будааст, ки дигу чигзарашро бирён қарда оварданд. Болои дастарҳон хама намудҳои гизо мавҷуд боланд ҳам, иштиҳои банда мурда буд. Базъд из «шӯстдумбаҳои Истад» ба таъбири Курбон хама наън хурок гүё аз болои дастарҳон маро ҳӯрдани мешудаанд. Доҳили ҳона нисбат ба берун сардтар бошад ҳам, пироҳан дар бади мечаспид. Магас бошад, баробари меҳмонко ба гизо ҳудро менайваст. Ҳатто бо буйи шароб ҳам нарешон намешуданд. Вакте ки Шаҳбоз бо магасҳо «дастбагиребон» «мешуд, шуҳи карда гуфтам: «Ҳеч гап не, пашшадон ҳудамон ҳастаанд. Дастарҳони тоҷик бемагас зеб надорад». Курбон мегуфт: «Шеф ҳудаш, ки чизе намехӯрад, баҳили мекунад, то ки магасро баҳона намуда, гизо нахӯрем». Бетоҳӣ меҳмонҳоро рӯи ҳалӣ бароварданд. Дар Бухоро ҳам одат будааст, ки хешу табори соҳибхона ба аёдати меҳмон омада, эҳтиромро ба ҷо оварда синас ҳар қадом ба ҳонаашон даъват менамуданд. Агар ҳама он даъватҳоро қабул медоштем, камаш даҳ-понздаҳ рӯз меҳмонгардӣ менамудем. Ба эҳтироми меҳмонҳо ҳатто раиси ҳоҷагӣ ташриф овард. Пеш аз шом ҳостем, ки гӯри бибин Намозро зиёрат кунем, ки тоза фавтида буд. Афсӯс, ки дар натиҷаи регӯҷиҳо қабро пайдо намудан кори душворе буд. Ба ҳар ҳол, назди гуре қарор гирифта, рӯхи ҳуфтагонро бо қироати ояте аз Қуръони мачид ором доштем. Истироҳати шабонаамон ҳуб нагузашт. Ҳаво гарм буд ва ҳам магас азият медод. Рӯзи дигар ба тамошон шаҳри таъриҳии Бухоро баромадем. Аркро тамошо қардем. Обҳонаро дилем, он ҷо ки замоне С.Айнӣ маҳбас буд. Осорхонаи Арк ҷолиб буд. Афсӯс ки ҳавои гарм имкон намедод, ки дурусттар, бароҳаттар аз ҳама ҷойҳои дидинии қасри шоҳӣ баҳравар гардем. Боги истироҳатии шаҳр дар рӯ ба рӯи қаср ҷойгир буд. Марқади Исмоили Сомонӣ низ дар гӯшае аз бοғ қарор дошт. Қадоме аз ҳешони Намоз ба хотири мо зиёфат орост. Банда ҳоло ҳам иштиҳо надондам.

Бинобар ин, саккобозиро ихтиёр намудам. Болон кате миёни Шахбозу Курбон ва меҳмондорони бухорӣ мусобиқаи шаробхӯрӣ идома дошт. Он ҷо моро ба сифати «кatta домуллоҳо» мегуфтанд байни ҳуд. Палидаи ҷолиб он буд, ки яхудизане моро шинохт, ки аз Душанбе омадаем. Маълум шуд, ки ў ҳуд солҳо дар маҳаллаи Путовский истикомат доштааст. Ба неву нестони мо нигоҳ накарда, бо яхмос меҳмондориамон кард. Бо яхудизан фақат Курбон сӯҳбатро идома доду мо ба гӯши дигаре аз бӯравона гардишем. Марде, ки барои мо зиёфат ташкил дод, тагойии Намоз шаробро чунон изофа истифода намуда буд, ки дигар ба ҳеч гуна пешниҳоди меҳмонҳо гӯш намедод, балки ҳудаш ҳокимијатро ба даст гирифт. Акнун банда ронандагӣ мекардам. Тагойии Намоз паҳлӯи ман менишаству ҳар сари қадам водор месоҳт, ки мөшинро манъ кунаму ў бо ошноҳояш салому алайк намуда, «се кatta домулло»-ро ба онон муарриғӣ кунад. Меҳостам ҷанде аз мадрасаҳоро аз наzdик бубинем. Барои сайёҳон ҳарҷо-ҳарҷо дӯкончадои тӯхфаго фаъолият менамуданд. Меҳмондор моро ба яке аз дӯконҳо даъват карда ҳост, ки як кордӣ ҳадя намояд. Ў корд интиҳоб мекарду мо ҷониби дигаре рафтем, то ки аз вай ҳалос шавем. Вале ба зудӣ пайдоямон кард. Чунин рафтари меҳмондер андаке бонси нороҳатии банда гардишу ба саёҳати Бухоро хотима баҳшидем. Аз Бухоро баромада ба самти Афшина роҳ пеш гирифтем. Ҳаво, ки гарм буд, пешниҳод шуд дар дарёчае, ки аз зери пули бузургӣ мегузашт, оббозӣ кунем. Ин дарёча идомаи рӯди Зарафшон будааст. Тасаввур мешуд, ки аз як дарёи пургалотум чӯйчае ба самти Бухоро ҷорӣ буду бас. Либосҳоро қашидему ба «дарё» гӯга задем. Афсус ки обаш ба ин сатҳ паст буд, ки бадаиро намепушонд. Замоне ба мушоҳидрасид, ки оби чӯй нобуд шуд. Ба таҳкики мавзӯъ машғул шуда дидем, ки тагойии Намоз, ки марли паҳлавончуссае буд, болотар рафта ба дами чӯй ҳудро хобонда боиси дами онро бастаи шудааст. Вақте ки ў вазъиятро фахмиду аз дами чӯй ҳудро канор гирифт, оби фаровоне баданиҳои моро тушонд ва гӯё оббозӣ карда шудем. Боз як-ду шаби дигар

мехмонни хешовандони Намоз шудему рӯзи дигараш ба шохроҳи Бухоро - Самарқанд ҳудро гирифтем. Мушоҳидаҳон чандруза аз саёҳати шаҳри Бухоро ва атрофи он бандаро ба чунин ҳулоса овард, ки аксари марданаш қалончуссаву пахлавонисурат буданд. Панҷаҳон дастхошон дароз-дароз маълум мегардид. Чөрхроҳон ориёнишон бокӣ монда буд. Дар мағозаҳон пойафзол аз ҳама индозаи хурд -45 ба назар ҳурд. Дар 50-60 соли наздик ба асари туркгароии ҳокимони Ўзбекистон забони тоҷикий ҳеле садама лида буд. Ҳарфҳошон бо қалимоти туркӣ омесиши ёфта, ширинии ин забони волоро талҳ карда буд. Ба ҷои қалиман «хуб» «сара» истифода мегардад. Масалан, «йигити сара» мегуфтанд... Дигар чизе, ки маро нороҳат соҳт, ин зиёд истифода шудани шароб дар ҳонадони буҳорондо буд. Онҳо шаробро бо ниёла ё стакан не, балки баъзан бо нимкосаҳон чинӣ фурӯ мебурданд. Ҳатто шаҳси ришифед ҳам бемалол бо мекмон шароб нӯши ҷон мекард. Ҳинни ҳаракат аз самти рост шаҳри навсоҳти Навоӣ боиси таваҷҷӯҳ гардиду ба он ворид шудем. Дар дашти бедолу дарахтс тайи солҳон охир шаҳри навъни аврупой соҳта буданд. Шаҳр ҳеле ба назму низом ва озода ба ҷашм ҳурд. Шаҳрвандонаш бештар русҳо буданд. Саросемакории Шаҳбоз ва фосилан байни мошинни ҳуд ва мошинни пешаш риоя накарданаш боис шуд, ки ба он андаке дакка ҳурд.

Ташна монда бошем ҳам, оби хунук пайдо карда натавонистем. Роҳамонро идома дода, ба Самарқанди бостон ворид гардилем. Майдони Регистонро тамошо кардем. Ин ҷо лафзи тоҷикиро зиёд шунидан мумкин мешуд. Дар баромадгоҳи Самарқанд дарҷаи мусафғое ҷорӣ буду соҳилаш майсазорро мемонд. Он ҷо соате бадан сӯзондем. Шом ба Панҷакент расидем. Сӯҳроб Пӯлодов меҳмонамон гирифт. Каримҷон низ даъватамон кард. Бисту шашуми июл ба Душанбе бозгаштем.

Мохи августи имсол ҳам барои банде серташвиш омад. Дар ҳайати комиссияи қабул будам. Ҳар дафъа, ки ба ин маърака шомия мешудам, дар ҳизмати дӯстон ва корафтодагон карор метирифтам. Кӯшиш менамудам, довталабе, ки бо орзуҳои ширин ба Университет ҳӯҷат супоридааст, аз имтиҳоне, ки ба фаъолияти камина иртибот дошт, ноком нашавад, ҳеч набошад баҳои «данолатбахш»-ро соҳиб гардад. Чунин борро бардоштан масъулиятре ғаҳозо менамуд. Табиист, ки довталаб, маҳсусан, дар иҷрои иншо агар аз ўҳдаи месъёрҳои он намебаромад, баҳои мусбат гирифтанан гумон буд. Ба ибораи дигар, аввалан иҷрои месъёрҳои иншоро санҷида, сипас довталаб ба баҳои мусбат сазовор дониста мешуд. Яъне иншон ҳомро андаке пухта кардан дозим меомад. Комиссияи мо ҳамарӯза соати 8-и пагоҳӣ ба фаъолият менардохту соатҳои дувоздаҳи шаб тафтиши иншоҳоро ба поён мерасонд. Пӯшида набуд, ки бисёри вакти муаллимони иншотирро илтимоси «тағоҳо» мегирифт. Чунон ки гуфтам, барои ба иншое баҳо гузонштан масъулият меҳост. Ба ҳар навъ ки буд, адлу инсоғ месъёри асосӣ ҳисоб меёфт. Кӯшиш мешуд, ки манфиати довталаб ба ҷойи аввал карор бигирад. Баъзан воҳиман иншо довталабонро аз нигоҳи психологӣ фишор меовара ва хини иҷрои он ба галатҳои тасодуғӣ роҳ медоданд. Масъулиятмандии муаллим на дар он зоҳир мегардид, ки галатҳои тасодуғиро ҳамчун галатҳои ҷиддӣ қабул қунад ва довталабро ноком созад. Баръакс, он тасодуғҳоро қашғ карда, бо андак ёрӣ онҳоро бартараф намудану баҳои мусбатро раво дидан муҳим буд. Ба ни хотир, муаллим то ки тақдири иншоеро ҳал менамуд, вакт сарф мекард, азоби рӯҳӣ мекашид. Гузашта аз ин, завҷаам фарзанди навро интизорӣ мекашид. Пагоҳии нӯҳуми август ҳамсаррамро ба зоишгоҳи якум гусел намудаму ҳуд аз пайи фаъолияти имтиҳонигарӣ шудам. Ҷошт буд. Рӯи ҳавлии бинон шашум як даста муаллимон менистодем, ки аз дур Қурбони дӯстам бо ҷеҳзни ҳандон ҷониби ман омалан гирифт. Сараввал дастамро маҳкам дошт ва гуфт: «Шеф, табриқ, духтарчадор шудӣ, ҳадъам он мешавад, ки баъд келинам мешавад». «Майлаш, ҳамон духтар аз бачаи ту, ташаккур, ман

карздор» ҷаюб додам ба Қурбон. Ақнун дар ҳонадони бандада фарзанди сеюм илова гардид. Бегохин ин рӯз ба аёдати завҷаам рафтам. Аз тиреза худро намоён соҳт. Ҳелап хуб буд. Баъди як ҳафта фарзанди сеюмро ҳона овардам. Алааш-Фотима аллакай номашро тайёр карда буд: Таҳмина. Пешниҳоди Фотимаро ҳамагӣ пазирифтем. Фақат Парвиз номи дигаре ёфта буд: Ёздаҳбӣ. Ба ин маъни, ки ҳоҳарчааш ёздаҳ сол баъд аз ўтаваллуд шуда буд. Аммо фаҳмондем, ки дар китоби номҳо ин наинъ исм вучуд надорад. Розӣ шуду ҳандид, ки ҳазл ҳардааст.

Соли ҳониниши 1978 оғоз ёфт. Бинобар ин ки ба наздикии мачлиси хисоботиву интихоботии бюрои ташкилоти партияи факултет сурат мегирифт, ба навиштани хисбот машгул шудам. Котиби ташкилоти партияи профессор В.Асрорӣ кӯшиш дошт, ки боз бандад ба сифати муовин бимонам. Ду сол боз, ки ба ин вазифа масруф будам, ҷандон ҳоҳиши соли сеюм дар бюрои партияи мондаиро намехостам. Чунон ки гуфтам, ҳама кори бюро ба зимзай бандад гузонта шуда буд. Ба эҳтироми В.Асрорӣ намегузоштам, ки дар фаъолияти бюро камбулие рӯз бидиҳад. Ман, ки масъулияти партияи ҳис менамудаму бо коммунистон чилдӣ муносабат мекардам ва намемондам, ки дар факултет нооромико сар зананд, ба баъзеҳо ҳуҷу намеомадам ва дар ғонбам малесмат мешунидам. Муҳимаш он буд, ки ректор ва раёсати партияи Университет маро нодида намегирифтанд, балки сари масъалаҳое бо бандад маслиҳат мекарданд. Боре Набиҷон Сатторӣ ва Асадулло Сӯфиев, ки аз аъзоёни кафедран домузло В.Асрорӣ буданд, ба бюрои партияи омада дар бораи рафтори номатлуби ду муаллими факултет, ки яке зан буду дигаре мард, шикоят ҳарданд. Н.Сатторӣ чунин изҳор дошт: «Рафиқ Асоев! Шумо чӣ наинъ роҳбари коммунистон ҳастед, ки дар наҳдӯи кабинетатон ду муаллим ба корҳои ишонъям даст мезананду шумо дода истода ҳомӯш мешинед?». А.Сӯфиев низ ҳарфҳои Н.Сатториро таъкид менамуд. Онҳо, ки бисер ҳудро нороҳат медиданду тӯҷе ҷинояти номатлубро ифши соҳта бошанд, ин тарафу он тарафи дафтари ҳизби қадам мезаланд. Ман онҳоро ба оромӣ даъват намуда, сари сандалиҳо шинондам. Сипас гуфтам: «Коммунистони мӯҳттарам! Идораи ташкилоти партияи ҷойи ба нобакорон ҷазо додан ё дар мавриди онҳо

делоп чиният күшодан нест. Дигар ин ки доир ба мавзуи назары шумо аз чонибе шикояте сурат нагирифтааст, на шавхари бону ба сари факультет омадаасту на завчай он мард даъво кардааст. Хардуаш, ки якдигарро хоста бошанд, маро чи кор» Ин ҳарфҳо шуниданду «Э. бюрои партияниаш, ки ҳамин бөшад, мо рафтем, дар дигар чо сўхбат хоҳем кард...» гуфтанду бо асабоният кулоҳдошонро ба сарҳо гузонта дафтари хизбиро тарё намуданд! Бальтар фахмидам, ки ҳарду рост ба қабули ректор П.Бобоҷонов мераванд. Азбаски Н.Сагторӣ ўротепшигай буд, гумон бурдааст, ки ректор, ки ҳамشاҳрияш буд, уро ба ҳуши қабул мекунаду Асоевро даъват намуда чазо медиҳад. Як соат вакташон дар қабулгоҳ мегузараду ниҳоят ба дилори П.Бобоҷонов мушарраф мегарданд. Ректор мегӯяд: «По какому вопросу?» Онҳо сараввал мегӯянд: «Пулод Бобоҷонович! Мен намефаҳмем, дар бюрои партияни факультет Асоев ном бачачаро котиби дуюм мондед, ки ў ба ҳарфи касе гӯш намедикал. Вакте аз рафтори бади ду муаллими факультет шикоят кардем, ў моро гӯш надод ва гуфт, ки ин чо идораи ҷазодихӣ нест...» Ректор хуб онҳоро гӯш мекунаду сипас мегӯял: «Асоев правильно поступил, убирайтесь, у меня нет лишних минут». Онҳо дигар чи ҷавоб доданашонро надониста аз дафтари ректор баромада то рӯи ҳавлии бинои асосий омада, ҳомӯшона яке ба самти Бонки миллӣ ва дуюмаш ҷониби «Ватан» роҳ пеш мегирад.

Ҳаштуми сентябр дар толори Академияи улум 150-солагии насрнависи барчастон рус Л.Н.Толстой ҷашн гирифта шуд. Домурло С.Табаров иштирок дошт, аммо таъбаш хира мездуммад гардиш. Раҳимҷон ба назарам ба Москав сафар карда буд, ки дар маҷлиси номбурда ҳузур налошт.

Мъзракҳа имсолани пахтаний дар совхози «Киргизистон»-и Куйбышев гузашт. Бинада равништаб будам. Дар даҳрӯзин izzat ҳадаҳ факультет ҷойи паштумро ишғол намудем. Бальдин дар Дашибе будам. М.Давлатов бисёр меҳост, ки як даҳрӯзан дигар зам сарзор бошим, вазе лозим налонистам. «Чи лозим» гуфтам дар дигар, касе ташаккур намегӯяд, бехтар аст, ки дарисониро дар шабонизадо ярома дижаму годе ба дарни Варзоб рафт, иштирокат пазом. Афсус ҳи орузим чомак амал напушид.

Намояндан «Шеф» ногаҳон пайдо шуду аз инкилоби Афғонистон сӯҳбат орост. Максадашро нафаҳмонду хоши намуд, ки из Душанбе ба ягон ҷо берун равем, зеро ду-се рӯз бâъд худи «Шеф» маро дидани меомадааст.

«ШЕФ» ОМАД...

Он рӯз намояндaro то майдони ҳавой бурдаму чанд рӯзи бâъди дар андеша будам, ки чаро «Шеф» меҳостааст маро бубинал. Акнун мефаҳмидам, ки дафтарҳон хотироти банда баҳри чӣ боиси таваҷҷӯҳи он идора карор гирифт. Дар ботин меанденидам, ки охир маро барои кишвари дигаре тайёр карда буданду чаро холо аз Афғонистон саволҳо пеш меоранд. Ҳобам паренон шуда буд. Ҳудро нороҳат медиҳам. Соатҳо дар дехаи Путус соҳили дарё менишастаму сари воҳӯрии дар пешбуда ба фикр дода менӯдам. Наход маро ба Афғонистон бифиристанд. Боз меанденидам, ки дигар чӣ зарурат дорад, вакте ки он ҷо коммунистон мӯваффак гардидаанд. Азвали октябр буд. Дар дафтари кориам менишастам. Соат сӯи яки шаб ҳарикат мекард. Зангӣ дарози телефон ахли хонаводаро бедор кард. Телефон дар наздам карор дошт. Гӯшакро бардоштам. Садои Шефро шунидам. Факат гуфт: «Встречайте московский рейс, второго утром...» Дигар суханашро идома надод. Табиист, ки ҳобам парида буд. Нагоҳӣ, соати панҷ, ба ғарож рафта мошинро гирифтаму ҷониби майдони ҳавой ҳаракат кардам. Фуруд омадани тайёрато аз Москав эълон намуданд. Онҳо се қас буданд. Бо ишорат маҳсус фахмонданд, ки тарафи истгоҳи мошинҳо равам. Рафтам. Маълум буд, ки мошинро медонистанд. Генерал дар байн карор дошту дуи дигар пахлӯи эшон рост сӯйи мошинни банда омаданд. Азбаски мусофириён байни мошинҳо из суву он сӯ мегаштанду барои ба шаҳр рафтсан мошин пайдо карданӣ мешуданд. «мехмонон» ҳамчун мусофири доҳили мошинни банда шуда, сипас «привет» гӯён салому алайк карданд. Шефро мешиниҳтам. Ҳамроҳонаш ҳомӯшона даст доданд, вале исмашонро нагуфтанд. Ман ҳам номамро ба онто ошкор насоҳтам. То меҳмонхони «Тоҷикистон» ҳар ҷорамон «тунг» будем. Чунин буд, ки то шеф ба сухан оғоз намекард.

ман бояд ором мемондам. Аз мошин поён шуданд. Он ду дуртар карор гирифтанд. Шеф гуфт: «Бегохӣ хӯроки шомро дар ресторани «Душанбе» якъо мебинем. Соати хафт интизор мешавам». Баъд, вакте ки ба мошин менишастам, оҳистикак «бе мошин биёсд» гуфт. Фахмидам, ки шеф меҳоҳад дурусттакак мавзӯро матраҳ созал ва ҳам соате бо банда ҳам гирад. Дар соати муайян ба ресторани «Душанбе» рафтам. Дар гӯшҷе шеф сари мизе танҳо карор дошт. Он дуи дигарро надидам. Бодом миз ҳама гизои мавриди зарурат чила шуда буд. Ҳатто як шиша «водка» ҳам моро интизорӣ дошт. Баъд аз ахволпурсӣ шеф бе мукаддима мавзӯи Афғонистонро ба мисӣ гузошт. Назар ба таҳлили ӯ ҳоло маълум набуд, ки ин кишвар ба ҳадом сӯ роҳ пеш мегирад. Максад ии буд, ки дастаҳои қашшоғии Шӯравӣ бо ҳар роҳе, ки бошад дар доҳили Афғонистон бояд ба фаъолият пардоҳанд. Ба эшон гуфтам, ки Афғонистон аз доираи дарсҳои омӯҳтаи банда беруи аст ва гумон намекунам, ки маро ҳам ба ин кишвар бифиристианд. Саравши ақидан бандаро тасдиқ намуд, ки маро барои ворид шудан ба кишвари дигаре тайёр карда буданд. Аммо назари боло моҳҳои охир дар мавриди кишвари марбуға тағиیر ёфтааст, зеро дар айни замон Шӯравӣ иннятҳояшро он ҷо амали соҳта намегавонад. Аз ин рӯ, ҳама ашҳосе, ки барои он кишвар омодагӣ доштанд, ақиун ба Афғонистон «паргофта мешаванд». Аидак шароб таъсирашро гузошту бочуръаттар шудам ва гуфтам: «Дар шакле ки шумо дар назар доред, маро ба зудӣ ифшо месозанд, чунки май се сол бо геодогҳо кор кардааму дар бештарӣ шаҳру вилоятҳои Афғонистон маро лиҳин баробар мешиносанд. Гузашта аз ин, сарварону вузарони феъдии Афғонистон бандаро борҳо диданди». Ба ҳамин монанд далелҳо низ овардам. Ҳамзамон илова намудам: «Чӣ магар, данлонҳои сунъиро мекашам, зеро дар Афғонистон расмият надорад. Ҷесабаб нест, ки соли 1972 дар Чикчарон ба ишлати данлонҳои сунъиро шӯравӣ буданамро қашӣ карда буданд». Шеф хуб маро шуниду баъд сирро ифшо соҳт. Маълумам шуд, ки бандаро ба таври расмӣ ба вазоратҳонае мефиристанд, ки аидактар боябараҳ месоҳтанд. Ақидаш мустаҳкам монда, ба банда зарурат доитанашонро таъянӣ соҳт. Ҳавоми сӯхбат из ресторон то мезмонҳонан «Тоҷикистон» сурат гирифт. Мо из хиёбони

Легин роҳ мерафтем. Даҳ-понздаҳ қалам кафотар он дуро ба мушоҳид гирифтам. Шеф ошкор намуд, ки хуччатҳои собиқӣӣ бандари омода кардаанд ва ҳеч идорас пай намебарад, ки ман маҳсус фиристода мешавам. Медидам, ки масъала ҳал шудааст ва баҳсу норозигӣ аз ҷониби ман зарурат надорад. Таҳмин меҳардам, ки даҳаи аввалин ноябр сафари дуюмборазм ҷониби Афғонистон сурат мегирад. Рӯзе дар кӯча Файзалий Начмонов маро диду гуфт: «Мулло Худойназар хуччатҳоятро дар Вазорати корҳои ҳориҷӣ дидам, ба назарам туро ба Афғонистон фиристондани ҳастанд...». «Не, не, - гуфтам ба Файзалий, - ин ҳама овомаҳои бозору кӯчаанд, маро касе суроғ накардааст». «Ҳайр, мебинем», - гуфт Файзалий. Бя ҳар нағъ ки буд, ҳудро аз нигоҳи психологӣ ба ин сафари иҷборӣ омода соҳтан лозим меомад. Мөхӣ оғтабор ҳам поён мейфт. 28-ум Ҳамидҷони тошкандӣ бо завҷаашу писарчааш Беҳзод меҳмонам шуданд. Домулло С.Табаровро ҳам даъват кардам. Ин рӯзҳо мешунидам, ки Давлат Гадосӣ, ки солиён ба сифати котиби Президиуми Шӯрои Олии ифои вазифа менамуд, ба бемории ҷаҳонӣ рӯ ба рӯ омадааст. Ба аҳан Вайсиддин Аббосов, ки солҳо ронандаш буд, занг залам ва ҳоҳиш намудам, ки якҷоя ба аёдаташ равем. Мавсүф дар шифоҳонаи пушти Институти тиббӣ, ки бо номи «Мелгородок» ёд мешуд, меҳобид. Вокеан, дардиш вазинӣ будааст. Ҳарду гурда фаъолият надошт. Рӯи ҳавлӣ лешу акрабоиҷ менишистанд. Писараш Файзалий ҳам мисни онҳо буд. Доҳили палата завҷааш бо писари лиғараш Азиз ба назар ҳӯрданд. Гуфтанд, ки хун мегӯшронанд. Чил рӯзбоз ҳурок ҳӯрда наметавонистааст. Пештар аз мо Ибодат Раҳимова, кетиби идеологии Кумитаи марказӣ ва Низорати Зарифова, ки ажуну дар Шӯрои Олии ифои вазифа менамуд, омада буданд. Он руз, ки аз берун ба мушоҳид гирифтам, эҳон соатҳои охири зинлагиашро медид. Балъд аз ду-се рӯз вафот кард. Ҷасади марҳум дар кабристони шаҳрӣ ба ҳоҳ супорида шуд.

Балъд аз дувоздаҳ соли фавти надар болои гӯраш сангӣ мармарӣ сафеду сурхҷа, ки аз Новосибирск оварда буанд, гузонҷем. Дар ин чора ба родарон Ҷумъаҳон бисер хизмат кард. Рӯи санг исм ва насаби ҷиблигҳо бе соли таваллуду фавт:

1910   3   1966
УТ

Падар чун ба фарзанд монад ҷаҳон,
Кунад ошкоро бар - ў - бар ниҳон.
Гар ў бифканад номи фарруҳпадар,
Ту бегона хонаш, маҳонани писар.

Ҳаккокӣ гардид. Дар айни замон навиштаоти мазкур бо ҳуруфи арабиасоси форсии тоҷикӣ рӯйи сангӣ мазор ба ҳати Ҳасанали Иброҳим, ки устоди шӯъбаи форсии факултети шарқшиносӣ буд, сабт гардид. Ногуфта намонад, ки дар ҳама ҳучҷатҳон палар соли таваллудаш 1912 қайд шуда буд. Аммо ў худ мегуфтанд, ки солашро дуҳтурҳо аз рӯйи данлонҷояш муайян кардаанд, ки нодуруст аст, балки таваллудашонро соли Саг медонистанд. Ба ин асос, соли таваллуди қиблигоҳро байд аз фавт ислоҳ намудем, ки 1910 шуд. Ин рӯзи таъриҳӣ барои хонадони мо ба 30-ҷуми октябр 1978 рост омад. Дар ин кори ҳайр бародаронам Ҳолиазар, Соҳибназар, Чумъаҳон, Мӯсо ва тагоям Ҷӯраҳон ҳисса гузоштанд. Ҳеч аз ёдам намеравад, ки мӯйсафедони леҳан Арча барои мо гуфтанд: «Аз санг гузоштан бехтар он мешуд, ки чорвоero сар мезадеду мардумро ион медодед. нисбат ба болои гӯр санг гузоштан ё атрофи онро паниҷара гирифтанд савоби бештар мегирифтед». Шоҳд онҳо рост мегуфтанд. Аммо ман меҳостам, ки бо ин сангӣ мармар гӯри падарро обод нигоҳ бидорам, то ки чорвои дех болояш сайру гашт нақунад. Ин амали банди бисёриҳоро аз ҳоб бедор кард. Ҳоло қабристони Арча пур аз чунин сангҳо шудааст ва атрофи гўристонро низ ҳандак гирифтаанд. Он мӯйсафедон агар боре гўристонҳои мардуми Кафқоз ё Иронро ё ақаллан қабристони шаҳри Душанберо медиланд, чунин иброз намедоштанд. Бо ёде аз оромгоҳи қиблигоҳ дафтарҳои солҳои номбаршударо ба поён мерасонам. Дар интиҳо мегӯям, ки мавзӯи ба Афғонистон сафар кардани банди дар идораҳои болой ҳал гардид. Дувоздаҳуми ноябриси соли 1978 дубора ҷониби кишвари мазкур раҳсипор шудам ва иқоматам дар он ҷо то июля соли 1981 идома ёфт. Хонандай гиromӣ метавонад саргузашти маро дар тӯли ин солҳо дар китоби «Афғонистони инқилобӣ» мутолия намояд.

БАХШИ ДҮЮМ

Дафтари солхой 1981-1984

БОЗ САФАРИ МАСКАВ...

Чунон ки дар поёни «Афғонистони Имрӯзӣ» овардам, 28. уми июни соли 1981 сафари дуюми Афғонистонро паси сар намудам. Аз рӯйи тартиби маъмулӣ парвози банда аз Кобул сўни Масқав бояд сурат мегирифт. Аммо бо иҷозати идораи марбути сарвазал ба Тошканд ва байд ҷониби Душанбе парвоз кардам.

Чанд рӯзе дар ҳалқан бародарон, хешу ақрабо ва ҳамкорону устодон қарор гирифта, сипас роҳи Масқавро пеш гирифтам, то ки ба чанд идораҳои расмӣ хисбот билиҳам. Ин сафари банда мақсади дигаре ҳам дошт. Мехостам, ки мавзӯи рисолаи докториамро оид ба насли дарии Афғонистон ба шарқшиносони Масқав пешниҳод намуда, фикру мулоҳизаҳои онро бигирам, зеро бидуни чунин машваратро дар ихтиёр доштан ба низиштани рисола оғоз баҳшидан натиҷаи мусбат дода наметавонист. Байд аз анҷоми қорҳои расмӣ дар чанд идораи расмӣ ба профессор Комиссаров Даниил Семёнович занги зада, вакти воҳӯриро маълум кардам. Мавсүф яке аз шарқшиносони маъруф зътироф мешуданд. Сари насли мусоири Ирон маколаву рисола ва монографияҳо эҷод намуда буд. Дипломати варзидае ҳам маҳсуб мегардид. Форсиро аъло медонист ва сӯҳбати ширине дошт. Мақсад аз воҳӯрӣ он буд, ки ўро барои мушовир шуданиш розӣ қунонам. Рисолаи «Нигарише ба насли мусоири дарӣ»-ро, ки дар Кобул ба ҳуруфоти арабиасоси форсӣ рӯйи чоп омада буд, дар ихтиёрашон гузоштам. Чопи китоб ҳурсандаш соҳт. Банда накшай ояндаамро барояшон арз намудам. Д.С. Комиссаров ҳама ҳарфҳои камниаро гӯш карданд, вале мавзӯи интихобкардаамро, ки ҳамаи жаҳрҳои насли дариро дар бар мегирифт, напазирифт, балки пешниҳод кард, ки факат жаҳри достони кӯтоҳ-хикояро дар пайвастагӣ ба тақсимбандии мавзӯи мавриди рисолаи докторӣ қарор бидиҳам. Ү худ, ки ҳамин жаҳрро дар алабиёти мусоири Ирон кор карда ва роҷеъ ба Содики Ҳидоят монографияе ҳам омода соҳта буд, меҳост, ки ман равиян таҳкики эшонро дар мисоли

хикояхон дарии Афғонистон идома дихам. Ман он соат ба ӯ вазъда лодам, ки сари мавзӯи пешниҳодкардан вай фикр мекунам. Иш сұхбат то چое имтиҳоне ҳам буд, ки профессори шарқшинос аз банды кабул мекард. Вакте ки маводро барояшон арз доштам ва аз нигоҳи назарияй ба он бахо лодам, Д. С. Комиссаров қаноатгандардид ва барон мушонир шудан розигүй дод. Баъд аз анчоми сұхбати илмӣ, профессор фахмид, ки банды зодан минтақаи Кўлоб ҳастам, хотироташро тоза намуда, таваҷҷӯхи маро ба вожеҳон солҳон сӣ равона соҳт, ки Даниил Семёнович ба онҳо дучор омада буд. Аз зиссан ӯ маълум гардид, ки солҳон сӣ, ки дар курси сезими факултети шарқшиносин Университети Ленинград таҳсил мекардааст, ўро ҳамчун тарҷумони забони форсӣ ба ихтиёри горизонни ҳарбии дар Кўлоб буда меғиристанд. Чӣ наъъ дар Араби Кўргонтеппа ва Фарҳору Кўлоб фъолият намуданашро нақл кард. Ҳикоятхояни хеле ҷолиб ва донишдиҳанда буданд. Табиист, ки бештар из задухўрдҳон Армияи Сурх бо босмачидо нақлҳо менамуд.

Дар ин сафар ба афғоншиносон: Герасимова Алевтина Сергеевна ва Гирс Георгий Фёдорович ҳам ноҳӯрдам ва дар мавриди нақшҳои ояндаам аз эшон маслиҳатҳо гирифтани шудам. Аммо эҳсос менамудам, ки ин олимони пуштушинос, ки ҳарду ҳам насрин мусоири пуштуро таҳхик мекарданд, ба мавзӯи пешниҳоднамудан ман чандон боварӣ надоштанд. Махсусан, Гирс. Г. Ф. шубҳа дошт, ки дар забони дарӣ ҳикояи повест ва румонҳо эҷод шуданд. Барон шубҳашро бартараф кардан, як чилдӣ аз китоби номбурдаам таҳдимашон намудам, то ки варак зананду боварӣ ҳосил кунанд, ки ҳамин наъъ намунаҳо дар адабиёти мусоири Афғонистон вуҷуд доранд ва месазад, ки онҳо мавриди баҳси адабиётшиносӣ ҳарор бигиранд. Мутаассифона, на дар Институти Шарқшиносии Маскав ва на дар Институти Осиё ва Африқои Университети Ломоносов мутахассиси соҳаи адабиётни мусоири дарин забони Афғонистон вуҷуд надошт.

Бояд гуфт, ки қабл аз парвоз сӯйи Маскав соате дар қабуди президенти Академияи илмҳо, академик М. Осимӣ будам. Эшон, ки то چое ба навиштаҳои банды ошной доштанд, аз чопи рисозан

«Нигараше ба настри мусори дарӣ...» изхори хушӣ намуда, сипас ҳоҳиш карданд, ки таҳқиқи адабиётшиносии настри дарислабони Афғонистонро минбаъд идома дихам, зеро дар айни замон касе дар муҳити шимин чумхурӣ ба ин мавзӯъ машгул шост. Маслиҳат доданд, ки дар ҳаҷми панҷ-ҷаш ҷузъи чопи рисолае ба забони русӣ таҳия намоям, то ки доирани шарқшиносии советӣ бандаро ба сифати шарқшиносӣ ояила шинохта бошанд. Ҳатто қылда доданд, ки барон чопи рисола ҳудашон мусондат ҳоҳанд кард. Маслиҳати дигарашон он буд, ки маазӯъни рисолаи доқтори наамро ба воситаи мактубе ба узвони Институти шарқшиносии Москвави фиристонда, сиро ба расмият дароварда ва ҳам исми мушовири илмиам Д. С. Комиссаровро зикр намоям. М. Осими, ки ҳамзамони директори Институти Шарқшиносии Тоҷикистон буданд, мавзӯъро дуруст дарк намуда, бандаро ба ин ҷода раҳнамун соҳт, ки як умр миннатпазирам.

Тобистони Москвав хеле гарм омад. Сӣ дараҷа гармӣ мо осиёҳоро ба галвоса меандоҳт. Тарбодаш хеле баланд ба назар меҳӯрд. Чунин табиат барои бандар набуд, ки пойхоям варар оварда, ба бутҳоям намедаромаданд. Ҳамчунин зонухо гапамро гӯш намедоданд. Бӯти дигаре ба анҷозаи 43 ҳаридам, вале аз ларду варами пой начот наёфтам. Зуд монда мешудам, баданро арақ обшор месоҳт, ки бонси нороҳатии дигаре мегардад. Бо вуҷуди ин, фурсат ғофтаму ба шефи кобулиам Горин Ф. Н. занг задам. Аз Душанбе каме меваҷот савғоаш гирифта будам. Мефаҳмидам, ки ба шарофати тарҷумонаш дастурхон меорояндӯ агар болон он меваҷоти шарқӣ бошад, таъби соҳибхона воло мегардад. Меваҷон савғо аз ҳама беш завҷаашро хуш соҳт. Ҷонӣ соате ба Афғонистони инқилобӣ мутаваҷҷеҳ шудем, хотирахомонро тоза намудем.

Рӯзи дигараш ба Кумитай Марказӣ сар задам. Ба воситаи мактуби расмӣ бояд билетамро ба кумитай партияи ишхии Роҳи Ӯҳани Душанбе мефир истонданд. Ҳамзамон аъзоҳаҳо супоридам, дар шӯъбани маҳсус ҳисобот додам. Ҳамчунин шӯъбае аз дафтари қашишоғӣ кабулам кард ва ҳама маълумотҳои фиристондаи бандаро маъкул шумориданду афсус

хурданд, ки бисёре аз маводи кашифиро зууст тахлил накарданду боз дар интихоби роҳбари нави Кобул ба хато роҳ додаанд. Хуччагъоямро бо номи кашифиро аз назар гузаронданд ва огоҳам соҳтанд, ки моҳҳои наздик боз дарсоям оғоз мегиранд. Ин дамфа кишвари дигаре ба фаъолияти мо зарурат доштааст. Бист дақиқаи дигар шефи Москвагӣ ба қабулаш пазируфт. Аз ин ки дар интихоби банди муваффак шудаанд, изҳори хушӣ кард... Барон даҳуми июл билети кати ҳаракати 629-Маскав-Душанберо ҳаридорӣ намудам ва ҳама сӯҳбату воҳӯриҳоро болон ҳавопаймо сабт кардам. Ҳафтас ба аёлати хешу акрабо озими Кӯлоб шудам, марқади қиблагоҳро зиёрат кардам ва сипас барон фаъолияти педагогӣ омодагӣ гирифтам. Акнун мудирии кафедраи адабиёти советиро дӯстам Раҳим Мусулмонкулов ба ўҳда дошт. Ҳис менамудам, ки дар чойи устодаш нишастан ўро азият мелод, аммо чӣ илож ки худи домулло С. Табаров бо аризан хеш вазифаэро, ки даҳ-понзлаҳ сол иҷро менамуд, тарк гӯфта буд.

Ёдам ҳаст, ки дар номае устод С. Табаров аз шогирдаш изҳори норозигӣ менамуд, ки як даъфа маслиҳат накардаасту ба зудӣ розигиашро дар мавриди ишғоли вазифаи мудирий додааст. Табиист, ки домулло андак ноз қардзани шудааст, вале ин нозро декани факултети М. Давлатов набардоштааст, балки ҳоҳиши ўро писёда соҳтааст ва ҳамчунин ректори вакт П.Бобоҷонов ҳам нози домуллоро дарк наинамудааст. Метавонист соҳиби аризаро барон ҷанд дакика назди ҳуд меҳонду эҳтиромашро ба ҷо меовард. Албағта, ҳар роҳбари дурандеш бояд ба тақдирӣ кормандаш бетаваҷҷӯҳӣ зоҳир нишамояд, балки пурсад, ки ҷаро ӯ намехоҳад дар вазифаи марбута бошад. Мутаассифона, ҳам лекан ва ҳам ректор аз ҷунни амали инсонгарӣ кор нагирифтаанд, ки ҳатои маҳзе ҳоҳад буд дар баробари С. Табаров барин шаҳсиятҳо, ки Университетро бунёд гузаштаанд... Банди ҳамеша бар ин ақида будам, ки С.Табаров то оҳирин лаҳзаҳои ҳаёташон бояд сарвари ин кафедра бошанд. Кафедраи мазкурро бе С. Табаров тасаввур намекардам. Дар гайри ин шаҳсият ба назарам кафедра манзалату обрӯйи доштаашро, ки ҷумҳурӣ онро зътироф

мекард, из даст медихал. Р. Мусулмонкулов хам ба хамин ақида буд ва хеч гоҳ ба хотири чойи устодашро гирифтган доктори илм нашуда буд. Ман бисёр меҳостам, ки воеяятро фахмам, ки чӣ наъ R. Мусулмонкулов ба курсии устодаш нишааст. Вале ҷунин саволро ба дӯстам пеш оварда наметавонистам. Аз рӯйи одоб хам набуд. Аммо худи Раҳимҷон кисса кард, ки домулло ариза менависанду ҳоҳишаш иҷро мегардад. Дар кафедра ба гайр аз ўномзадро намебинанду хам М. Даълатов ва хам рекор такозо мекунанд, ки барои ишғоли вазифаи мунири ҳучҷат супорад. Вале Раҳимҷон розӣ намешаваду мавзуъ ба таъхир меафтад. Роҳбарон ба ҳулоасе меоянд, ки касеро аз берун, шояд доктори илм Атаҳон Сайфуллоевро, биёранд. Дар ин ҷода баъзеҳо аз факултет ва хам дигар илораҳои боло такозо мекунанд. Табиист, ки мавсуф ин вазифаро орзу менамуд. Аз вазифа рафтани С. Табаров барои он дастани иғногару фитнаантез, ки ҳамеша дар муҳити факултет фаъолият менамуд, ғалабаи қалоне шинехта мешуд. Бинобар ин, Раҳимҷон ионҷоҷ розигиашро медихал, то ки кафедра ба дасти бегонае шафтад. Таъре мебинем, домулло иҷо аз шогирдаи нороҳати мекашид ва ўро бо номи «шогирди собиқ» мешиноҳт. Банда, ки бо Раҳимҷон солҳо дӯстӣ дошгам, барои беҳтар шудани корҳон кафедра қӯшиши мекардам, ки ин ҷиҳати фаъолиятам ба домулло ҳуш намомад ва торафт эҳсос менамудам, ки нисбати ман хам издори норозӣ менамояд. То пос муносибаташ меҷрубонидои пештараро иадошт... Бо вуҷуди ин, домуллоро дар таҳкой нағузонга, балки бо Раҳимҷон қӯшиши менамудем, ки худро нороҳат набинад.

МИРЗО ТУРСУНЗОДА 70- СОЛА ШУД

Дууми майи соли 1981 Мирзо Турсунзода ҳафтодсола мешуд. Азбаски устод ҳангоми дар қаёт будан ҳамеша зодрумишро ба моҳи сентябр шитикӣ мегӯй, кукумат инҷои вязанаро ризоя карда, таҷзиили ҷаҳони 70- солагии М. Турсунзодаро рӯи 25-уми сентябр қарор ѡз. Дар ша маъриғи

ду сол каблъ карори Юнеско содир гардида буд. Ҳама мусисаҳон илмиву фарҳангӣ ва мактабҳои ҳамагонину олий ба ин ҷаши омодагиҳо доштанд. Акунун гӯё ҷамъбости он ҳама кӯшишҳои адабиву фарҳангӣ дар ин рӯз ҷамъбаст мегардид. Ҳонаи маорифи сиёсӣ (холо қасри «Ваҳдат») меҳмононро аз қишиварҳои дуру наздик дар худ гунҷонид. Муҳлисону намояндағони илму адаби ҷумҳурӣ низ дар ин толори бошукуҳ ҷо ба ҷо шуданд. Роҳбарони ҷумҳурӣ таҳти раёсати Ҷаббор Расулов болои саҳна қарор гирифтанд. Ҷ. Расулов бо гузориши муқаддимавӣ ҷашивораро оғоз баҳшид. Раиси Шӯрон вазирон – Раҳмон Набиев барои қироати маърӯза онд ба ҳаёт ва фаъолияти адабиву ҷамоатчигии устод Турсунзода рӯйи минбар баромад. Маърӯза барои си дақика навишта шуда буд. Падидан мусбат ба тоҷикий сурат гирифтани гузориши ҳукumatӣ шинохта шавад ҳам, Р. Набиев дар қироати матн ва маҳсусан шеърҳо азоб мекашид. Гӯё ба гӯшҳо сангҷаҳо бармеҳӯрданду боси норокатни табакаи фарҳангӣ мешуданд. Аммо чӣ илоч он замон ҳама роҳбарон дар ҳамин сатҳ тарбия ёфта буданд...

Дар ин маҷлис нависандай барҷастаи ҳалки қирғиз-Чинғиз Айтматов, Ю. Суровцев, Комил Яшни ӯзбек, Сулаймон Лонки афғонистонӣ, Акмад Файзи пойқистонӣ, Мирзо Иброҳими озарбойҷонӣ ва адабони дигаре аз Африкову Ҳиндустон иштирок доштанд.

Сараввал сухан ба Ҷ. Айтматов дода шуд. Мавсуф чунин иброз дошт: «Хушбихт аст ҳалқе, ки ба мисли М. Турсунзода шоир дорад ва сарбаланд аст шонир, ки монанди тоҷикҳо мислат дорад». Сулаймон Лонк ҳам суханҳо туфт, аммо ба сиёсат дода шулу ҳарфҳои ба шаҳсияти М. Турсунзода ҳеч даҳле надоштанд. Гапҳои пойларҳаво гуфту нишаст. Ҳарфи хотирмёнин Файз Аҳмад он буд, ки гуфт: «Ман забони тоҷикро дар мақтаб наҳондам. Ман забони шуморо дар муҳити ҳона, аз модаром омӯжтам». Ба ҳамин монанд, меҳмонони дигар ҳам ӯзинин намуданд, ки шаҳсияти М. Турсунзодро барҷастатар нишон дижанд. Базъши ҷалози сухан ба хотиби януми Иғтифоқи нависандагони Тоҷикистон Мӯъмин Қаюат дода шуд. Мавсуф чун меҳмондор ҳамагонро табриз гуфт ва дар қулосан

гузоришиаш чанд мисраъ шеъри устод Турсунзодаро ба тарзи
хоси куд кироат кард. Сипас вазифаи раисӣ ба ихтиёри Гулҷаҳон
Бобосодикова, ки котиби идеологӣ буд, гузонта шуд. Азбаски
ин бону байзе рафткорҳои ноҳубро дар баробари фарҳангии
карор медод, ўро мисни мардум ҳамчун мадам Тетчер ном
мебурданд. Метавон гуфт, ки душмани ашадии табакан
фарҳангӣ дар солҳои мавриди назар мавсузро меҳисобиданд.
Тасаввур кунед, ки аз як Институти педагогии Шевченко 18
нафар музалимонро бо тӯҳмати ришват ба маҳбас қашид. Дар
боги истироҳатии Ленин ҷойхонае амал мекард, ки катҳои
худсоҳги шарқӣ бо қандакориҳо дошт ва ҷойи нишасти мардум
соянҳои фарогати буд, аммо ин бону катҳои ҷубии
қандакоришуваро ҳамчун нишонӣ аз зиндагии феодали
хисобида, побудсоҳт. Назди ҷойхонаи «Роҳат» ҷойлобҳои зебон
ангур дошт, ки ба амири эшон қанда партофта шуданд. Атрофи
боги истироҳат, Академияи улум, Университет, Институти
педагогӣ, тиббӣ ва гайра бо панҷараҳои ҷӯянни гулсоҳт печонда
шуда буд, ки ҳамаашро маҳз ҳамин бону аз байн бурд. Ӯ меҳост,
ки ягон нишоние аз рӯзгори ниёғонро дар ҷумҳурий роҳ наҳидад.
Бадбаҳтӣ он буд, ки ин бону ҳамчун нозбардори аввалашҳои
ҷумҳурий шинохта мешуд. Ҳар пешниҳодс, ки мекард, «калою»
дасттири менамуд. Тоҷикий сӯҳбат карданро ҳеч хуш надошт
ва гайра...

Бисту шашуми сентябр дар «Хонаи эҷодии М. Турсунзода»
конфароиси илмӣ баргузор шуд. Ин ҷо раиси маҷлиси М. Осими
буд. Маърӯзаи аввалиро намояндани Москав, узви вобастаи илми
Тоҷикистон, Иосиф Самойлович Брагинский анҷом дод. Афсус,
ки ба умумигӯй шардоҳт ва дар мавриди ҳунари М. Турсунзода
ҳарфи ҷолибе иброз надошт. Гузориши дуюм аз С. Табаров
буд. Эшон олимона сӯҳбат намуд. Шаҳси сеюме, ки сари
эҷодиёти устод маърӯза ҳонд, Зоя Григорьевна Османова аз
Институти адабии ба номи Горкийи Москав буд. Танаффус
зълон шуд. Аммо пафахмидам, ки ҷаро устод Табаров бо мо
ҳамроҳ напушанд. Ману Раҳимҷон, М. Шукуров, Азимҷон
Аминов, Абдураҳмон Абдуманонов дар ресторани «Помир»
иони ҷоштиро ҳурдем. Баъд аз ҷошт маърӯзоҳо идома ёфтанд.

Суханронии Лизунова ва М. Шукуро време шуннида бо Рахимчон хона рафтем, зоро ҳеч сухани тоза наёфтам, ҳарфе, ки дониши турсунзодашиносиро афзоиш медода бошад, ба гӯшҳо намерасид, ҷашивораҳо шояд чунин чиҳатро такозо менамуд.

Бисту ҷоруми сенябр дар теппай Ҷӯб нимпайкараи шонпро болои гӯраш гузаштанд. Ба ин муносабат ҷамъомади бошукуҳе тартиб гардид. Завҷан устод дар минбар пахлӯи роҳбарони ҷумхурий қарор гирифт. Фарзандонаш-Масъуду Фирӯза ва Парвиз дар катори аввал менишастанд. Дар ҳамин ҷашивора «Ҷонизон байналхалқи» ба номи М. Турсунзода» ба расмият дароварда шуд ва нахустин гирандагони он Сулаймон Лоик ва боз ҷори қаси Ҳигар эътироф гардиданд.

Конфаронси ёдубудии устод то 28-уми сентябр идома ёфт...

Сентябр, ки өдатан моҳи М. Турсунзода буд, дар ҳонаҳони мо ҳам ҳушҳабар овард. 27-уми сентябр бехотир арӯсбинҳо омаданд. Яъне барои Фотима ҳостторон ташриф оварданд. Онҳо се бону буданд. Мехостанд, ки маслиҳати моро бигиранд па байд мардишонро фиристонанд. Ман, ки аз чунин ташриф ва сӯҳбати бонувон ҳудро дар ҳолати парешон медиҳам, сӯйи завҷаам ниғариста бо имову ишора фахмидан меҳостам, ки чи гапаст, оё ўаз мавзӯй игтилоъ дорад ё не? Ӯ низ чунон вонамуд мекард, ки гӯё ҷизе намедонад. Аммо дар рафтари ҳамсарам фахмидам, ки ў пеш аз пеш медонист ва ҳатто омодагӣ ҳам гирифта буд. Яъне модар аз ҳоли духтараш ҳеле ҳуб огоҳӣ дошт. Дар тасавури банд ҳеч намегунҷил, ки Фотима ҳудаш ҷавонашро интихоб кардааст. Як духтарни ором, камгапу фурӯтан маълумам мешуд. Боре ҳам нашунида будам, ки ў бо ҷавоне дигу бастааст, се гапҳояшонро пазондаанд. Ман се соли наздик аз долу аҳволи духтарам ҷандон боҳабар набудам. Ба ҳар ҳол, ҷаҳоне ки дарвозаамонро ба хотири фарзандамон куфта буданд, ҷойи ифтихор буд ва агар сурог намекарданд чӣ? Аз ин рӯ, савол пеш овардам, ки бача чӣ қасест, авлодонаш қиҳоянду падару модараш чӣ қасбе доранд? Маълум гардид, ки аз он се бону якеаш модари писар будаасту дуи Ҳигарааш аммаҳояш. Бобни писар Мажкамбоев ном соҳибмансабе будааст, ки замоне дар Қўлоб котиби ҳизбии вилоят шуда кор

мекарданст, падарааш дар «Союзтехникан»-и чумхурий ба сифати саринженер ифөн вазифа доштааст. Модарааш хатыкардан факультети филология буда, дар айни хол ба касби муаллимагай машгул будааст. Хамчунин фахмидам, ки тарафи падарии домодшаванды Хүчандиву чониби модарааш Аштэй будааст. Дигар чий хам мегүфтам? Фармуладам, ки мардошон ялангшын оюнда, соотхон 12 ба 13 хотир шаванд. Дар ии мүхлат бо бародаронам на барье калонхой авлодам маслихат намудам. Хаффай дигар намояндах, акнун аз чумлаи мардон омаданду Фотимаро «банд сохтанд», яланг фотеха кардаанд. Туйро огози мөхи ногбрэтийн намудем. Дар ии мүхлат омодагихое зарурат доши, ки ба тарафи дүхтэр бештар ташлук мегирифт. Он рүз домоддро хам овардаанд, ки Бахром ном дошту чавони зөбөө буд. Бахши инженерийн Институты зироатро хатын карда буд. Магьлум шуд, ки онхо синфи дахумро якчо хатын кардаанд. Ба сифати падар интихоби Фотима мэлькулам шуду ролигиамро додам. Дар мавзуди розий будани модари Фотима чойн ба хамсунд, зоро ў аз интихоби дүхтариш бахабар буд.

Харчанд барои банды ии ходиса ногаходий маҳсуб менүд, ба хотири ии ки Фотима худаан домоддро ёфта буд, тасаллоим медод. Омодагихон мэйрэка поен ёфту рүзи чоруми ногбри соли 1981 дар ресторани «Садбарг» гүйн аруссин Фотима сурат гирифт. Харчанд ки порохатихое барои банды пеш омад, туй мувоғикии мэйрэхон гузашту Фотимаро ба хонзи домод гүслэл намудем. Пагодийн чорум рүйн ҳавлай ба хешүү акрабо ва хамсоягон як шиёла чой омода сохтем. Мухимаш он буд, ки Фотима хостай худро ба сифати хамсир кабул намуд. Но аз чониби хеш хама хизматро ба то овардем на гумон намскунам, ки бөсүү эрдөс гардида бишем. Акнун Фотима дар гүшаас аз шаҳраки 46-ум икомат менамуд. Яные маҳали зисти ў хамон чое буд, ки хонаан падарааш қарор доши. Мелидам, ки гохе дүздэй-дүздэй ба хони сар мезад ва озодикон пештараашро бори дигар дидан мөхост. Зоро дар паҳлүү падару модари домод рүзгор дидан, албаттэ озодихо надоши. Ягона орзүү банды он буд, ки Фотима рүзгори ширин бүбинаад. Бинобар ин ҳеч гох ба зиндагии онхо дахолат намекардам.

Бисту панҷуми декабри соли 1981 ҷиҳисола шудам. Ба ии муносибат азъёни қафедраро бо ҷандӣ тан аз дӯстонам шефат лодам. Он шаб бехтарин дӯстонам: Курбон, Шахбоз, Темур, Раҳимҷон, Султон, Сайдҷаъфар, Мираттулло, Мохирхӯна, Юсуф, Одигҷон, Аблугаффор ва дигарон ҷамъ омаданд. Раиси мъарқа Мираттулло Атоевро интиҳоб қардем. То соатҳои 12-и шаб мекҳмононро ҳанданд. Устодам С. Габаров бо завҷааш Ваиза Витгодовни шитироҳ доштанд. Ба назарам хуб гузашт. Ба ҳамии минвол, рӯзу шабҳо наси сар шуданду моҳи марта соли 1982 фотизма дуҳтарчалор шуд, ки номашро Манижа гузонтанд. Модари домод ҳона омаду ии ҳабари хушро бароям расонд. Дар ҷилу яқсолагӣ бобо шудан магар кори осон буд?

ДАР ТОШКАНД

Моҳи августи шуду намояндаи «шеф» ба Душанбе сар зид ва мавзӯи дарҳои бা�ъдии бандаро ба миён гузашт. Мехостанд, ки қадри профессионалро дар соҳаи ҳуд дошта бошанд. Рӯзи сафарам ҷониби Тошканд якуми октябр таъин шуд. Се-ҷор рӯз монда буд, ки намоянда омаду билети ҳати сайри Душанбе-Тошкандро ба ихтиёрам гузашт ва дар соати муайян пешвоз гирифташашро иброз дошт. Аз майдони ҳавой Чумъаҳону завҷазам ва язнаам Мадамину акаи Вайсиддин бо дуҳтараш Салимабону гуселам қарданд. Ҳавопаймои ГУ-154 соати 11¹² дар майдони Тошканд фуруд омад. Масофа барои ии навъи ҳавопаймо чунон наздик буд, ки боло шуду ҳудро роғӣ кард ва даҳме баял майл ба поинӣ намуд. Зинадоро мефаромадаму «соҳибонам»-ро мечустам. Онҳо се нафар буданд. Акнун «мекҳмондор»-и банди шаҳси дигаре бо номи Белов Виктор Василевич таъин гардида буд. Аскаре дургтар меистод, ки бо як ишора ҷомадони маро бардошту рӯйи ҳавли баромадем. Он дун дигирро, ки намешинохтам, маро бисёр бо эҳтиёт назора мекарданду байнӣ ҳуд ҳарфҳос мегуфтанд. Ба назарам барои сӯҳбати озод ҷуръат намекарданд. Факат нигоҳу ҷашмон кӣ будани моёнро мефарҳмонданду бас. Гумон мебурдам, ки онҳо

аз фольоли сесолан банди хуб огахӣ доштанд ва борҳо ба
воситав шинҳонгоҳдо бо камини фольолиятҳое анҷом додаанд.
Дар мөшини ГАЗ-69 нишастем. Сӯҳбат шакли кӯчагӣ дошт.
Чӣ дег парвоз сурат гирифт, ҳолу ахвол чӣ хел аст ва гайра?
Дигар зарфи қисби набуд. Ба шаҳр даромадему бо амри Белов
роҳнида лаҳзае мөшиниро маъгал дошт. Ӯ ба воситани телефони
хиёбон кучое занг зад. Мазъум, ки омадани бандаро ба «шеф»
ҳабар медод ва ҳам супоришиҳо мегирифт, мөшин ба самти
шимиҷуду шарки шаҳри Тошканд ҳаракат кард. Ба кӯчае
расидем, ки исми генерал Қодировро дошт. Шаҳраки озодие
буд. Шоял он ҷо бештар низомиси истиқомат мекарданд. Ба
бинои панҷкабатас боло шудему дар ошиёнаи ҷорӯм ҳонаи
духонагие гардиdem. Аскар ҷомадонро гузашту ҳудаш
шитобзода кафо гашт. Он ду бо ман наомаданд, балки факат
Белов, ки номи аслинабуд, маро ҳамроҳӣ кард. Лаҳзае, ки
мо доҳили ҳона шудем, расмийот оғоз гирифт. Ман яке аз дӯстони
наздики Радионов будам, ки рухсатиамро дар ҳонаи ў
мегузаронам. Эшон ҳонаашро барои муваққат ба ихтиёри
банди гузашта буд. Ҳар касе аз ҳамсаъҳо агар саволе ба ҷо
меовард, ин ҳарфҳои бофтаву соҳттаро (легендаро) барояш
мегуфтам. Он соат ҷадвали дарсхоро соҳтем. Ҳамарӯза аз соати
нӯҳ то панҷ дарсхоям сурат мегирифт. Муаллимам ҳудаш ба
наздам меомад. Дарсхони назарияйӣ асосан дар ҳамини ҳӯҷра
мегузаштац. Аз соати як то ду вакти нони ҷошт муайян гардил.
Сурогаам: шаҳри Тошканд, кӯчай Қодиров 9, ҳӯҷраи 24 буд.
Бо ин сурога мактуб навиштан раво набуд. Ба касе аз шиносҳон
тошкандии, сабаби ба ин ҷо омаданамро намегуфтам. Гӯё дар
Институти шарқшиносӣ ба омузиши маводи ишмӣ машғул
мебонам. Агар касе аз ошиноҳоям бо мөшинашон меоварданд
ҳам, бояд дар ташкӯчи дигаре мефаромадам. Аз фольолияти
кобулиам бояд касе чизе намедонист. Ин таъкидҳо барои он буд,
ки дар Тошканд шиносҳои доштам, ки дар Кобул вазифан
интернатсионалистӣ анҷом медодем. «Соҳибон»-и банди ин
ҷиҳатро мединистанд. Вакти ба шаҳрҷа ворид шуданам, бояд
ба бошанде рӯ ба рӯ намезадам. Ба иборат дигар, ба ҷеҳраи
шахсе аз пешорӯ баромада нанигаристан ва гайра

махдудиятхоро наездим гузонтанд. Базъе баҳихои дарсхоямро
собик аз хул карда бошам ҳам, боз онхоро тақороран омӯхтанам
дозим меомад. Ҳаритан ҷуғрофиёни кишвари марбутаро бо
тамоми паству баландиҳояш азҳуд карданам пеш меомад. Боз
иқтиносид ёт, сиёсат, соҳтори давлат, шаҳсиятҳо бо манишҳон
истикоматиашон, макони вазоратхонаҳон қурдатӣ, базаҳои
ҳарбӣ, анборҳо, майдонҳон низомӣ ва ғайра донишҳоро
донистанам шарт буд. Дар ҳамин замине, ҳамарӯза дарсхоям
сурат мегирифтанд. Ҳар дарс рӯзи дигараш пурсида мешуд.
Азбаски фатъолияти баянӣ бандла тар пойтахте сурат мегирифт,
шарқшиноси мавзӯи тозае буд. Сеюми октябр дар гӯшае бояд
ду ҷойи мулоқотро бо «шахси бегона» муайян месоҳтам. Яке
«доими» дигаре «эҳтиётӣ». Ҳамин буд, ки як рӯзи тамом дар
тангкӯчаву бозору хиёбонҳои шаҳр чунин ҷойро ғӯғланӣ шудам.
Медонистам, ки «Соя» пушти саррам қарор дошту уро
намешиноҳтам. «Соя» вазифа дошт: ҳам мавзӯи айният ва ҳам
мавзӯи он ки ман ҷойро дуруст интиlob қардам ё не. Сипас
«Соя» ба муаллим маълумот медоду рӯзи дигар ба ман баҳо
гулоғита мешуд. Аз дарси аввали амалий баҳон «саъло» гирифтам,
зоро дар ин ҷода бештар таҷриба ҳосил қарда будам ва
душворие пеш намеовард. Бегоҳии ин рӯз ба ҳона занг задам.
Ҳолу аҳвол пурсидаам. Тахмина дар телефон баланд садо
мебаровард, ки зик шудааст, кай баргаштанамро мёпурсид.
Вокеан, ў ба ман бисёр одат қарда буд, маҳсусан солҳон дар
Кобул қарор доштанам. Рӯзи якшанбе, ки истироҳат доштам,
ба суроги Ҳомидҷон Ҳамидови косонсойи баромадам. Чанд
соате сари дастурҳои пурнсъмати эшон қарор гирифтам.
Ҳомидҷон шисони ҳушсӯҳбате буд. Чунон тез-тез ҳарф мезад,
ки кас баъзан маъни бардошта наметавонист. Завҷааш ҳам
бонуни меҳрубоне буду дар гуфтор лаҳчай косонсойи истифода
менамуд ва гӯё дониши наҳҷашиноси медод. Ба Ҳомидҷон
фаҳмондам, ки баъзе афғонистоншиносони Тошкандиро диднам
лозим аст. Ӯ бовар қарду исми чандтои онро бароям опкор соҳт.
Ваҳтҳои фароғат ҳикояҳои Абдулҳамид Самадовро меҳондам,
то ки маколае сари эҷодиёташ омода намоям. Октябрин Тошканд
боронӣ омад. Бориши маҳину осмони абролуд ҳаменса нороҳат

нигоҳам медошт. Шашуми октябр муаллимам омаду сари мавзӯи «тайник» ва якс из объектҳои ҳарбӣ сӯхбат намуд. Пайваста ба ин ду мавзӯъ вазифаҳон бисёро бароям доду рафт.

Рӯзи шанбе ду соат хӯҷаро тарқ гуфтам. Фаррош рубучин менамуду бояд маро намедид. Якшанбе Темур Ашрафовро ёфтани шудам. Ҳонааш дар кӯчан Семашко қарор дошт, ки марбути ноҳияи Куйбишеви шаҳри Тошканд буд. Ҳамчунин дустги дигаре ҳам доштам, ки исмашро хонандадар китоби «Афғонистони Инқилобӣ» диддаст- Ниёзҳоҷаев Фарҳод, ҳамоне ки хеч форсиро ёд нағирифту ба хотири ўрӯй сӯхбат менамудам.

Сурогаашро доштам. Трамвайи 13 то истоҳи «Ташсельмаш» мерафт. Баъд ба воситаи автобус то кӯчан «Хосият» ҳаракат кардан лозим мешуд. Бо вучуди ин, хеле саргардониҳо сурат гирифту ҳавлии Фарҳодро пайдо намудам. Ҳушбахтона, бо ёрин ҳамсаҳояш, ки ўро хуб мешинохтанд, ҳавлии раками 87-ро пайдо кардам. Фарҳод сардори идораи оби шаҳри Тошканд буд. Дар 100 гектар замини хочагӣ дошт. Бинобар ин ки дар Кобул бо Абдулмачид Холов ўро танҳо намемондему дар ҳама нишастиҳоямон бо худ мегирифтем, ба ман эҳтироми зиёде ба ҷо овард. Ба идорааш бурд, хочагиашро, ки ҳама меваҷотро доро буд нишон дод. Ҳар вакт ки зик мешудам, мошини хизматиашро мефиристонду ба меҳмониаш мерафтам. Ба тӯйҳои тошкандиҳо мебурд. Афсӯс, ки забонро намедонистаму бисёре аз сӯхбатҳои ўзбекиро намефаҳмидам. Аммо ўзбекҳо ба хотири меҳмон русӣ гап намезадаанд, чунон ки мо тоҷикҳо мекунем. Ҳашуми октябр дарси накши доштам. Ҷоero ба асоси талаботи касби накшабардорӣ намудам. Майдони Ленинро тамошо қарда аз «пинҳонгоҳ» ҳабар гирифтам. Нӯҳуми октябр «шеф» ба аёдатам омад. Як соат супоришиҳои тоза доду рафт. Барои иҷрои фармудаҳои «шеф» панҷ-шаш километр раҳро дар Тошканд сайру гашт кардам. Бегоҳӣ хонанд Темур рафтам, ки дар кӯчан Семашко 89 қарор дошт. Ў баъди иони шом бо мошинаш Тошкандро тамошо дод. Рӯзи даҳум ҳам ба шинохти шаҳри Тошканд пардоҳтам. Ҷанд муассисаи маҳфӣ ва ду вазорати

кудратиро рўйи нақша овардам. Нони чоғтро дар чойхонаи «Анхор», ки дар соҳили канали пуробе чойгир аст, хурдам. Понздахуми октябр дарсҳоям берун из шахри Тошканд дар заминҳои шудгоришудаи мингаҳаи Чимкент амалӣ шуд. Ба воситаи нақша ва компас самтро муайян карда, сипас дурустии онро ба воситаи пиёда роҳ гаштан месанҷидам. Намонишгоҳи ҳочагии ҳалки Ўзбекистонро тамомо нанудам, ки дар дохили Боги Фалаба ҷой мегирифт. Ини дидор ҳам ба мақсади вазифаи қасбиам сурат гирифт. Нуктаи даркориро ёфтам, ҷояшро аник намудам. Имрӯз ҳам дар чойхонаи «Анхор» лагмани қаштириро назируфтам. Шаби бистуми октябр, соатҳои ҳафти бегоҳи шаҳрро ба самти чӯлистоңе тарқ гуфтам. Бисту панҷ километр роҳ гаштанам лозим буд. Боз ҳам нақшаву компас ва ҷарони кисагӣ мусоидатам мекард. Муаллимам маро ҳамроҳӣ кард. Дарсҳои додаашро аз дониши банда ҷустани мешуд. Бисту панҷ кило бор дар пушт ба асоси самтигирӣ аз 8³⁰ то 4-5 субҳ роҳ гаштем. Ҳар нуктаи самтро муаллимам илмам месанҷид, ки то ҷи андоза дуруст муайян кардаам. Дар ин қасеб муайян соҳтани самтиҳои лозими бисёр мухим буд. Дар гайри ин, имкон дошт, ки фош шавӣ ё ба ҷониби дигаре ҳаракат намониву ба муҳосира гирифттор ойӣ. Дар замини шудгор роҳ гаштан заҳмат дошт. Шаб салкин буд. Бо вуҷуди ин, арак сару баданро тар мекард. Пироҳанам дар бадан мечаспид. Аз як нукта то нуктаи дигар се -чор километрро бояд тай мекардем. Дар борхалта (рюқзак) маводи ҳӯрока гирифта будем. Ба ҳар нукта, ки мерасидем даҳ-понздаҳ дакика дам мегирифтам ва аз маводи гизой истифода мекардем. Вакте ки ба нуктаи охирин расидем, дигар мадори роҳгардӣ накардам. Пойҳоям тамоман аз ихтиёрам баромада буданд. Боз чор километри дигар то истоҳои поезд рафтани лозим меомад.

Дигар илоҷ надоштам. Белов парвое намекард. Қасби ҳамешагиаш ниёдагардӣ буд. Вакти ҳаракатро илома додан хис кардам, ки дигар пеш рафта наметавонам. Белов иҷозат дод, ки дар гӯшае аз роҳи мосингард нишинам. Баъдан хостам аз ҷоям баланд шавам, аммо оби сарде баданамро фаро гирифт ва боис шуд, ки аз ларзиши бадан дандон ба дандон бизанам.

Муаллимам ии холатро дида, парешон шуд. Чий кор карданашро намедонист. Он чо на телефон буду на хонаи истикоматие. Бо вүчуди ии, бо душворие аз чой баданд шуда, рохгардиро идома дода, ба истгохи автобус расидам. Соат панчи субх шуд. Руин харакҳон истгох интизори автобус гардидем. Харакати автобусҳо ба самти Тошканд аз ҳамин интихон шурӯй мешуд. Акнун табларза чунони шиддат ёфт, ки худам ҳам тарсидам. Сабабашро намефаҳмидам ва боре ҳам ба ии холат гирифтор наомада будам. Белов тасмим гирифт, ки мошини таъчили ҷег заниду ба госпитал интикол дихад. Аммо розӣ нашудам, зоро ду-се руз байд мӯхлатам поёни меёфту дар хона аз омаданам иттилоъ доштанд. Илоҷ ии буд, ки болои ҳарак каме дароз бикашам. Ҳинӯз ҳам бадан меларзида дандонҳо соиш меҳуранд. Соатҳои ҳафт зиндак ҳудро бехтар дидам. Автобус ҳам омаду нишастем. Мусофирон моро шинохтаанд, ки чий қисонем, зоро либосҳон десантӣ дар бар доштем. Соати 9¹¹ ба ҳучраи мувакқатиам расидам. Чойи сиёҳро бо асал омехта фурӯ бурдам. Ҳодам рӯ ба бехбудӣ овард. Белов таъчилан ба «шеф» зинг зад ва вазъиятро фахмонд. Ба гумонам амр шуд, ки ба госпитал баранд, наде муаллимам мефаҳмонд, ки намехоҳам. Сипас иим соати дигар Белов наздам нишаст ва боварӣ ҳосил кард, ки вазъиятам хуб аст, то соати ду ҳайру хуш намуду рафт. Ин соат «шеф» бо Белов омаданд ва ба ҳоли банди хуб ҳандиданд. Шеф мегуфт, ки «моро саҳт тарсондӣ». Бо ҷунин табларзандо аз мо ҳалос намешавӣ» гуфт дар интиҳои ахволпурсияш. Ҳамин рӯз бояд имтидони ҷамъбасгиро қабул мекарданд. Вале шеф саволе пеш наоварда гуфт: «Ман боварӣ дорам, ки зарҳоро аз ҳуд кардааст, бинобар ин, бидуни имтиҳон натиҷаро «қатъло» мегузорем». Вакти ҳайру хуш билети ҳаволдайморо барои рӯзи 22-юми октябр ба дастам доданду пагоҳ соати омадани мошинро вайда доданд. Бори гаронеро паси сар мекардам. Ба Фарҳод Олимович телефон намудам, ки мошинро ба чойи ҳамешаӣ фиристонад, то ки соате истироҳат намоем. Ӯ дарҳол мошинро равон кард. Фарҳод ҷанд рағиқашро ба шарофати банди даъват карда буд, ки то соати даҳи шаб сарӣ мизи пурнӯъмати раиси идораи оби Тошканд

карор гирифтем. Сипас Фарход маро ба ҳароргоҳам овард. Азбаски 22-юни октябр парвозим сүйн Душанбе соати 6⁰ сурат мегирифт, иони чоптру бо Фарход дидем. Мантуин тошкандӣ хеле бомаззи буд. Балдан бо машини ядрон ӯ то майдон тудро расондам. «Шеф» бо ду -се яси дигар барон гусели банда баромада буд. Холо то парвоз вакт доштам. Онҳо ба ресторон дэвватам кардаил. Сүхбатҳои касбӣ идома гирифтанд. Мълумам шуд, ки инияти ба кучос фирстоҷани бандаро дар низардоранд. Оғоҳам соҳт, ки «гӯшба ҳабарбондам». Минбаъд моҳе як бор намояндӣ «шеф» маро бояд «зиёрат» менамуд. Дар ботин мегуфтам: из ин сояҳо гумон аст, ки ҳалосӣ ёбам. Парвозро зълон карданду оғӯш кушодам. Ҳамзамон шеф ба бонун мутасаддӣ ҷизе гуфту бандаро иншонаш лод. Нафаҳмидам, ки он зан кӣ буд. Шояд нақши «соян-ро иҷро мекард...

ПАНЧУМИН РЕКТОРИ УНИВЕРСИТЕТ

Шонздаҳуми майи соли 1982 фъолияти ҷорумин ректори Университет, академик Пўлод Бобоҷонов поени ёфт. Ҳамон дастасе, ки оғози солҳои 70-ум Раҷабов Солҳо Ашурошибро ба воситаси навис-нависҳои пайдарҳамашон сабуклӯш соҳт, ректори ҷорумро ҳам «чаппа» кард. П. Бобоҷонов ба наҳари банда из бехтарин сарварони Университет маҳсуб мешуд. Мавсуф ҷекраи илми сатҳи ҷаҳонӣ буд. Дар муҷдати фъолияти ректории ҷон мангандати илми Университет хеле боло рафт. Ин боргоҳ обуруни байналмилалӣ ба ҳудҳасб намуд. Дуруст аст, ки дар ин ҷода ҳизматҳои мувонии ректор онд ба илм, профессор М. Назаршоевро нодида набояд гирифт. Бузургии П. Бобоҷонов ба сифати ректор, пеш из ҳама, дар он буд, ки ҷавонони истеъоддомандро дастгирий менамуд. Агар ба хотири никишифи илм кас пешниҳоддеро зарур медонист, ҳатман дастгирий мекард. Дигар ҷиҳати роҳбарниаш он буд, ки дар атрофаш тамаллуккорону ҳаромхӯронро ҷамъ наменамуд. Ҳамаро бо як ҷашм медиҳ. Шаҳси ҳақгӯйро эҳтиром медошт.

Калонбоз набуд. Дар ёдам хаст, ки борс айёми маъракан кабули довталабон ба бинон шашум омаду комиссиян забон ва адабиётро чимъ намуда гуфт: «Доважу до вашего сведения, что сын брата Раҳмон Набиевича пишет сочинение. Мне, только что звонили с верху. Это на ваше усмотрение». Ии ҳарфҳоро бо асабоният иборз дошту дубора биноро ҷониби дафтари кориш тарк намуд. Асабонияти ректор из он рӯ буд, ки уро маҷбур сохта, из бинон асосӣ ба бинон имтиҳоноти қабул равон карда буданд. Аз ии ки ректор ба мо таъкид мекард, ки ҷинни раиси Шурои вазирон Р.Набиев ҳатман баҳон мусбат гирад, касе из пайи ӯ нашуду баҳои «гайримониятбакш» гирифт. Дар мазъракан имтиҳоноти қабул даҳҳо ҷунин илтимосҳо из дастгоҳи ҳукumat сурат мегирифтанд, ки дар иҷрои онҳо П. Бобоҷонов мусоидат намекард. Ии ҷиҳатҳо, табиист, ки бозори иғтоандозҳои Университетро гарм менамуд. Албатта, П. Бобоҷонов бе камбудӣ набуд. Масалан, ба ҷараёни таълим чандон диккат намедод, балки ҳама салоҳиятро ба муовини таълим В. И. Пришников, ки шаҳси ӯлфатӣ буду доираи ҳудро дошт, ҳавола мекард. Эшон батъе корҳои ношоямро раво мелид, ки дар маҷмуъ ба обруи ректор дигар меовара. Ба ҳар ҳол, аз болои ӯ бисёр назиштанд, ки роҳбарияти ҷумҳурии 16.05.1982 П. Бобоҷоновро аз вазифаи ректорӣ барканор соҳт. Ба ивазаш доктори факултети иқтисодӣ, доктори илми иқтисодӣ, профессор Назаров Талбак Назаровиҷро пешниҳод намуд. Талбак Назаров соли 1960 баъд аз ҳатми Институти мозињавии инженерии Ленинград вазифаҳои муаллими, мудири кафедра, ҷонниши дехан, муовини ректор онд ба таълими шӯъбаҳои шебона ва доктори факултетро дар Университет давлатни Тоҷикистон ба уқди дошт. Мансуф то ҷое беш аз бист соли ӯмириширо дар ҳамон ҷо сипарӣ қарда буд. Ба иборан дигар, жетакон ӯро фарзанди Университет номид. Аз ии ҷиҳат, сарварони ҷумҳурии комоди ҷаҳон ба таҳқиқатро ба сифати доктори иқтисодии Университет пазируфтанд. Рӯз, ки эшонро ба ин вазифа таъмин кирадан, мотчиҳаи зафар из устодон рӯзи ҳадиси бином шалом доҷуршишак шуда сурбат мекардем, ки доктори М. Даҳлатов дар вазъиони ҳушдой ни ҳабарро

расонданд. Базъе намояндахой шимоли чумхурӣ аигушти ҳайрат газиданд, ки чӣ ҳел? Бояд каси дигар муаррифи мешуд-ку! Ректоршавии Т. Назировро ҳамчун додисан таърихӣ иомидан мумкин буд. Он даврои ҳеч боварии кас намоемад, ки намояндаи Кӯлобро ба ин вазифаи баланд бипазиранд. Ҳамз ҷаҳифаҳои дараҷаи аввал дар ихтиёри намояндаҳои Ҳӯҷанд, Конибодом, Үротеппа қарор мегирифт. Ба назарон то Назаров Т. дар ягон мактаби олий аз чумлаи ба истидод қӯҳистониҳо ректоре фазъолият намекард. Ба ягона мактаби олии Кӯлоб ректорҳояшро ҳамеша аз берун меонарданд. Қушиш мешуд, ки зоди ин минтақаро таъин ишқунанд. Бинобар ин, таъини Назаров Т. боиси аигушти ҳайрат газидани ҳатто ҳамшархиҳои гардид. Аммо ба ин вазифа омадани максүф ҷандабабҳои дигар дошт, ки барои базъехо маълум буданд. Миёни устодони Университет ва ҳам факултете, ки ў сарвараш буд, мегуфтанд, ки «Т. Назаров аз доирон Гулҷаҳои Бобосодикова аст». Гудашта аз ин ҳоҳари Г. Бобосодикова Гулсарабону бо Т. Назаров дар факултети иқтисадӣ кор мекард. Он солҳо Бобосодикован қалони дар Кумитаи Марказии Партии Коммунистии Тоҷикистон макоми сеюмро ишғол менамуд. Шоҳд таҳминӣ мардум вобаста ба ин «доира» дуруст ҳам буд. Дигар ин ки Назаров Т. аз дигар ҷиҳатдо ҳам ба таъзоти онинҷои чумхурӣ ҷавоб медод. Пеш аз ҳама, дар ў хисси маҳал ба мушоҳидӣ намерасонд. Рӯзгори шаҳснаме ҳам аврупӣ буд. Муносибатин бо хешу акрабо ва ҳамшиҳриҳои ҷандон мустаҳкам ба назар намерасид. Якто-нимто ҷанубиҳоҳ, ки қабиладӯстӣ намекарданду факат ҳудро мешиноконанд, тоҳе ба вазифаҳои қалон нешబарӣ мегардишианд. Намояндаи ҷанубро тарж шитизоб мекарданд, ки аз ластиш ба тайр аз ишрои вазифа расмиша дигар ҳеч коро намоемад. Масалан, ласти ягона ҳамшиҳринашро намегирифт ва барон ба курсие иншонандии ҷанубие кӯшиши наменамуд. Факат болон сандалии ҳудаш саҳтакӣ менишасту назади аввалишҳои Кумитаи марказӣ «лаббай» мегуфт. Албатта Назаров Т. аз он «лаббайгӯё» нафуд, балки шаҳси бозътимодӣ тозакор ва боманзалии маҳсуб мегардид. Аз ин ҷоҳӣ, ки бо омадани ў дар Университет маҳазбозӣ кагъ шуд.

Дүгөнин төркөтийниниши Ф. Наимонов, М. Даилотов, Х. Сафаров, М. Шарифов на дүйненең киен лигъар буланд. Иш чакор нафар бештари вактда якшо гашту түзөр мекорданын. Гөде лар ресторани «Душанбе» иштөөнүүн чоңтробо хам мединд. Дар ин миңи шахең ташкылутчыу пайвандында М. Шарифов ба изар мөхүрлү. Ман шынра «Махмудчон» ишмегиритам. Ишенин шариф на диспазар буд. Муносибати хуби ишенин дөйт. Назаров Т. бештэр хамнавы М. Даилотов буд.

Дар ин дүйненең манынчы шахең ё аз вазифа сүйнестемелд көрсөн ачылдуу надошту. Харду хам махалтарой памекардана. Барыккы аз хаммахаллахон худ хазар менамуданда. Барон ондо күлөнчөрө дар Университеттүү факультеттүүнүүнүү дештап дарди сар мөннөдүү. Намедөнүү то чай акноза рост буд. Назаров Т. бальзам дезандону мудархоро таъкид мекардааст, ки дар мазариди хамкардатонки Күнөбиз на ингөх дештап дар кафедрахобо бозхүттөт бошканд. Яъне ё ба сифати ректор «күлөнчөрө» памекард. Як сабабе, ки рафт-рафта С. Табаровро нағыз налид хамни буд, ки домуулду бальзам нехостааст уро насихат намояду хисси чакнубдостишшю болот бардорад. Дар ин чода донирааш, ки бештэр аз шымолою тартиб гардилад буд. Назаровро аз рохи кийкелдүстүй дур мекардана. С. Табаров, ки якес аз таъсендиздандаатонки Университет буду рохкон рушду таңкумубалашы оюру хуб мефаҳмис, дар маччилик содикона камбуздыну порасоникоро арз медошт за хам чай наинь боло бурдаки манзузати ишмии университеттөрө таъкид месохт. Меденди, ки чүшин замынтоо С. Табаров ба Назаров Т маъкул замешуд за көвөрөштөр таттыйр мебўфт. Албатта, бисёр кам шудааст, ки сарваром ба камбуздышон койил шаванд, вале С. Табаров зокеңиятре мегүфт. дарди Университеттөрө ошкор месохт за рохдан дэвр карданашро нишон мелод. Монанди С. Табаров боз буданд чөхрадое, ки дарен Университеттөрө хамтунин дарди кеш медонистанды на меҳостанд, ки ректори тозакорро ба чодан дурусти рохбарий раҳнамун согзанд. Аммо чүнин ки болотар гүфтам, чүнин күшишхө на хама вакт ба ректор хүш меомад, зеро маслихаттаронаш пешниходжон дигаронро раво мединд. Дар мушохидан каминча Назаров Т. хамчун ректор мустақилияты

кантарро дар истибр дошт. Бя фольолиши ў чуръатманий, ташаббускорй намерасид. Былзан экститкорикии ба нүкси Университет тамом мешуд. Соли 1983 мудири кафедран алабисти совети Абдулаббор Раҳмонов ном хатмкардан факултетро дар наизи кафедра монандлии шуд. Яъне дар тақсимот чойи кори ояндаш кафедрал марбути таъин гардиш. Ваље хеч не, ки фармони ба кор қабул шуданашро ректор имзо кунад. Миъракан пахта оғоз шуд. Абдулаббор роҳбарин турӯхоро ба ухла гирифта, шабу рӯз заҳмат мекашид, то ки фармонаш имзе шавад. Банда, ки сардори штаби факултет будаму ҳам ба сабаби ба Масқав рафтани мудир ҳамчун иҷроқунандан вазифаи мудири кафедра, кӯшиш менамудам, ки инҷавони ташаббускору умебахш дар кафедра бимонад, аммо боғӣ ҳам фармон беисъю мемонаш.

Рӯзе ректор барои ҳабаргири ба штаби мо омад. Пахтачини факултети филология чашмрас буд ва хеч хел шикояти сардори штаби умумиашверситетӣ М. Назаршоев надошт. Назаров Т. бо М. Назаршоев ҷойи истикоматии донишгуёро диданд. Ин даҳза таъби ректорро болида шинохтаму гуфтам: «Талбак Назаровиҷ! Ҳамон Абдулаббор Раҳмонов, ки лоиҳаи фармонаш болон мизатон карор дорад, бисёр ҷавони қобилиятнок ва ояндадор аст, намешавад, ки имзо яонро гузорад?» Т. Назаров бидуни қадом андешае ба ман ҷунин ҷавоб дод: «мегӯянд, ки он бача ҳешни С. Табаров аст». Дардол гуфтам: «он бача хеч ҳешни бе С. Табаров надорад, аммо бо Абдулло Табаров шоҳд наизикун дошта бошад». Вакте ки исми А. Табаровро шуниш, хушҳод шуду «майлаш, аз ин ҷо рафта имзо мекунам». А. Табаров ҳам аз минтақаи Қўлоб буд, аммо дар системани савдо кор мекард ва Т. Назаров ўро хуб мешинохту эктиром менамуд. Ақнун ҳудатон казоват кунед, ки то чӣ дараҷа он «дастани зудимал»-и факултет ин ректорро ҳам ба мукобилии С. Табаров ҳезонда буд. Мудим он буд, ки муаммон Абдулаббор бо истифода аз исми Абдулло Табаров ҳал гардид ва ақнун ўметавонист ба фольолигӣ пардозад.

Тафовути ин ректор аз собиқа дар он буд, ки протесси таълимиро хуб медонист. Ў шахсе буд, ки ҳаман зинахоро дар

мактаби олӣ паси сар намуда буд. Ин ҷихат боис мешуд, ки Назаров Г. дар вазифаи ректорӣ мӯваффақ гардад. Гузашта аз ин, уро ҳама табакаҳои Университет эътироф менамуданд, зеро аз дохили ин боргоҳ ба вазифаи ректорӣ расида буд, на монанди П. Бобоҷонов, ки аз институти тадқикотие оварда буданд. Дар соли нахустин фаъолият як пирӯзини Т. Назаров он шуд, ки ришвагӯй ва гурӯҳбозӣ барҳам ҳӯрд. Ин ду падидан номатгуб барои Т. Назаров бегона буд. Аз ин рӯ, дигар мансабдорони Университет ба чунин амал даст зада наметавонистанд. Шояд баъзе аз атрофиёнаш ғоҳе ин амалро пиёда месоҳт, валие дар маҷмуъ Назаров ба сифати ректор шахси тоза, ҳалолкор мальум мешуд. Боре ҷанд ган аз хешовандинаш ба дафтараши сар мезананд ва барои довталаберо дохил кунондан «тағоғӣ» карданӣ мешаванд. Назаров ба онҳо мефаҳмонад, ки сарвари Университет аст, имтиҳон қабул намекунад, балки дигарон ба имтиҳоноти дохилшавӣ сару кордоранд. Онҳо асабӣ мешаванду вакти баромадан ба дарвозаи дафтари ў як шатта мезананду мераванд. Он рӯз маро дар даҳлези бинои шаш диданду гуфтанд: «Ҳамшарҳои фарҳориат ба дарвозаи ман як шатта заданду рафтанд». Банда на дар шакли насиҳат, албатта, ба Т. Назаров чунин посух додам «Т. Назарович! Шумо ректор ҳастед. Мехоҳед намехоҳед як кас ним кас наздатон бо умел меояд. Шумо онҳоро наранҷонед, балки исми довталабро ёдлошт гиреду ба ман дихед. Дигар коратон набошад. Ман ҳеч гоҳ намегӯям, ки фалониро ректор илтимос кардааст. Аз ин ки аз дастам намоҳед мегӯед, табиист, ки мизатонро ба шатта мезананд, ё дарвозаатонро саҳт менӯшанд. Дунё ҳамин аст, вакте ки вазифа гирифтед, сўйи корафтодагон ҳам назар андозед ва бидуни тамае пеш овардан корашро ба воситаи дигарон бегаразона анҷом дихед. Як умр онҳо аз шумо миннатдор мешаванд». Ба сӯҳбати банди, ки бо диккат гӯш медод, котиби ташкилоти партияи университет Каримов Тўйғун Боҳирович ҳалаза расонд. Ин кас ҳам одами тоза буданд. Ҳеч гоҳ илтимосро ба ҷо намеоварданд. Ҳамчунин сардори шӯъбаи таълими Университет Чумъаев Назар Назарович низ шахси ҷиддӣ буд. Факат имтиҳонхоро назорат мекард ва кӯшиш

менамуд, ки адолат хукумрон бошад. Пайваста ба маъракаи имтихоноти қабул бояд гуфт, ки то омадани Талбак Назаров ягон ректор ба ҷараёни он даҳодат намекард, балки ҳама салоҳиятро ба ихтиёри котиби масъул меғузонт. П. Бобоҷонов, чунон ки гуфтам, ғоҳе ба бинои шаш меомаланду зуд баргашта мерафтанд. Аммо аз маъракаи соли ҳонинши 1982 сар карда, Т. Назаров дар якҷояй бо котиби ташкилоти партияи Ҷумҳурий Университет, ки эшонро ҳам аз дастаи Г. Бобосодикова мешумориданд, ҳамарӯзи аз ҷараёни имтихонҳои қабул вожиф мешуданд, вале дар доҳили бино зиёд намеништанд. Дар ҳар имтихон ҷораҳои нав меандешиданд, то ки пеши роҳи муаллимони қаҷрафторро бигиранд. Корманди кумитан бехатарӣ низ рӯзе ду-се бор дар бино пайдо мегардиш. Чунин назоратҳо муаллимонро ҳеле ҳушӯр месоҳт ва намегузонт, ки аз ҳад гузаранд. Бо вучуди ин, тавре дар ҳикояте арз доштам, саҳтиригу назоратҳои пайхами сарварон, албатта, барои назму низомро дар имтихонҳо ҷорӣ соҳтам, мусоидат менамуд, аммо боз ҳам қаҷрафториҳо сурат мегирифтанд, ки касе пай намебурд. Ба ҳар ҳол, дар даврони ректории Талбак Назаров масъалаи имтихонҳои қабул ҳеле ва ҳеле ҷидӣ ҳал мешуд, ба ҳайати комиссияҳо муаллимони бемасъулнагӣ бенисофро намегирифтанд. Гузашта аз ин, Назаров ба ин восита меҳост, ки ба падидаҳои маҳалбозиву ҳамشاҳриҷ, ки дар ҷараёни маъракаи мазкур зиёд ба мушоҳид мерашибид, зарба занад. Ин чунин маъни душт, ки муалими кӯлобӣ ба кӯлобиҳояш ёрдам карда натавонад ва имтиҳонгири конибодомиву ашгӣ ва ҳучандӣ ба довталабони минтақаи хеш дар гайри дониш доштан, баҳои мусбат нағузорад. Максад ин буд, ки довталаби донишдор ба Университет доҳил шавад ва оне, ки бе тайёри омадаасту ба умеди тағояш ҳаст, ноком газрداد. Ҳарчанд ки пеши роҳи чунин амалҳоро батамон гирифтган гайри маҳол буд, тавре бандо шоҳид будам, ҳама довталабони кобилиятнок бо қувваи ҳуд доҳил мешуданд, ки ин муваффакияти дигаре дар фаъолияти ректории Т. Назаров маҳсуб мегардиш. Бандо, ки то сентябрри соли 1985 фаъолияти ин ректорро ба мушоҳид гирифтам, метавон мансуфро ҳамчун ректори бехтарин шинохт.

Арфус ки дар соли бозди ректории эшон, ки то соли 1988 идома ёфт, мухими Москав будам. Вактега пас гаштам, Назаров ба сифати Вазири маорифи Чумхурӣ ифои вазифа менамуд. Лахлахое аз даврони ректории Талбак Назаров дар хикояҳон бозди идома хоҳид ёфт.

ДАС – ХОНАИ АСПИРАНТОН ВА ДОНИШҖҮЕН

Дар Москав ҳамин навъ «Хона» вуҷуд дошт, ки он бо номи «Дом аспирантов и студентов» шинохта мешуд. Хона аз бинои баландшоёнас иборат буда, воесан ҳонаро мемонд, зоро дар дохили он ҳама шароити мавриди зарурат мавҷуд буд. Дар ҳар қабат ошхона, китобхона ва ҳаммом фаъолият мекард. Он ҷо, асосан, аспирантон ва студентони Университети давлатии Ломоносов икомат мекарданд. Аммо шаҳсоне, ки аз ҷумхуриҳо барои тақмили ихтинос озими Москав мегардиданд, метавонистанд, ки дар ин ҳона пазируфта шаванд. Ҳамин буд, ки бандваз 7-уми феврал то 23-юми апрели соли 1983 мухими ин Ҳона гардидам. Яъне барои се моҳ аз ҷониби Университети Тоҷикистон ба ихтиёри факултети илмҳои ҷамъиятии Университети Москав фиристонда шудам. Бояд ихтиноси педагогиамро тақмил менамудам. Албатта, мақӯи тақмили ихтинос мухим буд, аммо ҳар муаллим, ки ба он ҷо муарриғӣ мегардид, бештар сари корҳои номзодиву доктории хеш фикр мекард ва аз пайи муайян соҳтани мавзӯъ, ҷамъоварии маводи назарияӣ, воҳӯрӣ бо ҷеҳраҳон фарҳангии институтҳои илмии Москав мешуд. Бештари вакташро дар Китобхонаи Ленин мегузаронд ва ҳам гоҳе ба дарсҳо иштирок менамуд. Қамина низ аз ҷумлаи ҳамин қабил шаҳсон будам. Дар қабати шашуми ин ҳона, ҳуҷран 622-ро ба ихтиёри ҷанд тан аз муаллимони мактабҳои олии Иттифоқи Советӣ гузонтанд, юн аз ҳалқҳои чечен, туркман, рус, украин ва тоҷик намояндагӣ мекарданд. Тавре ки мебинисм, дар як ҳуҷра панҷ нафар ҷойтири шуд. Мо хеле дӯстона рӯзгор медиҳем. Вакте ки дар асари сармо ҷанд рӯз бистарӣ гардидам, он ҷор ҳамхонам дар тараҷудуи гезтар

сихат ёфтани банда шуданд. Марди чечен каворан шубханок дошт, ки дар хар даромадгохи метро манъаш мекарданду хуччатхояшро мессанҷиданд. Боре, ки якчоя будем, барои ӯ шуда хуччати маро низ санҷиданд. Ман парвое надоштам, вале ӯ асабӣ мешуд ва русҳоро ҳакорат медод. Рӯҳияи русбадбиниаш баланд ба назар мерасид. Марди украинӣ ҳам русҳоро хуш надошт. Азбаски ман худро ба сифаги кассе, ки рисолаи докторӣ менависад, муаррифӣ намудам, маро ба ихтиёри кафедран адабиёти Институти Осиё ва Африко (ИСАА) равон карданд, ки он ҷо мутахассисони соҳан Афғонистону Ирон ва қишиварҳон арабӣ дарс мегуфтанд. Масалан, Никитина Вера Борисовна, Кикибев, Островский, Иванов ва дигарон ифои вазифа менамуданд. Мушовирни ман Никитиноро таъин карданд, ки бандаро ҳуб мешинохт ва боби адабиёти муосири дарии Афғонистонро аз рӯйи рисолаи дар Кобул ҷопкардаи ман меҳонд. Дар ҷанд дарси ӯ иштирок намудаму дигар барои машварат назди Д. С. Комиссаров ва А. С. Герасимова, ки дар Институти шарқшиносии Москвав кор мекарданд, рафтам. Тавре пештар арз намудам, бо маслиҳати М. Осимӣ рисолае оид ба жанрҳои насрӣ дарӣ, ба забони русӣ омода соҳтам, ки таҳрири онро Герасимова А. С. ба ӯхда гирифт. Бо эшон рисоларо якчоя меҳондему ӯ таҳrir менамуд. Ҷойҳои номаҳфумро барояш шарҳу ззоҳ медодам. Мавзӯи рисолаи докториро низ бо маслиҳати шӯбайи адабиёти ҳориҷаи институти номбурда, ки мудириаш Утургаури Светлана Александровна буд, баррасӣ намудам. Онҳо сари мавзӯи «Системаи жанрҳои насрӣ дарӣ» қарор гирифтанд. Мавзӯи пешниҳодкардии Комиссаровро, ки факат ҳикояро дар бар мегирифт, напазируфтанд. Базъдаз фикри академик Челищев Е. П., Кирличенко В. Н., Маштакова Е. И., Сухачёв А. С. ва дигар аъзоёни шӯбаро гирифтган номи мавзӯи докториам «Ташаккули системаи жанрҳои насрӣ дарии Афғонистон» муайян гардид. Вобаста ба системаи жанрҳои насрӣ маводи назарияви ҷамъ кардан лозим мешуд. Бинобар ни, бештар дар китобхонаи давлатии Москвав ба номи Ленин менишастам ва бо фехристи адабиёти ҷамиӣ назарияви ошино мегардидам. Дар хонан номбурда аз Университет Улаш

Гумуродов, Муатзама Алиева из боз ду-се муалими дигар иш иномат мекарланыл. Бонуи дигар из Университети Боку бо исми Гултакин дар ин хона чой дошт, ки бо дастзи точижко тудро найваста буд. Албатта пайвастшавии ӯробонда мусондат нахудам. Ии бону из академия Ҳайзар Алиев була худро из широфюзидон Боку медонист. Хеле бонуи дилхаш ва зебо буд. Чунин кози занонаш баланд ба назар мерасид, ки из чашми кэр мард берун мөнданаш гайри имкон буд. Бектарин хислати зан ин ширинатуфторӣ ва нози занона доштанаш маҳсуб мегардад, ки из ин ду ў бархӯрдор буд. Мард меҳост, ки ӯро имди гаҳдарики ҷашм эҳтиёт кунад. Воеан, нозухандому нозуқтаб буд. Лутғиҳамин бонун широфпешан озарӣ боис шуд, ки ба ҷандии театрди шаҳри Москва сар занаму из тамошон асарони саҳназами онҳо ҳаловати маънавӣ бардорам. Боре дар ҳуҷран Муатзама ҷамъ омадему банди палови тоҷикӣ пултам. Табиист, ки дастурон густурдем ва андахе ба таъбири Лонҷ ҷаҳонӣ намудем. Муслики тоҷикӣ бо раксан авҷ гирифт. Ҷаҳонмам ба Улаш (бэъди Пайванд ном гирифт) афтид, ки бо Муахимма сидкан мерасид. Яъне бо садон муслики валси русӣ шула ҷуфт ҷуфт келе орому маҳии бар рапс баромадем. Боз лиҳам, ки Улаш бо Муатзама ҷафс шуда буду бехи гӯши ўчиҷ метуфт. Як замон Муатзама асаబӣ шуду из Улаш худро қинор гирифт. Ҷӣ шуд?.. нурсидам из бону. Ў ки ба қаҳр омода буд. «Э. аҳмак гӯшмаро газид». Ҳарчанд ки Улаш узр меҳост, ў қабул наҳодад. Бэътар, албатте, оштӣ шуданд, аммо боиси ҳенда ҳам гардишид. Ҷадам ҳаст, ки иаврузи соли 1983-ро дар ғолори фарҳангии ҳамин хона, як даста аспирантену донишҷӯёни ва мобарив муаллимони таври муваккатӣ карордошта ҷаши гирифтам. Дар ин чода Улаш ба донишҷӯёни бахши журналистикаи Университети Ломоносов ҳисса гирифтанд. Зиёфате ҳам омода карданд. Раксу бозни мотоҷикон то дер ҷалома ёфт. Табиист, ки ҳар тоҷикбача из ҷумлаи дуҳтарони гайр месъмон дарьват карда буд, ки боиси ранҷишни тоҷикдуҳтарон ҳам гардиш. Аммо чӣ метҷони кард, ки дуҳтарони тоҷик, ҳарчанд маскавӣ шуда бошанд ҳам, доло ба сатҳи аврупоидуҳтарҳо ҷунин маъракаҳои ҷаширо гарм карда наметивонистанд.

Духтарс, ки собик дар факултет мекоиду бэлд ба Москвай
интикол ёфта буд, назди ман ишиштэ, аз рафтоги чавонони
точик изкори порозигй намуд. У то он дараца худро порохат
медиц, ки гүё гиря гулдугираш шуда буд. Тасаллоиш додам, ки
ин рафтогорхо муваккаганд, онхо бол насеби духтарони точик
хөхнанд гардид. Он духтар, «Оре, оре, устод, оби дари хонг лой
мегүянц, ки воксият дорад» гүфту худро аз ман хим дар канор
гирифт. Улаш ба накш даромада буд ва тарс аз он доштам, ки
боз гүши ягон бонуи дигарро мегазад. Муаззама дар гүшнэ
чунон «твист» мезад, ки кас хайрон иемонд. Гултакини озары
из фургтаний кор гирифту худро намоиш додади напшуд. Вакте
юн ходилши мо тамошой ракси озарй шуд, ў ба эхтироми хөмжирин
из ракси зебову бамалнии озарй камагонро мафтуи сохт.
Харчанд ки карсакаш заданду хохиш намуданд, ки раксаш чуфт
шавад. Чуръат накарду пахтлий бандажарор гирифт. Чунин ба
назар мерасид, ки Гултакин ба ман одат карда буду одатдои
точики хеле маъкулаш менамуданд. Бэлзан, ки зик меншуд, бо
мурочнати навозишмандони хеш бандаро ба сэхжати шабхон
зебон Москвав даъват мекард. Майдони Сурх бо мезмононаш,
бо аскарони пайрахааш, махсусан аз тарафи шаб хеле дичасп
ба назар мерасид, ки соате моро бэлд из захматдои
китобхонихои рӯзона таскин мебахшид ва барои рӯзи дигар
нерӯи тоззамон ато менамуд. Мефаҳмилам, гохе Муаззама
киноя мезад ва шояд гапи ҳамон духтари точикро дар ботин
менандешид. Шояд намефаҳмид, ки уро дар Душанбе диланам
мумкин аст, аммо Гултакин чӣ? Ба Бокун худ мерафт ва боз
хуло медонист, ки кай бо ў дидор тоза мекардам. Ҳол он ки мо
муносибати дўстона доштем, на чизи дигаре, ки одатан бонувон
гумон мебаранд. Ба ҳамин тарик, се моҳи такмили ихтисос дар
Москав натиҷаи дилҳоҳ дод. Маводи назариявиву амалии
зислеро мутолиа намудам. Масалан, қироати «Саёҳатнома»-и
М. Тарзи понздаҳ рӯз идома ёфт. Ҳарчи ки шаржинносони рус
аз Е. Бертельс сар карда оид ба адабиёти Афғонистон навишта
буданд. ёдлошт шуданд. Мебонист, ки ба навиштани рисолан
доктори оғоз баҳшам. То чое дениши назариявиамро сари
масъалаҳои жанрӣ мустаҳкам намудам, ки чунин дониш бароям

хеле мухим буд. Бо ин орзу 24-апрели соли 1983 шаҳри Маскавро ба симти Душанбе тарк гуфтам. Муаззамаву Удаш ва дигарон боз чанд муддати дигар он чо монданд. Баъддо, Муаззам юнсан гиряҳои Гултакинро бароям гуфт, ки худаш бофта буд. Чаро гиря? Намефаҳмам, ин бонувонро, ки чунин мебоғанду месозанд, то ки ба эҳсоси бонуни дигаре тааччуб соваранд. Магар барои инсони бад ва наврзанд мегириянд? Ҳаргиз! Ба хотири дӯстии ҳамешаӣ миёни наслхову қазмҳо ин ҳикоятро хотима мебахшам ва гумон мекунам, ки қасоне ҳам пайдо мегаранд, ки дар наҳии банди ҳудро ҷустани мешаванд.

САФАРИ ДИЁРИ ҚАРОТЕГИН

То тобистони соли 1982 ба ин диёри овозадор сафар накарда будам. Сабабаш фурсат наёфтам буд. Дигар, ин ки вакте кас ба тӯшие барояти ишоюно сафар бастани мешивал, намояндас аз ҳамон диёр ӯро ташвиҳ намуданаш зарур мешивал. Масалан, банде се лафъае, ки аз Панҷакенту Самарқанд ва боре ҳам ба Бухоро сафар бастам, ба воситай Шаҳбоз Кабироз, ки домоди панҷакентиҳо буд, сурат гирифт. Агар даъвати эшон намешуд, шоҳд ҳеч тоҳ ин минтаҳаро намедидам. Ҳушибахтона, таътили соли 1982 оғоз гирифту рӯзе Файзалий Начмонов, ки ҳуд зодай Ваҳид буд, аз банде даъват ба ҷо овард, то ки аз ноҳияҳои Файзободу Комсомолобод ва Ғарм дидан кунем. Азбаски ин тобистон ба ҳайати комиссияи қабули довталабон номнавис шуда будаму дар иштҳои шабони рӯзӣ интизорам буданд, розӣ шудам. Бо ин биҳона атидорон Ҷамъияти Дошиши Ҷумхурӣ роҳҳат гирифтем. Ин одат ба ҳукми азъана широманд буд. Ҳар фарҳангӣ, ки ба вилояте сафар мебаст, ба як тир ду ишон гӯён аз идораи номбурада роҳҳат мегирифт. Дар як рӯз хондани се лексия иҷозат буд. Ҳамсафарон се кас будем: Файзалий Начмонов, Мирзо Тоҳиров ва банде. Дар хилмати мо «Волғаз» и Мирзо қарор гирифт. Файзалий бисёр шаҳси ташкилотҷои буд. Пеш аз пеш ба ин сафар тайёрӣ лоштааст. Дар Файзобод судии ноҳия Носирон пешвазмӯн гирифта, сарравал моро бо як писела

чой пазирой намуд. Сипас байни шохроҳи Файзободу Оби Гарм ба гӯшае аз дехае бурда, бо гӯшти буз зиёфат кард. Чойн интихобкардааш бустонсароеро мемонд. Чаману майсанор ва ҷашмаи яхине боиси истироҳати вожени чандсоатас гардиш. Ҳаракатро ҷониби Оби Гарм идома додем. Он ҷо низ моро сардори шӯъбии корҳои дохилии шаҳрак интизорӣ мекашид. То ки гӯшти гӯсфанд обҷӯш шавад, аз оби табобатин осоишгоҳ истифода намудем. Моро дар он ҳавзе оббозӣ доронданд, ки ба сарварони Чумхурӣ тааллук мегирифт. Файзали хар Ҷаҳон ҳар ҷо ӯзӣ ӯзӣ буд, шикамашро молиш медоду ба меҳмондор изҳори ташаккурмекард. Сафари мо идома гирифт. Ба маркази ноҳияи Комсомоловод расидем. Ҷанори боҳашамате боиси таваҷҷӯҳӣ гардиш, ки мислашро дар лигар мавзӯъҳо нализа будам. Зери ин ҷанори таъриҳӣ ҷойхона фиъолият менамуд. Каме ба ташошон ҷанор дода шудем, ки марди комитбонанди зардинае ҳанлакунон пайдо шуду ба Файзали оғӯш кӯшод. Мавсүф бо мо ҳам эҳтиромоти тоҷикиро ба ҷо оварда, дигар нағузонӣ, ки мо аз тамошон ҷанор ҳаловат барем, балки би ҳавзиаш дэъват намуд, ки ҷандон дурӣ надошт. Файзали исмашро Сайфиддин Убайдов муаррифи кард. Вазифааш ранги саҳони ноҳия будааст. Он айём доротарин баобрӯтарин шаҳс раиси саҳдоро меплинохтаанд. Ҳавлиаш оддӣ ба назар расид, аммо бо наслу ниҷоми хоса намудор шуд. Сайфиддин аз нахустин лаҳзаҳои ошиной маъқулам шуд. Ачиб ин буд, ки ӯ ба кормонзи соҳан саҳдо шабоҳат надошт. Онҳо, одатан, бокарру фар ва ҳавобаланд мешаванд. Аммо ин қас хеле фурӯтаи ва фарҳангӣ маъдуммам гардиш. Орому муаддабони ҳарф мезад ва аз ташрифи мо ҳар лаҳса ишори хушӣ менамуд. Дар назарем Файзали бо Сайфиддин дӯстони дерин буданд. Меҳмондории Сайфиддин дар шакли олии сурат гирифт. Шабро болон кати бузурге, байни боғи Сайфиддин рӯз қардем. Субҳ ширчойи болаззате омода соҳт, ки бо магнити ҷорҷорӣ омезиш ёфта буд.

Сафари дуюммон таътили соли 1983 сурат гирифт. Ин дафъа Р. Мусулмонқулов бо мо ҳамроҳ шуд. Имсол ҳам дар имтиҳони қабул будам. Р. Мусулмонқулов ду сол боз вазифаи раисиро ба ӯхда дошт. Ҳати ҳаракати имсола монанди соли

гузашта пурфайз буд. Файзалий ба воситан ошнохояш барои мо истирохати вожеиро ташкил медол. Дар маркази нохияи Комсомолобод ин сафар низ меҳмонони Сайфиддин Убайдов шудем, аммо дар хонаи бародараи, ки дар кунчи дарае сари баландие карор дошт. Ин кария дар самти чани маркази нохия ба масофаи се-чор километр дохили дара вожеъ буд. Дехан хушманзарае менамуд.

Вакте ки ба хонаи бародари Убайдов расидем, тошт шуд. Қаблан тайёрӣ лиза буданд, ки ба зудӣ дар ду табақ гӯши бирёни гӯсфандро болои дастархон гузаштанд. Палвон Иброҳимов ном ҳамдарси университетагро ҳам дэъват карда буданд. Палвон дар ин монтака дигар шароб наменушид. Намозхон ҳам шуда буд. Мухит ўро маҷбур месоҳт, ки сарфи наҳар аз ин ки муаллим буд, рӯзуву намозро ба ҷо оварад. Дар гайри ин, вай дар нохия қасби муаллимиашро идома дода наметавоништ. Бъди нони тошт ҳостем, ки ба табииати зебон ин деха ошно шавем. Соҳиби хона бо мо болон теппа баромад. Ман аз тарзи гуфткор ва муносибати Файзалий пай мебурдам, ки қасе аз ин ҳонадон дэъвои дохишавӣ ба университетро дорад. Тахмини банда дуруст баромад. Файзалий ба сари максад омад. Маълум гардид, ки писари қалони Сайфиддин ба шӯъбаи арабӣ дохил шудани будааст. Р. Мусулмонкулов ва ман чӣ ҳам мегуфтем? «Хайр, мебинем» гуфтему то ҷое ватда лодем, ки ҳатманёри мерасонем. Пагозии дигар роҳ ҷониби маркази Ғарм пеш гирифтем. Раиси ҳукуматаш Бердиса буд, ки моро хуб пазируфт. Ин қас ҳам аз шиносҳои наздики Файзалий махсус мегардид. Шабро дар меҳмонхонаи ҳукуматӣ гузарондем. Меҳмони яке аз ҳамдарсони университетин Раҳимҷон шудем. Дар рӯ ба рӯи Ғарм, аз дарё он тараф, сари баландие дехае мавҷуд буд, ки моро зери дарохтони бузургчуссан ҷорӣ мегардид. Ҳамаи ғарбӣ дар Ғарм паси сар намуда, ҷониби Тавиллара ва беъд Санѓвор ҳаракат қардем. Ба дехан Миёнаду расидем, ки ҳонадон якъабитан бетонӣ дошт. Он маркази совхоз буд. Ҳама ташкилӣ дар меҳмонхона сурат гирифт. Шаби Миёнаду салкин

ба назар расид. Күрлапша ҳам азият мелод. Рўзи дигар кал-
кади дарён Хингоб то маркази собик нозилин Сангвор худро
расондем. Чанд хонавода икомат мекарду ҳалос. Мингтака ба
табиати сарсабзи он чолиби ликкат менамуд. Дар баромадгоҳи
нохия хонаводае рўзгор дошт, ки сохибаш як мўйсафеди
такрибан 80-солае буд. Болои чаманзор тилему кўрпача
густурланд. Охуero, ки писари мўйсафед шикор карда буд,
пухтаанд ва бо кулчахои ширӣ ва қаймоку чургот моро
мехмондорӣ карданд. Файзалий худро дар ватани бобой медину
ҷилави суханро ба касс намедод. Ришифед мөёнро бодикат
гүш медоду ҳеч ба сўхбат худро шарик намесоҳт. Гоҳе писариш,
ки тоза аз Ҷилликул омада буд, ҳарф мезад. Мазъумам гардид,
ки падиравш як умр аз мингтака ба ҷоёс сафар накарда будааст.
Яъне, вакте ки Сангвирро бо лама боинандагони дехоташ ба
таҳлишт-водии Вахш мухотир мекунанд, ў саркашӣ зоҳир
намуда, зодгоҳи бобоиро тарқ намегӯяд. Файзалий ба пири
сохибхона саводҳо мелод. Аз Фузайл Махсум ёловар менуд,
ки чӣ наవъ аз ҳамон чойи нишасти мо дарёро гузинти ба самти
Калъиҳуму Ванҷ роҳ пеш гирифтадет. Мўйсафед гӯё ба ҳарф
гуфтган розӣ шуду мавзӯи Фузайл Махсумро чанде шарҳу эзоҳ
дол. Файзалий мўйсафедро гүш долу бозид хунштагӣ нишон додлани
шуда аз мўйсафед чунин савол кард: «Бобо қаний бген, ки аз ин
чанд меҳмоннат қадомаш бачаи Сангвор ё Вахш ёаст?».
Мўйсафед ҳамаро яғбори дигар дид ва бо ангушти ишоратиаш
маро нишон дода гуфт: «ана ҳамин мардак соғ ба лиҳчай
мардуми мо сўхбат мекунад». Файзалий боз хост мўйсафедро
азият дихад, ки пурсид: «Бобо ин сен мо ба назаратон аз
кучоем?» Он кас билуни андеша кардан гуфт: «Сен шумо аз
тарафҳои Самарқанд шоҳд бошсан».

Файзалий ин ҳарфи мўйсафедро шунид ва бо ҳанда посух дол:
«бобо, хуб оламишинос будй. Ин мардак кўлобинӣ, факат ман
Сангвирниам. Мулло Начмонро агар шиноси, ман писари ана
ҳамон кас ҳастам». Мўйсафед аз ҷониб баланд шуду «Эҳе, бачин
мулло Начмоний» гуфта аз нав бо Файзалий оғӯш күшод. Ману
Рахимчин хуб ба ҳоли Файзалий ва ҳамшакриаш ҳандидем.
Мўйсафед дуруст шинохта буд, ки ман ба лаҳчии ҳаҳисчизо

суюнот мекардам. Аштарон гус адабий тал мезаданд. Муколаман Файзалий бо сочибхона чанд даюнда боиси хандай хозирин тарзка. Ман аз Файзалий пурсидам, ки боз ягон саволи лягур пеш орад, то ки вакхистӣ буданаш равишнтар шавад. У дарҷавоб гуфт: «Ха, муалло Худойназар ту, ки дар Чилликӯл миёни налиҷчою нор кардай, лагчии онҳоро хеле мозирона истиғфоде мекамой. Мўйсафед аз нигоҳи ладдиҳа ҳак аст».

Максади мо не буд, ки Сангвирро, ки ба масофаи бист километр болоттар воқеъ буд, бубинем ва ҳатто ниҳйт доштим, ки ҳазрати «Бурно»-ро зиёрат намоем. Машинамон иавын ГАЗ-69. ки Убайдов буд, вагарни дар ин роҳҳо ҳома ва пасту баланд мосинҳои сабукрӯз омада наметавонистанд. Мўйсафед дуоямон доду ба мукобили руди Хингоб ҳаракитро даромадолем. Род аз соҳили дарё метузашт ва ҳаттаринок буд. Чанд километр рафтим, ки ҳаёфи ҷаппашавии мосини пеш омад. Ман кис мекардам, ки Файзалий чандон майли дидани золгодашро наҳорад. Мо ба ҳуносас омадем, ки ҷойҳои ҳавфиюкро пиёда гузарем. Аммо роианди розӣ намешуд. Пеш ҳаракати кардишро ба ҳимма нағирифт. Ҳамини шуд, ки аз он ҷо пас ганитет. Дар бозигашт сари роҳ ба дехан Ёстанд даромадем. Гадой ном шиниси Файзалий меҳмондориамон кард. Ин кас асалшарвари кисбӣ будиаст. Ҳоназиши лар гушас аз боти зионҳо қарор дошт. Он зионҳос, ки солҳои ҷангиги шаҳрвандӣ русҳо онҳоро сар зода буд. Акан Гадой ғӯсфандеро қурбон кард. Дар ҳамаи нишастҳо Файзалий тал мебод. Хеле инсонни мазъракшоро буд. Бештар сари мавзӯе бо Раҳимҷон баҳс менамуд. Калонгирана сӯҳбат оросташро хуш дошт ва ни чиҳнат ба ў мезебид. Соҳиби хона саге дошт, ки бисёр вак-вак мекард. Аз зион ҳоҳиш-кардам, ки онроба чое маккам нигоҳ бидорад, вагарни шаб хобамонро талҳ менамоид. Бачаҳои акан Гадой сагро ба оғиге зиндохтанду дарвазаашро пӯшиданд. Аммо ни дурандешнам маро аз ҷакиши сагҳои деха наҷот наҳод, бадки чанд саги дамсоя барои устухонҳои ба ҳарсӯ ҳавододаш меҳмонон то субҳидам байнин ҳуд ҷанг карданд. Файзалий бо Раҳимҷон меҳандиданд, ки «пешниҳоди муалло Худойназар натиҷа наҳод. Баръакс сагҳои ҳамсоя набудани саги соҳибхонаро хис намуда, ҳавлиро азҳуд

кардан». Иш хонадон ба он чихаташ хотирмон шуд, ки ахан Галой барои хар ҳадоми мо се-чор килой асади май дод. Ажунн розамон саронишеб мерафт. Сари роҳ дар ҳавзи Пасаун қарор кардем. Сошибона, ки тӯшан роҳи меҳмононро таҳия намуда буд, боиси густурдани дастархон гардиш. Чанд соате дар сокили давз маншат намудем ва ҳам бадан сӯзондем. Дар Комсомолобод мопинни қўхгардро ба сабукрав табдил долем. Сайфиддин соате моро лар ҳавлиниш иштаглол дошт. Бо ҳамин сафари дууми бинса ба мингаки Қаротегин поён ёфт. Зиёғат ҳурданко ҳаловатбахш тамом шуданду аммо дар неш масъуллик ману Рахимро интизорӣ дошт. Бачан Сайфиддинро дотил қардан лозим меомад. Имтиҳонҳо сар шуданд. Рӯзи иншо аз раис пурсидам, ки чӣ бояд қард? У кайҳо зиёғаткоро аз ёд бароварда буд, ки як ҳандиду «ҳудат медонӣ» гӯфт. Яъне ман танҳо бояд аз пайи бачан Сайфиддин мешудам. Ҳайрият, довгалиби ба уҳдагирифтани мо хуб меҳондааст ва ҷандон боиси азиятам нашуд. Ажунн дар мингаки марбута бинса ба воситган Файзали дусти наве пайдо намудам, ки хеле инсон гарниш баланд буд. Ба ҷунин инсанҳо ёрдам қардан барабарис намерафт. Фурсате пайдо мешуду роҳам ба он ҷониб сурат мебаст. Сайфиддин ба хизматам мерасид. Ду сафаре, ки пайи ҳам амалӣ шуданд. Файзалиро хубтар шинохтам. У воесан марди роҳ буд. Бо эрон дар роҳи сафар кас ҳеч мушкиниро намедид, балки дар ҳар дехае, ки соате ҳам гирифтани мешудем, омодаги ба назар мерасид. Гоҳе тавре шӯҳӣ мегуфтам: «Файзали агар чумхуриро ба дастат диханд, аз ӯҳдав роҳбарияш мебарой?». Вай ҳам ҳозирҷавобӣ нишон дода мегуфт: «Оре, барои ҳамин чумхуриро ба ман намедиҳанд-дия». Рост мегуфт, он дусти воесан бинса

НАХУСТИН ЧОПИ РИСОЛА ДАР ВАТАН

Дар хикояте гуфта будам, ки мусаввадан рисолаи «Симон коргар»-ро ба нашриёти «Ирфон» супоридам ва бо директори он Ҳоҷиев Собирҷон сұхбати мандапоний донштам. Баяд аз ин гуфтугӯ рӯзе бо ҳозирни С. Табаров назади Ҷумъа Одина рафтам,

ки рисола дар дастан буд. Он чо ки сари эчдиёти эшон салифаюе доштам. Ч. Одина бодикат мутолия намуда, дар хошияюе бо банды хуб чанги қаламай мекард. Такдири китоби аввалинамро хамин кас бояд ҳал менамуд. Он рӯз аввалан ошно шудем. Сипас ў бо ман муносибати дагалонаро раво дил. Ҳар зорлашро аз хошияюе хонда мунаккидонро маломат менамуд. Такрибан ба ягон зроди банды розӣ набуд ва меҳост, ки онхоро ҳат занам. Дар интиҳо Ч. Одина насиҳаткуонон гуфт: «азбаски ин рисола нахустин чопнатон мешавад, меҳоҳам ки босифат бароид». Маслихати ўро ба инобати гирифта, мусаввадаро бо худ оварда, ду- се ҳафта ба матн тағйирот даровардам. Дар рисолани банды оид ба ду киссан Ч. Одина – «Иншо дар мавзӯи озод» ва «Авропи рангин» баҳс сурат мегирифт, ки ба ақидан нағисанда ислоҳ меҳост. Ба хотири ин ки рисола чоп шавад, бисёре аз зродхоро дар шакли дигар таҳрир намудам. Ин дафъа ба гумонам боз сар то по онро хонду розӣ шуд, ки ба накшане чопи нашриёт доҳия намояд. Одатан, накшан чоп барои соли мавриди назар аввалан ба Кумитгай нашри ҷумхури фиристонда мешуд ва тасдики ниҳоии он аз тарафи шӯъбии табъу нашри Кумитгай Марказии хизб сурат мегирифт. Дар ин байн румони «Гуашти айёми»-и Ч. Одина дар шуморони «Садон Шарқ», соли 1977, рӯйи чоп омад. Нагоҳие С. Табаров ба хона занг зада, ҳоҳин намуд, ки дар бораи чопи машҳулвии румони Ч. Одина тақризе барои рӯзномаи «Маориф ва маданият» омода созам, он кас мебинанду байд ба чоп мелиҳанд. Ҷанд рӯз нишастаму супоришро анҷом додам, ки бо имзои С. Табаров ва банды дар рӯзномаи номбурда чоп шуд. Дар румони мазкур бори аввал дар адабиёти советии тоҷик шахси коммунист манғӣ ба тасвири омада буд. Ин чоҳат миёни мансабдорони давр сару салоро ба зуҷуд сағарду ҷо-ҷо муаллифони тақризро мазаммат мекардагӣ шуданд. Мажова боис шуд, ки рисолани каминаро аз наишан соли 1977 берун кашиданд. Далелашон он буд, ки ман тақризро бо фаризуди Ч. Одина намештам, то ки расолгаамро чор кунад. Ҷаҳон мөнкаб гузашту боз домукли маро ба хоншаш хонд ва мусавиандон дар шинди ютиб қозабрезашудон «Гуашти айёми»-ро ба дастам дод ва ҳолин намуд, ки инору визни замон тақризи

рӯшнома ва ин мусаввада тақриз бо ду ном нависам, то ки румон дар шакли китоб чоп шавад. Чунин тақризро «тақризи сиёҳ» меномиданд, ки нашрия пинхойӣ ба касе сувориш метод. Албаттa худи Ч. Одина, ки мудири шӯъбии марбути буд, румонашро барои «тақризи сиёҳ» ба С. Табаров ҳавола менамояд. Ман чунин тақризро соҳтам ва бо ду имзо ба сурогаи нашрия фиристондем. Соли 1978 румонро нашрияи «Ироғон» чоп карду дар ҷанд магозаи китобфурӯши барои фурӯш бароварданд, ки якбора аз Кумитасӣ Марказӣ амр сурат гирифт, ки таъчишан румони «Гузашти айём» аз магозаҳои китобфурӯши ҷамъӣ карда шавад. Ин ибтикор ба зудӣ пиёда гардида ва румонро «ҳабс» намуда, аз рӯйи шунидам, ҷансад ҳазор нусхаро сӯзонданд. «Тақризи сиёҳ»-и мо боиси он гардида, ки рисолаи бандаро аз нақшай соли 1978 ҳам бароварданд.

Чунин шуд, ки ноябрри соли 1978 дуюибора ба Афғонистон сафар бастам. Тавре оғаҳӣ доред, дар Кобул мактубе ба Ҷ. Расулов подам, ки бенатиҷа монд. Соли 1980 аз Кобул ба сурогаи котиби дуюми ҳизби Коммунисти Тоҷикистон Полукарор мактуби шикояти фиристондам. Харчанд ки ба Кобул ҷавобе наомад, аммо дӯстон навиштанд, ки Полукарор тақдирӣ рисолаи бандаро таҳти назорати ҳеш карор додазсту ҳатман чоп мешавад. Июнни соли 1981 ба Ватан омадаму аз қизигӣ оғоҳ шудан хостам. Аз мавзӯъ Р. Мусулмонкулов боҳабар будааст. Ин дафъа боло ҳамон тағнизорон баҳонаи наъ пайдо карда, аз суханиронии Л. И. Брежнев дар ранҷумани бисту шашуми Партии Коммунистӣ иқтибосеро дар бораи нақши пешбарандии синфи коргар ба матни рисола доҳили кардан лозим шудааст. Ин кори хайрро Раҳимҷон анҷом медиҳад, ки ин аст: «Мустаҷкам намудани роли пешбарандаи синфи коргар, бешубҳа, ба ағзоиши дараҷаи камолоти идејвию сиёсӣ, маълумот ва таҳассуси қасбии он вобаста аст. Даҳ сол пеш аз ин, фахат аидаке бештар аз синфи коргарон маълумоти миёни (миенай турра ва ислам) ва олий доштанд, ҳоло бошид, из ҷорӣ се қисми коргарон маълумоти олий ва миёни доранд... Ҳуди ҳаракати медиҳати коргари ҳозира изз тағтири месбад. Ин меҳнат торафт бештар мазмунӣ интеллектуалий пайдо

Бо иҷрои ин амал ҳам, рисоларо ба матбаа намесупоранд. Бозгашти бандаро интизор шуда, онро ба муҳокимаи шӯбҳан «Нади ҷазби»-и Иттифоқи нақисандагон фирностонданд. Раиси ин шӯбҳа Атакон Сайфуллоев буду котибаш мунажҷид Ҷӯраҳон Байзода. Шӯбҳи мербута музарризонро дар шаҳси Асмар Ҳаким ва Абдулғаби Сатторов таъин кард. Тартиб чунин буд, ки бисъа из ҳодими ишмо рисоларо дар маҷлиси дастаҷамъис бо шигарди ҳама муҳаккакон муҳокима менамуданд. Агар маҷлиси ражо медид, ба ҷой тавсия искарданда ва мақтубе ба унвони шаҳрияни меғаристонданд, ки ҷой хунанд ё не. Чунин муродома бо шигардкори муҳаккакон М. Шукуров, Р. Ҳодизода, С. Таборов, А. Сайфуллоев, Л. Н. Демидов, А. Сатторов, А. Ҳаким, В. Асгорӣ, А. Манибзода ва дигарору сурат гирифт. Ҷабиист, ки жондиганро расидати адабиётшавои А. Сайфуллоев шогутиш. Қарорнивиш Ҷ. Бекировда буд. Муҳокима оғоз ёфт. Асанӣ А. Ҳаким зарбории ҷосоли субъективи комиссията анҷум долу ҳисобишинаш кард, ки сорифа титоб бояд ях фасли шаҳр инд бе фаслини тоҷифе икоразири таҷрибӣ дар пойиҷе соли 1899-ийниш, якчанд месеҳонӣ, ки рисоларо бечон ҷаҳонга намуд. А. Сатторов индебар ба ҷуҷӯрниши амал субъективи бозодонатона кард, яъмо дар индии тузоришаш шугуфт, ки ба ҷой тавсия шавад.

Зинеъти А. Сатторов сурхи ишҳоуд, донёзулло С. Таборов из титоб ҷаҳонниро бисса тубт. Ик тухми ба инзарни бояни ҳизбулатаки муҳаккакони дигар шуд. Созис, бандар сухан гирифта. Эрдодон муҳаррики азвалро ҳабӯз инкардана ва ташниҳи салом, ки барои тӯйи ин рисоларо наземиҳонад ба ҷой тавсия ишҳоуд. Ҳакимони беъд аз ҷони А. Ҳаким, ки ҷаҳони титоб инкворатори бояд бигурун из маҷрии Таджикистони бинномонид, титоб доданд, ки «бай ишълумони шаш меррабонад, ки ҷитоба бинада бу ҷониҷа ҷӯйигарии бе насроти мусоиди даръа дар Қобул ӯзбек чон гашашт ва титори ни ки ба ҷониҷа ҷитобони ҷаъонон, ки иштозат намедастан, ки кучи ошкоро шашохта метавонанд?» Ҳаким ҷо ҷониҷа ҳардад, ки дар шаштагуғори рисола омадаист, ки индуд то соли 1975-ро дар бар метирал, ки зарурат порад, ки

боз фасле навишта шавад. Ниҳоят, ба А. Сайфуллоев рӯ оварда бо асабоният изхор доштам: «ба чопи ин китоб ҷаидон зарурате надорам, зеро мавзӯи ояндаи ман на сипхи коргар, балки насири даризабони Афғонистон мешавад». А. Сайфуллоев аз иборат «ба чопи ин рисола эҳтиёҷ надорам» маънни дигар бардошту «она дилел. Асоев гуфтани аст, ки ба нул эҳтиёҷ индорад, зеро тоза аз Афғонистон омадааст». Вакте ки банда бо асабоният судбат менамудам, Л. Н. Демидчик, ки падлӯям менишаст ба точкӣ ба ман меугфт: «Хай, Асоев, ҳеч гап не, гӯй, ки майаш як фасл иложа мекунам», то ки китобро ба чоп тасвир кунанд. Аммо ман ба ақидаам истодам ва гуфтам, ки ягон чумла иложа намекунам, парвос надорам. Аз мунаққидони мӯҳтарам ягон кас ба лиғояи банда набаромад. Масалан, М. Шукуров, ки дар лиғояи рисола мӯкарризи аввал буд, метавонист дасттири кунад. Аммо, ағсус ки ҷунин нашуду ман тақои танҳо миёни як даста мунаққидони қалонсолоне, ки ин шӯъбаро барои худ содта буданд, кирор гирифтам. Факот аз А. Сагторов ранҷидам, ки ўни зери таъсири дастсан А. Сайфуллоев карор гирифт. Мефҳимдам, ки пеш аз пеш мастиҳат шуда буд, ки ба чоп тасвир ҳакунанд. Ҳама ин мунокшишаву нодидагирӣ ба ҳозари С. Табаров ва Ҷ. Одина сурат метирафт. Чунки румонро дар маҷлиси Кумитон Марказӣ мадхум карда буданду аммо мотакрии мублат людем. Қазии Ҷ. Одина ва румонаш дар ҷониби «Челрӯҳон»-и ښда мүфассалан оварда шудааст, ки ин ҷо камелостам онро дубора зړи намоям. Маҷлиси мунакқидон карор кард.

Баъд аз ин ки Асоев як фасли тоза онд ба фаъолияти сипхи коргар дар солҳои 1975-1980 ба рисола иложа намуд, сиро ба чоп тасвир ҳардани мумкун мешавад. Яъне ин ҷунин майӣ дошт, ки рисола ҳечтоҳ, чоп намешавад, зеро ман чумлае иложа ҳардани намехостам. Боз замни, ҳамагӣ тодори Иттифокро тарқ гуфтем. Домулио ҳам лиғар чизе гуфтани намехост. Миътум, ки мониҳаст ҳӯрда будем, ҳарчанд ки шӯъба нокакона рафтор кард. Ҳамии сол А. Сайфуллоев дар имтиҳонҳои лилаватии факулти физиология раис буд. Такрибан ҳар рӯз ба яқдигар вомехӯрадем, аммо ҳечтоҳ аз ишон ҳоҳише дар мавриди таклири рисола

пеш намеовардам. Ў низ хайрон буд, ки чаро Асоев аз вазънат истифода намуда, намегүяд, ки шўба мактуби ичозати рисолаашро бидихад. Пагохие чунин хошишро ба В. Асрори гуфтим. Ҳамон даҳза якбора А. Сайфуллоев пайдо шуду В. Асрори мавзӯро ба миён гузонит. А. Сайфуллоев ҷиддиёна боз ҳамон ҳарфи бандаро тақрор кард, ки «Асоев ба чопи китобаш эҳтиёҷ надорад-ку». Ман дағъатан ба А. Сайфуллоев чунин посух додам: «домудлон мұхтарам, шумо эҳтиёҷ надонштани бандаро дигар хел фахмидел. Ин чо масъалан нулу мол ва ҳакки қалам нест, балки ман оянда ба дигар проблеман адабиёт сару кор мегирам...». Сипас А. Сайфуллоев, ки ҳудаш исҳақ буданашро фахмидел, гуфт: «майлаш, рафта ба Ч. Бакозода гүед, ки чунин мактубро дихад». Ҳамон рӯз ба идораи Ч. Бакозода, ки дар қабати дукоми бинои Иттифоки нависандагон карор дошт, рафтам ва аз номи А. Сайфуллоев мавзӯро арз доштам. Дархоз Ч. Бакозода «Э, нағз шудааст-ку Ҳудойназархон» гуфту очилан мактуби ичозати чопро ба нашриёти «Ирфон» омода соҳт. Ҳамин буд, ки 21-уми декабри 1982 нашрия рисоларо ба матбаа супориду априли соли 1983 таҳти уйвони «Симон коргар» ба тезъодли ду ҳазор нусха руйи чоп омад, ки 25 тин кимат дошт. Бароям ҳакки қалам ҳам доданд, ки хеле лаззатбахш буд. Тавре ки аз мазмунни ин ҳикоя бори дигар викиф гардидел, ҳам С. Табаровро азеб мелоданду ҳам шогирдонашро, ки ин чиҳат дар ҳикояҳои баяди идома ҳодад гирифт. Ногуфта намонад, ки дар имтиҳонҳои қабули соли 1983 иштирок намудам. Садорати Университет дар ҷараёни имтиҳонҳои имсола байзе тағииротҳо ҷорӣ кард, ки би тарзи қабули имтиҳони даҳони аз адабиёти тоҷик тааллук дошт. Табиист, ки муаллимони имтиҳонгир ҳоҳу исҳоҳ ба ҷианҳошон ёрӣ мерасонанд, ки дар байнашон байзе довталабони бесавод ба мушоҳида мерасид. Гузашта аз ин, ҳайати имтиҳонгирандагони забон ва адабиёти тоҷик ҳамеша зери шубҳан роҳбарият карор мегирифт. Гӯё ҳама беадолатӣ дар баробари довталабон аз ҷониби ҳамин комиссия ниёда мешуд.

Ба хотири адодатро ҷорӣ намудан, ректори Университет Т. Назаров ба шўбани маҳсуси комиссияи қабул амр содир кард.

ки имтихони даҳонӣ аз адабиёт дар гайри мавҷуд будани шиносномаи довталаб ва варакии имтихонаш арзёбӣ гардад. Рӯзи имтихони даҳонӣ кабл аз шурӯи он ҳайати моро дар дафтари ректор ҷамъ қарда, тартиби нави қабулро муайян намуданд. Дар синфҳонае ду муаллими имтихонгир сари як миз нишаста, довталабро бо қоғазҷаи ракамдор интизор мешуд. Довталаб ба синфҳонаи маълум бо ҳамон қоғазҷаи ракамдор ворид мегардид. Масалан раками довталаб 2, 3, 4, 10, 12, 20 ва гайра муайян шуда буд. Шиносномаву варакан имтихонӣ дар шӯъбан маҳсус, ки сардораш Исмоил Давлатов буд, нигоҳ дошта мешуд. Баъд аз ин ки довталаб ба саволҳо ҷавоб дода баҳои мусбат мегирифт, муаллимон ба ҳамон қоғазҷаи ракамдор баҳоро гузашта имзо мекарданд. Довталаб қоғазҷаро гирифта назди И. Даҳлатов мерафт. Мансуф баҳоро ба варакаи имтихонӣ бо исми муаллимон мегузаронд. Довталаб варакаро бо шиносномаи гирифта дуюмбора назди муаллимони имтихонгираш меомад. Муаллимон имзо мегузаштанд. Назорат чунон саҳт буд ки муаллим ба довталаб ба гайр аз саволҳои имтихонӣ ҳеч саволеро вобаста ба қиву аз кучо буданап пеш намеовард. Аз як ҷиҳат ин тартиб хуб буд. Аммо ин ҷунин маъни надошт, ки муаллим ҷияншро шинохта наметавонист. Факат кори тагоҳоро душвортар гардонд. Агар собиқ тағо бо исми ҷияншро ба муаллим ҳависондан қаноат ҳосил менамуд, акуну ўро лозим буд ки як рӯз қабл ҷияншро ба комиссия нишон дихад, ки онҳо аз даҳ – дувоздаҳ қас иборат буданд. Аз ин рӯ, тағо имкон дошт, ки ба як муаллим нишон дихаду бас.

Банда аз ин тартиб роzi будам, зоро аз бисёр дардҳои сар ҳалос мешудам. Албатт, ман ҳеч тоҳ нисбати довталаб беадолатӣ зоҳир намекардам, баръакс ба ўёри мерасондӣ, то ки поумед нашавад. Мутаассифона, буданд муаллимоне, ки ба хотири ин ки ҷиянҳои худашон дар озмун иштирок қарда тавонанд, ба довталаби бесоҳибе ҷабр менамуданд ва ба ҷойи «чор», масалан «се» мегузаштанд. Ба ҳар дол, ин тартиб соли мавриди назар ҳамчун таҷриба ҷорӣ гардида бошад ҳам, бинобар ин ки ҷатиҷан мусбат надолд, аз баҳраш гузаштанд.

ИЧОРАНИШИН ШУДЛНИ МУСО ВА РҮЙДОДХОЙ ДИГАР...

Дар түншни солхо дар рӯйгори хонаводагии мо бальжэ лаҳзанд
руз аз, ки онкоро ионашишт наметаваш. Як лаҳзан хотирмон
ба муносибати бародарам Мусо ткааллук мегирад. Аз руз, ки
уро шаджор намудам, дар хонай мо икшмат мекард. Июли 1981,
нахте ки мац ба Ватни Баргаштам, Мусо дар соли хонишни
олимпий Университет қарор дошту дар Локур ба машҳон ҳарби
машгул буд. Заврӯст, ки дуктари асан оилаи бинда максуб
менгуд, мозхон ҳомилагиро мекашид. Иамедонам миёни ӯ ва
хонаи чӣ гашло метушашт, ки ҳамеша рӯйи ҳавлий баромада
боди ҳарро менишасту Мусоро интизорӣ мекашид. Ӯ, ҷоқеан,
ба шавдарашиб бисёр содик буд ва Мусо ҳам ҳамчунин. Бегозихо
Мусо, ки месомад, соатҳо дар берун менишастанд. Маин аз
мачҳам сабоз мекардам, ки чӣ гаш аст, ҷаро Мусоро бо онланш
нородат мебинам, магар ӯз ба онҳо қадом ҳарфи ноҷое гуфтай?
Завҷам посух мелод, ки ҷаро ҷини Мусо ҳар рӯз ба хонай
надараш Орионикидсебод меражад? Ӯ аз ҳуд рафтгааст, дар
хона ягои корро анҷом намедриҳад ва гайра шикоятҳоро пеш
мекард. Ба як зроди завҷам қонӣ будам, ки ҷоқеан ба анҷак
ринҷин анҷомложиҳро ҷамъ мекарду дар ҳолати ҳомилагӣ роҳи
хонай наҷарро пеш метирифт. Дигар ин ки, ӯ факат Мусоро
менишад, гӯё дигарон бароҷи вучул надоштанд. Ба мушоҳид
метирифтам, ки бисёри вакҳо қаҳр мекард ва соатҳо дар
торниши шаб бо Мусо рӯйи ҳавлий қарор метирифтанд. Ҳатто
боре дар набудани Мусо ӯро ба сифати келин ҷанг ҳам кардам
ва гуфтам: «хушӯр бош, ки ҳудам овардам ва боз ҳудам ба
дасти ҳадарат месупорамат». Мутаассифона, торафт
муносибати Мусову оилааш ба хонаводан мо рӯ ба бади
мевард. Ҳолан келин бошад, ҳамоно шикоятҳо пеш мевард.
Шоҳд Мусо бо завҷаш рӯзгори мустақилона меҳостанду чӣ
навъ аз хонай мо баромадаро мечустанд? Маин ҳам ҳудро
нородат менишад, ки ду ҷавон дар ҳолати қаҳрингӣ бо мо қарор
доранд. Чунин шуд, ки ҳарлуни дигар ақибу ҷигаро намедидагӣ

шуданд. Ба мо якъо нишастан намехостанд. Ба хонзи хоби худ медаромаданду соатко байни худ чыкъе мегуфтанд. Азбатта, гумон бурдан мумкин буд, ки келин аз Мұсо тақозо менамуд, ки алохизда эндиғай кунанд. Аммо чи насы? Дар күчо? Мұсо ажыны Университетте хаты карда буд. Шоқж завчай ман әдем хамониро мекест, ки ондо ба иакша гирифта буданд. Аммо рүйрөст ба ондо гуфта наметавонист. Охир, чи хел? Келин дүктари анааш буду Мұсо додари шақшараш. Дигер ин, ки ин ишивоц мағлұм әдеми ходиши худи ү сурат баста буд. Чунин рүзгори «тургошно» дер давом нақард. Рұж завчай бародыры калониаз - Холисзарро из Фархор ба Душанбе барои табебат оварданд. Пагожие уро ба дүктуре нишон додан дозим шуду ба сабаби ин ки ман дарс доштам, аз Мұсо ходиши намудам, ки дар ин кор мусондат намояд. Ҳамин ходиширо карда будам, ки Мұсо якбора «дар гирифту» бидуни андешас гуфт: «Ман ба ҳеч күчое намеравам. Чай шумо бо занатон ба сари завчай ман хучум мекунед. Ба ү хар хел гапхо мегүед?» Ин аввалин ходиса буд, ки Мұсо ба рүйи ман бадиахронга ҹавоб медод. Ман чанд лаҳза аз гап мондам. Ин амал ба нағсам расиду уро саҳтакак таңбех додам. Дар натиҷа Мұсо дар қадом гүшасе аз шаҳр хенас ичора гирифт. Рафту омади мо каты гардид. Дар рүзгораш нахустписар ба дүиғ омад, нале ман дигар уро лидан намехостам, ү низ ба назарам ҹандон парвои бародараш надошт. Гоҳе ба воситтан Ҷұмыахон аз ҳолаш вокиф мегардидаму бас. Ба назарам, хонан ичорааш дар наzdикихои шифохонаи таъцилий карор дошт. Чунин шуд, ки уро низ идораи ҹосуси ба худ ҹалб сохту ҹанд мүлдат дар Тошканд масруф гардиду биъдтар ба Афғонистон фиристандин шуданд. Азбаски ба системан разведкав ҳарбий ҹалб шуда буду бо армия сару кор дошт, соати гүсел ба майдони ҳавой баромадаму лаҳзахои ба зинаҳои ҳавопаймо боло шуданаш дар гүшаш гуфтам: «дар қадом ҳолате, ки карор мегирад ҳеч гоҳ фикри мурданро нақунад». Ин ҳарф гуфтаму оби дила сар додам, зоро мефақмидам, ки ба күчо мерақад. Ба ҳамин тарик, афғонистонравии Мұсо сабаб шуду мо ошті шудем. Гоҳе нома менавишт за дар самти шимол хизмат карданшыро ҳабар медод. Тирамохи соли 1983 барон як мөх

рухсатті омаду факат ду дағыа тавонист, ки боям нишинем. Бештари қакташро дар хонаи хусураш мегузаронд. Вокеан, падарарұсаш мәрди начибे буд. Дар набудани Мұсо тарбияны тәъмини дүхтару изберашпро пурра ба үхда гирифт. Чүнин қизматро мө бародаронаш аңчом доды наметавонистем. Бароң банды мұхим оғын буд, ки Мұсо бо завҷашу хешу акрабой ү робатай қавй дошт. Оңдо низ үро ба сифати домод бисер зәгиrom мекарданд. Аз ин рү, худро тасалло медодам, ки рұзгори ондашкыш хуб асту ү рози аст. Диғар дең тамае аз ин бародар национдам.

Дар ҳамонн айем Еқуб-писари холай Шарифамоҳ балыд аз вайрон шудани онладории аввалинш, ба дүхтари писари амаки падаралы-Хикматуллоҳ издивоң бастай шуд. Ба ии хотир, Фархор рафтем за ин кори хайрро аңчом додем. Амаки Хикматулло болоңкөн Фотизма за Зухро дугоникко дошт, ки Зұхроашро қолаам келин гирифт. Арұсро аз Фархор ба Нағорний оварда, рүйи қавлай түйи арғыншыныро ташкил намудем. Банда раисин мәрракаро ба үхда гирифтам. Ба назирам түшін бад нағузашт. Мөххөн авнал нишоп дод, ки қардуши лайлық мачиунвор рұзғор мебинанд. Момай Еқуб бештар аз хама ба ин келин уно гирифт... Ҳамчунин Файзигули хокарам мәрракаро аз қавми қаротегиниден Фархор хүш кард, ки жаң розай набудам. Ҳартанд фахмондмаш түш нағоду ба ү издивоң баст. Биінбар ин, дар түжін шаштирок накардам. Парвіз ақнұн дар сипи дах меңонду худро «дөйталағы соли 1984» меномад. Азбаски ба шұльбан арабай рафтаны буд, муаддими англіснаш гирифтам. Иншову адабиетшыро ҳудам тайёр мекардам, таъриханыро Темур Мұхнадинов мәнік мелод. Аз солтүбіри 1983 сар карда лудро бол хис мекардагүй шудам. Гез монда мешудам, арак обиірам месеңт, нешіден синақ сих мезаланды, гүй ба беморин қадә гирифттор шуда будым. Ду соат шыгар лекция мөхондам, монда мешудам. Шабло ба тарағи рост хоб рағта наметавонистем. Җаңд мүддат ба варзиши балан за мағзаж гирифтап машүл гардам. Рахимчон барон се моҳ Маскав рағт. Ирекунаңдан шығын мудир башшаро пешниход намуд. Дар мачлisse рисолан номзадин Аблулахай

Махмадаминовро мавриди мухокима карор додем. Даҳ-
дуноздах сол сипарӣ шуда бошид ҳам ҳеч не ки навиштани
рисоларо ба поён расонад. Ман аз вазифаи муваккатии мудири
истифода бурда, масъала гузаштам, ки агар дифӯз нақунад дар
кафедра барояш чой нест. Ба ин хотир, ҷанде изъюёни кафедра
рисоларо хонданд, фикрҳон мусбат иброз доштанд.
Мутаассифона, роҳбари илмиаш домулло С. Табаров катъиян
зид буд, ки ў дифӯз намояд. Домулло дар мухокима гуфт, ки
А. Махмадаминов ҳеч кореро лицом надодваст, балки он чӣ
ни то пешниҳод кардааст «аз макулатура беш нест». Яъне
домулло гуфтани буд, ки машоди ў аз қоғазпораҳо иборат буда,
ҳеч арзиши илми надорад. Бо вуҷуди ин, дар ҷамъбаст
рисодзашро поёнефта шуморида, карор намудем, ки дар ду-се
моҳи базъӣ базасе зродҳоро ба ииобат гираду рисодаро барои
дифӯз пешниҳод намояд. Табиист, ки домулло аз май саҳт
раинҷид. Ҳеч намефаҳмидам, ки устод ҷаро аз шотирдаш, ки
ҳамеша дифояш менамуд, оиладораш соҳгу якора ўро ҷашми
лиҳаи надониш. Ба гумонам, вазълабозикон Абдулҳай роҳбари
илмиашро асабӣ соҳта буд. Бисту ҳаштуми ноъбр Мӯсоро баъди
руҳсатӣ ба Афғонистон гусел намудем. Ду нома барояш додам.
Яке ба сурогат раиси иттиҳодии нашистандагони Афғонистон –
Асадулло Ҳабиб ва луюмаш барои вазирӣ ҷадия – Муҳаммад
Банири Баглонӣ буд. Мусо ҳурсони менамуд, ҳарчанд таги
дилаш хун мегиришт. Охир, ў ба Ҳоча оби Гарм намерафт, балки
ба ҷангӣ Шӯрави Афғонистон сафарбар шуда буд. Факат ба
тиқдир тан дода метайонисту ҳанос.

ДЕКАБРИ 1983

Дуюми декабри ин сол дар Ҳонан адабонии ба номи
М. Турсунзода 75-солагии зодрузи адабиётшавииос ва тарҷумони
варзида Раҳим Ҳошим баргузор гардид. Дар каторе бо
Шоҳхайдар Ёдгорӣ, Муалзум Диловаров менишастам.
Раисикуниандаги М. Каноат буд. Дар раббат Гулруҳсor ҳам
менишаст. Ҷандиш қасон дар бораи шаҳсияти мавсүф сухан
ронданд. Хотираҳо гуфта шуд. Ҳудои соҳибъати дар интиҳо ба

ташкилкунандагони зодрӯзаш изҳори ташаккур кард. Ҳисоботи имми кафелари барон дифъ омоди соҳтам. Рӯзҳои наздиқ онро дар хузури намояндиги мувонии ректор сид ба им дифъ кардан дозим мешавад. Иш тартибро М. Назаршоев ба расимнат дароварда буд. Шашуми декабр домулло С. Табаровро дар шифохонаи Карабозо ҷарроҳӣ кардан. Бемориаш адинома буд. Пешобдонишро амалиёт намуданд. Домулло метарсил. Зороҷаи рӯз кабл дар пахлӯз гарҷумони шинохта Ҳабиб Аҳрорӣ аз замни даръа ҷарроҳӣ шуду баъдтар вафот кард. Ба сабаби дарс доштани соатҳои ҷарроҳӣ набудам. Ба мангилашон занғ задам. Завҷаам гуфт, ки амалиёт хуб анҷом ёфтаваст. Болои болинаш фикрот занаш буд. Духтиранг Саодат ба назарам нахӯрд. Ягона писарашибон. Темур муқими Ленинград буд. Диғар на бародару ҳоҳар ва ҳешу акрабо аз ҷарроҳӣ шудани домулло иттилоъ иадоштанд. Бесаси падидан иохубест. Бузургон бояд бештар ба некір рӯ оваранд шогирдонро аз худ нағурезонанд, то ки дар чунин рӯзҳо из наҷди устод дур нараванд. Сад афսус, ки домулло бисёре аз шогирдонро рағҷонда аз худ дур карда буд. Ҳатто вактҳои охир, маҳсусан баъд аз он юн вазифни мудирий ба Рахимҷон расид, устод муносибаташро ба ману Раҳим таѓиғир дод. Ажун аз ибораи «шогирдони собиқам» көр мегирифт. Домулло меҳост, ки шогирдаш доимо дар наздаш бошад, хилматашро ба ҷо орад. Аммо фикр намекунанд, ки охир, он шогирда рӯзгори шаҳсӣ дорад, дар ҳоналиш бачу қачон интизорӣ мекашанд.

Ҳафтуми декабр аз меҳмонхонаи «Тоҷикистон» Зарифи Сиддиқӣ телефон кард. Сараливат аз Асадулло Ҳабиб салом арз дошт. Зарифи Сиддиқӣ аке аз муаррихони Афғонистон маҳсуб мешуд. Ӯ меҳмонни вазорати маданият буд. Соати нӯҳи пагоҳӣ ба назди меҳмонхона ҳозир шудам. Ба толори пазирӣ ворил шудам, ки капитани бехатарии роҳро (ГАИ) Нуров Мулло меҳмононро интизорӣ дорад. Бо эшон сӯҳбат мекардам, ки Зарифи Сиддиқӣ аз ресторан баромад. Мо тарзи афғонӣ ба рӯйҳои ҷадигар мон задем за дар гӯшае қарор гирифта, холу азвол пурсидем. Меҳмондорашон Алёша ном ҷавонӣ рус буд, ки аз 18-20 сол беш иадошт. Намояндиги вазорати маданият

Курбон Саид, ки вазифаи шӯъбаи эҷодиёти ҳалқро дар вазорат ба ӯҳда дошт низ омад, то ки ҳамсафари меҳмонон бошад. Азбаски барномаишон дигар буд, то рӯзи дигар худохофизӣ намудем. Пагоҳ байд аз ҷошт меҳмон ба ихтиёри банди карор ҳоҳад гирифт. Ба кафедра рафтам. Абдурашид Самадов, ки тарҷумони Баширӣ Баглонӣ буд, телефон кард. Ба эрон вазъда доим, ки соати 11³⁰ дар назди бинои Институти забон ва адабиет интизораи мешавам. Абдурашид ҷияни Башир-Абдураҳмонӣ магазинчиро пурсид. Ӯро ба микрорайони 46-ум назди магозаи Абдураҳмон бурдам. Саломи Баширро расонд. Абдураҳмон як пора ҳат навишта ба Абдурашид дод, то ки дар бозгашт ба Башир таслим дихад.

Нӯҳуми декабр меҳмонони афғонистониро дар шаҳси Зарифи Сиддикӣ, Муҳаммад Афзal ва Муҳаммад Аивар ба дараи Варзоб тамошо бурдам. Оиҳо гӯб ҳудро дар дараи Панҷшер мединанд. То дехзи Ҳушёри рафтем. Раҳо-раҳ магозаҳоро диланд. Сӯҳбати тарафайн бештар доҳили монин сурат мегирифт. Муҳаммад Афзal нисбат ба он дуи дигар сергантар маълум мешуд. Сиволҳо медод ва ҷивобҳо мегирифт. Бегэҳи онҳоро ба манзилам овардам. Дастархон густурдам. Болон миз ҳарчи аз меваҷот меҳостанд буд. Меҳмонони афғонӣ одатан, широбро ҳуҷ доштанд, ки фаровон дар ихтиёрашон карор доши. Аз ҳарфашон фахмидам, ки Иттифоки Советиро бисёр мепарастиданд. Афзal аз ҷумлани ҳизбиҳо будааст. Ҷанд муддат ба сиғати тулусвол-ранси ҳукumatи нохияе ҳам ифои вазифи намудааст. Масъалаҳои сиёсиро хуб таҳлил мекард. Дар ин шабиишинӣ Ҷумъаҳон ва Мадамину Маҳмадраҳим ҳам аз Нагорний иштирок доштанд. Меҳмонон бэъзе змөнӣ об ҳуд оварда буданд ва меҳостанд, ки ба воситаи банди ба фурӯш расонанду ҳадяҳое барои ҳонаводазашон ҳаридорӣ намоянд. Аммо ман барои анҷоми ин ҳидмат розигӣ надодам, балки туфтам, ки дар меҳмонхона ҳастанд қасоне, ки молашонро ба фурӯш расонанд. Нишастамон то соатҳон даҳи шаб идома гирифт. Сарҳуш ҳам шуданд. Тайбашон болида ба назар расид. Онҳоро то меҳмонхона гуссл намудам.

Дирӯз Раҳимҷон аз Москвав баргашт. Телефонӣ сӯҳбат

кардем. Аз ҷарроҳӣ шудани домулло ҳабар налоҳт. Ҷа шифткона рафтаст, аммо иҷозати даромадки избулааст. Ҷ. Бекзода ҳам зант зала қадоли С. Табаров пурсон шуд. Ба эшон гуфтам, ки аз ҷарроҳӣ ажуну ду рӯзгуаштаасту ҳоло даромадан намемонанд. Ҳакими лекабр ҳаво серабру боронӣ шуд. Шанбе, ки буд ба ҳӯҷе нарафти, балки боби ҷавалик расодан докториро оғоз бахшидам. Факат шаш саҳифа сиёҳ, ҳарда тавонистам. Ногуфта намонаид, ки дар заминан рисолан дар Кобул ҷот қардаам монографияе дар ҳачми қалонтар бо ҷони «Восениги зиндагӣ ва ҷамъбости бадӣ» омода сохта, ба қашриёти «Дониш» супоридам. Номи дигари ин китобро «Пешниҳои соли насири дарӣ» гузонтам. Китоби номбурда байъ аз муҷозима шуданиш дар Институти Шарқшиносӣ расмийт пайдо намуд. М. Осими мекост, ки ҳонандзи тоҷик дар мавриди насири дарӯй меълумоти бештаре дар иктиёр дошта бошад. Чунки таҳсилк аз ҷониби С. Табаров ҳам сурат гирифт. Пешгуфтори оваро ба қалами эшон марбут соҳтам, ваде М. Осими гуфт: «С. Табаровро бе ин пешгуфтор ҳам мешинанд». Мазнии таъмидаш он буд, ки пешгуфторро аз ҳатоб баҳорам. Домулло ҷалбатта, фахмиду боз худро иисбати банди широҳат диг. Ҳудум ҳам намекостам, зоро «ҳаки қалла ба шурбо мешуду» боз ғизвогарон бандаро азният медоданд. Ҷонгорни ки ҳонандз ҷалбатта мегуфт, ки С. Табаров ба насири дарӯй ҷӯе муносибат дорад? Як сабаби мизӯн докториамро аз ҳудуми адабиёти тоҷик берун қашидан ҳамин буд, ки забони тӯзмалтарон баста шивал. Нигӯнда, ки рисолазашро С. Табаров назништааст. Гузашта аз ин, намекостам, ки бори дигар дастнитаро домулло шивам. Ман роҳу равинии хоси худро пайдо кардан мекостам. Бо ин ҳарфҳо банди устодамро наст задани нестам, балки дар шоҳае аз адабиёти форсизабон худро ҳукумрон мекостам бубинам. Пай мебурдим, ки домулло ҷондон кордон ояндан ишмиҳ маро ластирий карданӣ измешуд. Соли 1982 мекостам барои ду сол Москва рафтам иҷозити кафедраро бигираам, аммо домулло бӯ Радимҷон гуфтаст: «Холо барвакт аст». Аз ин чост, ки монографияи номбурдаро таҳия намудам за ба забони русӣ низ рисолас дар Москва таҳрири русӣ мешуд.

Шояд устод дуруст меғүфтанд, хи соли 1982 барои омода соҳтани рисолаи докторӣ барвастар менамуд.

Дувоззахуми декабр яке аз шогирдонам, ки ба роҳбарии банди рисолаи дипломӣ дифъе намуда буд, Мехрилиссо Азизова ба шавкар мебаромад. Даъватнома фиристонд, ваде лозим вадидам, ки равам. Духтири ҳандонро ё буд. Чашмони равшани шигардои хотирмоян дошт. Ин шогирд ба қадри устод мерасид, вожеъбии буд. Метавон ӯро аз зеботарии дуҳгарони ҳатми соли 1983 номид. Шогирде маҳсуб мегардид, ки солҳо дар хотирни банди ишҷониҳои ҷаҳон ҳоканд ҳад. Ният кардам, ки баъдтар ба табрикаш ҳозир мегардам. Ҳамин рӯз буд, ки Тахмини майли ҳонаи амакни Чумъаҳонаш кард. Шояд модараш ба ӯ гап ёл зода буд. Майлаш гӯфтаму мӯшинро аз гарҷ бароварда ӯро бо модараш Нагорний бурдам. Азбаски зани амакаш ҷомаший дошт, ҳонаи холам даромадем, ки палови анъанавӣ интизорӣ мекшиш. То соати чори аср он ҷо ишиштам. Тахмини ҳам хеле болону пойин даводӣ кард. Бегоҳии ин рӯз ҳонуми домудло зант ҳад, ки Темур мӯшинро дар кучое задаасту барои таъмираш спракаи ГАИ изомист. Ваъда додим, ки ба воситаи Чумъаҳон ҷуниш ҳучҷатро омода месозаму мерасонам, ташвиш нашавад. Шаб мактуби Мӯсо расид. Нома каме оҳангӣ дилсардӣ медод. Табиист, ки вазъияташон хуб нест. Менавишт, ки номаҳоро ба манзилҳои Башири Асалудло расондааст.

Нагоҳии дувоззахум ба зёдати меҳмонони афғонӣ рафтам. Як ҷиддӣ аз «Симон коргар»-ро барояшон тақдим намудам.

Дар ин даврон рӯзгори иктисолиям бад набуд. Пул ба қадри коғӣ дар ихтиёри ҳонаҳон мавҷуд буд. Маводи гизоӣ аз гӯшту биринҷ сар қарда ҳамеша дастрас мешуд. Ман, ки бештар ба зафттару қалам сару кор доштам, меҳостам, ки дар ҳона ҳама наవъҳои гизоӣ омода бошад, то ки вактамро ба ин соҳа сарф на намоям. Вале, афсус ки то ин солҳо рӯзгорам дар гайри хидмати ҷароғи ҳонаҳон мегузарад. Фарзандҳо аз пайи дарс, завҷдам бошад аз нағоҳ то бегоҳ сари вазифаи расимяш қарор дорад. Ҷой нест, ҳуроқи ҷошт нест, гизоӣ шом ба ҷойи соати шаш, соати даҳи шаб тайёр мешавад, зеро ҷинак соати ҳафт аз кор меояд ва гайра носозиҳо, ки бандаро ҳамарӯза фаро

метиранд. Баъзан меандешидам, ки наход таҳдири бандар ҳамин замине қарор бигирад. Ба гумонам ҳама марҳоқ экодкор ба ҷунин ҳол гирифтӣ мебошид. Шонздаҳуми декабр ба рӯзи таваллуди Муҳаммад пайтамбар рост омад. Радион Афғонистон барномаи ҳосаро ба ин муносибат шунавонида истодааст. Имшаб барфи ақвали Душанберо фаро гирифт. Нагоҳи дигар низ барф илома ёфт.

Бинобар ин, ба факултет ба воситани автобуси 18 рафтам. Назди М. Даилатов даромадам. Аз вазъни домулло нурсид. Баъдан бо Р. Мусулмонкулов дар мошини Шаҳбоз барони домуллоро дидан рафтанд. Фахмидам, ки онҳо лер қарда буданд. С. Табаровро ҷавоб дода, ғабобаташро дар хонаш идома медоданд. Имрӯз донишҷӯён ба семинари накли адаби бидуни тайёри ҳозир шуда буданд, ки боиси нороҳатнам гардиш. Мачбур шудам, ки доир ба маъзӯи марбути лексия ҳонам из аз наъ саводдоро шарқу эзоҳ бидихам. Акнун дар ҳона бештар менишастагӣ шудам. Мақсад доштам, ки то ба мӯҳлати дусола баромадан мусаввадан рисоларо ба тоҷикӣ тамом намоям. Аз ин чости, ки рӯзе панҷ- шаш саҳифа сиёҳ мекунам. Бисту дуюми лекабр ҳенан устод С. Табаров рафтам. Дарвазаро дуҳтарани Саодит күшол. Маро ба дафтари кории домулло дарованд. Устод бо Абдуҷаббору ду дуҳтар сӯҳбати гарме дошт.

Кастумон намекард, ки наъ аз ҷарроҳӣ баромадааст. Таъбаш хеле ҳуш буд. Чунон меҳандид, ки шикамашро бо ластанӣ медониш, ки ба ногоҳ дарҳо қандо нашаванд. Дуҳтарҳо маро, ки лиҳанд, саросемавор бо домулло ҳайрухӯш намуданд, ки боиси хира шудани таъби устод гардиш. Аз ин рӯ, эрон дигар сӯҳбат кардан намекост. Ин ҷиҳатро хис намудаму ман ҳам барсмада рафтам. Аз рафтаним пушаймон шудам. Шаб Раҳимҷон зонг зал. Маъсанан тӯйи дуҳтарани-Манжишро матраҳ соҳт. Ҳоҳиш намуд, ки пагоҳ якҷоя Ҳисор равсем. Он ҷо дӯсте доштем бо номи Манзар Раибов, ки дар системани савдо кор мекард. Ба рӯйхати Раҳимҷон назар индӯхту «мейбем» гуфт. Моро ба магозиаш бурд. Аз он ҷо барон Парвиз нишодану брюни ҷинсӣ ҳаридорӣ намудам. Дируз Салимаро ба бинон ҳаштуми Қароболо хобонданд. Бо ҳоҳиши ақаи Вайсиддин Усмон

Расуловро дидам за ходиш кардам, ки беморро дурусттар ташхис намоянд.

Хамин бегохӣ буд, ки бо Тахмина ба хонаи Фотима сар задам. Дуктарчаш – Маника сурхҷа бароварда буд. Ба назарам ҷунин расид, ки рӯзгораи ҷандон ҳуб нест. Наҳостам боини таҷнишашон шакаму Тахминаро гирифта ҳона рафтани шудам, ки падари домод. Айвар нағузот, ки мо ниёда разем, бо монинаш то ҳона овард.

Бисту сезуми декабр дар шурӯи одимочи факултет 50-солагии деханамон – М. Давлатов ҷаши гирифта шуд. Ба ин муносабат нишони «Аълоҷин маорифи СССР»-ро ба сари синааш шиноманд. Мачни таҳти ҷалсив В. Асрорӣ мегузашт. Профессор Р. Мусулмонкулов аз ҷониби кафедра ба солибҷаши ҷомаву тӯпӣ пӯшонд. Аз номи комитети маҷаллии М. Музаффаров радиолаи «ВЭФ» тақдим кард. Такрибан, ба маблаги 200-300 рубл тӯхфако насибаш гардиш. Ин ҷашитири ба байзехо маъқул набуд. Ба мушодода расид, ки Д. Тоҷиеву М. Норматов ба ҷарёни пӯро ва табрикҳо бешакиччӯйӣ зохир меенамуданд ва ҳатто боре ҳам тарафи саҳни пазар шамеандӯхтанд. Дар ҳамин шурӯи Р. Мусулмонкулов донир ба фъолияти комиссияи қабули соли 1983 ҳисобот дод. Байди нигз байзехо фикру мулохигзахоимро иброз доштам. Сипас, муаллими қалон А. Саллулюевро ба вазифаи лотсентӣ гузаронанд. Бисту нӯҳуми декабр дар мачниш извртияйӣ масъалан фъолияти назорати ҳалқӣ баррасӣ шуд. А. Сӯфиев ҷун ҳаменш ба нафси роҳбарон расид. Эродҳо мегирифт, аммо роҳдон исподи опро баёни намекард. Сиюми декабр тӯйи арӯсии дуҳтари Р. Мусулмонкулов бо ҷонони ҳисорие сурат гирифт. То ин ҷо, ки расидам, соли 1983-ро паси сар гузашта, ба рӯйдодҳои соли 1984 мепардоҳам.

МОЧАРОИ ҒАЙРИЧАШМДОШТ

Байди бозгашт аз Афғонистон банда ба гайр аз факултети филология дар факултети таърих юзиз из аҷабиёти тоҷик дарс

мегуфтам. Дар шӯъбани шабонаи гурӯҳе меҳонд, ки русӣ ном дошту аммо донишҷӯён аз ҷумлай тоҷику ӯзбекҳо буданд. Аз рӯйи койилла дарро бояд ба забони русӣ мегузаштам. Вадо ҳудо донишҷӯён ходими карданд, ки лексико ба тоҷикий хоним, зеро миёни онҳо ягон нафар русзабон нест. Табишт, ки наъз аз Афғонистон омада будам ва он шабу рӯзҳо мавзӯи ни қишивар пайваста ба ҳуҷури Армии Советӣ ҷолиби дикҳат ба назар мерасид. Азинҷо, ки донишҷӯён гоҳе аз макӯн азобиет берун баромада аз ҳодисаҳои Афғонистон саволҳо пеш месоварданд. Ман бидуни қадом шубҳае дар мағриди иштироқи аскарони советӣ дар ҷаигҳо мисози муҷоҳидин сӯҳбат менамудам ва вожеи тарбияти барояшон арз мелоштам. Донишҷӯе он ҷо меҳонд бо номи Самиев, ки ҳар бегоҳ пӯшидагӣ месомад ва сару рӯяш ҳам ҳарошидагӣ мазълум мешуд. Бештар ӯ саволҳои зидди шӯравӣ пеш месовард ва меҳост, ки маро ба ҳамон ҷода ҳамроҳ созад. Дар ҳамин замини гӯшам бод ёфт, ки ба идораи ҳизбии Университет дар мағриди дарсгуни ман шикоят омадааст. Ба ин хотир, таҳминан мадҳон май-июни соли 1982 мудири кафедра Р. Мусулмонкулов ва бандаро котиби ташкилоти партгавии Университет Каримов Т.Б. наzdии даяват намуда, ба ин масъала даҳл қарда дар шӯъбани шабонаи таърихи ягон ҳарфи зиддисоветӣ гуфтанимро пурсид. Ман оромона гуфтам, ки не, чӣ наъз зидди давлате, ки бузургам ҳардасту ба ин дараҷаҳо расондааст, манғӣ мегуфтаам. Он даҳза Т. Каримов вазъда дод, ки ин сӯҳбат ба ҳеч кучо намебарояд. Соли 1984 оғоз шуду рӯзе идораи бехатарии ҷумҳурӣ буд ё шаҳр, занг заданд, то ки рӯзи 9-январ, соати ҷор, ба ҳуҷран Ҷаҳонӣ фалон дозир шавам. Ҳоло то 9-январ ҷор рӯзи дигар буд. Ин ҷор рӯз «худамро ӯзгаришад». Сари даявати идораи бехатарӣ андеша мекардам, ҳуд ба ҳуд мавзӯро таҳлил менамудам ва тақрибан ба ҳулосае омадам, ки сарҷашман ҷунин даяват аз ҷоии дигарест. Яъне чӣ? Аз кучое ба гӯшти ин идора расонда буданд, ки банди «резиденти Америка ҳастам». Ба ибораи дигар, солҳои ҳизмат дар Афғонистон гӯё ман бо идораи ҷоссани он ҳамкорӣ менамудаам. Акнун пай мебурдам, ки ҷунин тӯҳмат аз ҷониби қадом кас сурат гирифтааст. Бегоҳие дар хонаи Темур Муҳиддинӣ мемон

шудаму он ҷо, икс из қормандони идории марбута менишаст. Сүхбат сари маюн Афғонистон буд. Чанд маротиба ё ба ман саволҳон қасбӣ дод ва из ҷавобҳон банда қаноатманд шуд. Мавзӯи катли Ҷабъ-сафири Америкаро ба миёни гузашт. Фаъолияти сардорони муроҷидниро пурсон гардид, ворид шудани Армиии советӣ ба Афғонистон ва тайра мактубҳоро худи у нақл менамуду аз ҷекраи ман ким чихоро ҷӯстани мешуд. Ҳамон рӯз пурсон шуд, ки из бачакон тоҷик «нелегиз»-ҳо фаъолият мекардаанд ё не? Дар ин мавриди ман ба маъсүф ҷавобе наҷодиш. Вакте ки ман бо ӯ ҷизи мағфириро иншино насоҳтам, вай миро ба ҷониби идории ҷосусия Америка инсбет дода, бо баҳонан дарсхон банда, меҳостанд, ки моддат «хиснат ба Ватани»-ро ба поин ман бубанданд. Нӯхуми январ ҳам расид. Совети ҷор ба бинон собиқан ин идора ҳудро расондам. Маро ба ҳӯҷрас, ки дар қабати аввал ҳарор доншт, даъват кардаанд. Онҳо ду нафар дар либоси мулки буданд. Якеин тоҷик буду дигараш украин. Ҳарду муаддабона бо банда сӯҳбатро отез баҳшиданд. Аввали ҳолу аҳволамро пурсон шуданд, баъд тоҷикони савол дод, ки тарҷумаи ҳоламро нақл намоям. Синис гӯё сари мақсад омаданду дар лексияҳо ҳарфҳон нӯҷо гуфтаниамро пайи ҳам ба хотирам өвардӣ шуданд. Аз рӯйи мактуби шикоятие, ки дар дасти онҳо буд, зидди русҳо гап мезадаам, адабиёти русро ъзтироф намекардаам, корҳои нопоёми аскарҳон советиро дар Афғонистон маҳкум менамудаам, ба муқобили помириҳо ҳарфҳо мегуфтаам ва ҳамзамон гӯё таъкид соҳтаам, ки ҳар бегонае, ки ба мулки тоҷикон зада даромадааст, ҳоҳу ноҳоҳ баромада меравад. Ман онҳоро бодиккат гуш дода гуфтам, ки ҳама ҳарфҳо, ки дар мактуби Самис омадааст, дар шакли савол барои бандонишиҳод шуда буданд. Аммо ба сифти муаллим аз ҷавоби ин саволҳо нағурехта, балки ба ҳар савол ҷавоби котеъона деда, ба ин восита ба даҳони саволдиҳанди мезадам, то ки Ҷавонати Советиро маломат нанамояд. Ваъде тафтишгарон дуюмбора таъкид месоҳтанд, ки ин саволҳо борҳо аз тарафи одамониҷон санҷила шудаанд ва тасдик гардидааст, ки ҳамон навъе ки дар мактуб омадааст, посух гуфтаам. Ғаҳмиҷам, ки ин мочароро

сохта буданд ва он донишчү аз миёни муаллимой рохбар хам дошт. Азбатта, чандон содда набудам, ки ба түхмат сар фарорам, бинобар ин аз эшон талаб намудам, ки сабти техникии лексияҳон бандаро пешниҳод кунанд, вагарна хар донишчү метавонад эндиши муаллимиш чӣ ки хоҳад нависад. «Шумо», гуфтам «хеч ҳез сабтро дар ихтиёр надоред. Он Самис, ки суханичин шумост, аз майкода беш нест. Ҳайфи ин идора, ки чунин ҳамкорон дорад», изкор доштам дар интиҳо. Бо вучуди ин, ҳамон тоҷикаш тарс медод, ки ҳуҷҷатхоро ба горком месуҷорем. Ҳайрон аз он будам, ки ин мавзӯъ ба горком чӣ муносибат дорад. Ҳулоса, ҷанд рӯз ба ҳамин мазмун тағтиш бурданд ва диданд, ки дар ҳама ҷавобҳоям мазмун мактубро түхмат зълон медонштам ва сабти салон ҳешро талаб менамудам. Бегодис дар ҳачми ҳафт саҳифа «объяснение»-тавзехнома гирифтанда. Ба асоси тағтиши анҷомдодалион дикта карданду нақисондам. Ин амал се соат вакътро талаб намул. Чунин ба нақаррасил, ки ватиҷан тағтиши ҳаррӯзаро ба ҷоебурда иншон мелоданшу боз барон рӯзи дигар саволномаҳо месоктанд. Дигар ҷиз, ки қашф намудам, он буд, ки марди дуюмаш ба гапҳон май бояр мекирду ба ишораи ҷашм корманди тоҷикро мефаҳмонд, ки «чи ин қадар ҳамин одимро гарант мекуни, аз ин ҳас имоли ҳиснат намебарояд». Вале он тоҷик, ки рубтани подполковникӣ дошту шоҳд роҳбари қадом шӯъбии ин идора буд, самозҳони когазнечашро рӯзи дигар давом медод. 17-уми ҳивар боз ба идорам марбута дэъват шудам. Бори дигар мазмунум гардид, ки мактуби шикоятиро аз номи донишчӯени фахултиз таърих нақисонда буданд. Боз ҳам таъкид намуданд, ки маро ба воситии идораҳои ҳизби ҷазо доданшон нозим меояд. Аммо Владимир Иванович (яъне украиниаш) ба қуқобили ин тоҷик баромада, дар шоҳидии май иброз динӣ, ки шикоятинома түхмат асту бар. Ҳамин рӯз боз дар ҳачми се саҳифаи дигар таъжизнома гирифтандау ҷавоб доданд. Шом украиниаш таш ҳуда ӯфт: «иёл впорядке». Аммо, як ҳафтӣ дигар сари таъжизномаҳои башни кир карданду 24-уми ҳивар боз даръатам намуданд. Ҳажигӣ дар ҳаҷими иншон ӯфтам иншиа бӯӣ. Ин ӯфтӣ ибрози шаштани, ки ҳамд интиҳаҳои башни курганд. Ҳана

саволе дар мавриди чехраҳои афғонӣ пеш оварданд, ваде ҳудро ба идолонӣ задаму «инҳоро намешинносам» гӯфтам. Бо вуҷуди ин, онҳо меҳостанд, ки ба идораи бехатарӣ ҳамкорӣ намоям. Вобаста ба ин масъала ҷизе изҳор наҷоиттаму анҷак огоҳашон соҳтам, ки бо қалрҳои тоҷик дар ин шаҳр кор бурдан норавост. Важте ки як тоҷик се сол вазифаи интиратсионалисти анҷом месидҳад, се сол таги тибу туб маниғнати давлатро химоя кардани мешавад, ҷунин муносибат норавост, зеро рӯзе мерасад, ки ҳамин навъ одамон ба муқобили давлат сар мебардоранд. Масалан, гӯфтам ин мактуб ба воситаи идораҳои хизбии Университету шаҳр омода гардидааст, то ки маро из он ҷо ронанд. Ба баяњҳо дар Университет кор кардани ман маъқул нест. Аммо ба салоҳияти том мегӯям, ки ман ҳеч гуноҳе дар назди давлату миллат наидорам, балки ҳамеша дар хизмати ҳамин давлат будаам. Гузашта из ин, гумон намекунам, ки бо як шикоятиноми воҳулабароёна соҳташуда горкоми шумо маро из сафҳои хизби коммунист бикашаду из Университет биронад. Он вакт ташкилкуниондатони нома маро муттаҳам соҳта метавонанд, ки сабти лексияҳои бандаро дошта бошианд. Он рӯз гӯё из ҷанголашон ҳалос ҳӯрдам, ваде ду рӯз байз боз давлатам карданду ҷунин савол доданд: ба қадом максад ман соатҳои сеи шаб садои «Бибиси» гӯш менамоям». Аввалин гӯфтам ба нурсими, гӯш кардани садоҳо манъ карди шашудааст, дуюм шоид из он садо барои ман ҷизе дозим мешавад. Ибораи «ҷизе дозим мешавад» гӯё ўро якбор ҳушер соҳту боз пуркид: «Масалан, қадом ҷиз?». Ман, ки исабӣ шуда будам, бехонир посӯҳ додам, «номе дозим аст, исми саркардагони инклибое...». Дигар муфаттиҳ судбатро идома наидоду бо ман ҳулоҳофизӣ намуна ҷавобам дод. Аз ҷонам баланд шудму из эшон савол кардам: «боз ӯзӣ биоҳм?» «Нене, шуд, ташаккур, мо дигар шуморо ташвиш намедиҳем» гӯён маро то таги дараозон баромад гусса намуданд. Мочарои саҳтав идораҳои хизбӣ ва дар ин кор идораҳои бехатариро омезиш додан, такрибан ду ҳафта идома ёфт. Албатт, ин тафтиҳҳо ба саломатиам таъсири маниғӣ расонӣ. Боз сиҳ занияни пешни синя ва дарзи қизб афционӣ ёфт. Донишҷӯби ингэ жисос мекарданд, ки на он устодиҷе ҳастам,

ки доштар будам, балки ондо моро кат медиданд ва аз ширинчолар ингушти дайрагт мегазивил. Аз тафтини изоран белатарй ҳадос шуда будам, ки пагохис дарвозан кафедран ишбисти советиро «шеф» бо ду корманди дигэр күшоданду моро даша даши дарважро пүшиланд. Дардол фахмидам, ки ондо чаро балуки телефон көрдии ногадон ба Душанбе ташриф көрсөннөн. Он рӯз барфи лак-закй меомад. Палтоярмбо гүзүлсөн пүшиламу пүшти сари он се кабати панчуми бинои физиологии Университетро дар «ҷазира» поён шудам. Назарам афтад, ки ондо болон нули «шүштургардан» оромона мераванду гөк гулчона ба кафояшон нигоҳ мекунанд, то боварий хосил намонанд, ки онхоро лидаам ва мелонам, ки то лаҳзае, ки худи эшон дар ҷойи мувоғике қарор нағиранд, ба онон наздиқ нашавам. Масоғай байни ману он се 15-20 метр буд. Онҳо гӯё бо ҳам сӯҳбаткунон мерафтанд. Банда низ бо нигоҳи қасби онхоро таъқиб менамудам. Ҳоло намедонистам, ки нуктав охиринаша кучо аст. Ба роҳи қалон баромаланду болон нули дарёи Душанбе истоданд. Рӯ ба самти шимол оварданду ба панҷараҳон нули такя заданд. Шеф бо ишора фахмонд, ки ақиун метавонам дар наҳдӯянш қарор бигирам. Ман ҳам ба панҷараи нули валиамро андохтам ва номалум ба ҳарсе даст додам. Шеф асафӣ менамуд. Ман ҳомӯш будам. Маътали он будам, ки ўчи амре содир мелорад. Гумон доштам, ки ба қадом кишиваре моро фаристондый аст. Аз нигоҳи миънидоре сўм разон қард ва исми ба онҳо маъқуламро ба забон оварда туфт: «чаро дар тӯзи ду ҳафта туро изоран белатарий тафтини қарзасст, ҳатто тавзехномизатро гирифтанду ба суроғи мо ҳабар надодӣ?». Ман ба эшон ҷавоб додам, ки тунин тафтишкову шикоятномаҳон тўхматомез ба ман листур намешад, ки ҳудро фоши намоюм. Дар леч сурат кишу ўчи буданимро ях, нафорам ба изоран маъқур ошкор созам. Чай магнит шумо аз ман роҳи ба тунин листурро надода буде? Маро таъб ҳам мескаранд сирре изориера, ки ба он забонист доддам, намисалашам. Шеф изиз наиз кулоқмаронини бандада күшодол шуду «ниҳодади» туфтэ суланшаро яхома дод: беъд аз он ки ту эшон шикоятро зар «Бибисон» чустани шудай, бо қалди маҳсус

ба мо баромадаил ва узр хостанд, ки почо одами моро мазриди тафтиш карор додаанд. Сарфи назар аз узрхоянишон, саррэсати идора моро мувассиф соҳт, ки бо шӯбзи идораи бехатарӣ сӯхбат намосму ҳамзамон мавзӯро ба раиси бехатариш Тоҷикистон Пектел расонем. Харчанд ки мо як рӯз кабл ба Душанбе омадем, ҷараёни тағтишро таҳдид намудем ва ҳама ҳуҷҷатхоро ҳокдем ва нодуруст рафтор қардани қормандони бехатариро исбот намудем ва ҳатиҷа он шуд, ки тағтишгарон ҷазоҳоянишро мебинанд», қулоса кард ў. Сӯхбати расми болон пул поён ёфт. Онкоро то майдони ҳавой гусел намудам.

Баълтар фахмидам, ки он точики рутбабаландро аз марказ ба қадом нохияе фиристонданд. Ҳамзамон қорманди дигаре, ки бандаро зери шубҳаи идораи марбута гузашта буд, ба самти шимол баҳши иҷрои вазифа рафт. Қорманди украинӣ боре дар кӯча дилу узр хост, ки нодуруст бандаро заҳмат додааст. Мавзӯи «резиденти» ман ба бародарам Ҷумъаҳон низ салама овара. Ў, ки бояд рутбай майор мегирифт, барои ман шуда, ҳуҷҷатхояшро Масқав ҳамефиристонданд. Рӯз сардори идораи бозрасин шаҳр полковник Ҳабиб Сангинов аз ў савол меҳунад, ки «бародарат дар Афғонистон ба чӣ ғаъзлият машгул буд?». Ҷумъаҳон ҳийрон мешаваду ҷавоб медиҳад: «бародарам дар гурӯҳи мушовирин тарҷумон буд, дигараша намедонам». Ҳ. Сангинов суханашро илома дода мегужад: «ба мо ҷунин ҳуҷҷат аз идораи бехатарӣ расидааст, ки гӯё бародарат резиденти Америка будааст». Ҷумъаҳон ин ҳарфро мешунавад ва ҷондлаҳза аз гап мемонаад. Вокеан, ў чӣ ҳам мегуфт? Ҳеч Аммо бо ҳомӯни шудани мочарон номбурда Ҷумъаҳон рутбай майориро гирифт. Гоҳе, кя бо он подполковники дар ҳонан Т. Муҳиддинов дидзам дар ҷое ҷашм ба ҷашм меҳӯрдем, ширмисорона ҷашмонашро мегурезонд. Ман парвое надоштам, зеро виҷдонам наэди давлату миллият пок буд. Котиби ҳизбии Университет ҳам ки маро медид, ҳудро норокат ззёс мекард. Р. Мусулмонкузов ҳам пурсид, ки «он даъво чӣ шуд?» Гуфтам: «ба иекӣ ҳам гардиш». Албатта, Раҳимҷон таги мочароро намедонист. Шояд Т. Каримов ҳам дарҳам наменамул, ки чӣ назъ изҷанголи идораи

бехатарӣ ҳалос шудам. Акнун, ки аз он мочаро беш аз бист сод сипарӣ шудаасту он фаъолиятҳо ҳам бо ҳамроҳии соҳтори шӯравӣ аз байн рафтанд, ин ҷо ҷанд ҳарфе аз онро лозим доностам, ки ба хотири сафҳас аз таърихи рӯзгори ҳеш иброз бидорам. Ногуфта намонад, ки рӯзи гусели «мехмонон» ба ман ишора шуд, ки шояд боз озими Афғонистон мешавам. Мояни март оғоз тирифту бандаро ба қумитан хизбии Университет даявот намуда, мавзуи ба сифати устоди Донишгоҳи Кобул дар баҳши «Таърихи адабиёти ҷаҳонӣ» фиристонданамро матраҳ соҳтианд. Ҳарчанд розигӣ надодам, аммо тавсифномаро тасдиқ қуонданд. Ҳеле таъчили рӯзи дуюми феврал комиссияи назди идораи хизбии ноҳияи Роҳи оҳан тавсифномаи Университетро маъқул донист. Табинст, ки дар ин кор идораи марбута даст дошт, маҷбур шудам, ки ба воситаи телефон «Шеф»-ро заҳмат бидиҳам. Ба эшон фармудам, ки нияти навиштани рисолаи докторӣ дорам ва имкон дорад, ки моҳҳои наздик барои ду сол озими Москав гардам. «Шеф» дигар чизе нагуфт. Ҳамин шуд, ки дар баҳши марбута А. Сатторовро навиштанду ман ҳалос ҳурдам...

Холон ки ректори Университет Назаров Т. бисёр меҳост, ки ман равам, зоро дар қумитан партияиӣ нагузошт, ки номзадиамро пас гирам. Котиби ташкилоти партияиӣ Т. Каримов бошад, меҳост, ки А. Сатторов фиристонда шавад. Р. Мусулмонкулов ҳам ҳуҷҷат омода карда буд, валие бо ҳадом сабабе ўро напазируфтанд. Тавре лида шуд, ин дафъа низ бандаро бо роҳи устоди фиристондани мешуданд. Ҳайрият, ки масъалаи докторӣ бандаро наҷот баҳшид.

ФАВТИ Ю.В.АНДРОПОВ

Нӯҳуми феврали соли 1984 котиби генералии Партияи Коммунистии Иттифоқи Советӣ, соати 16⁰⁰ дакика, Юрӣ Владимиевич Андропов аз дунё даргузашт. Мавсүф муддати 15 сол сардории ишоран бехатарии Давлати Советиро ба ӯхда лонд. Баяъд аз фавти Л.И.Брежнев номзадии Андропов ҳамчун аювалишҳои давлатӣ пизируфта шуд. Эшон ба сифати сарвари

капшар аз нааны И. В. Сталин буд. Назму иизом дар чомсыа аз меъерхон асосии фаболияги роҳбарни ў маҳсуб мегардил. Як сол кабл, ки муқими Москав будам, ба мушоҳид расид, ки одамони шубҳанокро дар истоҳҳову даромадгоҳҳо метроҳо корминдони хифзи ҳуқук манъ намуда, ҳуччат талаб мекардил. Ҳамчунин дар идораву муассисаҳои давлатӣ ва таълимиву илмӣ назорат вобаста ба риоя намудани вакти расми ҷиддӣ ба роҳ монда шуд. Акунун вузаро дар соатҳои расми ҳудро ба бустонсароҳову ҳаммомҳо намезаданд, балки ҳар соати коришон таҳти назорати ҷаҳонӣ Андропов қарор мегирифт. Чунин тартиб дар тамоми ҷумҳуриҳои Шӯравӣ ба роҳ монда шуд. Мубориза алайҳи бүротратия, ришватхӯрӣ за иодидагириҳо оғоз гардил. Шикоятномаҳон мардумро сари вакт санҷила ҷорҳои зарурӣ индешида мешуд. Рӯзгори ҷомеа ба асоси конуни конституция боз ҳам қанинтар сурат гирифт. Баъзе ашҳоси олиругбон даврони Л. Брежнев, ки ба ҳиёнату ҳаромхӯриҳо даст ҷада буданд, ба ҷазоҳо қашила шуданд. Бессабаб набуд, ки вазирин қорҳон дохилини даврони Брежнев ба қулкуши даст ҷад. Ба ҳамин монанд, ҷандии қотибҳои аввалии шаҳру вилоятҳо аз вазифаҳо сабукдӯш гардианд. Анекдот-гӯҳо дар мавради шаҳсиятҳои ҳизби аз забонҳо ба дуриҳо мерафт. Ба иборат дигар, Ю. В. Андропов системаи роҳбарни идораи бехатариро то ҷое дар назоратхонаҳову ҷомеа пидайд. Аз ин фаболияи шаш моҳ сипарӣ шуду душманони дохилӣ ба воситан завҷи вазирин дохила, пагодис дар наҷди дарвозаи бустонсарон Андропов ба ҷонаш қасд карда, бо туфаангча парронд, ки тир ба гурдааш ҳурд. Бо вучуди ин, Андропов шаш моҳи дигар бо гурдан соҳтаи пластикӣ зиназ монду бас. Дар асари ҷарроҳиҳои пай дар пай у вафот қарду баъд аз панҷ рӯз 14-уми феврали соли 1984 дар Майдони Сурхи Москав ба хок супорида шуд. Бо гузашти ду-се руз пленуми гайришибатии партии коммунисти сурат гирифт. К. У. Черненко 73-соларо ба ҷойи Андропов пасирифтанд. Дар плenum Черненко вайда дод, ки роҳи пешгирифтган Ашроповро илома ҳоҳад дод. Ба замагон мальум буд, ки Черненко ба дастаи Брежнев тааллук мегирифт. Аз ин чост, ки боз мансабдорони

жыныстай «оли сабак» кашиданду даирони Л. И. Брежневро замом заманы Албетте, солхон дар сари хокимият карор замини Л. И. Брежневро аз бектарин солхон дар рүзгори чомеаси совети бояз шашохт. Иш даирон дар чомсан социалистій серизу шурый бе мүшкінде мерасид. Тинчизу оромай хукмфармо буд. Аммо дис мешуд, ки биссере аз мезердөн коммунистій рафтарағтың рөзяк жетегардид. Ришватхұрый миёни роҳбарон боло мерает, бе вазифалын роҳбарикунанда шахсони ноұхдабаро тәнни жетегардид, ки ин чындағы бойси паст шудани шаңын шарифи Партияны Коммунистій хамтун органды роҳбарикунандағы Дағылты Советі мешуд. Хатто хәннатқориқо то он ҳад расид, ки барон коммунист шудан, ташкылотқоңи партияның нехижко инвестахоро ба фурұш мерасонданд. Дар Университети дағылты чындық касонро мелонистам, ки барон ба вазифаси иоил шудан анкета мекариданду ба сафи хизби коммунист дохил жетегардиданд. Зоро чүнин мезер аз боло өзін шуда буд. Масалан, барон бригадири хочагы шудан, коммунист будан дағтый гардид. Е ин ки агар шахсеро мудири аибор монданай мешуданд, уро аввал ба сафи хизб кабул мекунонданд. Дар биссере аз пешравиҳоңи банда низ аъзои партия буданам, нақши воло бозыдааст. Банда ба ин ҳизб солиқона хизмат менамудам. Дар айни замон рафтори пошоями бальзес аъзоти хизбрө намепазирифтам. Яъне метавон гуфт, ки байды аз сари И. В. Стalin обуруйи Партияны Коммунистій рү ба пасті овард. Болони хизби роҳбарикунанда амалдоғо анчом доданд, ки ба зарапи чомеа тамом мешуд. Аз ин рү, ба сари хокимият омадани Ю. В. Андропов биссёр сарнавақтый буд, аммо ин чехраи сиёсий бо ҳамон қадар донинши чомешиносаши, атрофиенашро дуруст нашинохта буд, ки ондо ба дасти бонус, ки ҳамон лаҳза ҳудро ба катырасонд, уро чысман аз сарвари кашиданд ва шахси ба ҳуд маңызуло дар симон Черненко ба курсин котиби генералии шинендан, ки чанд мохи умраш монда буд. Сиесат папидаи ноұхбест, ки инсонхоро ба ломи ҳуд мекашаду бо мурури замон бо рохходи гүногүн из ондо ҳалос мешавад. Ҳамин айем буд, ки раиси шурой олии Тоҷикистон М. Ҳоловро сабиқ котиби аввали вилояти Курғонтеппа-Ғайбулло Паплаев иваз ынад. Визифаи

девалшахсии видојти мазкур ба ўхдаи Абдукарим Коимов гузашта шуд, ки зодди шимоли Чумхурӣ буд. Рӯзҳои феврали соли 1983 барои факултети филология низ нохушиҳо овара. Дотсенти кафедраи адабиёти классикий – Назира Каҳхорова дар синни 45-солагӣ бар асари саратони гурда ин дунёро падруд гуфт. Фавти ин бону боз аз он ҷиҳат ҷаибаи фочиаро гирифт, ки байдаз як рӯзи гурондани марҳума, қиблагоҳаш, собиқ раиси шурои вазирони ҷумҳурӣ, инсони фарҳангӣ, Абдуллаҳад Каҳхоров фавти духтари дустошташ – Назирабонуро таҳаммул карда натавонисту ногҳон вафт кард. Тасаввур қунед, ки ду рӯз пайи ҳам аз ҳавлии Каҳхоровҳо тобутхӯ бадар шуданду ҷониби қабристони Сариносиёбӣ шаҳри Душанбе роҳ пеш гирифтанд. Дар баландии теппай ин гӯристон акнун падару духтар паҳдӯи ҳам ҳонаи ҳамешагӣ интиҳоб намуданд. Ҳеле даҳнатбор буд, он рӯзҳои феврали сербарфи Душанбе. Оре, байди ҷанд рӯз ҳафти падару духтар омезиш ёфту садҳо муҳлисони ин ду ҷекраи фарҳангии тоҷик барои ором нигоҳ доштани рӯҳи онҳо дастҳо пеши бар гирифтанду ба ин ҳонаҳони фарҳангӣ арзи эҷтиром ба ҷо оварданд. Банда ҳам дар ғӯшае бо Раҳимҷону Бозор Собир ва Нур Табарову дигар фарҳангииён бо андешаҳоям қарор доштам. Ҷадам ҳаст, ки дар маҷлиси мотами Назирабону шоири шинохта, Бозор Собир, ки ба ҳамдарсони Университетин Назираҳон маҳсуб мегардид, ҷанд ҳарфи тасаллоомез иброз дошту гирифта шонкоҳе сар дода буд. Назарам ба Абдунабӣ ҳурд, ки оби лиҳа мерехту рӯзу соатҳои ҳамкориашро бо марҳума пеши назар меовард. Дар ғӯшае сабти овози радиоии Назирабону дилҳоро мекарошид. Бо ёде аз фавтидагон, феврали сербарфу сарди соли 1984 -ро паси сар медорам, ки бар асари сессияи зимистонӣ ва қабули санҷишӣ имтиҳоиҳо боиси масруфиятҳоям гардид.

УНИВЕРСИТЕТ БАЙРАКИ СУРХИ САЙЁР ГИРИФТ

Оғози моҳи март номаи Мӯсо расид. Дар Толуқонг Афғонистон қарор доштааст. Он ҷоҳо ҳам сербарф шудааст. Шанбеи аввали март бо ахли ҳонадон ва Ҷумъаҳон роҳи Фарҳорро пеш гирифтем. Завҷан Ҳолназар бемор буду аз қалбаш менолид. Панҷуми мартин соли 1983 толори марказии Университети давлатии Тоҷикистон пур аз донишҷӯену устодон гардид. Котиби сеюми Комитети марказии Тоҷикистон Гулҷаҳон Бобосодикова Байраки Сурхи сайёро ба Университет таклим намуд. Байрак дар ласти ректор Т. Назаров қарор гирифт ҳамаи телор сари по ин налидаи хотирмонро бо қарсакзани дуру дароз пазируфганд. Ректор маърӯзан нимсаатаашро кироат намуду ластроҳи хизби коммунистро бовар қуонид, ки Университет байракро ҳамеша хифз менамояд. Дар ҳамин замини чанд дехану мансабдори дигари Университет аз муваффакиятҳои таълимиву илмни ин боргоҳи маърифат ҳарфҳо заданд, ки ҳамаги оҳангӣ ҷаҳонӣ доштанд. Албатта, ба ҷунин Байрак саҳовор донистани Университет боиси ифтиҳори ҳамагон буд, ки ба шарофати роҳбарии ҳуби Назаров Т. Н. ба ласть омад. Шашуми март дар Университет машҳиси занон сурат гирифт ва баъд ансамбли «Наврӯз» якуним соат консерт дод. Бегодни ин рӯй ба Ҳонан адабони ба номи М. Турсунзода рафтам, то ки шеърхонии шонра Гулруҳсорро аз наздик шунавам. Беш аз як соат шеърҳои навэҷодиардаашро бетанаффус кироат намуд. Дар толор ҷойи сӯзиҳи задан намонда буд. Шеъри охир ҳондааш бисёр азали маълумам гардид. Дар поёни маҳфил ластандашро силқан фишурдам ви орзуҳои навро такозо доштам. Ин рӯҳҳо румони «Актер»-и Сорбонро ба поёни расондаму нияти тақризе навиштан дорам. Ба муносибати рӯзи занон ба Александра Герасимова телеграммаи табрикий фиристондам аз номае ҳам ирсол доштам, то ки рисоларо зудтар ҳонаду таҳрири русӣ қунал. Шашеби дукини март бо писари ақлии Тоҷмон – Шодмон ҷониби Чилиниӯл ҳаракат намудам. Мехмони Ҷаслоҳ Бердиев шудам. Поёнтар аз ҳавлии ў Абдуллоҳ ном ҳамсаъаш избератӯй дошт.

Бандаро низ даъват карданл. Сухани табрикӣ гуфтам.
Шиносхову ошноҳои дернамро он ҷо дидам. Мекмонон бештар
аз мардуми Вахиё буданд. Пагоҳин дигар шаҳрчаш Ҷилиқулро
тамошо намуда, андаке солҳои ҷаъониро, ки се солаш ин ҷо
гузашта буд. Пешни назар овардам. Нони ҷоштро дар ҳонаи
Тоҷмон хурдем. Ҳабар омад, ки Ҷӯрабек Назриев бо дастааш
тӯйро гарм дораду каминаро хостганд. Ба хотири Ҷӯрабек бори
дигар ба тӯйхона сар задам. Ҷӯрабек як соат ҳофизӣ карду ҳазор
сӯмро ба ҷайбаш зад, ки пули қалон маҳсуб мешуд. Соатҳои
шави рӯзи якшанбе боз сӯйи Душанбе ҳаракат намудам. Аз
боди ағбан Фаҳробод аҷаб манзарас ба ҷашми кас меқурд.
Маҳсусан, шабона ин ағбаро ба самти Душанбе пойин
фаромадан кайфияти ҳосаеро ба шаҳс ато менамуд. Душанбе
бо ҷароғистонҳояш, бо ҳонаҳон баландшиёғазш, бо
қаторкӯҳҳон салла бар сараш шаҳри афсонавиеро мемонд.
Нуздаҳуми март дар кафедра навбатдорӣ кардам. Аз фурсат
истифода бурда «Савганд»-и Ибод Файзуллоевро ҳондам.
Мехоҳам барои маҷаллаи «Садон Шарқ» китобиёте омода
созам. Бисту якуми март соли нави мардуми Шарқ буд. Ҷанд
тан ҳамсаъояҳом- Абдуғаффору Гулҷаҳон, Юсуфу Нисо ва Одил
Хусейнов дар ҳонан банда ҷамъ омаданд. Соли наврӯ ҷаши
гирифтани шудем. Ҷун ҳамеша Одилҷон раисиро ба ӯхда
гирифт. Ҷошти 21-ум чиҳилрӯзагии Назираҳон бо киблагоҳаш
сурат гирифт. Кӯчан Турдиев аз поён то бело, аз ду тараф, пур
аз ихлосмандони ин ҳонаидон гардида. Баъдан ба Ҳабиб Нуҳодову
Олимҷон Ҳӯҷамуродов ба институти шарқшиносӣ рафтем. Дар
шӯъбаи таъриҳи ва иқтисодиёт бо Ҳакназар Назарову Юсуфшоҳ
Нуралиеви ҳозик ҷанде сӯхбати фарҳангӣ аҷном додем. Бисту
секунд ба факултет ҳозир шудам. Рӯзҳон иззидик 80-солагии шоир
Аминзода ҷаши гирифт ҳоҳад шуд. Вобаста ба он барье корҳон
ташиклиро ба поён расондам. Бисту ҳалигум майракан ёдбуди
Аминзода, ки ташаббускораш кафеспраи мо буд, дар голори
бинои марказии Университет таҷлил гардида. Духтари шоир-Озод
ва писараш -Муҳсин аз Ҳӯҷанд омаданд. Духтари дигараш -
Зебо, ки роҳбарии дастаи раксии «Зебо»-ро ба ӯхда допит, низ
ҳозир буд. Ҳамзамон Ҷ.Икромиро бо мошинам аз ҳонаишон

овардам. Шабиншири нотики радион Чумхури-Абдурашид Хұчамкулой ифтихар бахшил. Нависанда Җ. Икромй хотирахояшро дар бораи Мухиддин Амиизода нақл кард. Мунаккод С. Табаров ҳам сукан гирифтанд. Бахши дуюми ҷаши ҷолиби диккат буд. Рақсҳои «Зебо» ба ҳозирин ҳаловати маънавӣ бахшиданд. Ҳамчунин ҳофизони эстрадий-Дона Баҳромов ва Мағтона Эргашева базми моро ҳеле маънни тоза бахшиданд. Җ.Икромиро боз то хонашон, кӯчаи Ҳабиб Юсуфи, 1 бурдам. Дар роҳ нақлиҳон ачибе кард. Як киссааш ин буд, ки мошини «Волга»-аш вайрон шудаасту усто ҷег задааст. Онҳо ба таъмири мошин дар дохили гараж оғоз кардаанд. Җ.Икромий шунида будааст, ки агар ба устоҳон рус «ведка» пешниҳод шавад, корашон нурмаҳсул мешудааст. Бинобар ин, як шиша «водка»-ро ба ихтиери устоҳо гузаштаасту ҳудаш ба хонаш даромада корхон навис-нависашро илома додааст. Соатҳои шанҷи бегоҳ берун баромада ҳостааст, ки вазъи мошин ва фаъолияти устоҳоро ба мушоҳиза гирад. Вакте ки назди мошин меояд ҳеч садоеву тарақ-турукеро намешунавад. Ҳайрён шуда ба зери мошин назар меандозад, ки ҳарду усто ба роҳат куррос зада ҳобана. Ҳарфи лингари хотирмонашон ба воситан саволеро пеш оварданиш буд. Наздикиҳон кӯли Комсомол расидему Икромий аз ман пурсид: «рафик Асоев! Ҳамон марде, ки сари танқиди арабӣ сӯҳбат кард, ки буд, ман уро нашиноҳтам?». Ман фоҳмидам, ки нависанда киро дар назар дорад, ვაле исмашро дардел ба забон наовардам, балки қадом нотиқ, устод? гүен савол ба миён гузонтам. Җ. Икромий гуфт: «Хо, як марди поиш мегангида-ку, ҳеле сухандон будааст». Сипас ба Икромий ҷавоб додам: «устод шумо Соҳиб Табаровро дар назар доштагистед». «Ҳа, ҳа, Соҳиб Табараш ҳамон буд-мӣ, бисёр маҳмадонӣ кард» гуфт. Сӯҳбати мо поёни ёғту назди ҳавлии адабии расидем. Ҳай, рафиқ Асоев, ҳодо ба ҳона даъват ҷамекунам. Ягон вакт зароеъ гуфтаанд. Ҳамин заҳза боз аз ман пурсиданд: «Моҳи сентябр 75 -сола мешавам. Ҳукумат ҷаши мегирифта бошад?» Ман «азлбатта, домулло. Ҳатман ҷашинатонро таҷзил мекунаш», - гүен ҷавоб додам. Он кас ҳуњӯҳ гардишанду қана расидем. Ҳонаи мо ҳамин ҷост. Баъд ба суханашон иловава

кардаид, ки Ф. Мирзю, Ф. Мухаммадий, С. Улугзода жамсоягонаш будаанд. Аз ин ки Ч. Икромий мунаккид С. Табаровро намешинот, боварибахш набуд. Гап дар ин буд, ки С. Табаровро гоҳе дар навиштаҳояш сари эҷоди Ч. Икромий эрдқо метирифт ва ин чӣҳат бонс шуда буд, ки нависандагу чунин вонамуд мекард. Ч. Икромий С. Табаровро аз лигарон бештар мешинот. Мутаассифона, миёни мунаккиду адаб ин пайдидан юматлуб ба мушоҳида мерасид, ки анъанан қадимӣ дошт. Дар ин рӯзҳо монографияи ба нашриёти «Дониш» супоридаам дар трафан чопшави аст. Бори дуюм мусаввадаи колабрезшудаашро ҳонда ба нашрия баргардондам. К. У. Іеренеко, ки навакак котиби генерали шуда буд, вазифаи аками ду-ранси Шурои Олии СССР-ро ҳам ба ӯхда гирифт. Іамехост дар фаъолияти аввалинҳои аз дӯсташ Л. И. Брежнев кафо бимонад. Аз сеюми май то шашуми май дар илоҳи Сурхонларён Ӯзбекистон меҳмон шудам. Додарапӯси Нарифҷон Тагойназаров тӯйи аруйӣ дошт. Ба ин сафар бештар авҷан Шарифҷон – Нисоҳон сабаб шуд. Мошинидор будан убидҳо ҳам дорад. Дасти як қисро мегирий, ба хидматаш мерасӣ. Йори аввал ҳудро миёни тоҷикони ин минтақа мединад. Соати кди никоҳ банди сухани табрикӣ гуфтам. Мардуми ҳамоннавоз будаанд, ба тоҷикони қӯҳистони мо шабехият оранд. Диҳонон соғ асту ҳарфҳояшон дар нутги забонашон. Ин сафар донини дунёшиносии бандаро ҳело боло бурд. Дар ӯзҳон ҷаҳони галаба, Шодмон, писари дӯсти Ҷилликулнамоҷмон тӯйи аруйӣ дошт. Бердисев аз Ҷилликул омад, то ки Ҳатиҷабонуи овозхонро барои обод соҳтани тӯйи Шодмон аъзват намояд. Мутаассифона, Ҳатиҷаро пайдо накардем, урусттараш ба тӯйи лигаре каблан даъват шуда будааст. Лозими онистам, ки ба Ҷурабек Назри занги занам. Ӯ розӣ шуд, ки рӯзи -уми май дар Ҷилликул мешавад. Ба ин тӯй дастае аз амдарсони факултетии Шодмон низ рафтанд. Банда бо идаам барои табрики Шодмон ҳозир гардидам. Файзалий Іаҷмонов сарварии туйро ба ӯхда гирифтгу бори нахуст дар ин сада меҳмононро сари саидаливу мигӯн туёна шинонданд. То ни акт, болои ҷаманеро бо гилему қолни мепушонданд ва

мардумро он чо мешинонданд. Ҳатто дар тӯйхояшон рақсу бозӣ
ва ҳофизӣ ба расмият надаромада буд. Матракан тӯй аз тарафи
бегоҳ оғоз бѓта то соатҳои яки шаб идома гирифт. Файзалиро
метавон рашни касбии тӯйхоя аруси номид. Ӯ маҳорати касбӣ
нишон медод. Гузашта аз ин миёни мардум бо номи писари
мулло Наҷмон обрӯи қалон дошт. Ҳарчи ки ба соҳибони тӯй
мефармуд, бидуни баҳсе анҷом медоданд. Тӯйи аруси Шодмон
инқилоби фарҳангииро дар дехан 8-уми марта Ҷиљикӯл, ки
аксаран бошандагонациро муҳочирини Ваҳнӣ ташкил медод, ба
вучӯд овард. Баъд аз ин, анъанан пештара шикаст дода шуд ва
расму русуми ҳозирзамон ба расмият даромад. Махсусан, шаҳ
за арусоро наҳдӯи ҳам нишондану миёни салҳо меҳмонон карор
жодан, табаддулоти ҷиддие маҳсуб мегардид. Духтарони
ҳамдарси Шодмон, ки шӯъбаи шабонаро ҳатм карда буданд,
бо ракҳои зебоянҷон ба ҷараёни тӯй оҳангут мазмуни тоза илова
карданц. Ман медонистам, ки Шодмон на аз рӯи интиҳоби худ,
балки бо ҳоҳишу амри падару модар ба ҳешдуҳтараш аз ноҳияи
Боҳтар издивоҷ мебаст. Ба ҳар ҳол, Шодмон дар ин чанд соле,
ки дар Душанбе таҳсил кард, то ҷое шаҳрӣ шуда буду меҳост
дуктари шаҳриеро ба ҳамсарӣ бипазирад, аммо боз ҳам тарбиян
бобову падару модари меҳрубонаш боис мешуд, ки ў аз ҳати
кашидан онон берун набарояд. Дар ҷеҳраи Шодмони шогирдам
ин ҷидатро пай мебурдаму вале аз дастам амале ба фондаи ў
намеомад, ҳарчанд ки ин ҳонадон бандаро ҳеле ва ҳеле
мепазируфт. Бо вучуди ин, дар оғоз ҳам даҳолат карданро раво
налидам. Ғакат дар сухани табрикиам орзу намудам, ки он ду
ҷавон рӯзгори ширии дошта бошанд. Он чӣ дар ин ҳикоят
овардам, ҳамааш дар заминан ба даст омадани Байраки сурхи
сайёр буд, ки гӯзун дар гӯшае аз дафтари ректори Университет-
Назарӯ Талбак ҷаҳон мегазд.

ДАҲ РӯЗ ДАР МАСКАВ

Университет дутғ жарду 13-уми майи соли 1984 барои дар
рӯз сукӣ Масқав сафари иштирокӣ бастам. Ҷунон ки ҳонанди бандар

до-до дар хикоятхоям ба мушохид мегирад, май мудом сари мутолиаи рисолаи докторӣ омодагӣ мегирам. Маскавраниҳоям ҳам, миҳӯз ба ҳамин мақсад сурат мебанданд. Қабл аз ин сафар, бо дӯстам Бобоҳон Махмадов, ки раиси саҳдии китоби ҷумҳурӣ буд, маслиҳат намудем, ки якҷоя ба Маскав сафар мебандем. Ӯ, пеш аз неш, дар меҳмонхонаи «Орлёнок» ҷой банд кард. Гулруҳсар Сағиев ҳам ин рӯзҳо интигӣ Маскав рафтан дошту дар «Орлёнок» ҷой мегирифт. Меҳмонхонаи мазкур марбути кумитан комсомоли ССР буд. Бо Махмадов ҳӯҷран люкси дукасаро банд соҳтем. Барои як шаб ҳафт сӯм медодем. Яке аз бехтарин меҳмонхонаҳои Маскав ҳам маҳсуб мегардид. Гулруҳсар низ омаду дар қабати 14-ум ҳӯҷра гирифт. Баъзан якҷоя вошто мекардему иони ҷонгу шомро бо ҳам медодем. Ӯ шаби шеърашро дар Маскав ташкил лодани буд. Махмадов бошад, ҳар пагоҳӣ пушти корҳон расмияш мерафтгу шаб ба меҳмонхона пас меомад. Банда низ аз пайи корҳон илмиам шуда, сараивал А. С. Герасимоваро зиёрат намудам. Як сол бол рисолаам бо забени русӣ дар дасташ буд. Ҳанӯз ҳам меҳонду таҳrir менамуд. Мефаҳмидаам, ки чаро дуссаи саҳифаро як сол бол меҳонад. Дурусттараш намёҳост, ки корҳон ман пеш раванду дар соҳаи адабиёти Афғонистон наҳустин доктор шавам. Ӯ ҳуд, ки доктор набуд, шоҳд тӯл доданаш майи дошт. Ба салому эҳтироми профессор Д. С. Комиссаров ҳам расидам. Муносибати эшон ҳайрҳоҳона буд. Рафтоги Герасимоваро измепазирифт. Ҳатто ҳудро нороқат медиҳ. Маро тасалло медод, ки парво нақуизам, ӯ зangi зада ба вай масъалан ғезондани таҳрири рисоларо мегӯяд. Дар ботии меандешидам, ки яхудӣ сӯҳани ҳудуди дигарро не намегуфтагист. Ҳарду аз яхудиёни рус маҳсуб мегардиданд ва тифоз ҳам буданд. Ба институти шарқшиноси рафта бо ҷаанде аз кормандони илми шӯбии Шарқи Миёна машҳарат намудам. Онҳо розӣ буданд, ки зудтар ба наздашон бисёму рисоларо дар шоҳидии эшон ҷоном дилам. Ба гайр аз ду афғонистоншинос Гирс Г. Ф. ва Герасимова дигар ҳама тайрҳоҳ ҳудро нишон медоданд. Ҳамин рӯзҳо бонуи ҷебоҷ аз шӯбии музосибаи Университети инзумими Маскав булу аз банд ҳозинӣ ба тоғварӣ, ки ӯро ба ҷойҳои диданини ин шаҳри

таърихӣ оширо созам. Бо баҳонан ӯ «Боги ботаникӣ»-и
Масқавро, ки дар гӯште аз шаҳр макон дошт, тамошо намудам.
Агар бальзе иморатҳои онро сарфи назар намоем, боги ботаникӣ
ҷангали беканореро мемонд. Мисле ки дар ҷаңгалзорҳо
хайвонҳо озодона сайру гашт менамоянд, ин ҷо низ ба гайр аз
хирсу паланг лиғар нањӯҳои хайвонҳои ба истилоҳ вадширо
дидан мумкин буд. Шояд ин боғ ҷандсад гектар заминро ташкил
медод. Дар асл боғи истироҳат буд. Аз ҳама беш санҷобҳояш
лиққатчалбунанда менамуд. Дар тамоми боғ барои
истироҳатгарон шароит мухайё буд. Боз ҳам дар заминни
ҳоҳииши ин бонуи нозуандом. «Қасри съездҳо»-и Кремлро
тамошо кардем. Ҳамашаба он ҷо консертҳо ташкил медоданд,
вале барон он ҷо дохил шудан билет пайдо кардан душворико
дошт. Дар ин чода, Б. Махмадовро истифода бурдам. Раиси
савдои китоби кишвар, ки бочаи М. Горбачёв буд, бо Бобохон
дустни хубе дошт, ки барон мо ду билет аз кассаси ҳукуматӣ
овард. Роҳи даромад ба Қасри Кремл аз дарвозаи самти ҷануб,
он ҷо ки сарварони давлат бо мошин медароянд, сурат
мегирифт. Навбат барои дохил шудан аз назди Манеж оғоз
меёфт. Он бегоҳ аввалин майдони Қасрро бо қалисову пушкан
таърихиаш тамошо намуда, синас соати хафт дохили толори
консеришиаш гардиdem. Вокеан, дохили Қасри Кремл ҷойи дидани
буд. Ҷанин борҳо масқава рафтга, барои дидани ин қаср кӯшиш
надоштам. Ҳайрият, ин бонуи аврупой маро водор соҳт, ки як
мавзеи таърихии Масқавро аз наздик бубинам ва ҳаловати
матнавии бубарам.

Лаҳзан хотирмони дигари ин сафар он шуд, ки дар «Калонний
зил»-и Масқав бояд шаби шеъри Гулруҳсор сурат мегирифт.
Гулруҳсор ҳоҳииш кард, ки барвасттар ба он ҷо ҳозир шаваму
бальзе мёҳмонҳои масқавиро пазирӣ намоям. Соатҳои панҷи
аср он ҷо шудам. Нематчиро надидам. Аз Гулруҳсор
нурсидам, ки магар Нематчин меояд? Ӯ ҷаъоб дод, ки ҳозирко
бояд аз Душанбе бирасад, шаб бо телефон сӯҳбат жарда будем.
Ҳамин даҳза из дур ба ҷашмам Нематчин ҳурд, ки дар жарду
даст бадебӣ-сабади пур аз сабзвоту мевакҳоти Тоҷионистон
зур зода меомад. Барои ёриаш расидам ва як бадеъкаашро

тирифти гүфтам: «Нельматчон, хуб солай. Чай зарурат аст, ки аз ҳазирко километр ии бори ватчиниро бардоңгта меой». Ү андак нафас рост карду изхор дошт: «Худойназар, ман меҳоҳам, ки ҳамни ҳамдарси ту ҳушбахт бошад». Офарин, гүфтам ба Нельматчони ҳамепаощик. Ба назарам ии ду доим ошики якдигар буданд. Соат ҳафт шуд. Зангি даромад садо лод. Гулрухсор он шаби Москав бо сари либоси чакани тоҷики рӯйи сахна баромад. Толор нур аз муҳлисони Гулрухсор буду ҳамоно қарсаҳони пурмашви шеърдӯстои масказӣ шоираро гӯс ҳайрамақдам мегуфтанд. Шаби шеъри Гулрухсорро муҳаррири маҷаллasi «Юность», шоири бачаҳо Дементев бо ҳарфҳои шоиронии хеш оғоз бахшид. Он шаб ҳайрон аз он шудам, ки Гулрухсор бо забони шевони русӣ чунон пайихам шеърҳон тозаашро кироат мекард. Ҳеч қас гумон намебурд, ки ин шоира на ба забони модари, балки ба забони гайре сӯхбати шеър мекард. Ин лаҳза ҷашму гӯшам болои сахнаро бо Гулрухсор мелиду андешаҳоям ба соли 1963 мерафт, ки чай навъ дуҳтарақи 16-солаи деҳотис бо сару либоси хоси қӯҳистонӣ барои доҳилшавӣ омала буду дар дарси забону адабиёти рус азият мекашид. Шикаста-шикаста қалимаву чумлаҳои русиро ба забон меовард. Ҳоло ки мебинам, ин дуҳтар то чи андоза сӯхбати руснаш қавӣ шуда буд. Табиист, ки ў ҳамеса бо қӯшишҳояш рӯзгор дошт, ки хеле зуд шӯҳрат пайдо намуду ҳатто толори фарҳангии шаҳри Москав ўро бо шеъраш қабул намуда буд. Ба ҳар шоир ин маизалат неш намеомад. Он бегоҳ ифтихори Гулрухсор ифтихори банди ҳам буд, ки бо ў панҷ сол паҳлӯи ҳам дар саидалиҳои университет меништастаму ҳоло ҳам дар як шаҳру дар як мухити фарҳангӣ рӯзгор мебинам. Замоне андешаҳоямро ба як сӯгузоштаму мутаваҷҷеҳи Гулрухсор шудам, ки шеърашро бо ракси зебояни болои сахна омезиш медоду чанд бонуи рус ракси ўро тақлив мекард. Ба дига гүфтам: шеър ҳам хонӣ дар ҳамин нағъ мухит бижони. Ин мардум он қадар шефтган шеъранд, ки қас дар таҷҷуб мемонад. Шаби шеъри Гулрухсор бо шукуҳу шаҳомоти хоса воён ёфту байд бо ибтикору дутғи ошиконии Нельматчон як пиёла ҷоии шарқӣ-тоҷики барои ташкилдизҳандагони он мазъракзи фарҳангӣ омода гардид.

Дементев ва чанд шоираи маскавӣ, ки из дутонахону тарҷумонҳои шеъри Гулруҳсор маҳсуб мешуданд, лар атрофи шеъри у баҳс оростанд, раксҳо карданд ва ҳаловати маънавӣ ҷашиданд.

Ҳамоно лар «Орленок» қарор доштем. Бегодис Бобоҳон хост, ки барои Гулруҳсор лар ресторанни меҳмонхона, ки лар қабати охири он буд, зиёфат дикад. Ба ин зиёфат Гулруҳсорро розӣ қунонӣ. Ӯ дар телефон пурсид, ки чӣ ҳел либос пӯшад? Гуфтам, ки пироҳани чаканашро, то ки дуҳтари тоҷик буданац маълум шавад. Соати хафт бо лифт боло шудем ва дидем, ки ба ресторан факат ҳориҷихоро иҷозат медоданд. Бадани Гулруҳсор, ки дар доҳили пироҳани ҷолибе қарор дошт ва ҳам субҳатамон гайри русӣ буд, кормандони ресторан «вездес, везжам» гӯён моро ба мизе бурда шинонданд. Он наҳса мо дар шинохти ҷаҳонҳои таҳуманди таги дарвозаи ресторан шаҳрвандони иронӣ ё афғониро мемондем. Гулруҳсор наҳҷӯи ман нишасту Махмадов дар рӯ ба рӯйи мо. Ба меҳмондор пироҳани ҷаҳони Гулруҳсор интиҳоб кард. Он бегоҳ Гулруҳсор ҷунон дилжаш маълум мешуд, ки ҳама ахли толор факат сӯзи мизи мо мединанд ва байни худ ҳарфҳое барои мо иносипно мезанданд. Ҷашмони Бобоҳон ҳам ба бозӣ даромада буд ва мисли гурти ғурӯснас Гулруҳсорро мединанд. Ин ҷиҳатро Гулруҳсори зирак пай бурду чанд ҳарфи рамздоре ҷониби Махмадов равон кард ва боис шуд, ки ҷашмони таҳниаи ишқи Бобоҳон ба ҳолати муқаррарӣ даромад. Дар ботии ба маҳорати зарбазани Гулруҳсор ба мардҳои таҳниаи ишқ оғарни мегуфтам. Ҳунари Гулруҳсор дар он зоҳир мешуд, ки у метавонист бо чанд ҳарфи бисёр муаддабонаву маънии таҳтонидонгта ташнагии марди ошиқашро шиканад. Ин сирро ман ҳамон бегоҳ қашф намудам. Махмадов ҳам, ки бисёр марди ботачриба буд, дарҳол фахмид, ки Гулруҳсор на аз он бонувоне аст, ки баъзе таңгназарон баҳояш медиҳанд, балки бонун олуфта ва покдоманест, ки дардашро таҳдо шеъраш бардошта метавонад, он дарде ҳоҳад буд, ки инсонҳо қарнҳо ба он якҷо ҳудро мебинанд.

Дар ин даҳ рӯз соатҳо дар китобхонаи Ленин қарор

мегирифтам ва ҳамони онд ба манзӯи рисонам маводи назарӣ мутолиа менамудам. Ҳамчунин фурсат ёфта ба дӯстони маскавиам занг зода, меҳмоннавон мешудам. Сликса Гришин дар ҳар дидор аз банди кӯши мекард ва якнуни ба қадри ҳамкори солҳои ҳафтодаш дар кишвари дигареву муҳити дигаре расидан меҳест. Войлукову Шлагину Герасимову Фёдор Николаевич Горин ҳамагӣ соатҳо дар рӯ ба рӯим карор мегирифтанду хотираҳои Афғонистонро тоза менамуданд. Ҷӣ инсонҳои шарифеанд, ин русло. Банда низ дар Ватан ондоро ҳубтар мешинохтагӣ шудам. Ҳеле мардуми фурӯтананд. Мо бародаронро мемондем, нақте ки сари як миз юрор мегирифтем. Завҷаҳои онҳо ҷувон ба ман меҳр баста буданд, ки пеш аз пеш медонистанд, ки шӯрбон ҳочиро хуш дорам. Аз ин рӯ, ба ҳар ҳонаҳони маскавие, ки сар мезадим, гизон аввалашон ҳамин навъ шӯрбо буд. Бо донишҳои тоза аз шаҳри Маскав, 23-юми май ҷониби Душанбе парвоз кардам.

ДИДОРЕ АЗ БАДАХШОН

Одат шуда буд, ки ҳар таътили тобистона ба гӯшаҳое аз Тоҷикистон сафар мебастам. Бештири минтаҳаҳои кӯҳистонро хуш доштам. Дӯсти солҳои афғонистониам геологи варзида, Зуҳур Ёров ману Ҳакназар Назаров ва Шаҳбоз Кабировро ташвиқ намуд, то ки аз вазифаву машини кӯҳгардии эшон истифода намуда, аз минтаҳаи Дарваз, Ванҷ ва Хоруг дидан кунем. Ҳамин буд, ки даҳуми моҳи июни соли 1984 ба тамошои Бадахшони кӯҳӣ баромадем. Банда фотоаппарат гирифтам, ки дар ҷойҳои хушмандзар аккосӣ намосм. Пагоҳии даҳум машини ГАЗ-69-я сардори экспидицияи «Помир- кварс»-и Зуҳуриддин дар хизмати мс се-нафар сайёҳ карор гирифт. Ронаҳда марди руси пиронсоле машиниро ба ҳаракат даровард. Роҳбаладамон ҳӯҷаини машини буд, ки тамоми паству баландиҳои Тоҷикистонро бо минтаҳаҳои борҳо аз нигоҳи илми геологӣ дилааст ва натиҷаҳои мусбат ба даст овардааст. Чунон ки медонед, бо шоҳроҳи Душанбе-Қаротегин ду мародигӣан дигар сафар баста

будам ва таснирхое аз онро дар хикояҳои қабли ҷо-ҷо хондаед. Ин сафар инҷи Чинори боҳашамати маркази Комсомолобод дар чойхонаи дилкушояш қабуламон кард. Соате зери он дими бегам задем. Нуктаи дигари ин шоҳроҳ ҳавзи «Посвун» буд, ки бо оби муснифоӣ баданҳои арак зеркардан моро пок карду молиш дод. Ҳарчанд ки роҳ сӯйи Тавилдара ҳеле заҳматталаబ буд, табииати зебои мингака боис мешуд, ки саҳтии роҳро эҳсос ишқунем. Ба қарияи эшонҳо Ёзғанд расидем ва бо пешниҳоди банди соате меҳмони ақаи Гадони асалпарвар шудем. Ақаи Гадой таъчилаи ду мурғро сар заду бо шӯрбон мурғӣ боиси истироҳати як-ду соати мо гардид. Дар ин ду соат у аз илми асалпарварӣ, қаҳр кардани занбӯрон, ҷангӣ тан ба тан ва дастчамъии занбӯроҳо хикоятҳои хотирмоне кард. Сафар идома гирифту қарияи бузурги Чилдараро пушти сар намуда, ба сарҳади Сайёд расидем ва пули оҳанини бузургеро аз болон Хингобгузашта аз байнӣ Даҳти Шер ба самти Қалъаи Ҳусейну Сагирдашт ва Қалъаи Ҳум роҳамонро идома додем. Баъд аз ледаи Қалъаи Ҳусейниро паси сар намудан, ағбаи Ҳобуробод оғоз гирифт, ки дар ҳар ду тарафи он майсазору чаманзор ва ҷашмсарҳо ба мушоҳид мерашид. Ағба рӯ ба баландиҳо оқарда, шакли қачмакачро дошт. Ҷо-ҷо қитъаҳои барфдор табииати ағбаро форамтар месоҳт. Болои ағба баромадему сардиро эҳсос намудем. Боди сарде навозишамон кард. Он ҷо ҷанд дазниҳа ба тамошон талу тепшиҳо ва кӯҳлон сар ба фалак пардоҳтем. Синас ағбаро ба самти Қалъаи Ҳум фаромадан лозим меомад, ки ҷандон дигъаспӣ надошт. Дар даромадгоҳи Қалъаи Ҳум посдорони рус ҳӯҷҷатҳоямонро тафтниш кардаанд, ҳоро ба минтақаи сарҳадӣ ворид мегардидем. Ин рӯзамон бегоҳ шуду дар маркази ноҳия ба хонаи Шодмаҳмуд ном марди дарвозӣ меҳмон шудем, ки аз шиносҳои Зухуриддин маҳсуб мегардид. Ҳалниш ҳам тант буд ва ҳам ҳеч ҳел шаронти мусоидро дар ихтиёр надошт. Қалъаи Ҳум дар соҳили дарёи ҳонӣ, ки аз қаторкӯҳҳо сарҷашмайтирифта ба дарси пурталотуми Панҷ ҳудро мепайваст, қарор дошт. Бо вучуди салқинии шабона кӯрниши азиятамон дод. Нагоҳӣ ионушига кардему аз соҳили чапи Панҷ рӯ ба ҷониби Ваинҷ ҳаракат намудем. Дар самти рости

дарён Панг' кариямоти Афғонистон чойгир буд, ки тутюрҳо дошт ва зери ҳар дарахти тут бонувону бачагон ба ҳосилгундорӣ машғул буданд. Аз ҷумлаи мардои қарӣ ки ба мушоҳидӣ нарасид. Ин ҷиҳат ба он хотир буд, ки марҳо дар болон кӯҳҳо сарбализанд ба молҷаронӣ масруфият доштанд. Базъзан салон туғанг ҳам ба гӯшҳо мерасид. Дар ҳиссае аз роҳ ба тарафи ҷаҳон ҳаракат намудам, ки моро то маркази ноҳияи Ванҷ мебурд. Аз ин ҷо то қарияи Зухуридин хеле роҳро тай кардем. Бобон Ҷермуҳаммад пешвозамон гирифт. Мальум шуд, ки дехаи Зухуридин дар сари ноҳия қарор доштанд. Соҳибхона штурмургери сар зад. Азбаски дар ҳонаи падари Зуҳур ҷойи ҳоби муносиб мавҷуд изабуд, моро ба бустонсарои Раҳим Масов, таъриҳшиноси шинохтаи ҷумҳурий бурданд, ки болотар аз манзили Зухуридин қарор мегирифт. Бустонсаро ба ин мӯни номиде мешуд, ки дар доҳили боги ҳонаи бобоии ин муарриҳ ҷойи нишасти маҳсусе сокта, атрофашро бо суфи сафед печонда буданд, то ки аз заҳмати мигасҳои газанда ҳалос шуда бошанд. Гӯё Р. Масов ҳар тобистон он ҷо ҷанд рӯзе истироҳат менамудааст. Ин қария аз табииати зебое барҳурдор буд. Боги Р. Масов дорон дарроҳтони сафедору ар-ар буд. Салон дарҷаи сероби кӯҳӣ шабона аҷаб салон ҳаловатбахш дошт, ки ин ҷиҳат боиси оромии асабҳо мегардид. Рӯзи лигар аз қарияи номбурда ба маркази ноҳияи Ванҷ омадем. Дар гӯшае аз шаҳр бое мавҷуд буд, ки он ҷо ҷанд соат ба истироҳат дода шудем. Мехмондорони мо ҷонишини директори совхоз, акаи Мавҷуд, марде, ки исмаши Сайёрабек буду бо номи мустаори Сашок мешинохтандаш ва Назаралии геолог маҳсуб мешуданд. Болон ҷамзӣ, зери дарроҳтони туту зердолу то бегоҳ лам гирифтем. Ҷанд китъа акси хотираӣ ҳам бардоштем. Пагодаш ба сайри пиряҳи Федченко пардохтем, ки аз дехаи Зухуридин ба масофаи 47 км дуртар қарор дошт. Ғафсии пиряҳ ба он дарача буд, ки аз болоҷӣ таҳникеи вазнин мегузашт. Моён километрҳо аз болон он ҳаракат менамудему ҳис намекардем, ки зери пиряҳ дарёни пуробе ҷорист. Шоҳидон қисса карданд, ки боребулдозере фурӯ рафтасту то ҳол намедонанд, ки дар кӯчст. Дар километри 47-ум шаҳрҷаи Сангӣ булур (посёлок Хрустальный) воеъ буд.

Каме болотар баромада назди дарвозаи тунели маъданиёт карор гирифтем. Ба масофаи 20-30 метр ба дохили тунел шудем. Он чо маъдани кимматбахое дар қабати сангҳон мартмарнамо ба ҷашм мерасид. Аҷонбот он буд, ки аз як кӯҳи сарбағалак ба дигараши троҳ қашидроҳи танобӣ фаъолият мекард. Маъданчиён ба аробачаи роҳи танобдор нишаста ба тунели кӯҳи рӯ ба рӯ доҳил мегардишид, ки назар андухтаи ба он қасро ба даҳшат меовард. Наки карданд, ки он маъданни кимматбахоро мустаким ба шаҳрҳои саноатии Россия интиқол месоданд. Дида шуд, ки ҳама инженеру кормандони асосии он маъданиёт из ҷумлаи русҳо буданд. Коргарони ванҷӣ факат бо корҳои сеъомдарча машгул мешуданд. Ҳатто Зухуридин Ёров, ки сардори ин маъданиёт буд, ҷандон салоҳияте дар нигтиёр налошт. Би ҳар ҳел дидан аз он маъданиёт, ки дар хиссае аз пиряҳи Федченко мавқеъ дошт, дониши геологии бандаро боз ҳам баланд бурд. Дар бозгашт меҳмони деҳаи «Пойи мазор» шудем. Сайдалий ном бопшанди он, ки амри Ёровро иҷро карда буд, ду штурмургро ба хотири меҳмонон бечон соҳт. Баъдан ба маркази Ванҷ омада як шабро дар меҳмонхонаи идораи Зухуридин, ки бо номи «Белый дом» маъруфият дошт, тузарондем. Дар сӯхбатҳо ба мушоҳида расид, ки бошандагони Ванҷ ҳамагӣ одати ширингуфтӣ доранд ва намегузоранд, ки меҳмон дакиқас бидуни ҳанда ҳудро бубинад, балки ҳанда, ҳанда ва боз ҳам ҳанда меҳмононро фаро мегирад, ки меъери хубе аз истироҳати меҳмонӣ низ ҳамин ҷиҳат махсуб ҳоҳад шуд.

Сендаҳуми шюл тарафи Хоруг ҳаракат намудем. Сараввал ба деҳаи Поршиев расидем, ки он чо фабрикаи аз сангҳон туногуниавъ соҳтани тасбеҳу хокистардону дигар асбобҳои ҷаҳон тӯҳфадошта коркард мешуд. Коргаронаш бонувони поршиевӣ буданд. Барои мо як донаи тасбеҳ ва сангӣ табиие ҳадӣ дошанд. Поршиев шаҳри калонеро мемонд. Дар он тарафи рӯди Панҷ Поршиеви Бадахшони Афғонистон мавқеъ дошт. Замоне Поршиеви ин тарафи дарё ва Поршиеви ин тарафи дарё мегуфтаанд. Ҳоло бопшад, бошандагони ин деҳаи ҳамном ҳукук налоштанд, ки ҷониби яклигар назар андузанду «башанг» (ъясне чи ҳез ҳастӣ) гуфта ба яклигар садо зананд. Зоро ин деҳагон

марбути ду давлат буданд: Шуравӣ ва Афғонистон. «Чашмай Носир»-ро зиёрат намудему аз оби маъданаш нӯши чон кардем. Ии ҷашмаро ба Носири Ҳисрав нисбат медоданд. Шаберо дар Поршев ҷидем. Бузоро ҳам курбон карданд. Эҳсос мешуд, ки сатҳи зиндагии ин мардум боло нест. Замоне аз идораи бехштарни вилоят Султон Ҳамадов ба зиёрати мо омад, ки ҳамчун шогирди ҷанда маҳсуб мешуд. Аз дигар сӯ, у вазифаашро анҷом медод. Ии ҷиҳатро Ҳакназар Назаров хискарду хеле боэҳтиёт ҳарф мезадагӣ шуд. Табиист, ки Султон ҷарааени сӯҳбати моро ба сардорашон дар шаҳри ҳаттӣ пешниҳод менамуд. Барои ман гапи наъ он буд, ки шабона аз соҳили ҷали рӯди Панҷ ба рафтумади мошинҳо иҷозат набудааст, зеро ҳатар меоварлааст. Гӯё аз тарафи Афғонистон сӯйи мошинҳо бо ҷароғ ҳаракаткунанд ҷир ҳоли мекарданд.

Бо вучуди ин, Султони бехштарӣ аз Ҳоруг то Поршев омад ва ҳамон шаб боз ба Ҳоруг баргашт. Гуфтан душвор аст, ки бошандагони Поршев, ё дехан дигари Бадаҳшони кӯҳӣ гизоро болассат мепазанд. Аммо дар пухтани ширҷойи ҷойи баҳс нест. Ширҷои онҳо хоса ви потакрор аст. Бори аввали ҷунин ширҷои, ки ҷаҳти пухтани шир рангашро тағйир медиҳад, ба мушоҳиди метирифтам. Магзи ҷорнагаро майда карди ба шир омезиш медоданд. Боз ким чин дигар меандохтаанд, ки ҳоло дар ёдам намондааст. Вокеан, ширҷои он пагоҳӣ, ки ба хотири ҷонӣ барои меҳмонон пешниҳод намудаанд, бисёр ҳурданбоб буд. Табиист, ки ҳар минтақа гизои потакрор дорад. Масалин, мардуми Қӯлоб ҳомшӯрбон ҳуб доранд. Дар Ҳучанду Ӯротеппа палавро оли мепазанд ва гайра. Гумон мекунам, ки гизои бехштарни ба истилоҳи помирӣ шояд ширҷои хисоб мейфт. Он рӯз то Гармҷашма расидему ҳанӯз маззан ширҷои поршевиҳо даҳонро лаззат мебахшид. Гармҷашма овозадору мояниги табобатӣ доштаро ҳам ҷидем. Моро ба ҳавзи Ҷ. Расулов бурданд. Ҳашт дакика дохили ҳавзи сӯзон оббозӣ гардем. Табнат чӣ сирхое дорад. Аз қабати кӯҳу тепнаҳо оби сузон ҷӯшҷонон поён мефаромаду садҳо роҳҳои сафеди намаколуудро падид меовард. Болои кати ҷӯбине барои мо дастарҳон густурданд. Он ҷо ҷандин душанбегижоро ҷидем, ки табобат

мегирифтанд. Касоне, ки беморин пүст доштанд, махсус ба ин осоишгоҳ из саросари кишвари Советӣ меомаданд. Яъне ин осоишгоҳ аҳамияти байналмилалӣ пайдо намуда буд. Мисригули котибат деканатро ҳам лидем, ки бо чанд дугонааш он ҷо табобат медиҳ. Бадаҳшониҳо хостанд барои мо оши палов пазанд, әммо натавонистанд. Оши палавашон ба гандумчӯш шабеҳигӣ дошт, на биринҷ пухта буду на гӯшташ... Ман, ки бисёр нозӯк будам, он рӯз худро гурӯсна лидам. Ҳамроҳонам ҳам шояд дар ҳамин вазъият қарор доштанд. Дар осоишгоҳи Гармҷашма то дер намондем, балки ба Ҳоруг омадем ва аз он ҷо ба самти шимоли Ҳоруг дохили роҳе шудем, ки моро ба қарии Пулодбек овард. Дар ҳонадони Қаландарбековҳо тӯин арӯсӣ дар авҷ буд. Бори нахуст тӯйи арӯсии помириҳоро медиҳам. Ҳамагон дар дохили толори бузурге ҷой мегирифтанд ва он ҷо дар шоҳидии ҳозирин расму русуми арӯсӣ пиёда мегардиҳ. Амирбек ном ҳофизи маҳаллӣ ҳеле бозавӣ мардумро ҳушхол месоҳт. Ракҳон ҷолибе пешниҳод шуд. Муҳим он буд, ки барои ҳар қадоми мо як ҷӯробии пашмиин болобаланд тӯхфа намуданд. Қария дар соҳили дарён пурталотуме қарор дошт. Ҳамон рӯз ҳаво андаке боронӣ шуд. Ба муноҳида расид, ки мардҳо аз шароб зиёд истифода мекардаанд. Бонувонашон сарлучу бо мӯйҳои парешон ба назар ҳӯрд. Ҷойи айб надорад, ки гӯям: ягон бонуи зебо ба ҷашмам нахӯрд. Ба гумонам ҷӣ марду ҷӣ занро аз ҳолати табиияш ба ҳолати шамолхӯрда ва офтобзаза табдил дода ҷеҳраи инсонҳоро раҳдору додгор сохта буд. Ҳол он ки дар қарияҳон Дарваз ҳуҷтарони зебопайкар ба назарам ҳӯрданд. Ҳатто бонувонни поршневӣ ҷеҳраҳон занони ҳубтар доштанд. Рости гап мингака ва ба ҳусус Ҳоруг ҷандон маъкулам нашуд. Табииати кӯҳӣ дошту бас. Маизараҳои зебову хотирмонро шинохга натавонистам. Аз ин ҷо, ки дигар саёҳатро идома надода, ба Шаҳбоз 15-уми июл ба воситай ҳавопаймои ик-40 сўйи Душанбе парвоз намудем. Зуҳуриддину Ҳакнизар Назаров саёҳаташонро идома лодани шуда, нияти Мурғоб рафтган карданд. То он ҳарача муштоқи Душанбеву дарон Варзоб шудам будам, ки ҳамон рӯзи 15-ум баъди ҷонӣ ҷониби Бегар ҳаракат карда, то дер истироҳати воқеӣ аянҷом додам.

МУСОФИРАТИ ПАНЧАКЕНТ

Ба хотири босамар гузарондани таътили тобистона, 17-уми юли соли 1984 бо Шахбоз Панчакент рафтем. Хар дафъя, ки ба ин шаҳри бостонӣ дилор тоза карда бошм мөхмоми азами Бобобек мешудам. Домодашон, ки кӯлобӣ буд, ба дустони ӯ низ эҳтиром ба ҷо меовард ва ҳатто шод мешул, ки моҳон тоҳе ба аёдаташ сар мезанем. Муносабати хонадони Бобобековҳоро дар мавриди Шахбоз ба мушоҳид мегирифтаму меандешидам, ки домод ҳам шавӣ домоди самти шимол бошӣ, ки шоҳ барин мепарваранд. Дар минтақаи Кӯлоб шаҳси домод ҷандои эҳтиром надорад, балки уро ба гуломе табдил медиҳанд. Дарвозиҳо -ку домодро ҳеч медонанд. Бесабаб нест, ки аз марди даръозӣ саъол ҳарданд, ки «ҷанд ҳар дорад?» ҷавоб додааст, ки «вай домодам катӣ ду ҳар». Албаттa, ин латифа аз ширингуфтории мардуми Дарваз сарчашма гирифтааст ва ҳеч тоҳе маънни паст задани домодро надорад.

Ҳаждаҳуми июл хостам, ки шаҳри Панчакентро дурусттар шиносам. Ба кӯчаву хиёбон ва бозораш ҳудро задам. Бошандагони ин шаҳр дар гашту гузор ба мардуми Самарқанд шабехият дошт. Албаттa, ин лаҳзҳо бонувони шаҳр бенси таваҷҷӯҳам гардид, ки ҳеле ҳудро шаҳри мединанд. Мардону занҷои таҳҷоӣ ё мукими аз панҷакентихое, ки ба сифати мемон аз дигар гӯшаву канори чумхурий омада буданд, тафовут доштанд. Марҳо ҳатман тӯшиҳои соҳти фарғона ба сар карда, дар пой ё маҳсӣ ва ё музахои болобаланди ҷармӣ, занҳо ба сар рӯймолҳои сафед ва дар бадаи ҳалатҳои сиёҳу ранга мепӯшиданд. Бонувоне, ки муаллиманд, дуктуранд ё мансаберо ишғол мекунанд, мисли дигар минтақаҳо аз либоси маълумии аврупой истифода мекарданд. Мухим он буд, ки ҳар шогирду шиносоро, ки мелидам, ба хонаҳошон дарьват менамуданд.

Падидан дигари хотирмон аз ин шаҳр он буд, ки қаҳрамонони «Ҷӯѓӣ»-и Сорбоноро дар ҳар қадам ба мушоҳид мегирифтам, ки нисбат ба ҷӯѓиҳои минтақаи Кӯлоб, ба ҳусус лулиҳои колхози овозадори бобои Миралӣ Махмадалий пеш рафта буданд. Инҳо

ба хочагихо худро пайваста, молашонро дар бозор ба фурӯш мебароварданд. Табиист, ки из қасби бобой ба тамом даст накашиданд. Замоне бобой Миралӣ барои ҷӯгихояш дар байни дехаҳои Курбоншадиду Файзобод хонаҳо сохта гӯё онҳоро ба аъзогӣ қабул намуд. Аммо пагоҳие дехаи ҷӯгихоро холӣ диду дигар таъкибашон накард. Ҳавои шаҳр бисёр сӯзон буд. Бо вуҷуди ин, бори дигар ба тамошои шаҳри Пайҷоненти қадимӣ пардоҳтем, ки бэр асари қофтукобҳои ноғӯҳдабароёнӣ бостоншиносон теппаш ҳушмансар ба ҳаробазоре табдил ёфта буд. Нуздаҳум ба сайри Самарқанд баромадем. Ҳамчун мезмондору роҳбализад, бонуи зебоёро, ки Раъноҳон Бобоҷонов ном дошт, бо ҳуд гирифтем. Ӯ зани бомаърифату фарҳангис буда бо нози шарқиёнааш ҳеле ба зудӣ ғонси таваҷҷӯҳ метардид. Эшон сарварии мактаби раками 29-ро ба ҳуда дошт. Аввал ба бозори Самарқанд даромада ба наҳри панҷ сӯм як киоҷо анҷир ҳаридем ва сари по нӯши ҷон кардем. Дар паҳлӯи забони тоҷикӣ гоҳе ӯзбекӣ низ ба ғӯшҳо мезад. Баъд Регистонро дидем. Дар батъзе мавриҷҳо сураттирамон Раъноҳон буд. Дар майдони Регистон меҳмонони доилини ҳориҷӣ гурӯҳ-гурӯҳ санъати меъмории онро тамошо мениамуданд. Он ҷо ба лекани факултети таърихи Университет Роҳатҳои Набиева ва шаҳҳараш Зинқриеву дуҳтарац Малика воҳӯрдем. Синас ҷошиби хона-музейи С. Айнӣ, ки из Регистон ҷандон дурӣ надошт, роҳ пеш гирифтем. Дар даромадгоҳи хона - музей ба воситии аккосӣ ҳудро ба саҳифаи таъриҳӣ доҳил карланӣ шудем. Хона - музей дорон ҳавзни берун ва дарун буд. Гулҷеҳра ном корманди он моро ба ҳама маводи хона- музей ошино соҳт. Ӯ шартинона ҳарф мезад ва бисёр фурустан буд. Бо қадом индеше наҳост, ки бо мо сурат гиронад. Ҳавои Самарқанд гармтар ба назар ҳӯрд. Сари роҳ ба тамошои обаҷзори «Якуми май» рафтем, он ҷо ки рӯди Зарафшонро таксим менамуд. Ҳарбузан дарозрӯҷӯю қандиро бо ионҳон ширини самарқандӣ ҳамчун гизоӣ ҷонт истифода кардем. Гармӣ имконият намедод, ки бештар он ҷо бошем. Аз ин рӯ, хонаи Бобобековро бед доиниста ҳудро ба он рисондем. Боз ҳам иони гарми модарарӯси Шаҳбозу қосон пур аз оби яҳн амаки Бобобек ғонси ҳаловатамон шуд. Шадарарӯси Шаҳбоз ҳар вакт ки

зарчаш танурро сурх мекарду тарадлуди пухтани иони гарм мешуд, дар як косай чиний оби яхро мегирифту иони гармро чор булак карда ба косай оби ях тар менамуд, ки маттии нотакрор дошт. Ман хам ин одати амаки Бобобекро дастгирӣ мекардам. Каме хостам дар меҳмонхона истироҳат намоям, валие дақу гечи бачаҳои шӯҳи ҳавлии Бобобековҳо имконият намедод. Аз ин рӯ, боз рӯйн ҳавлий баромади ба мутолиаи китоби Асадулло Ҳабиб-«Досҳо ва дастҳо» ҳудро масруф соҳтам. Ҳамзамси сафари Самарқандро ба дафтари ёддоштам навиштам. Амаки Бобобек ҳам гӯё байди истироҳат назди банди омаду ба таърифи сиёсати И. Сталин пардоҳт. Кормандони кунунии ҳизбизу давлатиро ҳуб маломат намуд. Ин лаҳзаро у асабонӣ ҳудро медид: «Одамон вазифа мегиравду онро ӯҳда карда наметавонанд» мегуфт амаки Бобобек. Як далели мавсүф он буд, ки шаҳри Панҷакент ду рӯз боз оби нӯшоӣ надошт. Дар ботин ҳама таққидҳои ба сурғон ҳакимони давр шисбатдодан амаки Бобобекро тасдик менамудам.

Бистуми июлро дар боғи истироҳатни шаҳр гузарондем. Болои кате соҳили чӯй гилему кӯрпаҳаҳо андоҳтанд. Додарапӯсони Шаҳбоз-Низомиддин, Камолиддин ва бочааш Ҳасанбойн устон радио моро меҳмонӣ гирифтга буданд. Палови фармоншиӣ ҳам болон дастарҳон гузашта шуд. Аз кучое боиу русе бо мо ҳудро пайвасту баъди андак сарҳуш гардидан ба пургӯйи пардоҳт. Боз мардакдуст ҳам мигӯлумам шуд. Назокати занонаро риоя намекард ва ба гардани мардҳо ҳудро чун мори афъӣ ҳалқа меандоҳту мӯё рӯй ва гушу бинии сиҳоро навозиш мекард. Чунин бонувон маро хуш намеомад, аммо Шаҳбоз баробари он зан иотикий менамуд. Ҳамин буд, ки бо Шаҳбоз ғапам гурҳат. Ӯ меҳост, ки ҳар даъватро қабул шамояд, валие ман меҳмонравиҳон беомодагиро намепазирифтам. Ҳар меҳмон бояд ба қадри ҳеш расида ғавонад, вагарна моҳияти меҳмоннияти аз даст меравад. Иловиа ба ин, дар ҳар меҳмонӣ Шаҳбоз бо сухинҳои болоҳонадор маро муаррифи мекард, ки боиси нороҳатиам мегардид. Гузашта аз ин, ман ҳонаҳои серкӯлаку сербонуро бад медиҳам, зоро бозорро мемонд. Яъне меҳмонравиҳон пай дар пай боиси истироҳати ман намешуд.

баръакс хастаам мекардан. Аз ин чост, ки дигар меҳмонро ишома надола, роҳи Душанбено пеш тирифтани шудам. Аммо Шаҳбоз ба зораву тавалло даромад, ки як-ду рӯзи дигар меҳмонравиро гарм кунем. Бисту якуми июл моҳигирӣ рафтем. Дар амали моҳигирӣ меҳмононро Сўхроб Пўлодов, Мавлон из Нурмуҳаммади дуҳтур ҳамроҳӣ кардаанд. Он ҷо фурсат ёфта шъирҳои Бозор Собирро ҳондам. Масъалаҳон инсонтарой, ҷатан, инёғон ба воситан тасвирҳои кӯҳ, Балаҳшон, Зарафшон, Бухоро ва гайра хеле олий инъикос ёфта буданд. Моҳигирӣ баҳона шуду боз дастарҳон густурданд ва нӯшо иўший боло гирифт. Нороҳатни қалбро баҳона соҳтаму ҳамроҳонамро дар матоуби ҳадаҳболокуни дастгирӣ ҷакардам. Ин ҳолатҳо Шаҳбоз асабӣ мешуду мезукид, ки ҷаро ман ҷаменшӯшам. Азбаски макони моҳигирӣ дехаи Рӯдаку Шинг интиҳоб шуда буд, манзаҳони ҳубе боиси истироҳати банди мешуданд. Моҳигирӣ из ба шаст-ҷангак, балки ба воситан тӯри маҳсус сурат мегирифт. Ду изфар нимбараҳни шуда, ба ҷойҳои ороми дарё медаромаданд ва аз поини ба мукобили ҷараёни об турро мекашиланд. Дар натиҷа панҷ-шаш кило моҳӣ ба даст омад. Ду наъъни гизони моҳигирӣ яке шӯрбону лигаре моҳибирён омода гардид. Шаҳбозу Сўхроб ва Нурмуҳаммад моҳиро бо май мотирона омезиш медоранду кайф мекардан. Ман дар гӯшас бади сӯзандам. Нишастамон то соатҳои иӯҳи шаб давом кард. Ажни ронанди ман будам. Соатҳои ёзажи шаб ба қирортоҳамон ҳазорин амали Бобобек расидем. Дар шаҳр барк байежир парвон. Фотеги шогиддро дилам, қиз-кучое ба хотири моҳигирӣ шаҳр омада буд. Ўзаниро, жи сӯзандам, шиб боиси нороҳаткам гардид.

Бисту думуми июл барон биданису кийӣ ба қули шаҳрӣ рафтем. Атргиби тӯл шур из истивритаҳори бурга Ҳароничону Ҳасанбодӣ инҷо жарро камарди мегираданд. Ҳолиниистория инҷо бин ҷо пайдо шуд. Ӯ, ин анҷони хуҷа ғӯзгори бур, якчандум из Афғонистонро бисёр бомонандарон инҷои дар. Жи ҷониши субҳонӣ инҷоиши, инти ҷонатро инҷо инҷониши ҳадом Ҷабобекӣ ҳадом. Гӯнбандро бисёр ҷонатро инҷо инҷониши ҳадом Ҷабобекӣ ҳадом. Гӯнбандро бисёр ҷонатро инҷо инҷониши ҳадом Ҷабобекӣ ҳадом. Гӯнбандро бисёр ҷонатро инҷо инҷониши ҳадом Ҷабобекӣ ҳадом.

рохатбахш тамом мешуд. Табиист, ки эшон дар нафака буданду зик мешуданд за тицини сұхбат бо фарханғиі буданд. Имрүз хонаи Олимчон даромадем. Чанд рұз кабл модараши зафот карда буд. Тазыға баён кардем. Бо ҳамин мусофирати Панҷакент ба поёни расид. Бисту сеюми июл боз бо рохи пасту баланди Панҷакент-Душанбе рох пеш тирифтем.

АБИТУРИЕНТИ 1984

Он даврон ҳар тобистон қасти маъракаси имтихоноти дохиришавай истилохи «абитурент» вирди забони ҳамагон карор метирифт. Ин истилох маънни довтала барои дохил шудан ба мактаби олинеро мелод. Парвизи мо ҷанд сол кабл соли дохиришавиашро ба ҳисоб тирифта ҳудро «абитуренти-84» меҳисобид. Таире гуфтам, ў як сол боз бо дарсхон иловагӣ аз адабиету англисӣ ва таърих машгул буд. Мехоҳт, ки ба шӯъбаи арабӣ дохил шашд, ҳарҷизд ки ман иттиҳосси ҳукукро тавсияни дода будам. Бинобар ин, ки ҳатмкуниандагони шӯъбаи марбута ҳатман ба қишивардои арабӣ фиристонла мешуданду сипас соҳиби молу моззини сабукрав метариванди. Парвиз ҳам ҳудро дар ҷумлаи ҳимии наин одамон таснивур мекард. Солҳо дар ҳорига ифтии вазифа намудани падираш ўро то чое сўйин таҳассус даяният менамуд. Базъи мусофирати Панҷакент ду-се рӯз тайерии Парвизро санҷида, барои ҷанд рӯзнияти дилор тоза кардан ба зодгоҳам шудам. Бо ин иният, рохи Қулобро пеш тирифтам. Аз он ҷо Барот Назимов, Нурумукамали луктур ва Собибозири бародаррамро тирифта ба зиёрати маҳори «Ҳазрати Султон» рафтам. Дар Ҳовалини дўстичарни киблагонам бобон Абдийекупро, ки беш из 90 сол доши, зиёрат шамудам. Мувсафири из лиғори бинда шуд шуд. Шаберо бо эшон паси сар ҳардим. Ёз дебалии Дектур, Чорчалим ва Садбяргузу Момайи дидан кардем. Мегмони Малмадавӣ Нуруллоев, бобон Ағтоғи ва Абдулжамиди имавзача шудам. Аббаски Бирот Назимов бо монд, энгаш шамед. У эшон лагиғину ҳикоятни шутонбинонез буд. Сонзаки ишқи мекард, иммо зеҳ монди назаргул. Дар шафар

түнни касро бо худ доштан истирохати вөкөиро таъмин мешонти. Кариин Момайй, ки зодгохи падар буд бароям бисёр азиз маҳсуб метардид. Ин чо худро эзод ва сарбаланд хис менамудам. Абдулхамида күш шуд, ки хабарашиб гирифтим. Момайн, ки муҳочир шуда буд, акиун даҳ хонаводаро дар худ мегунчонд. Писарону изберагони бошандагони собиқи он аз таҳдист дубора бе зодгохи бобони хеш рӯ оварда буданд. Аз ниғоли молшарварӣ, асалшарварӣ ва галлакорӣ шаронти хубе дошт. Банда меҳостам, ки ин чо порҷаи замине дошта бошаму хуҷрае бисозам ва фасли тобистон ҷанд рӯзе аз боду ҳдвои зодгоҳам нафаси тоза бигирам. Ҷоёро ҳам интиҳоб намудам. Аммо ин ниҳият ҳоло маънни орзуро дошт. Ба хотири ин ки Парвиз имтиҳонҳон дохилшавӣ месупорид. Душанбе омадам. Албатта, барои дохилшавни писарам «тагогӣ» намекардам, зеро ўро тайёр намуди будам ва боварӣ доштам, ки бо донишни худ метавонанд, имтиҳонҳояшро супорад. Дигар ин ки чӣ ҷойи «тагогӣ» дошт, ҷакте ки ҳама комиссияҳо медонистанд, ки ӯ фарзанди банда аст. Гузашта аз ин, ректор Низаров Т.Н. пайваста ба дохили шудани фарзандони муаллимону кормандони Университет назорати ҷиддиро ба роҳ монда буд ва ба ҳеч кас имтиёзе намедод.

Рӯзи сеюми август иншо навишт, ки натиҷаси «чор» шуд. Имтиҳони дуюмаш англисиро бо баҳон «панҷ» супорид. Аз фанин адабиёти тоҷик баҳон «чор» гирифт. Имтиҳони ҷамъбасткунандааш таърихи СССР буд. Саволу ҷавобҳои қаблӣ нишон медод, ки бемалод баҳон «чор» ё «панҷ» ро соҳиб метардад. Даҳ-поиздаҳ рӯзи имтиҳонҳо паси сар шуду ман ҳоҷ гоҳ назди бинои шашум нарафтам. Мешунидам, ки ба гайр аз банд, дигар ҳама муаллимоне, ки фарзандҳояшон довталаб буданд, тамоми рӯз-дар ҷойхонаи «Райсовет» мениншастанд. Албатта, ман ҳам падар будам ва меҳостам, ки дар ҳар имтиҳон писарамро ҷакти аз бино берун шудан нешваз бигирам, аммо вичҷонам намебардошт. Чунин амалро аз рӯйи одоби муаллими намедонистам. Тасаввур кунед, ки фарзанди ман дар назди комиссияҳо ду имтиҳон супорид, ки банда низ як сол қабл дар он дайат фаъолият доштам. Бубинед, ки ҳамкоренам ба писари ман

аз «чор» беш намонданд. Ии чунин маънӣ дошт, ки Парвиз чорхоро бо дониши худаш гирифта буд. Масалан, он ҳайкорон метавонистанд, имтиҳони даҳониашро «санҷ» гузоранд? Албатт, метавонистанд, валие чунни накардаанд, яъне аз нисоғ кор гирифтанд, ки ба назарам дуруст буд. Рӯзи имтиҳони таъриҳ дар хона менишастам, ки Марзия ном лаборанткаи факултети иқтисадӣ занг зад, ки ба Парвиз баҳои «ғайриқонсаббон» гузоштадид ӯ норозӣ шуда, аз синфҳона берун намебарояд. Марзия бо ни телефон карданаш гуфтани буд, ки ман ягои чорае биандешам. Банда ба ӯ ҷавоб додам, ки ҳайр баҳои бад, ки гирифтааст, ман чӣ кор карда метавонам? Вай ҳайрон буд, ки ин чӣ ҳел падар аст, ки ба писараши ду мондаанд ӯ дар хона менишинад. Вокеан, он лаҳза чӣ кор кардишамро намедонистам. Факат гуфтам, ки ба Чумъаев Назар Назирович- сардори шӯбани таълим, ки он ҷо назорат мебурд, мэвзӯро фахмонад...

Акунун барметгардам ба ҷаҳони имтиҳони таъриҳ, ки бигъдо ба ман қисса намуданд. Раиси ин ҳайат Мирзоев Мирзобидал ном дотсенти факултети таъриҳ буд. Аъзоснам: А. Раҳматулоев, А. Мухторов, М. Мунавваров, Ёрмуҳаммадов Амиршо ва дигарон буданд, ки ҳамагӣ аз дӯстони банди маҳсуб мешуданд. Онҳо Парвизро хуб мешинохтанд ва байз аз онон, мисалан Ёрмуҳаммадов вайда дода буд, ки аз баҳси «санҷ» паст наҳоҳад гузошт, зеро худи ӯ ва ҷанд аъзони дигар борҳо дониши Парвизро санҷиш буданд. Ҳатто яке аз аъзосии комиссия ҳафт саволи азъанавии раиси комиссияро ба Парвиз дода буд, ки ҷавобҳояшро аз ёд медонист. Ии саволҳо дар мавриде лозим мешуд, ки Парвизро барои «санҷ» назди раис мешинонанд. Аз рӯйи алифбо Парвиз он пагоҳӣ яке аз нахустинҳо шуда саволнома мегираду меҳоҳад, ки нанишаста ҷавоб дихад. Аммо Мирзоев иҷозат надода, баъжи мегӯяд: «шинед, тайёр бинед». Парвиз омода мешавад ва даст баланд мекунад, ки ҷавоб медиҳад. Ҳамин лаҳза ҳайати комиссия, ки дар ҳар миз дунафарӣ менишастаанд, якояк бо баҳони сингоркаши синфҳонаро тарқ мегӯянд. Факат Кадкина ном бонуни рус мемонанду Мирзоев. Онҳо Парвизро даъват мекунанду «сар кунед», мегӯянд бо таҳдид. Парвиз акунун саволи азвалро шурӯъ

мекунад, ки он бону дар варакай имтихони баҳои «неуд» мегузораду зери миз ниҳон медорад. Парвиз ин ҳодатро мебинаду мегӯяд: «муаллима, чаро гӯш надода баҳои ду мемонид!». Бону сүйи Мирзоев мебинаду мефармояд: «тамом, шумо ба саволҳо тайёр нестед, хезед, баҳотон ду». Парвиз аз ҷоиши намехезад, баҳки бо комиссия ба муборигза менардозад. Вақте ки Парвиз барои ҷавоб додан даъват мешавад, дигар аъзоёни комиссия аз даҳлез пас омада дар ҷойхояшон мешинанду баҳад - баҳад ҷониби Парвиз менингаранд. Онҳо бо якдигар бо назари шӯбҳомез менингаристанд. Парвиз дигар ҷорае намеёбаду аз възёни дигари комиссия такозо медорад, ки ўро турсанд, охир ў саволҳояшро медонаад, чаро напурсида баҳои души мондаанд. Аммо ягон нафар аз аъзоёни комиссия ҷуръат намекунад. Мирзоев ҳарчанд кӯшиш менамояд, ки Парвизро аз синфхона баҳорад, намебарояд, оби дила сар дода илтиҷо мекунад, ки ба вай саволи дигар лиҳанд. Мутаасифона, ҳама ошноёну дустон, ки борҳо ёрдамам ба онон расида буд, аз фарзанди ман канорачӯй зохир менамоянд. Парвиз бошад ҳанӯз ҳам ба назди ин миз мелаваду ба назди он миз. Ҳайҳот, ки онҳо мурдагонро мемонанд, ва шахси муаллимро, на падарро, на адолатро. Ҳамин ҳолат, Чумъаев медарояду аз ҳодати Парвиз воеиф мегардад. Парвиз мефаҳмонаад, ки ўро аз нав имтиҳон қунанд. Чумъаев иҷозат медиҳад, ки Парвиз саволномаи нав гирад. Баъди чанд дакика Парвизро назди ҳамон бону ва раис даъват мекунаду ҷавобашро гӯш медиҳад ва мебинад, ки Парвиз саволҳояшро аъло медонаад. Ин ҳолро дила Ҷумаъев асабӣ мешавад ва амр мекунад, ки баҳои мусбат монанду худ баҳомада меравад. Мирзоев бо Кадкина варакаро аз зери миз баҳорада ба Парвиз мегӯянд, ки «ду»-ро ба «ҷор» ислоҳ кардан душвор аст, факат мешавад, ки ба «ссе» ислоҳ ёбад. Ҳулоса ба Парвиз баҳои «удовз» мегузоранд. Муборизаҳои Парвиз давом дошту Мария боз зант зад, ки Назар Назарович ба имтиҳон даромаду Парвизро аз нав имтиҳон карда истоданд. Андаке ором шудаму омадани Парвизро интизорӣ ҳашидам. Парвиз омаду лубора ватъияти дохили синфонаро юсса намуд. Мухим

он буд, ки Парвиз бо 16 балл донишчү шуд. Маярака поён ёфтү барои таҳқики чунин муносабати ноадолатона ба факултет таврих, ки лар «Вокзали»-и Роҳи Одди ҳарор дошт, рафтам. Мирзоевро дидам ва байд Кадкинаро. Оико узр хостанд, ки инофахмӣ шудааст. Муаллимони дигарро низ дидам. Ермуҳаммадов гуфт, ки он рӯз Мирзоев ба комиссия номалум фахмондааст, ки «Асоев и его сын под колпаком КГБ». Ин ҳарф ҳамни аъзосиро ба лаҳшат овардаасту аз турсидани «афарзанди хонни ватан» даст қашиданд на ҳам хостанд, ки ҷазон довталаби шубҳаоварро ба дасти шаҳси рус бишҳанд. Баъдан Чумъаевро дидам ва гуфтам: «Назир Назарович! Барои ин ки писари маро наҷот доледу барои бадон мусбат гузонӣтан мусоидат намудед, ташаккур, банда аз шумо миннатдор ҳастам». Чумъаев дар ҷавоб гуфт: «Ман факат аз вазифаам истифода бурда барои писари шумо аз нав имтиҳон ташкил намудам. Писаратон саволҳоро бо донишни баланд медонист». Пас, пуреидам аз эшон чӣ сабаб шудааст, ки Кадкина ва Мирзоев ин тавр рафтор кардаанд? Чумъаев икror шуд, ки гӯё ба Мирзоев аз идораи бехатарӣ гуфта бошианд, ки «Асоев под колпаком, будьте осторожны с его сыном». Ин ҳарфро у ба Кадкина гуфта будааст, ки аз тарс Парвизро ноком соҳтааст. Ҳамон лаҳза Чумъаев онҳоро сарнаниш кардааст, ки зери шубҳаи идораи бехатарӣ будани падарашиб ба писарат чӣ муносабат дорад? Ба донишни довталаб боадолатона баҳо додан лозим буд. Вакте ки ин ҳарфҳоро фахмидам ба Чумъаев гуфтам, ки ман масъаларо ин хел намемонам. Сарзавал аз идораи бехатарӣ мефаҳмам, ки ин чӣ рафткорест, баъд талаб менамоям, ки Кадкина ҷазон маъмурӣ гирад. Чумъаев розӣ шуд ва иловагӣ: «Кадкинаро аз Университет пеш кардан лозим». Дуюмбора назди Кадкина рафтам. Сабаби ба чунин амал даст заданашро пурсон шудам. Гуноҳро ба сари Мирзоев андохт. Ӯро бо ҳуд ба дафтари Чумъаев овардам. Гуноҳашро ба зимма гирифт, гири сар дод, ки пешаш нақунанд. Албатта, ҳама иноадолатиро дар Мирзоев мединам, ки хизмати қадоме аз қалонҷои Университетро шҷӯм мөдод. Ин амали ҳамон дастас буд, ки ба идораи бехатарӣ шикоят навиштаанд. Аммо оико аз

натичан тафтиши идораи марбута бехабар буданд. Дар ҳамин замини ба идораи бехатарӣ ҳам сар задам ва мавзӯро барояшон гуфтам. Онҳо қатъян рад карданд, ки ба ин масъала ҳеч ириботе надоранд. Пас, метавон гуфт, ки Мирзоев айбдор ист, аммо ҳеч наметгуяд, ки ба ўин амро кӣ додааст. Албатта, ман имкон доштам, ки ўро бо ин ҳарфи бофтаашу ба идораи бехатарӣ тӯхмат заданаш ба суд лиҳам, vale боло ба пасаш гуфтаму дигар аз пайн таҳқики он нашудам. Он даврон расм буд, ки бальзе роҳбарон бо номи идораи мазкур бисёр амалҳои ношоями хешро тиҷса месоҳтанд.

Баъд аз ин ки мавзӯни донишҷу шудани Парвиз ҳал шуд, боз сафари Кӯлоб кардам. Ин дағъа аз ҳавопаймо истифода бурдам. Соҳибназарро дар ҳонааш пайдо накардам. Ҳонан Ҳизматулло Шарифов рафтам, ки тоза аз маҳбаси иҷборӣ ҳалос ёфта буд. Рӯзи дигар ба ноҳияи Ховалинг сар задам. Раиси ҳукуматаш Абдуқодировро дидам. Инсони ачибе будааст. Шинос шудему мавзӯи дар зодгоҳам як китъа замин гирифтаниамро арз намудам. Ӯ ҳӯшҳолӣ кард ва гуфт: «Демулло, аз кучои Момайӣ, ки замин интиҳоб кунед, ман иҷозаташро мегидам». Ҳамзамон қисса намуд, ки падараш солҳои сином аз Ҳуҷанд ба Балҷувон омада, аз Заргар зан гирифтааст. Яъне ўнҳо худро балҷувонӣ меҳисобид. Шавҳари аммаи Гулҷираамбон Умар, ки дар Арҷан Фарҳор икномат мекунад, аз ҳешони наҳияи модари Абдуқодиров будааст. Иҷозати ҳосими ноҳияро тирифта, Момайӣ омада, ҷоеро интиҳоб кардам. Бо Абдуззамони амакбача за М. Нуруллоев сари ҳамин мавзӯъ маъсилот доштам, ки муаллим Нуров омаду гуфт: «Ин ҷо, ки шумо замни гирифтаниисл, заминҳои бобони мо ҳаст. Заминҳон бобони шумо ҳана, ҳу дар он тараф мебошанд». Ин муаллим солҳо бо падарам якҷо кор мекардиroxон ҳудаш ҳам момайиҷӣ буд. Вакте ки ин таъқидро шунидам, аз баҳри замингирӣ баромазам. Ба он муаллим нафрат ҳондаму масъалан дар зодгоҳ ҳуҷраҷае соктандро аз наҳши зинҷигӣ балар соҳтам.

Бисту дуюми август бо ҳавопаймо ба Душанбе баргаштам. Сакми август бо ҳорманди идораи бехатарӣ Назиров Давлат зотурдам. Онҳо назар сари масъалан имтиҳонсупории Парвиз

тафтиш бурдаанд. Эшон чи тавр аз номи идораи онҳо сўйистифода кардани Кадкинаро таъкид соҳт. Хостанд чорае бубинанд, аммо нагузонтам. Зиндагӣ худаш иббот мекунад, ки ҳазу ҳӣ ноҳак. Ҳамин рӯҳо аз Мӯсо мактуб расид. Ватъияти Афғонистон боз ҳам бал шудааст. Бисёре аз шиносҳон дўстони бандар тарки Ватан кардаанд. Террор дар авҷ будааст. Чунин вазъият сарвари давлат, нишондан шурӯвай-Кормалро бемортар соҳтааст ва гайра ҳабарҳои ноҳушро дар номаи иавбатни бародарим Мӯсо хендам.

ОГОЗИ СОЛИ ХОНИШИ ҲАШТОДУ ЧОР

Рухсатин сали ҳаштоду чорум ба поён расид. Ин ду моҳ ҳам истироҳат дидаму ҳам нороҳатидо. Нороҳатидояш ба муносабати почавонмардонагин бэъзе сарварони Университет иргибот мегирифт, монанди Мирзоеви таърихчи, ки зинкун маҳро медиҳу роҳи гурез мечуст. То оғози ларҳо Чилликӯл рафта, ду-се рӯз бо дўстони солҳои наҷҷавоннам-Девлоҳу Тоҷмон дар Бепан Палангон истироҳат кардам. Якшанбеи аввали сентябри ҳаштоду чорум бэъд аз фотехаи модари Бадром Ҳамидови ҳимик, бо ҳамроҳни Темур Муҳидинову Сабзаалӣ Раҳмонови суди олий сайди Ҳисор рағғем. Он чо дўсти муштарақе доштем, ки Ҷанзар Раибозаш мегуфтему инсони меҳмоннавозе буд. Гусфандеро сар заду то дер нагузонт, ҳавзиашро тарк гўем. Афсус, ки оппозиаш гизон мувоғики таъб омода насоҳт.

Бегоҳин ин рӯз хонаи Ҳакимзар Назаров даромади, як чилд аз китоби «Вокеяти зиндагӣ ва ҷамъбастии бадӣ»-ро, ки бо воситаи нашриёти «Дониш» за ибтикори М. Осимиву дўстам Б. Махмадов рӯйи чоп омада буд, тақлимиш намудам. Мансуф, ки ба таърихи наини Афғонистон сару кор дошт, ин китоб шояд чойе ба дардаш меҳурд.

Бисту сеюми сентябр маъракаи пахтаний оғоз гирифт. Декани факултет боз бандаро ба сифати раиси штаб муаррифи намуд. Макони пахтаний совхози «Ильч»-и ноҳияи Куйбышев таъни гардил. Донишҷӯен дар шароити ноҳинчоре пахта

мечиданд. Фермаҳон совхоз, ки дар даштे карор дошт, чойи хоби донишчун буд. Илоче надоштем. Паҳта мухим шинохта мешуд. Борҳо шикоят мекардам, ки ин биноҳо таъмир шаванд, аммо сарварони совхозу иона парвое надоштанд. То шашуми октябр раисиро ба уҳда дошта, сипас ба дарҳони шабонаҳо идома баҳшидам. Бештар ба қитобхонӣ масруф мешудам. Рисолаи докториро, ки бобу фаслҳое аз онро оғоз карда будам, ҷанд вакт боз идома намеёфт. Илҳом лозим буд, ки он на ҳамеша ба қаси эҷодкор мӯяссар мешуд. Аз Университети Самарқанд муаллими коромӯзе бо номи Ҷумъабой Ҳамроев ба кафедран аҷабиёти советии тоҷик омада буд. Марди ҳуҷӯҳате маълум мешуд. Хоҳии Кӯлобро дидан дошт. Азбаски Параиз дар паҳта буду модараш ҳамарӯза дар вазифаи духтуриаш карор мегирифт. Тахминаро бо ҳуд гирифтаму бо меҳмон сафари минтақаи Кӯлоб намудем. Тираҳоҳ фасли хубест. Тамошо карда то шаҳри Кӯлоб расидем. Шаби аввали меҳмони Соҳибназар шудем. Таҳмина бо духтарони амакаш масруф шуду ман меҳмонро дар ҳамкорӣ бо Барот Нозимов ба ҷойҳои лиҳдани шаҳри Кӯлоб ошино соҳтам. Мазори Амир Ҳамадониро зиёрат кардем. Ҳона-музейи Сайидали Вализодаро дидем. Ба дӯконҳои қитобхонуриши даромадем. Ҷумъабой ҷанд адал қитобҳон аҷабиётиносӣ пайдо кард. Банда низ аз «Вокеяти зинҷагӣ ва ҷамъиёти бадӣ» чор дона ҳаридорӣ намудам. Дар нишастҳои мо Барот Нозимов ҳушгуфторӣ зоҳир менамуд. Рӯзи дигараш боз ҷониби Душанбе ҳаракат кардем. Ҷумъабой ҳофизони ӯлобӣ-Сурайё ва Давлатмандро мепазирифт. Ҕанд косети сабти овози онро ҳаридорӣ намуд. Ба меҳмон зибани Шар-Шару Ҳаси сафед маъқул шуд. Сари роҳҳо ангуру себ мефурӯҳтанд, ки мо ҳам ҳаридорӣ намудем. Ҷумъабой пушти сари мошин карор дошту бештар бо Тахмина сӯҳбати бачагона анҷом мелод. Үмуман бо ҷунин қас сафар бастан боиси дилхуши ҳоҳад шуд. Меҳмон ҳеле сӯҳбаторо буд. Бештар сари аҷабиёту фарҳанг ҳарф мезал ва рӯзгори моро бо рӯзгори самарқандии лаш мӯкоиса мекард. Эшон аслан аз тоҷикони Кашикадарёи Ӯзбекистон буду аммо рафтораши Самарқандӣ менамуд. Маълум шуд, ки солҳо дар ин шаҳр таҳсил диддаасту ҳамон ҷо ба

фильмийти муаллимий оғоз баҳшидааст. Мухити шаҳри бостонин Самирканц, ки дунёни бозорро мемонид, Чумъабойро ҳам самарқандӣ тарбия карда буд.

Бисту ҳаштуми октябр бо адди ҳонаҷон Парвизи донишҷуро ҳабаргирӣ рафтем. Палавро бо дегаш нувти моҳии монда будем, ки вакти ҷоиз бо ҳамдарсонаш хуранд. Ҳабари расмӣ омад, ки Индира Ганди бо ласти қотилон кушта шуд. Ҳанӯзоми аз қароргоҳаш сўйи ҳонаи ҳукуматӣ рафтсан ба ҷони ӯ ҳашт тир ҳаданд. Ба ҷояш писараш Рачиҷ Ганди садри аъзам таъин гардид. Дируз комиссариюти ҳарбӣ дательватам кара. Ба ҳуччатҳо ким чӣ ҳел тағииротҳо ворид карданд. Шояз аз хидмати идораи марбута ҳалос шавам.

Ҳафтуми ноябрин ҳаштоду ҷорум ҷашни 67-солагин Инкілоби Октябр таҷили гардид. Ба ин муносибат вилоятҳон Ленинободу Қўлоб иакшан паҳтаро икро карданц. Бо вуҷуди ин, донишҷӯёро изоварданд, имкон дорад, ки то рӯзрон 60-солагин ҷумхурӣ ғаъълиятини паҳтанини донишҷӯен идома ёбад. Ҷанд руз ба навиштани рисолаи докторӣ оғоз намудам. Ниҳят дорам, ки мусавиадин онро аввал дар шакли тоҷикӣ инҷом дихам ва бозъд ба русӣ тарҷума намоям. Аз поси ёфтани таҳрири рисолаи руснам, ки дар иختиёри А. С. Герасимова мебошад, лирак нест. Ду сол синҷрӣ шуд, ҳанӯз ҳам таҳрир мекунад. Раҳимҷон, ки тоза аз Москвав омад, гӯё Герасимова боз бетоб шудааст. Мальум, ки он бону корпиканӣ дорад. Ба ин ҷалел, шояз барон анҷоми инҳоини рисола Институти шарқшиносии Ленинградро интихоб намоям. Болдирев дар сӯҳбате ба ин ҷиҳат инпора карда буд. Аммо президенти Академия М. Осими барои Ленинград рафтамон розӣ нест. Агар дипломи дотсентиям дар Москвав тасдиқ шавад, аз якуми сентябрин соли 1985 барои руҳсатии дусола мебароям. Ба дӯсти ленинградиям Баграй Константинович нома навиштам за мавзуми ба наздаш омаданамро матраҳ соҳтам. Ҳаштуми ноябр Тадмини бо модарашу апаши Фотимаву ҷиянчи Манижа бачаҳои Мӯсоро ҳабаргирӣ рафтанд. Ҳонаро «бедушман» дидаму ба навиштани ҷойхое аз рисолаи докторӣ масруф гардидам. Аммо ногаҳон занги дарваза зади шуду писари заманӣ Галатиам-Сафар бо

язнаашу писарааш меҳмон шуданд. Маълум, ки маро бессабаб гам намедоданд, балки писари язни Сафар барои ба курси тайёрӣ доҳил шудан омада будаасту ёрии банда лозим шудааст. Соате сӯҳбат кардему рафтанд. Акнун сари миз карор гирифтам, ки Усмонҷон Обидов, ки дар ҳамин шаҳрча менишаст, меҳмоњӣ дазват кард. Не гуфта натавонистаму даъваташро кабул намудам. Ҳамсояни Абдуғаффор Воҳидови сардуҳтур ҳам омад. Абдуғаффори сӯҳбатеро ду-се соат шиор дод, аз сахифаҳои таърихи кӯҳан баҳсҳо орост ва ҳам бо шароби «Посольство» ҳаловат бурд. Ҳарчанд ки дар чунин ишиштҳо банида мувофиқ набудим, боз дазватам мекарданд. Яъне ба Абдуғаффору Усмонҷон дар мусобикан шаробнӯшӣ мукобилият ишион дода наметавонистам. Ҳеч гоҳ аз 50 – 100 гиром беш намаки ҳар нағти мэйро ишмечашидам. Ин ҷиҳатро, ки ҳамин дӯстону меништагиҳоям медонистанд, маро азият намедоданд. Бегоҳӣ аз меҳмонии Усмонҷон баргаштам, ки дар сандуқи почта ду алӣ нома ба дастам ҳурд. Ҳарду мактуб сурогай хиёбони Ҷомӣ, бинои 37, ҳуҷран 17 –ро дошта, соҳибашон Раҷабов Н. буд. Дар як покат корти табрикий ҷаший карор дошта, покати дуюмаш ҳати гафсеро мемонд. Зери корти табрикий имзои шогирдонам буд.

Дар покати номаи гафс дошта ҳатҷаи иловагие гузоншта шуда буд, ки мазмуни зайлро дар бар мекард. «Муаллими мӯхтарам, бубаҳшед, ки вакти ҳиммати Шуморо мегирам, лекин аз таҳти дил меҳостам, ки ҳамин ҳикояи аввалини маро Шумо таҳлилу таҳрир намоед. Агар мумини бошад, ба ин номи мувофиқе гузоред. Аз Шумо ҳоҳиш мекунам, онро то охир ҳонед ва агар ба Шумо малод наояд, онро пас гардоиед. Бори дигтар мебахшад». Сипас ҳикояро ба даст гирифтаму бетафовут ҳондам. Сужаи он дар бораи дуҳтаре қисса мекамуд, ки ба марди қалонсолу оиласдор дил бохтааст. Гӯё дугонизаш – Мунира ўро ба қадом шабишини бурда, он ҷо аз муаллимиаш сифат менамояд. Рӯзи дигтар Мунира китобро оварда ба вай медиҳад ва мегӯяд, ки муаллифаи ҳамон муаллимиаш аст, ки таърифаиш карда буд. Дуҳтари ошиқ китобро бетокатонаи ду – се рӯи мутолиға намуда аз он ҷаанд ҳарфҳои барояш дардҳӯреро

ба мушохіда мегирад. Дар натича духтар ба воситан китоб ба сохибаш ошик мешавад ва чуръат карда раками телефони муаллимро пайдо мескунаду меҳоҳад, ки мақсадашро баён созад, аммо бо шунидани садои муаллим овсаш ларzon мешаваду ҳарфҳои ошиконзашро баён соҳта наметавонад, балки бале, бале ва лаббай, лаббайгӯйҳои муаллимро мешунаваду гӯширо мегузорад. Дугонаш аз казияи дилбоҳтани духтар оғоҳӣ ёфта, ўро маломат менамояд ва мегӯяд, ки аз ин ишҳи хомаш даст бикашад. Аммо Гулноз бо боварӣ изҳор мелорад: «ман ба ишҳи ўимон дорам».

Дар саҳифаи охири ҳикоя имзои Нилуфарро ҳондам. Ба Гулнози дилбоҳта раҳмам омаду оро ҷо-ҷо таҳрир намуда, тақризчае ҳам навиштаму ба сурогаи маълум фиристондам. Бальдан чанд лаҳза мазмуни ҳикояи Нилуфарро пепи назар овардаму ба андеша рафтам. Ба назарам сужаи ҳикоя заминии воеӣ дошт. Қаҳрамонаш ҳам ҷиддиёни ҳарф мезад.

Нӯҳуми ноябр дар ҳобгоҳи донишҷӯён навбатдориро ба поён расонда, сари роҳ ҳонаи Раҳимҷон даромадам. Муаллими коромӯзи самарқандӣ - Ҷумъабой моро дар наҷди меҳмонхони «Тоҷикистон» интизор будааст. Рафтем. Меҳмон моро ба ресторани «Зарафшон» даъват намуд. Ин зиёфат ба хотира боамониҳудой буд, зеро пагоҳаш он кас ба Самарқанд пирвоз мекарданд. Даҳуми ноябр барои радион ҷумҳури ду мақода навиштам. Яке дар бораи дарачан омӯзиши насрӣ дарии Афғонистон баҳс менамуд, дуюмаш ба шаҳсияти Асадулло Ҳабиб баҳшида менпӯд. Ба Ҳалилов телефон кардам ва вазъа додам, ки пагоҳ то соати 12 мақолаҳоро ба радио мерасонам. Дарсҳо дар курсон панҷум оғоз шуданд. Сеззахум бо ҳоҳиши Ҳалилови радио садоямро сабт карданд. Ин рӯзҳо дар байнӣ маҷаллаву рӯзномаҳои чопи Афғонистон гӯта мезанаму маводи тоҷае пайдо кардани мешавам. Боби аввалро оғоз намудаму ҳеч ҷо ки ба поён расонам. Чордаҳуми ноябр аз қӯдакистони шаҳрии 46-ум Таҳминаро гирифтга ҳона омадам, ки ҳамсоя хатҷасро дод, то ки бо телефони маълум Москав зонам. Муҳаммад Баширӣ Баглонӣ, ки дар ҳукумати Афғонистон вазифаҳои вазирӣ адлия ва прокурори кулоро ба ўҳда дошт,

Маскав омадааст, бо чиянаш Абдурахмон занг зада ахволпурса намуда, хамзамон хохиш кардааст, ки ман ба у телефон кунан Соатхон 12-и шаб, вакте ки хама ба истироҳат дода шуд, раками телефони Баширро дар Маскав гирифтам. Дар телефон каси ноошное «бале, бале» туфту гӯшакро ба вазир лод. Башир ҷанд ҷакика аз кору бораи оғахам соҳт. Ба Куба сафари расмӣ анҷом медодааст. Дар бозгашт шояд ба Душанбе биёяд. Қабл аз боамониҳудой хохиш кард, ки Абдучаббори чиянаш зангаш занад. Абдучабборро аз хобаш ҳезондам, то ки ба тагобачааш телефон кунад. Афсус ҳурдам, ки Башир дар ҳукумати вакти Афғонистон ҳайф мешавад. Аммо чӣ илоч? Вазифа гирифтани меҳост. Вале баъд чӣ? Натиҷааш он ҳоҳад шуд, ки дарбадар мегардад, аз садҳаи сиёсӣ ба дуриҳо индохта мешавад. Қадри ҳубро ба воситан вазифа додан тезтар нобуд соҳтан осон аст. Ҳол он, ки борҳо гуфтамаш, ки саросема нашавад, зоро ҳукумати Қормал дер наҳоҳад пойист. Понздаҳуми ноҷбр дар курси ҷори шабонаҳо дарс доштам. Ҳамин бегоҳ тӯйи арӯсии фарзандони Суфиевҳо дар ошҳонаи «Садбарг» сурат мегирифт. Яъне дуҳтари Сабзаӣ Суфиев ба писари Асадулло Суфиев излияҷ мебастинд. Дуҳтар шогирди факултети мобуд. Бинобар, ии ҷанде аз устодон бояд дар он иштироқ мекарданд. Ман зарсамро ба иштиёри Улашибой Гулмурадов гузонтам. Р. Мусу-мөнкулов бошад аз А. Махмадзинов ҳоҳиш намуд, ки турӯзшеро муттаҳид созад. Талбак Ҳасқашев низ ҷунин кард. Мо туҳи уштурғардани ҷазираро паси сар гузашта, ба истоҳи Путовский беромадем ва таҳсилро ишро намудани шудем, аммо пайдо намардам. Мажбурии ба троллейбуси 10 ишиастем. Тӯй хото отоз наёфта буд. Суфиевҳо дастло пени бар мемонидоро шизорӣ мекарданд.

Ба таъбири Ҷоҳир Ахоргин ширинсӯҳан «сӯфигарӣ аз байн рафту сӯфиҳо мондани». Мазъракаро шоир Убайд Раҷаб ифтиҳои беҳшид. Ҳарӯрои мӯжаддимониаш ҷаҳон ширадору шурӯро ба сӯфиҳо нарасад. Ситоҳ, ба сифати раис Абдӯзодир Ҷонӣ-жаро ҷашниҳои замӯд. Ҳубили ни разис дар он буд, ки сарнобӣ монанд. Шайрро олӣ ҳарроғт мекард, ҳынчо истиқи ҷоҳӣ буд. Сарик мони – Рӯзномон, Таъбак, Сандомлон Байюнӣ дуҳтӯр.

Шахбоз, Темур, Хайрулло Мухибов, Абдурашид Ҳӯҷамкулов карор гирифтем. Ҷараёни тўй маъкулам шуд. Ракҳои зебон дуҳтарон бо андомхон назаррасу чехраҳон ҳандонрўя боис мешуд, ки бо май ҳамсўҳбат гардем. Ин лаҳзако Раҳимчон худро дигар хел месид ва меҳост ҳешпро бо раккосадо омезин дихад, аммо қасби устодӣ пеши роҳашро мегирифтум ба фурӯтани ҳидояташ менамуд. Талбак бахси илмиро сари нишастагон бор кардани шуд. Чамшед Исмоилов, Фатхулло (писари кўри Зардаки Кўлобй), Яхши Барот, Донахони корманди милиса ва ҷанд ҳунарпешан дигар аз гурӯҳи «Наврӯз»-и Университет пайи ҳам боиси таваҷҷӯҳи меҳмонон мешуданд. Ҳамдарси омӯзишгоҳиям – Ҳасан Ватанов, ки бо С. Суфиев ҳешӣ дошт, он ҷо ба назарим ҳўрд, ки раксанӣ ҷангро ба фазо мебаровард. Хайрият, маро надил, ғазарна наздам меомаду сергапӣ мекард. А.Маниёзов вазифашро ба иктиери А. Сатторов гузошта бо У. Раҷаб баромада рафтанд. Ману Раҳимчон ва Темур ҳам бо баҳонае берун баромадему аз назди кинотеатри «Ватан» бо мошини сабукраве сўйн ҳонаҳоямон шитофтум.

Ҷанд рӯз боронгариҳо илома ёфту боис гардид, ки нӯзикуми ноябр донишҷӯёро аз саҳроҳон водии Ваҳш ба Душанбе пас оварданд. Парвизи мо ҳам омад. Соати даҳи ин рӯз ба кафедраи «Таърихи КПСС» рафтам. Масъалан тарбияи коммунистиро санҷиданам лозим буд. Ии фармояш аз ҷониби комитети партийини Университет ва шаҳси масъуди он Фирӯз Турсунзода сурат мегирифт. Котиби гурӯҳи партийини кафедраи марбута – Каримов буд. Бо мудири кафедра Ишнов низ жоҳурдам ва ба саҳодҳоям ҷавоб гирифтам. Накшҳои коришонро тафтиш намудам. Сипас ба факултети ҳимия даромада бо Тилло Юсуфов сари маънӣ марбута сўҳбат кардам. Ба назди мудири кабинети «Чомӣ»- Мирзо Соледов рафта, се ҷилди «Сэбкшиносӣ»-и М.Бахорро барои ях шаб гирифтам. Он че лозим буд, пайдо нақардам. Монографияи А. Боддиревро низ варз, задам, вазе ба дард наҳурд. Боби ажуми рисола – «Заминаҳон иҷтимоизу фарҳангии насри дарӣ»-ро ба поён расондам, ки 123 садиғаи дастнависро дар бар гирифт. Барои

ағоз балашидан боби дүйм омалагй мегирам. Бистуми ноябр соатынан шеб ба А. Герасимова занг җадам. Он каси мохи лекабр ба рухсатй баромада, баъд рисоларо таҳир мекардааст. «Оғарин» гүфтам дар ботин. Ду сол боз матни русни рисола дар дисташ җарор дорад. Дигар аз ин зиёд коршикани мешавад? Илоч налоштам. Тозат карданам лозим буд. Тақдири рисолай докториам ба ҳамин бону бештар иртибот мегирифт.

Бисту якуми ноябр занги телефоний садоеро ба гүшам расонд, ки ях моҳ қабл шунница будам. Гулноз мэрди дўстдоштаашро мешиносад, аммо воҳӯрдин намехоҳад. Чор сол боз дар чодай ошикӣ ба он мард җарор доштааст. Ман аз ў такозо намудам, ки худашро ишносонаду аз наздик сӯҳбат намоем. Ваъда дод, ки баъд аз ду ҳафта ҳешро ошкор месоҳтааст. Дар худ меандешидам, ки он дуҳтири ошик чӣ сирре дорад? Бовариам намеомад, ки инсон ба ин сатҳ ҳудро ошик мебинад. Ба таъбири вай ў объекtro мешиносаду объект вайро намешиноҳтааст...

Бисту сейюми моҳи ноябрини соли 1984 устод С. Табаров умри шастро пурра намуд. Ў ҳудро ҳамсоли чумхурӣ медонист. Бисёр аҷиб буд, ки на Университет ва на Ҳукумат дар мавриди ҷаши гирифтани 60-солагии вай икдоме намекард. Олиме, ки беш аз 300 номгуй асанҳои илмӣ дорад. Университетро пои гузоштааст, кадр намешавад. Аъзоёни кафедра ба ин ҳулоса омаданд, ки барои ҷашини устод даҳсӯмӣ ҷамъ намоянд. Табиист, ки шаҳснити С. Табаров ба роҳбарон мъқул набуд. Факат аъзоёни кафедра тӯлфае омода сохтему ба манзилашон барои табрик рафтем. Бисту ҳафтуми ноябрини 1984 дотсенти кафедра Собира Аминова аз бемории саратони чигар даргузаشت. Бисту ҳафтуми ноябр часадашро ба зодгоҳаш Самарқанд фиристоданд. Профессор Р. Мусулмонкулов ҳамчун намояндаи Университет ба Самарқанд парвоз намуд. Ҳодисай похуши дигар он буд, ки Зокироа ном донишчӯй соли чорум дар асари мастий ҷанг мекунаду күшти мешавад. Бисту ҳаштум баъд аз ҷошт боз он ошикӣ шайдо бо телефон боиси заҳматам гардид. Дар ин муддат аз қасби қашноғиғам истифода намуда, Гулнози сохтаро майлум намудам. Ў дар курси чорум меҳонд. Бо вай мудокот кардам. Ҷевонаеро мемонд. Чӣ мекост худаш намедонист. Танҳо як

тапро таクロр ба таクロр мегуфт: «дүст медорам». Хеде насхихаташ кардам. Айб аст, гуфтам ба ў. Боби дужми рисоларо отоз кардам за то имрӯз 69 сакиға сиёҳ намудам. Сеюни декабр барфи нахустин заминдох шадрро түшонд. Аз Москвав из хамкори Мусо зант зад. Соатхон сен хамиц рӯз хамон дуктарни ошик зант зад. «Мачнун шудам», - мегуфт ба чойи ин ки Лайлӣ шудам тӯяд. Ҳафтуми декабр тӯйи арӯсии Диљбар – ҳоҳарерӯси Мусодар Гулистони Орҷиникидзебод сурат гирифт. Тахминаро бо модарашибурдам. Оиҳоро он то монда пас омадам, зеро дар шабонаҳо даро лоштам. Бегоҳӣ из сандуки почта боз номаи «Рачабов»-ро баровардам. Номаро ҳудди оварда ба сандуки мо мепартофт. Ҳикояташро беъд дар «Куплакон дониши» чон мекард. Акнун бэъд аз мулоқоташ бо банди ба ҳикоя иловадо даровардани шудааст: ҳаҳрамени марказӣ – Гулноз байд аз машварати ман ба объекташ мудокот таъин кардааст. Объект дар назари Гулноз дагал будааст. Базъе тапхоро бепарда иброз медонитааст. Аз ин рӯ, Гулноз ҳешро маломат мекардааст, ки ба ҷунин ишқу ошикӣ дода шудааст. Ҳамзамон ба ин ақида меояд, ки ҳарчики гӯянд, гуфтан гиранд, вай дүст медорад за барон тасдиқи фикраш аз ҳудашу Саъдӣ порчаҳои ишқӣ меҳонад... Ҳафти С. Аминова баргузор шуд. Ману Шаҳбоз якҷоя рафтем. Раҳимҷон, Абдуниабӣ, Муҳибов дар хизмат буданд. Муллои тотор сят меҳонд. Тахминаро бо модарашибурдам. Ҳаво, ки сард буд, Тахмина данлондандаро шуда, ба «вой-вой» даромад. Соати яки шаб эсту ў ҳанӯз хам нола мекунад.

«АКТЁР» ДАР МУҲОКИМАИ ДОНИШЧҮЕН..

Дувоздаҳуми деҳабри соли 1984 дар ҳобгоҳи донишчӯён маҳфили «Адібони ҷаҷон» баргузор шуд. Нависанда Сорбонро давъват карда буданд. Румони «Актёр» мавриди баҳси мунаккидони оянда қарор гирифт. Раиси маҳфил Бердиёз Шарофат буд. Суханро ба банди дол Каме дар бораи шаҳсияти Сорбон ва асари ў изҳори ақида намудам. Сипас нависанда

чилави суханро гирифт. Ў дар бораи таърихи эҷоди румон «Актёр» кисса кард. Маълум шуд, ки Сорбон бо Махмудчо Вохидов, Абдунабӣ Сатторов ва Ато Мухаммадчоне нишастҳон якҷоя доштаанд. Инҳо ҳар тобистон дар дараи Варзашм мекардианд. Ҳамон айём нависанда ният карда будааст, ки дар бораи шаҳси актёр асаре менависад. Назар ба икрори Сорбон кисми аввали румон ҳанӯз вакти зинда будани Махмудчоне навишта шуда будааст. М. Вохидов қабл аз сафарааш сӯз Багдод ба Сорбон вайда кардааст, ки баргаштан замон онро хонда маслиҳатҳон заруриро медиҳад. Аммо дар Багдод ҳодисаи ноҳуше сар заду Вохидов аз балкони қабати ҳафтум меҳмонхона афтида ҳалок шуд. Ҷасади ўро ба Душанбе овардафи карданд. Нависанда суханашро идома дода гуфт: да маркази «Актёр» ҳамин Вохидов аст. Албатта, ин образ чамъастӣ мебошид. Он то кам-кам аз Ҳошим Гадоев ҳам ҳас Дастҳои калон болои табак... Дар ҳонаи Соҳиб... Баъд бӯни нависанда саволҳо дода шуд ва дозишҷӯси ҷавобҳо қаноатбахш гирифтанд. Дар хотима маҳфилро чамъбас намуда, ба Сорбон аз ҷониби ҳуд ва кафедраву раёсат Университет изҳори миннатдорӣ баён доштам. Рӯйи ҳавз баромадем. Барфи шадиде меомад. Сорбон бо мошини ҳуд омад буд. Банда низ ўро то шаҳрҷаи 46-ум ҳамроҳӣ намудам. Дар о маҳфил назарам ба «Гулноз» афтод, ки бо ҳоҳарааш омада буд Ногуфта намонад, ки ман дар бораи румони «Актёр» тақриз рӯйи чоп оварда будам... Пагоҳии дигар ба институти шарқшиносӣ сар задам. Як ҷилдӣ аз китобамро ба Мунир Шаҳидӣ, Санавбар Вохидова ва шогирдам Назираҳои Боймуҳаммадова тақдим доштам. Дар шумораи ёздаҳуми «Садон Шарқ» китобиётам оид ба «Савганд»-и И.Файзуллоҳи ҷон шуд, ки хеле кӯтоҳаш ҳарда буданд. Дар назар аст, ки ҷашни 60-солагии С.Табаров таҷлил мегардад. Чанд рӯз бо: Р.Мусулмонқулов ба бемории пӯст гирифгор шуда, бистарӣ гардилааст. Сездаҳуми декабр баъд аз дарсам дар курси панҷ бо А.Махмадалиев ба аёдати Раҳимҷон рафтем. Табобаташ оғоз гирифтааст, сӯзан мезадаанд. Сипас ба идораи «Садон Шарқ» рафтам. Адибон: Ф.Муҳаммадӣ, Саттор Турсуя,

Ч.Бакозода, А.Самадов ва Ю.Акобирово зиёрат намудам. Он даҳза ба лидори Гулназару Камол Насрулло ҳам расидам. Гулрӯҳсорро дар дифтараш наёфтам. Ҳафтоду ду сўм ҳакни қалам гирифтам. Ч.Бакозода хоҳиш намуд, ки боз ягон мақолаи дигар омода созам. Бо тролейбуси раками як то Бонки милий омада, аз он чо ба автобуси шаш савор шудам. Юсуф Саодатов ҳам бо ман нишаст. Ҳудро беморгуна медид. Ҳона омадам, ки модари Тахмина корти тасдики дипломи дотсентиро баронм ҳади кард, ки таърихи 28-уми ноябрин соли 1984-ро дошт. Ду-се моҳ аст, ки чумхурӣ ба ҷашини 60-солагиаш омодагӣ мегирад. Назорати вазоратҳои қудратӣ ҷадид шуда истодиаст. Ҷумъаҳони мо ҳам шабу рӯз дар хидмати ҳамин ҷашини қарор дорад. Мазлум аст, ки меҳмонон омадан доранд. Понздаҳуми декабр мачниси тантанавии 60-солагӣ сурат мебандад. Рӯзи якшакбе бошад, расми гузашт дар майдони Ленин баргузор меншавад. Барғҳанӯз ҳам пайи кам меборад. Чордаҳуми декабр аз факултет зангиزادанд, ки ҳезир шавам. Аммо дарс, ки надонгтам нарафтам. Боби дуюмро ҳам ба итном расондам. Ниҳти боби сеюмро шурӯъ кардан дорам. Соати 12 «шогирди ҳушифъӣам – Гулназ» телефон кард. Бетоқат шудаасту салоямро қостааст, ки шунавад. Тақозо намуд, ки ҳарду қитобамро тақдимаш бидорам. Як баҳши ҳикояташ, ки дар ластам ҳаст, пагоҳ барояш бармегардонам. 15-уми декабр, соати 11, дар ҳонаи наин консерти, ки дар ҳиёбони Путовский (ҳоло «Борбад») соҳта шудааст, мачниси ҳукуматии 60-солагӣ баргузор гардиш. Аъзои бюрои сиёсӣ – котиби аввали шаҳри Масқав – В.Гришин барои табрика Ҷумхурӣ омадиаст. Дар ин ҷашини аксари котибони ҷумхуриҳо иштирок доранд. Саравшал сухани табрикӣ ба истиёри меҳмони олиқадри масқавӣ лода шуд. Бэъд котиби аввали ҳизби Коммунисти Тоҷикистон Раҳмон Набиев барои як соат майрӯз кард. У хело боазоб матиро кироат менамуд. Майрӯза пур аз ҳарфҳои ғамаллукомез ва суханҳон дурӯгине ба шаҳсияти К.У.Черненко буд. Ҳайрон аз он будам, ки ба ҷумхурӣ ягон нишони давлатӣ надоданд. Факат табрикномаи Кумитай Марказири ҳонданду бас. Он рӯз тамоми ҳиёбонҳои шаҳр баста шуд. Шаҳризандон гурӯҳ-гурӯҳ ҳакораткунон ба маизилҳои хеш

аз пойхозон кор мегирифтанд. Шонздахуми декабр расми гузашти ҷаҳон сурат гирифт, ки барои банда низ «ҷҷозатнома» ба майдони Ленин доданд. Соати ҳашт назди Институти педагогӣ ҷамъ омадем. Баъдан қатор шуда ба майдони Ленин ворид гардидем. Бегоҳин ин рӯз дар хобгоҳ аз соати 10 то 12 наибатдорӣ қардам. Эргаш Шоев ҳам омад, то дер сари мавзӯъҳон ғуногун сӯҳбат намудем. Ҳамин рӯз буд, ки часади Ҷӯлибӣ Комиловро аз Афғонистон ба Душанбе оварданд. Доҳили сандуки рӯйин хоб буду болишти зери сараш ҳунолуд. Мавсүф, то дар хидмати идораи қашшоғии ҳарбӣ қарор гирифтаниви, муаллими кафедраи атеизми Университет буд. Навакак нишони «Сигораи сурҳ» гирифта будааст. Лаҳзаи видоъ бо марҳум бародарам Мӯсо пеши назарам омад, ки ў низ дар ҳамин система ифои вазифа менамуд. Ба ҳамин тарик, соли 1984 ба поён расид.

БАХШИ СЕЮМ

**Лаҳзаҳое аз рӯзгори
солҳои 1985-1990**

ЧАНД ҲАРФИ КҮТОХЕ

Уйлонни ин бахшро барон он «Лаҳзандое аз рӯзгори солҳои 1985-1990» гузоштам, ки дафтарҳои ин панҷ сол, ки ҳамагӣ зиндагии ман буданд, бо дасти ноҳалаифе нобуд гардиданд. Бинобар ин, сарнавишти солҳои мазкур ба асоси дониши ёддоштҳои рӯйи когаз оварда мешавад. Махсусан, айёми докторантураси дар шаҳри маскав воқеаҳои ҷолибе онд ба иншои рисолаи докторӣ рӯх дода буданд, ки ҳамаи онҳоро ҳоло ин ҷо инъикос додан гайри имкон ҳоҳад буд. Се соли муҳими маскав буданам хеле пурмаҳсул маҳсуб мегардид. Маҳфилҳои илмӣ, бахсҳо бо шарқшиносони маскавӣ, воҳӯриҳо бо ҷаҳраҳои фарҳангӣ, тамошои асарҳои саҳнавӣ, саҳнат ба ҷойдон таъриҳӣ, ҷарабии муҳокимаҳои бобу фаслҳои рисолаи докторӣ, нодидагириҳо, фишорҳо, иороҳатиҳо, бемориҳо ва гайра падидазо афсӯс, ки бо он дафтариҳо ба яғмо рафтанд. Ҳоло факат метавонам, ки лаҳзандои хотирмонеро аз ин рӯзгори панҷсолаам пеникаши хонандии гиромикадр намоям. Ин панҷ сол аз ҷаҷӯҳи рӯзгори бандаро ба тағиирот водор соҳт, ки дар ҳикоятҳои ҷудогона аз онҳо воқиғӣ ҳоҳед гардид. Метавон ин солҳоро тақдирсоз номид. Дар рӯзгори инсон ҳар руҳҳод, ҳоҳ мусбат бошаду ва ҳоҳ манғӣ ҷанбаи тақдирсозӣ дорад. Банда ҳам күшбахтона ва ҳам балбахтона ба ҳарду падидазо дучор омадам, ки ширинҳо ҳам дошту талхихо ҳам...

ОМОДАГӢ БА ДОКТОРАНТУРА

Тавре ки аз ҳикоятҳон қаблӣ огоҳӣ сӯғед, тайёрии бандарон наиштани рисолаи докторӣ, бэъди бозгашт ба Ватан шуди соли 1981 оғоз гардида буд. Яъне мавод ҷамъ менамудам, алабиёти сарҷимиаҳои измиро меомӯҳтам. Аммо то ки рисола наишта шавад, дар муҳити измири Тоҷикистон барон ҷонҷоми он на шароит доштаму на шурӯи лифои докторӣ онд ба мавзӯн алабиёти Шарҳи ҳориҷӣ вучуд дошт. Ба ин хотир, бояд барон ду сол ба руҳатни ҷӯдӣ мебаромадам. Тартиб ҷӯни нишон буд, ки

корманди мактаби ой, баъд аз доштани дипломи номзади илм, бояд ба вазифаи дотсентӣ интихоб мегардид ва из Москав дипломашро мегирифт. Ман кабл аз сафари Афғонистон, соли 1978 ба вазифаи дотсентӣ интихоб гардида будам, аммо он вакт натавонистам, ки хуччатҳоро Москав фиристонам. Аз ин рӯ, лозим шуд, ки дуюмбора соли 1983 хуччат тайёр намуда ба ВАК-и СССР фиристонам. Дар сурате ҳакки ба дусола баромаданро доштам, ки агар дипломи дотсентиро мегирифтам. Албатта, баъзеҳо бидуни доштани чунин диплом дусола мебаромаданд, vale барои банда он имтиёзро касе из роҳбарони Университет намедод. Ман из шогирдони С. Табаров будам ва ба моён факат коршиканиҳоро ҳалқ мекарданд. Талаботи дигар он буд, ки то синии 45 имкон буд, ки дусола бароӣ, ба тайри ин шаш моҳ вакт медоданду бас. Аз рӯйи ин меъёри тавонистам солҳои 1983-1984 ба руҳсатии дусола бароям, аммо надоштани дипломи дотсентӣ садди роҳам мешуд. Меъёри дигарни ба руҳсатии эҷодии дусола баромадан он буд, ки бояд 60 фонзи рисола омода бошад. Яъне ду сол ё шаш моҳ факат барои анҷом додани корҳои техникий дода мешуд. Максадин буд, ки дар ҳамин муддат рисола лифъ мегардид. Аз ин рӯ, бароӣ 60 фонзи кор тайёр будан, ягон мутахассиси соҳае ё муассисаи илми тасдиқнома мелод, агар чунин тасдиқ байни хуччатҳо намебуд шурӯро олимони иҷозати дусоларо намедод. Дар ин ҷода, ду рисола ҷон карда будам ва мусаввадаи ду боби рисоларо навишта будам. Оид ба ин ҷиҳат, қарори кафедра ва шурӯро олимони факултетро доштам. Синнам холо 45 нашуда буд, Дипломи дотсентиро ҳам гирифтам. Аз ин ҷост, ки сентябрини 1985 ба руҳсатии эҷодии дусола баромадани шудам. Чунин ки гуфтам, кафедраву факултет розигиашро доданд. Хуччатҳоро ба шурӯро олимони Университет пешниҳод кардам. Шурӯро мөнгиюни оғоз гирифту масъалан ба руҳсатии эҷодии дусола баромадани банди мавриди баҳс қарор гирифт. Муовини ректор онд ба илм профессор М. Назаршоев бандаро тавсиф намуд ва аъзобни шурӯро бовар куонд, ки дар муддати ду сол метавонам рисоларо анҷом дода, лифъ намоям. Ҳамин даҳҳа ректор Т. Назаров савол дод, ки чунин хуччате дорад, ки тайёр будави 60 фонзи рисоларо тасдиқ намояд. М. Назаршоев ҷивоб дод, ки

ду китоб оид ба манзуби интилошибуди чон шулкаст ва хам кафедра
кафедра аст, ки 60 фоизи рисола тайёр аст. Бадъл ректор саводи
дукомро пеш оварда гуфт, ки ин якс дар соли рухсатии эмбори
дар наэди кадом мусасисан илмий метавонад. Ба ин савод худам
чавоб доди туфтам, ки ба сабаби ин ки шифри албияти Ширя
факт дар Москаву Ленинград лифтъ шуда метавонад, рухсати
эндоти банди дар наэди институти шаржиноси Академии
илийон СССР, дар Москав метавонад. «Ин хел, ки хаст, аз ягон
олими маскавий оид ба омода будани 60 фоизи рисола тасдиқнома
доштан лозум аст. Азбаски чунин тасдиқномаро надоред,
масъала ба шурой мохи дигар гузаронди мешавад» гуфт ректор.
Хамин шуд, ки дар шурой мохи ишонӣ иҷозати дусола ба рухсатни
эҷодӣ рафтаним ҳал нашуд. Бо маслихати М. Назаршоев ба
профессор Д. С. Комиссаров, ки дар оянда яке аз мушовиронам
мешуд, зangi ҳада, аз манзӯъ огоҳаш соҳтем. Ӯ вайда дод, ки як
рӯз бадъл ҳавопаймои Москав-Душанберо пешваз гирам, вай
тасдиқномаро ба листви ягон мусофири душанберав мефиристиад.
Бегоҳии рузи дигар боз профессори маскавиро ҳаммат додам.
Д. С. Комиссаров хурсанд шуд, ки зangi задам ва туфт, ки пагоҳӣ
метавонам ба майдони ҳавоӣ бароям ва дар ҳати парвози 629
хуччати марбутаро бигирам. Се-чор рӯз аз Шурои олимон
гуашта бошад ҳам, тасдиқномаи профессор Д. С. Комиссаровро
ба М. Назаршоев нишон додам. Ӯ, ки бисёр марди часуру
боҷуръат ва ҳайроҳи банди буд, тасдиқномаро гирифту ҷиуд,
аз якуми сентябр метавонӣ ба рухсатии дусола барой. Ман
амшиҳратро розӣ мекунам»-гуфт. Хамин тарик, фармони ректор
дар борай аз якуми сентябрни соли 1985 то сентябрни соли 1987
ба рухсатии дусолай эҷодӣ рафтаним содир гардид. Ин чунин
маъни дошт, ки из вазифаи дотсентӣ ба корманди қалони илмий
гузаронда шудам. Дар мӯллати ду сол Университет маоши
корманди қалони илмий – 250 сўмро ба ман мөдод. Яъне агар
маоши дотсентӣ 320 сўми бешад, вакти ба рухсатии эҷодӣ
баромадан 70 сўми он кам мешуд. Дар ин мӯллат кафедра ба
извати ман таҳ дошт ягон қасро муваккжан ба кор гирад.
Адолатги советиро бижед, ки ҳам изонӣ исходу ҳам ҷойи кор
нигоҳ дошта мешуд. Чунин адозад ба хотири инхизофи илм
сурат мегирифт.

Он рӯзи Шурон олимон бори лигир ба замалъ иштебинсанӣ Т. Низаров койил шудам. Яъне барои ӯ ҳамму маҳал вутуу надоит. Бо вундуни ин ки маро хуб мешинотку азкорхен измишам отохӣ дошт, то тасдиқомаи яке аз мутахассисони ҳолоаро дарнабӣтиам, рухсат наҳод. Ҳол он ки роҷбарион ба амалхое даст мезаданд, ки дар ягон ғӯши қонун чой наметираанд. Ман чунин ҷиҳатҳои физиологияи Назаровро ба сифати ректор менаҳируфтам на ҳам намекостам, ки ӯ ҳудро наҳди аъзодии Шурон олимон сарнист эҳсос намояд. Ҳар амал аз рӯйи қонуну меърхояш агар сурат бандад, боиси бодо рафтани мизаданд кас ҳодад шуд.

ТАЪТИЛИ 1985. САЁХАТИ САРИХОСОР

Бинобар ин ки ду-се соли дигариз Тоҷикистон дур мемонишам, таътили ин солро меҳостам, ки босамар паси сар намоям. Қаблан ба дўстони ҷилиқулиам – Девлоҳу Тоҷмон вазъда дода будам, ки фурсат месбаму онҳоро ба гушаҳое аз минтақаи Кӯлоб оғно месозам. Дар ҳамии замини рӯзе ба Фарҳор сафар баста, бо комиссар – Курбон Раҳимов маслиҳат намудам, ки истироҳати ҷандрузии дўстони вахиёни бандаро дар Сарихосор ташкил намояд. Ҳамзамон ба Курбон фаҳмондам, ки ҳаракати мо ба воситаи Душанбе-Норак-Дангара-Кангурт-Балҷувон-Дектур-Хоналиниг сурат мегирад. Аз ин рӯ, уро лозим буд, ки бо мосини «Зид» ва анҷоми раҳти хоб ҳудро дар фалон гӯзарҳо ба Ҳовалинг расонда, зери чинорҳои таъриҳӣ интизор шавад. Рӯзи таъиншуда Девлоҳу Тоҷмон Душанбе омаданду ба шоҳроҳи Душанбе-Кӯлоб баромадем. Маълум шуд, ки дўстони камини Норакро ҳам боре надиди булаанд. Вакте ки солҳон 50-ум мardуму заминҳои Ваҳиёро ҷониби водии Ваҳш муҳочир кардаанд, онҳо як роҳ доштаанд - Ҷилиқул-Душанбе за байъд ба водии Каротегин мерафтанду аз он ҷо роҳшонро ба самти Тавилзараву Сангвон идома медоданд. Ҳамии ҷиҳат буд, ки онҳо ороҷи боре дилани минтақаи Кӯлобро доштанд. Сари роҳ дар ҷойхони Норак ним соат вактамонро сарф намудем. Ағбажон қачмо-ҳачи Чорматзаку Шар-шар мотмононро хуш

омал. Ба хусус, вакте ки тори сары агбан Шар-шар карор гирифтему обанбори Норак аз пешоруямон баромад. Точмону Девлох забонашон лод монд. Манзараи обанбор бо каторкүххояш чунон ин дуро мафтун сохт, ки дах-понзах дахида майтал шуданамон барояшон камы мекард. Рохбалацашон, ки банды будам, тамоми чараёни шөхрөхро бо зиёраттохову кариячоташ барояшон шарх медодам. Себистон паси сар шуду дашткан Дангара дар рү ба рүймон карор гирифт, ки чашиби иисин ба нуктаи охири он расида наметавонист. Минтай Вахиё, ки камзимин аст, барон намояндалогони тажчиони он дашту алафзорхон Дангараву баъд Балчувону Ховалинг дунёи ношиносеро мемонд. Хангоми рү ба маркази ноҳизи Дангара овардан, аз ласти чап дехан Ёхсу боиси таваҷӯди дўстони банди гардиш. Ин ҳолат хостам, ки дехи мазкурро бо номи оҳангсози шинохта Миратулло Атоев ошино созам. Табиист, ки онҳо оҳангсозро хуб мешинохтанд, хунҳойи нишон медоданд. Маркази Дангара гарм бошад ҳам, барон мекмонон аз гармии Чилликул беш таъсир налошт. Дар ин сафар Ҷумъаҳон низ моро ҳамроҳӣ дошт. Ҷанд магози Дангараро тамошо карда, як пислагай чой нушидему ба сафарамон идома подем. Нуктаи дигари дамгириамон маркази Балчувион буд. Аз Дангара ба қарияи Фаргара расидем, ки хеле сернуфуз мильум мешуд. Акаи Точмон савол кард, ки чаро номи ин дехаро Фаргара мондаанд. Шўномез гуфтам, ки бошандагонаш ҳамеша ба даҳонашон обро гирифта гаргара мекунанд, то ки ҳалқашон ҳушк намонад. Девлох ин таҳмину дуруги маро тасдиқ мекард, ки рост аст, дар ин гармӣ агар аз чунин амал истифода ианамой зинда монсан гумон аст, бубин яғон парранда парвоз надорад, зоро агар парвоз кунад, парҳояш месузад. Даҳти гандумзору Даҳхани намакро ҳам пушти сар гузонтему ба шаҳрчии Кангурт юрил шудем. Ин чо, ки из Фаргара гаритар менамуд, майтал накардем. Кутали Кангуртро ба самти Балчувион боло шудему боз даштҳон сабззор пешвазомон гирифт. Заминҳо дар шакли тенш-тенш ба назар меҳуранд. Сабза чунон баланд буд, юн кас дар байнаш гум мешуд. Точмон, ки дехонзода буд, мегуфт: «Оҳ, ин алаф дар Чилликул бошад, он вакт из говҳон чўшой сатил-сатил шир

мегирифтем». Серзаминину сабззори минтака мемононро мафтун месохт. Сари роҳ дар таҳтаи қалоне исмҳон қаҳрамонони ҷанги Олмон: С.Турдиев, С.Амиршоев, Ислам Шариф сабт ёғта буданд, ки боиси таваҷҷӯҳи ҳар мусоғир мегардид. Девлоҳ Бердиев таҷҷуб мекард, ки аз як поҳияи Балҷувон панҷ қаҳрамони Иттифоқи Советӣ пайдо шудан, бесабаб нест. Ман дарҳол посух лодам, ки сарҷашмай ҷунни қаҳрамониҳо Восеъ аст, ки шӯриши бардишту ҷанд рӯз мири Балҷувонро аз таҳт маҳрум соҳт. Чи хеле ки аз Панҷакент шоир бисёр мерӯяд, аз Балҷувон қаҳрамонони ҷанг тавлид мебанд. Дар ин қаҳрамониҳо наингу номуси инсонӣ бетаъсир намондааст.

Ба сарҳади шаҳраки Балҷувон расидему ҷизавро ба дастӣ ҷал тоб додам. Дустон меҳостанд қарияи Гурдараво зиёрат қунаил. Аз ин деҳа ном монда буду бас. Бошандагонаш ба тамом ҳери хок ҳоб буданд. Ҳавои гарм мачбур соҳт, ки дар кӯли поенин деҳа обозӣ қунем. Маркази собиқ миришиин ҳеч дилҳаснӣ налошт. Пули Балҷувонро гузашта рӯ ба деҳаи Дектур овардем. Шабро дар ҳояни Махмадалий Нуруллоев гузарондем. Рӯзи лиғараш дар рӯҳияи саёҳатгарӣ ҳудро ба Ҳовалини расондем. Дар ҷойхонаи ҳери чинорҳо Курбон бо Ҳолизари бародарому Файзали моро интизорӣ доштанд. Дар сари ҷизави мошини «Зил» наберии амман Ҷиёнам – Қувон буд. Мошинро аз автобазаи Фарҳор гирифта буданд. Ноин ҷоштро ҳери чинорҳо ҳурди, роҳ сӯйи мазори Ҳазрати Султон пеш гирифтем. Мазорро зиёрат намуда, ҷониби Сарихосор ҳаракатро давом додем. Мошини сабукравро дар Ҳовалинг мондем. Акнун саёҳин болои мошини «Зил» менишастанд. Раҳми бандаро ҳурдану пахлӯи ронандаро ба иҳтиёрам гузоштанд. Болон мошинро роҳбаладон зиёд буданд. Диғар ин ки ман ҳам бори аввал ба Сарихосор сафар мебастам. Ағбаро боло шудему сипас ба он пойин фаромадем. Ҳамворӣ шуду боготи тут боиси таваҷҷӯҳамон гардид. Боготи ба ин маъни гуфтам, ки ҷо-ҷо богоҳи злоҳидин туту гелос мавҷул буд. Дар вакташ ҳар бого ба боишндае иртибот мегирифт. Акнун богоҳи моҳияти умумӣ ба ҳуд қасб қарда будна. Аз таҳдант ҷаҳон тутразӣ ҳонаводахоे барои даҳ-понздаҳ рӯз ба Сарихосор сар мезиданд за тут ҳушк

мекардан. Сари роҳ ба яке аз ин боғча даромадем. Даражони тут чунон бузургчусса буданд, ки бо шохходон болон замин хоб метрафтанд. Шахс метавонист будуни душворие болон шохе баромада бемалол тутро чинда ба даҳон партояд. Тутҳо ҳарринга ба назар мерасид: сафед, сурхча, чигарӣ, сиёҳ ва гайра. Менгуз, ки бо дӯя дона тутро ба даҳон партофтанд даҳон пур гардид. Мехмонон хеле тутхӯрӣ кардан. Ба ман низбори нахуст чукин тутхӯрӣ муъюсар гардида буд. Бесозбаб шир урфаят «тути Сарикосор» намегуфтанд. Дар гузашта гизои асосии бошингандони Сарикосор шоҳз тут будааст. Аз ин мева чанд наъз гизоъзбуви ширинњо симоди месоктанд: ширинни тут, кулҷаи тут, тупши, ки из орди тут тайёр мешавад ва гайра.

Сийис чанд километр ба санти шимоли миңтака ҳаракат кардем. Ҳама чо ҷангалистон ба назар мерасид. Байни ҷангали ба подзи говон рӯ ба рӯ омадем. Подабондојш из дехан Боймиз буданд. Онҳо моро дар қароргоҳи ҳеш мекмон гирифтанд. Монда ҳама анҷоми раҳти ҳобро болои машини доштем. Назди ҳаймаҳон подабонко гусолаи ҷандрузас бо пойи шикаста ҳоб буд. Гусола аз нағъи говҳон шведӣ маълум шуд, ки бузург менамуд. Ба хотири мекмонко онро сар заданд, зеро сиҳат ёфтаниш гайри имкон буд. Гушташ нарму ҳуҷӯр маълум шуд. Шабро болои машини рӯз кардем. Боз ба тамошон миңтака дода шудем. Ногаҳон машини ГАЗ-69-е пайдо шуд, ки дар дохилаш Содибназар ва акаи Иброҳим аз Кӯлоб буданд. Онҳо фахмиданд, ки ман ба саёҳати Сарихосор баромадаам, ба Ҳовалинг омада аз он чо сурогон моро гирифти буданд. Бузичае ҳам бо ҳуд доштанд. Моро ба бишос, ки маркази ҳавосанҷи буд, дашват карданд. Бузичаро қурбон карданд. Се-чор соат болои катҳон зери дараҳтони тут истироҳат намудем. Ҳаво хеле гарм шуд. Дигар мавзеъи ҷолиб ба назар нахӯрд. Болотар оби гӯгирид будааст, ки ҷанбаи табобат доштааст. Дардмандоне ба назар ҳӯрланд, ки ҳаракиву аспакӣ он сӯ ҳаракат менамуданд. Шаршарааш бояд ҷолиб мебуд, аммо чи шуд, ки пас гаштем ва ба воситан машини акаи Иброҳим роҳи Ҳовалингро пеш гирафтем. Аз ин саёҳат туташ хотирмон буд. Болотар аз мазори Султон дар дарҷа сару баданро бо пироҳанҳомон шустем. Ба

душворӣ аз чангӯ хоки Сарихосор ҳадос шудем. Бегоҳӣ меҳмонӣ Давлат Сафир-директори яке аз совхозҳои Ховалинг гардишем. Дар нараёни саёҳат комиссар гап медод. Қурбон Радимозро дар Фарҳор бештар бо исми комиссар мешинохтанд. Ман, ки ўро бо ин ном садо мезадам, лигарон ҳам комиссараш меномонанд. Директори совхоз меҳмоннавозин хуберо анҷом дод. То соатдои даҳи шаб нишастему комиссар бо ҳамроҳониаш роҳи Фарҳорро пеш гирифт. Ман меҳостам, меҳмонҳоро ба тарафҳои Мӯъминюбод ва Шӯробод барам, вазе азанӣ Тоҷмон шитоб дошт, бояд сари вазифааш ҳозир мегардад. Бо ин далел, рӯзи лиғараш мо ҳам ҷониби Душанбе ҳаракат кардем.

Моҳи июл паси сар шуду имтиҳонҳон қабул соз гирифтанд. Ҳамкорону дӯстен шӯҳиномез мегуфтанд, ки дар ҳайати комиссия будани ман аз манфиат ҳолӣ набуд. Ба ин маънӣ, ки имтиҳони қабул ҷойи пул кор кардан асту банда аз сентябр барои ду соз Москвав меравам. Афсус, ки ласти пулчамъқунизу одати ришваҳӯйӣ надоштам. Дуруст аст, ки ба бисёриҳо ёрӣ мерасондам. Аммо ҳеч гоҳ бо палиру тагодон донголаб нарху наво намекардам, балки аз рӯии адолат ёрӣ мерасондам. Корафтодагон киҳо буданд. Бештарашон муаллимон ва кормандони Университет маҳсуб менпӯданд. Онҳо медонистанд, ки агар ба банда муроҷиат мекарданд, ҳатман ҷилтимосашон иҷро мешуд. Дар ҳар комиссия ду-се аъзо буд, ки аз ўқлаи ёрдӣ кардан мебаромаланд. Аз ин рӯ, ҳудро тоза медиҳом ва парвиш тайбатҳои пушти пардай надоштам. Албатта, агар ба як пиёла ҷой даъват мекамуданд, не гуфта намегавонистам. Бо вучуди ин, пуне, ки Университет барои заҳмати якмоҳа медод, барои ҷарур буд.

МУАММО ҲАЛ ШУД

Ба асоси фармони ректори Университет аз якуми сентябри 1985 дар ихтиёри Институти шарқшиносии Москвав бояд карор мегирифтам. Аммо тарҷуман русии рисола ҳоло ба поён нарасида буд. Мусаввадаи тоҷикии он, ки дар ҷор фасл омода шуда буд, меҳостам ба забони руси тарҷума гардаду баъд озими

Масказ шивам. Дир эн чори беъзе дарстону донашишдан, монанди Султон Шайрухон, Мотира Уча Султонов, Абдурахмон Абдуминонов, Алишон Алимов, Марлон Рачабов бо ман замкорий кардан. Чунни амал, таңбӯз соли 1984 сурат баста буд. Моти сентябрку октябрри 1985 бароян чопи машинавии листанини русий сарф гардид. Кабл аз ин ки роҳи Масқавро пеш мегирифтам, бояд мавзӯи чойи хобро ҳал мекардам. Ҳушбахтона, ин масъала ҳам бо ёрим вазари маданияти Тоҷикистон Мирзоноев С.Ш. ҳал гардид. Ҳарчанд ки сифири Тоҷикистон дар Масқав Сироҷиддин Қияевич Насриҷониров хуб мешиноҳтам, Султон Шарифович чун собикадори сафорати номбурда ба эшон занг зода ҳодими кардан, ки яке аз ҳонаҳон марбути намояндагии Тоҷикистонро ба ихтиёри бандар гузорад. Насриҷонов С.К., табиист, ки не нағуфтанд, балки изҳори хуш намуданд, ки ҳатман бандаро ба чойи хоби дусола таъмин менамояд.

Масъалан сеюм, ки бояд ҳал мегардид, ин ба узвони директори Институти шарқшиносии Москва – академик Евгений Максимович Примаков мактуби расмӣ гирифтан лозим буд, зеро чунон ки қаблан гуфтам, мавзӯи рисолаи доктории бандар, ки ба азабиёти даризабони Афғонистон иртибот мегирифт, бесарнастии институти номбурда анҷом гирифтаниш тайри имкон буд. Муассисан мазкур яке аз марказдон засони шарқшиносӣ мажсуб метардид ва он ҷо бедгарии мутахъисносии сеҳа зифони замони менамуданд за шурӯзи дифӯз киз дар наҳди ҳамон институт фазолинӣ мекард. Чунни мактубро аз номи ректори Университети академик Назаров Т.Н. омода солтам. Ишон бар ин, мактуби риште Академии Ҷамъии таҳсилуро низ ба ҷаъониши дарҳамад, презизати он Осими М.С. ба узвони директори институти Шарқшиносии Москва гирифтам. Масъед аз ин мактубном расмӣ не буд, ки маро институте интибӯро ба скрети корнишҳо ҷалони язими таш – докторент ҳаббуз язмид. Ҷонни же корнишҳо Университети ҳизматӣ буданд, ин институти шарқшиносии Тоҷикистон. Яъне, то ки ҷонни Масъед язми, се жаъшманд засосиро ҳал намуданд: тарудумони русии расони, чойи хоб за мактуби расмӣ Бонобор

иа, ишмай дужки мөдли якъбри соли 1985 таомия маводу сарчашмадор чамъ намуда, мусаввади русин рисоларо бо худ гирифтга, олни Маскав гарислам. Маскав зимишони қаҳратуне дошт. Аз майдони ҳавози Домодедово сарвагъ ба меҳмонхонаи «Тоҷикистон», ки дар кӯчаи Шуссева, 13 ҷохъ буд, рафтам. Ҳостам таъри музаккат ҳучрас бигирам, байд ӣазди Насриддинов раван ва мавзӯи ҳонди вазъдакарданро ба хотираш бисрам. Мутаассифона, ҳуҷран ҳолӣ налоштанд. Анҷомхоямро дар гӯште аз толори меҳмонхона гузонта, ролидори намояндагии Тоҷикистонро пеш гирифтим. Дар сафорӣ ду нафар аз шогирдони собиқи факултети филология – Назаров Саид ва Аъзамчин Чурахонов кор мекарданд. Онҳо маро дизи изҳори ҳушӣ намуданд ва байд мавзӯи барон ду сол Маскав омаданамро фаҳмида, тасдиқ доштанд, ки дар кӯчаи Доңсоза схонагис доранд, ки як ҳуҷраш ҳолӣ аст. Байд аз фаблиояти «сашилоғӣ» наҷзи Сироҷиддин Кикеевич даромадам. Мавсүф из ҷоиш базанд шуда оғӯш кушод ва барон нишастан дайют намуд. Ҳарчанд ки телефонӣ аз мавзӯъ иттилоъ дошт, боз ба ҷанд саволаш ҷавобҳо гирифт ва вазъла дод, ки ҳуҷраэро аз ҳисоби ҳонаҳоя намояндагӣ ба иҳтиёрам мегузорад. Сипас пурсид, ки ҳоло дар кучо қарор гирифтаам. Гуфтам, ки анҷомхоямро дар даҳлези меҳмонхона мондаму наҷди ишон омадам. Ӯ ба кормандони меҳмонхона занг зад, ки бароим ҷой диданд. Бо Насриддинов ҳайрухуш қардму боз ба меҳмонхона баргаштим. Ҳеч не ки ҳуҷрас озод шаваду маро он ҷо ҷой қунанд. Созҳон нӯҳи шаб буд, ки Насриддинов бо ду-се меҳмони душанбеӣ дар даҳлези меҳмонхона шайдо шуд. Он ҳис диданд, ки ҳамӯз ҳам дар гӯште нишастам, болуни мутасаддоро сарзиниш намуду тудаш ба дафтари директори меҳмонхона, ки тоҷикзами ёбое буд, даромад. Даҳ-номидҳо даҳнок пас ба мани дар қабати дуrom ҳуҷрас пайдо қарданд. Фурсат ёфта аз телефони меҳмонхона ба профессор Комиссаров Д.С. ва А.С. Герасимови ҳангизда ҳолу ахвол пурсидам ва гуфтам, ки бенда омадам ва барон мавзӯи ҷоин хобро ҳал намудан мисруфам. Бегоҳии дигар масъада ҳал шуд. Бо амри Насриддинов за ҳамкории Назаров Саидмурод яке аз ҳуҷрадон

сехонагин Донской 33-ро, ки назди метрои Шаболовка қарор дошт, доданд. Бонун мутасаддӣ ба телефони хонаи маъкур бо касе сӯхбат менамуду мефаҳмонд, ки баъди як соат фалояи меояду ҳӯҷраи байро барояш дихед. Аммо аз он тараф шунида мешуд, ки ҳӯҷраи ҳолӣ нест, балки ким-ки онро банд сохтааст. Баъд бону гӯшакро ба ман дод, то ки ба «соҳибхона» масъазаро фаҳмонам. Мазъум шуд, ки дар он сехонагӣ Умаров Зафар ном дотсенти факултети иқтисодии Университети давлатии Тоҷикистон иқомат доштааст. Банда низ ҳудро муарриғӣ намудам ва изҳор доштам, ки бо он кас ҳамхона мешавам. Вакте ки исмамро фаҳмид «ҳа, ҳа, мешиносам. Шумо ҳам аз университет, ҳа, ҳа, майлаш, майлаш биёд. Медонед-мӣ чӣ хел биёд». Сипас ҳудаш хати ҳаракати метроро бароям фаҳмонд ва гуфт, ки пешвозам мегирад. Ман анҷомхоямро бардошта ба воситан метрои Краснопресенский ба истоҳои Октябрский баромада, баъд ба истоҳои Шаболовка ҳудро расондам. Эскалаторро боло шудам, ки Зафар Умаров маро дарҳол шинохту «Ҳа, Асоев омадӣ-мӣ!», гӯён оғӯш кушод ва ҷомадонамро аз ҷастам гирифт. Рӯйи ҳавлии истоҳои Шаболовка баромадему пушти сари он ба бинои панҷқабатас ворид гардид, дар манзили се ба хонаи раками 33 даромадем. Зафаро ҳӯҷраи қалони онро, ки толори меҳмон бояд мебуд, ба иҳтиёрам гузошт. Дастархон густурд. Ман эшонро дар Университет бисёр дила будам, аммо хеч гоҳ сари як миз бо ӯ қарор надоштам. Марди ҳүшсӯҳбате менамуд. Ба воситан саволгузориҳои най дар паяш маро аз рӯзи таваллуд то лаҳзан наздаш қарорлошта ҳуб шинохт. Ҳамзамон ҳудашро ҳам шинос намуд. Ӯ ҳам ба дусола баромада будааст. Дар Университети Ленинград ҷанд мөхе сари мавзӯи рисолаи докториаш корҳоеро анҷом доди, акуну Москвав омадаасту ин ҷо меҳост, ки рисоларо анҷом дихад. Дар ин сехӯҷрагӣ боз як докторанти дигар бо номи Ҳошимов Раҳим Иброҳимович аз Институти педагогии шаҳри Душанбе зиндагӣ мекардааст, ки ҳоло дар Душанбе қарор доштаасту рӯзҳои наздиқ меомадааст. Ба ҳамни тарик, аз бистумҳои ноябрри соли 1985 сар карда маскавӣ шудам. Шаронти ҳубе доштам. Ҷойи истиқоматам дар маркази Москвав

карор дошт. Аз ин чо то Институту житобхонаи Ленин 15-20
дақика роҳ буд. Мебоист, ки ба институт рафтам, ба асоси
мактуби овардам корманди қалони он шуда, ба шӯъбаи
«Адабиёти ҳалқҳои Осиё» иргибот мегирифтам. Институти
шарқшиносӣ дар қӯтии Жданов 12 майкъе дошт. Нагодие ба
ҷабули Е.М. Примаков рафтам. Котибааш гурӯйдуҳтаре буд ки
барои даромадан иҷозат наҳоду мактуби расмиро гирифта
даровард. Мазмунин мактуб аз ҷон ҳодиш менамуд, ки бандаро
ба сифати корманди қалони институт барои ду сол қабул қушад.
Лаҳзае гузашту қотиба баромада мактубро ба ластам дод.
Е.М. Примаков рӯйи мактуб менавишт, ки ба сабаби ин ки
корманди академияи Тоҷикистон нестам, муро қабул карда
наметавонанд. Мактубро бо радији директор гирифтаму ба
шӯъба рафтам. Мудири шӯъбаи «Адабиёти ҳалқҳои Осиё»
академик Евгений Петрович Челищев ҳам дар ин ҷода ҳамкорӣ
кардан наҳост. Д.С. Комиссарову А.Герасимова ва Гире Г.Ф.
сар ҷунбонданду гуфтани шуданд, ки ҳални ин мавзӯъ ба оҳо
иргибот намегирад. Ҳудро нороҳат дидаму бо андешаи роҳи
ҳалли масъала ба кароргоҳам рафтам. Ҷӣ бояд кард,
меандешидам. Бинобар ин ки М.Осимӣ дар институти номбурда
вазн дошт, бегоҳӣ ба хонааашон занг задам. Занҷаашон гӯширо
бардоштанд. Бо арзи салому эҳтиром аз домулло М.Осимӣ
пурсон шудам. «Хозир, хозир»- гуфтанду гӯширо ба домулло
доданд. Ба устод мавзӯъро фаҳмондам. Он кас из муносибати
нохуби Е.М. Примаков афсус ҳӯрданду вайда доданд, ки рӯҳон
наздик ба маҷлиси парламони қишивар месоянду масъаларо
мусбат ҳал мезамоянди. Ҳамзамон иловагӣ карданд, ки фалон рӯз
ба меҳмонхонаи «Москва» занг занам, маслиҳат мекунем. Рӯзи
вайдагӣ расиду бегоҳияш ба сурогаи фармудан ҷон телефон
кардам. Гӯширо бонуе бардошту ҳудро дуҳтари М.Осимӣ
муаррифӣ намуд. Ман муаддабона падарашибро пурсон шудам.
Мисле ки М.Осимӣ телефони бандаро интизорӣ мекашид, ба
зуди дар телефон ҳолу ахволамро гирифт ва гуфт, ки нағоҳӣ
соати нӯҳ ба инситут месоянду назди қабуятоҳи директор
интизораш шивам. Мувофики вайда соати 8-45 дар қабулгоҳи
Е.М. Примаков М.Осимиро интизор шудам. Мавсүф расо сости

нүх омад. Салому алайк намудем. Сару либосашро кашшыл
котибз кий буданашро фахмонд ва хөкиш намуд, ки ти
Е.М.Примаков расонад. Котиба даромаду ба зуди баромад
«мархамат, Евгений Максимович шуморо интизор аст» гүфт.
М.Осимий ба ман ишора кард, ки хамроҳаш дароям. Пушти сари
М.Осимий чуръат намуда даромадам. Е.М.Примаков, ки роз
менистод, бо М.Осимий оғӯш кушоду хуш омадед гүфт. Бо ман
хам даст дод. Онҳо мисли ду дўстони дерин ба сұхбат
пардоҳтанду банда дар гӯшае ноаён нишастам. Панҷ-шарқ
лақиқа Е.М.Примаков аз М.Осимий дар бораи фъольнити
Академияи илмҳо пурсон шуду ногаҳон сўйи ман нигоҳ карду
гүфт: «Мухаммад Сайфиддиновичи азиз! Ба назарам из
чавонимард бо шумост». М.Осимий «бале, ин кас меҳоҳанд»
таҳти роҳбарни Шумо рисолаи докторӣ аянҷом диханд. Эшон
афғонистоншинос мебошанд. Доир ба адабиёти Афғонистон с
монография рўйи чоп овардаанд. Аммо шумо ба мактуба
раддия навиштед, агар имкон бошад, мавсузро ба сифати
корманди қалони институт қабул намоед, то корашро ба поён
расонаду хамин чо лифъ намояд»,-гүфт. Е.М.Примаков
бодикӯдат М.Осимиро гӯш доду баъд изҳор дошт: «Ман ин касро
бори аввал мебинам. Чӣ ҳел шудаист, ки ман ба мактубашо
раддия навиштаам!» Ин лаҳза мактубро наздашон гузоштам
то ки қаноат ҳосил намояд. Ҳусни хати ҳешро диду ҳандид ва
баъд чониби банда интаристу «Шумо ҳудатон бояд мактубро
мэларовардед. Ман аз кучо медонам, ки соҳиби ин мактуб
шогирди М.Осимий аст», -гӯён навиштаи пешинашро хат заду
из нав ба унвони академик Челишев Е.П. навишту мактубро
сўйи ман дароз кард. Ин лаҳза М.Осимий хам аз ҷош баланд
шуду аз эшон узр хост, ки боиси заҳматаш гардил.
Е.М.Примаков аз дасти М.Осимий гирифту сұхбаткунон то
лаҳлез гуселаш кард. Бо ман хам ҳайрухуш намуд. Ба М.Осимий
изҳори ташаккур гүфтам ва хостам, ки ўро то рўйи ҳавлии
институт гусел намоям, аммо вай чониби шӯъба харакат карду
гүфт: «Бисёд, Евгений Максимовичро хам якҷоя бубинем».
Академик Челишев М.Осимиро дидан замон мисли чавони
хажнахсолае ба тарафи М.Осимий шитофту сәмимона дастони

мавсуфро фишурд. Мактубро М.Осимй издаш гузашт ва бандаро муаррифий соҳт. Азбаски ўвакти мурочиат карданам гуфтад буд: «Шумо корманди Университет ҳастед, ба Университети Ломоносов мурочиат кунед», каме худро нороҳат шид, гӯшҳояш сурх шуданд. Аммо худро бой надода, балки эҳтироми М.Осимиро ба ҷо оварда, ба ман гуфт: «Шуд, Шумо из пагоҳ изди Утургаурӣ рафта, ба коратон шурӯъ кунед. Фармон мешавад». М.Осимй ба эшон ташаккур гуфту баромадем. Мошини дидматие интизораш будааст. Муаммо бо дастгирии мӯҳтарам М.Осимй мусбат ҳал гардид. Утургаури Светлана Николаевна имзои Примаковро лиду шод шуд. Ҳамон лаҳза Герасимова ва Комиссаровро ба сифати мушовиронам муйян кард. Фармон ҳам имзо шуд. Ба асоси он бароям ҳучнат доданд. Аз ҳама беш профессор Комиссаров худро шод медиҳид.

РУСИИ МАСКАВӢ БА КОР АСТ

Чунон ки гуфтам, мусаввадаи русин рисоларо, ки из чор боб иборат буд, бо ҳул маскав овардим. Гумон доштам, ки онро мушовирам Герасимова хонда, таҳрир мекунаду шояд балди як сол иҷозати мухокимаашро медихад. Ба ҳамии ништ нусхай аввали мусаввадаро ба он кас додаму ба мутолиаи ҳадабиёти назарии иловагӣ дар китобхонаи Ленин машғул гардидам. Герасимова ҳар бобро меҳонду ғикрашро дар ҳошияҳо менавишт ва баъд ба хонаи ман меомаду дукаса сари матни рисола менишастем. Ҳамин наъъ ҳарҷор бобро хонданд ва ҷатиҷа он шуд, ки 350 сахифа мусаввадаро «брәк»— нодаркор ўълон карда, дар ҳулоса гуфтанд: «Рисола ба забони русии тушанбегӣ навишта шудааст. Онро ба русин маскавӣ навиштган ҷозим мешавад». Чунин ҳулоса бароварданд дар аввал асабиам ҳоҳт ва ҷанд рӯз худро нороҳат хис намудам. Бори дигар ҷродҳои Герасимоваро дар ҳошияҳои мусаввада из назар ӯзаронидам ва ҳудам икрор шудам, ки русин душанбегӣ ба ҷард намесхурдааст. Гап дар ин буд, ки ҳар ҷор донишманде, ки ҷавиштаҳои бандаро ба русӣ тарҷума карда буданд, ҳамчун

зусидлоюн шинийгээ иштэлжүүлж. Шохад ахар рисола дар Дундажын дархь иштэлжээ, би аждах талрири усгүйшиг хабул мешүү. Аммо барын мэдээтийн баруулгийн Маскав да Ленинград русийн эсэхийн чөлөөнээс мэдүүд. Гүйцэтгээгээ иш, мэдэх русийн энэ дар замийн чөл усгүб анчныг ёхууд буд. Их чигдэг Х.Шарифов, хя барын подијийн дарханы докториаш дар Маскав буд, би тийн шудан ба мэдэх рисолын бэндэ ошкор суулт. Харччака хи ў рүүрэст иштэлжээ надишт, наас фаджилам, хи бек ажидж чөлөөнээс мэдэхэд сар то по аз нийн ишиштэн нийзим аж. Биеийн, багын эз мутолижийн сирхийн шёлжээ алдабиетшиносийн мэдлидам, их рисолын бэндэ бик мэдээрээгээ тэжээлжсан фалологийн чигүүгүү нехт. Ях энэхүү дархь иштэлжээнд Менин нишастам на ба хүлээсэгчдээд, хи из мэдэх русийн фиксийн шандын алдабиетшро гириаму дэхирээрээ сонж тэлтийн бидорам. Мажкуү рисола, хи сирх иштэлжээнд буд, зори ба он сарчимжийн настай хеле шёлд ба цэцэгийн түрээ даа, хи рисолын дүшвэр шаналт хам ба русийн шансаму мухаруулж хувь русийн пайло наможжам. Танрибай иштэлжээнд шинийгээ иштэлжээнд, хи из тахрири Герасимова бодруулж, русийн шуда буд. Дитэрин хи солхио ийн вазифа дар Афганистан тээврийн бо зөвлөн русийн сурат мэгрифт. Аммо хөдөлбүйн баромт русийн шансамтуудын чурьын накардам, балжин се мохи шандал дархь иштэлжээнд Менин русийн илмий омхутам на ба ин энэхүү түдрээ ба русийн шансамтуудын намудам. Панч мохи шансамтуудын сар шуду хайрз хам мутолизийн русийн илома дошт. Зимистоний Маскав төлөө сард шуд. Их боис шуд, хи ба бөмөрийн остеохондроз гирифтор гардидам. Ангуштхо каламро дошта наиставонистанд. Тамоми мушакхой бадан ба халазаний заромаданд. Албатта, бар асари асабонишавиам ин бөмөрийн торафт хүрүүч намуд. Дүсти дүхтүре доштам, хи маро ба шифохоний бистуми Маскав бурда, он чо ду-се дүхтүрийн мутахассисро пайдо кард, хи ба табобат пардохтанд Молиши бадан, гузаронидани гармийн за гайра методхой физиотерапиро анчом мэдэданд. Ях наабат молиши бадан панч сүм кимат дошт. Табобат ях мөх илома гирифта бошад хам натичай мусбат надол дүхтүрхо хайрон буданд, хи чаро табобагаашон натичай дилхөх намедихад. Рүзэ дүхтүре пурсид, хи аз кучоям. Гуфтам, хи аз

Точикистон. Ӯ масливат дод, ки ба жетакам рафта, дар осоишгоҳи Оби Гарм табобатро ишома додаан. Ба жетакам жашо бемории май он чо сиякат меёфт. Дарду сӯзими чойчоҳи сергӯшти дастхову пешни сийла из мушакҳои гордхону сар тумон шадид шуд, ки изозлач из мудариш шӯъбига барои як моҳ иҷозат гирифта. Душанбе омадан. Ба раиси Кумитай маҳалҳии Университет М.Шарифов муроҷиат карди, барои табибати биструн роҳзати осоишгоҳи Оби Гариро ба даст овардӣ. Дуктури масканӣ дуруст истуғӯзаст. Дар байни бист рӯз бемориён турра сияҳт ёфт, аммо оби радиҷ рӯдакҳоро ҷалиф оғлату ба бемории меъда дучор омадан. Ниҳо ҳал намешуд. Рӯдако тоб мелоданд. Бо ишҳо ишоми дуюми моҳи марта 1986 боғ ҳоли Маскавро пештирифтам. Ақиун дасту панҷаҳо қаламро хуб медошту вимомеъда тоқати бардошти ҳар нақъӣ гизоро намекард. Ҳар гизоро, ки истеммол менамудам, дубора барнегардондам. Рӯз то рӯз логар мешудам. Бо тавсияи Герасимова ба поликлиникии Академиии илмҳо, ки дар хиёбони Ленини вожеъ буд, муроҷиат намудам. Бонуи дигистоние меъдаро санҷиҷ ва ҳама дорукои меҳӯрдӯмаро манъ карду фахкат ширин Алмаген «Аҳ-ро тавсия намуд. Ии дору ба гумонам соҳти Попша буд, ки раиги нишаллоро дошт. Дуктур фахмонд, ки рӯзе се маротиба, 15 дақика пеш из ҳӯрок, як кошукӣ из он истифода кунам. Ҷазифан алмагел он буд, ки девори рӯдаро ширеш мекард ва намегузонӣ, ки гизо ба он даҳолат кунал. Яъне баргаштани ҳӯрок он вакт рӯз медодааст, ки гизо ба девори рӯда барнегӯрд. Ба иборай дигар, алмагел заҳмҷаҳои меъдаро ширеш намуда, онро из барҳӯрди гизо лифъ мекард. Ин беморӣ се моҳ табобат ёфт. Ҳаштод кило будам, 69 кило шудам. Пироҳну шимӯро ба ағси бурда хурд кардам. Дар институт ҳамкорон ба шубҳа омада буданд, ки мабодо ба ягон бемории дигар дучор наомада бошам. Ҳудам ҳам баъзан ба андеша мерафтам ва логаршавизамро дигар хел маънидол менамудам. Бемории меъдаам бо омадани тобистони Маскав рӯ ба бехбудӣ овард. Бо вучуди ин, Душанбе омада, даҳ-понздаҳ рӯз дар бинои шашуми шифоҳони Кароболо бистарӣ гардилам. Дусти табибам Усмонҷон Расулов мусоидат намуд. Ҳуҷран кориашро ҳоли кард, то ки алоҳида

бошам. Шаби шонздахуми июн соатҳои дувоздаҳ румонӣ «Хатлон»-и Ҷ.Икромиро мекондам, ки аз тарафи кӯчаи Шараф садои ҷонхарош бе гӯшам расид: «Начот дихед, начот дихед!», мешунидам, ки ин садо ҷониби хонаи адибон мегурехт. Нагоҳ баравакт барои машки бадан берун баромадам, ки хиссае аз кӯчаи Шарафро серодам дидам. Кормандони ҳифзи ҳукуқ сертараддуд буданд. Аз якеаш савол кардам, ки чӣ шудааст, ҷавоб шунидам, ки «имшаб нависанда Фазлиддин Муҳаммадиевро корд зодаанд». Бо гузаштани вакт фахмидам, ки нависанда бо ҳамроҳии мунаккид Ҷӯраҳон Бакозода из қадом зисфате меомадаанд. Вакте ки онҳо аз ҳиёбони Путовский ба кӯчаи Шараф медароянд, мебинанд, ки ҷанд нафар ҷавонҳо дар канори роҳ нишастаанду сигоркашӣ доранд. Онҳо ин ду адибро мебинанду бо баҳонан сигор пурсидан ононро манъ мекунанд. Ф.Муҳаммадӣ, ки аидаке сарҳуш будааст, ҳудро муаррифӣ сохта насиҳат карданишон мешавад. Якеаш, ки сардори он даста будааст аз Ф.Муҳаммадӣ пул талаб медорад. Ба ин хотир ҷайხояшро мекобанд, ки кироне пайдо намекунанд. Чунин амали ҷавонон адибонро ҳушӯр месозаду авбош будани онҳоро мефаҳманд. Ин лаҳза сардорашон фармон медиҳад, ки ни мардак бисёр насиҳатҷӣ будааст, кани байнӣ ҷӯробҳои пояшро кобед, шояд пулашро он ҷо пинҳон медорад. Вакте ки якеаш ҳам шуда ҷӯробҳои пойи Ф.Муҳаммадиевро тафтиш карданӣ мешавад, ў бо зонуаш саҳтакак ба таги манаҳи ҷавонни тафтишгар мезанад. Ин амал боис мешавад, ки авбошон бо корд сари Ф.Муҳаммадӣ ва Ҷ.Бакозода ҳамла мекунанд. Ҷанд корд ба ҷони Ф.Муҳаммадӣ мезананд. Ў бо тамоми кувва барои зинда монданаш мубориза мебарад. Ҳарчанд ки ўро болон замин афтонда буданд, ба ин сӯву он су ҳудро гел медодааст ва ҳудро аз дами корди авбошон начот додани менишавад. Чунин амалро бо Ҷ.Бакозода низ меҳоҳанд анҷом диханд, ки Ф.Муҳаммадӣ дар ҳолати рӯйн замин хоб буданаш бо пояш авбоши кордбаластро, ки сари Бакозода ҳучум овардани будааст, зада меафтонад. Ба назарам садое, ки мегурехт аз Ҷ.Бакозода буд. Ин садо бошандагони маҳалларо аз хоб бедор месозаду ба ёрии Ф.Муҳаммадӣ мепардозанд. Ўро, ки аз дасту пою бадан корд

хурда буд, ба шифохонаи чаррохӣ интиқол мөдханд. Ҳарчанд ки чаррохон Ф.Муҳаммадиро начот доданд, аммо дар асари ҳамон заҳмҳои корди авбошони ӯҷаи Шараф, шашуми октябрин соли 1986 вағот кард...

ДАЪВАТИ ПАРВИЗ БА АСКАРИ

Бистумҳои июняи соли 1986 аз табобати бинои шашуми шифохонаи Қероболо баромада будам, ки масъалаи ба сафи аскарӣ даъват шудани Парвиз боиси ташвишам гардид. Ӯ ақиун дар курси дуюм таҳсил мекард. Шунидам, ки Парвиз барин ҷавонони танумандро ба Афғонистон мефиристанд. Он шабу рӯзҳо даҳшати ҷангӣ бемӯънӣ Шӯравизу Афғонистон саросари қишиварро фаро гирифта буд. Дар комиссариатҳои ҳарбии шаҳрӣ Душанбе ба ҷунин амалҳо ҳам даст мезаданд, ки падару модарон ба хотири ин ки фарзаандҳои онро ба дими марг дӯкор насолозанд тули қалон дода аз рӯйхатдо мебароварданд. Битуни шубҳа Парвизро ба Афғонистон мефиристанданд. Бинобар ин, мачбур шудам, ки ба «шеф»-и маскавишам бо телефон муроҷиат намоям. Ӯ хоҳиши бандаро ба ҷо овардани шуд. «Шеф» хост, ки Парвизро ба Москвав биёрад. Аммо ман таҳозо намудам, ки агар имкон бешад, дар ягон гӯшӣ Ленинград хизматро азном дихад. Албатта, ба Парвиз ҷизе нағуфтам, ваде ба воситаи намояндай шеф, ки маҳсус омада буд, масъаларо ҳал кардем. Се моҳи аввалро дар Прибалтика ва бэъл ба кисми ҳарбие дар Ленинград хизматро идома медод. Парвизро ба «Вокзали»-и Душанбе оварданд. Ӯро гусел намудаму ҳудам ба воситаи ҳавопаймо сўйи Москвав парвоз кардам. Ҳамзамон ба Парвиз фахмондам, ки аз Москвав ба телефони банди занг занад. Се чор рӯз гузашту Парвиз аз вокзали «Ленинград» телефон кард. Медонистам, ки онҳоро ба самти Прибалтика мефиристанд. Мехостам як шаб бо ман бешад, аммо имкон надошт, зеросоати се ҳаракатшон сурат мегирифт. Рафта бо қадби реш-реш гуселаш намудам. Аз ин ки Парвиз аз ҷанголи ҷангӣ Афғонистон ҳалос шуд, ба шеф занг зада, изҳори миннатдорӣ

кардам. Бори дигар шеф гуфт, ки агар хохиш дошта бошам, уро байд аз се мох ба идораи хеш меорал ва ҳамин ҷо мемонад. Вале банда чунин хохишро рад кардам ва гуфтам, ки бигузор ӯ дурттар аз Маскав, дар шароити вазнинтар хизматашро гузаронад.

Бояд гуфт, ки қабл аз сафари навбатиам ба Душанбе, боби аввали рисоларо навишта ба дасти муҳаррир супоридам. Акнун навиштаҳоямро ба Герасимова барои таҳрир намедодам, балки бо ёрии Саидмурод Назаров бонуero пайдо кардам, ки номзади им буду дар нашрияи «Наука» кор мекард. Исмаш Ирена Александровна Штутина буд. Бо эшон барои ҳар ҷузъи чопи 50 рубл медодам. Медидам, ки содикона таҳрир менамояд. Русинависии маскавии бандаро ин бону боз ҳам маскавитар мегардонд. Мехостам, ки ним сол қабл аз поён ёфтани мӯҳлат мусаввадаи рисоларо ба охир расонам. Баъд аз таҳрири Ирена Александровна боби аввалро ба мошинка чоп кардаму барои санчишба А. Герасимова пешкаш намудам. Ӯ аз ин таҳрир бисёр ҳурсанд шуду пурсид, ки русиам хуб будаасту ҷаро аз аввал русӣ нанавиштам. Ман ҷавоб додам, ки муҳаррир гирифтам. Вай гуфт: «Мо ҳуд рус ҳастем, вакте ки ҷизе менависем, ҳатман муҳаррире онро мебинад ва қалам мезанад. Ҳар қадом аз қормандони шӯъба муҳаррир доранд. Дуруст кардӣ, ки муҳаррири ҷарзидае пайдо намудӣ. Ҳоло ки мебинам, боби аввалин ҳеле олий анҷом гирифтадаст. Табрик мекунам». Ин баҳо рӯҳбаландам соҳт ва аз ҷидди русии маскавинависӣ ҳудро ором мединад. А. Герасимова дуруст мефармуд, ки аз аввал рисоларо бояд русӣ менавиштам. Мояниъат баъд аз гусели Парвиз ҷониби Прибалтика ҳеле босамар кор кардам. Боби дуюми рисола, ки нотамом монди буд, поён ёфт ва онро баъд аз ҷопи мошинка ба Ирена Александровна таслим делам. Даҳрӯзни аввали август буд, ки аз Душанбе бародарам мавзӯн тӯйи писаронашро матраҳ соҳт ва хохиш намуд, ки дар ҳурсандии ҳонадони ӯ иштирок намоям. Ба Душанбе расидан замон меҳри Тахмина боло гирифту ба ҳона сар ҳадам ва аз ҳолу аҳволи ӯ боҳабар шудам. Гап дар ин буд, ки як сол бою муносибатам бо модари бачаҳо рӯ ба ҳаробӣ оварда буд, ҷониҳ ҳоби муайянене надоштам. Қабл аз

түй Чумъахон маро то чое вазифалор соҳт, ки ба минтақади Кулоб раваму хешу акраборо аз хурсандиш оғоҳ намоям. Ии замалро бо Мусо якчоя анҷом додам. Ба Фарҳору Курбоншахиду Восеъ ва Кулоб рафтам. Бо ии баҳона бароларону паздиконро ҳабар гирифтам ва ҳам қабри қиблагодро зиёрит кардам. Бегохие түй шурӯъ шуд. Рӯйи ҳавлӣ танг, меҳмонҳо тиёл. Тахминан, хешу акрабо аз Фарҳор то Кулоб ҳозир шуданд. Ҳофизон меҳонданд. Дар ҷаҳраи ҳамагон ҳанда ҳувайдо буд. Ман зери дараҳти зардолу бо эшони Абдуқодир сӯҳбат менамудам. Ногҳон аз тарафи ҷапам дарди шадиде пайдо шуду маро дуқат соҳт ва роҳи нафасгириамро баст. Гумон доштам, ки рӯзам поён ёфт. Маро ҷанд нафар мард рӯйи дастхо бардошта дохили даҳлез бурданд. Дар назарим аз сарҳади талқаву чигар қадом узве қанда шуд, ки саҳт сӯзиҳ мекард ва ҳеч намегузонӣ, ки пойҳоямро рост қунам. Яъне ман шакли лӯндаро гирифтам. Шиддатнокни дард боис мешуд, ки дол гӯям, ҳарчанд ки лайб медонистам. Эшони Абдуқодир бошад, мисле ки қалимаи бандаро меҳонд. Ҳайрият, ки аз ҳонадони банди ҳосс дар ин түй иштирок нишонд. Соатҳои 11-и шаб мошинни таъчили омад. Бадин кор дар он буд, ки то наэли ҳавлини Чумъахон мөшия намерафт. Азин ҷост, ки маро ҷанд нафар сари дастон бардошта то мошинни таъчили бурданд. Сипас ба шифоҳонаи ҷарроҳӣ интиқол доданд. Ҳунарамро гирифтанд. Ҳис намудам, ки шиддати дард наст мешуд. Даҳлези шифоҳона нур аз хешу акрабо буд. Соатҳон яки шаб гӯё ба ҳуд омадам. Духтуре бемориамро ташхис намуду маслиҳат дод, ки ҳафтга таҳти назорати онин бошам ва шояд ҷарроҳие сурат бигираад. Ғаҳмиҷам, ки талҳа заҳме бардошта буд. Ман розӣ нашудам, зеро байъ аз як рӯз ҷониби Масқав парвоз мекардам. Он шаб тӯйхона мотамҳона шуду мусикини раксу бозӣ ҳомӯш гардила боиси ҳирагии табии соҳиби түй шуд. Рӯзи дигар ҳолам рӯ ба беҳбудӣ овард. Ҳешоне, ки ҳоло нарафта буданд, савол мекарданд, ки «чи шуд?». Ҳудам ҳам намедонистам, ки ин чи дарде буд.

Бинобар ин ки дилам аз ҳоналон ба қулдӣ монда буд: роҳи Масқавро пеш гирифтам. Аммо ҳис менамудам, ки саломатиям хуб нест. Тез монда мешудам, баданро арак тар мекард.

файолияти кориам заъиф мегардид. Охирхои август ба Москав омилан замон дар тараддуни навиштани боби сеюми рисола шудам. Рӯзе даҳ-поиздаҳи сахифа сиёҳ менамудам. Ҳамзамон ҳафтасе ду бор ба институт ҳозир мешудам, дар маҷлисҳову конфронсҳо иштирок мекардам. Ҳар моҳ рисолаэро маврили муҳокима қарор медоданд, ки банда низ ҳисса мегузоштам. Кормандони шӯъба - А.С.Сухачёв, Стеблева И.В., Маштакова Е.И., Кирпиченко В.Н., Комиссаров Д.С., Герасимова А.С., Утургаурин С.Н., Прожогина С.В., Аганина Л.А., Николаева М.В., Чуков Б.В., Дорри Ҷӯрахон, Алиева ва лигарон ҳар лаҳза бандаро дасттирий мекарданд ва ба ман мунисибати хубе анҷом медоданд. Дар ин муддат директори институт иваз шуд. Акнун Капитса ном хитойшинос вазифаи мазкурро анҷом медод. Е.М. Примаков ба вазифаи директории институти муносабатҳои байнамиладӣ пазируфтта шуд. Мусаввадаи боби сеюм дар арафаи тамомшавӣ буд, ки нимаи дуюми октябр 1986 ба бемории ноаёне гирифтгор гардидам. Ба гумонам ин дард ҳамоне буд, ки моҳи август дар ҳонди Ҷумъаҳон-нишонҳои оғоҳам соҳта буд. Баъди бозгашт ҳудро бад эҳсос мекардам, аммо масруфияти рисоланависӣ беморгуниагиамро номаълум ингоҳ медонит. Ҷоште ҳини тамошон фильме дар кинотеатр якбора араки сард тамоми бадширо фаро гирифт. Фильмо тамошо накарда ҳона омадам, гумон доштам, ки мегузарад, аммо ҳарорат аз 40 дараҷа баланд рафт. Ҳамхонаҳоям набудаид. Раҳим ба институт рафта буду Зафар ба кучои дигар. Дар ҳамон вазъияти ноҳинҷор ба хиёбони Ленин баромада, ба яситсан тролейбус ҳудро то поликлиникай Академия расондам. Сараввал ба духтури ҳамешагиам, ҳамон бонун додистонӣ муроҷиат кардам. Ӯ маро диду гуфт, ки ин беморӣ ба духтурони уролог иргибот мегирад. Духтури уролог дидан замон маро ба шӯъбаи ҷарроҳӣ интиқол дод. Он ҷо ду ҷарроҳ маро ташхис мекарданду сӯйи ҳамдигар бо назари шубҳа менигаристанд. Ҳарорат дар дарасанҷ ба нуқтаи 41 расид. Ман дар ҳолати беҳӯйӣ қарор гирифтам. Маълум гардид, ки онҳо ҳун гирифтаанд ва барои таъчилаи амалиёти ҷарроҳӣ гузарондан омода шудаанд. Гоҳе, ки ба ҳуш месомадам,

чаррохон ба шубха омада буданду ташхиси урологи поликликаро, ки грижа буд, тасдиқ намекардан. Якеаш охистакак ба дуюмаш мегуфт: «биё, ана ин чоро мекүшом ва мебинем, ки чыйгап аст». Аммо дуюмй розигий намедод. Як замон ба хуш омадам, ки дар палатае хобаму ҳарорат ҳанӯз ҳам баланд аст. Маро аллакай барои чаррохӣ тайёр карда буданду валие ким-киро интизорӣ мекашидан. Хильъати сафедпӯше бо ароба дохили палата шуд, то ки маро ба толори чаррохӣ бубарад, ки дуктурзани қалонсоле омаду дид ва гуфт: «то субҳ интизор шудан лозим. Ин беморӣ на он аст, ки чаррохӣ меҳоҳад». Сипас фармуд, ки порҷаи яхи қалонеро болон варам гузоранд. Ба назарам ҳуд ба ҳуд тан мезадам, ки аз ҳарорати балаанд буд. Вақти дар назди урологи поликлиника буданам, тавонистам, ки ба Рахим ҳабар дихам, ки ташвиш нашаванд ва сурогаро гуфтам. Соатҳои даҳи шаб буд, ки Рахим сари болинам қарор гирифт. Аммо ман наметавонистам бо ўсӯҳбате анҷом бидихам. Ҳар лаҳза ба хуш меомадам ва боз бехӯш мешудам. Соатҳои сен шаб ҳис намудам, ки ҳолатам рӯ ба бехбудӣ меорад. Дар ҳар соат ҳамшираи шафқате ҳароратамро месанҷид. Қарибиҳои рӯз буд, ки он бону гуфт, ҳароратам ба 38 фаромадааст. Пиразани русето субҳ аз сари болинам дур намерафт. Ким-чиҳо ҳуд ба ҳуд мегуфт. Чунин ба назарам ҳурд, ки ў маро дуо меҳонд. Ду бемори дигар бараҳм-бараҳм сўйи ман менингаристанд. Яъне онҳо фахмида буданд, ки ман тоҷикистонӣ ҳастаму дар Москва касе надорам, ки ба иёлатам биёсад. Соати ҳашти пагоҳӣ боло ҳамон дуктури шабомадагӣ ҷойи варармо даст қарду гуфт: «чаррохӣ зарурат надорад. Ӯро ба шӯъбаи терапия гузаронед». Яъне варарм қам шуда буд ва сабабашро сармо донистанд. Шӯъбаи терапия дар гӯшти дигари ҳамин бино воқеъ буд. Маро ба палатае оварданд, ки се бемори дигар байд аз чаррохӣ хоб буданд. Профессори шӯъба ҷойи варармо диду гуфт: «ватани шумо, ки сердареву серсанг аст, оббозӣ қардеду сари сангҳо нишастед ва ҳудро ба сармо гирифтор намудед». Соатҳои даҳи ҳамон рӯз маро ба хӯҷре бурда, бо сӯзан аз як даст ҳунро ба дасти дигар гузаронданд. Гурдаву шуш ва дигар узвҳои бадандиро санҷиданд. Ҳамарӯза ба ҷойи варарм мази «Вишневский»

мегулоштанд ва сўзандору мегузаронданд. Баъд аз даҳ руз сиҳат сўфту му ба хона рафтам. Вале чанд пагоҳин дигар ба ўзбек терария ҳозир шуда, худро ба дукхтурам нишон медодам. Вазъи саломатнам бехтар шуду боби сеюмро илома бахшидам. Ноябрин соли 1986 Парвизро ба Кингисепп вилояти Ленинград иштиқол доданд. Хар хафта номаашро мегирифтам. Зимистони қадратуни Москав ицома дошт. Такрибан як моҳи дигар аз хона берун набаромадам. Регу намакро гарм намуда ба ҳалтачае андоғи болон варар дақиқаҳо нигоҳ медоштам. Бозориамро ё Зафар Ҳочаевич ё Рахим анҷом медоданд. Баробари декабри 1986 боби сеюми рисола ҳам ба итмом расид. Азбаски хойяни мошинистка рафтанам душвор буд, ба ў занг задам, то ки дар даромадгҳи метрои «Шаболовка» воҳӯрем. Баъд аз як хафта чопи мошинкавии мусаввадаро ба воситай Сандмурод таслими мухаррирам намудам. Вақтам кам монда буд. То поёни мӯҳлат рисоларо бояд ба мухокима гузонта дифоз карданӣ будам. Сарғи назар аз ин ки саломатнам хуб набуд, ба таъбирае «қасатокасал» боби чорумро оғоз кардаму моҳи феврал ба мошинистка ва байъд ба мухаррир супоридам. Охирхон феврал нияти бо писарам дидор тонги кардан шабе ба поездӣ навъи «стрела» нишаста, пагоҳин дигар худро ба Ленинград расонда, меҳмонни ҳамкори кобулинам – Багрён Константинович гардидал. Баъд аз телефони қаблии банда интизорам буданд. Рӯзи лиғараш, ки офтобӣ шуд, ба суроги Парвиз баромадам. Автобуси «Икарус» ҷониби Кингисеп ҳаракат мекарду ман аз манзараву ҷангалзорҳои пурбарфи он ҷашм қанда наметавонистам. Борам ҳам вазнин буд. Кариб даҳ-понздаҳ кило маводи гизой бо худ гирифтам, то ки Парвиз чанд рӯзе аз ҳӯроки аскарӣ ҳалос шавад. Аз Кингисеп то қисми ҳарбии Парвиз хеле роҳро бо автобуси «Пазик» тай намудам. Назди дарнозаи қароргоҳи низомӣ расиламу аз Парвиз сурог намудам. Се-чордақика нағузашту Парвизро ба пешвозам фиристонданд. Азбаски телеграмма дода будам, барои ман ҷойи хоб омода соҳта буданд. Шабе дар ҳуҷрае аз биноҳои баланҷошёна бо Парвиз мондаму вазъияти ба сарн ҳонаҷон омадаро барояш фахмондам. Ў факат гуфт: «Худатон медонед, дада». Мард, ки

буд, мефаҳмид. Пагоҳни дигар Парвизро аз қумондонаш барои ду рӯз ҷавоб гирифтаму роҳи Ленинградро пеш гирифтем. Парвиз дар либоси аскарӣ қарор дошт. Завҷаи Любимов Б.К. - Людмила Сергеевна Парвизро медиӯҳ хеч бовараш намеомад, ки дар рӯ ба рӯяш ҳамон Парвизи панҷсолае истодааст, ки соли 1973 дила буд. Ҷадам ҳаст, ки соли 1972 ҷоште ин бону ба Парвиз гуфта буд: «Қалон, ки шудӣ барои хизмати аскарӣ ба Ленинград меой ва меҳмонӣ мо мешавӣ». Такдирро бинед, ки ҳамон лаҳза «Малонкае омин гуфту» Парвиз барои адой хизмат ба вилояти Ленинград даъват гардида. Багрӯи Константинович ба хотира Парвиз сиҳкабоб омода соҳт. Зану шаҳар мисли бачаҳо шодӣ мекарданд. Албатта, ман ба онҳо аз вазъияти ба онҳа рукӯҳа чизе нағуфтам. Парваиз ду рӯз ҳудро дар муҳити меҳмоннавозӣ дид, бегоҳие ба Душанбе ҳам занг зад ва байд ӯро ба автобуси Ленинград - Кингисеп шинондааму ҳуд ҷониби Москвав роҳ пеш гирифтам. Ҳангоми саёҳати шаҳри Ленинград ташаббуси Любимов сурат гирифт, назди Пётри Кабири аспасовор сурати хотиравӣ гирифтем.

ХУЧРАЕ ДАР ДОНСКОЙ

Намояндагии Тоҷикистон дар Москвав ду-се ҳона дошт, ки якеаш дар кӯчаи Донской қарор метирифт. Он сехӯҷрай буда, моҳияти таъриҳӣ ҳам дошт, ба ин маъни ки дар он солиен ҷеҳраҳои фарҳангиву сиёсии Тоҷикистон мувакқатан икомат кардианд. Масалан, мизи бузурги болоҷаш ҷармии дутумбадор дар хӯҷрай банди буд, ки онро ба «мизи С.Айни» нисбат медоданд. Давроне И.В.Сталин ҳам ҷунин миз дошгааст. Дар ин ҳона М.Осимӣ, К.Айни, Малика Собирова ва дигар аспирантону докторантҳо барои сомонидҳии корҳои илми ҳаш рӯзгор диданд. Ҳоло мо се докторант: Раҳим, Зафар ва камина як ҳӯҷрагиро ишғол менамудем. Ду ҳамхонаам дороӣ ҳусусиятҳои ба ҳуд ҳос буданд. Раҳим ба узбекҳон Конибодом маҳсуб мегардида. Ҳатмкардаи факултети забон ва адабиёти руси Институти педагогии ба номи Шевченко буда, солҳо ҳар

корхой комсомолӣ масруфият дошта, сипас ба илми забоншиносӣ пардохта, помзади илми филология мешавад, чанд соли схир вазифан мудирии кафедраи забони русиро дар институти номбурда иҷро менамуд. Акнун барои анҷоми рисолаи докторӣ Масқав омада, дар назди институти забоншиносии Академияи илмҳон Шӯравӣ ба таҳқиқот машгул буд. Забони тоҷикиро буррову равшан намедонист. Бештар сӯҳбати русиро хуш дошт. Ҳисси миллии ӯзбекиаш баланд ба назар меҳӯрд, ҳарчанд ки модараширо ба авладони профессор Ш.Хуссейнзода шисбет медод. Назар ба накли ҳудаш аз падар барвакт маҳрум моҷда, дар тарбияи модар қарор гирифтааст. Дониши сиёсияш балаанд буд. Баҳс оростаниро меназируфт. Мо, такрибан ҳамсол ҳисоб меёфтем. Ду-се бор ҷарроҳӣ шуда, як гурдаширо гирифта буданд. Бемории қалб ҳам дошт. Гӯё боре ба сактаи дин дучор омадааст. Кофеи донаширо бисёр истифода менамуд. Барои омода соҳтани кофе маҳсус асбоб дошт ва рӯзе се-ҷор маротива донаҳои кофера ба асбоби ҷифемолка андохта, дақиқаҳо онро бо қашукчае омезиш медод. Вай кофера ба иҷрон тамоми меърҳояш омода месоҳт. Қасби дигараши, сиғоркаши буд. Ҳеч тоҳ сиғорро аз лабон дур намекард. Сурхии якеаш, ки тамом шуд, нашавашро дар мегиронд. Ҳуҷран банда низ пур аз дуд мешуд. Ҳарчанд ки тирезачаи тарафи кӯчаро мекушоду сӯроҳидон дарвозашро бо пахта маҳкам мекард, дуди сиғор таъсирширо ба ду ҳуҷран дигар мерасонд. Субҳонаши сметанаву панир ва маниға қаша буд. Ғоҳе сосиславу колбаса меҳӯрд. Шӯрбо ё ягон нашӣ ғизон дигар тайёр намекард. Метавон гуфт, ки камтизио буд. Аз нӯшоқӣ «коняқ»-ро дуст медошт. Одатҳояш аврупӣ менамуд. Бо ман муносибати хуб лиғҳом медод. Ҳамчун дуст солиқ буд. Дурутгӯй, шайтонӣ, фиребгарӣ надошт. Бисёр ҷиддӣ сари мисли ҳорӣ менишаст. Вакташро бехуда наимегузаронд. Ман, ки телевизорчае ҳарида будам, бопс мешуд, ки Раҳим баҳии аҳбори онро тамошо кунад. Мансуф ду-се аспирант аз ҷумлаи бонувон дошт, ки онҳо дар қадом гӯшии шаҳри Масқав иҷора менишастанду ҳафтас як маротиба ба аёдати роҳбари илмишон меомаданд. Якеаш, ки Люба ном дошт, бештар назди Раҳим қарор метирифт. Ии ҳолатҳо ӯ навис-нависи ҳудро канор

гузошта, ба аспиранткааш ёрӣ мерасонд. Ин бону хеде дилкашу мадани буд. Раҳим ҳонуми русӣ дошту дар як кафедра кор мекарданд. Баъзан завчаашро ба Москав даъват менамуд. Намедонам чаро байд аз ду-се рӯзи омадан миёни зану шавхар мунокиша бармехост. Борҳо садоя гиряни ҳамсари Раҳимро мешунидаму худро ба нодонӣ мезадам. Чунин ба назар меҳурд, ки омадани занаш ба корҳои илмиаш ҳалал мерасонд, зеро тӯли ҳафтгае, ки у дар Москав қарор мегирифт. Раҳимро нороҳатӣ, асабоният ва бесаронҷомӣ фаро мегирифт. Ҳис менамудам, ки мунокиши онҳо заминан рашқ дошт. Завчааш ўро бо аспиранткаояши рашқ менамуд, маҳсусан ба Люба. Балбахти он буд, ки Раҳим бебаҳр буд. Онҳо фарзанд надоштанд. Шояд ин чихат низ ҳонумашро ба мунокиши мекшишил. Ҳар сари вакт, ки бо Раҳим дар даҳлезу ошҳона рӯ ба рӯ меомадам, ҷеҳраашро суп-сурҳ медиҳем ва бо нигоҳи маҳсусу мазнидораш мегуфт: «Чӣ илож, Ҳудойназар. Рӯзгори мо ҳамеша ҳамин тавр аст». Ман ҳам бо назари хоса мегуфтамаш, ки нороҳат нашавад, дувӣ бонувони бадрашк байзан мардро ба ҷодав асабоният мекашад. Бадрашкни занни Раҳимро аспиранткааш Любахон хуб медонист, ки вакғҳои дар Москав будани ў телевизон ҳам намекард. Рӯзҳое, ки дар китобхонаи Ленини маро мединд, бо табассум аз ҳоли Раҳим пурсон мешуду бас. Ҳафта ё даҳ рӯз сипари мегардиши Раҳим ҳонумашро ҷониби Душанбе гусел мекард. Аз автовокзал пас мегашту охи сабуке кишода асабҳояшро оромтар соҳта, аз пайи рисолаи докториаи мешуд.

Зафар бо синну сол аз ману Раҳим қалонтар буд. Мо ўро Зафар Ҳочаевич ном мегирифтем. Он кас аслан зодан вилояти Ленинобод буда, байд аз ҳатми факултети иқтисодии Университети давлатӣ дар қадом як кафедран ӣқтисодист, иҷтимоёни мөннат ва шугли аҳолӣ ифтиҳа вазифа намуда, ба дараҷаи илмии номзадӣ расида, муддате сарварии кафедрӣ номбурдаро ба ӯхда дошта, аҳиун меҳест рисолаи докторӣ нависад. Ба назарам, дар ҳамон Шурон ишмис, ки ман иҷозати дусола гирифтам, масъалаи докторантси ў низ ҳал гардида буд. Роҳҳати мансуф ба суроги факултети иқтисодии Университети Ленинград иртибот дошт. Зафар бояд мӯҳлати дусодай

згодишро дар назди кафедраи марбутаи он чо мегузаронд.
Мушозираш низ аз хамон кафедра таъин гардида буд. Вале бо
кадом сабабе Ленинградро напазируфта ба воситаи кассе
Масказ омала ҳурраеро дар Донской банд месозад. Эшон низ
рафторхон хоса дошт, ки метавон онхоро нотакрор хисобид.
Ҳуҷандӣ, ки маҳсуб мешуд, аз бисёр ҷиҳатҳо аз ману Раҳим
фарӯж мекард. Одати пурхӯрӣ дошт. Бештарни вактшро дар гирди
дегу коса мегузаронд. Магозаравиву бозоргардиро дӯст
медиши. Рӯзе, ки банда ба ин хона иртибот гирифтам, сари
мавзӯи пухту паз сӯхбат намуда, хостам, ки дегу табакамро бо
эшон муштарақ созам. Ба ин хотир, ба ўсад рубл додани шудам,
то ки дар як моҳ гизои якҷоя дошта бошем. Зафар, ки ҳудаш
ҳам ба ҷунин амал ризоият дода буд, сад рубл не, балки аз ман
ҳафтод рубл гирифт. Ӯ маро бовар қунонӣ, ки ҳамин микдор
дар як моҳ қифоят мекунад. Бо ин род меҳостам, ки соатҳои
ҳурокӯзизро ба манфиати кори илмии ҳеш истифода намоям.
Ду-се рӯз гизоро муштарақ дилему байд Зафар гуфт:
«Ҳудойназар, гапи ту дуруст будааст. Нархи бозор боло
рафтааст, ҳафтод рубл қифоят намекунад: Ман боз сӣ рубл ба
вай додам. Ҳамин тарик, якҷоя субҳонаву иони ҷошту гизои
шомро мелидем. Рӯзе дар набудани Зафар Раҳим маро
фаҳмондани шуд, ки дегу табакро муштарақ сохтанам, ба
зарапам тамом мешавад. Ӯ мегуфт, ки бо сад рубл ду моҳ
зиндигӣ кардан мумкин аст. Гузашта аз ин, ҳис менамудам, ки
Зафар байзан ҳизматшро ба ман таъна мезад ва ба ин наъни
амал микдоре пул аз банди рӯйдани аст. Як моҳи ҳамгизоӣ
гуашту муаддабона дегу табакамро чудо кардам. Зафар ҳам
ин интиҳи ҳаминаро зохираи пузируфт. Зафар Ҳочаевич шахси
ҳасадхӯр ва тақлидкор буд. Аз ин ки ману Раҳим соатҳо аз
ҳурраҳомон намебаромадему ба навиштани рисолаамон масруф
мешудем, ўғӯ ба нишаста тавонистани мо ҳасад мебурду «ман
ҳам каме кор қунам», -гӯён ба ҳурраш медаромад, ки байди
нахисе ӯро ҳазшиашро мешунишад. Он солҳо падидии «бозсозӣ»
ҷомеаи шӯравиро фаро гирифта буду мавзӯи илмии Зафар
Ҳочаевич ҳам ба мисъазадои бозсозӣ иртибот мегирифт. Ӯ ҳар
нагой рӯзномаи «Правда» ва лигар нашрияҳоро ҳаридорӣ

карда, дохили худраи хеш мешул ва ҳамагуна маколаҳон бозсозиро бо қайчӣ гарҷ-гарҷ мебуриду аз онҳо бобу фаслоҳи рисолаашро тартиб додани мешуд. Ҳасадхӯриаш то он ҷо мерасид, ки назди мизи кории банда қарор мегирифт ба поваракҳо мутаваҷҷех мегардид ва мелид, ки дар ҳар саҳифа ҷанд сарҷашмаву алибиёт истифода гардидааст, мепурсид: онҳо ҷи маънидоранд? Ман ба ў мефаҳмондам, ки мо рисолаи илмӣ менависем, ҳар сарҷашма бояд нодида нашавад, балки дар поварак зикр гардидашон ҳатми аст. Ҳамзамон илова доштам, ки вакте ки ўаз ин ё он рӯзномазу мачалла маколаҳоро қайчӣ мекунад, онҳо ҳамчун сарҷашмави маводи амаливу назариявии рисолаи вай маҳсуб меёбанд. Бинобар ин, дар поварак онҳоро бо муаллифонашон бояд ишора кунад. «Ҳа, ҳамту гӯед. Дуруст ғанатон. Ман ҳам минбаъд ҳамин ҳел мекунам», - мегуфту ҳалтаашро гирифта аз хона ҳориҷ мегардид. Зафар Ҳочаевич ҳафгае як маротиба ба ҳаммоми Донской, ки ду истгоҳ аз бинои мо поёнтар қарор дошт, ҷорӯб гирифта мерафт. Баъзан бапларо ҳам мажбур месоҳт, ки уро ҳамроҳӣ намоим. Маълум аст, ки русҳои маскавӣ ва тоторҳо ҳаммомравиро мспазирифтанӣ ва ҳар қадом ҷорӯб дар дасташ пушти якдигарро ҷорӯбшип мекарданӣ ва ҳам аз пивои яхин ҳаловат мебурданд. Зафар ҳам бо онон ҳудро мепайваст ва назди танӯр, ки хеле сӯзи асту ба он пиво пош медиҳанд, то ки бугаш ба сару рӯяшон паренш ҳӯрад, менишастан ва монанди онҳо рӯйи сангҳои тафсон об меношид. Рӯзе ман ба гармии назди танӯр токат наёварда, дар зинаҳои поёни ҷанд дакиҷа менистодаму сипас ба толори умумӣ омада, як ташт обро гирифта ба шустушуи бадан машгул будам, ки ногаҳои Зафар дар ҳолати ногуворе омаду «Ука, об занед, ука об занед, ки мемурам. Ту ба ман гуфта будӣ, аммо гӯш наҳодам. Об зан, тезтар об зан, ки қиёнат аз кор монда истодааст», - гӯси болои ҳароҳои сementӣ дароз қашид. Ман саҳт тарсиладар андешашон будам, ки ягон бало шавад, ҷи мегӯянд. Медонанд, ки ҳамроҳаш будам, боз нағӯянд, ки күштамаш. Якҷоя бо андешаҳоим таппи оби хунукро ба сару баданиаш саросемавор мерехтам. Панҷ дакиҷа дар ҳолати бехӯши қарор гирифта.

якбора ба гап даромад: «Ой, ука, ту гуфта буди, ки ако бисер
наздики танур нашинед, саратона ба сари маскавиҳо намонед,
ки хавф дорад, аммо мани ахмок шумоя гуш надодам, ой, кариб
мурда будам-с». Ба хуш, ки омад, хуб болон сарашиб рост истода
хандидам. Вай бошад, мегуфт: «Ука! Мемурдам, чӣ мешуд?
Хонагихо чӣ мегуфтанд, ин докторӣ кунам, гуфта мурд».
Хайрият, Зафар-ако раҳо ёфт. Ду-се дағъян дигар, ки боз ҳаммом
рафтем, аз дур назди танур будагиҳоро тамошо менамуду
ҷуръати ба онҳо пайвастанро намекард. Пагоҳие аз маҳши
бадан баргашту гуфт: «Уко, дар дохили парки Горкий ҳавзи
калоне будааст, ки рафиқони рус он ҷо модарзод шуда оббозӣ
мекардаанду мо ҳамин ҷо зиндагӣ карда аз будани чунин ҳавз
бехабар будаам». Тағсилаш он буд, ки фасли зимистон, вакте
ки балои ҳавз яҳ мекунад, русҳо яхро шикаста, баъд аз анҷоми
варзиш, ки баданҳошон гарм мешавад, ҳудро ба оби яҳ
менепартоянд. Онҳо қӯдакҳои ҷор-панҷсолаашонро ҳам дар ин
оби яҳни одат мекунонданд. Зафар ду-се бор ин ҳолатро дила,
аз оббозии русҳо ҳаловат мебараду боз ҳодисаи ҳаммомро пешӣ
назар оварда ҳудро ба ҳавз наменепартояд. Ман фахмидам, ки у
аҳмияти ҳавза ба русҳо кор гирифт, ягон пагоҳӣ ба ҳавзи яҳ ҳудро
меандозад. Ба ҳар ҳол, ўро огоҳ соҳтам, ки ҳеч тоҳум амали
маскавиҳоро дар ҳуд насанҷад, ки мурданаш мумкини аст.
Пагоҳие либосҳои варзиширо пӯшиди «ман як боди
истироҳатиҳо тамошо кунам» гуфта, гӯё бо ман ҳайрухуш карду
аҳмияти ҳавза баромад. Аммо ҳеч не ки Зафар вакти нонушта, ки соати
ҳашит буд, биёд. Соатҳон нӯҳ буд, ки тез-тез нағасгиҳон дохили
хона гардид. Ранг дар рӯяш избуд. Беҳол менамуд. Факат «ой,
ой, ука, кариб буд, ки дуюмбора мурда будам. Оббозии
маскавиҳоро дила, завқ бурдаму ҳудро модарзод гардонда ба
ҳавз наридам. Ногаҳон пою дастҳоям аз кор монду даҳонам
гапамро нағирифт. Ду-се дағъя тарафи маскавиҳо, ки атрофи
ҳавз оббозии маро тамошо мекардаанд, иншора намудам, ки маро
зудгар қашида гиред, ки пойҳоям гапамро нағирифта истодааст,
гарҳо мешавам. Аммо онҳо мекандиданду байни ҳуд чизе гуфта
баданашонро молиш медоданд. Дигар ёд надорам, ки чӣ ҳодиса
рӯй дод. Як замон болои замин қарор доштаму ду марди рус

дастхон маро болову пойин карда, пойхоямро бо қафаси синаву сару гардан саросемавор молиш медоданд. Факат мешунидам, ки мегуфтанд: «Он жив, давай, давай быстрее массажируй, ато умрёт». Холоса, ўро ба хүш оварданду баъд гуфтаанд: «Что ты за татарин, неможеш купаться? Зафар-ако фахмидааст, ки ўро ба тотор шабех донистаанд, чавоб додааст: «нет, нет товариши, я таджик, из Душанбе». Руско хандида гуфтаанд: «теперь понятно, а мы думали, что ты татарин, очень похож на татарина». Киссан Зафар-акоро хуб гүш дода, баъд чунин холоса кардам: «Зафар Хочаевич! Ду дафъа аз марг начот ёфтед. Як маротибан дигар мондааст, дигар ба ҳасадхўриву таклилкорӣ роҳ надихед, вагарна кори докториатон нонавишта мемонад». «Рост, рост, дигар эҳтиёт мекунам», - гўён насиҳати бандаро гўё пазирифт. Зафар Хочаевич бисёр шахси сарфакор буд. Ман ҳар дафъа пистахон ноҳандонро менартофтам. У бошад, чунин пистахоро чамъ карда ба косае дар оби гарм тар менамуду рӯзи дигар бемалол онхоро меҳурд. Ба ҳамни монанд, пагохие вакти иштo дари яхчолро кушода шири чандрузаро ба даст гирифту аз ман пурсид: «Уко, ҳамин шир чанд рӯз боз дар яхчол истодааст, мегўям, партоям увол мешавад, беҳтараш ҳамиро нушам, чи мегўед?» Ман чи ҳам мегуфтам: «дилатон, ако, агар лозим донед, нўшед, вokesн, ширро партофтан убоз аст». Ин ҳарфҳо гуфтаму ба хучраам рафтам. Ним соат нагузашта буд, ки Зафар-ако ба доду фигон даромад: «Ука, начот дихед, мемурам, шир вайрон шуда будааст, увол нашавад гуфта нўшидам, охир, аз шумо ҳам маслиҳат гирифтам-ку. Чаро гузоштед, ки шири турушшударо нушам». Вой-вой гўён худро ба ташноб зад ва уқ-уқашро мешунидаму чонкохиашро. Хеле зур зад, шири нўшидлашро пас гарлона ва берун баромада ба ман мурочиат карда мегуфт: «Ой, ука, чаро механдед, охир, мурданам мумкин буд, ба ҷойи ин ки ширро ако нанўшед, он чандруза аст, вайрон шудааст гуфтан, боз механдед-е. Ука, бародарӣ ин хел намешавад, акнун мо ҳизову ука шудагӣ, якдигарро даст нагирэм, чи мешавад, бачкон дар Душанбе чи фикр мекунанд...» Ман ўро гўш медодаму дарунаки мекунандам. Раҳим аз Душанбе омаду Зафар Хочаевич ҳама

ходисахои ба сараш омадаро бисёр чиддиёна барояш кисса кард. «Ой, Раҳим-ако, кариб мурда будам, гүед, хайрият якборашро Ҳудойназар начот дод, бори дигараши маскавихо аз оби их кашиди баровардандам. Дафъан сеюм бо айби худам, меъдаро вайрон кардам. Шири чандруза мондагиро гүед, ночашида нӯшидам, ана Ҳудойназар шоҳид буд, ки ба чӣ долат гирифтор гардида». Раҳим бо табассум Зафар-акоро гӯш медоду ноаён меҳанид.

Фаъолияти дигари Зафар-ако он буд, ки хафтае як бор ба сурогон хонаи душнебегияш макарон равон мекард. Куттиҳои картониву ресмонҳоро аз ахлотчойҳо ба даст меовард. Яъне дар Маскав карор дошта, рӯзгори хонаводаро таъмин менамуд. Гоҳе ба Душанбе занг мезиду таъкид месоҳт, ки гапҳои асосири гӯянд, ки телефон пул кор мекунал. Ҳудаш бошад, аз Душанбе то Ҳучанд ҳолу аҳволи хешу акраборо пурсон мешуд. Баъзиин хонумашро ба Маскав даъват мекард, то ки може ба пухту паз машғул гардаду ба корҳои илми ўёри расонад. Завҷааш, ки меомад, бо ў дар ошпазхона карор мегирифт ва мефаҳмонд, ки аз сарфакорӣ истифода намояд. Соатҳо хонумашро ба рӯзгори маскавӣ одат кунондани мешуд, насиҳатҳо мекард. Ман ҳайрон мемондам, ки ҳудаш завҷаашро барои ҳӯрокпазӣ даъват менамуду боз ҳам кафлес лар дасташ буд. Пургӯни Зафар боис мешуд, ки хонумаш ба ҳучраашон медаромаду дакикаҳо ба гирия масруф мегардишад. Дар ботии меғуфтам: сарфакориаш ҳам то ни ҳад набудагист.

Пагодие бо Раҳим якҷоя ношто кардему ў гуфт, ки рисолааш дар шӯъба муҳокима мешаваду зудтар бояд равад. Ман бемалол ҷойнӯшиамро идома медодам. Як замон Раҳим бо пироҳани сафеду костюму галстук ба даҳлез баромаду палтояниро бо кулоқаш пӯшид ва нияти рафтган кард. Аз ў пурсида, ки дар институти шумо рӯзҳои муҳокима бе брюк мераванд? Раҳим саросемавор ҳудро дид ва «эҳ, извени, брюкро фаромӯш кардам», - гуфта дубора буту либоси гармашро канида, ба ҳучрааш даромад, то ки брюкашро пӯшад.

Ҳамин тарик, мӯҳлати Зафар-ако ва Раҳим дар Маскав поён ёфту ба Душанбе баргаштанд. Ман бо Сироҷиддин Киявич

маслихат кардам, ки хучраи Зафарро ба ихтиёри Абдукибор Гадоев, ки барон анчоми рисолаи доктори омала буд, гузорад. Хучраи Рахимро докторантни дигаре бо номи Файзов Махрам ишгол намуд. Абдукибор хамдарси омӯзишигоҳиям буду дар Институти тиббӣ ифои вазифа менамуд. Махрам Файзов солҳо дар Институти санъати Душанбе вазифаҳои роҳбарикунанди дошта, таҳти раҳнамоии забоншиноси шинохтани рус Вера Сергеевна Растворгумба рисолаи доктори менавишт. Махрам Файзов дар ҳамхонагӣ арзанда буд. Маддиияти баланди инсонӣ дошт. Ҳар пагоҳӣ ширҷоӣ помирро фаромӯш намекард. Аз кучое лаваш-нони таъүрӣ соҳти ағғоҳӣ меовард ва бандаро шизаз ширҷоӣ гъълми мекард. Абдукибор одатҳои қишлоқиашро ҳанӯз ҳам илома медод. Ин ҷиҳат боис мешуд, ки баъзан сӯҳбатамон ранги нороҳатӣ қасб менамуд. Махрам, ҳарҷанд ки из ману Абдукибор ба синну сол қалонтар буд, моро ако гуфтга ном мегирифт. Ҷанд рӯз гузашту пагоҳие Абдукибор ба Махрам гуфт: «Махрам Файзович! Ман барои шумо ако-пако нестам, балки ман Абдукибор Гадоевич мебошам. Минбайд маро ако нагӯед». Чунин эрол барои Махрам гайриҷашм дошт намуду тағириҷа кард ва ҷанд дақика ҳарфи гуфтанашро намеёфт. Сипас, гӯё ба ҳуд омаду гуфт: «Майлаш, ако, мо дигар шуморо Абдукибор Гадоевич ном мебарем, мебахшед, ман гумон кардам, ки ба шумо исми ако ҳуш меояд». Ҳамин шуду дар ҳонаи маскавии мо миёни Абдукибору Махрам нороҳатӣ рӯҳ дод. Ба ҷойи ҳамдарсам назди як инсони вожӣ, ҳудро шарманда медиҳам. Ё ин ки боре бонуи душанбегис ба ведатам омаду ба хотири ўластурхон густурдам. Он бону, ки хеле дилкаш буд, боис гардид, ки Абдукибор бо мо нишаст ва из ў ҷанд савол пеш овард: Шумо кӣ? Ҷӣ ном доред? Дар куҷо кор мекунед? ва гайра пурсиҷҳои ноҷоро раво дид. Табиист, ки меҳмон ба ягон саволи ўҷавоб наядод, балки ҷониби ман нигоҳи саволомезе равона соҳту гуфт: «Ин ҷӣ ҳел мардакай, ки рафткорҳои қишлоқӣ дорад?». Пушаймон аз он будам, ки ҷаро ҳамдарсамро ҳамхонан маскавиам соҳтам. Зоро он рӯз ба нишасти илҳомдигӯҳанди бандар зарба зад. Ҳол он ки дар ҳонан Донскойи мо одат шуда буд, ки дар сурати меҳмone аз чинси

латиф гирифтани, ҳар кас дар ҳучраи хеш қарор мегирифт ва ҳеч гоҳ сар берун намекард. Абдукибор бо рафтори ҳуднамоёнаш мухити азъанавии ҳучраи донскойии маро вайрон карданӣ шуда, мухити нороҳаткунандаро ҳалқ менамуд.

ТАҚДИРИ Д.ТОЧИЕВ ҶӢ ШУД?

Профессор Додоҷон Тоҷиев яке аз поягузорони Университети давлатии Тоҷикистон маҳсуб мегардид. Вакте ки соли ҳониши 1953 кафедраи забон ва адабиёти тоҷик ба ду кафедраи мустақил табдил ёфт, сарварии бахши забони тоҷики ба ӯздан Д. Тоҷиев, ки он даврон игона номзади илми филология буд, гузашта шуд. Д. Тоҷиев барои дараҷаи доктори илмро сазовор гардидаш шитоб накард, балки солҳо сари мавзӯи он кор кард ва соли 1971 сарбозандона дифӯз намуд ва дар байнӣ як моҳ дипломашро гирифт. Агар ба таъриҳчан сарнавишти Д. Тоҷиев назари иҷмӯй андозем, ҳоҳем лид, ки 22.03.1915 дар шаҳри Конибодом таваллуд ёфта, дар синни 26-солагӣ Университети Ленинградро ҳатм менамояд. Бо ҳатми Ҷангиги Бузурги Ватанӣ ба Сталинобод меояд. Солҳои бâъд мудири шӯъбаи забон ва адабиёти Институти тадқиқотии Ҷумҳурий буда, сипас чанд сол сарварин шӯъбаи забон ва адабиёти АФ Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба ӯзда мегирад. Мавсүф яке аз шогирдони ироншиноси маъруфи рус А.А. Фрейман маҳсуб гардида, аз мактаби бехтарин забоншиносони ленинградӣ баҳравар шуда буд. Профессор Д. Тоҷиев ҳамчун забоншиноси сатҳи аврупой шинохта мешуд. Дар маркази диккаташ ҳаменса масъалаҳои синтаксиси забони тоҷикӣ қарор дошт. Ӯ дар ин соҳа даҳҳо шогирдонро тарбия намуда, сафи номзадҳои илмро дар факултет афзоёнд, ки дар ин миён метавон аз номҳон М. Қосимова, Б. Камолиддинов, М. Норматов, Д. Ҳочаев, С. Собирҷонов, В. Абдулазизов, Э. Шоев ва амсоли онон ёдовар шуд. Азин чумла ду нафарашои бâъдҳо доктори илму профессор шуданд, ки М. Н. Қосимова ва Б. Камолиддинов буданд. Чунон ки бандо дар бораи Д. Тоҷиев каблан ҳамарз намудам, ӯ инсони комил, шахси

хайрхоҳ ва касе буд, ки дар ягон гӯшан қалбаш падидоҳон номатлуби маҳалгарону нодидагири роҳ намеёфт. Мавсүф, аслан шогирдонро дуруст интихоб карда метавонист. Дилу нияти соғ дошт ва ҳам ба доми шогирдони найрангбозаш гирифтор меомад. Дар ҳамин замини эшон соддагиҳо низ дошт. Д.Точиев беш аз сӣ сол сарварии кафедраи забони тоҷикиро ба ўҳда дошт. Дар ин ҷода у танҳо набуд, балки дуру дароз мудир будани Д.Точиеву С.Табаров ва Ш.Хусейнзода ба он хотир буд, ки дар кафедраон марбута то оғози солҳои ҳаштод қадри мувоғии ба назар намерасид. Ин ҷиҳат чунин мъалийи надошт, ки онҳо ба ҷояшон сарвар тайёр намекарданд. Не, албатта, Масалан, дар ҷор-панҷ соли аввали солҳои ҳаштодум шогирди Д.Точиев М.Қосимова доктори илм шуд, ҳамчунин дар кафедраи адабиёти советӣ Р.Мусулмонқулов ва зидаке байдар А.Сатторов аз кафедраи адабиёти классикии тоҷик рисолаҳои доктори дифӯр карданд. Яъне ин падиди чунин мъалийи дошт, ки рӯзе онҳо ҷойҳои устодони худро ишғол менамоянд. Ҳамин ҳел ҳам шуд. Р.Мусулмонқулов устодаш С.Табаровро иваз намуд. Соли 1986 М.Н.Қосимова ба ҷойи профессор Д.Точиев мудирии кафедра гардид. Ҳамчунин, А.Сатторов ҳам устодаш Ш.Хусейнзодаро иваз намуд. Падидан ҷойи устодонро гирифтани шогирдон конунист ва ҳеч ҷойи баҳс надорад, ба шарте, ки шогирд устодашро ба фишор аз мансаби мудири дур назандозад, балки байд аз дуон ўро гирифтанд, ба сандалии мудирий нишинаид. Дар Университет як доктори наъ пайдо шуд, ҳатман барояш кафедра додани мешуданд. Бадбаҳтона, бисёре аз доктори шавҳо на ба фондан илм, базки ба хотири вазифа гирифтанд – мудирий, дескай ва гайра доктори илм мешаванд. Ин тоифа, пеш аз ҳама қӯшиш менамояд, ки ҷойи устодашро ишғол намояд. Онҳо чунин далелҳоро пеш меоранд: нир шудааст, сарвариро ўҳда намекунад, зуд-зуд бемор мешавад, ҳар сол ба осоишгоҳҳо меравад, илмаш кӯхна шудааст ва гайра...

Оғози солҳои 1986 дар қитобхонаи Ленини Москвав ба М.Н.Қосимова воҳӯрдам. Ман сари рисолаи доктори машгул будаму эшон барси адабиёти наутиаринро ҳондану ёддошт

кардан он чо менишаст. Он лаҳза М.Н.Қосимова аз ман савол кард, ки декани факултет таъчилик ўро ба Душанбе даъват кардааст, чй меҳоста бошад. Банда, ки дар деги факултет чӯшида будам, бо табассум чунин посух додам: аввалан шуморо меҳоҳанд раиси имтиҳоноти қабул таъин кунанд, дуюм – ба чойи Д.Точиев мудир мешавед. Мукарамма Набиевна ҷавоби маро як иавъ ҳазл фахмида бошад ҳам, рӯзи дигараш амри декани факултет М.Давлатовро ичро намуд. Шӯхии ман дуруст баромад. Ҳамон сол ҳам раиси имтиҳоноти қабул шуд ва ҳам устодаш Д.Точиевро иваз кард. Ман он даврон дар Маскав бошам ҳам, бо рӯзгори факултет робита доштам. М.Н.Қосимова ду дафъа сарварни факултетро ба ўҳда дошт. Дар ҳарду давра ҳам барои пешравии факултет кори хотирмонеро анҷом дода натавонист. Тавре чое ҳам изҳор доштам, падидан номатгуби маҳалгароиро ривоҷ бахшид. Чунин шуд, ки дар факултет хеч оромӣ ба даст наомад. Пӯшида намемонд, ки шогирдони минтақаи ҷанубро ҷашми дидан надошт. Маҳсусан, духтароне, ки ҳубу аъло меҳонданд, барои декани он замон мувоғик набудаанд. Масалан, духтаре аз ноҳияи Москва бо номи Алиева Ҳуринисо дар курсҳои яку ду ва сеюм панҷҳон буд. Агар аълоҳонии ин духтар идома мейёфту дипломи сурҳ мегирифт, ўро дар назди кафедраи забони тоҷики монондан лозим меомад. Декан муаллими фанни таърихи забон дотсент Ардашер Каримовро даъват намуда, супориш медиҳад, ки ба фалон духтар баҳои «се» гузорад. Рӯзи имтиҳон, воқеан, А.Каримов ба духтар баҳои «қаноатбахш» мегузорад, ки на Алиева Ҳ., балки Сафарова Саодат будааст. Баъд аз имтиҳон дотсент ба декан ҳисбот медиҳад, ки супоришро ичро кардааст. Аммо декан мегӯяд: «не, шумо одами гуфтагии маро не, балки духтари дигареро «се» гузаштаед». Алиева, ки дар гурӯҳи «Б» меҳондааст, рӯзи дигараш ба имтиҳон андак дер меояду боиси маломату сарзаниши муаллим мешавад. Дотсент сари донишҷӯ садо баланд мекунад, ҷаро дар вакташ ба имтиҳон ҳозир нашудӣ мегӯяд. Алиева аз устодаш узр меҳоҳаду саволномаро гирифта сари мизе менишинаид ва ҳис мекунад, ки муаллим нисбати ўмуносибати ноҳубро пеш мегирад. Ҳол он ки Алиева аз беҳтарин

шогирдон дар ин фан маҳсуб мешудааст. Матнҳои пахлавиро танҳо вай бегалат меҳондааст ва дар дафтари муаллим дар рӯ ба рӯи номаш панҷҳоро медидааст. Ҳайрон мешавад, ки чӣ гап шуда бошад, ки устод сӯйи ў бадҷаҳлона менигарад. Навбати ба саволҳо ҷавоб доданаш мерасаду назди дотсент менишинаад. Аммо муаллим напурсида «намедонед, балоя намедонед», - гуфта баҳои «се» гузоштани мешавад, ки Алиева розӣ нашуда, дафтарчай имтиҳониашро гирифт, «дигар вакт месупорам», - гуфта меравад. Баъдҳо бисёр кӯшиш мекунад, ки имтиҳониашро ба «ҷор» ё «панҷ» супорад, vale муаллим напурсида сен худаша мегузорад. Бо ҳамин Алиева аз дипломи аъло маҳрум мешаваду барои кафедра ҳавфе намеорад, балки баъди ҳатм ба ноҳия мераваду ба соҳибони илми забоншиносӣ нафрат меҳонад. Монанди Алиева даҳҳо донишҷӯёни болаёқат барои рафттори ношоями баъзе устодон шаҳрро ба дех иваз менамуданд.

Акнун сари он баҳс мекунам, ки чӣ навъ М.Н.Қосимова ҷойи устодаш Д.Точиевро гирифт. Вакте ки ин бону бо дасттиригу ёрии бевоситай профессор Д.Точиев доктори илми филология шуд, дар назди худ вазифа гузошт, ки мудири кафедра шавад. Аммо бо қадом роҳ, савол дод ба худ. Профессор Д.Точиев ҳеч гоҳ худаш ариза дода намеравад. Пас, чӣ бояд кард? Ба назди ректор Назаров Т.Н. рафт ва масъала гузошт, ки барои кор ба институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ мегузарад. Ӯ ректорро бовар мекунонад, ки Академия ба вай зарурат дорад. Назаров Т., ки шаҳси то ҷое ҷавонпарвар худро медид, деканро давват мекунаду мефармояд, ки ба раёсат дар бораи ба ҷойи Д.Точиев таъин кардани М.Қосимова пешниҳод кунад. Албатт, ба ҷунни амал ректор даст зада метавонист, зоро мувоғики дастурамали мактабҳои олӣ доктори илм, профессор ду навбат ҳукуқ дорад, ки вазифаи мудириро ба воситай озмун ишғол намояд. Бо гузаштани ин мӯҳлат раёсат лозим донад, ўро бо фармон мудир таъин менамояд. Ҳол он ки Д.Точиев ҷанд навбат аз рӯии фармони таъинӣ ин вазифаро анҷом медод. Аз рӯии накли Давлатбек Ҳоҷаев сешанбеэе аз баҳорони соли 1986, ҳангоме ки маҷлиси кафедра таҳти раёсати профессор Д.Точиев ҷараён дошт, ногаҳон декани факултет М.Давлатов когазе дар

даст ба кафедра дохил шуда, фармони ректорро дар бораи иҷроқунаидай вазифаи мудири кафедраи забони тоҷикӣ таъин гардидани профессор М.Н.Қосимова меҳонад. Акнун ҳуд тасаввур намоед, ки он лаҳза чӣ андешае ба сари Д.Тоҷиев омад ва дар қадом вазъият ҳудро дид. Табиист, ки он рӯзи сешанбеи баҳори соли 1986 М.Н.Қосимова, ки дуздона дар маҷлис менишништи суханронии устодашро тақрибан дигар намешунид, аз содир шудани чунин фармон оғоҳӣ дошт. Бесабаб нест, ки он сешанбе либоси мудирий дар бар карда буд. Профессор бо шунидани фармони ректори вакти Университет, ки ҳатман бо кӯшишҳои пай дар ҳами декан пиёда шуда буд, чӣ ҳам мегуфт. Ҳеч. Фақат аз ҷой баланд гардид ва сандалии мудириро ба шогирдаш М.Н.Қосимова холӣ намуд. Афсус, ки ин фармон касе аз шогирдонии устодро такон надод, барьакс бъазехо дар ботин изҳори ҳуший мекардаид. Ҳамон рӯзи сешанбеи баҳори соли 1986 бехотир гӯшае аз қалби профессор Д.Тоҷиев саҳтакак ба ҳала задан даромад, vale ҳудро бой надода, бо роҳгардии хоси ҳуд даҳлезу бинои ёздаҳуми Университетро паси сар гузошта, болои пули уштургардан бо андешаҳояш қарор гирифт ва роҳи тайкардаи беш аз сисолаи мудириашро якояк пеши назар овард ва дар кӯҷоҳо ба ҳатогиҳо роҳ доданашро таҳлил намуд, ба хиёбони Путовский баромад ва ба ин сӯву он сӯ назар андӯҳт, аммо ягон шогирдашро надид, ки пушти сари эшон меомадаву сухани тасаллобаҳаш мегуфта бошад. Ба ҳама дунёи шогирдӣ лаънат ҳонд ва дарвозаи мағзилашро дар кӯчаи Академическая боз кард ва бо табии хира рӯйи ҳавли баромад ва дараҳтони нишондашро бори дигар ба мушоҳида гирифт ва зери яке аз он сари сандалий ҳудро андоҳт. Пагоҳии ҷоршиаи баҳори соли 1986 профессор М.Н.Қосимова ба фаъолият пардоҳт ва дар гӯшае аз ҳӯҷраи мудирий мизеро гузошт ва гуфт: «домулло Тоҷиев минбаъд ҳамроҳи банд дар ҳамин ҳӯҷра менишинад». Ин амали мудири нав андаке қалби додгори профессор Д.Тоҷиевро таскин дод ва ҷанд моеҳ бо шогирдаш як ҷо нишаст ва аз рӯйи одати сисола ғоҳе «Мукаррамаҷон» гӯён мудирро маслиҳатҳо дод, аммо ба шогирдаш маъқул наафтоду сешанбее аз ҳазони соли 1986 мизашро дар ҳӯҷраи муаллимон паҳлӯи

даборанткаи кафедра дид. Он сенсаибен ҳазон чизе нагуфт, аммо боз гӯшан дигаре аз қалби ў нороҳатӣ эҳсос кард ва ба тақдир таи дод. Бистумҳои декабри соли 1986 ба Душанбе парвоз кардаму пагоҳие бо шириниҳои Масқав факултет омадам. Дар кафедра шириниҳоро болои мизе гузоштам ва аз Нина Қандакорова ҳоҳиш намудам, ки чой омода созад, то ки устодони кафедра даҳон ширин кунанд. Ҳамин лаҳза буд, ки профессор Д.Точиев ба кафедра даромада маро диду «Ҳа, Ҳудойназар кай омадӣ?», -гуфта бо меҳру муҳаббат дастамро фишурд, аз ҷараёни рисолаи докторӣ пурсон шуд, аз шириниҳо ҷашид ва хини рафтани ҷанд дона конфетро «барои Мукаррамаҷон» гӯёни ба ҷайбаш андохту боамони ҳудой кард. Ин охирин дидорам бо устод Д.Точиев будааст. Кай медонистам, ки даҳ рӯз намегузараҷу ў ин дунёро тарқ мегӯяд. Пагоҳии шашуми январи соли 1987 занги телефон аз ғавти эшон огоҳам соҳт. Қӯчаи Академический пур аз ихлосмандони профессор шуд. Накл карданд, ки баъд аз ҷашини соли нави 1987 ба факултет рафтааст, дар маҷлиси Шӯрои олимон иштирок кардааст. Ҳол он ки ҷанд рӯз қабл нишонаҳои сактаи қалб огоҳаш соҳта будаасту ў бояд аз ҷояш намечунбидаст. Аммо гӯё ҳобе диду онро ҳуд қашф кард ва барои ҳайрухуш ба факултете, ки 34 соли умрашро ба он бахшида буд, рафт ва охирин маротиба ҷараёни маҷлисиро бо шогирдону ҳамкорон ба мушоҳида гирифт. Ногаҳон дуҳтари устод вориди толор шуда, дар ҳолати парешонӣ эҳтиёткорона падарро берун бароварду бо мөшине ба ҳона овард. Ҳамон рӯз буд, ки профессор Д.Точиев ба инсулт гирифтор шуд. Ҷанд рӯзе дар яке аз ҳӯҷраҳои бинои бемории қалб бистарӣ гардид. Ягона писарашиб ҳамеша сари болинаш қарор дошт. Шояд ҳафтае дар ҳолати бекушӣ бо март мубориза бурду ниҳоят маглуб шуд. Ин мусибат нимашабе аз моҳи январи соли 1987 рӯх дод, ки профессор Д.Точиевро дар синни ҳафтоду дуссолагӣ ба таври ҳамешагӣ аз миёни зиндаҳо дур андохт. Ба пиндори банди профессор Д.Точиев намурда буд, балки дар қалби садҳо шогирдони воқеӣ бокӣ мемонад. Рӯзи дафнаш устоди зиндаёдро дар доҳили сандуки сурхпӯши дидам, ки гӯё ҷониби шогирдониаш ҳамон табассуми маъниидори

ҳамешагиашро равона месохт. Яке аз шогирдонаш Махмадулло Холов тани бечони устодро дохили сандуқ мегузашту гирия талх сар медод. Дар гӯшае М.Н.Қосимова низ дар либоси азодорӣ меистоду гӯё сидқан мегирист. Аммо ў чи гирия мекард, ба худаш маълум буд. Магар меандешид, ки дар марги бемаҳали падари маънавиаш сабаб шудааст. Кай? Аз ҳама оғаридаи ношуди Ҳудои муттаол инсон ҳоҳад буд, ки беандешагиҳо дораду ба хотири мансалатеву мансабе ҳатто аз күштани фарзанду бародару падар рӯ наметобад. Бо ҳамин рӯхия часади устодро ба мазори Сариосиёби шаҳри Душанбе интиқол дода, дар баландие аз офтоббаро ба ҳок супоридем. Байдҳо, ки медидаам, кафедраи забони тоҷикӣ он мансалате, ки профессор Д.Тоҷиев барояши қашф намуда буд, дар ихтиёр надошт, балки бо сарвари сисолааш якҷоя мурда маълумам мешуд. Ҳол он ки ин кафедра барои банда низ ҳеле азиз буд, зеро он ҷо ду соли тамом лаборантӣ кардаму аз тарзи роҳбарии профессор Д.Тоҷиеву ҷиҳатҳои инсонгарои эшон баҳравар гардидаам. Ҷояш ҷаннат бошад, ин инсонни шарифро. Азбаски барои устод ҳеч ҳизмати ҷашнрасе анҷом дода натавонистам, ҳикояти болоро ба рӯхи поки профессори зиндаёд Д.Тоҷиев ато намудам. Шояд барои баъзе шогирдони ношуду ногавонбин ва носипос ҳамчун сафҳае аз дарсҳои инсон будан хидмат қунад.

МУҲОКИМАИ РИСОЛА БАРОИ ЧОПИ КИТОБӢ

Моҳи майи соли 1987 ҳар чор боби рисола бо муқаддимаву ҳулоса ва феҳристи сарҷашмаҳои адабиву илмӣ дар ҳачми 345 саҳифаи чопи мошинка омодаи муҳокима гардид. Рисоларо дар ҷанд нусха суратгирӣ намуда ба шӯъба супоридам. Мудири шӯъба Утургури С.Н. аз аъзоён: А.С.Суҳачёв, И.В.Стеблева, Е.И.Маштакова, Кирпиченко В.Н., Комиссаров Д.С., Герасимова А.С., Гирс Г.Ф., Прожогина С.В., Аганина Л.А. ва Николаева М.В. ҳоҳиш карданд, ки нусхаҳоро бо навбат ҳонанд. Аз ин рӯйхат таҳдо: Гирс Г.Ф. ва Герасимова А.С. ҳоло үзвонии докторӣ надоштанд. Ин ҳарду аз мутахассисони

адабиёти пашту маҳсуб мегардиданд. Яъне дар соҳаи адабиёти Афғонистон ягон доктори илм вуҷуд надошт. Албатта, он ду паштушинос метавонистанд кайҳо рисолаҳои докторӣ пешниҳод намоянд, аммо бо қадом сабабҳои ба ҳудашон маълум дифӯй намекарданд. Бо вуҷуди ин ки эшон унвони докторӣ надоштанд, муқарризони соҳаи адабиёти Афғонистон маҳз ононро мепазируфтанд. Дар ҳеч марказҳои фарҳангӣ мавзӯи адабиёти Афғонистонро бе машварату маслиҳати онҳо баррасӣ карда наметавонистанд. Ба ибораи дигар, пайваста ба бисёр масъалаҳои фарҳангии Афғонистон, баъд аз сари Н.А.Дворянков, ки ягона доктор буду бар асари воқеаҳои нангини Афғонистон, ба ҳусус баъд аз ба қатт расондани Н.Таракӣ, ногаҳон вафот кард, Г.Гирсу А.Герасимова мушовирони асосӣ дар сатҳи давлат ҳисоб мёғфтанд. Бинобар ин, дар муҳокимаи рисолаи банда низ мулоҳизаҳои онҳо аҳамияти бештарро қасб менамуд. Понздаҳ-бист рӯз сипарӣ шуду сесланбеи охирини моҳи май бо иштироки ҳама кормандони хурду қалони илми шӯъбаи марбута муҳокимаи рисола сурат гирифт. Мачлисро мудири шӯъба Утургаури бо суханони муқаддимавӣ ифтитоҳ бахшид. Аммо ин муҳокима на барои ба дифӯй пешниҳод намудан, балки ба хотири чопи китобии рисолаи докторӣ сурат гирифт. Дар Институти мазкур расм шуда буд, ки баъд аз поён ёфтани рисолаи докторӣ онро муҳокима намуда барои чопи китобӣ тавсия менамуданд. Бинобар ин, ки мӯҳлати банда поён мёфт, шӯъба ба ман ҳучҷат доданаш лозим буд. Ба ҳамин максад, ҷанд тан аз ҳондагиҳо рисоларо пазируфтанду мачлиси шӯъба ба мазмуни зайл: «рисолаи докторӣ ба итмом расидааст ва онро ба чоп тавсия кардан мумкин аст» қарор кард. Яъне то ки рисолаи банда ба муҳокимаи ниҳони шӯъба гузошта шавад, онро аввалан дар шакли монографияи илмӣ бояд чоп мекардам. Вакте ки рисола шакли китобро гирифт, матни рисола, на китоб, ба муҳокимаи ниҳони шӯъба гузошта мешаваду баъд онро шурӯи диссертационӣ барои дифӯй қабул менамояд. Ҷойи баҳс набуд, зоро барои дифӯй рисолаи докторӣ доштани монография ҳатмӣ шуморида мешуд. Дуруст аст, ки банда ба расмулҳати арабӣ

рисолае дар ҳачми 123 сахифа, монографияе ба забони тоҷикӣ, иборат аз 157 сахифа, рисолае ба забони русӣ бо ҳачми 127 сахифа доштам, ки ҳарсеяш мазмуни рисолаи докториро дода метавонист. Вале шӯъба баҳона пеш овард, ки дар ду рисолаи аввал чӣ буданро намефаҳманд ва китоби сеом, ки русӣ ҳаст, ҳачмаш камӣ мекунад. Ҳамон рӯз Утургаури аз бандон савол кард, ки ҷандсола шудаам. Дар посух гуфтам, ки моҳи декабр 46-ро пур мекунам. «Ҳоло ҷавон будед. Дар ин синну сол докторӣ дифоъ кардан фурӯтани наҳоҳад шуд». Вокеан, дар шӯъбаи марбута, дар синну соли 60-65 докторӣ ҳимоя намудан ба ҳукми анҷана даромада буд. Ба иннаб мөхии августи соли 1987 Душанбе омада, мөхии сентябр дар кафедра ҳисобот додам, ки рисола омодан дифоъ аст, аммо ҷопи китобиашро тақозо доранд. Дар ин маврид тавсифномаи олимони маскавиро ҳам бо ҳуд доштам, ки дар мӯҳлати ду соли муайяншуда, рисола аничом пазируфт. Яъне май боварии шӯрои олимони Университетро ба ҷо оварда будам.

Мӯҳлати дусолаи кори эҷодиам ба поёни расид. Мөхии сентябрини соли 1987 боз дар кафедра ба сифати дотсент ба фаъолият пардоҳтам. Ҳамзамон барои ҷопи монография омодагӣ гирифтам. Университет китоби бандаро чоп карда наметавонист, зоро матбаа надошт. Гузашта аз ин, рисола бояд ҷопи академикӣ-илмӣ мешуд. Яъне он дар матбаасе рӯйи чоп бояд меомад, ки сирф илмӣ бошад. Чунин нашрияро бо номи «Дониш» Академияи илмҳо доро буд. Бо муовинии ректор оид ба илм, профессор Назаршоев М. муроҷиат намудам. Ба чунин хулоса омадем, ки садорати Университети давлатӣ аз президенти Академияи илмҳои ҷумҳурӣ ба воситаи мактуби расмӣ ҳоҳиш ба ҷо орад, то ки дар ҷопи монографияи бандон мусоидат намояд. Ба ҳамин мазмун 12.Х.1987 мактуби расмиро аз номи ректори Университет, академик Назаров Т. омода соҳтам. Байд аз имзои эҷоди гирифтган онро ба мақоми президенти Академияи илмҳо пешниҳод кардам. М.Осими дар поёни мактуб ба номи мудири шӯъбаи илми Академия А.Одинаев навишт, ки рисоларо ба накшаш ҷопи соли 1989 доҳил намояд. Мавсүф ҳалли мавзӯъро ба Faffor Ашурров ҳавола карданд. Ба ақидаи ин кас

монографияро Университет бояд чоп мекард, на Академия. М.Осимӣ дар шоҳидии ман ба F.Ашӯров супориш дод. Аммо ў байди аз назди президент баромадан амри эшонро иҷро кардан нахост. А.Одинаев дар айни замон вазифаи директории «Дониш»-ро ба ўҳда дошт. Барои маслиҳат назди вай рафтам. Он кас гуфтанд, ки агар президенти Академия ба «гриф»-и «Дониш» иҷозат диҳанд, онҳо монографияро аз ҳисоби Университет ба табъ расонданашон мумкин аст. Боз мактубро гирифта назди М.Осимӣ шилотфtam. Эшон бидуни ҳарфоро изҳор доштан, болои дарҳости банда иҷозат «гриф»-ро дод. Акнун ҳалли мавзӯъ ба садорати Университет иртибот мегирифт. М.Назаршоев мактубро хонду гуфт: «Ҳеч имкон надорем, Талбак Назаровиҷ имзо наҳоҳанд кард» ва гайра сабабҳоро пеш овард. Ман, ки аз психологияи ўаз солҳои дар омӯзишгоҳи Кӯлоб таҳсил доштанам медонистам ва аз фаъолияти солҳои ҳокими Бадаҳшони Кӯҳӣ буданашон хуб оғоҳӣ доштам, сифати мардонагӣ зоҳир карданашон ва боҷуръатиашонро ба хотирашон овардаму таърифҳо кардам. Медидам, ки М.Назаршоев бо андак табассум таърифҳои бандаро гӯш медод, илова намудам: «домулло, боз як дафъаи дигар ҳамон мардонагиву чуръатмандиатонро такрор кунед. Аз шумо чӣ меравад? Охир, Шумо муовини ректор ҳастед». Мавсүф бори дигар ҷонибам назар андӯхту иброз дошт: «Ҳа, ту бало. Медонӣ чӣ тавр дили маро нарм кунӣ? Сипас болои мактуб навишт: «бух. оплатить» ва имзои мураккабашро гузошт. Ин чунин маъний дошт, ки шӯъбаи мухосибаи Университет 325 рублро ба ҳисоби нашриёти «Дониш» интиқол медод. Акнун боз баҳонаи наъ пайдо шуд. Бояд барои чопи монография тавсифномаи институти шарқшиносии Тоҷикистон сурат мегирифт. Тавсифномаи шӯъбаи марбути институти шарқшиносии Маскавро қабул накарданд. Монография бояд аз наъ мӯжӯҳима мешуд. Ин ҳарфҳоро барои он мегӯям, ки илм факат аз таҳқиқу навиштан иборат набуда, боз нишебу фароҳзое ҳам дорад. Кӣ гунахгор? Ҳамон соҳти когазӣ, бюрократӣ, нотавонбииӣ, ки имрӯзҳо низ мутаассифона, соҳан илмро фаро гирифтааст. Магар байди аз мӯжӯҳимаи Маскав боз зарурат дошт, ки

монографияро кормандони институти шарқшиносии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор диханд. Албатта, ие. Аммо ҳамон «дӯстоне», ки ҳамеша дар пойи банда пошна мезаданд, ба ҳарроҳ меҳостанд, ки дифои доктории банда ҳарчи дертар амалӣ шавад. Ҳатто дар набудани ман овоза паҳи намуданд, ки ба сабаби дар Душанбе дифоъ карда натавонистан Институти Шарқшиносии Москав рафтаам. Боз яке аз ҳамиҳо гуфтааст: «Фалонӣ ҳеч гоҳ дар муҳити Москав дифоъ карда наметавонад». Ии номардон намефаҳмиданд, ки муҳити илмии Москаву Ленинград кучову муҳити илмии Тоҷикистон кучо? Дуруст аст, ки дар муҳити илмии Москав на ҳар даъвогари дифои докторӣ пойиста метавонад. Буданд қасоне, ки бо ду-се моҳ дар институти шарқшиносии Москав ба талаботи шӯъбаҳои марбута тоб оварда натавонистанд. Ҳушбахтона, банда аз ҳама имтиҳонҳои онҳо бомуваффақият гузаштам. Гузашта аз ии, М.Осимӣ ба хотири масрафи пулӣ ҳостанд, ки ман дар шӯрои диссертационии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ дифоъ кунам. Чунин амал имкон дошт. Яъне ду мутахассиси шарқшиносро даъват мекарданду ҳимоя ин ҷо сурат мегирифт. Пайваста ба ин мавзӯъ розигии маро гирифтанду ба академик Челишев Е.П., ки раиси шӯрои диссертационии Институти Шарқшиносии Москав буданд, занг зада масъалаи дифои бандаро дар Душанбе матраҳ сохтанд. Аммо Челишев розӣ нашуд, балки гуфт: «Муҳаммад Сайфиддинович! Асоев наш кадр. Он будет на нашем совете защищать...» М.Осимӣ афсус хӯрдаид, ки Челишев иҷозат надод. Агар ин ҷо ҳимояни рисолаи ман сурат мегирифт, чопи китобии рисола зарурат надошт, зеро ҳамои се монографияи чопкардаам ҳамчун мазмуни умумии рисолаи докторӣ кифоят мениамуданд. Ба ҳамин тарик, рисоларо ба донишмандони институти шарқшиносии Душанбе таслим додам. Он ҷо мутахассисон: Зоҳир Аҳрорӣ, Шпак И.М., О.Хоҷамуродов ва Ш.Орифов буданд. Илова ба эшон маслиҳат шуд, ки ҷаид адабиётшиносӣ дигар аз Университет, монанди Ф.Начмонов, А.Сатторов, Р.Мусулмонкулов рисоларо ҳонанду муҳокиман муштарак намоем. Ду-се моҳи дигар номбурдагон рисоларо мутолиа намуданд ва яке аз рӯзҳои январи соли 1988

дар кафедраи адабиёти советии точик мұхокимаи рисола сурат гирифт. Сарғи назар аз баязе эрдіхой құзъй ҳамагон ба чоп тавсия карданد. Бинобар иккі мавзүі пардохти чоп ба наприяи «Дониш» ҳаллу фасл шуда буд, 26.02.1988 рисоларо ба мақсади хуруфчының ба матбаа супоридам. 26.04.1988 чопи китобии он сурат гирифт. Метавонистам, ки моҳи май чанд нусха аз монографияро гираму ба Москав рафта, мұхокимаи охирини онро дар шұйба баргузор намоям. Вале боз андешидам, ки чопи таъчилии монография ба нағси баязе аъзоти шұйба расиданаш мүмкін аст. Мақсад гузоштам, ки байды аз таътили замистонаи соли хониши 1989 ба Москав раваму яқбора рисоларо дифоъ намуда бо сари баланд баргардам.

МУХОКИМЛІ ДУВВУМ ВА ТАЙЁРІ БА ДИФОЪ...

Нимаҳои аввали соли 1988 монографиям дар заманаи мазмуну мундарицаи рисолаи докторй бо номи «Ташаккули системаи жанрхой насри Афғонистон ба забони дарий» (Д.:Дониш, 1988, 221с.) рўйи чоп омад. Акнун барои мұхокимаи ниҳои рисолаи докториро ташкил додан баҳонае садди роҳ шуда наметавонист. Агар чунин талаботи шұйбаи адабиёти Шарқи наздику миёнаи Институти шарқшиносии Москав пеш намеомад, банда бемалол мөхдори сентябр-декабри соли 1987 рисоларо дар шўрои диссертационии Институти номбурда, ки раисиашпро академик Е.П.Челишев ба ўҳда дошт, химоя менамудам. Метавон гуфт, ки мавзүи чопи китобии рисолаи докторй ва мұхокимаи ниҳои дифои онро ду сол ба қафо андохт. Ин чиҳат боз ҳам одамшиностарам гардонд. Дар ҷараёни мұхокимахо аз Москав то Душанбе бисёр касоиро шинохтам. Донишмандоне буданд, ки содиқона меҳостанд рисолаи доктории банда ҳарчй зудтар дифоъ шавад. Ба хусус хубиҳон академик М.Осимиро ҳеч гоҳ фаромуш налоҳам кард. Аз ҷумлаи донишмандони воқеии Душанбе Р.Мусулмонкулов, А.Сатторов, З.Ахрорй низ миннатпазирам, ки рисоларо бетаразона мутолиға карданду мавзүи чопашпро тезонданд. Дар

ин чода дўстам Бобохон Маҳмадов бандаро вобаста ба чопи китобии рисола аз ҳама беш дастигирӣ намуд. Аммо ҳеч намефаҳмида, ки устодам С.Табаров боре ҳам сухани тасаллоомезеро бароям тақдим надошт. Барои эшон гӯё бандаро бо ташвишҳоям вучуд надоштам. Мефаҳмида, ки баъд аз ишни исмашро аз пешгуфтори монографияи «Вокеяяти зиндағӣ ҳамъбости бадӣ» бардоштам, малол шуд. Ба ҳар навъ ки буд, моҳи феврали соли 1989 чанд нусха аз монографияи тоза ба забони русӣ чопшударо («Формирование жанровой системы прозы Афганистана на языке дари») бо ҳуд гирифтга, роди Маскавро пеш гирифтам. Бинобар ишни ки августи соли 1987 ҳуҷраи доинскоиямро ба намояндагӣ супорида будам, ишни сафар дар меҳмонхонаи «Тоҷикистон» ҷой гирифтам. Бо ёрии Сироҷиддин Кияевич ҳуҷраи раками 13-ро дар қабати дуюм бароям доданд, ки ҳама шароитҳоро дошт, яъне «люкс» буд. Баъди ба Маскав расидан, сараввал мушовиронам: Д.С.Комиссаров ва А.С.Герасимоваро дидам. Аз чопи монографии рисола шод гардианд. Бо маслиҳати эшон пагодии лигар панич-шаш чилд аз китобамро ба аъзоёни шӯъба тақдим намудам. Онҳо монографияро дила тааҷҷуб карданд, ки чӣ тавр дар муддати як сол чопи китобии рисоларо таъмин намудаам. Мудири шӯъбаи адабиёти Шарқи наздиқ ва Миёна, академик Е.П.Челишев акнун дар салорати Академияи илмҳои СССР вазифаи баландро –академик-секретарро иҷро менамуд. Вазифаи мазкурро то Челишев академик Ҳрапченко М.Б., ки назариётчиин шинохтаи адабиёти советӣ буду як сол қабл ногаҳон дар сари мизи кориаш вафот карда буд, ишғол менамуд. Акнун вазифаи мудири шӯъбаро ҳиндӯшинос Сухачев А.С. ба ӯҳда дошт. Мавсуф баъд аз сӯҳбати чаандакиқӣ бо бандаро ба мудири сектор Утургаури С.Н. супориш дод, ки рисоларо ба муҳокимаи шӯъба пешниҳод намояд. Рисоларо дар шаш нусха ба ихтиёри Сухачев гузоштам. Онҳо худашон бояд ба аъзоёни шӯъба тақдим менамуданд. Дар муддати ду-се ҳафта бояд рисоларо меҳонданду баъд маро ба маҷлиси шӯъба даъват мекарданд. Ин мӯҳлат ҳам расид. Маҷлиси муҳокимаи рисола таҳти раёсати Сухачев А.С. сурат гирифт. Нахуст худи Сухачев А.С., ки

рисоларо чиддӣ хонда буд, яке аз муваффакиятҳои назарраси илми шарқшиносӣ дар солҳои охир хисобид ва бидуни қадом эроде онро ба ҳимоя тавсия намуд. Маштакова, Стеблева, Комиссаров, Прожогина ва дигарон низ аҳамияти илмии рисоларо таъкид соҳта, ба дифоъ иҷозат доданд. А.С.Герасимова ҳамчун мушовир ва мутахассиси соҳа рисоларо бештар мавриди баҳс карор дода, тавсия намуд. Баъд аз Герасимова Гирс Г.Ф. сухан гирифта, ҷиҳатҳои мусбати рисоларо гуфта бошад ҳам, таъкид соҳт, ки ҷараёни инқишифи адабиёти пашту дар рисола сарғи назар шудааст. Дар бораи насрин пашту низ бояд муаллиф ҷанд саҳифаро мебахшид. Сипас ба сўйи Герасимова назари бадқаронае равона намуда чунин иброз дошт: «Шумо ҳудатон паштушинос ҳастеду ҷаро диккат надодед, ки соҳиби рисола раванди адабиёти паштуро тамоман нодида гирифтааст». Мудири сектор Утургаури, ки рисоларо дакиккорона хонда, муштаракияти назариявии онро ба таҳқиқҳои адабиётшиносони турк ба мушоҳида гирифта буд, ба рисола баҳои аз ҳама баландро раво дил. Бинобар ин, ки ба гайр аз Гирс дигар ҳама аъзоёни шӯъба ба заҳмати илмии банди оғарин ҳонданд, ин ҷиҳат ба нағси соҳиби шоҳаи дигаре аз адабиёти Афғонистон расиду даъво бардошт, ки то дар рисола аз муштаракияти раванди инқишифи насрин дариву пашту таҳқиқ сурат нағирад, онро ба дифоъ тавсия намудан мумкин нест. Пешниҳоди Гирс қабул гардиду дар ҳайати се нафар: Комиссаров, Прожогина, Герасимова ва Гирс комиссия таъсис дода шуд, то ки баъд аз ислоҳи эродҳои Гирс, рисоларо дуюмбора санҷида сипас барои дифоъ пешниҳод кунад. Ислоҳи эроди Гирс барои банди заҳмати зиёдро пеш намеовард, балки дар байни як ҳафта метавонистам дар китобхонаи Ленин нишинаму раванди адабиёти ларибо бо пашту омезиши мантиқӣ дода, масъалаи таъсирбахшиву ҳамкории мутақобилаи адибони даризабону паштузабонро матраҳ бидорам. Аммо назар ба тартиби ҷориҷуда, аъзоёни ҳайати баррасӣ факат баъд аз ду-се моҳ ҳақ доштанд, ки ба максади дуюмбора тафтиш кардани рисола чамъ шаванд. Ба чунин натиҷа расидани мӯҳокима андаке нороҳатам соҳта бошад ҳам, насиҳату ҳарфҳои тасаллодиҳандай Комиссаров

маро ба ҷодаи сабру токат мекашид. Ин ҳолатҳо мавсуф метуфт: «Ҳеч гап не, мушкиле нест, ки осон нашавад, ин чо тартиб ҳамин аст». Албатта, Д.С.Комиссаров хуб мефаҳмид, ки ҷаро ҳӯрдагириҳо сурат мебастанд. Сабабаш ҳасаду нотавонбинӣ буд, ки Гирс барин марказиён ба он гирифтор буданд. Ҳалли никони ҳама мавзӯй ба Маскав ва марказҳои фарҳангии он иртибот мегирифт. Қадрҳои миллиро таври сунъӣ ба мушкиниҳо рӯ ба рӯ месоҳтанд. Гуноҳи ман чӣ буд, ки дар марказ ягон доктори илми адабиёти Афғонистон наруида. Онҳо маро дига метуфтанд: «Медонед, шумо нахустин доктори илм донир ба адабиёти Афғонистон ҳоҳед шуд. Ин масъулияти баланд дорад...». Шояд як сабаби ба қафо партофтани дифоъ ҳамин «нахуст доктор» бошад. Барои иҷрои зроди Гирс ду ҳафта нишастаму дар муқаддима ва баъзе бобҳо адабиёти паштуро ба дарӣ оmezиш додам. Оғози апрел рисоларо ба ихтиёри ҳайати комиссия гузоштам. Тахрири фишурдаи онро баъд аз мухаррирам Прожогина С.В. анҷом дод. Ин чунин маънӣ дошт, ки доир ба фишурда(автореферат) зроде пеш намеояд. Як ҳафта гузашту ба шӯъба рафтам. Гирс Г.Ф. рисоларо сар то по аз назар гузаронда боварӣ ҳосил намуд, ки эродҳояшро ислоҳ кардааму акнун дар рисола раванди адабиёти пашту баъръло эҳсос мешавад. Ҳайати комиссия ҷамъ омаду рисоларо барои дифоъ пешниҳод кард. Ҳамон лаҳза Гирс Г.Ф. дастамро саҳтакак фишурду гуфт: «Назар, оғарин, хеле ҷиддӣ кор кардед. Акнун метавонед дифоъ намоед...». Ба иллати ин ки матни рисола аз ҷониби аъзоёни шӯъба ва комиссия ҷо-ҷо таҳдир дига буд, мебоист онро аз нав чопи мошинка мекардам. Расулов Курбон, ки он рӯзҳо ба хотири рисолаи докторӣ мӯкими Маскав буд, мошинисткаи хубе дошт, ки ўро бароям тавсия намуд. Қаблан зангаш зад ва аз мавзӯй огоҳаш соҳт. Сипас бо Курбон Расулов якҷоя хонзи он бонуи зебо рафтем. Матнро дид, ки тоза асту фақат ҷо-ҷо таҳдирхӯрда мебошад, ба хушӣ қабул кард. Аз зион ҳоҳиш намудам, ки дар байнҳо ду-се ҳафта ҷопро тамом куниад, зеро оғози моҳи май шӯрон диссертационӣ барои дифоъ қабул менамояд. Розӣ шуд. Ба Курбон ташаккур гуфтам.

Паинҷшанбеи аввали моҳи майи 1989 дар шӯрои

диссертационй бояд рисолай банда ичозати дифоъ мегирифту ҳану́з чопи мошинкавий он омода набуд. Аз котиби шурои лифоъ А.С.Герасимова ҳоҳиш ба ҷо овардам, то ки дар гайри муқовагардида рисоларо ба дифоъ ичозат диханд. Ӯ катъян эътиroz нишон дод, ки агар рисола дар се нусха дар шакли муқовадошта болои мизи шуро карор нагирад, ичозат ба ҳимоя дода намешавад. Ду рӯз вакт монда буд. Ба мошинистка занг зада ҳоҳишу илтиҷо намудам, ки акаллан як рӯз қабл аз маҷлиси шуро чопро ба поёни расонад. Пагоҳии ваъдагӣ бо аспирант Абдуҷаббор Раҳмонов, ки дар Москав буд, роҳи хонаи мошинисткаро пеш гирифтем. Хонаи ӯ дар шаҳрчай Беляево, дар гӯши дигаре аз шаҳри Маҷкав карор дошт. Банда то он дараҷа ба асабоният дучор омадам, ки меъдадард шудам ва ҳудро беҳол медидаам. Наздикиҳои хонаи мошинистка пойҳо дигар гапамро нагирифтанду болои ҳараке нишастам ва аз Абдуҷаббор ҳоҳиш намудам, ки доруҳонае пайдо кунаду бароям таблеткаи тетратсиклин биёрад. Ӯ, ки хеле ҷавони ҳушёру дарёдил буд, «ҳозир устод», - гӯён ба қадом биное ҳудро зад ва доруи лозимаро овард. Ду донаашро фурӯ бурдам. Ҷанд дақиқаи дигар нишастам. Каме ҳолам ҳуш шуду ба суроги мошинистка пардоҳтам. Рисола дар се нусха омода буд, ки маҷмӯан ҳазор саҳифаро ташкил медод. Агар Абдуҷабборро бо ҳуд намебурдам, як ҳазору ҷорсад саҳифаро чӣ тавр бардошта метавонистам, зоро ба се нусха боз нусхай аввал ҳамроҳ мешуд, ки аз болои чопи ниҳоӣ сурат гирифта буд. Дигар фурсати он надоштам, ки рисоларо бâъд аз чоп биҳонам, балки ҳамон рӯз се нусха барои муқовабандӣ ба вазоратхонае таслим додам ва бâъд аз ҷор соат онро пас гирифтам. Рӯзи Шуро се нусхаро дар шакли муқовашуда болои мизи Герасимова гузоштам. Маҷлис оғоз шуд. Герасимова бандаро ба аъзоёни Шуро шиносоид, ҳол он ки аксаравон ду сол боз маро мединистанд. Бâъд сари масъалай асосӣ омаду рисоларо бо ҳондани унвонашу исмҳон муқарризон ва муассисай пешбар муаррифӣ намуд. Муқарризони расмӣ дар шахси шарқшиносони шинохта – Османов Муҳаммадиурӣ, Османова Зоя Григорьевна ва Шидфар Бетси Яковлевна таъин гардиданд. Муассисай пешбар кафедраи филологияи Ирони Институти Осиё ва Африко дар наҳди Университети давлатии

Маскав ба иоми Ломоносов мұкаррап шуд. Ман гүмөн доштам, ки яғон қас аз аъзёёни Шуро нусхаҳои рисоларо вәрак мезанаду зорде пеш меорад. Аммо он се нусхай бузургро гүё намедиданд, ки дар гүшае аз мизи Шуро қарор дошт. Оре, тартиб чунин буд. Ҳар кор бояд ба асоси мөшерхову қонуиу койидаи хоси худ пиёда шавад, мохияташ баландтар мегардад. Рўзу соати ҳимояро низ муайян соҳтанд. Сеюми ноябрь соли 1989, соати ёздах, Институти шарқшиносии Академияи илмҳои СССР, кўчай Жданов 12. Бо ҳамин таъриху сурога дар «Бюллетени ВАК-и СССР» зълон дода шуд. Бар асоси чунин тартиб, ҳукуқ доштам, ки байд аз се моҳ рисоларо дифоъ намоям. Даҳумҳои май як нусха аз рисоларо бо фишурдаи он ба кафедраи филологияи Ирони Институти Осиё ва Африқо таслим додам. Мудири кафедра – профессор Лебедев К.А. он рўз ҳузур идошт. Шиноси деринаам дотсент В.Б. Никитинаро дидам. Ўмаро бовар кунонд, ки рисоларо ба мудир мерасонад ва худаш ҳамчун шарқшинос тақризашро омода месозад. Мусаввадаи фишурдан рисоларо бо ҳуд гирифтаму Душанбе омадам. Дар матбааи Шурои вазирон онро бо сифати баланд чоп кунонда, боз ҳудро ба Маскав задам. Фишурдаро ба чойҳои даркорӣ ва аъзёёни шурои дифоъ тақсим намудам. Ҳамзамон мұқарризонамро дидам ва пеш аз пеш фикрашонро гирифтаний шудам. Ҳарсе бандаро ором соҳтанд ва гуфтанд, ки рисола бо сатҳи баланд анҷом ёфтааст ва ҳеч ташвишеро бо ҳуд набинам. Онҳо ба май роҳи сафед хостанду гуфтанд, ки метавонам нимаҳои дуюми октябр тақризхоро аз эшон гирам. Мушовиронам ва дигар аъзёёни шұйба маслихат доданд, ки ба Душанбе баргардам ва бемалол то моҳи октябр истироҳат намоям. Дар факултет имтиҳонҳои давлатӣ идома доштанд. Тавре дидед, аз моҳи феврал ба ин тараф, тақрибан аз фаъолияти педагогӣ дар канор мондам. Ташаккур ба мудири кафедра дӯстам Раҳимҷон ва садорати факултет, ки барои сурат бастани дифон рисолай докторий мусоидатам мекарданд. Дар ин муддат дарсхои банда ба дўшии устодони дигар voguzor шуда буд.

САРВАРИ НАВИ ФАКУЛТЕТИ ФИЛОЛОГИЯ

Аз соли 1987 сар карда масъалаи иваз кардани декани факултети филология М.Давлатов миёни устодону кормандон пахи гардид. Ҳамон дастай маълум меҳост, ки шахси деканро табдил дихад. Дар сари ин даста М.Н.Қосимова, В.Асрорӣ, Ҳ.Шарифов, М.Норматов, С.Воҳидов ва дигарон меистоданд. Умуман М.Давлатов ҳамчун сарвари факултет нотакрор буд. Сифатҳои хубаш бештар ба назар мерасиданд. Аммо ташаббускор набуданд. Тарзи роҳбариашон якранг ва дилбазан менамуд. Ҳар хел гапҳои майда чуйдаро ба шӯро мебаровард ва соатҳо сари аъзоёнро ба масъалаҳои дуюмдараҷаву сеюмдараҷа гаранг месоҳт. Услуби кории ў ба ману Раҳимҷон ҳам маъқул набуд. Бинобар ин, ман ҳам меҳостам, ки ўро ягон шахси дигар иваз намояд. Гузашта аз ин, мӯҳлати дуюми деканиаш чор-панҷ моҳ қабл поён ёфта буд. Вале ў хоҳиши вазифаро супоридан надошт, балки омодагӣ мегирифт, ки давраи сеюм ҳам номзадиашро гузорад. Маъракаи пешбарии номзадҳо ба деканий моҳи мартаи 1988 оғоз ёфт. Номзадҳо як касу ду кас не, балки панҷ нафар: Д.Камолиддинов, А.Сатторов, И.Усмонов, Р.Мусулмонкулов, М.Давлатов ва банда номнавис шуданд. Ба истиснои ман дигаронро кафедраҳо пешниҳод карда буданд. Бандо то рӯзҳои охири поёнёбии номнависӣ дар рӯйхат набудам. Вақте ки номзадҳо дар раёсати ташкилоти партияйӣ мавриди муҳокима қарор гирифтанд, бо пешниҳоди В.Асрорӣ ва М.Давлатов исми маро зўран дохил карданд. Он вақт ман муовини котиби ташкилоти партияйӣ будам. Гӯё ташкилотчиини бандаро хуб медонистанд, ки маҷлиси бюро номзадии маро дасттирий намуд. Ба ибораи дигар, бюрои партияйӣ номзади худро пешбарӣ кард. Ман ба ин амали бюро розӣ набудам, зеро ба ҷонибдории ман овоз намедодаанд. Фаъолияти қасбиам маълум карда буд, ки даста шахси худро мегузарад. Баъд аз ин қарор шуд, ки ҳар номзад миёни ахли факултет барномаи деканиашро арз намояд. Дар байнин як ҳафта ҳар кадом бо барномаҳошон байнин устодону кормандон арз дошт. Чунин амал

ба он хотир буд, ки шахси арзанде ба ин вазифа интихоб гардад. Қабл аз ин ки навбати барномаи маро гӯш кардан омад, назди В.Асрорӣ даромада хоҳиш намудам, ки исмамро ҳат занал, чунки хоҳиши деканшавӣ надорам. Аммо ў маро ба ҳуҷраи дарунии кафедрааш даъват намуда гуфт: «Рафиқ Асоев! Ман бо шумо солҳо дар бурои партияйӣ кор кардаам ва кордониатонро хуб шинохтаам. М.Давлатов намегузараид. Дар рӯйхат ҳама гайри партиявиҳо номнавис шудаанд. Бинобар ин, шумо ҳамчун коммунист бояд дар рӯйхат бимонед ва назари мо ҳам шумоед, дигарон ин вазифаро ўҳда карда наметавонанд». В.Асрориро гӯш додаму байд изҳор доштам, ки дар рӯйхат Иброҳим Усмонов ҳаст-ку! Эшон акнун ба сафи хизби коммунист дохил гардида буд. В.Асрорӣ гуфт: «Не, Иброҳим Кенчаевич ҳанӯз ҷавон аст. Ў таҷрибаи роҳбарӣ налорад. Ҳатман шумо бояд декан шавед...» Илоҷ наёфта, соати маълум дар кироатхонаи Ҷомӣ барномаамро баён намудам. В.Асрорӣ, ки ҳамаи барномаҳо таҳти раёсати ў баррасӣ гардида буданд, бисёре аз нуқтаҳои барномаи бандаро ёддошт мекард. Саволҳо буданд. Аммо саволи Х.Шарифов зарбаи пешакие ба М.Давлатов буд: «Шумо, агар декан шудед, гузориши ҳисбототъятонро худатон менависед ё муовинатон? Ин савол ба он хотир сурат гирифт, ки М.Давлатов дар даҳ соли деканиаш ягон чумла сиёҳ намекард, балки муовиниаш ҳисбот медод ва накшади таълимиро назорат менамуд. М.Давлатов факат назму низомро дар факултет ба ихтиёр дошт. Дарсшиканий нашавад, устод сари вакт ба дарсаш дарояд, синфонаҳо озода бошанд, дар даҳлазҳо рафтую ҳини ҷараёни дарсҳо сурат нағирад ва г. Ин ҷиҳати сарвариаш бидуни шубҳа боиси таҳсину оғарии гуфтаи буд. Вале ў ҳеч накшади таълимиро аз ҳуд накард ва ҷадвали дарсиро намефаҳмид. Ин корҳо ба ўҳдан муовин ва котибаи деканнат гузашта шуда буд. Болои мизги декан ягон китоб ё когазро дидан мумкин намешуд. Тамоми рӯз ду даст болои миз менишвастанд ва ягон масъаларо ба манифиати факултет дар идораҳои болой ҳал намекарданд. Ҳар ҳафта мачлисҳои иполозим ташкил медод ва вақти устодонро бехуда мегирифт. Ҳамин буд, ки ў ҳамчун декан дилбази менамуд. Даста шабу рӯз фаъолият

мекард. Шабҳову рӯзҳо чойхое чамъ меомаданд ва ба ҷонибдории номзади худ пеш аз пеш овоз чамъ медошганд. Дар ин ҷода М.Қосимова, С.Воҳидов, М.Норматов ва А.Неъматов хеле фаъол маълум мешуданд. Мувофиқи дастуралами нави шўрои олимон чанд нафар аз донишҷӯёни худро ба рӯйхати овоздихӣ дохил кунонданд. Ман аллакай медонистам, ки даста ба фондаи И.Усмонов фатъолият дорад. Ногуфта намонад, ки М.Давлатов ҳам баробари И.Усмонов миёни одамонаш кор мебурд. Тарафдоронаш ҳам кам набуданд. Масалан, ректор Назаров Т. маҳз М.Давлатово мепазирифт. Бо вучуди ин, таҳлилҳои банди мегуфтанд, ки дар сурати овоз гирифтани М.Давлатов ҳам даста амале анҷом медиҳад, ки номзади худро гузаронад. Даста дар чанд рӯзи охир Ҳуснигул Талбакова, Шаҳбоз Кабиров барин устодонро ба ҷониби хеш ҷалб намуда буд. Ду-се рӯз қабл аз сурати бастани маҷлиси умумии овоздихӣ дар кафедра ба М.Давлатов гуфтам: «муаллим, як воқеяи таронд, ки намегузаред. Бисёд ба хотири ин ки ҷоятон «бегона» нашавад, овозхоятионро ба фондаи ман гузаронед». Ў як нигоҳи тамасхуромезе сӯям равона соҳту гуфт: «маҷлис ҳал мекунад». То маҷлис як рӯз монд. Ҳанӯз ҳам меҳостам, ки номзадиамро пас гирам, аммо рӯйи ҳавлии бино В.Асрорӣ маро дила таъкид соҳт, ки боз номзадиамро пас нагирам. Ба эҳтироми В.Асрорӣ ҳоҳу ноҳоҳ бояд дар интихобот иштирок менамудам. Даста мақсади В.Асрориро фахмиду ҳамон шаб ўро ба тарафи худ қашид. Ҳамин тарик, яке аз рӯзҳои апрели соли 1988, соати дуи рӯз, ректор ба факултет омад ва гузарондани маҷлисиро ба ўҳда гирифт. Ҳис намудам, ки Асрорӣ на он Асрорие аст, ки дирӯз буд. Ў худро нороҳат медид ва кӯшиш менамуд, ки нигоҳаш ба банди барнаҳӯрад. Мефаҳмидам, ки Асрорӣ ноилоч монда буд. Соддагиҳову гаправиҳо, ки дошт, зуд ба даста сари таслим фуруд овард. Ман ягон зарра парво намекардам ва ният доштам, ки дар ҷараёни маҷлис номзадиамро ба фондаи Р.Мусулмонкулов пас мегирам. Вале ҳодисае рух дод, ки худ ҷашмдораш набудам. Ногаҳон Р.Мусулмонкулов болои минбар рафт ва дар бораи ҳамаи номзадҳо маълумот дода, аз ҷумла гуфт: «дар байни номзадҳо ягона доктор, профессор А.Сатторов

аст. Дигарон дар як сатҳ қарор доранд. Яъне рисолаҳояшон дар арафаи дифоъ мебошанд. Бинобар ин ман номзадиамро ба ҷонибдории А.Сатторов пас мегирам». Пеш аз пеш ба ўаз раёсат фаҳмонда буданд, ки номзадиашро пас бигирад, зеро кучое ҳарфҳои зиддиавлатӣ тӯё гуфтааст. Ман ҳеч гумон низдоштам, ки Раҳимҷон ба мӯкобили банда мебарояд. Аз ин рӯ, номзадиамро нағирифтам, балки дар ботин гуфтам, як овоз ҳам гирам дар овоздихӣ иштирок менамоям. Бюллетенҳо таксим гардид. Ҳайати комиссияи ҳисоб таҳти роҳбарии М.Қосимова интихоб гардид. Ба назарам ба он Ш.Кабиров, Талбакова, С.Воҳидов низ дохил шуданд. Овоздиҳии пинҳонӣ сар шуд. Бюллетенҳоро ба кабинети партияи оварданду ба ҳисоби он машгул шуданд. Ман худро ором медидам, чун медонистам, ки бюллетенҳоро пешакӣ ба фондаи И.Усмонов тайёр карда буданд ва овоздиҳии имрӯза шакли сунъӣ дошту бас. Ним соат гузашту ҳеч не ки комиссия натиҷаро зълон намояд. Устодон гурӯҳ-гурӯҳ лар даҳлез байни худ сӯҳбатҳо анҷом медоданд. Баъзеҳо парешонҳо менамуданд. Ректор ҳам дар гӯшае ба В.Асрориву М.Давлатов чизҳос мегуфтанд. Комиссия шитобзода аз кабинети партияи баромаданду ҳамагонро ба толори 515 даъват намуданд. Ректор Назаров Т. суханро ба раиси комиссияи ҳисоб М.Қосимова дод. Натиҷа нишон дод, ки И.Усмонов –15 овоз, М.Давлатов –14 овоз, А.Сатторов –9 овоз ва Камолиддинову банда –шаш овозӣ гирифтем. М.Қосимова бо қироати раками овозҳо хулоса кард, ки И.Усмонов аз ҳама беш овоз гирифтааст ва мешавад, ки ўро табрик гуфт. Ҳамин лаҳза буд, ки чехраи Назаров тағиیر ёфту гуфт: «истед, истед, ии иодуруст, бояд М.Давлатов гузашта бошад». Аммо ии даъвои ректор дигар маъний надошт, зеро И.Усмонов як овоз аз М.Давлатов зиёд гирифта буд. Таъби ректор хира шуд, нағедонист чӣ тӯяд. Ноилоч декани иави факултетро табрик гуфт ва таъкид соҳт, ки эшон ба маҳаллабозӣ роҳ наҳишад, дуруст кор қунал, ҳамаро ба як ҷашм бинад. Ҳамин тарик, И.Усмонов бо қадом роҳе, ки буд, конуни декан интихоб гардид. Бо вучуди ин, М.Давлатов таври расмӣ даръо барлошт ва гӯё бюллетенҳоро комиссияи маҳсус аз наъ тафтиш намуд ва қарори

комиссияи ҳисоби факултетро тасдик кард. Баъддо ҳар вақт ки бо В.Асрорӣ рӯ ба рӯ меомадам, ў ким-чӣ меҳост гӯяд, аммо боз худро медошту ба роҳаш идома мебахшид. Моҳҳои аввали фаъолияти декани нав шакли намоишкориро гирифт. Ў, ки худ аз шӯъбаи журналистика буд, дахлезҳоро кабелкашӣ намуда, дастгоҳҳои техникии кӯҳнашудаи радиову телевизионро аз анборҳои радио-телевизион ба факултет овард ва чанд ҳонаро ба кабинетҳои амалий табдил дод. Акнун маҷлисҳоро ба воситаи радиои дахлез эълон мекардагӣ шуданд. Декани нави факултет ба зудӣ гурӯҳи худро интихоб намуд, аз ҷумлаи шаҳсиятҳое, ки дар деканшавиаш хизмат карда буданд, мушовирҳояшро муайян соҳт. Онҳо қиҳо буданд: М.Қосимова, М.Норматов, Ҳ.Шарифов, С.Воҳидов, М.Зайниддинов, А.Неъматов ва дигарон. Ҳар қадом аз тарафи пагоҳӣ ба кабинети декан сар зада маслиҳатҳо медоданду барои иҷрои супоришиҳои декани нав мепардоҳтанд. Муносибати ман бо И.Усмонов хуб буд. Азбаски аз пайи дифои рисолаи докториам будам, чандон парвое надоштам, ки сарвари нави факултет чӣ фаъолияте дорад...

ШАШУМИН РЕКТОРИ УНИВЕРСИТЕТИ ДАВЛАТИ

Тирамоҳи соли 1988 ректори Университет Назаров Т.Н. вазири маорифи ҷумҳурӣ таъин шуд. Табиист, ки ректори собиқа ба ҷояш иқтисодчиӣ дигареро пешбарӣ намуд, ки Исмоил Давлатов буд. И.Давлатов мудири кафедраэро дар факултети иқтисодӣ ба ӯҳда дошт. Тоза дар Ленинград рисолаи докторӣ дифоъ карда буд. Дар муҳити Университет шаҳси шинохтае маҳсуб мегардид. Ҷавон ҳам буд. Ба сифати инсони фарҳангӣ ва фурӯтане миёни көрмандон шӯҳрат дошт. Метавон эшонро низ аз дастаи Т.Назаров ҳисобид. Ректоршавҳо зиёд бошанд ҳам номзадии И.Давлатов бештар вирди забони устодону көрмандони техникии Университет қарор мегирифт. Яъне чанд муддат исми мавсуф миёни ректоршавҳо садо медод. Дастасе иборат аз даҳ-понздаҳ нафар шаҳсиятҳои шинохта исми И.Давлатовро ба сифати ректори оянда муаррифӣ менамуданд.

Ёдам ҳаст, ки ректорхон собикро аз идораҳои боло, пеш аз ҳама аз дастгоҳи хизби коммунист пешбарӣ мекарданд ва он ҳатман дар Шӯрои олимон овози даркориро мегирифт. Аммо ин дафъа тартиби интихоби ректорро ба шакли дигар матраҳ соҳтанд. Номзадии И.Давлатов ва Тоҳир Фозиловро ба маҷлиси факултетҳо пешниҳод карданд. Ҳамзамон гуфтанд, ки факултет метавонад номзади худро пешбарӣ намояд. Ба ин хотир, дар факултети филология низ маҷлиси пешбарии номзадҳо ба вазифаи ректорӣ таҷлил шуд. Декани факултет И.Усмонов дар бораи ҳарду номзад маълумот дод. Ахли факултет ин ду номзадро муҳокима намуда, сипас бо овоздихии кушод ба ҳарду бояд овоз медод. Овозҳо ба асоси протоколи маҳсус ба расмият даромада, ба кумитан партияи Университет таслим дода мешуд. Муҳокима оғоз шуд. Баъзеҳо Т.Фозиловро дастгирӣ карданду бархе дигар И.Давлатовро. Банда ба ҷонидории И.Давлатов овоз додам ва ҳатто гуфтам, ки бехтарин номзад аст. Султон Воҳидов, масалан, Ф.Тоҳировро пешниҳод намуд. Ба назарам, ҷонидорони И.Давлатов бештар буданд. Баъд аз ин ки дар ҳамаи факултетҳо чунин муҳокимаҳо ба анҷом расид, масъалан ректоршавӣ бо номзадии ин ду ба Шӯрои олимон ҳавола шуд. Он вакът қисме аз аъзоёни шӯрою аз ҳисоби донишҷӯён ташкил доданду И.Давлатов пирӯзӣ ба даст овард. Ф.Тоҳиров бозиро дар ин мусобика бой дод. Албатта, интихоби И.Давлатов бар ин маснади баланд ба баъзеҳо маъкул набуд, ки мешунидам: «боз қӯҳистонӣ ректор шуд». Пушида набуд, ки дар Университет аз оғози таъсисёбииаш гурӯҳи шимолу ҷануб маъруфият дошт. Масъалан, дар ректоршавии И.Давлатов ҷеҳраҳои шинохтаи ҷануб –қӯҳистонӣ ҳисса гузошт, ки якеаш Ф.Начмонов буд. Яъне дастаи ҷануб хеле бехобиҳо қашид, ки И.Давлатов ректор шуд. Ин ректор зоди Сагирдашти ноҳияи Қалъаи Ҳум буда, баъд аз ҳатми факултети иқтисодиёт аз вазифаи ассистент то профессорӣ расида буд. Бартарии И.Давлатов дар тоҷикидониаш ба мушоҳида мерасид. Октябрри соли 1988 баъд аз ин ки ба вазифаи ректорӣ интихоб гардид, бо устодони ҳамаи факултетҳо воҳӯриҳои алоҳида гузаронд. Ҷоште моро дар синифонаи 515 ҷамъ оварданд. Масъала якто буд:

зохӯрӣ бо ректори Университет, профессор И.Давлатов. Дар толор Ш.Хусейнзода, В.Асрорӣ, М.Қосимова, Р.Мусулмонқулов, А.Сатторов ва дигар чехраҳои номдори факултет менишастанд. Дар садорати маҷлис декан ва ректори тозаинтиҳоб қарор гирифтанд. Сараввал И.Усмонов ректорро ба ҳозирин муаррифӣ намуда, ҷилави сӯҳбатро ба эшон voguzoшт. И.Давлатов чунон сӯҳбати тоҷикӣ мекард, ки қас ҳайрон мемонд. Як катор пеш аз банд, профессор Ш.Хусейнзода менишасту бо тамоми диккат суханронии ректорро гӯш медод. Оҳистакак аз қадом муаллиме пурсид: «Ин ректор кучой». Вокеан, то И.Давлатов кам ректореро дид буданд, ки то ин дараҷа сӯҳбати ширини тоҷикӣ анҷом дода метавонист. Мутаассифона, И.Давлатов он мансалати ректорҳои сабиқро идома дода натавонист. Эшон бисёр инсони нармдил ба назар мерасид. Табиист, ки доирана худро, бештар аз ҳисоби маҳал афзоиш дод. Чунин шуд, ки аҳли Университети даҳ-дувоздаҳзора ўро ба сифати ректор эҳсос намекард. Чунон ки мегӯянд: «аз ҳад зиёд одами хуб буд». Дигар ҷиҳати фаъолияти ректориашро, ки банд ба мушоҳида гирифтам, ҳамаро бо номи эҳтиромии «ака» қабул менамуд, аммо аз ӯҳдан вაъдаи худ намебаромад. Баъд аз шаш моҳи дар курсии ректорӣ нишастан, то ҷое аз баязе дӯстонаш рӯй мегардондагӣ шуд. Гузашта аз ин суханашро ба деканҳо гузаронда наметавонист. Дар якуни соли фаъолияти И.Давлатов Университетро бесару сомонӣ фаро гирифт. Махсусан, маъракаи имтиҳоноти қабули соли 1989 ҳамчун ректор ноӯҳдабаро буданаш ба назар ҳӯрд. Он сол банда низ ба ҳайати комиссияи забон ва адабиёти тоҷик таҳти раисии профессор А.Сатторов шомил будам. Имтиҳонҳо дар бинои 12, ки дар «Ҷазира» қарор дошт, мегузашт. Чун ҳамеша ба факултетҳои ҳуқуқ ва шарқшиносӣ довталабон зиёд буданд. Аз ин ҷост, ки дар факултети ҳуқуқ имтиҳони сиёсатшиносиро ба шакли ҳаттӣ ташкил доданд. Декани факултет О.Бобоназарова меҳост, ки беҳтарин довталабон қабул шаванд. И.Давлатов, ки тақрибан калимаи «не»-ро намедонист, аз боло то поён ҳама илтимосҳоро ба дафтарчааш ёддошт қарда, ваъда дода буд, ки иҷро менамояд. Ба истилоҳи дигар

«кӯхистонихоро Худо дода буд». Ҳама «Исмоилҷон», гӯён ба зиёрати ректор меомаданд ва фарзандону чиянҳояшонро ба сари ў бор мекарданд. Ба хотири ин ки худро назди муаллиме ё комиссияе муттаҳам набинад, ҳудаш ҳамарӯза ҷараёни имтиҳонҳоро «назорат» мекард. Метавон гуфт, ки аз ҳамин сол сар карда ректори Университет ба ҷараёни имтиҳонҳои дохилшавӣ бевосита даҳолат намуд. Яъне дар ҳар гурӯҳ панҷшаш нафар довталаб бо номи «илтимоси ректор» баҳои мусбат мегирифт. Рӯзҳои имтиҳонҳои довталабон ба факултети ҳукуқшиносӣ ректорро бисёр нороҳат медиҳад. Ҳатто дар имтиҳони сийёсатшиносӣ ҳуди ректор синфҳонаеро ба ихтиёри гирифт. Шунидам, ки дар «синфҳонаи ректор» ҳама довталабони илтимосшуда ҷамъ омадаанд ва гӯё ў ба баъзе довталабон «шпаргалка» додааст. Чунин амали ректор, табиист, ки аз назари дигарон пинҳон намемонд. Бори аввал ба мушоҳида расид, ки ректор аз балкони қабати дуюми бино ӣатиҷаи иишои довталабони факултети ҳукуқро кироат мекард. Бо ин роҳ ў меҳост «адолат»-ро дар Университет амали созад. Вакте ки ректор вазифаи як лаборантро ичро кардани мешуд, ҳандаовар менамуд. Имтиҳоноти қабул маъракае маҳсуб мегардид, ки симои ректорро равшан ба атрофиён нишон медод. Дуруст аст, ки ректорони собиқ, масалан П.Бобоҷонов ва Т.Назаров ҷараёни имтиҳонотро назорат мекардаанд, аммо ба ба ии шакл, ки дар синфҳона имтиҳон гиранд, ё ӣатиҷаи иишоро эълои қунанд. Банда чунин амали ректори вакти Университетро дар шахси И.Давлатов нодуруст мешуморидам. Бесарузомонии дигар дар шӯъбаи маҳсус, он ҷо ки ӣатиҷаҳои имтиҳонот нигоҳ дошта мешудаанд, ба назар меҳурд. Шӯъба дӯкони маводи ғизонеро мемонд, ки корафтодагон медаромаданду мебаромаданд. Яъне чӣ. Гап дар ин буд, ки ҳар аъзои комиссия ба он «хона» даромада «шифр»-и довталаби даркориашро мегирифт, ки ин амал катъиян манъ буд. Ба гайр аз шахси мутасаддӣ дигар кассе ба шӯъба бояд дарову баро намекард. Мефаҳмидам, ки ректор худро меҳост назди ҳамагон ҳамчун роҳбари хуб нишон дихад, аммо дарк наменамуд, ки кассе аз ў миниатдор намегардид, балки дар кӯчаву бозор ҳарфҳои

нохубро ба сурогаи эшон раво медианд. Бо вучуди ин, И.Давлатов худро ба сиёсат пайвастанӣ шуда, аз нохияи Қалъаи Ҳум депутат интихоб гардид. Шояд нахустин ишгибони ўҳамин гардид, ки вазифаи ректориро ба депутатӣ иваз намуд. Бо ин роҳ меҳост, ки вазифаи баландтареро дар ҳукumat ишғол намояд. Ниҳоят, соли 1990 ба ҷойи Назаров Т. вазири маорифи Ҷумҳурий таъян шуд... Такдири баъдии И.Давлатовро дар хикоятҳои дигар ҳоҳед ба мушохида гирифт.

МУАММОИ ФАЙРИЧАШМДОШТ ВА ҲАЛЛИ ОН

Ҳазони соли 1989 оғоз гардиду дӯсте дар ҳиёбони Ленин мародида ҳоҳиш намуд, ки ба Москав телефон қунам. Албатта, фахмидам, ки бо котиби Шӯрои дифоъ А.С.Герасимова занғ заданам зарур аст. Акнун ки дар маҳаллаи Испечак-2 иқомат мекардам, шабонгах раками телефони Герасимоваро (1290090) гирифтам. Ҳолу аҳволи Алевтина Сергеевнаро пурсон шудам. Вай ҳам занги телефонии бандаро интизор будааст, ки гуфт: «Худойназар! Мудири кафедраи филологияи Ирони Институти Осиё ва Африқо, профессор Лебедев К.А. расман ба Шӯрои дифоъ мактуб ирсол дошта, ҳабар додааст, ки ба сабаби масруфиятҳои зиёл дар вакти муайяншуда(3.XI.1989) рисоларо тақриз карда наметавонанд. Бояд ҷойи тақризи берунаро тағиیر дод. Барои пиёда соҳтани чунин амал аъзоёни шӯрои дифоъро ҷамъ кардан лозим мешавад....». Сӯҳбати телефонӣ имкон намедод, ки мавзӯро бо ҷузъиёташ баррасӣ намоем. Бинобар ин, ба Алевтина Сергеевна ваъда додам, ки пагоҳ-фардо худро наздашон мерасонам. Тაъбам хира гардид. Маълумам шуд, ки ин дафӯя низ паштушиносони душанбегиву масказӣ заҳрашонро ба адабиёти дарӣ ва соҳибони он чаконданианд. Боз сӯйи Москав парвоз намудам. Пагоҳии дигар ба институт рафтам. Рӯзи ҳозирӣ буд. Ҳамагӣ аз рафтари Лебедев афсӯс меҳӯрданд. Профессор Д.Комиссаров сабаби ба Москав ташриф оварданамро фахмида асабӣ шуд ва бандаро ба бетоқатӣ маломат соҳта гуфт: «Худамон ҳал мекардем». Дар ботин

андешидам, ки чаро дар тӯли чор моҳ мавзӯро ҳал накарданд. Ҳол он ки Лебедев ҳамқавми эшон буд. Вақте ки рисоларо ба асоси мактуби расмии Шуро ба кафедра таслим додам, қабул карданд-ку! Он ҳангом мавзӯи вакт надоштанашонро матраҳ насохтанд. Чунон ки гуфтам Никитина В.Б. боварам кунонд, ки тақриз омода мессозанд. Охир, ў касе буд, ки монографияҳои банда маводи асосии лексияҳои вайро ташкил медоданд. Ҳамеша аз фаъолияти афғонистоншиносии ман изҳори хушӣ менамуд, аммо чӣ шуд, ки вакт пайдо накарду фаромӯш намуд, ки рисола болои мизи мудири кафедра чанд моҳ боз чаңг меҳӯрд. Муаммо барои ман маълум буд. Профессор Лебедев мутахассиси забони пашту буд. Табиист, ки чунин як рисолаи докторӣ оид ба насли муосири дарӣ ба таъби эшон маъқул намеомад. Аз ин ҷост, ки рисоларо на байни аъзоёни кафедра тақсим мекунад ва на рад менамояд, балки аз ҳомӯши кор мегирад ва баъд масруфияташонро баҳона меоранд. Ин ҳарфҳо ҳақиқат буд. Лебедев намехост, ки ии рисола дифоъ шавад. Аммо эшон хато карда буд, ки рисола аз назари шинохтатарин шарқшиносони советӣ гузаштааст, фақат расмияташ монда буду бас. Бисёр меҳостам, ки бо Лебедев аз наздик сӯҳбате анҷом бидиҳам ва ба ў бигӯям, ки падидан илм нодидагиро намепазирад. Вале ин ҳолат насиҳати Д.С.Комиссаров пешӣ назарам омаду ба гуфтаи ў боварӣ ҳосил намудам: «Лозим не. Вақте Лебедев фаҳмид, ки ман мушовиратон будам, пушаймонӣ кард, афсӯс ҳӯрд, ки чаро қаблан хабараш надодам...» гуфтанд. Аз баҳс оростан бо Лебедев ва аъзоёни кафедраи филологияи Ирон ҳеч ҳаросе надоштам, зоро онҳо мавзӯи рисолаи бандаро ба дараҷаи ман намедонистанд. Даҳ-дувоздаҳ румону понздаҳ-бист қисса-повест ва беш аз сад адад достони кӯтоҳ-новелларо дар нусхаҳои асл мутолиа накарда буданд. Гузашта аз ин ҳеч қадом намояндаи забони дарӣ маҳсуб намеёфт. Аз ин ҷост, ки аксари шарқшиносони маскавӣ ба ин ақида буданд, ки адабиёти форсиро бояд донишмандони тоҷик баррасӣ намоянд, чунки онҳо онро хубтару ҷиддитар таҳкиқ карда метавонанд. Афсӯс, ки Лебедев зери таъсири миллатгароёни пашту монда аъзоёни кафедраро дар вазъияти ногувор қарор дод. Баъзе аз эшон маро,

ки медианд, узр меҳостанду «бубаҳшед, гуноҳ аз дигар кас сар задааст», -мегуфтанд. Барон Лебедев гуноҳи банда он буд, ки форсизабон будаму аз адабиёти дарии Афғонистон намояндагӣ мекардам. Шарқшиносони институти Осиё ва Африко бо сарварии профессор Лебедев ба назар нагирифтанд, ки соҳиби рисола беш аз бист сол аст, ки сари адабиёти марбута тадқикоти филологӣ мебарад. Онҳо бо чунин амали нотавонбинонаашон маро ба сарсониҳо дучор соҳтанд... Дар ҳамин замини, Шӯрои дифӯъ таъчилаи ҷамъ омаду ҷойи такризи берунаро Университети давлатии Ўзбекистон, кафедраи адабиёти кишварҳои Шарқи ҳориҷӣ таъин кард. Ман меҳостам, Университети Ленинградро интихоб намоям, аммо Герасимова, Комиссаров ва дигарон напазирифтанд. Чунин дарҷ намудам, ки миёни онон нокисихое рӯҳ додааст. Шунидам, ки рисолаи доктории қадоме аз қормандони Институти Шарқшиносии Ленинградро вакти муҳокима «чаппа» карда будаанд. Акунун тарс аз он доштанд, ки бандоҳ онҳо қасосиашонро аз бандонагиранд. Ҳамзамон таърихи дифӯъро ба рӯзи 17-уми ноябр, яъне ҷордаҳ рӯз ба қафо бурданд. Ин тағииротро ба ВАҚ ҳабар доданд, зоро дар «Бюллетен»-и он сеюми ноябр сабт ёфта буд. Ҷӣ илоҷ гуфтаму нангӯ номусро пеши назар овардаму ба хотири боз як муаммои дигарро паси сар соҳтан, нусхае аз рисоларо бардошта Душанбе омадам ва рӯзи дигараш ҷониби Тошканд парвоз намудам. Ҷӯсти деринам Ҳомидҷон дар майдони ҳавой пешвозам гирифту таъчилаи маро ба Университети Тошканд бурда бо шарқшиносони тошканӣ – Тошқузиева М.Н., Фаниев А.Г., Манонов А.М., Юлдошева С.Т. ва Иньомхӯчаева Р. ошпо соҳт. Ҳушибахтона, онҳо бандаро гоибона мешиноҳтаанд ва аз баъзе рисолаҳоям боҳабар будаанд. Ҳамон лаҳза нусхай рисоларо бо чопи китобиаш тақдимашон намудам. Онҳо ваъда доданд, ки дар наздиктарин мӯҳлат рисоларо мавриди муҳокима қарор дода, такризро омода месозанд. Баъд аз иҷрои ин амал ҳулро андаке ҳуҷӯҳол дидаму ба Душанбе парвоз кардам. Суроғаамро бо телефонҳо барояшон додам, то ки ба воситаи Ҳомидҷон аз омода шудани тақриз бандаро огоҳ қунанд. Бистунӯҳуми октябр Ҳомидҷон занг зад ва огоҳам сехт, ки

сиюми октябр ба майдони ҳавой баромада ҳатти Тошканд-Душанберо пешвоз гирам. Ӯ ба воситай ягон мусофири тақризро мефиристад. Ҳамини тавр шуд. Сиёми октябр тақризи муассисай пешбарро гирифтаму ба иияти дифоъ сўйи Маскав парвоз намудам. 17-уми ноябр химояи рисола интизорам буд. Мукарризони расмиам, ки ҳамагӣ маскавӣ буданд, диданашон мушкилие пеш намеовард. Се рӯзамро ба онҳо бахшидам. Ба ҳонаҳошон қаблан занг зада сипас «мехмонашон» мешудам. Онҳо бо як пиёла чой меҳрубонӣ зохир намуда, сипас тақризро бо ду дасти адаб тақдимам медоштанду суханҳои тасаллоомезу боварибахшашонро бароям ҳадя мекарданд. Гоҳо, ки аъзоёни Шуро медиданд, дилбардорӣ мекарданд шӯхиомез мегуфтанд: «Як бало карда боло минбар наафтида бароед, он тарафаш дар дasti мо аст». Онҳо дуруст арз медоштанд, ки то назди минбар рафтани болои он баромадан мушкилиҳои зиёдеро паси сар кардан лозим омад. Ман ба он ҳудро тасалло медодам, ки тақрибан се сол бо аъзоёни Шурои дифоъ дар як муҳиту шароит фаъолият намудам ва ҳар эроду ҳоҳише, ки оид ба анҷоми рисола карданд, бидуни бахсу мунозира ва донотарошӣ иҷро намудам. Ҳис мешуд, ки онҳо маро эҳтиром мекунанд ва аз рисола қаноатманд буданд. Вокеан, дар ин муддат ҳудро бо шӯъба ва кормандонаш омезиши мантиқӣ дода будам. Ҳатто дар мавриди баъзе тоҷиконе, ки ба хотири анҷоми рисолаҳошон ба шӯъбаи марбута муаррифӣ мешуданд, академик Челишев, муовинаш Суҳачёв мепурсиданд ва агар розӣ намебуданд ба воситай банда ақидаашонро пайваста ба эшон иброз медоштанд. Боре Османов Н.О. маро диду ба гӯшае аз даҳлез бурда дар бораи тоҷике, ки рисолаашро бардошта бурда буд, гуфт: «ба фалон ҳамшарратон гӯед, ки сатҳи дониши назариаш ба талаботи мо ҷавоб дода наметавонад. Он чи дар ҳаҷми 700 саҳифа навиштааст, илм надорад, балки когазанду бас. Бинобар ин, расонед, ки когазҳояшро бардошта ба Душанбе равад. Ин чо дифоъ карда наметавонад». Г.Ф.Гирс, ки мудири шӯъба буд, ҳар сари вақт маро наздаш меҳост ва дар бораи ин ё он адиби паштузабон маълумоти тоза талаб менамуд. Ё ин ки дар мавриди румонҳои М.Вораста бо банда баҳс меорост. Кормандоне, ки

Профессор Ҳилол Каримов ва Д. Тоҷиев дар рӯзи ҷашн.
Душанбе, 7 ноябр соди 1965.

Соҳиб Табаров бо Ҳ. Асозода, М. Темур
ва С. Қодирӣ дар меҳмонӣ

Муаллиф бо устодон С. Ҳалимов, М. Давлатов,
Ҳ. Муҳибов ва Ф. Начмонов дар рӯзи якшанбеӣ.

ид ба адабиёти мусири турк чизе менавиштанд, баъзе аволхояшонро ба муштаракияти тарчумаҳои туркиву форсӣ соданд. Ба хусус фаъолияти М. Тарзиро бо Ахмад Мидхати урк дар боби тарчумай румонҳои мочарописандонаи адибони зрупову гарб муштарак медианд. Яъне бандаро зътироф екарданд ва чунин мешумориданд, ки яке аз кормандони ўбай онҳо ҳастам. Ба ибораи дигар ҳар тоҷике, ки ба он ғроҳ меомад, бояд бо рафттору дониш ҳудро ба муҳити илми истигти марбута мепайваст. Дар гайри ин кораш ваффакият пайдо намекард. Масалан, Ф. Начмоновро бисёр швик менамудам, то ки ба он ҷо биоёяду мавзӯяшро баррасӣ над ва рисолаи докторӣ анҷом диҳад. Омад. Аммо мавзӯи шниҳодкардаи шӯъбаро қабул накарду мавзӯи хостаи хешро шниҳод намуд. Бинобар ин ки мавзӯи пешниҳодкардаи эшон облемаеро дар ҳудӣ ҳаллу фасл намекард, ҳам Комиссаров ҳам шӯъба напазирифт. Баъдҳо Д. С. Комиссаров ба ман гуфт: «Файзалий дуруст рафттор накард. Бояд маслиҳати ъбаро мегирифт. Акнун ўро қабул наҳоҳанд кард». Собир Ҷроев ҳам чунин рафтторро раво дид. Китоби дарсиеро, ки Кобул бо ҳамқалами мухаққики афғоние рӯйи чоп оварда, меҳост, ки онро дар шакли рисолаи докторӣ бубинад. Аммо Ҷасимова ва Гирс ба эшон гуфтанд, ки он чӣ ўнишиштааст, юд аст, на таҳқиқи филологӣ. Аз он китоб, ки маводи юоннеро дар ҳуд гунҷонидааст, рисолаи докториро дар инаи проблемаи илми бояд анҷом дод. Ба ин хотир, ўро низ азирифтанд. Институти Шарқшиносии Москав мактаберо юнд, ки дар он бояд шаҳс таҳсил медиҳ, вагарна кораш ор намегирифт. Ҳушбахтона, банда дар ин мактаб таҳсил ам ва рӯзи 17-уми ноябр тақдираро ҳамин донишмандон менамуданд. Аз ин ки академик Челишев ба М. Осими чавоб, ки «фалонӣ қадри мо ҳаст», маъниаш шогирди ҳамин таб буданро дошт. Бо вучуди ин, болои минбар баромадану рӯ ба рӯи даҳ-понздаҳ академику докторҳои илм қарор ифтани воҳимаангез менамуд. Зоро ҳар қадом аз эшон биёти кишвареро қашф карда, аз як ҷаҳон донишҳои ологӣ бархӯрдор буданд. Як рӯз кабл аз дифоъ бародарам

Мұсо бо мевацоти Тоҷикистон аз Душанбе ба Маскав омад. Ҳамзамон бо Саидмурод Назаров ба ресторани «Тоҷикистон» рафта, манту фармоиш додем. Шогирдам Абдуҷаббор низ дар бъзе корҳои ташкилӣ ҳиссагузор шуд. Гузоришамро барои даҳ дақиқа омода соҳтам. Шаби понздаҳум Герасимова занг зад, то ки ба академик Петровский телефон кунам. Раками телефони мавсуфро бароям дод. Занг задам ва худро муаррифӣ намудам. Академик Петровский хитойшинос буд ва яке аз аъзоёни шӯрои диссертационӣ маҳсуб мегардид. Он кас фишурдаи рисоларо ҳонда будаасту маъқулаш шудааст ва меҳостааст, ки ҷараёни дифоъро ба мушохид гирад. Азбаски ў синнаш ба ҳаштод расида буд, меҳост, ки масъалаи ба маҷлис овардану пас бурданашро таъмин намоям. Сурогаашро гирифтам ва гуфтам, ки як соат қабл аз оғози шӯро барои оварданаш таксӣ ташкил мешавад ва марди тоҷике ўро дар ин амал мусоидат ҳоҳад кард. Ба Курбон Восиев, ки ҳамон рӯзҳо ба хотири анҷоми рисолааш ба институт омада буд, занг задам ва ҳоҳиш кардам, ки пагоҳ дар овардани академик Петровский ёрӣ расонад. Телефони академикро барояш додам, то ки соати даҳ ба ў занг зада, баъд то институт вайро ҳамроҳӣ кунад. Ҳамчунин ба Қ. Восиев шӯҳиомез гуфтам, ки агар дар ин ҷо ҳимоя карданӣ бошад, эшон лозимаш мешавад. Ў ҳандиду ҳоҳишамро рад накард. Шаби аз ҳама саҳт шояд шаби шонздаҳум ба ҳабдаҳум буд. Нороҳат ҳоб рафтам. Андеша ва садҳо андешаҳо майнаро азият медоданд. Субхи 17-ум расид. Соат даҳ шуд. Як пиёла кофера бо даҳ ғром коняк омезиш дода нӯшидам, «то ки вақти назди минбар рафтан наафтам». Соати 11-и рӯзи ҳабдаҳуми ноябр соли 1989. Толори Шӯрои дифои Институти Шарқшиносии Маскав. Ҳама аз аъзоёни шӯрои дифоъ иборат аз 13 нафар таҳти роҳбарии раиси Шӯро академик Челишев Е.М. сари мизи мудаввар нишастаанд. Банда гӯшае дар мизи худ карор дорам. Назарам ба академик Петровский афтид, ки бо ёрии Курбон Восиев ба толор даромаду паҳлӯи дигарон нишаст. Сӯйи банда назаре андӯҳт ва бо ишораи сар салому алейкро ба ҷо овардем. Раисикунанда маҷлисро оғоз баҳшида дар бораи шахсияти банда ҷанд ҳарфе гуфт, баъд суханро ба котиби Шӯро А.С. Герасимова

вогузошту худаш узр хоста рафтани шуда ба چояш Сухачевро раис муаррифий намуд. Қабл аз ин ки мачлиси шўрор тарк гўяд, бюллетенро, албатта, ба фойдаи банда ба куттӣ андохту нигоҳе ба ман дўхту рафт. А.С.Герасимова шархи ҳоли маро баён соҳт ва дигар ҳуччатҳои расмиро ба иттилои аъзоёни Шўро расонид. Касе саволе пеш наовард, балки аксаран сўйи ман медианду табассуме мекарданд. Он лаҳза чеҳраҳои аъзоёни Шўро мегуфтандам, ки «ором, ором, ҳамааш хуб мешавад, мо бо шумоем». Ногаҳон ба гўшам зад, ки Сухачев исмамро гирифту барои мазмuni фишурдаи рисоларо баён намудан ба минбари дифоъ даъватам дошт. Аз ҷой муаддабона балаид шудаму баъд аз чанд қадам худро сари минбар қарор додам. Ҳис кардам, ки пойҳоям мустаҳкаманд ва илҳоми арз доштани гузоришам ҳам бачост. Ба кироати ҳулосаи рисола пардохтам. Фақат гоҳе сар боло менамудаму чеҳраи аъзоёни шўрор дидани мешудам, ки дар қадом ҳолат қарор доранд. Академик Петровский хеле бо дикқат гўшҳояшро ҷониби суханронии бандар равона месоҳт. Ҳайрият, ки садоям баланд буд, вагарна он мӯйсафед бо гўшҳои заифаш ҳарфҳоямро нашуниданаш мумкин буд. Даҳ дақиқа шуду ду-се чумлаи дигар бокӣ монда буд, ки Сухачёв ба соаташ ишора намуд. Ман фаҳмидам, ки вақти чудошуда тамом шуд. Бо вучуди ин чуръат карда ҳарфҳои бокиро хондаму ёздаҳ дақиқа пурра гардид. Гузоришам поён ёфта буд, ки академик Петровский эҳтиёткорона аз ҷой баланд шуда назди раисикунанда омада, бюллетени овоздиҳиро гирифта, ба ҷое аз он ҳатча қашида ба сандукҷа андоҳт ва ду даст сўям баланд қарду боз бо ёрии Курбон Восиев мачлисиро тарк гуфт. Раисикунанда чанд дафъа аъзоёниро барои савол додан даъват намуд, аммо касе савол надод, балки Прожогина луқма андоҳт, ки чӣ савол медихем. Ду дафъа рисоларо муҳокима намудем. Ҳамон вакт саволҳоямонро дода будем. Охи сабуке қашидаму ба ҷоям нишастам. Тақризи муассисаи пешбар – кафедраи адабиёти кишварҳои Шарқи ҳориҷии Университети давлатии Тошкандро хонданд. Сипас мукарризони расмӣ: Османов Н.О., Османова З.Г. ва Шидфар Б.Я. ба рисола баҳои баланд доданд. Табиист, ки эродҳое ҳам доштанд, ки ҷавоб гирифтанд. Ба

сифати муқарризони гайри расмӣ А.С.Сухачёв, Маштакова, Утургаури ва Гирс Г.Ф. сари рисола баҳс оростанд ва ҳарфҳои олимонаро раво диданд. Махсусан, гузориши Гирс Г.Ф. ҷолиби дикҳат буд. Ӯ аввалан бандаро чун дорандай унвони докторӣ табрик гуфт ва аз аъзобии шурӯро давъват ба ҷо овард, ки ба тарафдории рисола овозлошонро дарег надоранд. Ҳамчунин илова кард, ки дар Иттифоқи Советӣ нахустин доктори илм дар соҳаи адабиёти Афғонистон тавлид ёфт. Бо шунидани чунин баҳои баланд аз ҷониби афғонистоншиносе ҳама даҳшату мушкилиҳои ҷандсола аз саром дур шуданд. Ниҳоят овоздиини пинҳонӣ оғоз ёфт. Сездаҳ аъзои шурӯро дифоъ, ки иштирок доштанд, ҳамагӣ ба ҷонибдории рисолаи бандӣ овоз доданд. Дар сухани хотимавӣ ба сарварони институту шӯъбаи марбута, муқарризони расмиву гайри расмӣ ва муассисаи пешбар миннатдоргии хешро изҳор дошта, сипас аъзобии шурӯро диссертациониро ба як пиёла ҷой давъват намудам. Аммо гизон фармоишӣ ба таъхир афтиду байд аз як соати ҳимояи Мӯсову Абдуҷаббор бо деги манту расиданд. Сӯхбати озод сари дастарҳон қайфияти дигаре дошт. Ҳар қадом бори дигар ҳайрҳоҳ будани хешро таъқид месоҳт. Аҷаб инсонҳои фурӯтане буданд аъзобии шурӯро дифоъ. Фаҳру ҳавобаландӣ надоштанд. Бори дигар мегӯям, ки эшон дар пухташавии рисолаи доктории бандӣ заҳмат қашиданд. Онон ҳар маслиҳатеро, ки раво медиданд ба мағнӣати рисола сурат мегирифт. Ҳамон лаҳза дурусттар фахмидам, ки ғоҳе ба эҳсосот рӯ ба рӯ омаданам зиёдатӣ будааст. Ду ҳафтai дигар дар Москав маътал шудам, то ки ҳуҷҷатҳоро омода соҳта ба ВАК бифиристам. Кораш хеле зиёд буд. Бинобар ин, аз бонус, ки дар шӯъба ифои вазифа менамуд, ҳоҳиш кардам, ки аз пайи ин кор шавад. Нимаҳои дуюми декабри соли 1989 ҳуҷҷатҳоро ВАК қабул кард. Сездаҳуми апрели соли 1990 тасдиқ гирифтам, ки ин сарбаландие барои бандӣ буд. Дар сеюни мөҳ тасдиқ шудани рисолаи докторӣ на ба ҳар кас мужассар мешуд...

БА ЧОЙИ ПАСГУФТОР

ШОГИРДОН УСТОДОНРО ИВАЗ КАРДАНД

Солҳои ҳаштод дар рӯзгори факултети филологияи тоҷики Университети Давлатӣ ҷеҳраҳои тоза арзи вуҷуд карданд. То солҳои мавриди назар, агар шаҳсиятҳои асосии факултет профессорон: Ш.Хусейнзода, Д.Точиев, С.Табаров ва В.Асрорӣ шуморида мешуданд, акнун шогирдони эшон — Р.Мусулмонқулов, А.Сатторов, М.Қосимова се кафедраи таҳассусиро таҳти роҳбарии хеш карор доданд. Профессор В.Асрорӣ аз насли аввали поягузорони факултет ин солҳо кафедраи методика ва фолклорро роҳбарӣ менамуд. Аммо ў торафт ҳудро аз соҳаи филологияи асосӣ дур сохта, ҷониби шӯъбаи журналистика майл зоҳир мекард ва дар ин ҷода ҳудро ҳоминӣ як зумра рӯзноманигорони ҷавон, монанди И.Усмонов, А.Нуралiev, А.Саъдуллоев, М.Зайниддинов медид. Ин ҷоҳат, дар рӯзгори В.Асрорӣ воқеяят дошт, зеро нахустин қадамҳои эшон дар соҳаи рӯзноманигорӣ гузошта шуда буд. Бинобар ин ки дар соҳаи филология баъд аз Ш.Хусейнзодаву Д.Точиев ва С.Табаров ҷавонони соҳибистеъдоду ҷеҳраҳои шинохтае дар шаҳси Р.Мусулмонқулов, А.Сатторов, Ҳ.Шарифов, Т.Ҳасқашев ва дигарон фаъолият мекарданд, В.Асрорӣ меҳост, ки шоҳаи дигареро дар факултет соҳибӣ намоядӯ мустақилият пайдо қунад. Ҷунон ки гуфтам, поягузорони факултет, ки солҳо роҳбарии кафедраҳои забону адабиёти тоҷикро ба ўҳда доштанд, бо доктори илм гардишани шогирdonашон ҳудро нороҳат диданд ва баъзеашон ҳуд ариза доданду ҷойро барои онҳо ҳолӣ намуданд. Ҳол он ки ҳарсе таҳти фишори роҳбарони факултету раёсати Университет қарор гирифтанду вазифаи мудириро супориданд. Профессор Д.Точиев ба ҷунун фишори маънавӣ тоқат наоварду баъд аз як соли зӯран аз вазифа сабукдӯш шуданаш вафот кард, профессор Ш.Хусейнзода ҷанд соли дигар

жадидларни дар биринчи фикултети баштаги. Жадидларни иштөөнчүү түркменистандык макалаларда да, көбүнчө дарын, бирок хамчутук да даекибки ишүүчилөө дары рүзүнүн мөдөннөсүт. Собакий айергүй эңбегүүлгүч Ш.Хусейнзода жана дашинчылар баштараңыз мөккеб. Анын чашымчо замынбашуда буландырсанын побиро намедид да гөхө шогирдониң чавонтараш – Б.Максулову М.Солеков таң бинои факултет ин кираттхонни Чоми рохбаладиши мекардан. Бе вүтүди ин, ў факултетро хамчун хонаи дуюми худ медид ин то побни умр оиро тарк нағуфт, башки байзан дар чорабинихо ширкат менамуд. Ёлим хааст, ки ботаңын шудани А.Сатторов ба сифати мудири кафедра яке аз шогирдони Ш.Хусейнзода – С.Вохидов гуфт: «Кафедраи адабиёти классикӣ футур рафт». Албатта, А.Сатторов донишманди хубе буд, заммо манзалати пештараи кафедраи номбурдаро иштоо дошта наметавонист. Гап дар ин буд, ки Ш.Хусейнзода, С.Табаров ва Д.Точиев рамзи кафедраи марбууга буданд. Дар муҳити фарҳангии чумхурӣ кафедраи адабиёти классикӣ, адабиёти советӣ ва забони тоҷикиро бо номхони эшон мешинохтанд. Масалан, мешунидем: рисоларо ба кафедраи профессор Д.Точиев ё Ш.Хусейнзода супоридам. Ё ин ки мегуфтанд: кафедраи Д.Точиев чунин мешуморад ва гайра. Махфилҳои умумиуниверситетие, ки ташкил мегардиданд, дар хузури Ш.Хусейнзодаву С.Табаров ва Д.Точиев рохбарони Чумхуриву Университет чуръати сӯхбат намекардан. Ихоро сохибону ворисони аслии забон ва адабиёти тоҷик мешумориданду аз ҳарф задан метарсиданд, ки чое забони ширини тоҷикиро иодуруст талаффуз иакунанд. Ба далели мудохизаҳои боло метавон гуфт, ки факултети филология аз нимаи дуюми солҳои ҳаштодум манзалати собиқаашро гум кардан гирифт. Ҳамин буд, ки баҳори соли 1988 рохбарии факултет ба ўхдаи рўзноманингур гузошта шуд. Яъне номувофиқатӣ миёни мудирони се кафедраи асосӣ бөнс шуд, ки И.Усмонов аз шӯбайи журналистика декани факултети замоне овоздандор интихоб гардид. Дуруст аст, ки эшон ҳатымкардаи ҳамин

бонурунгун мактуб мешуд, шунда ба хамо ҳаро ў билимноктаги касбий избуга, изеру дар бекани таърихи руслони имамий либиль қарз буд. Абаскин таърихени сабаки Ш.Хусейнзодагу С.Табаров ва Д.Точиев то ҷоён ба узоддати мағнавии ҳаш бе негарояти ишбу намуданд, сокан филологияни тоҷик ҳамтури шоҳӣ асосӣ ба садамай маънавӣ дутор омад. Тасаввур мешул, ки роҳбарӣ факултети филология шаҳси рӯзномонкор-таърихӣ шинохта шуд. Банди ин ҳодисаро барои худ таҳжир медонистам, аммо ҷоён изҳор намедоштам. Гузашта аз ин, баъд аз падидай «бозсозӣ» таъсири роҳбарикунаандай ҳизби коммунист дар ҷомеаи тоҷик рӯ ба ҳаробӣ овард. Нишонаҳои подидагирӣ нишбати ҳизби коммунист дар Университет солҳои ректории Назаров Т. ва И.Давлатов назаррас буд. То Т.Назаров ҳеч гоҳ дар факултети филология аз ҷумлаи гайрихизбӣ раиси комиссияи имтиҳоноти қабул таъин намегардид. Махӯз бо ибтикори эшон аз оғози солҳои 80-ум бештарӣ вакъто гайрихизбӣён дар шаҳси Р.Мусулмонкулов, А.Сатторов, Т.Ҳасқашев ба сифати раисони имтиҳоноти қабул пазируфта шуданд. Ҳамон даврон, ки банди яке аз роҳбарони ҳизбии факултет шинохта мешудам, дар раёсати ҳизбӣ аз забони В.Асрорӣ, С.Табаров, Д.Точиев, Н.Сатторӣ, А.Сӯфиев ва дигар коммунистони содик мешунидам, ки мегуфтанд: «Ин кори ректор иодуруст аст». Ман гуфтани нестам, ки Р.Мусулмонкулову А.Сатторов дар ин вазифа арзанда нестанд, аммо принципи роҳбарии ҳизби роҳбарикунаандага тақозо менамуд, ки дар ҳама ҷо факат шаҳси коммунист сарвар таъин шавад. Бесабаб нест, ки Р.Мусулмонкулов, А.Сатторов, Т.Ҳасқашев борҳо кӯшишҳо карланд, ки ба сафҳои ҳизби коммунист ҳудро билайванданд, вале бо қадом сабабҳои идораи бехатарии ҷумҳурий садди роҳ мегардид. Ба назарам, Назаров Т. ҳамчун сарвари онвактаи Университет зери таъсири дониши онҳо монда буд. Бесабаб нест, ки маҳӯз ҳамин ректор профессорон Ш.Хусейнзода, С.Табаров ва Д.Точиевро зери фишор қарор дода, ба ҷойдошон шогирдонашонро мудир таъин намуд. Бо ин роҳ даҳолати

поягузорони Университетро дар фаъолияти ректории худ бархам задани шуд. Аз ин рӯ, Назаров Т., Мусулмонқулов Р., Сатторов А. барин шогирдони устодонро ба худ ҷалб кунона, дар маҷмӯъ дастай худро ташкил дод. Ҳамин ҷиҳатко буд, ки нақши роҳбариқунандай хизб дар факултет торафт аз назарҳо дур мерафт ва чойи онро нақши гайрихизбиён ишғол менамуд. Роҳбари нави факултет – И.Усмонов коммунист бошад ҳам, таъсирашро ба ду мудири асосӣ гузаронида наметавонист ва онҳо низ ўро ҷандон эътироф намекарданд, маҳсусан А.Сатторов деканро бо тамасхур медиҳ. И.Усмонов ҳам мефаҳмид, ки дар мукобили докторони филолог истоданаш душвор аст, кори роҳбариро ба як сӯ гузашту аз пайи омода соҳтани рисолаи докторӣ оид ба мавзӯи инъикоси Инқилоби Саври Афғонистон дар матбуоти шӯравӣ шуд. Вазифаи деканиро ба манфиати шахсӣ истифода бурданӣ шуда, лаборантхоро ба фаъолият андохт, то ки дастанависҳояшро дар мошинка чоп намоянд. Аз ин чост, ки фаъолияти деканини ўҷандон назаррас набуд. Дар факултет ду ҷабҳа чун пештара амал мекард, ки яке ба шимол тааллук мегирифтү дигаре ба ҷануб. Акнун А.Сатторов ба ҷабҳаи ҷануб – қӯҳистон худро пайваста буд, ки дар вазни илмӣ, воеан, аз ҷабҳаи шимол бартарӣ дошт. Дар поёни солҳои ҳаштодум, метавон гуфт, ки боду ҳаворо А.Сатторов, Р.Мусулмонқулов, М.Қосимова, Т.Ҳасқашев ва В.Асрорӣ месоҳтанд. Дар ин миён аз ҳама шахси воқеъбинтар профессор В.Асрориро дидан мумкин буд, аммо эшон то ҷое зери таъсири И.Усмонову С.Воҳидов ва М.Норматов монда буд. Банда ҳамоно ба ҳеч ҷабҳа ҳудро наимепайвастам, балки назар ба қасби маълумам, аз муҳоҳидакорӣ истифода менамудам. Шояд факат дар зоҳир ҷонибдори ҷабҳаи ҷануб будам, ки ин даста меҳостанд дар амалҳо маро бипайванданд, вале муюссарашон намегардид. Муҳоҳидаҳои қасбӣ мегуфтандам, ки дар факултет нақшашоэ аз дастҳои қашшоғии Амрикову Ирон ва Туркия пиёда мешуданд ва нийат доштанд, ки дар ояндаи наздиқ ҷаҳроҳои

шинохтаи факултетҳои филология, шарқшиносӣ ва таърихро ба мақсади пиёда соҳтани амалҳои иртиҷоъпарастонан хеш истифода намоянид. Табиист, ки идораи марбутаи Шӯравӣ аз ин амалҳо оғоҳӣ дошт ва кормандонашро ба фаъолият андохта буд... Бо ин ҳикоят лаҳзаҳое аз рӯзгорамро то оғози солҳои навадум ба поён расонда, хонандаро барои мутолиаи дафтарҳои даҳ соли поёни қарни бистум равона мекунам, ки хеле сервокесаву донишдиҳанда хоҳанд буд...

Оғози дастнавис: 31.10.2002.-Душанбе, кӯчали Турдиеев, 47.
Поёни дастнавис: 31.12.2002.-Душанбе, кӯчали Турдиеев, 47.

МУНДАРИЧА

БАХШИ ЯКУМ

Дафтари соли 1974

Пешгуфтори күтохе 4

Чорумин ректори Университети Давлатий 5

Боз хам дар шинохти факултети филология 8

Апрел - мохи конференсҳо 14

Сафархое бо С. Табаров 20

Сафари Москвав 33

Дафтари соли 1975

Бархӯрдҳон оғози соли ҳафтоду панҷ 40

Тамошон драммаи «Интизорӣ» 44

Ба идомаи Наврӯз 48

Қарори Комитети марказӣ аз 56

Алафдаравӣ 59

Имзо ба ҳуччате 66

Ҷашни Амир Ҳусрави Дехлавӣ 71

Тайёри ба имтиҳони ихтисос 78

Баъд аз тӯйи арӯсӣ 84

Дафтари соли 1976

Соли сарнавиштсоз 98

Тошканд. Қисми низомии «Н» 105

Сафар ба Осетияи Шимолӣ 120

Шахси дуюм дар ташкилоти партияӣ 125

Дафтари соли 1977

Моҳи январ 131

Чаро тасдиқи рисола дер шуд? 135

Ёдбуди С. Айнӣ 142

Изоли ҳафтоду ҳафт 149

Лаҳзаҳое аз имтиҳоноти қабул 152

Тирамохи хафтоду хафт	157
Фочиаи Махмудчон Вохидов	162
Таҷлили 60-солагии профессор В.Асрорӣ ва дигарон.....	168
Дафтарҳарои иӯҳ моҳи соли 1978	
Соли Айнӣ.....	177
Дидор аз шаҳрҳои фарҳангии ниёғон.....	180
Август – октябрини соли 1978.....	188
«Шеф» омад.....	191

БАҲШИ ДУЮМ

Дафтарҳои солҳои 1981-1984

Боз сафари Москав.....	190
М.Турсунзода 70-сола шуд.....	200
Дар Тошканд.....	205
Панҷумин ректори Университет.....	211
ДАС. Хонаи аспирантон ва дошишҷӯён.....	218
Сафари диёри Каротегии.....	222
Наҳустин чопи рисола дар Ватан.....	227
Иҷоранишин шудани Мӯсо ва рӯйдодҳои дигар.....	234
Декабри соли 1983.....	237
Моҷарои гайричашмдошт.....	243
Фавти Ю.В.Андропов.....	250
Университет Байраки Сурҳи сайёр гирифт.....	254
Даҳ рӯз дар Москав.....	258
Дидоре аз Бадаҳшон.....	263
Мусофирати Панҷакент.....	269
Абитуриенти 1984.....	273
Оғози соли хониши ҳаштоду чор.....	279
«Ақтёр» дар муҳокимаи дошишҷӯён.....	287

БАҲШИ СЕЮМ

Лаҳзаҳое аз рӯзгори солҳои 1985-1990

Чанд ҳарфи кӯтоҳе.....	292
Омодагӣ ба докторантурা.....	292
Таътили 1985. Саёҳати Сарихосор.....	295
Муаммо ҳал шуд.....	299
Русии маскавӣ ба кор аст.....	305

Даъвати Парвиз ба аскарӣ.....	309
Хуҷрас дар Доиской.....	315
Такдири Д.Тоҷиев чӣ шуд?.....	324
Муҳокимаи рисола барои чони китобӣ.....	330
Муҳокимаи дуввум ва тайёрӣ ба дифӯй.....	335
Сарвари нази факултети филология.....	341
Шашумин ректори Университети Ҷавлатӣ.....	345
Муаммои гайриҷашмдошт ва ҳалли он.....	349
Ба ҷойи пасгуфткор. Шогирдон устодонро иваз кардаанд.....	357

Худойназар Асозода

ДОСТОНИ ЗИНДАГӢ

Саҳифабанд: Бунафшиа Ҷабборова

Ба матбаа 12.09.2006 супурда шуд. Ба чопаш 28.11.06 имзо шуд.

Андозаи 60x84 I/16. Ҳаҷм 22,6 ҷузъи чотӣ . Когази оғсетӣ.

Чоти оғсетӣ. Адади нашр 200. Супориши 200

ISBN 99947-36-39-6

9 789994 736393

Нашриёти «Деваштич»

ш. Душанбе, хиёбони «Дӯстии халқҳо», 47

Тел: 223-56-66, 227-61-47

E-mail: devashtich@tojikiston.com
